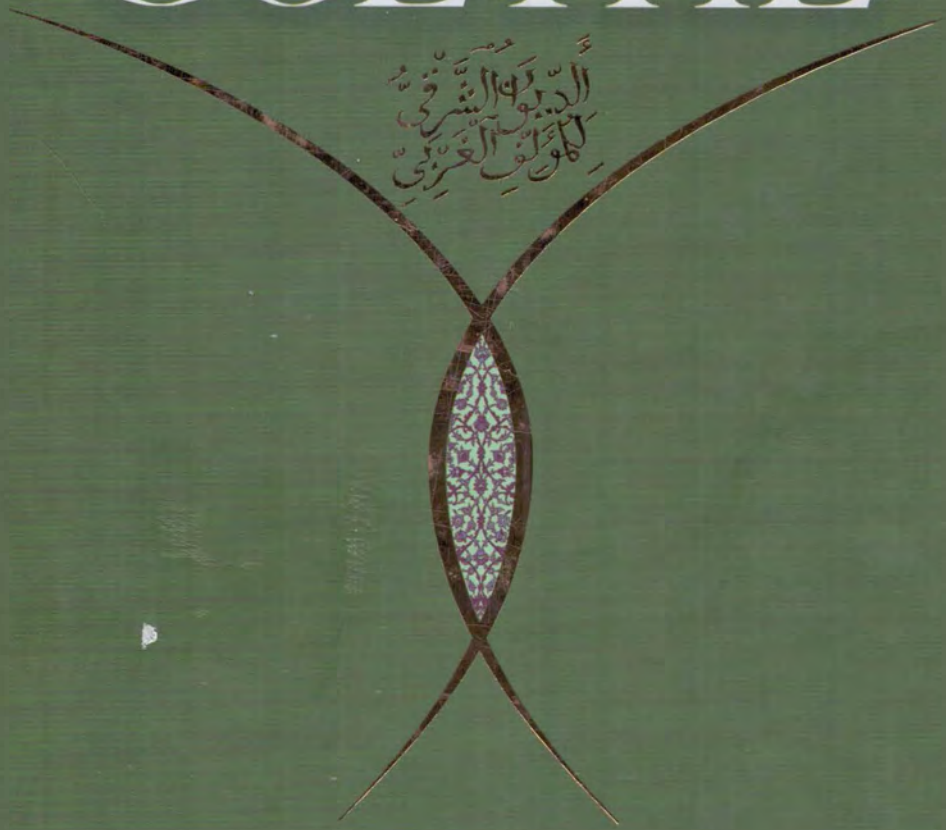
GOETHE

DOĞU-BATI DİVANI

Tercüme, yorum ve açıklamalar:
Senail Özkan

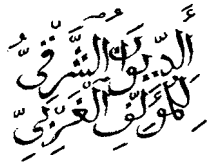
ÖTÜKEN

Doğu Batı Divanı

"Garplı Müellifin Şark Divanı"

Johann Wolfgang von Goethe

Doğu Batı Divanı

"Garplı Müellifin Şark Divanı"

Tercüme, yorum ve açıklamalar:
Senail Özkan

ÖTÜKEN

YAYIN NU: 756
KÜLTÜR SERİSİ: 384

T.C. KÜLTÜR ve TURİZM BAKANLIĞI
SERTİFİKA NUMARASI: 16267

ISBN: 978-975-437-712-5

www.otuken.com.tr | otuken@otuken.com.tr

Johann Wolfgang von Goethe:
West-östlicher Divan, Vorw. und Erl. von Max Rychner.
Zürich 1952, Manesse Verlag.

1. Basım: 2009
7. BASIM

ÖTÜKEN NEŞRİYAT A.Ş.®
İstiklâl Cad. Ankara Han 65/3 • 34433 Beyoğlu-İstanbul
Tel: (0212) 251 03 50 • (0212) 293 88 71 - Faks: (0212) 251 00 12

Kapak Tasarımı: Zafer Yılmaz

Dizgi-Tertip: Ötüken

Baskı ve Cilt: İMAK OFSET BASIM YAYIN SAN. VE TİC. LTD. ŞTİ.
Akçaburgaz Mah. 137 Sok.No: 12 Esenyurt / İstanbul / TÜRKİYE
Sertifika Numarası: 45523 Tel: (0212) 444 62 18

İstanbul- 2021

Kitabın bütün yayın hakları Ötüken Neşriyat A.Ş.'ye aittir. Yayınevinden yazılı izin alınmadan, kaynağın açıkça belirtildiği akademik çalışmalar ve tanıtım faaliyetleri haricinde, kısmen veya tamamen alıntı yapılamaz; hiçbir matbu ve dijital ortamda kopya edilemez, çoğaltılamaz ve yayımlanamaz.

Pek sevgili yengem merhume
Suna Özkan'ın muazzez ruhuna...

İçindekiler

ÖNSÖZ • 13

MÜTERCİMİN GOETHE VE DOĞU BATI DİVANI'NI TAKDİMİ
İptida Aşk Vardı • 21
Ex oriente lux (Işık doğudan gelir) • 29
Doğu Batı Divanı'nı Besleyen Kaynaklar • 36
Goethe ve Din • 52
Goethe ve Spinoza • 58
Goethe ve İslâmiyet • 74
Goethe ve Kuran • 89
Goethe'nin prizmasından Hz. Muhammed • 100
Kaside-i Muhammediye • 111
Şiirin Yankıları • 116
Su Allegorisi • 128
İslâm Kültüründe Su • 133
Poet ve Peygamber • 144
Doğu Batı Divanı'nda Türk Motifi • 147
Türk Kültürünün Gönüllü Elçisi: Mütercim von Diez • 150

Moganni Nameh: Buch des Sängers
ŞARKILAR KİTABI
Hegire / **Hicret** • 173
Segenspfänder / **İnâyet belgesi** • 174
Freisinn / **Hür fikir** • 175
Talismane / **Tılsım** • 175
Vier Gnaden / **Dört lütuf** • 176
Geständnis / **İtiraf** • 176
Elemente / **Gerçek şiir** • 177
Erschaffen und Beleben / **Yaratmak ve canlandırmak** • 178
Phänomen / **Görüntü** • 178
Liebliches / **Hoş ve sevimli** • 179
Zwiespalt / **İhtilaf** • 179
Im Gegenwärtigen Vergangnes / **Haldeki geçmiş** • 180
Lied und Gebilde / **Şiir ve suret** • 181
Dreistigkeit / **Yüreklilik** • 181

182 • Derb und tüchtig / **Cesur ve mahir**
183 • All-Leben / **Evrende yeni hayat**
184 • Selige Sehnsucht / **Mutlu özleyiş**

Hafis Nameh: Buch Hafis
HÂFIZ KİTABI

186 • Beiname / **Lâkap**
187 • Dichter / **Şair**
187 • Hafis / **Hâfız**
187 • Dichter / **Şair**
188 • Anklage/ **Şikâyet**
188 • Fetwa / **Fetvâ**
189 • Der Deutsche dankt / **Alman teşekkür ediyor**
189 • Fetwa / **Fetvâ**
190 • Unbegrenzt/ **Sınırlanmamış**
190 • Nachbildung / **Nazîre**
191 • Offenbar Geheimnis / **Aşikâr sır**
192 • Wink/ **İşâret**
192 • An Hafis/ **Hâfız'a**

Ushk Nameh: Buch der Liebe
AŞK KİTABI

197 • Musterbilder / **Örnek çiftler**
197 • Noch ein Paar / **Bir çift daha**
198 • Lesebuch / **Okuma kitabı**
198 • Ja, die Augen waren's / **Evet, o gözlerdi**
199 • Gewarnt / **İhtar**
199 • Versunken / **İstiğrak**
200 • Bedenklich / **Kuşkulu**
200 • Schlechter Trost/ **Kötü teselli**
201 • Genügsam / **Kanaatkâr**
201 • Dichter/ **Şair**
201 • Gruß / **Selâm**
202 • Ergebung / **Teslimiyet**
202 • Dichter / **Şair**
202 • Unvermeidlich/ **Mukadder olan**
202 • Geheimes / **Esrârengiz**
203 • Geheimstes / **Gizli şey**

Tefkir Nameh: Buch der Betrachtungen
MURÂKABE KİTABI

207 • Fünf Dinge / **Pendnâme (Beş nasihat)**
207 • Fünf andere / **Diğer beş şey**
207 • Lieblich ist des Mädchens Blick / **Pek hoştur genç kızın bakışı**
208 • Und was im Pend-Nameh steht / **Pendnâme'de ne yazıyor**
208 • Reitest du bei einem Schmied vorbei / **Bir nalbanta yolun düşerse**

Den Gruß des Unbekannten ehre ja! / **Tanımadığın kişinin selâmına saygı göster!** • 208
Haben sie von deinen Fehlen / **Senin kusurlarından** • 209
Märkte reizen dich zum Kauf / **Pazarlar seni alışverişe heveslendirir** • 209
Wie ich so ehrlich war / **Böylesine dürüst olmakla** • 210
Frage nicht, durch welche Pforte / **Hangi kapıdan girdiğini sorma** • 210
Woher ich kam?/ **Nereden mi geldim?** • 211
Es geht eins nach dem andern hin / **Birbiri ardından yollanır** • 211
Behandelt die Frauen mit Nachsicht / **Hanımlara hoşgörülü olun** • 211
Das Leben ist ein schlechter Spaß / **Hayat kötü bir şakadır** • 212
Das Leben ist ein Gänsespiel / **Hayat bir kaz oyunudur** • 212
Die Jahre nahmen dir / **Yıllar senden çok şey alıp gitti** • 213
Vor den Wissenden sich stellen / **Bilenlere halini arz etmek** • 213
Freigebiger wird betrogen / **Cömert insan istismar edilir** • 213
Wer befehlen kann, wird loben / **Emir verebilen metheder** • 214
An Schah Sedschan und seinesgleichen / **Şah Şüca ve benzerlerine** • 214
Höchste Gunst / **En büyük lûtuf** • 215
Ferdusi spricht / **Firdevsi der ki** • 215
Was heißt denn Reichtum? / **Nedir ki zenginlik?** • 215
Dschelal-eddin Rumi spricht / **Celâleddin Rûmî der ki** • 216
Suleika spricht / **Züleyha der ki** • 216

Rendsch Nameh: Buch des Unmuts
Sıkıntı Kitabı

Wo hast du das genommen? / **Nereden aldın?** • 219
Keinen Reimer wird man finden / **Hiçbir kafiyeci yoktur ki** • 220
Befindet sich einer heiter und gut / **Birisi iyi ve neş'eli olsa** • 220
Übermacht, ihr könnt es spüren / **Kitlelerin gücü** • 221
Wenn du auf dem Guten ruhst / **Mülkünle mağrursan** • 222
Als wenn das auf Namen ruhte / **Bu bir isme istinat ediyormuş gibi** • 223
Medschnun / **Mecnun** • 224
Wanderers Gemütsruhe / **Yolcunun huzuru** • 225
Wer wird von der Welt verlangen / **Kim dünyadan birşey bekler** • 225
Sich selbst zu loben, ist ein Fehler / **Kendini methetmek hatadır** • 226
Glaubst du denn: von Mund zu Ohr / **İnanıyor musun ki, rivâyet yoluyla** • 226
Und wer franzet oder britet / **Kim Fransızlık yahut İngilizlik taslarsa** • 227
Sonst, wenn man den heiligen Koran / **Kur'an iktibas edildiğinde** • 227
Der Prophet spricht / **Peygamber der ki** • 228
Timur spricht / **Timur der ki** • 228

Hikmet Nameh: Buch der Sprüche
Hikmetler Kitabı

Vertrauter / **Samimi dost** • 236
Wesir / **Vezir** • 237

Timur Nameh: Buch des Timur
TİMUR KİTABI

241 • Der Winter und Timur / **Kış ve Timur**
242 • An Suleika / **Züleyha'ya**

Suleika Nameh: Buch Suleika
ZÜLEYHA KİTABI

245 • Einladung / **Davet**
246 • Hâtem / **Hâtem**
246 • Suleika / **Züleyha**
247 • Der Liebende wird nicht irre gehn / **Âşık yolunu şaşırmayacak**
247 • Ists möglich / **İmkân var mı?**
247 • Suleika / **Züleyha**
248 • Hâtem / **Hâtem**
248 • Suleika / **Züleyha**
249 • Gingo biloba / **Gingo biloba ağacı**
249 • Suleika / **Züleyha**
250 • Hâtem / **Hâtem**
250 • Suleika / **Züleyha**
250 • Hâtem / **Hâtem**
250 • Komm, Liebchen, komm / **Gel sevgilim, gel**
251 • Nur wenig ists, was ich verlange / **Pek az şey isterim**
252 • Hätt ich irgend wohl Bedenken / **Herhangi bir endişem**
253 • Die schön geschriebenen / **Pek güzel yazdığım**
254 • Lieb um Liebe, Stund um Stunde / **Aşka aşk**
254 • Suleika / **Zuleyha**
255 • Hâtem / **Hâtem**
255 • Hâtem / **Hâtem**
256 • Mädchen / **Kız**
256 • Hâtem / **Hâtem**
257 • Mädchen / **Kız**
257 • Hâtem / **Hâtem**
258 • Mädchen / **Kız**
258 • Hâtem / **Hâtem**
258 • Suleika / **Züleyhâ**
259 • Laß dein süßen Rubinenmund / **O tatlı yâkut dudakların**
259 • Bist du von deiner Geliebten getrennt / **Doğu'nun Batı'dan ayrılması**
259 • Mag sie sich immer ergänzen / **Varsın devamlı kendini tamamlasın**
259 • O daß der Sinnen doch so viele sind / **Ah ne kadar çok hisler var**
260 • Auch in der Ferne dir so nah! / **Uzaklarda sana öylesine yakınım!**
260 • Wie sollt ich heiter bleiben / **Nasıl neş'eli kalabilirim**
260 • Wenn ich dein gedenke / **Seni yâd ettiğim zaman**
261 • Buch Suleika / **Züleyha Kitabı**
261 • An vollen Büschelzweigen / **Dopdolu dallar**
262 • Suleika / **Züleyha**

Hâtem / **Hâtem** • 262
Suleika / **Züleyhâ** • 262
Hâtem / **Hâtem** • 262
Suleika / **Züleyhâ** • 263
Behramgur, sagt man / **Kafiyeyi Behramgur bulmuş** • 263
Deinem Blick mich zu bequemen / **Bakışının arzusunu yerine getirmek** • 264
Suleika / **Züleyha** • 264
Hochbild / **Yüce sembol** • 265
Nachklang / **Yankı** • 266
Suleika / **Züleyha** • 266
Wiederfinden / **Vuslat** • 267
Vollmondnacht / **Dolunay** • 269
Geheimschrift / **Şifreli yazı** • 269
Abglanz / **Yansıma** • 270
Suleika / **Züleyha** • 271
Laß den Weltenspiegel Alexandern / **Dünya aynasını Büyük İskender'e bırak** • 272
Die Welt durchaus ist lieblich anzuschauen /**Dünyayı temâşâ** • 272
In tausend Formen / **Binlerce şekilde** • 273

Saki Nameh: Das Schenkenbuch
SÂKİ KİTABI

Sitz ich allein / **Yalnız otururken** • 277
So weit bracht es Muley / **O noktaya getirdi ki Molla/Muley** • 277
Ob der Koran von Ewigkeit sei / **Kur'an ezelî mi** • 277
Trunken müssen wir alle sein / **İçip sermest olmalıyız hepimiz** • 278
Solang man nüchtern ist / **Ayık olduğu müddetçe** • 278
Suleika / **Züleyha** • 279
Hâtem / **Hâtem** • 279
Wenn der Körper ein Kerker ist / **Beden bir zindan ise eğer** • 279
Dem Kellner / **Garsona** • 279
Dem Schenken / **Sâkiye** • 280
Schenke spricht / **Sâki der ki** • 280
Sie haben wegen der Trunkenheit / **Sarhoşluk dolayısıyla** • 280
Du kleiner Schelm, du! / **Seni küçük çapkın, seni!** • 281
Was in der Schenke waren heute / **Bu sabah erkenden** • 281
Schenke / **Sâki** • 281
Dichter / **Şair** • 282
Schenke / **Sâki** • 282
Jene garstige Vettel / **Şu çirkin cadı** • 282
Schenke / **Sâki** • 283
Schenke / **Sâki** • 283
Dichter / **Şair** • 284
Schenke / **Sâki** • 284
Dichter / **Şair** • 284
Schenke / **Sâki** • 284

284 • Dichter / **Şair**
284 • Schenke / **Sâki**
284 • Dichter / **Şair**
285 • Saki / **Sâki**
285 • Hâtem / **Hâtem**
286 • Sommernacht / **Yaz gecesi**
286 • Schenke / **Sâki**
286 • Dichter / **Şair**
288 • Der Schenke (schläfrig) / **Sâki (Uykulu)**
287 • Hâtem / **Hâtem**

Mathal Nameh: Buch der Parabeln
MECAZLAR KİTABI

291 • Vom Himmel sank / **Bir damla düştü gökten**
291 • Bulbuls Nachtlied / **Bülbülün gece şarkısı**
291 • Wunderglaube / **Mucize inancı**
292 • Die Perle, die der Muschel entrann / **Sedeften çıkan inci**
292 • Pfauenfeder / **Tavus kuşu tüyü**
292 • Ein Kaiser hatte zwei Kassiere / **Bir kralın iki veznedârı varmış**
293 • Zum Kessel sprach der neue Topf / **Tencere tencereye demiş ki**
293 • Alle Menschen, groß und klein / **Küçük ve büyük tüm insanlar**
294 • Vom Himmel steigend Jesus bracht / **Gökten inerken indirdi İsa**
294 • Es ist gut / **İyi oldu**

Parsi Nameh: Buch des Parsen
PERSLER KİTABI

297 • Vermächtnis altpersischen Glaubens Kadim / **Pers inancından kalan miras**
299 • Wenn der Mensch die Erde schätzet / **Kadrini bilirse dünyanın insan**

Chuld Nameh: Buch des Paradieses
CENNET KİTABI

303 • Vorschmack / **İlk haz**
303 • Berechtigte Männer / **Cennet'i hakeden erkekler**
303 • Mahomet spricht: / **Muhammed der ki**
305 • Auserwählte Frauen / **Seçilmiş hanımlar**
306 • Einlaß / **Cennet'e kabul**
307 • Anklang / **Muvafakat**
311 • Begünstigte Tiere / **Kısmetli hayvanlar**
312 • Höheres und Höchstes / **Daha yüce ve en yüce**
313 • Siebenschläfer / **Ashâb-ı Kehf (Yedi Uyurlar)**
316 • Gute Nacht! / **İyi geceler**

317 • **AÇIKLAMALAR**

519 • **BİBLİYOGRAFYA**

525 • **KELİME İNDEKSİ**

Önsöz

Kendisi de aynı zamanda bir mütercim olan Goethe, çok muhataralı bir konu olan tercüme meselesi hakkında buyuruyor ki, "Mütercimler yarı peçeli bir dilberin güzelliğini can-ı gönülden öven çöpçatanlara benzerler. Eserin aslı için karşı konmaz bir arzu uyandırırlar."

Bir mütercim olarak açık yüreklilikle söylüyorum ki elinizdeki *Doğu Batı Divanı*'nın tercümesiyle hedeflenen bundan başka bir şey değildir. Asıl ve biricik mesele okuyucunun tecessüsünü bu büyük klasik esere yöneltmektir. Bundan başka hiçbir iddia ve beklenti mevzubahis değildir.

Doğu Batı Divanı'nı tercüme maceram, Goethe'yi ve özellikle onun bu dev eserini keşfettiğim öğrencilik yıllarına yani 1981 yılına kadar geri gider. Evet, 1980'li yıllardan itibaren Goethe ve *Doğu Batı Divanı* hakkında kaleme alınmış sonsuz neşriyattan önemli addettiğim nice kitap, makale ve araştırmalar tedarik ettim ve okumaya çalıştım. Tüm önyargılardan arınarak, sabır, samimiyet ve merakla Goethe'yi anlamaya ve onun ipek bir şark halısını andıran girift, renkli ve muhteşem tefekkürüne nüfuz etmeye gayret ettim. Bunda ne kadar başarılı olduğumu bilemiyorum; ancak öğrendiklerimin tümünü uzun yıllar alan elinizdeki tercümeye aksettirmeye çalıştım.

Takdir edilir ki Goethe, birazcık Almanca bilen herkesin tercüme edebileceği sıradan bir yazar ve şair değildir. O itibarla onun dünya görüşünü, felsefesini, bilim ve din anlayışını, sanat dehâsını ve şiir anlayışını hakkıyla bilmeden eserlerini tercümeye kalkışmak bir cür'etten öte safdilliktir. Onun muhteşem bir mimarî eseri andıran tefekkür binası, felsefe, müspet bilimler, teoloji, mimarî, mûsıkî, resim, plastik sanatlar ve şiirle örülmüş girift bir yapıdır. Bu yapıyı tanımadan, bu tefekkürdeki girift ilişkileri anlamadan ve buradaki

bütünlüğü görmeden böyle bir işe kalkışmak, doğrusunu söylemek gerekirse Goethe'yi hiç anlamamak olur. Bu durumda yapılan tercüme, olsa olsa tercüme değil kalitesiz, yanlış ve tahrif edilmiş bir telif olur. Söz gelimi, evrensel düşünürün İslâm dini hakkında beyan ettiği bazı müspet sözleri bağlamından tecrit ederek onun Müslüman olduğuna delil göstermek, şairi Yeni Camii'e imam etmekten farksızdır ki maalesef ülkemizde buna da şahit olduk. Böyle bir teşebbüs hem Goethe'ye ve hem de Türk okuruna yapılabilecek en büyük haksızlıktır; okurla yazarı buluşturacak asıl ve ışıklı kanalları ön yargılarla tıkamak demektir.

"Bir dehâ ile karşılaşınca", diyor İkbal, "kendi sınırlarının farkına varır insan." İkbal, bunu Goethe'nin *Faust*'unu okuduktan sonra söylemiştir. İkbal'in ne kadar haklı olduğunu *Doğu Batı Divanı* ile meşgul olmaya başlayınca anladım. Goethe'nin sınır tanımayan tasavvur gücü ve temâşâ kudreti, *Doğu Batı Divanı*'nda tüm ihtişamıyla hissettiriyor kendini. Hakikaten onu sadece bir kültürün, bir dünyanın ve bir dünya görüşünün mahdut sınırları içerisinde anlamak ve tercüme etmek imkânsızdır. Doğrusunu söylemek gerekirse Goethe, bütün kültürlerin bir sentezidir.

Doğu Batı Divanı'nı nasıl tercüme ettiğim meselesine gelmeden evvel, önemine binaen ve tercüme konusunda kriter olması bakımından Tanpınar'ın şiir tercümesi hakkındaki pek itibar ettiğim şu mülahazalarını okuyucunun dikkatine sunmak istiyorum:

> "Yalnız şiirdir ki yazıldığı lisanın malıdır. O lisanda okumak şartıyla güzelliklerine sahiptir, vardır. Çünkü şiir dilin özüdür, kokusudur, lezzetidir, mûsikî kabiliyetidir, yahut bunlardan doğan hususî bir şekildir. Hepsinin birden doğurduğu hususî ve canlı bir şekil ki, hattâ aynı dilde bile başka bir surette tekrar edildi mi kendisi olmaktan çıkar. Çünkü mısra dediğimiz şey, deniz köpüğü gibi, göğün maviliği gibi, kendi hazinelerinde seyredildikçe mevcut ve güzel olan şeylerdir. Deniz köpüğünü dalgaların ucundan toplamağa kalkınız, avucunuzda birkaç damla su kalır. Fakat dalgaların üstünde, o çalkantıların mucizesi, tacı ve süsü oldukça size Afrodit'i düşündürür, su perilerinin çıplak oyunlarını hatırlatır, kâinatınızı bir yığın hayalle doldurur. Evet, ne göklerin maviliği, ne denizin köpüğü yakalanır; fakat oldukları yerde kadirullahı ve aşk mabudesini doğururlar.
>
> Şiir yazıldığı dilin içindedir. Tercüme ile sevilen şâir hemen hemen yoktur. Yahut şiiri için değil, düşüncesi için sevilir. Meğerki çok büyük bir istidadın, bir nevi dehânın eline geçsin. Hayyam'ın İngilizcede Fitzgerald'ı, Türkçede Yahya Kemal'i bulması gibi mesut bir tesadüf olsun. Fakat bu cins tercümelere de tercüme demek

> pek kabil olmaz. Verlaine ve Mallarmé'nin Almancaya Stephan George tarafından, Valéry'in aynı dile Rilke tarafından yapılan tercümeleri cinsinden eserler, Rönesans devrinde şahsî eser addedilirdi. Böyle az çok eşit dehâların birbirini bulması bir tarafa bırakılırsa, bir şiirin kendi şekli dışına nakli imkânsızdır. Meğerki şiir gittikten sonra elde kalanı, yani his küllerini, hayal islerini ve düşünce benzerlerini, kısacası Valéry'nin tabiriyle bayram ve şehrâyin artıklarını sevelim."[1]

Şiir hakikaten yazıldığı lisanın malıdır; onu başka bir dile tercüme etmek şiirin büyüsünü bozmak demektir. Şiiri yazıldığı lisana dahi tercüme etmek kabil değildir; zira Rilke'nin dediği gibi poetik bir metnin her kelimesi yegâne bir semantik alan teşkil eder; her poetik metnin bizzat kendi bağlam alanı ve kendine has bir sesi vardır. Öyleyse ne yapmalı? Şiir tercümesinden tümüyle vaz mı geçmeliyiz? Şiiriyeti kaybolacak diye Mevlâna'nın eserlerini Türkçeye tercüme etmekten vazgeçebilir miyiz?

Hayır, asla!.. Elbette bir şiirin güzelliğini, şiiriyetini, müzikalite ve ritmini yazıldığı lisanın dışında bir dilde vermek mümkün değildir; ancak şiir dilberinin güzelliğini halisane duygular ve samimi bir gayretle bir dilin tüm imkânlarını kullanmak suretiyle başka bir dilde kısmen hissettirmek mümkündür belki. Tıpkı Goethe'nin dediği gibi, "eserin aslı için karşı konmaz bir arzu uyandır[mak]"tır asıl mesele. Mütercim eserin aslı için samimi bir merak ve arzu uyandırabilirse büyük ölçüde maksat hâsıl olmuş olur. Bunun için her şeyden önce eserinin aslının yahut tercümesi yapılan şiirin bütün unsurlarıyla derinliğine araştırılması, anlaşılması ve mânâ ve mecaz nokta-i nazarından hiçbir meçhul alanın kalmaması gerekir. Söylendiği/yazıldığı dilde şiirin şifrelerini çözdükten sonra, onu beliğ bir üslûp ile başka bir dilde, şiir yahut düz yazı olarak yeniden kurmak suretiyle okuyucuya kısmî bir haz yaşatılabilir.

Goethe'nin bu çetin poetik eserini Türkçeye tercüme ederken bu meyanda cidden çok zorlandık. Şairler prensinin, büyük dil sihirbazının *Doğu Batı Divanı*'nın öylesine bir semboller dili vardır ki ona nüfuz edebilmek için Almancanın yanı sıra hem klasik İslâm kültürüne ve şiirine ve hem de klasik Batı kültürüne vâkıf olmak icap etmektedir. Sırf bu yöndeki araştırmalar bile uzun yıllar aldı. Her şiirin ilham kaynağını, arka planda cereyan eden yazışmaları ve konuşmaları tespit etmek başlı başına bir işti. Bütün bunları sabır ve titizlikle araştırdık; bunun için zamandan ve harcamalardan tasarruf etmedik. Goethe'nin *Doğu Batı Divanı* bağlamındaki tüm ilişkilerini bir avcı merakı ve tecessüsüyle tespit etmeye gayret ettik. Neticede elde ettiğimiz bütün bilgileri *Doğu Batı Divanı*'nın

---

Ahmet Hamdi Tanpınar, *Edebiyat Üzerine Makaleler*, Hazırlayan Dr. Zeynep Kerman, İstanbul 1977, Dergâh Yayınevi, s. 38–39.

açıklamalar ve yorumlar kısmında dercettik. Her şiirin arka planını olabildiğince aydınlatma yolunu seçtik.

Doğu Batı Divanı'nın yorum ve şerhler kısmında verdiğimiz bilgiler, bir taraftan büyük şairin kültür dünyasını, çalışma tarzını, titizliğini ve klasik İslâm kültürüne, tarihine ve şiirine verdiği önemi ortaya koyarken, diğer taraftan da her şiirin inşa sürecini, sembolleri dilini ve şairin his dünyasını aydınlatacaktır. Bu meyanda kanaatim o ki önyargılardan arınmış okuyucu *Doğu Batı Divanı*'nı okurken, aynı zamanda bir tür kültür ve tefekkür tarihi okuma imkânı elde etmiş olacaktır. Ayrıca bu yorum ve açıklamalar müstakil bir eser olarak dahi okunabilecek bir yapıya ve bütünlüğe sahiptirler.

Muteber okuyucular müsaade ederlerse burada eserin oluşum sürecinde yaşadığım ve irademin telini koparırcasına beni zorlayan mukadderattan payıma düşeni de kendileriyle paylaşmak isterim. Şöyle ki; *Doğu Batı Divanı* ile ilgili çalışmalara yoğun mesâi ayırdığım son senelerde ailece acı günler yaşadık. Önce büyük ağabeyim Mustafa Özkan'ın eşi sevgili Asiye yengem bir tümör teşhisiyle ağır bir ameliyat geçirdi. Sabrı ve tahammülü bol yengem hâlen bu hastalığın pençesinde hayat mücadelesini sürdürmektedir. O arada küçük bir yeğenimi iflah olmaz bir hastalıktan dolayı kaybettik. Derken hiç beklenmedik bir şekilde ağabeyim Zülfikar Özkan'ın eşi sevgili Suna yengem göğüs tümörü teşhisiyle ameliyat oldu. Ardından topu topu on ay süren ağır bir terapi dönemi ve hükm-i kaderin ağır darbesi geldi. Böylece pek sevgili Suna yengemi 2007 yılının Kadir Gecesi'nde dar-ı bekaya uğurladık. Hükm-i kaderi pek acı yaşadık ve "Hüvelbâki" dedik; kabri pür nur, mekânı cennet olsun!

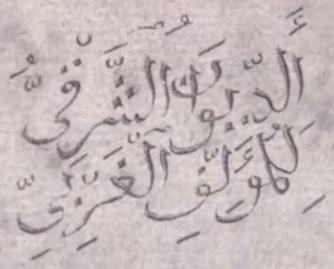
Bu eserin meydana gelmesinde fevkalâde önemli katkılarını gördüğüm iki güzîde ismi burada zikretmeden geçemem. Bütün samimiyetimle itiraf etmeliyim ki onların değerli destekleri olmasaydı eseri yayımlamak mümkün olmazdı. Bu isimlerden ilki ağabeyler güzîdesi Mustafa Özkan ağabeyim ki çalışmalarımın arkasında onun sevgisi, yardımı, takdiri ve fedakârlığı olmasa tüm fikrî faaliyetlerimi noktalamak mecburiyetinde kalırdım. Ona minnet, şükran ve hürmet hisleriyle doluyum. İkinci isim sevgili eşim İlknur Özkan ki fakirhânemizin ve çocuklarımızın mesuliyetini üstlendiği yetmiyormuş gibi bu kitabın tercümesinde de başından sonuna kadar bana Almanca rehberlik yapmış, tercüme hatalarımı titizlikle ikaz etmiştir. Fakirhânemizin sevk ve idaresini ve çocukların tüm eğitimini üstlenen bu çilekeşe ne kadar minnettar olsam azdır, ona medyun-ı şükranım. Sevgili kızım Elif Özkan'a ve oğlum Kaan Tuğrul Özkan'a nice başarılar dilemek istiyorum. İnşallah daha iyisini onlar yazarlar.

Bütün çalışmaları bitirip tashih aşamasına gelince aziz dostum Ahmet Turan Alkan bir Hızır gibi imdada yetişti ve tashihleri birlikte yapmayı teklif etti. Şer'an caiz olan bu teklifi hiç tekellüfsüz ve şükranla kabul ettim. Çalışmamız mübarek Ramazan günlerine sarktı ve pek bereketli oldu. Halden anlayanla birlikte çalışmanın sadece içaçıcı değil

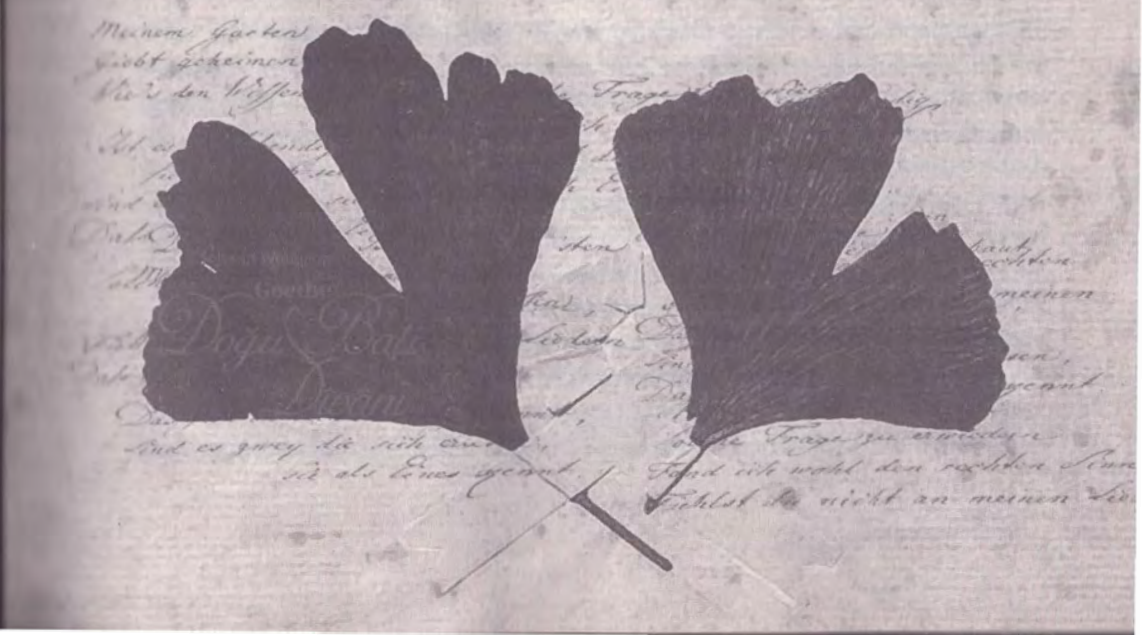
aynı zamanda ufuk açıcı olduğunu da gördüm ve yaşadım; Sevgili komşum ve kadîm dostum, tek kelimeyle gerçek bir "Molla Kâsım"dır. Kendisine müteşekkirim, samimiyetle minnettârım. Kitap, kültür ve sanat hadiselerinde çok hassas ölçüleri olan sevgili Nurhan Alpay Bey, Doğu ve İslâm tefekkürü zaviyesinden Goethe'yi değerlendirdiğim uzun takdim yazısını okuma imkânı buldu ve kıymetli tenkitlerini bildirdi. Pek makbulüm olan bütün değerlendirmelerine şükranla mukabele ediyorum. Ve nihayet son tashihleri yapan Erol Kılınç Bey'e aynı şekilde minnettarım, medyûn-i şükrânım. Bütün bu yardımlara ve titizliğe rağmen yine de yanlışlar ve yanılgılar olabilir; bunların tüm mes'uliyetinin burada hem müellif ve hem de mütercim olarak yegâne sorumlu olan şahsıma ait olduğunun bilinmesini isterim.

Kitabın yayımlanmasında gerekli titizliği gösteren Ötüken Neşriyat'a ve emeği geçen tüm personeline burada ayrıca teşekkürlerimi sunuyorum.

02 Ekim 2008 Sultantepe

Mütercimin
Goethe ve Doğu Batı Divanı'nı
Takdimi

İbtidâ aşk vardı

Ah min-el aşki ve hâlâtihi
Ahraka kalbî bi-harârâtihi
Şeyh Galip

(Aşktan ve hallerinden ah,
Sıcaklığıyla kalbimi yaktı)

SONBAHAR gelince tabiatta bir mâtem havası hissedilmeye başlar. Dağların eteklerinden zirvelerine doğru yer yer oluşan bakır renk, gözlerden ruhlara intikal edince dallar arasında saklanmış kuşlar artık ötmez olurlar. Yapraklar kendilerini varoluşun yükünden kurtaracak hafif rüzgârlar bekler. Nicedir gam ile demlenen kuşlar, her nedense şarkılarını hançerelerinin bir yerlerinde gizleyerek başka bir baharı sayıklamaya başlar. İnsanın mukadderatı da bundan farklı değildir: Yaş kemâle erince günler kısalır, hazinleşir, gölgeler uzar... "Teşrinlerin bu hüznü geçer tâ iliklere" ve "İnsan duyar yerin dile gelmiş sükûtunu"

Oysa aşk, baharın tomurcuğudur; lirizm gençliğin çiçeğidir. Yaz ortalarında ne tomurcuk ne çiçek beklenir. Tam aksine başaklar sararmaya, çiçekler dökülmeye başlar. Bülbül en güzel şarkılarını ilkbaharda terennüm eder. Bunun gibi dünyanın en büyük şairleri de en güzel, en içli ve en lirik şiirleri hayatlarının baharında yahut olgunluk çağlarında yazmışlardır. Mamafih hayatının sonbaharında lirik şiirler yazmış büyük şairler de yok değildir. Mevlâna, Hâfız ve Fuzûlî gibi Doğunun ulaşılamayan yıldızlarını bir tarafa bırakacak olursak, Batının şairler prensi Goethe de bu semânın en parlak yıldızlarından sayılmalıdır. Hayatı ve şiiri aşktan beslenen ve şekillenen bu büyük ruh, hayatının son döneminde hiç beklenmedik bir şekilde patlayan bir yanardağ gibi, varlığının derinliklerinden aşk püskürtüverir. Byron'dan sonra Batıda "melâl"i, "dünya ıstırabı"nı ilk defa hisseden bu dehâ, hayatının son döneminde lirizme son şeklini vermiş ve aşkı zirveye taşımıştır. *Doğu Batı Divanı*, Goethe'nin sadece 65 yaşında iken yaşadığı aşkın "bahar solu-

ğu ve yaz ateşi" değil, bilakis belki Batıda tüm zamanların en lirik aşk şiirlerini muhtevî bir "Batı Divanı"dır.

Peki, ne olmuştur da 65 yaşına gelmiş bu bilge şair, ömrünün sonbaharında böyle bir gençlik ateşi hissetmiş ve ruhunun derinliklerinden bir "Etna" gibi lirik lavlar fışkırtmıştır? "Tanıdığım kadarıyla", diyor Thomas Mann, "hiçbir zaman onun kalbi herhangi bir kadın için volkanik bir tarzda böylesine çılgınca çarpmamıştır; esasen o volkanik olana da karşıydı." Vakıa ondaki bu lirik, volkanik patlamada iki âmil etkili olmuştur: Birincisi Hammer Purgstall'ın ilk defa tümünü iki cilt hâlinde Almancaya tercüme ederek, kendisine yolladığı Muhammed Şemseddin Hâfız'ın *Divan*'ıdır; ikincisi ise Hâfız'ın *Divan*'ını elinden düşürmediği 1814 yılının o dağdağalı aylarında tanıştığı Marianne von Willemer adında pek genç ve şuh bir hanımdır.

Goethe, Hâfız'la karşılaşınca hayalinin sınırlarını öğrenir; evvela Hâfız'ın lirizmi karşısında kendi poetik varlığını sürdüremeyeceğinden endişelenir, sonra Hâfız'ı şair olarak "ikiz kardeş" kabul eder; başlangıçta onunla yarışmayı bir "çılgınlık" olarak görse de sonunda mukadderatını kabul etmek durumunda kalır ve Hâfız'la poetik bir rekabet başlatır. Önceleri Hâfız'ın tutuşturduğu poetik ateşle şiirlerini yazan Goethe, bir müddet sonra şiirinin "kendi ateşiyle yankılanmasını" ister ve doğrusu bunu başarır. Hâfız'ın poetik ve lirik dünyasıyla Goethe'nin entelektüel ilişkileri başlı başına bir bahistir ve buna daha sonra dönülecektir; ancak burada öncelikle Marianne von Willemer'in *Doğu Batı Divanı*'nda nasıl bir yeri olduğuna ve şairler prensiyle ilişkilerine bir göz atalım.

Hâfız'ın *Divan*'ını okuduğu günlerde Goethe, o çağda romantik akımın bir icabı gibi görülen ve romantik Alman şairlerinin çok önemsediği Ren, Main ve Neckar nehirlerini kapsayan bir seyahat gerçekleştirdi. İşte bu gezi esnasında Frankfurt'ta Jacob von Willemer adında dul bir bankerle kısa bir zaman sonra izdivaç edecek olan Marianne von Willemer ile tanıştı. Esasen Goethe, kendisinden 11 yaş büyük olan Jacob von Willemer ile önceden tanışıyor ve ahbaplık ediyordu. Frankfurt'taki tiyatro yönetiminin de bir üyesi olan asilzâde Jacob von Willemer, Goethe'ye yakın olmak için her fırsatta onu Obermain'ın Gerbermühle semtindeki çiftliklerine davet etmek için fırsat kolluyordu. Goethe, 1814 yılı Eylül ayında bir hafta kalmaya niyetlendiği bu çiftlikte tam beş hafta kalmıştır. Frankfurt civarında bir koruluğun yanındaki bu çiftlik, bol gölgeli bir bahçeye sahiptir ve burada ılık rüzgârlar ve ıtırlar evin içine kadar dolmaktadır. Evin balkonundan Main nehrini ve ağaran dağları seyretme imkânını da göz ardı etmemek lazım gelir. Cömert ikramların yapıldığı bu çiftlikte şair hiç sıkılmaz; Marianne von Willemer piyano çalıp, romantik şarkılar terennüm ederken, o en seçme şiirlerini okuyordu ve bu hallerin gizli bir anlamı vardı... Sa'd-âbâd'ın neşe pınarı şair Nedim olsaydı

bu halleri, "Sînemi yaktı bir âteş-i çârpâreli" diye yorumlardı; ancak Goethe bir harabeye dönen gönlündeki "son aşk kalıntısı"nın bir "fırsat"a kurban gittiğini söylüyor:

Nicht Gelegenheit macht Diebe
Sie ist selbst der größte Dieb;
Denn sie stahl den Rest der Liebe,
Die mir noch im Herzen blieb.

Fırsat insanı hırsız yapmaz,
Fırsattır bizzat en büyük hırsız;
Zira kalbimdeki son aşk kalıntısını,
Düpedüz odur çalan benden.

Tabii bu çiftlikte Banker Willemer'in pek genç yaşında dul kalan kızı Rosette Staedel ve diğer çocukları da yaşıyordu. Rosette Staedel, Goethe'nin ziyareti ile ilgili intibalarını şöyle not eder hatıra defterine: "O, öylesine bir adam ki insan onu sevmek ve tümden ona itimat etmek mecburiyetinde hisseder kendini." Bayan Rosette'nin söylediği doğrudur ve mukadderdir, zira Marianne von Willemer de onu sevmek mecburiyetinde kalmıştır. Gelgelelim güzel sevmekte müşkili olan Goethe de, kumral lüleleri, güzel çehresi ve açık teniyle bir Şark dilberini andıran bu zeki kadına çoktan kaptırmıştı gönlünü; hem de öylesine kaptırmıştı ki o zamana kadar Hâfız'ın gazellerine nazire kabilinden intiba şiirleri yazan Goethe, bundan sonra günde üçer beşer şiir yazmaya başlamıştır. Şairin ilham kaynağının Marianne von Willemer olduğu kısa zaman sonra anlaşılacaktır. Bayan Willemer, yorgun şairimizdeki poetik ateşi öylesine tutuşturmuştur ki, bundan böyle ilk baskısı 1819 yılında yapılacak olan *Doğu Batı Divanı*'nın ilk yüz şiiri, daha 1815 yılında tamamlanmıştır bile.

Peki, ama kimdir bu tatlı belâ, bu âfet-i can?

Goethe ile tanıştığında kadınlığının en güzel, en alımlı ve en cilveli çağındaki Bayan Willemer, sadece 29-30 yaşlarında genç, güzel ve şuh bir kadın değildir, bilakis aynı zamanda öylesine "poetik ruh"a sahiptir ki daha ilk karşılaştıklarında şairin dünyasını altüst etmiştir. Evet, güzelliği ve zarafetiyle şairi büyüleyen Willemer, romantizmi, lirik ifâde gücü ve olağanüstü şairlik istidadıyla da şairin irâdesini âdeta esir almıştı. Baştanbaşa poetik ruh olan Bayan Willemer'de öylesine bir edâ, öylesine bir zekâ ve ruh cazibesi vardır ki, aşk iktidarını kaybetmek üzere olan büyük şaire âdeta "aşk iksiri" içirmiş ve ona hayatının en lirik şiirlerini yazdırmıştı. O öyle bir ilâhedir ki kendisine râm ettiği şaire bir "bahar soluğu"

vermeyi başarmıştı. Şair onu tanıdıktan sonra "ikinci ergenlik dönemi" yaşadığını itiraf etmiş ve bu değişimi şöyle aksettirmiştir mısralarına:

Und noch einmal fühlet Hâtem
Frühlingshauch und Sommerbrand.

Ve bir kez daha hisseder Hâtem,
Bir bahar soluğu ve bir yaz ateşi.

Aslında pek trajik bir hayat hikâyesi olan Marianne von Willemer'i biraz daha yakından tanımakta fayda var. Evet, Goethe gibi evrensel bir dehâyı böylesine derinden etkileyen bu kadın kimdir? Şiirleri Goethe gibi bir şair tarafından kabul gören, kendisine *Divan*'da, özellikle *Züleyha Kitabı* bölümünde yer verilen; yıllar yılı anlaşılmayan, fark edilmeyen; dahası şiirleri Goethe'nin şiirleri arasında birer inci gibi parıldayan, onun şiirleri kadar kaliteli, lirik ve güzel olan, ama her nedense 50 yıla yakın bir zamandan beri keşfedilmemiş bu kadın şair kimdir gerçekten? *Doğu Batı Divanı*'na hayran olan Goethe muhibleri, acaba şair Marianne von Willemer'i tanıyor mu?

Doğrusunu söylemek gerekirse, edebiyat tarihinde misli görülmemiş bir olayla karşı karşıyayız. Şair Marianne von Willemer gerçekten her yönüyle bir fenomendir. İnce ruhlu, duygulu, zarif, zeki, hünerli ve pek rakîk bir tabiata işaret eden bu lirik ruh, ne yazık ki bahtsızdır ve sanki baştan sona trajik bir mukadderata mahkûm edilmiştir. Bazıları onu Goethe'nin hayatında bir epizod olarak görse de, onu tanımadan *Doğu Batı Divanı*'nı anlamak cidden mümkün görünmüyor. Öyleyse evvelâ onu tanımaya, kim olduğunu anlamaya çalışalım.

Ne var ki daha işin başında karşılaştığımız durum pek de iç açıcı değildir. Kaderin garip tecellisidir ki Marianne von Willemer hakkında sahih nüfus kayıtları dahi yoktur. Kendi ifâdesine göre Avusturya'nın Linz kentinde 20 Kasım 1784 tarihinde dünyaya gelmiş ve Anna Katharina Theresia adıyla vaftiz edilmiş görünüyor. Annesi Elisabeth Jung, Marianne doğduğunda 39 yaşlarında bir tiyatro oyuncusudur. Anne Elisabeth, Johann Michael Pirngruber'in kendinden yirmi yaş küçük karısı Maria Theresia Jungwirt'ten olan on iki çocuktan biridir. Marianne'nin babasına gelince; onun kim olduğunu kimse bilmiyor. Bilinen iki rivayet var: Marianne'nin kendi beyanına bakılırsa babası, Linzli bir müzik enstrümanı yapıcısı Matthias Jung imiş; ancak bunun doğru olmadığı, her ne sebeptense Marianne'nin çevresindekileri bu şekilde yanılttığı sonradan ortaya çıkmıştır. İkinci rivayet, 1875 yılında ortaya çıkarılan evlenme cüzdanına istinat ediyor; buna göre Elisabeth Pirngruber, Joseph M. Georg Jung adında bir tiyatro yöneticisiyle 1788 yılında bir kilisede nikâh kıydırmış ve bu tarihten itibaren Marianne, Jung soyadını

almış. Gerçi Marianne von Willemer, asıl babasının kim olduğunu biliyormuş, ancak ölene kadar kimseye söylememiş. Her ne ise, işin bu tarafını bir tarafa bırakalım.

Bizim için asıl enteresan olan Marianne von Willemer'in Frankfurt'taki hayatı ve Goethe ile ilişkisidir. Marianne ilk defa 1798 yılında, daha on dört yaşında iken, komedi gösterisi yapan bir grupla birlikte Frankfurt'a gelmiş. Küçük, zarif, çekici bir oyuncu, dansçı ve şarkıcı olan Marianne, daha ilk gösterisinde seyircilerin takdirlerini kazanmış. İlk oyununda bir palyaço olarak yumurtadan çıkışı canlandıran Marianne'nin seçkin seyircileri arasında Goethe'nin annesi, genç romantik şair Clemens Brentano ve şehrin ileri gelenlerinden şehir meclisi üyesi Johann Jakop Willemer de varmış. Goethe'nin annesi Marianne'yi pek başarılı bulmuş, romantik şair Brentano ise 14 yaşındaki bu güzel kıza oracıkta âşık olmuş. Brentano, bu gösteriden üç yıl sonra arkadaşı şair Achim von Arnim'e yazdığı bir mektupta şöyle diyor:

> "Sevgili Arnim... Bundan birkaç yıl önce şehir tiyatrosunda Marianne Jung adında mâsum dansçı bir çocuk vardı; ben onu gizlice seviyordum. Banker Willemer onu sahneden kopardı ve evlatlık (metres) edindi. Ben Willemer'e ara sıra uğrardım, o da bana kızı emanet ederdi. Jung'u daha sıkı kendine bağlamak için beni kullanıyordu; ben samimiydim ve Jung beni seviyor, ben yakınında olduğumda çoğu kez ağlıyordu; bundan Willemer'a bahsettim ve kıskançlığından beni ondan uzaklaştırdı. Biz öylesine çok birbirimizi seviyoruz ki, yarın yola çıkacağım için Bettina aracılığıyla Jung'a locasından bana sevgiyle bakması için haber göndereceğim... Bilmukabele ben de bu sevimli çocuğa sevgiyle mukabele edeceğim... ve evde şu şiiri ona yazacağım...
>
> *Dort hab ich mein Liebchen gesehen*
> *Ein freundliches zierliches Kind,*
> *Sie konnte wohl schweben und drehen,*
> *Wie fallende Blüthen im Wind.*
> *Da sehe ich dich sizzen im Garten*
> *Wohl bei einem reichen Mann*
>
> Orada gördüm sevdiceğimi
> Sevimli zarif bir çocuk,
> Rüzgârda dağılan çiçekler gibi
> Süzülüyor ve dönüyordu.

Şimdi ise gördüm ki oturmakta bahçede,
Zengin bir adamın yanında herhâlde."

Brentano'nun şiirinde bahsettiği bahçe von Willemer'in bahçesidir ve bu "zengin adam" da bizzat asilzâde Johann Jakop von Willemer'dir. Kaderin cilvesine bakın ki Brentano, bu zengin adamın evinde sevgilisine gitar dersi verecek ve Mariane gitarın perdelerine her yanlış bastığında onu şöyle ikaz etmek mecburiyetinde kalacaktır: "Yanlış! Yanlış, tıpkı senin Willemer'in evindeki varlığının yanlış olması gibi!" Evet, tiyatroda Marianne'yi seyreden Willemer, anında karar verir ve Marianne'yi evlat edinir, Brentano'nun tabiriyle "metres" olarak alır.

Fakat bu zengin adam bu işi nasıl başarmıştır? Aslında problemli bir karaktere sahip olan bu "banker", iş hayatından gelen ikna tecrübesiyle anne Elisabeth Jung'un ağzından girip burnundan çıkmış ve 200 gulden karşılığında genç kızı annesinin kucağından koparmıştır. Bu onun iş hayatında nasıl çetin bir pazarlık kabiliyetine sahip olduğunu göstermesi bakımından bir ölçüdür. Kompleksin ve kıskançlığın içten içe kemirdiği bu sevimsiz "zengin adam", aslında Goethe'nin pek yakından tanıdığı gençlik arkadaşıdır. Tiyatroya gösterdiği ilgi de sanata olan sevgisinden değil, bilakis sosyal menşeini kamufle etme ihtiyacından kaynaklanmaktadır. Bu yüzden tiyatroya, tiyatro oyuncularına, özellikle de bayan oyunculara alâka göstermekte ve onları her fırsatta yemekli partilerde ağırlamakta, ama - sözüm ona- cömertliğinin bedelini başka yollardan talep ve tazmin etmektedir. Bu tipler karakterleri icabı yarattıkları görüntüyle asıl kişilikleri arasında sürekli bir bunalım ve gerilim yaşarlar. O halde, bu problemli "zengin adam" kimdir? Onu tanımak mümkün müdür?

Evet, hayatın adamakıllı tepelediği ve kaderin iki defa dul bıraktığı bu "zengin adam", büyük hayal kırıklıklarından gelmektedir; üzgün, ümitsiz ve bezgin bir adam... Asalet unvanı bile almayı başaran Jacob, asıl sosyal menşeini 11 Aralık 1808 tarihinde Goethe'ye yazdığı mektubunda acı bir şekilde itiraf etmektedir. Şimdi o mektuptan bu melankolik tabiatın asıl portresini görmeye çalışalım:

> "Hiçbir eğitim almadan büyüdüm ve hiçbir meslek öğrenmedim. Fakir doğdum ve o yüzden Frankfurt tarzı icabı herkesi hor gördüm (duygulu kalplerde bu derin izler bırakır, hayat acılarına karşı tetikte olmayı öğretir ve sonsuz hırs ve ihtiras duygularını besler). Sahip olduğum her şeyi bizzat kendim kazanmak durumunda kaldım, hayatımın en güzel bölümünü böyle geçirdim; para kazanmaktan başka bir şeyle iştigal etmedim, muhayyel bir onur peşinde koştum."

Hiçbir eğitim görmediğini itiraf eden bu "zengin adam", bu hırpalanmış ruh, von Goethe ailesine yakın olabilmek için olabildiğince gayret sarf etmekte, icabında borç para vermekte ve Goethe'yi memnun etmek için hiçbir fedakârlıktan çekinmemektedir. Anlaşılabilir birçok sebepten problemli bir karakter olan J. J. von Willemer, mektup ve yazılarını hâlis bir Almanca ile, parlak ve problemsiz bir üslupla kaleme almıştır. Anlaşılan o ki, başarılı ticarî hayatındaki titizlik ve açıklık daha çok üslubuna aksetmiş.

Burada mevzubahis ettiğimiz banker Johann Jacob von Willemer'in karakter arızası bir ön yargı gibi gelebilir. O yüzden kısaca bunun nereden kaynaklandığını izah etmeliyiz ve mesele şudur: Frankfurt'un önde gelen bir işadamı, popüler bir felsefe yazarı, tiyatro kritikçisi ve tiyatro muhibbi olarak Banker Willemer'in, gencecik Marianne'yi "evlatlık" almasında devrin gelenek ve görenekleri bakımından pek tabii bir beis yoktur. Willemer'in beş çocuğuyla evi paylaşan Marianne, bankerin müsaadesiyle -tiyatroya duyduğu alâkadan olsa gerek- kırk kez daha aynı tiyatroda sahneye çıkmıştır. Ancak sekiz yıl sonra kaleme aldığı bir mektuptan anlıyoruz ki bankerin Marianne'ye karşı niyeti değişmiştir. Belki de baştan beri bu niyeti taşıyordu ama ilk defa şimdi mektubundaki şu satırlarla açığa vuruyordu:

> "Geleceği ahmakça bir ümide kurban ettik. Sekiz yıllık bir tecrübe bana öğretmiştir ki, bu ümit hiçbir zaman gerçekleşmeyecek. Bundan dolayı günden güne daha çok içime kapanıyor, ciddileşiyor ve sessizleşiyorum."

Bu satırlardan anlaşılan o ki Willemer, evlatlığına âşık olmuş ama aşkına karşılık bulamamıştır; bu yüzden işleri aksamakta ve kendisi de perişan olmaktadır. Ancak, yine de işin peşini bırakmamış ve her nasılsa 27 Eylül 1814 tarihinde gayri kanunî olarak Marianne ile evlenmişse de Marianne'nin ince, kırılgan ve poetik ruhuna sahip olmayı hiçbir zaman başaramamıştır. Her ne kadar Marianne, bu izdivacı kabul etse de hiçbir zaman sevmemiştir; o bütün varlığıyla Goethe'ye hayrandır ve Goethe ile aralarında âdeta bir "lisân-ı hafî" vardır. Banker von Willemer, başından beri bu gizli aşkın farkındadır ve ortalıkta dolaşan dedikoduları sîneye çekmeğe razıdır; hatta bu ilişkide âdeta bir "aracılık" misyonu üstlenmiş gibi görünmektedir. 1818 yılının Şubatında Goethe'ye şu mektubu yazar:

> "Aziz dostum, keskin nazarınızdan kaçmamış olacaktır ki bizim ince ruhlu Marianne'miz ıstırap çekiyor; artık eskisi gibi değildir! Gençliğin derilmemiş taze çiçekleri uçup gittiler ve geriye

sadece yaralı bir kalp bıraktılar. Mamafih bütün bunların, üstadı hâlâ ilgilendirip ilgilendirmediğini bilmiyorum."

Bütün bunlar pek tabii üstadı ilgilendiriyor ilgilendirmesine, hem de çok ilgilendiriyor; ancak, gel gör ki *Doğu Batı Divanı*'nın şairi prensip olarak tehlikeli yakınlaşmalardan uzak durmaya karar almıştır bir kere. Bundan böyle şairler prensi, bedenî hazlarını poetik hazlarla ikame edecek ve Marianne ile sadece âteşîn mısralarda buluşmayı kabul edecektir. Belli ki şair, aşkı bedenin haz ve zaaflarına teslim etmeye artık razı olmamaktadır. Bundan sonra Marianne onun nezdinde, Hâfız gibi, Sadî gibi olmasa bile ruhunu ateşleyen, şiirle dölleyen poetik bir ruh olacaktır.

Evet, Goethe şöhrete yenik düşmeyen çok yönlü bir zekâdır ki tanınmamak, bilinmemek gibi bir kaygısı hiç olmamıştır; bilakis onu tanımamak bir eksiklik ve bir talihsizlik olarak değerlendirilmek lâzım gelir. Buna mukabil *Züleyha*, öylesine bir talihsizdir ki *Doğu Batı Divanı*'ndaki birçok şiirin asıl şairi Goethe değil, bizzat kendisi olduğu ancak elli sene sonra ortaya çıkmıştır. *Doğu Batı Divanı*'nda *Züleyha* namıyla büyük şaire eşlik eden, onunla atışan, onu ateşleyen zarif ruh, ince zekâ ve içten yanan lirik şair, Goethe'nin bir mısraında "Sollst mir ewig Suleika heißen" (Benim için adın ebedî Züleyha olsun) dediği Marianne von Willemer'dir.

Burada hemen şunu belirtelim ki Goethe'nin, şair Marianne von Willemer'i bu poetik maske ile örtüp, onu "ebedî Züleyha" olarak adlandırması sebepsiz değildir. Hiç şüphesiz Marianne'de biraz Züleyha kaderi vardır ve Goethe, Hammer Purgstall'ın *Geschichte der schönen Redekünste Persiens* (Fars Belagatı/Edebiyatı Tarihi)'de ve *Rosenöl* adlı eserinde Hz.Yusuf'a âşık olan Züleyha'nın efsanevî aşkından haberdardı. Burada vasfedilen Yusuf 17 yaşlarında ve güzelliği mükemmellik noktasındadır; ona âşık olan Züleyha ise Mısır Firavunuyla evlidir. Kur'an'da "Yusuf Kıssası" olarak geçen ve bu yüzden Müslümanların çok iyi bildiği bu hikâyeyi burada tekrar etmeğe gerek görmüyoruz; ancak şu kadarını söyleyelim ki o zamanlar 65 yaşlarındaki Goethe'ye gönlünü kaptıran Marianne de tıpkı Mısırlı Züleyha gibi başkasıyla evlidir; yukarıda anlattığımız altmış yaşlarındaki Frankfurtlu zengin banker ile.

Pek tabii *Doğu Batı Divanı* sadece Goethe ile Marianne von Willemer arasındaki romantik ilişkiden doğmamıştır ve zaten bu ilişkiler Divan'ın *Züleyha Kitabı* bölümünde poetik ifadesini bulmuştur; dolayısıyla Goethe ve Marianne von Willemer arasındaki aşk bahsini burada noktalıyor ve *Doğu Batı Divanı*'nın asıl münderecatına ve muhtevasına geçmek istiyoruz.

Ex oriente lux (Işık doğudan gelir)

DOĞU BATI DİVANI'nın intişarına kadar Şark tümden bilinmeyen bir kültür coğrafyası değildi. Goethe'den önce de Şarkın bir ışık diyarı olduğunu yazanlar olmuştur. Hatta Kitab-ı Mukaddes'e inanan herkes, *Ex oriente Lux*'e yani ışığın Doğu'dan geldiğine inanıyordu, çünkü bu kutsal kitap Batıya intikal eden ilk ilâhî pırıltıydı. İlk ilâhî pırıltıydı ama yegâne ışık değildi; ondan başka ışıklar da vardı Doğu'da. Daha doğrusu Doğu ışığın kaynağıydı; bütün dinlerin beşiği burasıydı. Evet, gerçi bütün dinlerin çıkış yeri Doğu idi, ancak Batı "ışık"tan sadece Hıristiyanlığı anlıyordu. Hal böyle olunca Batı tecessüsü evvelâ kendi kaynağına yöneldi, kendi hakikatini aradı. Kendinden gayrıyla ise savaşmaktan ve onu yok etmekten başka bir şey düşünmüyordu. Haçlı Seferleri bu bahaneyle yapılıyordu. 7. asırdan 17. asra gelinceye kadar Batı, bu ketum tutumundan hiç şaşmadı. Batı'nın ve dolayısıyla Hıristiyanlığın İslâm dinine, daha doğrusu kendi gibi düşünmeyenlere, kendi gibi inanmayanlara verdiği yegâne cevap Haçlı Seferleri olmuştur. Şu var ki bu durum 18. asırdan itibaren değişecektir.

Çok önceleri Şark, Hıristiyanlığın çıkış noktası olduğu için Batı nezdinde bir mânâ ifâde ediyordu. Sonradan anlaşıldı ki sadece dinlerin değil, aşkın, şiirin ve romantizmin beşiği de Doğu'dur. Voltaire der ki,

> "Atina, yani Batı, insan kavramını bilmezken, Doğu insanla uğraşıyordu."

Vakıa Voltaire, 1683 yılında *Muhammed* başlıklı bir dram kaleme almıştı. Kaleme almıştı ama Aydınlanma Çağı'nın bu baş düşünürü, söz konusu eserinde Hz. Muhammed'i "kitleleri yoldan çıkaran bir önder" olarak damgalamaktadır. Voltaire'e göre İslâm dinini tebliğ eden, onun tabiriyle kuran Muhammed, "Büyük bir fanatiktir" ve bu dini yaymak için her türlü vasıtayı kullanmaktan çekinmemiştir. Aydınlanma Çağı'nın ana felsefesi, bilgiyi kaynağından elde etmek ve önyargılar karşısında hür düşünceyi cansiperâne müdafaa etmekti; ne var ki bu her zaman mümkün olmuyordu. Âdil olalım; İslâm dinine ve onun peygamberine menfî nazarla bakan Voltaire, Hıristiyanlığa karşı daha mutedil değildi. Aslında Voltaire, *Muhammed* dramını bahane ederek din konusundaki eleştiri oklarını Hz. Peygamber üzerinden Vatikan'a fırlatmaktadır.

Voltaire'in dinler hakkındaki katı tutumuyla kıyaslanırsa, Almanya'da çok daha insaflı ve makul görüşler yavaş yavaş kabul görmekteydi. Leibniz, Lessing ve Herder bu neviden görüşlerin önde gelen savunucularıydı. Bu düşünürlerin üçü de İslâm dinine karşı daha "human" ve saygılı davranıyordular. En başta Leibniz,

bir vahdet dini (monoteistische Religion) olan İslâm'ın tarihî rolünü müspet olarak değerlendirir ve şöyle der:

> "Muhammed zamanla bu teolojinin önemli öğretilerinden kopmamıştır; kendisine inananlar bizzat bu dini, Hıristiyanlığın ulaşmadığı uzak Asya'nın ve Afrika'nın halkları arasında da yaymışlardır. Böylece onlar, birçok ülkede putperest bâtıl inançları yıkmış ve yerine Allah'ın birliğine ve ölümsüzlüğe dayanan gerçek öğretiyi ulaştırmışlardır."[2]

Leibniz, Hz. Muhammed'in tebliğ ettiği İslâm dini hakkında böyle düşünüyordu; oysa 17. yüzyılın ilk yarısında İran'a seyahat eden ve hatta Şeyh Sadî'nin eserlerini Almancaya çeviren Adam Olearius, bu din ve Hz. Peygamber hakkında tam bir Hıristiyan bağnazlığıyla şu satırları kaleme almıştı ki, okuyucunun sabrına sığınarak bu saygısız cümleleri aynen naklediyoruz:

> "Şehevî arzularını dizginlememeleri önemli ölçüde buna sebebiyet vermiştir. Onların sahte peygamberi Muhammed, ki kendisi azgın bir k....., halkın hoşuna gitmek için, şehvanî zevkleri aşırı derecede serbest bırakmıştır. Evet, hatta sahte peygamberin bu yanlış öğretisi sayesinde, böylesine cinsî zevklerin büyük bir bölümünün Cennette bile olacağına inanırlar. Bu şekilde dinleri, saf tekeler için daha da cazip hale getirilmiş oluyordu. Muhammed, Kuran'ında onlara, dinleri sayesinde bakabildikleri müddetçe istedikleri kadar kadın alabileceklerini ve bunun iyi olduğunu söylüyor. "[3]

Evet, böyle yazıyor Olearius, Goethe'nin de okuduğu seyahat yazılarında. Bu önyargıların, düşmanlıkların, mesnetsiz suçlamaların, bağnaz düşüncelerin ve yalanların arasından gerçeği bulmak her babayiğidin harcı değildir. Bereket versin ki Goethe, iyi bir cüruf ayıklayıcıdır.

Aslında hakikat, seyyahlara teslim edilemeyecek kadar kutsaldır ve bu seyyahların hakikat peşinde oldukları da doğrusu pek malûm değildir. Şu var ki büyük

---

Leibniz, Gottfried Wilhelm: *Essais de Theodicée Oder Betrachtung der Gütigkeit Gottes der Freiheit des Menschen und des Ursprungs des Bösen nebst der durch ihre selbst eigene Gerechtigkeit vertheidigten göttlichen Sache,....* Amsterdam 1720, s. 5.

Olearius, Adam: *Vermehrte Moscovitische und Persianische Reisebeschreibung* Zum andern mahl heraußgegeben durch Adam Olearius. Schleswig 1656, s. 593, 602.

zekâlar bu neviden saplantıları aşmak durumundadırlar. İşte bu evrensel zekâlardan bir diğeri Lessing'dir. Lessing, *Nathan der Weise* (Bilge Nathan) adlı dramıyla dinî toleransın baş temsilcisi oluvermişti. *Rettung des Hieronymus Cardanus* (1752) adlı yazısında da adeta bir Müslüman gibi İslâm dinini savunmaktadır. Lessing'e göre İslâm bir "akıl dini"dir. Lessing, bu şaheser dramında dinlerin hakikatini anlatmak üzere bir yüzük parabolü kullanır. Hikâye kısaca şöyle:

Vak'a Selâhaddin-i Eyyübî'nin hükümdarlığı esnasında İslâm, Hıristiyanlık ve Yahudilik gibi üç büyük dinin yan yana yaşadığı Kudüs'te geçer ve dram aslında dinî düşünceleri izah için bir vasıtadan başka bir şey değildir. Asıl fikir, **Boccaccio**'nun **Dekamaron**'undan alınmış olan üç yüzük efsanesinde açığa vuruluyor.

Din, müntesibini Allah ve insanlara hoş göstermek kuvvetini haiz olan bir yüzüğe benzetiliyor; bu yüzük, asırlarca bir ailede baba tarafından en çok sevilen oğula hediye ediliyordu; lâkin bir ailede babanın aynı derecede sevdiği üç oğlu vardı. Oğulları arasında bir seçim yapamayan baba, bir kuyumcuya kıymetli yüzüğün tıpkısı iki sahtesini yaptırtır. Bu taklitler o kadar mükemmeldiler ki, babanın kendisi bile bunları birbirinden ayırt edemez. Oğullarını bu şekilde memnun ettiğini görerek sevinen baba, hakikî yüzüğün sahibinin göstereceği yüksek ahlâk sayesinde bir gün kıymetini meydana vuracağı düşüncesiyle öldüğü zaman, oğullar aralarında kavgaya başlarlar. Her biri kendi yüzüğünün hakiki olduğunu iddia ederek ailenin başına geçmek ister. Derken mesele mahkemeye intikal eder. Hâkim, ihtimal her üç yüzüğün de sahte olduğunu iddia eder; zira böyle olmasaydı, her hangi bir yüzüğün sahibinin göstereceği ahlâk ve faziletle Allah ve insanlar nezdinde hürmet ve saygıya nail olması lâzım geleceğini söyler. Nihayet şu nasihati verir: Her oğul kendi yüzüğünün hakiki olduğunu kabul ederek, babaları gibi faziletli ve namuskâr bir hayat geçirmeli, sevgi ve şefkat göstererek hakiki yüzüğe layık olduklarını ispat etmelidir; o zaman yüzüğün sihirli kudreti, Allah ve insanlar nazarında hoş gösteren mucizesi kendiliğinden meydana çıkacaktır.

Bu üç yüzük üç İbrâhimî dindir; nasıl ki yüzüğü sadece taşımak onun hakiki olduğunu ispat etmezse, her hangi bir dine mensup olmak da kifayet etmez; bilakis fazilet ve hakiki dindarlık sayesinde sülûk edilen dinin kıymetini ispat etmek lazımdır. O halde dramın esas fikri her üç dinin de kıymetli ve hak dini olduğu ve asıl meselenin ahlâkî irâde ve iyilik hislerinde mündemiç bulunduğudur.

Herder, Lessing'ten bir adım daha ileri geçerek *Ideen zur Philosophie einer Geschichte der Menschheit*, adlı eserinin 19. bölümünde *Reich der Araber* başlığı altında Hz. Muhammed'in vahdet inancını över ve yüceltir. Herder'e göre İslâm'daki temizlik, günde beş vakit namaz, Allah'a tevekkül ve teslimiyet gibi Kur'an'da

şart koşulan hususlar Müslümanların karakter birliğine ve ruh sükûnetine hizmet etmektedir. Herder Kur'an'a büyük değer atfetmekte ve şöyle demektedir:

> "Avrupa'nın galipleri Cermenler kendi dillerinde, klasik bir kitaba sahip olsalardı, tıpkı Arapların Kur'an'a sahip olmaları gibi, o zaman Latince kesinlikle hâkim dil olamazdı; böylece soyları tümden yanılgıya düşmemiş olurdu."

Görüldüğü üzere Herder, çağına hâkim olan önyargılara hiç itibar etmemekte ve beşeriyetin gerçek kültür köklerini araştırmaktadır. Dünya edebiyatını iyi bilen Herder, dünya edebiyatı ve evrensel tefekkür için Arap dilinin ve edebiyatının önemini keşfetmekte gecikmemiştir. Herder, Hz. Muhammed'in mirâca çıkışını sürreal bir tablo olarak yorumlar:

> "Muhammed Cennete geldiğinde, Musa'yı saçları tutuşmuş, alevler içerisinde; müşfik İsa'yı ise omuzlarından süt ve hayat suyu akıyor olduğu halde görür."

Shakespeare hakkında yazdığı incelemesinde de Herder, yine Miraç konusunu gündeme getirir ve şöyle der:

> "Rüyada zaman ve mekânın nasıl yokolduğunu hiç hissetmedin mi?.. Hayatında bir kerecik rüya gördüysen, bir çeyrek sonra bu rüyadan uyandığında, geceler boyu uyuduğunu, rüya gördüğünü ve eylemlerde bulunduğunu sanırsın. Hal böyle olunca senin için, rüya olarak Hz. Muhammed'in rüyasında yani miraç olayında bir anlık çelişki kalır mı?"

İleride Goethe'nin Kur'an hakkındaki görüşlerini incelerken Herder'e tekrar döneceğiz; ancak şimdilik şu kadarını söyleyelim ki bu aydın kafa, bu parlak zekâ Goethe'yi Şark'a yönlendiren, İslâm kültürüyle ilk tanıştıran düşünürdür.

Burada bir hususu önemle belirtelim ki Goethe'nin tefekkür dünyasını aydınlatan sadece Aydınlanma Çağı'nın bu üç büyük düşünürü değildir. Hiç şüphesiz Goethe, bu üç önemli düşünürden çok şey öğrenmiştir. Özellikle hocası Herder'den çok istifade etmiş ve onunla bazı mevzuları rûberû görüşme fırsatı bulmuştur. Bu üç büyük düşünürden etkilenmekle birlikte ve onlarla birçok konuda paralel düşünmesine rağmen Goethe, hem dünya kültürünü tanıma ve hem de Doğu ve klasik İslâm kültürünü anlama ve kendine maletme noktasında onlardan çok daha

ileri gitmiştir. Şark dünyası ve klasik İslâm kültürü mevzubahis oldukta Goethe, bu üç klasik düşünürden daha güçlü bir soluğa sahiptir.

Şu da var ki Şark ve İslâm konusunda tarafsız olmasa bile, hiç olmazsa bağnaz düşünmeyen, sadece bu düşünürlerden ibaret değildir. Wieland'dan Platen'a, Schlegel kardeşlerden Novalis'e kadar birçok yazar, Doğunun büyüsünden kurtulamamışlardır. Novalis, *Heinrich von Ofterdingen* isimli romanında haklı olarak Şark'ı, "şiirin ve romantizmin ülkesi" olarak takdim eder. August Wilhelm Schlegel, Friedrich Schlegel ve Wilhelm von Humbolt Şark'ı her şeyin, bütün lisanların, dinlerin, özellikle şiirin ve romantizmin vatanı telâkki ederler; hattâ Friedrich Schlegel, daha da ileri gider ve 1800 yılında, "En büyük romantizmi doğuda aramalıyız" diye ısrar eder ve "İlk önce, bakışlarını Şark'a çevirenlerle konuşacağım." der. Gerçi Schlegel, Doğu derken klasik İslâm şiirini ve kültürünü değil, tamamen Hint dünyasını kasteder; ancak bu durum bile o çağın düşünürlerinin ruh halini göstermesi bakımından pek manidardır. Demek oluyor ki o dönem kültür ve sanat alanında, hayalî dahi olsa Avrupa'dan bir kaçış söz konusudur. Klasik Latin ve Yunan tefekkürünü atlayarak Doğuya, Klasik İslâm dünyasına ve Hint'e yönelen bu tecessüsün adı "romantizm"dir ve hiç şüphesiz bu cereyan Batı kültürüne çok şey kazandırmıştır. Aslında romantik şairlerin söylediklerinden çok daha önemli bir tezi Goethe, *Doğu Batı Divanı*'nın *Notlar ve Araştırmalar* bölümünde ifade etmektedir. Burada Goethe, *Neuere und neuste Reisende* (Yeniler ve En Yeni Seyyahlar) başlığı altında şöyle demektedir:

> "Böylece Doğu'nun mürit muhiplerine, bu dünyanın sırlarını, tuhaf bir kanun-ı esasînin ve talihsiz bir dinin kusurlarını ve aynı zamanda şiirin ihtişamını tanımak üzere birbiri ardından kapılar açılır; bu şiire saf insanlık, asil ahlâk, neşe ve aşk iltica etmiştir. (...) Nihayet insanlığın kurtuluşu şiirde muhafaza altına alınmıştır."

Şunu da ilâve edelim ki *Doğu Batı Divanı* yayımlanmadan önce Batıda hiç küçümsenmeyecek bir *alla turca* romantizmi esmekteydi. Doğrusunu söylemek gerekirse Batı, Doğu'yu daha çok Osmanlı üzerinden tanıma imkânı bulmuştur. Batı sezgisi evvelâ mûsıkîyle Şark'a açılmıştır; tabii Osmanlı üzerinden; zira Osmanlı döneminde mûsıkî, ihtişamımızın sese ve âhenge dönüşmüş haliydi. Bugün klasik Batı mûsıkîsinden başka mûsıkî tanımayan, daha doğrusu kendi kültür mihverinden koptuğu için aşağılık kompleksiyle Batı'ya sığınmak, Batı kültürüne tutunmak isteyen sözüm ona entelektüellerimiz, birazcık Batı mûsikîsini ve operasını araştırmış olsalar Batı üzerinden tekrar kendi dünyamıza

dönme imkânı bulabilirler; ne var ki bu külfete katlanmadan ne Batıyı anlamak ve ne de kendini keşfetmek mümkün değildir.

Şunu söylemek istiyoruz ki, o dönemde Avrupa'da "Türkenlieder" (Türk şarkıları) moda olmuştu; nefret ve merakla karışık şarkılardı bunlar. Meselâ 1724'de Fatih Sultan Mehmet'i konu edinen üç bölümlü bir opera Londra'da sahnelendi. Aynı zamanlarda G. F. Haendel *"Tamerlan"* (Timurleng) adlı bir oratoryo besteledi. O zamanlar Türklerle ilgili opera ve dramlar moda olmuştu. Mozart'ın *Türk Marşı* ve *Saraydan Kız Kaçırma* gibi eserleri Türkler'e duyulan gizli bir hayranlığın iki büyük tezâhürüdür. Rossini'nin *Der Türke in İtalien* (İtalya'da Bir Türk) ve Leo Fall'ın *Die Rose von Stanbul* (İstanbul'dan Bir Gül) adlı eserleri ilk elde akla gelen eserlerdir. Bunun haricinde Beethoven, Saint-Saens, Rimsky-Korsakov, Rubenstein, Ravel...

Aslına bakılırsa 17. asrın ortalarından 18. asrın başlarına doğru Avrupa'da gerçekten bir *alla turca* modası, mûsikîden tiyatroya, resimden modaya kadar hayatın her alanında hissedilmektedir. Racine, Moliére ve Christopher Marlowe'nin dramlarında ifâdesini bulan *alla turca* modası ve hayranlığı, başta Paris olmak üzere Avrupa'nın önemli şehirlerinde opera temsilleriyle dalga dalga genişlemekteydi. Öyle ki trajedi, piyes, opera ve diğer temsilî sanatlarda Türk'ü çağrıştıran bir kostüm, davranış, söz yahut her hangi bir motif kullanmak itibar kazandırıyordu. Hatta daha da ileri gidip eserin başlığında "Türk" kelimesinin geçmesine dikkat eden müellifler bile vardı. Bu meyanda John Maso adında bir yazarın *The Turke* adlı oyunu Londra'da defaatle temsil edilmiştir. Öte yandan 17. yüzyılın ortalarında Almanya'da doğrudan doğruya Türk sultanlarını konu alan tiyatro eserleri oynamaktaydı. Bir Barok şairi olan Daniel Caspar von Lohenstein'ın *Ibrahim Bassa* (1653) ve *İbrahim Sultan* adlı dramları rağbet gören eserler arasındaydı.[4] O yıllarda Paris'te Türk kelimesiyle, Orient yani Şark kastedilmekteydi. Şunu söylemek lazım ki o zamanlar Avrupa'da sahnelenen tiyatrolarda ve operalarda Türk, egzotik bir figür yahut motif olarak değil, bilakis o esere itibar kazandıran önemli bir fikir ve sanat kıstası olarak kullanılıyordu. *Alla turca* sosyete mahfillerinde geçerli bir estetik ölçüydü.

Dahası var, Hamburg Belediye Başkanı Lukas von Bostel'in *"Der glückliche Gross-Vezier Cara Mustapha"* (Mutlu Vezir Kara Mustafa Paşa) adında bir Opera Librettosu yazıp, ardından da ikinci bölüm olarak *"Der unglückliche Gross-Vezier Cara Mustapha"* (Talihsiz Vezir Kara Mustafa)'yı kaleme alması pek anlamlıdır. Anlamlıdır çünkü 1683 Viyana kuşatmasını gerçekleştiren "Mutlu Kara Mustafa

Daha geniş bilgi için bak.: Kâmil Burhaneddin: Die Türken in der deutschen Literatur bis zum Barock und die Sultansgestalten in den Türkendramen Lohensteins. Diss.- Kiel 1935.

Paşa", operanın ikinci bölümünde "Talihsiz Kara Mustafa Paşa" oluvermiştir. Buradan anlaşılmaktadır ki Viyana kuşatması başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Aslında bunda şaşılacak bir şey yoktur ve tarih bunun örnekleriyle doludur; "Mutlu ve asil Türk", talih dönünce, Viyana kuşatmasından sonra "talihsiz" oluvermiştir. İkinci büyük talihsizlik şudur ki her iki bölümü de 1886 yılında icra edilen bu eserin bestekârı Johann Wolfgang Frank'ın eser için yazdığı partisyon kaybolu-vermişti.

Son olarak André Campra adında bir kompozitörden söz etmek istiyorum. Campra, 1660 yılında güney Fransa'nın Aix kentinde dünyaya gelmiş, 1700 yılının başına kadar Nortre Dame de Paris'te kilise orkestra şefi olarak görev yapmış, sonra tüm mesaisini operaya vermiş. Enteresan olan, Capra'nın birer perdeden oluşan dört bölümlük *"Opernballett"*idir. Oyun dört ülkede geçmektedir, daha doğrusu oyunun kahramanı, âşıklar, dramın her bölümünde başka bir ülkede görünürler: Fransa, İspanya, İtalya ve Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye. Bu dört bölümlük bale operasında neler olup bitiyor ayrı mevzu; ancak burada öyle bir fikir var ki bunu önemsemek durumundayız. O da şu; Campra ve operanın librettosunu yazan müellifin kafasındaki Avrupa fikrine Osmanlının da dâhil olması. Bugün Avrupa ülkelerinin geldikleri yahut gelemedikleri o noktaya o günün güzide düşünürleri ve sanatkârları çoktan gelmişti bile.

Özetle şunu vurgulamakta fayda görüyoruz ki *Doğu Batı Divanı*'nın yayımlanmasından önce Şark, özellikle Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye çeşitli mitler ve motiflerle bir ihtişam ve bas bir ton unsuru olarak klasik Batı mûsıkîsine, önemli opera ve senfonilerine aksetmişti. Bu itibarla Gluck, Händel, Haydn, Berlioz, Carl Maria von Weber, Mozart, Beethoven gibi büyük kompozitörlerin opera ve senfonilerini Doğu'yu bilmeden dinlemek ve anlamak neredeyse mümkün görünmemektedir. Başka bir ifadeyle bu dehâların müziklerinde Doğu'yu hissetmemek imkânsızdır. Doğrusunu söylemek gerekirse bu *alla turca* rüzgârı *Doğu Batı Divanı*'nın neşrinden sonra daha da güçlenerek devam etmişti. Başta Schubert, Schuman, Mendelsohn, Meyerbeer olmak üzere Ravel, Franz List, Richard Wagner, Bizet, Anton Rubenstein, Saint-Saéns gibi kompozitörler Şark'tan hiç kopamamışlar, tam aksine Şark'ı romantizmin ulaşılamayan ideal ülkesi olarak hayal etmişlerdir.

Esasen *Doğu Batı Divanı* da bir konserdir; yukarıda adları geçen klasik Batı müziği kompozitörlerinin büyük senfonilerini besteledikleri çağda icra edilmiş bir konser. Goethe'nin *Doğu Batı Divanı*'ndaki âteşîn şiirlerinin tümü rahatlıkla senfonik bir eser gibi dinlenebilir. Bu lirik şiirler, bir konserdeki melodiler gibi bütün bir harmoniyi oluşturur, birbirini destekler ve tamamlar. *Doğu Batı Divanı*'nda lirizm, baştan sona tüm şiirleri birbirine bağlar; hiç beklenmedik bir yerde

bir motif ortaya çıkar, bir müddet onu takip edersiniz, sonra birden kaybolur, derken başka bir bağlamda yeniden ortaya çıkar. Bu iç içe örgü hep böyle devam edip gider.

O yüzden *Doğu Batı Divanı*'nın şairi haklı olarak buyuruyor ki:

> "Büyük dehâların yarattığı bu eserleri anlamak istiyorsak, Doğu düşüncesini kendimize mal etmeliyiz; Doğu bizim ayağımıza gelmez."

Goethe'nin bu fikrinden hareketle, Batının da ayağımıza gelmeyeceği muhakkaktır. Öyleyse ne yapmalıyız? Evvelâ şu uyuşukluğu üzerimizden atmalı ve çağları adımlamalıyız. Goethe de öyle yaptı, şiiri anlamak üzere şairlerin ülkesine gitti; Şark'ı 3000 yıllık tarihî oluşumu içerisinde kavramaya ceht etti:

Wer den Dichter will verstehen,
Muss in Dichters Lande gehen;
Er im Orient sich freue,
Dass das Alte sei das Neue.

Şairi anlamak isteyen
Şairin ülkesine gitmelidir;
Eskinin yeniyle kaynaştığını
Zevkle seyretmelidir.

Peki, ama üçbin yıl önceki Ateşperestler, onların din adamları Muğlar, bindörtyüzotuziki yıl önce İslâm dinini insanlığa tebliğ eden Hz. Peygamber, Müslümanlar, Osmanlı şairleri ve dervişler Avrupa'nın bilge şairine ne öğretebilirlerdi? Bu sorunun cevabına geçmeden önce bu bilge şairin, çağının imkânlarıyla bu ateşperestleri, Müslümanları, Türkleri, dervişleri ve hülasa Şark'ı nasıl ve hangi kaynaklardan tanıdığına bir göz atalım.

Doğu Batı Divanı'nı Besleyen Kaynaklar

GOETHE'nin hayat ve gelişim çizgisini takip edenler, onun Doğu'ya duyduğu alâkanın bir rastlantı olmadığını görecek; hatta sadece Doğu'ya değil, aynı zamanda sanata ve edebiyata olan ilgisinin de bir tesadüfe dayanmadığını fark edeceklerdir. Daha küçücük bir çocukken annesinden ve büyükannesinden dinlediği *Binbir Gece Masalları*'yla hayal dünyasını kuran şair, hayatının son yıllarında da

yine bu dünyaya iltica ederek huzur ve sükûn aramıştır. *Binbir Gece Masalları*, bir ömür boyu şairin muhayyilesine refakat etmekle kalmamış, aynı zamanda ona hikâye etme üslûbu ve efsane yaratma yeteneği de kazandırmıştır. Gençlik yıllarında kaleme aldığı *Die Laune des Verliebten* (Âşıkın Mizacı) adlı eserindeki kahramanının adının "Amine" olması bir tesadüf değildir. Şunu rahatlıkla söyleyebiliriz ki *Binbir Gece Masalları*, çocukluk çağlarından itibaren Goethe'nin hayal dünyasını aydınlatmış ve muhayyilesine fevkalâde bir derinlik ve zenginlik kazandırmıştır; onun hemen her eserinde bu masalların etkilerini bariz bir şekilde görmek mümkündür.

Goethe, eserlerine, özellikle romanlarına ve *Faust*'un ikinci bölümüne hâkim olan efsaneleştirme ve masallaştırma üslûbunu tamamiyle bu masallara borçludur. Şu da var ki Goethe, sadece üslûp ve muhteva bakımından bu masallardan istifade etmemiş; aynı zamanda kurgu, çerçeve ve biçim olarak da *Binbir Gece Masalları*'ndan olabildiğince faydalanmıştır. Anlatımda estetik bir gerilim olarak kullanılan "uzun, meşakkatli ve tehlikeli yollardan geçerek hedefe ulaşma" usulünü ve hikâyeyi bir seferde değil de parça parça anlatma metodunu Goethe, ilk defa *Binbir Gece Masalları*'ndan öğrenmiş ve bunu *Wilhelm Meister'in Seyahat Yılları*'nda uygulamıştır. Sadece bu romanında değil, *Die Leiden des jungen Werther* (Genç Werther'in Acıları) ve *Wahlverwandschaften* (Ruh Yakınlıkları) adlı romanları dahil olmak üzere bütün eserlerindeki ve hatta *Faust*'taki şaşırtıcı manzaralar, ani değişimler, efsun, sihir, büyü ve illüzyon tümden *Binbir Gece Masalları*'ndan mülhemdir ki, zaten Goethe bunu itiraf etmektedir. *Genç Werther'in Acıları*'nda Goethe, bu etkiyi şöyle belirtir:

> "Büyükannemin bir masalı vardır: Yanına yaklaşan gemilerin direklerini, çivilerini kendine doğru çeken mıknatıslı bir dağın masalıdır bu. İçindeki zavallılar da, gemiden arta kalan tahta parçalarına tutunarak kıyıya vururlarmış."

Katharina Mommsen, *Goethe und 1001 Nacht* (Goethe ve 1001 Gece) adlı güzel kitabında bu masalların sanat, şiir ve düşünce dünyasında nasıl etkili olduğunu etraflı bir biçimde ortaya koymaktadır. Bizim burada vurgulamak istediğimiz husus şudur: Goethe, bu masalları Şark'a açılan ilk büyük kapı, ilk kaynak olarak kullanmıştır ve bu durum *Doğu Batı Divanı*'nın anlaşılması bakımından da fevkalâde önem taşımaktadır.

Şark hakkındaki ilk bilgilerini ve intibaları *Binbir Gece Masalları*'nın büyüleyici dünyasından devşiren Goethe, pek tabii Kitab-ı Mukaddes'in gönderildiği Doğu'nun renkli ve ışıklı dünyasını merak edecektir. O itibarla daha 12 yaşında iken

Tevrat'ta ve *İncil*'de anlatılan Museviliğin pederşahî dünyasını ve o kavimlerin hayatlarını incelemek için kendi inisiyatifiyle İbranice öğrenmeye çalışacak ve bir lise müdüründen özel ders alacaktır. Unutmayalım ki o esnada "küçük dehâ" özel bir öğretmenden İngilizce, Fransızca ve İtalyanca dersleri almaktadır.

Goethe, o zamanlar Göttingen'de filoloji tahsil etmek ve Kitab-ı Mukaddes'te anlatılan kadim kavimlerin "bulûğa ermemiş" dünyalarını merak ediyordu; ama niçin başka bir yerde değil de Göttingen'de? Evet, ısrarla Göttingen'de okumak istiyordu, çünkü orada Eski Ahit tefsircisi ve Arap dili ve edebiyatı uzmanı profesör Johan David Michaelis (1717–1791) öğretim üyesiydi.

Gelgelelim babası öyle düşünmüyordu, oğlunun işe yarar bir tahsil yapması taraftarıydı. O yüzden kendisini Göttingen'e değil, bilakis hukuk okuması için Leipzig'e gönderecektir. Nihayet Goethe, arzusu hilafına Leipzig Üniversitesinde hukuk okuyacaktı; ama hayal dünyası Şark'tan da hiç kopmayacaktı. Şairin Şark'a duyduğu merakı o yıllarda hiç azalmamıştır; fırsat buldukça Şark hakkındaki seyahat yazılarını, tarihî ve edebî yazıları okumaya çalışmıştır. Bu meyanda Carsten Niebuhr'un kaleme aldığı *Beschreibung von Arabien* (Arabistan Tasvirleri) adlı eseri Weimar Kütüphanesinden sık sık ödünç aldığına şahit oluyoruz. *Divan*'ın Notlar ve Araştırmalar bölümünde bu "seyahat yazılarının ve bu neviden dokümanların" faydalarını ve avantajlarını zikretmeden geçmez. Keza Goethe, *Doğu Batı Divanı*'nın "Notlar ve Araştırmalar" bölümünde söz konusu seyahat yazılarının müellifleri arasında şu isimlere yer verir: Marco Polo, Pietro della Valle (1586–1651), Jean Baptiste Tavernier (1605–1689), Jean Chevalier de Chardin (1643–1713), Olfert Dapper, H. E. G. Paulus, Diez ve Hammer.

Goethe, Leipzig'teki öğrencilik yıllarında, Arap edebiyatı ve tarihi uzmanı Johann Jacob Reiske (1716 – 1774)'nin tercümelerinden Arap edebiyatı hakkında bilgi edinmiş ve büyük Arap şairi Mütenebbi'nin şiiriyle tanışmıştır. Goethe, bu velut yazardan çok istifade etmiştir. Şu var ki şair, Reiske'den istifade etmekle beraber, onu bazı yönleriyle de yermeden edememiştir: "Reiske ve Michaelis'in söz konusu bu şairi bazen göklere çıkarırken bazen de ona geri zekâlı bir okul öğrencisi muamelesi yapmaları tahammül edilir gibi değildir."

Aslında Goethe'nin zihnî tekâmülü açısından Leipzig'teki öğreniminden daha önemli olan onun Strassburg'taki üniversite yıllarıdır. Şu bakımından önemlidir, çünkü Goethe Strassburg'taki öğrenim yıllarında gerçek bir kültür adamıyla, hocası ve dostu olan Johann Gottfried Herder'le tanışmıştır. Asıl Herder ile tanıştıktan sonra şairin Yakın Doğu ve İslâm kültürü hakkındaki görüşleri derinlik kazanmıştır. Goethe Arap şiirine ve Kur'an'a duyduğu alakayı, tamamıyla Her-

der'e borçludur ve evvela Herder sayesinde klasik Arap ve İslâm şiirinin önemini keşfetmiştir.

Herder, Goethe'nin tefekkür hayatında çok önemli bir yere sahiptir; mamafih şimdilik bu kadarıyla iktifa edip, ileride yeri geldikçe tekrar kendisinden bahsedeceğimizi söyleyerek Goethe'nin faydalandığı seyyahlardan ve bazı profesör dostlarından söz etmek istiyoruz. Goethe, *Doğu Batı Divanı*'nın "Notlar ve Araştırmalar" bölümünde mevzubahis isimlere yer vererek bu adamların her birini, kendilerine verdiği öneme göre, birkaç satırla yahut birkaç paragrafla anlatmaya çalışmıştır. Özetlemeğe çalışırsak, Goethe'nin bunlardan her biri hakkındaki kanaati şöyledir:

Marco Polo:

"Bu güzide insan en başta gelir. 13. yüzyılın ikinci yarısına denk düşmektedir seyahati; kendisi Uzak Doğu'ya kadar ulaşmıştır. Bize efsane gibi gelen, pek yabancısı olduğumuz ilişkilere götürür bizi; hayranlık duyar, hayretler içerisinde kalırız. Bu pek olgun seyyahın mâhirâne bir tarzda sunduğu rapor, bizde sonsuzluk ve muazzamlık hissi uyandırır. Kendimizi, Cengiz'in halefi olarak uçsuz bucaksız ülkelere hükmeden Kubilay Kaan'ın sarayında buluruz. Mamafih bir imparatorluk ve genişliği hakkında ne düşünebiliriz ki, eğer onun hakkında: 'Acemistan, dokuz krallıktan müteşekkil büyük bir eyaletidir.' deniliyorsa! Geri kalan her şey buna kıyasla ölçülecektir."

Johannes von Montevilla:

'Seyahati 1320 yılında başlıyor. Bu bize maalesef iyi biçimlendirilmemiş bir halk kitabı olarak intikal etmiştir. Hakkını teslim etmek gerekir ki müellif büyük seyahatler yapmış, birçok şey görmüş, pek de iyi görmüş ve hakkıyla tasvir etmiştir. Sadece bir yabancı olarak bir şeyler derlemekle kalmaz, bilakis eski ve yeni birtakım efsaneleri de işin içine katar ki, bu şekilde gerçek olan da inandırıcılığını kaybeder. Kitap asıl yazıldığı Latinceden önce Flemenkçe'ye, sonra Bayer-Avusturya Almancasına tercüme edilmiş, kitapçık isim tahriflerine maruz kalmıştır. Mütercim de istediğini almaya, istediğini bırakmaya kendini mezun hissetmiş, tıpkı bizim Görres'in Alman halk kitapları hakkında kaleme aldığı eserde gösterdiği üzere."

Pietro della Valle:

Goethe, soyu kadim Roma'ya uzanan bu maceraperver seyyahın hayatını uzun uzadıya anlatmış. Goethe'nin Valle hakkında verdiği bilgileri özetleyecek olursak, bu mütercim seyyah hakkında şunları söyleyebiliriz. Pietro della Valle, 1586 yılında dünyaya geldiğinde Goethe'nin pek sevdiği İtalyan şairi çok kötü durumda da olsa hayatta idi ve şiirleri asil zekâlar üzerinde pek etkiliydi. Valle, 1614 yılında İstanbul'a geldiğinde asâletine uygun olarak en güzel şekilde karşılanır. Burada Doğu dillerini öğrenmeğe başlar ve öncelikle Türk edebiyatı ve Türklerin hayat tarzı, örf ve âdetleri hakkında etraflıca malûmat edinir; sonra burada tanıştığı dostlarının yardımıyla Mısır'a hareket eder. Bir müddet sonra İsfahan'a geçer ve burada bir yıl kalıp, İran hükümdarlarıyla tanışma fırsatı bulur. İran hakkında bilgiler verir yazılarında; saray, halkın durumu ve yönetimle olan ilişkileri hakkında genel anlamda bilgiler devşirir. Hükümdarın bulunduğu sarayda hiç kimsenin ayakkabısını çıkarmadan halılara basma müsaadesinin olmadığını haber verir. Hatta bir defasında bir Tatar Prensinin, ayakkabılarını çıkarırken onun güçsüzlükten tek ayağının üzerinde durmakta zorlandığını gören hükümdarın kendisine yardım ettiğini yazar. Hükümdarlar sarayda eğlenirken kadınların onları gıdıklayarak halılar üzerinde yuvarladıklarından da bahseder. O dönemde Osmanlı ve İran arasındaki ilişkilerin çok hareketli olduğunu vurgular. Kendisinin çok itibarlı bir adam olduğunu, bu yüzden Şah Abbas'ın kendisine ve eşi Maani'ye büyük yakınlık gösterdiğini, pazarlarda alınıp satılan her şeyin peşin parayla yapıldığını yazar.

Goethe, Vella'nın Şah Abbas'ın sarayında iken haçlı ruhuyla davrandığını ve İran'ı Osmanlı'ya karşı sürekli kışkırttığını, ancak buna rağmen Abbas'ın akıllılık ederek Osmanlıyla anlaştığını kaydeder. Öte yandan Batı ülkelerinin Osmanlı Devletini doğudaki bir güçle, İran ile huzursuz etmek için elinden gelen çabayı sarf ettiklerini vurgular. Netice olarak, della Vella'nın bütün iyi niyetiyle Şark'ı sevmesine rağmen burada bir Roma inşa edemeyeceğini anlamış olması gerektiğini söyledikten sonra, Goethe, bu seyyah hakkında sözü uzattığından dolayı özür beyan eder.

Maceralı seyahatlere fazla dayanamayıp 23 yaşında iken ölen eşi Maari'nin na'şını binbir meşakkatle İtalya'ya götüren ve orada büyük bir törenle toprağa veren Pietra della Vella 66 yaşında hayata gözlerini yummuştur.

Goethe, bu seyyah hakkında sözü bu kadar uzatmasının gerekçesini şöyle açıklıyor:

"Peter della Vella'yı bu kadar ayrıntılarıyla anlatmamın sebebi şudur: Çünkü ilk olarak bu seyyahın yazdıklarından sonra Şark ufkumda aydınlanmış oldu. Peşin kanaatim odur ki, bu benim *Divan*'ım her şeyden evvel tasvirler sayesinde gerçek zemine oturmuştur."

Olearius:

"Bir seyyah olarak farklı milletleri seyrütemâşâ etmek şayan-ı dikkattir. İngilizler arasında Sherley ve Herbert vardır ki istemeyerek bunları geçmek durumundayız; fakat sonra İtalyanlar ve en sonunda Fransızlar. Yalnız şimdi burada bir Alman bütün gücü ve asaletiyle öne geçmektedir. Maalesef o, seyahati esnasında İran sarayında öylesine bir adama bağlandı ki, bu adam diplomattan öte bir maceracı olarak görünmektedir. Bu adam her iki anlamda da kendi başına, beceriksiz ve evet abuksabuk bir adamdır. Mükemmel bir insan olan Olearius'un sağduyusu onu doğru yoldan ayırmaz. Olearius bize fevkalâde sevindirici ve öğretici seyahat haberleri verir. Della Vella'dan çok kısa bir zaman sonra ve Şah Abbas'ın ölümünün ardından İran'a intikal ettiği ve avdetinde de Almanları muhteşem Sadî'den yaptığı kudretli ve zevk-aşina tercümeyle tanıştırdığı için bu haberler büyük kıymet ifade etmektedirler. Bu adama yaptığı güzel şeyler için teşekkür borcumuzu esaslı bir şekilde ifade ettikten sonra istemeyerek burada kesmek durumundayız."

Tavernier ve *Chardin*:

"Birincisi kuyumcu ve mücevher tüccarı; zekâsı ve akıllı davranışları sayesinde, sanat değeri taşıyan mallarını saygıyla takdim ederek Şark'a mahsus saraylara nüfuz eder ve her yerde kendine yakışır davranışlar sergiler. Hindistan'daki elmas kaynaklarına ulaşır. Tehlikelerle dolu bir yolculuktan sonra tekrar Batı'ya geri döner ve burada doğrusu pek dostça karşılanmaz. Geride bıraktığı eserleri oldukça öğreticidir. Mamafih kendi hemşerisi, halefi ve rakibi Chardin tarafından hayat yolunda engellendiği gibi, daha sonra kamuoyundan da gizlenmiştir. Bu ise, daha seyahatinin başlarında büyük engellerle cebelleşmek mecburiyetinde kalmıştır. Chardin, Doğu'da cömertlik ve hasislik arasında bocalayan para ve iktidar sahiplerini harikulâde kullanmayı ve onların büyük hazinelere sahip olma hususunda hiç dinmeyen

yeni mücevher ve kuyumculuk işlerine karşı gösterdikleri ihtiraslarına hizmet etmeyi bilir. Bu yüzden o da mutsuz ve kazançsız olarak eve dönmüştür.

Bu her iki adamın da zekâ, itidal, maharet, sebat, sempatik davranış ve dayanıklılıklarına ne kadar hayran olunsa azdır. Dünyayı tanıyan herkes hayat yolculuğunda örnek insan olarak bu adamlara ihtiram edebilir. Bunların iki özelliği daha var ki herkeste bulunmaz: Bunlar aynı zamanda Protestan ve Fransız'dılar – iki özellik ki bir araya geldiğinde pek şahsiyetli fertlere vücut vermeğe yeter."

Goethe, "Notlar ve Araştırmalar" bölümünde bu seyyahlar hakkında bu bilgileri verdikten sonra, "Lehrer" başlığı altında da istifade ettiği ölmüş yahut halen hayatta olan bazı şarkiyatçı profesörlerden bahsetmektedir. Bunlar sırasıyla şu isimlerden oluşmaktadır:

William Jones:

"Bu adamın hizmetleri dünyaca bilinmektedir ve birden çok yerde teferruatlı bir şekilde övülmüştür ki bana söyleyecek pek bir şey kalmamıştır. Sadece şunu genel olarak tasdik ederim ki onun bu gayretlerinden azami derecede istifade etmeğe gayret ettim. Bununla birlikte bir tarafı daha var ki, özellikle dikkatimi çekmiştir.

Gerçek bir İngiliz eğitimi gördükten sonra, Yunan ve Latin edebiyatını öylesine temellendirir ki sadece bunların ürünlerini takdir etmekle kalmaz, bilakis bizzat kendisi bu dillerde çalışmayı bilir. Aynı zamanda Avrupa edebiyatını tanır, Şark edebiyatına aşinadır; çift istidadın hazzını yaşar, bir kere her milleti kendi liyakatiyle değerlendirmesini bilir, sonra da güzel ve iyi olanı her yerde bulmayı.

Şu var ki, o incelemelerinin tanıtımında bazı zorluklar çeker, bilhassa kendi milletinin eski klasik edebiyata düşkünlüğü işini zorlaştırır. İyi dikkat edilirse görülecektir zeki bir adam olarak o, bilinmeyeni bilinene, değeri takdir edilebileni değerli olana bağlama yollarını aramıştır. Asya'nın şiir sanatına duyduğu sempatiyi gizlemeğe çalışır ve hakiki bir alçakgönüllülükle daha çok öylesine örnekler verir ki, bunları o Latince ve Yunancanın çok yüceltilen şiirleriyle aynı yere yerleştirebilmektedir. Şark'ın en sevimli zarifliklerini klasik severler de anlasın diye antik bi-

çimlerin ritmini kullanır. Sadece eski, antik zaman taraftarlarından dolayı değil, aynı zamanda patriyotikler yüzünden de çok sıkıntı yaşamıştır. Şark şiirinin aşağılanması ona çok acı veriyordu; bunu eserinin son bölümünde Araplar hakkında yaptığı sadece iki sayfalık, *sive de Poësi Anglorum Dialogus* yorumuna akseden ağır ironiden anlamak mümkündür. Burada o, Milton ve Pope'nin nasıl saçma bir tarzda Şarklı kıyafetine girdiklerini acı bir şekilde gözler önüne sermektedir. Burada çıkan ders şudur ki, bizim de sık sık tekrarladığımız üzere, her şairi kendi lisanında ve kendi zamanının ve âdetlerinin özel alanında görmek, tanımak ve değerlendirmek lazım gelir."

Johann Gottfried Eichhorn:

"Takdirle belirtmek isterim ki, elan yapmakta olduğum çalışmalarda aynı nüshayı kullanıyorum. Bu nüshayı bana bundan kırk iki sene evvel bu değerli emektar insan (Eichhorn), Jones'in eserinin ilk baskısını vermekle şereflendirmişti. O zamanlar onu bizimkilerden sayıyor ve onun ağzından bazı öğretici ve şifa verici şeyler duyabiliyorduk. O zamanlardan beri sessizce onun öğretim usulünü takip etmişimdir. Şu son günlerde yine onun elinden, peygamberler ve onların durumları hakkında bizi aydınlatan mükemmel bir eser elde etmiş olmaktan dolayı sevinmekteyim. Zira sakin, anlayışlı bir adam ve müteheyyiç bir şair için, Allah'ın yüksek seviyede zekâ bahşettiği kabiliyetli adamların kendi zamanlarını nasıl temâşâ ettiklerini görmekten daha büyük zevk ne olabilir? Onlar ki olup biten harikulade veya endişe verici olayları ceza kabilinden, uyararak, avutarak ve kalbi etkileyici bir tarzda imâ ederler.
Bu pek az sözle hayatımın bu değerli adamla olan alakasını şükranla, sadıkane bir tarzda ifade ediyorum."

Georg Wilhelm Lorsbach:

"Burada pek çalışkan, dürüst Lorsbach'ı da yâd etmek borcumuz. Kendine hiçbir anlamda rahat edeceği bir yer bulamayınca Lorsbach, yılların tecrübesiyle aramıza dâhil olur. Mamafih hangi konuda olursa olsun ona bir şey sorduğumda, bu husus keskin çizgilerle belirlenmiş malûmatı dâhilindeyse, memnuniyetle en sadık bilgiyi sunmuştur.

> Onu Şark şiirinin hatırı sayılır bir dostu olarak bulmamak, başlangıçta bana pek tuhaf gelmişti. Gelgelelim, bir insan herhangi bir iş için zamanını ve güçlerini sevgi ve hayranlıkla kullanmıyor ve neticede ümit edilen hâsılatı alacağına inanmıyorsa, başına bundan başka bir şey gelmez. Sonra yaşlılık, hazza en çok ihtiyaç duyulan zamandır, çünkü insan onu en çok da bu zamanda hak eder. Zekâsı ve dürüstlüğü aynı tarzda saf ve berraktır. Onunla geçirdiğim saatleri daima zevkle yâd ederim."

Yukarıdaki isimlerin dışında Goethe'nin istifade ettiği başka isimler de vardır: Lorsbach'ın yerini alan Prof. Dr. Johann Georg Kosegarten (ö. 1850) ki Goethe Kur'an ve Arapça konusunda zaman zaman kendisine müracaat etmiştir. Mesela İspanya'dan kendisine getirilen Kur'an sayfalarında neden bahsedildiğini anlamak üzere Goethe, bu sayfaları Kosegarten'a göndermiş ve kendisinden aydınlatıcı bilgi almıştır. Ayrıca D'Herbelot'u da zikretmeden geçmemek lâzımdır. D'Herbelot, 1697 yılında yayınlanan *İslâm Ansiklopedisi*'nin öncüsü sayabileceğimiz *Bibliothèque Orientale* adlı ansiklopedinin yazarıdır ve Goethe bu ansiklopediyi sürekli elinin altında bulundurmuştur.

Buraya kadarki mülahazalardan anlaşılmaktadır ki Goethe, Avrupa dillerinde Şark'a dair eline geçirdiği her şeyi dikkat ve merakla okuyordu. Daha *Doğu Batı Divanı* bir proje olarak bile kafasında yokken, Kont Wenceslaus Rzewuski'nin finanse ettiği ve Hammer Purgstall'ın yönetiminde bir ilim heyeti tarafından 1809 yılından itibaren yayınlanmaya başlayan ve ancak altı sayı yayınlanabilen *Fundgruben des Orients* adlı mecmuayı baştan sona inceliyor ve hatta buradaki sıradan yazıları dahi okuyordu. Söz Hammer'den açılmışken burada hemen belirtelim ki Goethe, bu mütercim ve müellifin şurada burada yazdığı yahut tercüme ettiği bölük pörçük yazıları bile ilgiyle duyup okuyordu. Hammer'in İran edebiyatı hakkında kaleme aldığı ve 1818 tarihinde neşrettiği *Die schönen Redekünste des Persiens* (İran Belagat Tarihi) adlı eseri daha yayınlanmadan *Göttinger Anzeiger* gazetesinde içeriğinden haberdar olmalıdır; Goethe, mezkûr mecmuada bu eserin münderecatına ve fasıllarına ait bu bilgileri okuduktan sonra eseri ileride okumaya hazırlandığını yazıyor.

Doğu Batı Divanı'nın yazılmasında önemli ölçüde rol oynayan asıl iki büyük mütercim ve şarkiyatçı vardır ki Goethe, bu iki güzide insana sadece "Notlar ve Araştırmalar" bölümünde yer vermekle kalmamış, bilakis onları hemen her yerde ve her fırsatta yüceltmiştir. Bunlardan birincisi yukarda kısmen işaret ettiğimiz üzere Viyanalı şarkiyatçı Joseph Freiherr von Hammer-Pugstall (1774 –

1856), diğeri Heinrich Friedrich von Diez'dir. Goethe, *Divan*'ın "Notlar ve Araştırmalar" bölümünde önce Diez'den başlamış. Aynen aktarmaya çalışalım:

Von Diez:

"Araştırmalarım üzerinde önemli ölçüde etkisini şükranla kabul ettiğim bir isim, ruhanî reis von Diez'dir. Şark edebiyatıyla yakından ilgilendiğim zamanlarda *Kabusnâme* elime geçmişti. Bu kitap bana öylesine önemli göründü ki zamanımın çoğunu ona hasrettim ve birçok dostu onu incelemek üzere teşvik ettim. Bir seyyah vasıtasıyla kendisine çok şey borçlu olduğum bu güzide adama [Diez] samimî selamlarımı yolladım. Buna karşılık o da bana dostane bir şekilde lâleler üzerine yazılmış risâleyi gönderdi [Goethe'nin mevzubahis ettiği küçük kitapçık, Diez'in tercüme ettiği ve *Denkwürdigkeiten von Asien* adlı derleme kitabından ayrı olarak bastırdığı Muhammed Lâlezârî'nin *Mizânü'l-Ezhar* adlı risalesidir. S.Ö.]. Bunun üzerine ben de ipeği andıran bir kâğıt üzerine, küçük bir alanı şahane altın yaldız çiçeklerle tezyin ettikten sonra aşağıdaki şiiri yazdım:

"Wie man mit Vorsicht auf der Erde wandelt,
Es sei bergauf, es sei hinab vom Thron,
Und wie man Menschen, wie man Pferde handelt,
Das alles lehrt der König seinen Sohn.
Wir wissen's nun durch dich, der uns beschenkte;
Jetzt fügest du der Tulpe Flor daran,
Und wenn mich nicht der goldne Rahm beschränkte,
Wo endete, was du für uns getan!"

"Nasıl pür dikkat gezerse dünyada insan,
İster yukarı tırmansın, ister tahtan insin,
Ve nasıl davranılır insanlara ve atlara,
Tüm bunları öğretir hükümdar oğluna.
Senin sayende biliyoruz, sen hediye ettin bunu,
Şimdi buna bir lâle çiçeği ilâve ettin,
Şu altın yaldız çerçeve sınırlamasaydı beni,
Bizim için yaptıklarından dolayı bitmezdi methin senin!"

İşte böylece bu değerli adamla mektuplar marifetiyle bir muhabbet gelişmiştir ki bunu, acı ve ihtirasla neredeyse okunmayan el yazısıyla sonuna kadar devam ettirmiştir.

Şimdiye kadar Şark örfü ve tarihi hakkında yalnız umumî anlamda malûmat sahibi olduğum için, lisanı ise hemen hemen hiç bilmediğimden dolayı, böylesine bir dostluk benim için fevkalâde önem arz etmektedir. Çünkü, önceden yolu yordamı belli olan bu süreçte, bazen bir ân için aydınlatılmam gerektiğinde, -ki böyle bir şeyi kitaplarda arayıp bulmak elbette takat ve zaman almaktadır- müşkül mevzularda ona müracaat edip, sorularıma her zaman yeterli ve teşvik edici cevaplar alıyordum. Onun mektupları muhtevalarından dolayı yayımlanmayı ve bilgilerinin ve iyi niyetinin bir âbidesi olarak takdim edilmeyi hak ediyorlar. Onun ciddiyet ve nevi şahsına münhasır meşrebini bildiğim için, belirli konularda onunla bağlantı kurmaktan sakınırdım. Bununla birlikte düşünce tarzına tamamen aykırı olduğu halde, kendisine, hani şu dünya fâtihi Timur'un eğlendirici seyahat ve otağ yoldaşı Nasreddin Hoca'nın karakterini tanıma arzusu ile bazı anekdotları tercüme etmesi için müracaat ettiğimde bana oldukça lütufkâr davranmıştı. Ekseriyetle anlaşılıyor ki, Batılıların kendi tarzlarında muamele ettikleri, Şark'a yakıştırdıkları bazı uydurma hikâyeler, asıl rengini, gerçek ve makul espri gücünü bu tahrifften dolayı kaybediveriyorlar.

İmdi bu kitabın manüskribi *Berlin Kraliyet Kütüphanesi*nde bulunduğu için, arzu edilir ki, bu alanda ihtisası olan birisi kitabı tercüme etmiş olsun. Belki de bunu Latince olarak yapmak daha makul olurdu, çünkü bir ilim adamı ilk defa bununla ilgili eksiksiz bilgi elde etmiş olurdu. Bundan sonra da Alman okuyucusu için uygun bir tercümesinin basımı tertip edilebilir.

Bu dostun diğer eserlerinden, *"Denkwürdigkeiten des Orients"* [doğrusu: *"Denkwürdigkeiten von Asien"*="Asya'dan Kıssadan Hisseler" S.Ö.] vesairden de istifade ettiğimin delili ise elinizdeki kitaptır. Şunu da itiraf edeyim ki doğrusu onun her zaman tasvip edilmemesi gereken kavgalarından/münakaşalarından da faydalandım. İnsan, tıpkı birkaç üstadın veya senyörün güç ve dayanıklılık konusunda üstünlük iddiasıyla kavga alanına koştukları gibi, üniversite yıllarını hatırlandığında görecektir ki, hiç kimse böylesi bir vesileyle kimin güçlü veya zayıf olduğunun belli olmayacağını anlamayacak ve bu durum bir öğrenci için her zaman bir sır olarak kalacaktır.

Dağlık bir bölge olan Gilan'da yaşayan Deylemîlerin hükümdarı, *Kabusnâme*'nin müellifi olan Keykâvus'u yakından tanıyınca iki katı seveceğiz. Bir veliaht olarak büyük bir itina ile hür ve faal bir hayat anlayışıyla eğitildikten sonra Uzak Doğu'da daha iyi bir tahsil yapmak ve kendini denemek üzere ülkeden ayrılır.

Hakkında bu kadar çok övücü haberler vermek mecburiyetinde olduğumuz Mahmud'un ölümünden sonra o (Keykâvus), Gazne' ye geldi, Mahmud'un oğlu Mesud tarafından hüsnükabul gördü ve bazı savaş ve barış hizmetlerinin akabinde bir kız kardeşiyle evlendirildi. Birkaç yıl evvel Firdevsî'nin *Şehnâme*'yi kaleme aldığı, şairlerin ve kabiliyetli insanların büyük toplantılarının inkıtaa uğramadığı, tıpkı babası gibi soğukkanlı ve savaşçı olan yeni hükümdârın zeki ve akıllı toplulukların kıymetini bildiği bir sarayda Keykâvus, serserilik döneminde bile eğitimi için en harikulâde yeri bulabiliyordu.

Bununla beraber biz evvela onun eğitiminden bahsetmeliyiz. Babası vücut eğitimini en yüksek seviyeye çıkarmak üzere onu mükemmel bir eğitimciye teslim etti. Bu eğitimci, yiğitlik becerilerini tümden ikmal etmiş olarak oğlunu ona teslim etti. Bu yiğitlik maharetleri şunlardan ibaretti: Ok atma, at binme, at üstünde giderken ok atma, mızrak atma, gürz sallama ve gülleyi en mahir bir biçimde hedefe isabet ettirme. Bütün bunlar kusursuz bir şekilde başarıldıktan ve hükümdar memnun kalmış göründükten sonra, eğitimciyi de son derece överek şunu ilâve etti: "Bir şeyi daha hatırlatmam gerekmektedir. Sen oğluma ihtiyaç duyduğu her şeyi öğrettin. At olmadan at binilmez, yay olmadan ok atılmaz; mızrak olmazsa kolunun ne hükmü var; değnek ve top olmadan oyun neye yarar! Ona en çok lâzım olan ve o olmadan hiç kimsenin kendisine yardım etmesinin mümkün olmadığı biricik şeyi ona öğretmedin; kendisine bizzat kendinin muhtaç olduğunu öğretmedin." Eğitimci mahcup bir şekilde duruyor ve prenste yüzme sanatının eksik olduğunu anlıyordu. Prensin direnmesine rağmen bu da kendisine öğretildi. Yüzme öğrenmesi onun hayatını kurtardı; büyük bir kafileyle Mekke'ye giderken kafile, Fırat nehrinde boğulunca çok az kişiyle o da kurtulanlar içindeydi.

Zihnî bakımdan aynı seviyede eğitim görmüş olması, Gazne sarayında prensin dostu olarak kabullendiği tahminini güçlendiriyor; bu durum o zamanlar şu manaya geliyordu: Mahir olmak mecburiyetinde olduğu için, tüm mükemmellikler hakkında dirayetli ve makbul olan, tatmin edici bir hesap verme mesuliyeti vardı.

Güçlü ve saldırgan komşularından dolayı Giylan tahtının akıbetinden emin değildi, bizzat devlet mülkü de emin görünmüyordu. Nihayet evvela azledilen ve sonra tekrar tahta çıkarılan hükümdar babanın ölümünden sonra Keykâvus, büyük bir bilgelikle ve olabilecek olayların muhtemel tesirlerini de hesaba katarak kesin itaat emriyle tahta çıktı. İleri yaşlarında, Giylan Şah'ın kendisininkinden daha tehlikeli bir konumunun olacağını öngördüğü için, bu şayan-ı dikkat kitabı kaleme aldı. Bu kitapta oğluna şöyle söylüyor: "İki sebepten dolayı sanatları ve bilimleri öğrenmek gerekir. Kader kendini (seni) bir zarurete duçar ederse, ya herhangi bir sanat marifetiyle geçimini sağlarsın yahut da sanat ile maişetini temine muhtaç değilsen, bu durumda en azından her şeyin sebeb-i hikmeti hakkında bilgiye sahip olmalısın ki zat-ı şahanelerinin yanında kalabilesin."

Günümüzde, örnek bir teslimiyetle ekseriya bu gibi yazarların yazdıklarından beslenen sürgün edilmiş âlî şahsiyetlerin eline böyle bir kitap geçmiş olsaydı ne kadar teselli edici olurdu!

Böylesine harikulâde, evet paha biçilmez bir kitabın hâlâ tanınmamış olmasının asıl sebebi, müellifin masrafları bizzat kendinin karşılayarak eseri neşretmesi ve Firma Nicolai'nın böyle bir şeyi ancak komisyon karşılığında yapmasıdır. Bu suretle kitap pazarında böylesi bir eser için hemen başlangıçta bir tıkanma yaşanıyor. Bununla birlikte anavatan, kendisi için nasıl bir hazine hazırlandığını bilsin diye burada biz, eserin fasıllarını ve içindekileri vermeyi ve bunu duyurmak üzere *Das Morgenblatt* (Sabah Sayfası) ve *Der Gesellschafter* gibi değerli günlük yayın organlarına böylesine öğretici, iç açıcı anekdotlar ve hikâyeleri -ki bu eser küçümsenmeyecek miktarda da maksimler (düstûrlar) ihtiva etmektedir- kamuoyuna tanıtmaları konusunda ricada bulunalım."

Bundan sonra Goethe okuyucuya bir fikir vermek üzere *Kabusnâme*'nin içindekiler listesini aynen vermektedir. Görüldüğü üzere Goethe, içerisinde örf ve âdetlere, usul ve edebe, genel ahlâka aykırı nükteler, hikâyeler olmasına rağmen

Kabusnâme'yi sevmiş ve bu kitabın tanıtımı için elinden gelen gayreti sarfetmiştir. Ancak buna rağmen *Kabusnâme*, Avrupa okuyucusu nezdinde maalesef beklenen alâkayı görmemiştir.

Goethe, *Kabusnâme* hakkında yaptığı açıklamaların daha iyi anlaşılabilmesi için, kitabın içindekileri verdikten sonra *Kabusnâme* müllifi Keykâvus hakkında da şu küçük açıklamayı yapmaktan kendini alamamış:

> "Sonunda şu küçük kronolojik tekrarı da verelim. Hükümdar Keykâvus aşağı yukarı hicrî 450=1058'de hükümdar olmuş, hicrî 473=1080 yılına kadar saltanat etmiş, Gazneli Sultan Mahmud' un kızıyla evlenmiş. Oğlu Giylan Şah -ki bu eseri onun için kaleme almıştır- bu toprakları elinden kaptırmıştır. Hayatı hakkında çok az şey bilinmektedir, ölümü hakkında ise hiçbir şey. Bakınız Diez'in tercümesi. Berlin 1811."

Doğu Batı Divanı'nın şairi, gönüllü kültür elçiliği yapan Diez'in çalışmalarından çok istifade etmiş, onunla çeşitli konularda fikir alışverişinde bulunmuş ve hizmetlerinden dolayı da Diez'e alenen teşekkür etmeyi bir kadirşinaslık icabı saymıştır. Ayrıca Diez ile Hammer-Purgstall arasında tercüme konusunda alevlenen polemiklerde taraf olmamaya dikkat etmiş ve burada her iki taraftan da istifade etme yoluna gitmiştir.

İmdi kadirşinas bir dost olarak Goethe, Diez'in çalışmalarını böylece hülasa etmekte ve okuyucuyu bu değerli tercümelere ve çalışmalara yönlendirmektedir. Gerçi Goethe, Diez hakkındaki bu değerlendirmeleriyle çok önemli bir kadirşinaslık örneği sergilemiştir. Belki de şair Diez hakkında bu kadarla iktifa etmek mecburiyetindeydi; ancak biz iktifa etmiyor ve bu değerli şarkiyatçının önemine ve hizmetlerine binaen birkaç şey daha ilave etmek istiyoruz. Diez bizi pek alâkadar etmektedir, çünkü ileride izah edileceği üzere Goethe, Osmanlı şair ve düşünürleri hakkındaki malûmatının birçoğunu Diez'in tercümelerinden elde etmiştir. Bu konuya, ileride "Goethe ve Osmanlı Şairleri" başlığı altında, tekrar dönülecektir.

Şimdi tekrar Goethe'nin değerlendirmelerine dönelim. Şair, "Notlar ve Araştırmalar" bölümünde Diez'den sonra Hammer'e yer vermekte ve onun çalışmalarını şöyle değerlendirmektedir. Aynen aktarıyoruz:

> **von Hammer:**
>
> "Bu asil adama neler borçlu olduğumu, tüm bölümleriyle küçük kitabım [*Doğu Batı Divanı*, S.Ö.] ortaya koymaktadır. Çoktan be-

ridir Hâfız ve onun şiirleri dikkatimi çekmekteydi, fakat elime geçen literatür; seyahat yazıları, *Zeitblatt* [Zaman Gazetesi] ve sair şeyler, bana bu olağanüstü adamın değeri ve hizmetleri konusunda bir görüş, bir fikir vermiyordu. Nihayet 1813 yılının baharında tüm eserleri kâmilen tercüme edilmiş olarak elime geçtiğinde, özel bir alâkayla iç dünyasına yöneldim ve onunla ilişki kurma yolunu aradım. Bu dostane meşguliyet, müşkil zamanları aşmama ve nihayet benim ulaşılan sulh ve huzurun semeresini en keyifli bir şekilde tatmama yardımcı oldu.

Birkaç yıldan beridir *Fundgruben*'le [Hammer'in yönetiminde bir bilim heyeti tarafından yayınlanan *Fundgruben des Orients* adlı mecmuadan bahsetmektedir. Bu mecmuada seçkin şarkiyatçılar, sanat ve fikir adamları genellikle Doğu orijinli ilmî yazılar ve tercümeler neşrediyorlardı. S.Ö.] yürütülen o canlı faaliyetin genel anlamda farkındaydım. Ne var ki şimdi buradan bir avantaj elde etmenin zamanı gelmiş görünüyordu. Bu eser sayfaların çeşitliliğiyle bir şeyler sezdiriyor, heyecanlandırıyor ve aynı zamanda çağın ihtiyacına cevap veriyordu. Burada tecrübem beni bir daha haklı çıkarıyordu ki bu disiplinde çağdaşlarımız tarafından en güzel biçimde teşvik ediliyoruz; tabii elde edilen avantajları müteşekkir ve hayırhah kullanmak kaydıyla. Malûmat sahibi adamlar geçmiş hakkında bizi bilgilendiriyor, meşguliyetin temayüz ettiği perspektifi veriyor, ileriye gitmemiz gereken yakın yolu işaret ediyorlar. Çok şükür, zikri geçen bu muhteşem eser aynı ihtirasla daima yayınlamaya devam edecek. Bu alanda araştırmalar geriye doğru da yapılacak olursa, o zaman daima yeni bir iştirak ile severek yine o kişiye dönülecektir ki, burada bize böylesine canlı, zevkli ve kullanılışlı nice sayfa takdim edilmiştir. Bununla birlikte bir şeyi hatırlatmak için itiraf etmeliyim ki, bu çok önemli antoloji bana daha faydalı olurdu, şayet yayıncılar –ki şüphesiz bunlar sadece mükemmel uzmanları kaydeder ve onlar için çalışırlar- acemilere ve meraklılara da dikkat etseydiler ve hepsine olmasa da, birçok makalenin başlangıcına geçmiş zamanlardaki ahval, şahsiyetler ve yöreler hakkında yazılmış kısa birer giriş yazısı koysalardı; zira bu durumda öğrenme heveslisi olan kişi yorucu ve dikkat dağıtıcı bazı aramalardan kurtulmuş olurdu.

Mamafih o zamanlar arzu edilenler, tümü şimdi Fars şiiri tarihi hakkında kaleme alınan bu paha biçilmez kitapla ziyâdesiyle gerçekleşmiş oldu. İtiraf ederim ki, 1814 yılında *Göttinger Anzeigen* gazetesi bu kitabın münderecatıyla ilgili ilk haberi yayınladığında, ben araştırmalarımı derhal verilen başlıklara göre tertip ve tanzim ettim. Bu benim için kayda değer bir kazanç oldu, fakat tamamı yayınlandığında kendimizi birdenbire tanıdık bir dünyanın ortasında buluverdik. Tabii bu dünyanın ahval ve şeraitini detaylarıyla birlikte açık bir şekilde bilebiliyor ve tanıyabiliyor; aksi takdirde insan durmadan değişen sisler arasından yalnız genel anlamda bir şeyler görebiliyor.

Bu esere tasarrufum ve ona verdiğim kıymet, hayat güzergâhlarında dopdolu bir hazineyi görmezden gelenlerin dikkatini celbetmeye yöneliktir.

Şimdi şüphesiz İran edebiyatının harikulâde ve ihatalı bir tarzda üzerine inşa edilebileceği bir temele sahibiz. Diğer edebiyatlar da bu numuneye göre vaziyet almalı ve desteklenmelidir. Mamafih temenni edilir ki, buradaki kronolojik düzen devamlı muhafaza edilsin ve farklı şiir tarzlarına göre bir sistematik yapılandırma denenmesin. Şark şairlerinde her şey öylesine karışıktır ki, bunları tek tek ayırt etmek lâzım gelir. Kendi çağında şairin ve zamanın karakteri başlı başına öğreticidir ve herkes üzerinde hayat bahşedici bir etkiye sahiptir. Burada icra edildiği üzere tasarrufa ısrar edilmelidir."

(...)

Görüldüğü üzere Goethe, Hammer'in bu alandaki hizmetlerini de çok kısa olarak hülasa etme yolunu tercih etmiş. Oysa Hammer'in tercümeleri olmasaydı *Doğu Batı Divanı*'nın yazılması bile düşünülemezdi. Öyleyse Goethe neden böyle yaptı? Hammer'e karşı bazı rezervleri mi vardı? Hayır, katiyetle böyle bir şey düşünmek mümkün değildir. Galip ihtimal Goethe, *Doğu Batı Divanı*'nına bulaşan herkesin Hammer'e neler borçlu olduğunu bir şekilde fark edeceği kanaatini taşıyordu. Öte yandan Hammer, Goethe'nin tanıtımına ihtiyaç hissetmeyecek kadar güçlü bir yazar, örnek bir şarkiyatçıydı. Goethe bu durumun farkında olduğu için bu büyük oryantalistin tanıtımına fazla gerek görmedi. *Doğu Batı Divanı*'nın keskin görüşlü şairi belki fazla gerek görmedi ama biz görüyoruz. O itibarla ileride Hammer hakkında birkaç cümle daha söylemeyi düşündüğümüzü belir-

tip, *Doğu Batı Divanı*'nın yörüngesinden fazla uzaklaşmamak kaydıyla, Goethe'nin din hakkındaki görüşlerini de belirtmek istiyoruz.

Goethe ve Din

CİHAN varolalıdan beri süregelen ve de devam edecek gibi görünen bir kavga vardır ki Goethe, bunu *Doğu Batı Divanı*'nın "Notlar ve Araştırmalar" bölümünde, "Israil in der Wüste" (Çölde İsrail) başlığı altında şöyle mütalaa etmektedir:

> "Dünya ve insanlık tarihinin asıl, biricik ve en derin konusunu, inançla inançsızlık arasındaki çatışma teşkil eder; diğer mevzularsa buna tâbi ve tâlidir. Hangi form altında olursa olsun, inancın hüküm sürdüğü bütün çağlar, aynı çağda yaşayanlar için de, gelecek nesiller için de muhteşemdir, kalpleri yücelticidir ve verimlidir. Buna mukabil, hangi biçimde olursa olsun inançsızlığın, bir anlık sahte bir ihtişamla sefil zaferini hâkim kıldığı tüm asırlar, sonraki nesillere ulaşamadan kaybolup gitmişlerdir; çünkü hiç kimse verimsiz, kısır şeyleri idrak için kafa yormak istemez."

Tıpkı Hegel gibi Goethe de insanın tarihte *homo religiosus* yani inançlı bir insan, dindar bir fenomen olduğuna inanır. Her ne kadar Hıristiyan çağdaşları ona, "der grosse Heide" (büyük münkir) demişlerse de, şairin açık yüreklilikle yukarıda serdettiği düşünceler onun din, inanç, dinsizlik, Teizm ve Ateizm gibi mevzulardaki tavrını açıkça ortaya koymaktadır. Evet, Goethe de insanın yaratılıştan dindar bir varlık olduğu kanaatindedir; ancak burada aslolan Goethe'nin dinden ve dindarlıktan neyi kasdettiğidir. İnsan tabiatında ve toplum hayatında dinin nasıl önemli bir yer kapladığını Goethe'den daha iyi kavrayan kim olabilir; lâkin nasıl bir din ve nasıl bir dindarlıktır Goethe'nin inandığı: Hıristiyanlığa pek şedid tenkitler yönelten şair- düşünür, acaba din konusunda yeteri kadar radikal düşünüyor mu? Bu noktada mevcut dinler kendisini tatmin ediyor muydu? Tüm dinler nazar-ı itibara alındığı takdirde Goethe, nasıl ve nerede vaziyet almaktaydı? Nietzsche, Goethe'nin "manevî yeri"nin kadim Grek kültürü ve "Pietizm" (yoğun bir şekilde hissî olarak yaşanan bir tür dindarlık) arasında olduğunu söylüyor. Filozofun bu tespiti ne derece doğrudur?

Bu konularda bir hüküm vermeden evvel Goethe'nin metafizik, Tanrı, tabiat, Panteizm, Teizm, Ateizm ve Teoloji hakkındaki görüşlerini bilmek ve bir de hayatının başlangıcından sonuna kadar fikrî tekâmülünü takip etmek gerekmek-

tedir. Hayatının belirli dönemlerinde din ve ateizm konusunda serdettiği düşüncelerden yola çıkarak yahut Hıristiyanlık hakkında genel anlamdaki kritik değerlendirmelerini esas alarak Lavatar ve benzeri katı Hıristiyan papazlarla girdiği polemiklere dayanarak onun din ve dindarlığı hakkında kesin bir şey söylemek biraz acelecilik olur. Keza *Doğu Batı Divanı*'nı kaleme aldığı yıllarda, Eckermann ile konuşmalarında ve bazı mektuplarında İslâm dini hakkında söylediği pozitif ve takdirkâr sözlerini delil kabul ederek onun Müslüman olduğuna hükmetmek ve hatta bu meyanda bir "fetva" vermek acelecilikten de öte onun mesajını hiç anlamamak demektir. Peki, öyleyse Goethe'nin din konusundaki düşüncelerini nasıl yorumlamak lâzım? Polemiklere son derece açık olan böylesine nazik bir konuda kesin hüküm vermek yerine, onu anlamaya çalışmak en doğru yol olsa gerektir. Bunun için Goethe'nin dünya görüşü ve felsefesi üzerinde etkili olmuş Leibniz, Kant, Jacobi, Herder ve Lessing gibi filozof ve düşünürlerin din ve metafizik mevzularda onun görüşleriyle kesişen ve ayrılan fikir koordinatlarını değerlendirmek daha kestirme bir yol olacaktır. Öte yandan panteizm konusunda Spinoza ile olan yakınlığı ayrı bir öneme sahiptir.

Evvela şunu belirtelim ki Goethe, bu filozofların fikirlerini tümüyle reddetmek ve kabul etmek gibi bir tutum içerisinde değildir. O, daha çok bu filozofların felsefî düşüncelerinden kendi felsefesine uygun olan tarafları sentezleyerek alır ve kendine mal eder. Prensip olarak Goethe, hiçbir felsefî sistem ve düşünce bütünlüğü içinde kendini kaybetmez, asimile olmaz; tam aksine olabildiğince farklı görüş ve felsefeden kendi dünya görüşüne uygun fikirler alır; bunları sentezledikten sonra yepyeni bir kompozisyonla, ama kendi düşüncesi olarak takdim eder. Onun yüzde yüz mutabık olduğu bir fikir, bir felsefe ve bir din olmadığı gibi, bütünüyle reddettiği bir felsefe, din yahut estetik ve etik de yoktur. Bu asla bir paradoks değildir, çünkü Goethe, hayatı kasvet verici bir teori olarak değil, bir çağlayanın rengârenk yansıması olarak görüyor.

Beşerî faaliyetlerin tümünü kavramak isteyen Goethe, tıpkı Lessing ve Herder gibi hareket noktasını, münferit insanın sübjektifliğinden başlatır. Lessing dinî, Herder ruhî hayatla sınırlı kalırken Goethe, varoluşun tümünü kucaklamaya çalışır. O yüzden Muhammed İkbal, onun *Faust*'unu "ferdîleştirilmiş insanlık" olarak değerlendirmektedir. Hakikaten bu eseri beşeriyetin kemâle ermiş, tamamlanmış biyografisi yahut ruhların ansiklopedisi olarak görmek de pekâlâ mümkündür. O, insanı bütün yönleriyle, zaafları ve erdemleriyle, sathîliği ve derinliğiyle, ikiyüzlülüğüyle ve hasbîliğiyle anlamaya cehdeder. İnsanı alâkadar eden hiçbir fikir, hiçbir sanat ve edebiyat türü, felsefe yahut din yoktur ki Goethe ona bigâne kalsın. Zamanının siyaset adamlarından von Stein'ın ifâde ettiği üzere Goethe, bir kavşağın ortasına yerleştirilmiş bir ayna küredir ki gelip geçenlerin

tümü ona aksederler. Bu metaforla anlatılmak istenen çok doğrudur; zira onun tefekkür aynasına aksetmeyen hiçbir fikir yoktur. "Onun temâşâ eden bakışları", diyor Schiller, "şeylerin üzerinde öylesine sakin ve öylesine saf durmaktadır." Goethe'de müthiş bir temâşâ kudreti vardır ki bu onu tüm diğer düşünürlerden farklı kılar. Bu bakış kudretiyle, bu keskin bakışla o, sübjektif olanı, spesifik beşerî olanı ideal olanda değil, tabiatta arar. Onun tabiata yönelen gözü, tabiatı diyalektik mantıkla, matematik bir kavrayışla, daha açık ifade edilmek gerekirse parçalardan bütünü inşa etmek suretiyle kavramaya çalışmaz, tam aksine entüitif yani zihnî bir temâşâ ile evvela bütünü vahdet halinde kavrar ve sonra bu vahdet halindeki bütünün parçalarını anlamaya çalışır. Gerçi Lessing ve Herder de nesneleri sezgi marifetiyle anlamaktadırlar; ancak onlarla karşılaştırılınca Goethe'nin bu zihnî temâşâ gücü çok yüksek bir seviyededir. *Faust*'ta vurguladığı üzere Goethe, bu sezgi kudretiyle bir anda eşyanın ötesine kanatlanabilmektedir:

Ein Flügelschlag – und hinter uns Äonen!

Bir kanat darbesi- ve ardımızda ebediyetler!

Bilimler parçanın bilgisiyle uğraşadursunlar, Goethe, entelektüel sezgi marifetiyle, temâşâ kudretiyle dünyayı ve eşyayı bütün olarak, vahdet halinde çoktan kavrayıvermiştir. Goethe'ye göre mevcut bilimler tasvir yoluyla parçadan bütüne giderken tökezleyip dururlar, çünkü elde ettikleri bölük pörçük bilgiyle ne yapacaklarını bilemedikleri için şaşkın bir halde dolanmaktadırlar. Bu mevzuyu Goethe, *Faust*'ta da gündeme getirir ve çağın bilginlerini temsil eden Wagner'in şaşkınlığıyla açıklar. Hazine arayan Wagner, parçaya ait bilgiyi elde etmiş; ancak bununla ne yapabileceğini bilemediği için bu arada bulduğu solucanlara sevinmektedir. Bu meyanda Goethe, Mefistoteles'in ağzından çağının bilginlerine harikulade bir tenkit yöneltir ki bunu aktarmadan geçmek istemiyoruz:

MEPHISTOPHELES:

Gebraucht der Zeit, sie geht so schnell von hinnen,
Doch Ordnung lehrt Euch Zeit gewinnen.
Mein teurer Freund, ich rat Euch drum
Zuerst Collegium Logicum.
Da wird der Geist Euch wohl dressiert,
In spanische Stiefeln eingeschnürt,
Daß er bedächtiger so fortan
Hinschleiche die Gedankenbahn,
Und nicht etwa, die Kreuz und Quer,
Irrlichteliere hin und her.

Dann lehret man Euch manchen Tag,
Daß, was Ihr sonst auf einen Schlag
Getrieben, wie Essen und Trinken frei,
Eins! Zwei! Drei! dazu nötig sei.
Zwar ist's mit der Gedankenfabrik
Wie mit einem Weber-Meisterstück,
Wo ein Tritt tausend Fäden regt,
Die Schifflein herüber hinüber schießen,
Die Fäden ungesehen fließen,
Ein Schlag tausend Verbindungen schlägt.
Der Philosoph, der tritt herein
Und beweist Euch, es müßt so sein:
Das Erst wär so, das Zweite so,
Und drum das Dritt und Vierte so;
Und wenn das Erst und Zweit nicht wär,
Das Dritt und Viert wär nimmermehr.
Das preisen die Schüler allerorten,
Sind aber keine Weber geworden.
Wer will was Lebendigs erkennen und beschreiben,
Sucht erst den Geist heraus zu treiben,
Dann hat er die Teile in seiner Hand,
Fehlt, leider! nur das geistige Band.
Encheiresin naturae nennt's die Chemie,
Spottet ihrer selbst und weiß nicht wie.

Zamandan istifâde ediniz, o pek çabuk geçip gider. Lakin intizam, size vakit kazanmasını öğretir. Onun için, değerli dostum, ben size ilk önce mantık dersini tavsiye ederim. O zaman fikriniz güzelce terbiye edilir ve ona gem vurulur ki, bundan sonra daha basiretli olarak, düşüncelerinizin yolunu takip etsin ve öyle uluorta hayallere kapılarak, öteye beriye sapıtmasın.

Sonra size günlerce, meselâ yemek ve içmek gibi, bir hamlede ve serbestçe yaptığınız işlerde bile: Bir! İki! Üç! demek icap ettiğini öğretecekler.

Esâsen fikir imalâthanesi, bir dokuma şaheserine benzer: bir ayak basışı binlerce ipliği harekete getirir, mekikler gibi gidip gelir, iplikler göze görünmeden akar ve bir darbe binlerce ilmiği sıkıştırır.

> İçeri giren filozof, size meselenin şöyle olması icap ettiğini: birincinin böyle, ikincinin şöyle, bundan dolayı üçüncünün ve dördüncünün de öyle olduklarını ve eğer birinciyle ikinci olmasaydı, üçüncü ile dördüncünün hiçbir vakit olmayacaklarını ispat eder. Bunu her yerde bütün mektepliler takdir ettikleri halde, gene birer dokumacı olamamışlardır.
>
> Canlı bir şeyin mahiyetini anlamak ve onu teşrih etmek isteyen, ilkönce içindeki ruhu uzaklaştırmağa çalışıyor. Bu suretle onu terkip eden unsurları elde etmiş oluyor. Fakat ne yazık ki, bunların yalnız ruhî rabıtası eksiktir! Kimya bu işe: tabii ameliyat diyor. Böylece bizzat kendisiyle alay ediyor ve nasıl alay ettiğinin farkında olmuyor.[5]

Dikkat edilecek olursa Goethe burada sadece asrının bilginlerini ve filozoflarını tenkit etmekle kalmıyor, bilakis üstü kapalı olarak başka bir bilgi kaynağına işaret ediyor. Kanaatimizce bu bilgi doğrudan görüntülerin ötesine, eşyanın yüreğine ve transandans alana yönelen sezgi ve murakabe vasıtasıyla elde edilen bilgidir. *Faust* şairinin yukarıda vurguladığı üzere, çağının bilginleri bütün bilimleri ikmal ettikleri halde "yine de birer dokumacı" olamamışlar. Gerçek bir "dokumacı" olmak, bu alandaki bilgileri kendine mal etmekle birlikte, daha girift ilişkilere nüfuz etmeyi ve tabiri caizse ruh ile estetik obje arasında bir ahenk tesis etmeyi gerektirir. Bu ise ancak ve yalnız temâşâ eden bir göz, bir iç murakabe ve sezgi istidadıyla mümkün olabilmektedir. Binlerce ilmiğin iç içe ilişkisinden mürekkep bütünün girift, karmaşık ve şaşırtıcı dehlizlerinde kaybolmamak için şaşmayan bir göze, bir ruh metânetine ve sezgi kabiliyetine sahip olmak şart görünüyor. Şart görünüyor, zira bütün bilimlerin keşfetmeğe çalıştığı bu transandans alana ancak ve yalnız bu sezgi ve murakabe sayesinde intikal etmek mümkündür. Oysa Goethe'nin vurguladığı üzere, çağın bilginleri, "Canlı bir şeyin mahiyetini anlamak için ilk önce içindeki ruhu uzaklaştırmağa çalışıyor." Gerçi bu suretle parçayı anlıyor, ancak bununla ne yapacağını bilemiyor.

Goethe'nin din, metafizik ve tabiat hakkındaki düşünceleri üzerinde etkili olan filozoflardan birisi de Gottfried Wilhelm Leibniz'dir. Leibniz, ilmî metodu ilâhiyatın hizmetine sunmuş, inançla aklın imtizacına gayret etmiş bir filozoftur. Theodezie meselesini kendine dert edinen, yani Allah'ın mevcudiyetini ispat ve haklı göstermek için felsefî argümanlar arayan filozof, aslında metafizik savunmasında çıkış noktası olarak inancı değil, aklı esas almıştır. Bir metafizikçi olarak Leibniz,

---

Goethe, J. W.: *Faust I/II*, Ter. Recai Bilgin, Ankara 1941. *Faust* iktibaslarının Türkçesi için genellikle iki ciltlik bu tercümeden faydalanılmıştır.

mekanik matematik tabiat telakkisiyle çığır açıcı filozoflar arasına girmeyi başarmıştır. Onun nazarında akıl, sadece mantık muhakemelerinden oluşmaz, bilakis gerçek tabiat bilgisinin matematik temel prensiplerini de içerir. Fakat Leibniz, sadece tabiatın değil tabiatüstünün de kanunlarını keşfetmeğe gayret sarfetmiştir.

Leibniz'in büyüklüğü, mekânı transandantal olarak, ide olarak tasavvur etme iddiasında saklıdır ki, bunu derin matematik-felsefî argümanlarlarla ortaya koymak üzere epeyce mesai sarfetmiştir. Bu böyle olmakla birlikte aslında en çok itibar gören tezi "Monadologie"sidir. "Monadologie", onun gerçek dehâsının bâriz bir işaretidir. Goethe'nin çok önem verdiği ve etkilendiği bu "Monadlar Teorisi"ne göre, her "Monade" kendi içinde kapalı küçük bir micro-cosmostur ve kendi içinde bir macro-cosmos barındırır. Tıpkı Yunus'un, *"Bir ben vardır bende benden içerü"* dediği gibi. Leibniz'e göre monadlar evrenin aynalarıdırlar (miroir de l'univers). Her monad tüm varlığıyla durup dinlenme bilmeyen bir faaliyet içerisindedir. Bu faaliyet iki koldan devam eder; hem tasavvur olarak hem de tasavvurlar tarafından yönlendirilen pratik bir faaliyet olarak. Bu şekilde monadlar kendilerini geliştirir ve arındırırlar. En mükemmel monad tümden kendini arındırmış monaddır. Ebedî faal olarak fasılasız kendini geliştiren ve arındıran monadlar zulmetten nura doğru koşmaktadırlar. Özü itibariyle tüm varoluş ebedî kendini geliştiren, arındıran ve hep yeni atılımlarla karanlıktan aydınlığa intikal etmeye çalışan monadları andırır. Dikkat edilecek olursa Leibniz'in monadlarının mukadderatı ile Goethe'nin *Faust*'unun kendini aşma ve arınma serüveni arasında mahiyet itibariyle fark yoktur. Her ikisi de fasılasız bir faaliyetle varlıklarını arındırmakta ve gizli, ilâhî bir elin yönettiği ebedî bir senfonide misyonlarını icra etmektedirler. O itibarla Leibniz'in felsefesinin zirvesine Goethe'nin *Faust*'unun şu sözünü epigraf olarak yerleştirebiliriz: "Başlangıçta güç vardı" (*Am Anfang war die Kraft*) yahut "İptida faaliyet vardı" (*Am Anfang war die Tat*). Bu güç ve faaliyet hem tabiata ve hem de insana kendini yenileme ve aşma kudreti verir. Tabiatın derinliklerinden çağlayan bu güç hayattır, hayatın kendisidir. Dolayısıyla bu gerçeğe vâkıf olan herkes dünyada hiçbir şeyin verimsiz olmadığını ve ölümün yeniden doğuş için bir imkân olduğunu kabul etmek durumundadır. Hal böyle olunca maddenin her parçası "bitkilerle dolu bir bahçe yahut balıklarla dolu küçük bir göl" olarak görülebilir.

Goethe varoluşu âdeta yıldızlı bir gökyüzü gibi aydınlatan monadların ebedî faaliyetini aklın vahdete (bir'liğe) koşuşu olarak algılar. Goethe, *Şiir ve Hakikat III* adlı eserinin 14. Bölümünde, kendini Spinoza ile kıyaslarken, tabiattaki çırpınışlardan etkilenen insanın da akıl ve duygu, zihin ve gönül paradoksundan vahdete yükseldiğine işaret etmektedir:

> "Spinoza'nın her şeyi yatıştıran sükûneti, benim her şeyi galeyana getiren gayretimle bir tezat teşkil ediyordu. Onun matematik metodu benim şairâne düşünüş ve tasvir tarzımın tamamıyla zıttıydı; esasen ben de, ahlâk konularında bir türlü uygun görülmek istenilmeyen o düzenli inceleme usulü sebebiyle, onun candan hevesli bir talebesi ve en harâretli takdirkârı olmuştum. Dimağ ve kalp, daha doğrusu akıl ve duygu, şiddetli bir yakınlaşma ihtiyacıyla birbirini arayıp bulmuşlardı ve bu sayede, yaradılışları taban tabana zıt olan insanların birleşmeleri mümkün olmuştu."

Evet, burada birbirini arayan ve bulan, sadece dimağ ve kalp yahut akıl ve duygu değildir. Bu metafizik alanda felsefe ve şiir, sezgi ve düşünce, "Substanz" ve "Monade", Monizm ve Plüralizm, hülasa Spinozism ve Leibnizism de Goethe'nin ihata eden nazarları altında kutlu bir senteze doğru yol almaktadırlar. Esasen tabiatın bağrındaki her kıpırdanış, her çırpınış binlerce tezattan müteşekkil bir hayatı sürüklemektedir. Aynı şekilde Goethe'nin tefekkür hayatındaki çeşitlilik ve zenginlik, görünürde bir tezat teşkil etse de ritmik olarak onun dinî, zihnî ve ruhî tekâmülünün zorunlu bir neticesidir.

Goethe ve Spinoza

Söz Spinoza'ya gelmişken hemen şunu belirtelim ki bu filozof, Goethe'yi en çok meşgul eden ve büyük ölçüde onun Tanrı ve din telakkisini belirleyen filozoftur. Goethe, bu Panteist filozofla meşguliyetini öylesine ileri götürür ki Herder, bunun üzerine bir defasında asık bir suratla, "Bir gün Goethe, hayırlısıyla Spinoza'dan başka Latince bir kitap eline alsaydı!..." diye yakınmak mecburiyetinde kalır. Gerçi biz burada Goethe'nin Spinoza hakkındaki zihnî mesâisi üzerinde o kadar uzun durmayacağız; ancak, hemen belirtmekte fayda var ki, Spinoza'nın Panteizmini anlamadan Goethe'nin Tanrı, tabiat ve Monizmini anlamak neredeyse mümkün değildir. Öyleyse evvelâ Spinoza'nın nasıl bir filozof olduğunu, panteizmini ve düşünce tarzını anlamak durumundayız.

Benedikt Spinoza, Tanrı'yı, tabiatı ve tüm mahlûkatı bir tek kavramla ifâde eden filozoftur. Bu sihirli kavrama o, "Substanz" (cevher, töz) demektedir. Bu "Substanz" sonsuz ve mutlaktır. Yalnız bir tek "Substanz" vardır ki bu küllîdir, sonsuz ve mutlaktır. Bu "Substanz", Tanrı'dır, mutlak varlıktır, tabiattır. Gerçi sonlu ve mahdut "Substanz"lar da vardır; ancak bunlar, mutlak "Substanz"dan bağımsız bir varlığa sahip değildirler. Bunlar, mutlak "Substanz"ın içindedirler ve ondan

hiçbir zaman kopmazlar, kopamazlar; hareketleri ve varlıkları tamamen asıl ve küllî "Substanz" ile mümkündür. Rölatif varlıkları ve hareketleri ancak ve yalnız mutlak "Substanz"ın kendilerine tanıdığı imkânla sınırlıdır. Bu sonlu "Substanz"lar örsten sıçrayan bir kıvılcım gibidirler; kendi başlarına bir varlıkları asla söz konusu değildir. Buna karşılık küllî, sonsuz ve mutlak "Substanz" varoluşunu iki şekilde ortaya koyar: sonsuz genişleme ve sonsuz düşünce. Başka bir ifâdeyle biz, "Substanz"ı bu iki sıfatıyla tanırız. Belki Tanrı'nın, Spinoza'nın tabiriyle bu mutlak "Substanz"ın, başka sıfatları da vardır, ancak biz bunları bilemeyiz. *"Cevher'le"*, diyor Spinoza, *"yalnız kendisi ile var olan ve düşünülen, yani, var olmak için başka hiçbir şeye ihtiyacı olmayan ve düşünülmek için başka hiçbir mefhuma muhtaç olmayan şeyi anlıyorum."* Burada şunu ilave edelim ki Herder, Spinoza'nın "Substanz"ından etkilenmekle beraber, bu "Substanz"ın yahut tabiatın özünü, mahiyetini sadece bu iki sıfata irca etmez. Ona göre tabiat, cevherini sayısız sıfatlarla ortaya koymaktadır; onun tecellisi iki sıfatla sınırlı değil, bilakis sonsuzdur. Aynı görüşü Goethe de paylaşmaktadır. Ona göre de tabiat, Spinoza'nın dediği gibi rijid bir küll, bütün ve birlik değil, bilakis nâmütenâhi şeyin hareketli hayatıdır. Spinoza, bu nâmütenâhi şeyi bir tek kavrama irca eder; tüm varlıklar, bir potada erir gibi bu bir tek kavramda, "Substanz"da vahdet haline gelirler. Goethe ise, tıpkı Herder gibi, bunun tersini savunur; ona göre, tabiat yani yegâne Bir, çokluk (kesret) olarak tecelli eder. Bin kristaldir tabiat, şair onu temâşâ edince, binlerce hayatın bir nabız gibi attığını görür.

Ruha gelince, o da her şeyi kucaklayan, her şeyi içinde barındıran bu "Substanz"ın, bu "tabiat"ın sadece bir parçasıdır. Tabiatın kendi kanunları vardır; tüm varoluş bu kanunlar muvacehesince hareket eder. Bunun dışında, ne ruh ne de madde olarak bir kıpırdama söz konusudur. Esasen madde ve ruh bu mutlak "Substanz"ın bizzat manifestosundan başka bir şey değildir. Bütün her şey ve tüm ideler aslında mutlak "Substanz"ın ebedî kendini gerçekleştirmesinden gayrı bir şey değildir. Bu "Substanz"dan başka bir varlık, bir tabiat yahut bir Tanrı yoktur. O yüzden Spinoza, *"Deus sive natura"* yani *"Bizzat tabiat Tanrı'dır"* der. Bundan dolayı biz, tabiatı ne kadar iyi tanırsak Tanrı'yı o kadar çok severiz. Aynı şekilde münferit şeyleri ne kadar tanırsak, Tanrı'yı o derece iyi bilmiş oluruz. Ona göre *amor Dei intellectualis* yani Tanrı'ya yönelik bu entelektüel/zihnî sevgi, sonsuz aşkın bir parçasıdır ki, Tanrı bu şekilde bizzat kendini sevmiş olur. Kurtuluşumuz Tanrı'ya yönelik bu bilgi ve sevgide saklıdır.

Bütün bunlar iyi ve hoş düşünceler olmakla birlikte, Spinoza'nın matematik tamlık, kesinlik, katı mantık ve zorunlulukla inşa ettiği felsefesinde ve eserlerinde yadırgatıcı bir soğukluk hissedilir. Doğrusu bu soğukluk, onun tefekkürünün yüksek bölgelerinde ve zirvelerinde hissedilen bir soğuk hava değildir, tam aksine onun tüm felsefî sisteminde hissedilen bir ayazdır. Onun felsefesinde Tanrı, tabiat, insan ve her şey matematik zorunluluktan başka bir anlam ifade etmezler.

Spinoza'nın felsefesinde insan hürriyetinden eser yoktur. Hürriyet bir vehimdir; insanın kendini hür zannetmesi, yukarıya fırlatılan bir taşın kendi iradesiyle uçtuğunu hayal etmesine benzer. Ona göre Tanrı'ya akıl izafe edilemeyeceği için, Tanrı'nın hedef tayin etmesi de düşünülemez. Bunların hepsi matematik zorunluluktan ve otomatizmden kaynaklanmaktadır.

Spinoza'nın sisteminin sefâleti şuradadır ki filozof, her kavramı bütün matematik koordinatları ve ayrıntılarıyla sonuna kadar ve inatla düşünmekte, böylece kavramın yarattığı etkiyi sonunda ortadan kaldırmaktadır. Tanrı fikrini öylesine insicam ve inatla sonuna kadar götürür ki, sonunda Teizm, Ateizme dönüşür; Panteizmi yani Tanrı ile tabiatın aynîliğini uç noktaya taşıdığında, geriye tesellisi kabil olmayan kuru, katı, ruhsuz ve ıssız bir natüralizm kalır. Böylece o, büyük bir titizlikle kurduğu kendi sistemini sonunda bozmakta, yıkmakta ve işe yaramaz hale getirmektedir. Netice itibariyle Spinoza'nın *natura* (tabiat) ile aynîleştirdiği *Deus* (Tanrı) irâde sahibi bir kadir-i mutlak, bir Tanrı değil, bilakis kör ve ölü bir Hiç, matematik bir şifredir ki adına sonsuzluk (∞) yahut sıfır (0) deseniz de değişen bir şey olmaz; tabiat ise Hiç'ten daha da azdır.

Bütün bunları düşünen Spinoza, insanların kalplerine hitap etmeyi hiç düşünmedi. O, zekâsının keskin usturasıyla insanları, matematik bir şifreden ibaret olan *Deus*'u anlamaya zorladı. Kırık kalplere kulak vermedi; bunun yerine: *"Ne şikâyet edin, ne gülün ve ne de nefret edin, anlayın yeter!"* dedi. Oysa "matematik bir zorunluluk" olsa dahi, hakikati insanlara korku ve ürperti vererek değil, bilakis sevgi, merhamet ve humorla anlatmak çok daha isabetli olsa gerektir.

Doğrudur, Spinoza beşerî sevgiyi felsefesine yeteri kadar aksettirmedi; felsefesini sevgi, merhamet, humor ve nükte ile inşa etmedi; ama buna rağmen sevildi, itibar gördü. 1677 yılında öldü; ancak, onun yeni bir din yahut dinler-üstü bir dindarlık olarak ortaya koyduğu Panteizmi, Batı düşüncesinin en keskin zekâlarını etrafında toplamayı başardı. Başta Friedrich Jacobi, Leibniz, Lessing, Herder, Schleiermacher, Mendelsohn ve Goethe bu yeni dinin, bu Spinoza Panteizminin samimi şakirtleri oldular. Sadece Spinoza felsefesinin kendisini mutlu ve tatmin ettiğini itiraf eden Herder, şöyle diyor:

> "Ben bir Spinozacıyım, zira onun felsefesi tüm tasavvur tarzlarını ve sistemleri birleştiren yegâne felsefedir."

Bütün felsefi sistemini "Idee" yahut "Geist" (ruh) gibi bir kavram üzerine inşa eden Hegel, onu "modern felsefenin mihrakı" olarak görür. Goethe'ye gelince, söyleyecek çok şey var...

Evvela şunu belirtelim ki, Goethe de Spinoza gibi "mutlak Substanz" veya "tabiat"a Tanrı demektedir. O, Tanrı'dan bahsederken "tabiat"tan başka bir şey kasdetmemektedir. Onun indinde tabiat, objektif varlığın özde (substantiell, cevherî) birliğidir. Ona göre de her şey, tüm mevcudat, tüm ideler ebedî, sonsuz ve yegâne Substanz'ın varoluş tarzlarıdır; bu mutlak varlığın, mutlak Substanz'ın, Tanrı'nın dışında bir varlık, bir tabiat yahut bir Tanrı yoktur. Anlaşılan o ki Goethe, Spinoza'nın: *Deus sive natura*, yani "Tabiat bizzat Tanrıdır" fikrine katılmaktadır. "Die Natur" (Tabiat) başlıklı muhteşem yazısında Goethe, insanın aczini, tabiatın gücünü ve sonsuzluğunu şöyle dile getirmektedir:

> "Tabiat! Ondan kurtulup dışarı çıkmaya muktedir olmadığımız gibi, onun derinliklerine inmeye de muktedir değiliz. O çağırılmadan ve haber vermeden bizi raks deveranının içine alır, tâ yorulup kolları arasına düşünceye kadar sürükler, sürükler. Onun içinde yaşarız ve fakat ona yabancıyız. Bizimle durmadan konuşur, fakat sırlarından hiçbirini bize açmaz."

Pek tabii Goethe, Spinoza'nın Panteizminden etkilenmiştir, hatta birçok noktada onunla paralel düşünmektedir; ancak bu, onu körü körüne taklit ettiği, ona teslim olduğu ve onun sistemini olduğu gibi kabul ettiği anlamına gelmez. Esasen Goethe, Spinoza'nın katı felsefî sistemine, matematik bir zorunluluk olan Panteizmine ruh ve duygu üflemiş, renk, zenginlik ve muhteva katmıştır. Goethe, kendi hayat hissini, dünya görüşünü ve Tanrı anlayışını Spinoza'nın sistemi üzerinden âdeta tasdik ettirmiştir.

Spinoza, sisteminde "Substanz", "Tanrı" ve "tabiat" kavramları ile hemen aynı şeyi kasdetmektedir. Bu kavramları asla farklı anlamlarda kullanmaz. Buna mukabil Goethe, tabiat ve Tanrı kavramları ile aynı şeyi kasdetmekle birlikte, teolojik muhtevasından dolayı "Tanrı" kavramını daha dikkatli kullanmaya itina eder. Teolojik muhtevası itibariyle de Tanrı, daima tabiatın üstünde yahut ötesinde, gayrı dünyevî, ama akıl ve irâdesi olan, tüm kâinatı yöneten mutlak bir varlık olarak tasavvur edilmiştir. Bu itibarla Goethe, "Tanrı" kavramının asırlar içerisinde oluşan dinî, efsânevî ve mitik muhtevâsını olduğu gibi üstlenmekten uzak durmuştur. Bu konuda yanlış anlaşılmamak için olabildiğince titizlik göstermiştir. O, tabiatın dışında, ötesinde yahut üstünde bir Tanrı tasavvur etmemiştir. Goethe, bütün sırlarını içinde saklayan tabiatın, "görmek üzere doğan" ve "temâşâ etmeğe memur edilen" (*zum Sehen geboren, zum Schauen bestellt*) insandan bir şey saklamadığına inanır. Bir defasında Jacobi kendisine, *"Tabiat Tanrı'yı gizler."* diye yazdığında, *"Fakat herkesten değil!"* diye cevap verir. Jacobi'ye karşı Spinoza'yı savunurken de şöyle der:

"Spinoza Tanrının varlığını ispat etmez; zira bizatihi varlık Tanrı'dır."

Goethe, Tanrı hakkındaki bu Panteist görüşlerini "Gott und Welt" (Tanrı ve Dünya) başlığı altında kaleme aldığı şiirlerinden birinde şöyle vurgular:

Was wäre ein Gott, der nur von aussen stiesse,
Im Kreis das All am Finger laufen liese!
Ihm ziehmt's, die Welt im Innern zu bewegen,
Natur in sich, sich in Natur zu hegen,
So dass, was in ihm lebt und webt und ist,
Wie seine Kraft, ie seinen Geist vermisst.

Neye yarar, yalnız dışarıdan tesir eden ve kâinatı
Sadece parmağının ucunda döndüren bir Tanrı?
Tanrı'ya yakışan şey, dünyayı içinden hareket ettirmek,
Kendi içinde tabiatı, tabiatın içinde kendini yaşatmaktır.
Onun içinde yaşayan, işleyen ve mevcut olan her şeyde
Onun kendi gücü, kendi ruhu hissedilmelidir.

Spinoza, Tanrı'nın akıl ve irâdesinin olmadığını söylüyordu. Oysa Goethe, böyle bir soruyu tümden reddeder. Ona göre,

"En yüce varlık, bizzat akıl ve zekâdır; bütün mahlûkat baştanbaşa onunla doludur. İnsan ise en yüce varlığın cüzlerini tanıyacak akla sahiptir."

Goethe, kilisenin ve dindar insanların Tanrı tasavvuruna bâriz bir küçümsemeyle karşı çıkar. Hatta meseleyi öyle bir boyuta taşır ki, sonunda kendini Ateistlerin ve "dinsiz münkir"lerin yanında buluverir. Bu mevzularda pek anlaşamadıkları dostu Jacobi'ye yazdığı bir mektupta öfkesine hâkim olamaz ve şöyle der:

"Bundan böyle ateistlerin Tanrı'ya gösterdikleri hürmete itibar ediyor ve sizin din dediğinizi veya adına her ne diyorsanız onu tamamen size bırakıyorum."

Jacobi'nin Tanrı'yı tabiattan soyutlayan metafiziğine şiddetle karşı çıkan Goethe, muarızıyla arasındaki farkı şöyle özetler:

"Onun tabiat anlayışına göre Tanrı, gittikçe kendini dünyadan tecrit eder; buna karşılık benimki gittikçe daha çok dünyanın içine giriverir."

Görüldüğü gibi Goethe, tabiat ile Tanrı'yı aynîleştirirken, Spinoza'dan farklı bir hassasiyet gösterir. O, Tanrı'dan bahsederken bir Tanrı=tabiatı kasdeder ve buradan nevi şahsına münhasır bir dindarlık anlayışı geliştirir; *"İnsan hayatta, Tanrı=tabiatın kendini manifesto etmesinden maada ne kazanabilir?"* diye sorar. Onun Tanrı anlayışı, kilisenin ve avamın Tanrı anlayışından farklıdır. O, Tanrı'yı dillerine dolayan, ama samimi olarak gönüllerinde hissetmeyen insanlardan tamamen farklı düşünür ve bu meyanda farklı, belki mistik diyebileceğimiz tamamen sübjektif bir Tanrı ve dindarlık telakkisine sahiptir. Bu konudaki hassasiyetini şu sözlerle dile getirir:

> "İnsanlar, idraki ve tasavvuru imkânsız olan bu yüce varlığa kendilerinin pek benzeri değilmiş gibi muamele ediyorlar. Tabii bu böyle olmasaydı herhalde şöyle demezlerdi: Cenab-ı Hak, Tanrım, güzel Allah'ım. O, özellikle kendisini devamlı diline dolayan ve başka da bir şey düşünmeyen rahipler tarafından boş bir laf, boş bir isim haline getirilmiştir. Eğer kendileri baştan başa O'nun azametiyle dolsalardı, o zaman sükût eder ve saygıdan adını söylemezlerdi."

Goethe, tıpkı Kant gibi, bilgiye kapalı, araştırılması imkânsız metafizik meselelerde susmayı ve insan gönlünü dolduran transandansı, küllî mutlakı dindarâne bir saygıyla kabullenmeyi tercih eder. Bu mevzulara bakışı *Faust*'a şöyle aksetmiştir:

Ich bin nur durch die Welt gerannt;
Ein jed' Gelüst ergriff ich bei den Haaren,
Was nicht genügte, ließ ich fahren,
Was mir entwischte, ließ ich ziehn.
Ich habe nur begehrt und nur vollbracht
Und abermals gewünscht und so mit Macht
Mein Leben durchgestürmt; erst groß und mächtig,
Nun aber geht es weise, geht bedächtig.
Der Erdenkreis ist mir genug bekannt,
Nach drüben ist die Aussicht uns verrannt;
Tor, wer dorthin die Augen blinzelnd richtet,
Sich über Wolken seinesgleichen dichtet!
Er stehe fest und sehe hier sich um;
Dem Tüchtigen ist diese Welt nicht stumm.
Was braucht er in die Ewigkeit zu schweifen!
Was er erkennt, läßt sich ergreifen.

Er wandle so den Erdentag entlang;
Wenn Geister spuken, geh' er seinen Gang,
Im Weiterschreiten find' er Qual und Glück,
Er, unbefriedigt jeden Augenblick!

Ben dünya içinden sade koştum, her arzuyu saçlarından yakaladım; kâfi gelmeyeni salıverdim; sıyrılıp kaçana uğurlar olsun dedim.

Sade heves duydum ve sade başardım; tekrar arzular besledim ve böylece ömrümü kuvvetli bir rüzgâr gibi geçirdim.

Önceleri büyük ve şiddetli adımlarla ilerlerken, şimdi akıllı ve tedbirli yürüyorum.

Yeryüzünü kâfi derecede tanıyorum. Öte tarafa bakış ise bizlere kapalıdır.

Gözlerini kırpıştırarak oraya doğru çeviren ve bulutların üstünde kendisine benzeyenler tahayyül eden kimse budaladır.

Evet, tüm varlığını Allah'ın azameti ve cemaliyle dolduran insan için sözün ne önemi olabilir? Belki hiçbir önemi yoktur; ancak mânâya ve öze değil, özden çok şekle, söze, ritüellere ve zahirî hallere itibar eden insanın Tanrı'nın azametini hakkıyla anlaması ve varlığını onunla doldurması ne kadar mümkündür? O itibarla insanlık varoldukça Allah'ın varlık ve birliğine yönelik sorulardan asla kurtulamayacaktır. Goethe diyor ki,

> "Sonsuz olan yahut da kemâl sahibi varlık, bizim tarafımızdan düşünülemez. Biz yalnız sınırlı şeyleri veya ruhumuzu sınırlayan şeyleri düşünebiliriz."

Hal böyle olunca Margerete'nin *Faust*'ta yönelttiği o meşhur soru, ebediyen sorulmaya devam edecektir. Faust'un bu soruya verdiği cevap Goethe'nin din ve Tanrı anlayışını aksettirdiği için, Margarete ile Faust arasında geçen bu konuşmayı buraya aktarmak istiyoruz:

MARGARETE:
Doch ohne Verlangen.
Zur Messe, zur Beichte bist du lange nicht gegangen.
Glaubst du an Gott?

FAUST:
Mein Liebchen, wer darf sagen: Ich glaub an Gott?
Magst Priester oder Weise fragen,
Und ihre Antwort scheint nur Spott
Über den Frager zu sein.
MARGARETE:
So glaubst du nicht?
FAUST:
Mißhör mich nicht, du holdes Angesicht!
Wer darf ihn nennen?
Und wer bekennen:
»Ich glaub ihn!«?
Wer empfinden,
Und sich unterwinden
Zu sagen: »Ich glaub ihn nicht!«?
Der Allumfasser,
Der Allerhalter,
Faßt und erhält er nicht
Dich, mich, sich selbst?
Wölbt sich der Himmel nicht da droben?
Liegt die Erde nicht hier unten fest?
Und steigen freundlich blickend
Ewige Sterne nicht herauf?
Schau ich nicht Aug in Auge dir,
Und drängt nicht alles
Nach Haupt und Herzen dir,
Und webt in ewigem Geheimnis
Unsichtbar sichtbar neben dir?
Erfüll davon dein Herz, so groß es ist,
Und wenn du ganz in dem Gefühle selig bist,
Nenn es dann, wie du willst,
Nenn's Glück! Herz! Liebe! Gott
Ich habe keinen Namen
Dafür! Gefühl ist alles;
Name ist Schall und Rauch,
Umnebelnd Himmelsglut.
MARGARETE:
Das ist alles recht schön und gut;
Ungefähr sagt das der Pfarrer auch,

Nur mit ein bißchen andern Worten.
FAUST:
Es sagen's allerorten
Alle Herzen unter dem himmlischen Tage,
Jedes in seiner Sprache;
Warum nicht ich in der meinen?

MARGARETE
Fakat isteksiz olarak. İbadete ve günah çıkartmağa çoktan beri gitmemişsin. Sen Allah'a inanıyor musun?
FAUST
Sevgilim, acaba kim "Ben Allah'a inanıyorum" demeğe cesaret edebilir? Bunu rahiplere veya âlimlere bile sorsan, cevapları ancak, suali soranla alay gibi bir şey olur.
MARGARETE
O halde inanmıyor musun?
FAUST
Beni yanlış anlama, güzel yüzlü melek! Kim ona bir isim vermek cesaretini gösterebilir ve "Ben ona inanıyorum" diye itirafta bulunabilir? Kim onu hissettiği halde "Ben ona inanmıyorum" demeğe cür'et edebilir?
Her şeyi ihata eden, her şeyi idame ettiren o, seni, beni ve bizzat kendisini de ihata ve muhafaza etmiyor mu?
Üstümüzde gök kubbeleşmiyor mu? Altımızda yer sapsağlam durmuyor mu? Ebedî yıldızlar da, bize muhabbetle bakarak, yükselmiyorlar mı? Ben gözümü gözüne dikerek sana bakmıyor muyum ve her şey senin beynine ve kalbine sokularak, ebedî bir muammâ halinde, göze görünmeden veya görünerek, yanında dolaşıp durmuyor mu? Bu muammâ ne kadar büyük olursa olsun, sen kalbini onunla doldur ve bütün duygunla bahtiyar olduğun vakit, ona ister saadet de, ister kalp de, ister aşk de, istersen de Allah de! Ben ona isim bulamıyorum! Duygu her şeydir. İsim ise bir kuru gürültü, göklerin nurunu sislendiren bir dumandır.
MARGARETE
Bunların hepsi pek güzel ve iyi şeyler. Rahip de aşağı yakarı böyle söylüyor, yalnız biraz başka tabirlerle.
FAUST
Bunu heryerde, göklerin ışığı altında bulunan bütün kalplerin her biri, kendi dilinde söyler. Niçin ben de kendi dilimde söylemiyeyim?

Burada Faust'un büyük bir bilge edasıyla Margarete'ye söylediklerinden anlaşılıyor ki Goethe, Pietist-Panteist bir Tanrı anlayışına sahiptir. O, Tanrı'nın varlığını asla reddetmiyor, bilakis Tanrı'nın hemen her yerde, zerreden kürreye tüm âlemde, tabiatta, canlı ve cansız varlıklarda, senin, benim, onun ve herkesin içinde varolduğunu ve "binlerce formda" tecelli ettiğine inanmaktadır. Gören göz, *Divan*'da ifade edildiği üzere, "binlerce formda gizlese de kendini", O'nu her yerde görür. Tanrı, zatını gözlerden saklasa da, azmeti ve cemaliyle tabiatın örgüsü içerisinde ve kalbin iç mekânlarında tecelli eder.

Spinoza'nın Tanrısı, insana ürperti veren mutlak bir zorunluluktur; "Substanz", matematik bir vahdet hali, mutlak bir birliktir. Spinoza'da insanın gönlünü dolduran bir Tanrı'dan bahsetmek mümkün değildir. Şu var ki, Spinoza'nın felsefî sisteminde Substanz'ı matematik bir zorunluluk olarak kavrayan ve buradan mutlak Bir'e, mutlak vahdet haline ulaşan insan huzura ermiş demektir. Böylesine bir tefekkür irtifası kazanan insan, hayattaki ihtiras ve zaafları geride bırakır. Aynı şekilde derin bir bakışla tabiatın derinliklerine nüfuz eden, ondaki vahdet halini kavrayan Goethe, bu meyanda tüm ihtiras ve ıstıraplarından kurtulacağına inanmaktadır. Goethe'nin kanaati odur ki, tabiat esrarını açtığı takdirde, hayatın tezatları bir anda ortadan kalkar, dünyanın hayhuyu son bulur ve hayatın bu gürültüsünden uzaklaşan insanının içinde Allah sevgisi uyanır; tıpkı böyle bir velveleden çalışma odasına dönen Faust'un hissettiği gibi:

FAUST:
Verlassen hab ich Feld und Auen,
Die eine tiefe Nacht bedeckt,
Mit ahnungsvollem, heil'gem Grauen
In uns die beßre Seele weckt.
Entschlafen sind nun wilde Triebe
Mit jedem ungestümen Tun;
Es reget sich die Menschenliebe,
Die Liebe Gottes regt sich nun.

FAUST
Koyu bir karanlığa bürünen ve kablelvuku hislerle dolu mukaddes bir korku ile içimizdeki iyi ruhu uyandıran kırlardan ve çayırlardan ayrıldım. Vahşi arzular ve bunlarla beraber bütün taşkınlıklar, artık sükûnet buldu. Şimdi insanlara karşı muhabbet duyuyorum, içimde Allah sevgisi uyanıyor.

Burada şunu da kaydedelim ki, Spinoza'nın felsefe marifetiyle ulaştığı Tanrı'ya, "matematik zorunluluk"a, mutlak Substanz'a ve dolayısıyla huzura, ruhun mutlak

sükûnuna Goethe, şiir, sanat ve edebiyatla ulaşmaktadır. *"Şunu fark ediyorum ki"*, diyor Spinoza, *"Allah'ın kudretiyle her şey değişmeyen bir zorunluluk çerçevesinde olup biter. Bu anlayış bana yüksek bir tatmin ve büyük bir huzur verir."*

Doğrusunu söylemek gerekirse Goethe'nin bütün eserleri, tabiatın analizi, yorumu ve açılımından ibarettir; o, tabiatı "tüm sayfaları dopdolu bir kitap" olarak görür; bir sanat eserine bakar gibi temâşâ eder tabiatı. Tabiattaki her yaratık, onun nazarında, büyük harmoninin bir tonu, bir nüansıdır. Goethe, 1771 yılında kaleme aldığı bir roman fragmanında diyor ki:

> "Bütün tabiat, içerisinde derin bir harmoni gizleyen bir melodiden ibarettir."

Esasen ihtiraslı bir tabiat araştırmacısı olan şairin "Tabiat" başlığıyla kaleme aldığı kısa incelemesi harikulâde felsefî bir şiirdir. Daha açık bir ifâdeyle şair, bu değerlendirmesinde tabiatı metafizik bir derinlik ve estetik bir mükemmellik olarak kavramaktadır. Burada o, felsefe ile sanatı birbiriyle mezcetmiş ve tabiatı poetik bir güzellik olarak sunmuştur.

Spinoza, "Substanz"ı bütünüyle idrak eder; tabiatı, en küçük parçasına kadar ve tüm koordinatlarıyla belirlemeye, tarif etmeye çalışır; buna muktedir olduğuna inanır. Spinoza için mahdut şeylerin tümü Tanrı'da mevcuttur. Beşerî zekâ O'nun sonsuz düşüncesinin yalnız bir şuasıdır; insan bedenine gelince, o da ancak, nâmütenâhi büyüklüğün bir atomu mesabesindedir.

Goethe de, tıpkı Spinoza gibi, tüm mahdut varlıkların sonsuzlukta var olduklarına inanır; ancak o, Spinoza'dan farklı olarak, bu sınırlı varlıkları sonsuzluğun bir parçası olarak görmez, bilakis sınırlı varlıkların sonsuzluğa iştirak ettiklerine inanır. Goethe, "Tabiat" başlıklı poetik yazısında tabiatı şöyle vasfediyor:

> Biz onun tam içinde yaşarız, ama onun yabancısıyız. Durmadan bizimle konuşur, ama sırrını söylemez. Daima tesir ederiz ona, ama cebredemeyiz. Bireyliğe çok önem veriyormuş gibi görünür, ama teke de hiç değer vermez. Daima yapar, daima bozar, atölyesine de girilemez...
>
> O bir piyes oynuyor, acep onu kendisi de görüyor mu, bilmiyoruz. Fakat onu bizim için, bizim gibi köşede kalanlar için oynuyor...
>
> Düşünmüştür, daima da düşünür, ama bir insan gibi değil, tabiat gibi. Kendisine her şeyi kavrayan özel bir mânâ ayırmıştır, ama onu kimse sezemez...

> Kendi kendini sever. Sayısız gözlerle, sayısız kalplerle kendine bağlıdır. Kendi zevkini çıkarmak için kendini parça parça etmiştir. Kendini göstermeye doyamadığı için durmadan yeni zevk ehli yetiştirir. Hülyalardan hoşlanır; kendinin ve başkasının hülyasını bozanı en şiddetli zalim gibi cezalandırır. Ama ona güvenip uyanı da çocuk gibi bağrına basar...
>
> O her şeydir. Kendi kendini mükâfatlandırır, kendi kendini cezalandırır, kendi kendine sevinir, kendi kendine cefa eder. Hem serttir hem yumuşak, hem sevimli hem korkunç, hem kuvvetsiz hem her şeye gücü yeter. Her şey onda daima vardır. Geçmiş nedir, gelecek nedir, bilmez; şimdiki zaman (hâl) onun ebediyetidir...
>
> Sinsidir o, ama iyi amaçlar için; fakat gene en iyisi sinsiliğini sezmemektir onun... Herkese bir özel şekilde görünür. Binlerce adla, binlerce terimle anılır, ama hep aynıdır.

Hülâsa-i kelâm, Goethe, Tanrı, tabiat ve insanı birlikte düşünür; Spinoza'nın panteizminden etkilenmekle birlikte, hakikatin, mutlak varlığın kavramlarla kavranamayacağına inanır. O, Tanrı'yı sezgi yoluyla kavramaya çalışır. Bir mektubunda Jacobi'ye, *"Sen, Tanrı'ya sadece inanılabilir diyorsun, oysa ben daha çok temâşâdan yanayım"*, diye yazar. Goethe bu kanaatini olabildiğince sarih bir şekilde şöylece ortaya koymaktadır:

> "Gerçek olan Tanrısal olan ile aynıdır ve tarafımızdan asla idrak edilemez. Biz hakikati ancak misallerde, sembollerde, yankılarda, münferid ve birbirine benzer görüntülerde müşahede ederiz."

Buraya kadarki mülahazalardan sonra insanın aklına şöyle bir soru geliyor: Acaba Goethe'nin aklında nasıl bir din tasavvuru vardı? *Faust* şairinin bir dini yok muydu? Hiç şüphesiz Goethe'nin dinî bir inancı vardı ve o, bu inanca kendi tarzınca hizmet ediyordu. Ne var ki onu kendi inanç mihrakından koparmak isteyenler de boş durmuyorlardı. Çağdaşları, muarızları, önemli Hıristiyan din adamları, şair ve filozof dostları onu, asla tasvip etmediği bir din çizgisine getirmeğe, ona kendi inanç ve itikatlarını aşılamaya gayret ettiler. Herder, Jacobi ve Zürihli meşhur rahip Johann Caspar Lavater vicdanı hür şairi, hiç boş bırakmıyor ve onu dini bütün bir Hıristiyan yapmak için mesai sarfediyorlardı. O ise mürâiler hariç, herkesin dinine, inancına saygı duyuyor ve "kimsenin din ve hissini gasp etmeyi" aklından geçirmediğini söylüyordu. Bununla beraber kiliseye hiç uğramıyor, kutsî sembollerden yani Hıristiyanlığın mukaddesatına ait ritüellerden olabildiğince

uzak duruyordu; bazı dindar Hıristiyanları küstürmek pahasına da olsa, bu konudaki tavrını alenen ortaya koymaktan çekinmiyordu.

Güzîde dostlarından Kestner, Goethe'nin 1772 yılında Wetzlar'da bulunduğu yıllarda din, Hıristiyanlık ve dindarlık konusunda nasıl bir tavır sergilediğini şöyle anlatır:

> "Goethe sofu ve mutaassıp bir insan değildir; lâkin bu hal kibir ve kapristen veyahut da herkesten başka görünmek sevdasından ileri gelmiyor. Dinin esas şartlarına itiraz etmez ve başkalarının dinî duygu ve görüşlerine de saygı gösterir... Kiliseye, komünyona gitmediği gibi âyinlerde de nadiren bulunur... Sebep olarak da, bunları yapacak kadar yalancı olmadığını söyler. Hıristiyan dinine karşı derin bir saygısı vardır; lâkin ilâhiyatçıların anladığı mânâdaki dine hürmet etmez- Müstakbel bir hayata ve daha iyi bir duruma inanır. Hakikati arar, lâkin hakikatin gösterişinden ziyade duygusuna ehemmiyet verir."

Burada Kestner, "hakikatin gösterişinden ziyade duygusuna ehemmiyet verir" derken fevkalâde isabet kaydetmektedir; çünkü Goethe, hakikatin, Tanrı inancının gönlü dolduran, ruhu doyuran saf bir duygu olduğuna inanmaktadır. Şu var ki o, gönlü dolduran, ruhu doyuran bu duyguya, adı ne olursa olsun, bir isim vermekle onu tam olarak ifade etmenin kabil olmayacağını savunmaktadır. Goethe, 8 Mart 1831'de, yani ölümünden bir yıl önce, Eckermann'la konuşurken sözü bu konuya getiriyor ve diyor ki:

> "Sevgili çocuk, öteye dair ne biliyoruz ki? Biz ve bizim sınırlı olan anlayışımız, en yüce Varlık hakkında ne söyleyebilir? Hani Türk' ün yaptığı gibi, O'nu yüz ismiyle ansam, yine de çok az bir şey söylemiş olurum ve O'nun sonsuz vasıflarına kıyasla, hiçbir şey söylemiş olmam."

Aslolan isim değil, bu ismin ifade ettiği varlığı bilmek ve hissetmektir; Faust'un dile getirdiği üzere isim, güneşi yani mutlak varlığı kaplayan bir sistir:

Ich habe keinen Namen
Dafür! Gefühl ist alles;
Name ist Schall und Rauch,
Umnebelnd Himmelsglut.

Benim için isim yok!
Duygu her şeyin başı;
İsim kuru bir akis,
Güneşi kaplayan sis.

Bu böyle olmakla birlikte Faust, burada Tanrı'ya inanmadığını söylemiyor; tam aksine o da Allah'a inanıyor; lâkin onun inancı, âyinlere giden, günah çıkaran Gretchen'in inancından farklıdır. Gretchen ve onun gibi düşünenler inanmayı, dinin tarif ettiği Tanrı'ya inanmak ve yine dinin kabul ettiği akideler manzumesine uymaktan ibaret sayarlar. İşte Goethe, bu noktada onlardan ayrılır; o, Tanrı'ya din emrettiği için değil, bilakis "içinden geldiği için ve başka türlü yapmasına imkân olmadığı için" inanır. Evet, hakikaten o içinden geldiği gibi inanır; inanmadığını ise açık yürekliliklе söyler. 4 Ocak 1824 tarihinde Eckermann'a bu konuda şöyle dert yanar:

> "Tanrı'ya ve tabiata inanıyordum, bir de iyi ve asîlin kötüyü yeneceğine; fakat dindar ruhlar için bu yeterli değildi; üçün bir, birin üç olduğuna inanmalıymışım. Ne var ki bu, benim hakikat hissime aykırıydı ve bunun bana minik bir yardım sağlayacağını müdrik değildim."

Bu açık yürekliliği Goethe, 1772 yılında Evâmir-i Aşere (On Emir) hakkında hazırladığı doktora tezinde de göstermiş ve orada Hıristiyan teolojinin temel esaslarını altüst etmiştir. Bu tezinde Hıristiyanlığın kurucusunun Hz. İsa olmadığını, bilakis onun adına başka bilge kişilerin bu dini kurduğunu ve dolayısıyla da bu dinin aslında "bir siyaset tarzı" olduğunu hararetle savunmuştur.

Savunmuş savunmasına, ancak bu cesaretinin bedelini anında ödeyivermiştir. Pek tabii doktora tezi kabul görmemiştir.

Goethe'nin Hıristiyanlıkla muharebesi bir maceradır ve hemen her eserinde bunun akislerini görmek mümkündür. Hz. İsa'ya saygılıdır, ancak onun adına uydurulan efsanelere ve kurulan Hıristiyanlığa, özellikle de kiliseye, kilise tasallutuna hemen her fırsatta ağır tenkitler yöneltir. Ne var ki buradan hareketle Goethe'nin Hıristiyanlıktan çıktığını ve din değiştirdiğini söylemek çok abartılı bir iddiadır ve asla gerçek değildir. Şairin Hıristiyanlıkla iyi geçinemediği doğruysa da, bu onun din değiştirdiği anlamına gelmez. Nihayet şair, 7 Nisan 1830 tarihide Şansölye F. V. Müller'e yazdığı bir mektupta aynen şöyle demektedir:

> "Benim Hıristiyanlığa ne kadar saygılı olduğumu biliyorsunuz yahut da belki bilmiyorsunuz. Mamafih bugün Hz. İsa'nın anladı-

ğı anlamda bir Hıristiyan kimdir? Belki de yalnız benim; her ne kadar siz beni bir dinsiz olarak görseniz de."

Faust'un birinci bölümünde şöyle demektedir:

Die Kirche hat einen guten Magen,
Hat ganze Länder aufgefressen
Und doch noch nie sich übergessen;
Die Kirch allein, meine lieben Frauen,
Kann ungerechtes Gut verdauen."

Kilisenin sağlam bir midesi vardır.
Birçok ülkeyi yuttuğu halde,
Gene hiçbir vakit hazımsızlığa uğramamıştır.
Yalnız kilise, sevgili hanımlar,
Haram malı mükemmelen hazmeder.

Goethe'nin kiliseyle muharebesi çok erken yaşlarında başlamıştır; 25 yaşında iken Hıristiyanlığın kadim günah anlayışını, *"Doğuştan olan günah için yapacağımız bir şey yoktur; gerçek günah için de bir şey yapamayız. Bu, ayakları olan birinin yürümesi kadar tabii bir şeydir."* diye reddeden şair, "Zahme Xenien IX" başlığı altında da şu mısraları yazar:

Sag, was enthält die Kirchengeschichte?
Sie wird mir in Gedanken zunichte:
Es gibt unendlich viel zu lesen –
as ist denn aber das alles gewesen?

Söyle, şu kilise tarihinin içinde ne vardır?
Benim için boş düşüncelerden ibarettir o
Orda okuyacak sonsuzca şey vardır
Fakat nedir hepsi bu olup bitenlerin?

[...]
Es ist die ganze Kirchengeschichte
Mischmasch von Irrtum und Gewalt.

[...]
Bütün bir kilise tarihi
Şiddet ve yanılgı karışımıdır.

Görüldüğü üzere Hıristiyanlığa ateş püsküren Goethe, Hz. İsa'nın yüce şahsiyeti karşısında son derece saygılı ve perestişkârdır. O, Hz. İsa'yı ilahlaştıran, çektiği ıstırapları bir cıva gibi şuurumuzun kulağına akıtan bağnaz Katoliklere karşı her

zaman "aklı" ve "itidali" savunmuştur. Hıristiyanlığın engizisyon ve kâfirlik hikâyelerinden gına getiren şair, Hz. İsa'yı yüksek ahlâkın bir timsali olarak tebcil eder ve şöyle der:

> "Bana İsa'ya tapma derecesinde saygı göstermek tabiatında var mı? diye sorulacak olursa derim ki: Kesinlikle! Ahlâkiyetin en yüce ve tabii gücünün tecellisi olduğu için onun önünde eğilirim."

Ölümünden iki yıl once de Şansölye Müller'e şöyle yazmıştır:

> "Benim için İsa fevkalâde önemli, fakat problemli bir varlıktır."

Şu da var ki Goethe, 6 Ocak 1813 tarihinde Jacobi'ye yazdığı bir mektubunda, inanç nokta-i nazarından hayatını şöyle kategorize eder; şair ve sanatkâr olarak Politeist, bir tabiat araştırmacısı olarak Panteist ve ahlâk sahibi bir insan olarak da Monoteist. Başka bir değerlendirmesinde de insanın, çocuk yaşta realist, olgun ve orta yaşta şüpheci (Skepsis), yaşlılık döneminde ise mistisizme temayüllü olduğunu vurgulamaktadır. (Sprüche in Posa, Nr. 806) Aslında dehşetli bir mücadele ruhuna sahip olan bilge şair, gerçekten de hayatının yaşlılık döneminde daha çok mistik temayüller göstermiştir. Unutmamak gerekir ki, etrafında döndüğü mum alevine atılarak varlığını eriten pervane ile ilâhi nuru temâşâ eden mistik insanın mukadderatı aynıdır; zira mum alevi ile ilahî nur mahiyet itibariyle farksızdır.

İhtiyarlayan bilge insan, olağanüstü bir görüş kabiliyeti kazanır; sezgi marifetiyle varoluşun derin esrarını kavrar ve fâniliğin tüm tezatlarını arkasında bırakır; kendisini sınırlayan tüm görüş ve engellerden uzaklaşmak ister. Goethe'nin "Die Geheimnisse" (Sırlar) başlıklı şiirinde dile getirdiği üzere, bu durumda:

> *Vernimmt der Geist ein schwer verstanden Wort:*
> *Von der Gewalt, die alle Wesen bindet,*
> *Befreit der Mensch sich, der sich überwindet.*
>
> Ruh pek zor anlaşılan bir söz duyar:
> Kendini aşan insan, tüm varlığı
> Bağlayan güçten kurtulur.

Anlaşılan o ki Goethe'nin nazarında Mistisizm, dinlerin istediği ve beklediği imkân ve istidatlardan farklı bir kabiliyet, sezgi marifeti ve hatta dindarlık icap ettirmektedir. Mistik dindarın yaratıcı güç ve dehâ sahibi olması gerekmektedir.

Belki de bu yüzden Goethe, mistisizmi yaşlılık hayatının yegâne dini olarak kabul etmekte ve bu bağlamda 1829 yılında dostu Förster'e şöyle yazmaktadır:

> "Faust ihtiyar olarak ölür ve ihtiyarlık döneminde bizler, mistik oluveririz."

Buraya kadarki mülahazalarımızın ışığında tekrar ve son olarak şunu söyleyebiliriz ki Goethe, inanan bir düşünürdür. Hangi dine inandığı meselesine gelince, burası biraz muhataralıdır. Kader arkadaşı Schiller'in şu mısraları belki onun kanaatini de aksettirmektedir:

> *Welche Religion ich bekenne? Keine von allen,*
> *Die du mir nennst! Und warum keine? Aus Religion.*
>
> Hangi dine mi inanıyorum? Bana söylediklerinin
> Hiçbirisine! Niçin hiçbirisine? Din icabı elbette.

Bu mısralardaki ince espri ve kritiği bir tarafa bırakacak olursak, Kant'ın rahle-i tedrisinden geçen Goethe, "Hangi dine inanıyorsun?" sorusunu, kesinlikle "Hepsine!" diye cevaplardı. Hakikaten Goethe, modern ve kabul edilebilir bir "inanç metafiziği"ni tüm dinlerin müşterek olarak yaratacağı kanaatini taşıyordu.

Goethe ve İslâmiyet

SPİNOZA okumaları ve Panteizm rüzgârları Goethe'ye sadece bir tefekkür ve hürriyet soluğu kazandırmakla kalmamış, aynı zamanda onu İslâm dini ile de yakınlaştırmıştı. Esasında Goethe, öteden beri İslâm dinine, özellikle de İslâm'ın kader anlayışına karşı bir merak içerisindeydi. Spinoza ile başlayan panteist tefekkür yolculuğu, tüm inançlara belirli bir mesafeden bakan ve olabildiğince meraklı olan *Faust*'un şairine, bir vahdet dini (Monoteist) olan İslâm'a karşı ister istemez önyargılardan uzak bir atf-ı nazar gereği hissettirmiş olmalıdır. Esasen bir şekilde Spinoza'ya ve Panteizme bulaşmış birinin İslâm'a bigâne kalması akıl kârı değildir.

Doğrusu *Binbir Gece Masalları* dinleyerek büyüyen Goethe'nin sadece muhayyilesinin sınırları açılmakla kalmamış, bilakis varoluşu bir kader meselesi olarak da anlamayı öğrenmişti. O itibarla İslâm dininin kader mevzuundaki tevekkül perspektifi, Spinoza'dan biraz farklı bir panteizm geliştiren şairi pek alâkadar ediyordu.

Öte yandan Hıristiyanlığın Hz. İsa'nın çarmıhtaki işkencelerini abartılı bir şekilde

ön plana çıkarması ve bu dünyayı bir ah-u-figan yeri olarak görmesi; faustik bir ihtirasla *"hayatı ve hürriyeti her gün yeniden fethetmek"* isteyen şairi, daha dünyevî bir dine, hayattan zevk alan ve bu dünyayı fevkalâde önemseyen bir dine yöneltti. Bu anlamda İslâm dini, Goethe'ye diğer dinlerden daha çok hitap ediyordu; ancak, bu söylenenlerden şairin din değiştirdiği anlamı çıkarılmamalıdır. Kendi ifâdesiyle din değiştirmek, onun mizacına tamamıyla tersti. Şüphesiz Goethe, Spinoza'dan çok şey öğrenmişti, ama şunu da öğrenmişti ki dinin esası, münferit dogmalar ezberlemek değil, bilakis insanî bir düşünüş tarzını ve buradan hayat bulan bir yaşayış ve zihniyeti benimsemektedir.

Goethe'nin İslâm dini hakkında serdettiği görüşleri şairâne mülahazalar yahut İslâm mevzuunda uzman olmayan bir düşünürün spekülasyonları olarak değerlendirmek ve önemsemeden geçmek isteyenler olacaktır belki. Böyle düşünenlere diyecek yok; ancak, H. H. Schaeder gibi bir şarkiyatçı ve Ranke gibi otoriter bir tarihçi, Goethe'nin İslâm hakkındaki görüşlerini bu dinin doğru anlaşılması açısından fevkalâde önemli bulmaktadırlar. Hattâ Ranke, İslâm tarihi ile ilgili okumaları sırasında *Doğu Batı Divanı*'nın "Notlar ve Açıklamalar" bölümünü tetkik etmiş ve burada şairin Hz. Muhammed, Kur'an ve İslâm dini hakkındaki hükümlerini okuduktan sonra, *"Goethe, büyük bir tarihçi olabilirdi"* demekten kendini alamamıştır.

Ranke haklıdır; zirâ Goethe'nin İslâm dinine karşı gençlik yıllarında başlayan ve hayatının sonuna kadar devam eden alâkası asla bir heveskârın merakı ile karıştırılmamalıdır. Onun İslâm dini ile ilgilenmesinin daha çok felsefî ve teolojik bir arka-planı vardır. Birçok perspektiften Hıristiyanlıkla yıldızı barışmayan Goethe, Aydınlanma Çağı'ndaki Ateist ve Materyalist görüşlere de pek kulak asmıyordu. Voltaire ve Kant'ın yeni ve parlak fikirleri, Spinoza ve Giordano Bruno'nun Panteizmi kadar onu etkilemiyordu. Zihni hep Spinoza ile meşguldü ve bir şekilde Spinoza'nın panteizmiyle İslâm monoteizmi, ona göre, bazı noktalarda birbirine benziyordu. Tüm varlığın tabiat ve tabiat da Tanrı olduğu için Tanrı'nın varlığını ispata gerek görmeyen Spinoza ile Tanrı'nın tüm tabiatta tecelli ettiğini vaz' eden İslâm dini arasındaki ince nüansı görmemezlikten gelirsek, bu iki görüşün birbirine ne kadar yakın göründüğünü söylemeye gerek yoktur. Hal böyle olunca Spinoza'dan yola çıkan Goethe'nin İslâm'a kaymaması yahut İslâm dininin bu konulardaki görüşlerine bigâne kalması düşünülemezdi. Gelgelelim Spinoza'yı kendine göre yorumlayan yazar, İslâm'ı da kendine göre yorumlayacak ve böylece bizzat kendi İslâm inancı konusunda çeşitli spekülasyonlara yol açacaktır. Öyle de oldu; kendisinin Müslüman olduğuna dair bir *"şaibe"* kısa zamanda hızla yayıldı. Dahası yazarımız, *"Bütün bu şaibeleri reddetmiyorum"* deyivermişti.

Goethe'nin Müslüman olduğu yolundaki şaibeleri şimdilik bir tarafa bırakacak olursak, İslâm dini hakkında serdettiği düşüncelerde haklılık payı olanlar da yok değildir. *Doğu Batı Divanı*'nın "Notlar ve Açıklamalar" bölümünde yer yer İslâm dini hakkında yorumlar yapan şair, burada "Zweifel" (Şüphe) başlığı altında şöyle diyor:

> "Allah'ın Birliği, O'nun iradesine teslimiyet, bir peygamberin aracılığı; bütün bunlar az ya da çok bizim inancımızla ve düşünce tarzımızla uyuşmaktadır."

Demek oluyor ki Goethe, bu pek haklı tespitiyle o tarihlerde Avrupa'da hakikaten kafaları karıştırmaktadır. Karıştırmaktadır, çünkü bu ifadeler bir taraftan Müslümanları hoşnut ederken, diğer taraftan da teslis inancını esas alan ve Hz. İsa'yı peygamber olarak değil, Allah'ın oğlu olarak kabul eden Hıristiyanlara ters gelmektedir. Oysa Spinoza'nın vahdet anlayışına hayran olan, onun *"Deus sive natura"* ("Bizzat tabiat Tanrıdır") görüşünü kendine göre geliştiren ve panteizme yeni bir açılım getiren bir düşünür için İslâm dininin vaz' ettiği Allah'ın Birliği fikri, muhteva yönünden olmasa bile, formel bakımdan ne kadar birbirine yakındır. Bununla birlikte İslâm'da Tanrı, Spinoza'nın "divina natura"sında ve Goethe'nin "ilâhi tabiat"ında olduğu gibi, tabiat ile aynileşmiş yahut tabiat içerisinde erimiş değildir. İslâm inancına göre Allah tabiatta, hatta her zerrede tecelli eder; ancak Zat-ı İlâhî tabiatın asla kendisi değildir. O, her yerde hazır ve nâzırdır, mümin kulların kalbine sığar; lâkin âlemlere sığmaz. Âlemlere sığmaz amma gören gözden, hisseden kalpten ırak değildir. O, doksan dokuz ismiyle her an başka bir işte, başka bir değişimde yahut farklı bir tecelli alanındadır; O'nun tecellisi zaman ve mekân ile sınırlı değildir, ezelî ve ebedîdir. Zâhir ve bâtın O'nun sonsuz imkânlarından sadece ikisidir.

Goethe, *Fundgruben des Orients*'de Hammer-Purgstall'ın tercümesinden Bakara Sûresi'nin 26. âyetini okumuştur. Bu âyette şöyle buyrulmaktadır: *"Hakikat –bir sivrisinek olsun, daha büyüğü olsun- herhangi bir şeyi Allah misal getirmekten çekinmez."* Dehâ şairi bu âyette söz konusu edilen pervane mecazını hatırlar. Şöyle ki; ilâhi hakikatin etrafında pervane olan hak âşığı, tıpkı mum alevinde kanatlarını yakarak maddî varlığını eriten bir pervane misali, arınmak üzere inzivaya çekilir, dünyevî şeylerden uzaklaşır ve böylece nefsî ve bedenî varlığını eritiverir. Fâni vücudunu yok eder, ama ruhunu kurtarır. İlâhî hakikatin bir pervanede dahi tecelli edebileceğini gören şair, burada aldığı ilhamla şu dörtlüğü yazacaktır:

Sollt ich nicht ein Gleichnis brauchen,
Wie es mir beliebt?

Da uns Gott des Lebens Gleichnis
In der Mücke gibt.

Hoşuma gittiği gibi,
Bir mecaz kullanmamalı mıyım?
Keza Allah bir sivrisinekte
Vermektedir bize hayat misalini.

Bu mecazın hatırlattığı bundan ibaret değildir. Hakikat, tabiatta ve bir pervanede tecelli ediyor ise, neden dünyevî bir sevgilinin güzelliğinde yahut bakışlarında görünmesin? Goethe, daha 26 yaşında iken bu hakikati sevgilinin gözlerinde görmüş ve tâ o zaman pervâne mecazını kullanmıştır. Nihayet ateşli şair, 23 Şubat 1776 tarihinde sevgilisi Charlotte von Stein'a yazdığı bir mektupta yine bu mecazı kullanmakta ve şöyle demektedir:

"Şimdi yine tüm toplantılarda sadece senin gözlerini gördüm de – ışığın etrafındaki pervane geldi aklıma."

İslâm inancına göre Allah'ın âlemde ebedî tecelli etmesi, Goethe'nin tabiat telakkisinden farklıdır; ancak buna rağmen Goethe, Allah'ın 99 ismiyle tecelli etmesi fikrini kendi düşüncesine çok yakın hissetmiştir. Ona göre Allah'ın 99 isminin olması, fevkalâde önemli bir perspektiftir; zira bu, kendi ifâdesiyle "ilâhî tabiat"ın sonsuz değişimini ortaya koyan bir mecaz, bir analogdur; Tanrı'nın yüzlerce biçimde tecellî ettiğini gösterir. İslâm dininin temel inancı olan bu fikir şairi pek etkilemiş olmalı ki *Doğu Batı Divanı*'nda bu mecazı kendi anlayışıyla yeniden yorumlamıştır. Görünmeyen Tanrı'yı yarattığı görüntülerde, tabiattaki ebedî değişimlerde görmek isteyen şair, O'nun yüz ism-i (aslında 99) celâline sığınır:

Er, der einzige Gerechte,
Will für jedermann das Rechte.
Sei von seinen hundert Namen
Dieser hochgelobet! Amen.

O, yegâne Âdil olandır,
Herkes için hakkı ister.
O'nun yüz isminden biri de budur
Hamd-ü senâlar olsun! Âmin.

Başka bir yerde de şöyle seslenir:

Und wenn ich Allahs Namenhundert nenne,
Mit jedem klingt ein Name nach für dich.

Ve söylesem yüz ism-i celâlini Allah'ın,
Yankılanır senin için her biriyle bir isim

Hint tefekkürüne has çok-tanrıcılık (Politeizm) ve Hıristiyanlığın esası olan teslis inancı, Spinoza'nın rahle-i tedrisinden geçen Goethe'ye pek ters gelir; buna karşılık İslâm'ın vahdet inancı, Tanrı'nın binlerce tarz ve şekilde âlemde tecelli etmesi fikri, Spinoza'nın özünü, cevherini binlerce farklı biçimde ortaya koyan *Substanz*'ıyla, *divina natura*'sıyla bir şekilde bir benzerlik arz etmektedir. Kaldı ki Goethe'nin bizzat kendisi de bu görüşlere analog olarak bir "ilâhi tabiat" fikri geliştirmiştir ki, burada da binlerce görüntüden ibaret olan tabiat, Tanrı'nın mutlak Bir'liğinin bir yansımasından ibarettir. Diyeceğimiz şudur ki Goethe, mutlak vahdet fikrine olabildiğince büyük bir önem atfetmekte ve bu noktada İslâm'a paralel bir düşünce sergilemektedir. Daha da ileri giderek Allah'ın oğlu olduğunu reddettiği Hz. İsa'nın aslında bir vahdet öğretisi olduğunu ve Hz. Muhammed'in vahdet inancı ile dünyayı dize getirdiğini vurgulamaktadır. Şair, bu fikrini *Doğu Batı Divanı*'nın sonradan neşredilen "Metrukât" bölümünde şöyle dile getiriyor:

Jesus fühlte rein und dachte
Nur den Einen Gott im stillen;
Wer ihn selbst zum Gotte machte
Kränkte seinen heil'gen Willen.

Und so muss das Rechte scheinen,
Was auch Mahomet gelungen;
Nur durch den Begriff des Einen
Hat er alle Welt bezwungen.

Tüm safiyetle hissediyordu İsa,
İçinden bir tek Tanrı'yı düşünüyordu;
Kendisini tanrılaştıranlarsa,
O'nun ilâhî hislerini rencide ediyordu.

İmdi Muhammed'in başardığı
Hak olsa gerektir doğrusu;
O bir tek Vahdet fikriyle
Tüm dünyayı ram etti kendine.

Aslında Goethe, vahdet inancını savunan tüm peygamberleri tebcil eder; ona göre Hz. Musa, Hz. İbrahim ve Hz. Davud peygamber de tıpkı Hz. İsa ve Hz. Mu-

hammed gibi Monoteizmi yani vahdet inancını yaymaya çalışmışlardır. O, vahdet inancının, bir tek Allah'a imanın insanı yücelttiğine inanır ve *Doğu Batı Divanı*'nın "Notlar ve Araştırmalar" bölümünde "Mahmud von Gasna" (Gazneli Mahmut) başlığı altında şöyle der:

> "Bir tek Allah'a iman, her zaman ruhları yüceltici bir etki yapar; insanı, kendi iç birliğine ve ahengine kavuşturur."

Vahdet inancı şairi büyülemektedir; İslâm'ın kendisine en çok hitabeden tarafı da budur.

İslâm'ın Goethe'yi etkileyen ikinci özelliği kader anlayışıdır. Bilindiği üzere İslâm, insanın başına geleceklerin hepsinin önceden ilâhî irâde tarafından takdir edildiğini ve insanın alnına yazıldığını vurgular. Allah'ın takdiri karşında insanın teslim olmaktan başka yapabileceği bir şey yoktur. Zaten İslâm, kelime mânâsıyla, mutlak olarak teslimiyet demektir; Allah'a, Allah'ın irâdesine ve takdir ettiğine teslim olmak. İşte bu düşünce Goethe'nin hiç itiraz etmediği bir düşüncedir. Esasen Spinoza'nın determinist felsefesini çok iyi bilen Goethe, bu felsefede ne insan irâdesine ve ne de Tanrı'nın iradesine yer olmadığını görmüştü. Spinoza'nın *divina natura*'sında, her şey, tüm cevelân, tüm olup bitenler mekanik-matematik bir tamlık ve zorunlulukla gerçekleşiyordu. Ne var ki *divina natura* iradesiz ve ruhsuzdu; hiçbir şekilde insan ruhunu doyurmuyordu. Oysa kaderin sillesini yiyen insan, elbette sığınacağı müşfik bir kucak, bir Rahman arayacaktı. İşte bu duygularla Goethe, 28 Mart 1819 tarihinde Şansölye Müller ile yaptığı bir konuşmada sözü İslâm dinine getirerek şöyle diyecektir:

> "*Güven* ve *teslimiyet*, her muteber dinin en esaslı temelidir; akıl ve havsalamızın üstünde olduğundan kavrayamadığımız, olayları düzenleyici, yüksek bir iradeye teslimiyet; işte İslâm ve reforme din [Protestanlık] en çok bu noktada benzeşmektedirler."

Protestanlık ile İslâm'ın ne derece benzeştiğini bir tarafa bırakırsak, Goethe'nin buradaki tespiti son derece önemlidir. Önemlidir zira insan ruhu için bir Kadir-i Mutlak'a, bir küllî irâdeye teslimiyet metafizik bir ihtiyaçtır. Böyle durumlarda insan yüzünü dönebileceği, elini açabileceği ve nihayet bütün mevcudiyetiyle teslim olabileceği rahman ve rahim olan müteâl bir güç arar; iyiyi ve kötüyü takdir eden bu küllî irâdeye teslim olmak ister. Gerçi Allah'ın irâdesine, kadere teslimiyet, belaları ve kaderi ortadan kaldırmaz ama insana sabır, tahammül ve dayanma gücü verir; insanı yüceltir. Ölümünden çok az önce kolera, korkunç bir

kâbus gibi insanları teslim aldığında şair, Marianne von Willemer'e, 9 Şubat 1832 tarihinde şu satırları yazar:

> "Burada, şehirde olsun köyde olsun, insan tehlikeyi savuşturmayı imkânsız telâkki etmişse, artık eli kolu bağlanmıştır. Bütün tedbirler iflâs etmiştir. Dikkat edilirse, insanların, kendilerini kahredici korkudan kurtarmak için, şifa verici bir kayıtsızlıkla, İslâm'a atıldıkları ve Allah'ın akıl sır ermez emirlerine teslim oldukları görülür."

Bundan birkaç ay önce, 19 Eylül 1831 tarihinde yine aynı sebepten Bayan Louise Adele Schopenhauer'ı bir mektupla şöyle teselli etmeye çalışmıştı:

> "Burada kimsenin kimseye bir tavsiyede bulunması mümkün görünmüyor; herkes kendi kararını kendi vermeli. Esasen biz İslâm'da yaşıyor ve bu şekilde kendimize cesaret vermeğe çalışıyoruz."

Kader konusundaki görüşlerini Goethe, daha sarih bir şekilde Eckermann ile yaptığı konuşmalarda ortaya koymaktadır. Orada şair, bütün samimiyetiyle yüreğini açmakta ve İslâm'ın kader konusundaki öğretisini hayranlıkla karşılamaktadır. Evvela Eckermann ile konuşmasına kulak verelim:

> "Siz de yeterli bilgi edinebilmiş olmak için, benim gibi, elli yıldan beri Kilise Tarihine çalışmış olmalısınız. Muhammed'in dininde olanların, eğilimlerine hangi öğreti ile bağlandıkları hususu çok enteresandır. Dinde ilk basamak olarak onlar gençlerini, insanın, her şeyi yöneten Allah tarafından önceden kolaylaştırılmamış olan hiçbir şeyle karşılaşmayacağı kanaatiyle güçlendirirler; böylece onlar, hayatları boyunca, takviye edilmiş ve huzura kavuşmuş olurlar; artık kendileri için güçlükler ortadan kalkmış gibi olur."

Goethe devam eder:

> "Ben bu inancın doğru veya yanlış, faydalı veya zararlı yanlarını araştıracak değilim; fakat, aslında hepimizde bu inançtan biraz vardır; hatta bu inanç bize öğretilmiş olmaksızın. Bir asker savaşta, üzerinde benim ismimin yazılı olmadığı kurşun bana isabet etmiyecektir, diye düşünür. O, bu güvene sahip olmaksızın, en korkunç tehlikeler içinde, cesaret ve canlılığını nasıl koruyabilir?

Hıristiyanlıktaki 'Rabbinizin izni olmadan bir serçe bile damdan düşmez' inancı, aynı kaynaktan mülhemdir ve zerreyi dahi gözden uzak tutmayan, izni ve isteği olmadan hiçbir şeyin vukua gelemiyeceği bir inâyet-i Rabbaniyeyi ifade eder. Müslümanlar felsefe derslerine de şu hipotezle başlarlar: karşıtı bulunmayan hiçbir şey yoktur; böyle bir başlangıçla, gençliğin zekâsını, ortaya atılan her iddianın karşı fikrini bulmaya ve ifadelendirmeye çalıştırarak, düşünce ve söz olarak, büyük bir değişmenin ve hareketliliğin doğması için onları görevlendirmiş olurlar."

"Fakat şimdi," diye devam ediyor Goethe, "ortaya atılan her fikrin karşıtı iddia edildikten sonra, bunlardan hangisinin doğru olabileceği şüphesi doğar. Şüphede ise istikrar yoktur; aksine, şüphe, eğer mükemmel işliyorsa, düşünceyi, hakikatin ne olduğu, insanın mutlak mutluluğu hangisinde bulabileceği gibi araştırma ve denemelere sürükler." "Görüyorsunuz," diyor Goethe o konuşmada; "bu sistemin hiçbir eksiği yoktur ve biz bütün sistemlerimizle ondan daha ileri değiliz; hiç kimse de daha ileri gidemiyecektir..."

"Müslümanların bu felsefe sistemi, insanın, fikrî olgunluğun hangi basamağında olduğunu öğrenebilmek için, kendisine ve başkalarına tatbik edebileceği mükemmel bir ölçüdür."

Goethe, Eckermann ile bu konuşmayı yaptığı günlerde yine Spinoza ile meşguldür ve 77 yaşındadır. Katharina Mommsen, Goethe'nin günlüklerinden onun o günlerde Spinoza'yı okuduğunu tespit etmiştir.[6] Denebilir ki bundan tabii ne var? Pek tabii, ancak burada dikkati çeken şudur: Hiçbir zaman Spinoza'nın panteist felsefesinin büyüsünden kurtulamayan Goethe, Spinoza'nın felsefesine daldığı günlerde ister istemez İslâm hakkında konuşma lüzumunu hissediyor. Demek oluyor ki şair, Spinoza ile İslâm'ın Tanrı ve âlem anlayışı ve özellikle de Spinoza'nın "zorunluluk" düşüncesi ile İslâm'ın "kader" yaklaşımı arasında bir yakınlık, bir benzerlik olduğunu sezmektedir, ki burada da son derece haklıdır. Ancak bir hususu da göz ardı etmemek gerekir. O da şu; Spinoza'nın "zorunluluk" düşüncesi ve İslâm'ın kader anlayışıyla tefekkürünü zenginleştiren Goethe, Baron Holbach'ın *Systéme de la Natura* adlı eserinde ileri sürdüğü mekanik bir materyalizmi de kesinlikle reddetmektedir. Holbach gibi materyalist düşünürlerin ileri sürdükleri görüşleri fazla ciddiye almayan ve hatta onlarla istihza eden şair, "Şiir ve Hakikat" başlıklı eserinin 11. Bölümünde şöyle diyor:

Mommsen, *Goethe und Islam*, s. 108.

> 'Eski kiliselerin camları bulanıktır!.. Kirazların ve böğürtlenlerin tadını çocuklarla serçelere sormalı!' Bunlar bizim için eğlenceli birer söz timsali olmuştu; işte böylece bu kitap bize ihtiyarlığın âdeta bir özü gibi, tatsız ve hatta soğuk görünmüştü. Güya her şeyin mutlaka var olması gerekmiş ve bu yüzden Allah yokmuş! Biz de bunun üzerine kendi kendimize: 'O halde bir Allah'ın da mutlaka var olması gerekmez miydi?' diye sormuştuk."

Goethe, hayatının hiçbir döneminde Determinizme, her şeyin sebep netice otomatizmine irca edildiği mekanik bir materyalizme itibar etmemiştir. Buna mukabil her zaman küllî ve ilâhî bir irâdeye teslim olma ihtiyacı duymuş; hatta bunu insanlığının bir gereği olarak telakki etmiştir. Doğrusunu söylemek gerekirse onun İslâm'a duyduğu yakınlık buradan mülhemdir. Kader, Allah'ın takdiriyle ilgilidir ve asla bilinemez; ancak herkes Allah'ın takdirine baş eğmek mecburiyetindedir. İslâm dini kaderin Allah tarafından önceden bilindiğine, takdir edildiğine inanmayı ve Allah'ın iradesine karşı gelmemeyi şart koşar. Kadir-i Mutlak, sebepleri ve neticeleri takdir eden ve yaratandır; tüm mahlûkat O'nun küllî irâdesine tâbidir; O'nun irâdesi olmaksızın nehirler çağıldamaz, yıldızlar parıldamaz, yapraklar kımıldamaz ve hiçbir yerde hayat soluğu duyulmaz. Derdi ve dermanı; ölümü ve teselliyi veren O'dur. Kaza ve kader O'nun irâdesinin tecellisinden başka bir şey değildir. O yüzden Goethe, Albrecht Dürer'in bir sözü üzerine şu veciz sözü söyleyecektir: *"Prädestinatio (alın yazısı) nedir? Cevap: Allah bizden daha kudretlidir ve hâkimdir; bunun için bizi kendi dilediği şekilde yönetir."* (Maximen und Reflexionen). Keza Goethe, çok samimî dostu Dük Carl August öldüğünde de, "Allah takdir ettiğini yapıyor ve biz fânilere katlanmaktan başka çare kalmıyor." demek mecburiyetinde kalmıştı. Aynı şekilde *İtalya Seyahati* esnasında *"Hiç kimse alnına yazılanı değiştiremez, kaderinden kaçamaz"* (Roma, 11 Ağustos 1787) demişti. Bu hakikati, 7 ve 8 Ekim 1792 tarihinde kralın arzusu üzerine bizzat katıldığı Fransa seferi sırasında ölüm tehlikesiyle karşı karşıya gelince daha iyi anlayacaktır; bu sefer sırasında başına gelenleri ve kader karşısındaki çaresizliğini "Campagne in Frankreich" başlıklı yazısında şöyle anlatmaktadır:

> "Tehlike büyüdükçe, kör bir kader hükmü altına alıyordu beni ve ben, böylesine tehlikeli meslekler icra eden insanların, ancak bu inançla kendilerini cesaretlenmiş ve kuvvetlenmiş hissedebileceklerini anlıyordum. İnsan kendine bağlı kaldığı müddetçe her durum için yardımcı bir düstûr bulmaktadır... Muhammed'in Dini, bunun için en güzel delilleri veriyor."

Görüldüğü üzere Goethe, ne zaman bir bela ile karşılaşsa yahut "mukadderat" bahsine gelse, teselliyi İslâm'ın kader anlayışına sığınmakta bulur. Anlaşılan o ki İslâm'ın kader mevzuunda kayıtsız şartsız Allah'a teslimiyet görüşü şairi büyülüyor ve dar zamanlarında onun teselli kaynağı oluyordu. Mesela gelini Ottilie von Pogwisch ölümcül bir hastalığa yakalandığında şair, bestekâr dostu Zelter'e 20 Eylül 1820 tarihinde şöyle yazar:

> "Burada İslâm'a dayanmaya çalışmaktan başka da söyleyecek bir şey bulamıyorum."

O günlerde Goethe, bu kadarla da iktifa etmiyor ve bir vesileyle dostu Johann Jacop von Willemer'e şu satırları yazıyor:

> "Muhakkak ki dine ve akla uygun bir görüş ve bir İslâm ki hepimiz eninde sonunda onu kabul etmek zorunda kalacağız."

İmdi bu ifâdeler ne kadar yanıltıcıysa, bu neviden ifadelere dayanarak büyük şairin din değiştirdiğine ve Müslüman olduğuna hükmetmek de o kadar aceleci ve yanlış bir hükümdür. Filvaki birçokları bu tuzağa düşmekten kurtulamamıştır. O yüzden okuyucunun sadece lafza değil, bilakis daha çok Goethe'nin bu neviden sözleri hangi bağlamda söylediğine ve esasen neyi murat ettiğine yoğunlaşması ve her şeyden önce şairi anlamaya gayret etmesi gerekmektedir. Bize kalırsa Goethe'nin din ve bilhassa İslâm dini hakkındaki görüşleri, onun Müslüman olduğu yolundaki spekülasyonlardan çok daha önemli ve kıymetlidir. Bu endişeyle Katharina Mommsen, şairin bu neviden ifadelerini aktarırken, *"Goethe İslâm'a inanmalıyız ifadesiyle* amor dei intellectualis *(Tanrı'ya yönelik bu entelektüel/zihnî sevgi)'te kaderin darbeleriyle sarsılması kabil olmayan bir denge bulmaya gayret edilmesini kasdediyor."*[7] demekten kendini alamamaktadır. O itibarla bu konuda acele bir hüküm vermeden önce, onun İslâm hakkında serdettiği görüşlerini aktarmaya devam edelim.

Goethe için İslâm, *"Allah'ın kavranması kabil olmayan irâdesine kati surette teslimiyettir."* Bu düşüncesini şair, çeşitli vesilelerle farklı yerlerde açık bir şekilde ortaya koyduğu gibi, *Doğu Batı Divanı*'nın "Buch der Sprüche" (Hikmetler Kitabı) bölümünde de şu mısralarla dile getirir:

Närrisch, daß jeder in seinem Falle
Seine besondere Meinung preist!

Mommsen, *Goethe und der Islam*, Frankfurt am Main 2001, s. 105.

Wenn Islam »Gott ergeben« heißt,
In Islam leben und sterben wir alle.

Ahmaklıktır, herkesin kendi takdirince,
Kendi fikrini övüp yüceltmesi!
Eğer İslâm "Tanrı'ya teslimiyet" demekse,
İslâm'da yaşıyor ve ölüyoruz hepimiz.

Şairin bu mısralarda söz konusu ettiği "Tanrı'ya teslimiyet" rasgele söylenmiş bir söz değildir; tam aksine bu sözün derin felsefî temelleri vardır. Aslına bakılacak olursa Goethe, bu mısralarla ferdî hürriyetin nihaî sınırlarını tespit etmektedir. Ona göre ferdî hürriyeti çevreleyen metafizik bir alan vardır ki bu alana tecavüz etmek imkânsızdır. Bu alan Allah'ın küllî iradesinin tüm mikro iradeleri hükümsüz kıldığı akıl ötesi bir muhittir. Esasen Allah'ın 99 ism-i celâlinden birisi El Muhît'tir. Bu metafizik alanda yalnız ve ancak hükm-i kader söz sahibi olduğu için, burada insanın elinden teslim olmaktan başka bir şey gelmez. Ne var ki böylesine bir teslimiyeti küçüklük ve acizlik olarak görmemek lâzım gelir; tam aksine böyle bir durumda insanın sınırlarını keşfetmesi bir erdemdir ve insan, hürriyetinin en geniş sınırlarına ulaşır. Aslî sınırlarına çekilen insan, kendi benliğinin bilincine vardığı gibi, mutlak Ben'in, kudret-i ilâhînin de farkına varmış demektir. İhtiras ve isyanın son bulduğu bu teslimiyet noktasında insan, gerçek kulluğunun şuuruna varır. Bu durumu Goethe, *Divan*'ın "Notlar ve Araştırmalar" bölümünde şöyle dile getirmektedir:

> "Bu tefekkür ise, hususî anlamdadır; çünkü kişiyi, dünya hayatının en garip problemlerinin direkt ve karşı konulamaz bir şekilde önümüzde durduğu ve bizi, tesadüfe, mukadderata ve onun nufûz edilemez emirlerine tâbi olmaya; *kayıtsız şartsız teslimiyete, en yüksek siyasi, ahlâkî, dinî kanun olarak tanımaya zorlayan noktaları göz önüne serer."* (vurgu S.Ö).

Doğrusunu söylemek icap ederse Goethe'nin kader mevzuuna bu kadar önem atfetmesinin sebebi burada yatmaktadır. Goethe, gerçek İslâm ve mukadderat mevzularındaki fikirlerine açıklık kazandırmak ve daha şümûllü yorumlar yapmak üzere bir *"Künftiger Divan"* (Müstakbel Divan) tasarlamış, ancak bunu gerçekleştirmeğe ömrü kâfi gelmemiştir. Nitekim *Doğu Batı Divanı*'nın "Notlar ve Araştırmalar" bölümünde bu "Müstakbel Divan"dan söz etmekte ve onun kafasındaki "gerçek İslâm" hakkında şunları söylemektedir:

> "[Müstakbel Divan'ın tasarlanan çeşitli bölümleri] Allah'ın hikmetinden sual olunmaz ve kavranamaz emirlerindeki fevkalâde yol gösterişleri ve hikmetleri gösterecektir; asıl İslâm'ı, Allah'ın iradesine kayıtsız şartsız teslimiyeti, hiç kimsenin alnına yazılanı değiştiremeyeceğini, kaderinden kaçamayacağını öğretecek ve işleyecektir."

Görülüyor ki, sadece Mevlâna ve İkbal'de değil, Goethe'nin de zihninde bir "saf İslâm" düşüncesi vardır. Bunun nasıl bir İslâm olduğunu tam olarak bilemesek bile, onun kasdettiği İslâm ile ilgili ipuçlarını bazı ifadelerinden çıkarmak mümkün görünüyor. Bu mümkün çünkü Goethe, İslâm dininde nelerin en çok hoşuna gittiğini açıkça söyler; söylemediği zaman da hissettirir. *Doğu Batı Divanı*'nın birçok şiirinde kendi hissiyatı ve şahsî anlayışı istikametinde saf, bozulmamış bir din, bir "saf İslâm" aradığı hissedilmektedir. İslâm dininde onu alâkadar eden sadece Allah'ın Birliğine iman ve kadere teslimiyet değildir. Allah'ın bir elçi, bir peygamber vasıtasıyla bu dini bildirmesi de şairin aklına pek yatmaktadır. Yukarıda ifade edildiği üzere o, bu inancını *Divan*'ın "Notlar ve Araştırmalar" bölümünde "Zweifel" (Şüphe) başlığı altında net bir şekilde dile getirmişti. İleride şairin Peygamber hakkındaki düşünceleri ayrı bir başlık altında etraflıca verilecektir; ancak burada şu kadarına işaret edelim ki Goethe, Allah'ın bir elçi olarak Hz. Peygamberi göndermesi olayıyla çok ilgilenmiştir. Bu meselenin onun zihnini nasıl meşgul ettiğini Kur'an-ı Kerim'den not ettiği âyetlerden de anlamak mümkün:

> "Muhammed de bir peygamberden başka bir şey değildir, ondan evvel de nice peygamberler gelip geçmiştir. Eğer şimdi o da ölecek olursa, ökçelerinizin üzerinde geri mi döneceksiniz?" "Allah gaybın ne olduğunu sizlere bildirecek değildir, fakat O, elçilerinden dilediklerini seçer ki, insanlar Allah'a ve O'nun elçilerine inansınlar." (Âl-i İmran 3)

Bütün bunların haricinde şair, İslâm'ın şiire, sanata ve geleneğe bakışıyla da ilgilenmiştir. Goethe, 71 yaşında iken, *Doğu Batı Divanı*'nı neşrettikten iki yıl sonra, *"Şimdi Divan benim İncil'im oldu"* diyen dostu Zelter'e 11 Mayıs 1821 tarihinde aynen şu satırları yazar:

> "Muhammedin dini, mitoloji ve ahlâk, şiir için bir derya; bu şiir yıllarca beni meşgul etti. Allah'ın idraki gayri kabil iradesine mutlak surette teslimiyet, dairevî ve spiralvari tekrarlanan dünyevî faaliyetlerin açık panoraması, aşk, iki dünya arasında salınma, real

> her şeyden arınma, kendini sembolik olarak eritme, hepsi burada. Bunun ötesinde daha ne ister ki büyükbaba."

İslâm dininde aradığı birçok şeyi bulduğunu itiraf eden şair, İslâm dininin ve Hz. Peygamber'in mucizeye pek itibar etmemesi ve gerçek dindarlığı herkese iyilik yapmak ve hayır işlerine önem vermek olarak görmesini de mizacına pek uygun buluyordu. Şair bu neviden prensipleri, gerçek ahlâkın ve dindarlığın icabı, hatta kıstası sayıyordu. Eckermann ile 20 Haziran 1827 tarihinde yaptığı bir konuşmada aynen şöyle diyor:

> "Her şeyden evvel eğer inanç hak bir inançsa, o zaman bu, insanı iyi işlere (amellere) yöneltir."

Bununla beraber büyük kritikçinin, İslâm dinine ve Hz. Peygambere yönelttiği tenkitler de yok değildi. Şair, Hz. Peygamber'in aşk ilâhını ve şehveti kötülemesini ve kendi tabiriyle kadınların üzerine 'kasvetli bir din nikaabı' geçirmesini de açıkça kınamaktan çekinmemiş, ayrıca İslâm dininin şarabı ve sarhoşluğu yasaklamasını asla hoş karşılamamıştır.

Goethe'nin İslâm'la alâkadar olması 1770/1771 yıllarına rastlar. O yıllarda Goethe, Strassburg'ta hocası Herder ile beraberdir, onunla uzun uzun fikir alışverişinde bulunur, karşılıklı olarak birbirlerini etkilerler. O yıllar her iki düşünür için de fevkalâde verimli yıllardır. Başka dinlere ve yabancı kültürlere tecessüsünün kapılarını sonuna kadar açık tutan Herder, Goethe'nin dikkatini başka dinlere ve kültürlere yöneltmeyi başarmıştır. Böylece genç şair, çok iyi bildiği Kitab-ı Mukaddes'in yanı sıra başka kutsal kitapların olduğunu fark eder. Fakat ne yazık ki şairin bu başka kitaplardan birçoğuna ulaşma imkânı yoktur; mütefekkirimiz Budizm, Hinduizm gibi dinlerin kutsal kitaplarını inceleme imkânından mahrumdur; ancak *İncil*'in yanında *Kur'an*'ı inceleyebilmişti. Goethe'nin Kur'an'ı, İslâm'ı ve Hz. Peygamberi araştırma merakı böyle başlamıştır. Şair o yıllardan itibaren İslâm dini, Kur'an ve şarkiyat hakkındaki araştırmaları fırsat buldukça okumaya, anlamaya ve bilmediklerini etrafındaki akademisyenlerden öğrenmeğe gayret etmiştir. Goethe, Müslümanlarla karşılaşmayı bir şan, Allah'ın bir lütfu kabul ediyor ve bu neviden fırsatlarda bu dinin nasıl yaşandığını bizzat öğrenmek istiyordu. Şu da var ki o, hayatının hemen her döneminde Müslümanlara karşı büyük bir hoşgörü, sempati ve merak içerisindeydi.

Napolyon'un Berlin'i işgal ettiği yıllarda Goethe, Weimar'da bakanlık görevini deruhte ediyordu. Savaşın hüküm sürdüğü ve çetin siyasi mücadelelerin verildiği o günlerde müttefik Rus askerleriyle birlikte Müslüman askerler ve subaylar da Weimar'a gelip gidiyorlardı. Goethe onlarla hasbihal ediyor, şahsî münasebetler

kuruyordu. Bir defasında küçük Müslüman Başkurt grubun, bir lisede Cuma namazı kılmalarına müsaade etmiş ve onları bizzat seyrettikten sonra dostu Friedrich Wilhelm von Trebra'ya 5 Ocak 1814 tarihinde şu satırları yazmıştı:

> "Kehanetlerden bahsetmişken şunu belirtmeliyim ki, çağımızda, hiçbir peygamberden beklenmeyen şeyler oluyor. Birkaç yıl önce kim tahmin edebilirdi ki, bizim Protestan lisemizin dershanesinde Müslümanlar ibadet edecekler ve Kur'an sûreleri okunacak? Fakat oldu ve biz de Başkurtların ibadetine katıldık, onların mollasını gördük ve prenslerini tiyatroda ağırladık.
> Bana yakınlık duyarak ok ve yay armağan etmiler. Hele hayırlısı ile yurtlarına bir dönsünler; bu armağanları, hayatım boyunca yerinden oynatmamak üzere, şöminenin üzerine, duvara asacağım."

Bundan birkaç gün sonra şair, oğlu August'a bu ziyaretten sonra Kur'an'a duyulan ilginin arttığını yazar ve şöyle der:

> "Bundan böyle birçok dindar hanımefendi Kur'an'ın tercümesini kütüphaneden ödünç aldılar."

Anlaşılan o ki sadece şairin kendisi İslâm'a samimi bir alâka duymakla kalmıyor, bilakis Almanların da bu dini öğrenmelerinden ve bu dinin mukaddes kitabını okumalarından son derece memnun ve hoşnut oluyordu; hatta bir devlet adamı olarak bunun için bir çaba sarfettiği de görülmektedir. Bu böyle olmakla birlikte unutmamak gerekir ki o, çok yönlü bir istidat olarak sadece dinler konusunda değil, bilakis edebiyatın ve sanatın bütün alanlarında da çok yönlülüğü tercih etmiş ve engin tefekküründe tüm dinlere ve düşüncelere yer ayırmasını başarmıştı; insanı yücelten, insanın huzurunu ve mutluluğunu esas alan, insanın acılarını terennüm eden tüm düşüncelere hoş bakabiliyordu. Nihayet onun için her şeyden önemli olan, beşeriyetin ıstıraplarını dindirecek bir dil bulmaktır.

> *Und wenn der Mensch in seiner Qual verstummt,*
> *Gab mir ein Gott, zu sagen, was ich liede.*
>
> Acıdan ağzını açamazken insanlık
> Bana acılarını haykıracak bir dil verdi Tanrı.

Son yıllarda Goethe hakkında yaptığı araştırmalarla temayüz eden Katharina Mommsen "Goethe und Islam" başlığı altında kaleme aldığı çalışmasında şairin asıl büyük hedefinin üç büyük dini birleştirmek olduğunu yazıyor. "Goethe'nin İslâm'a müspet tutumu dolayısıyla, çeşitli dinleri uzlaştırmayı arzu etmesine ve

bunu mümkün görmesine şaşmamak lazımdır", diyen Mommsen şöyle devam ediyor:

> "Böylece o, Bizans tarafından 8. yüzyılın başlarında, üç Monoteist dini yani Yahudiliği, Hıristiyanlığı ve Müslümanlığı birleştirme teşebbüsüne -bir sanatsever olarak, Hıristiyan resim ve heykel abidelerinin yok edilmesine hiçbir şekilde razı olamamasına rağmen- sempatiyle bakıyordu."

İmdi, insanlık ülküsüne kuvvetle inanan Goethe'ye böyle bir fikir, bir ideal olarak bir an için cazip gelmiş olabilir; ancak böyle bir düşünceyi kuvveden fiile çıkarmanın imkânsız olduğunu asırlar önce Büyük Moğol Başbuğu şair Ekber Şah bizzat tecrübe etmişti. Mamafih tüm bunlar, Goethe'nin dinler konusundaki tutumunu ortaya koyması ve Müslüman olduğu yolundaki söylentilerin ne kadar tutarsız ve sözüm ona "fetva"ların ne kadar gayrı ciddi olduğunu göstermesi bakımından kayda değer olsa gerektir. Şunu da ilave edelim ki Goethe, hiç kimsenin birbirine hangi dinden olduğunu sormadıkları ve bütün din mensuplarının iştirak ettikleri bir "Fest der reinsten Humanität" ("Saf İnsanlık Bayramı") tahayyül ediyor ve bu düşüncesini şöyle netleştiriyordu:

> "Hepsi birlikte ibadethaneye koşacaklar ve aynı ibadetle vecde geleceklerdir; hepsi aynı ışığın çevresinde duracaklar ve bir tek ışıkla aydınlanacaklar. Hepsi ihtişamında yalnız Hıristiyanların değil, Yahudilerin, Müslümanların ve müşriklerin de payı bulunan o günü anarak manen yükseleceklerdir."

Netice itibariyle Goethe'nin sadece İslâm dini konusunda değil, bilakis bütün dinler konusundaki şahsî kanaati Kur'an'ın, *"Deyiniz ki sizin dininiz size, benim dinim bana."* âyetinin ruhunu uygundur. Keza şairin bizzat kendisi de "Şiir ve Hakikat" adlı eserinde buna paralel bir söz etmektedir: "Nihayet her insanın kendine göre bir dini vardır."

Asırlar önce Bizim Yunus farklı söylememişti:

> Biz kimsenin dinine hilâf demezüz
> Din tamam olıcak togar muhabbet

Goethe ve Kuran

İSLÂM dini mukaddes kitaplara inanmayı imanın şartı kabul ederken, Hıristiyan dünyası yüzyıllar boyunca Kitab-ı Mukaddes'in yanında başka mukaddes kitapların da olabileceğini şiddetle reddetmiştir. Hatta sadece reddetmekle de yetinmemiş, tam aksine başka dinlere, özellikle Musevîlik ve İslâm gibi monoteist dinlere hayat hakkı tanımamıştır. Oysa Musevîlik ve Hıristiyanlığı mukaddes din olarak kabul etmekle birlikte bu dinleri tamamlamak üzere gelen ve bundan böyle "Allah indinde asıl hak din" olduğunu iddia eden İslâm, hiçbir zaman "Haçlı Seferleri"ne benzer bir savaşla başka dinlerin mensuplarına dünyayı dar etmeye çalışmamıştır. Tam aksine İslâm, diğer kutsal kitapları ve peygamberleri reddetmek bir tarafa, tüm Müslümanlara diğer peygamberlere ve kitaplara inanmayı şart koşar:

> "Peygamber, Rabbinden kendisine indirilene iman etti, mü'minler de. Her biri; Allah'a, meleklerine, kitaplarına ve peygamberlerine iman ettiler ve şöyle dediler: 'Onun peygamberlerinden hiçbirini (diğerinden) ayırt etmeyiz.'" (Bakara; 285)

Vakıa Aydınlanma Çağı ile birlikte aklın ve hoşgörünün ışıkları, asırlarca zulmette kalmış zeki ve mâkul zihinlere artık ulaşmaya başlamıştı. Herder ve Goethe gibi dâhiler, Kitab-ı Mukaddes'in yanında başka kutsal kitapların da varlığını farkederek büyük bir açık yüreklilikle Hıristiyan Batıya anlatmağa çalışmışlardı. Doğrusunu söylemek gerekirse burada rehber Herder'dir; Goethe ise bu beraberlikte, ışığı ondan kapıp alan ve uzak asırlara ulaştıran bir Promete gibidir.

Herder, milletleri dilleri, dinleri, şiir ve edebiyatlarıyla tanımayı şiar edinmiş aydın bir kafadır; Kant'ın öğrencisidir; 19. Yüzyılın araştırmacılarının çığır açıcı rehberidir. Bu büyük zekâyı burada hakkıyla değerlendirmek iddiasında değiliz; ancak İslâm kültürünü keşif konusunda Goethe'ye kılavuzluk ettiği için çok kısa da olsa ondan bahsetmeden geçemeyiz.

Fakir bir ailenin evladı olan bu kuzey yıldızı, evvela İbrânî şiir ve kültürüne yönelmiş, sonra Arap ve Fars şiirini keşfetmiş. "Bir Sultan'ın bahçesinde açan en rakik çiçek" olarak vasfettiği Şeyh Sadî'yi tanıyınca, ona ruh veren uzak İslâm kültürüyle yakınlaşmanın lüzumunu duymuştu. Herder'in Arap ve Fars edebiyatına ilgisi böyle başlar ve semeresini *Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit* (İnsanlık Tarihinin Felsefesi Üstü'ne Düşünceler) başlıklı muhteşem eseriyle verir. Bu eserinin "Reiche der Araber" (Arap Âlemi) bölümünde Herder, Hz. Peygamber ve Kur'an hakkında Goethe'yi de etkileyen şöyle bir değerlendirme yapmıştı:

> "Şu var ki Hz. Peygamberin, kendi kabilesinde gördüğü ve Hıristiyanlıkta da bulunduğuna inandığı putperestliğin dehşetinden nefret ettiği, bununla birlikte Allah'ın birliği öğretisi karşısında teheyyüç (yüksek derecede heyecan), ibadet, arınma ve hayırlı işler yapmak suretiyle O'na kulluk edilmesini peygamberliğinin temeli saydığı görülüyor.
>
> Böylece Yahudilerin ve Hıristiyanların bozulmuş gelenekleri, milletinin poetik düşünme tarzı, kabilesinin mükemmel lehçesi ve kendisinin şahsî kabiliyeti o'nu (Muhammed'i) yüceltici kanatlar olmuşlardır. Şiir sanatının, belagatin, ümmîliğin, zekânın ve azametin harikulâde bir karışımı olan Kur'an, o'nun ruhunun aynasıydı; bu aynaya onun hem kendini ve hem de başkalarını şaşırtan istidatları, kusurları, temâyülleri, hataları, illüzyonları ve geçici çareleri aksediyordu, hem de başka bir peygamberin herhangi bir kutsal kitabının gösterdiğinden daha âşikâr. İçinde bulunduğu durumu terk ettiğinde yahut vahyin bitiminde kendine gelince, herhangi bir yazılı sistem düşünmeksizin tek tek âyetleri kendi kendine okuyordu. Bunlar onun hayalinden taşıp dökülen müjde verici, cezalandırıcı peygamber konuşmalarıydı."

Herder'in söylediklerinde pek tabii Müslümanlara ters gelecek ifadeler mevcuttur; ancak unutmamak gerekir ki bu yorumları yapan düşünür, İslâm ilahiyat ve terminolojisini fevkalâde iyi bilen bir mümin değil; tam aksine o, ön yargılardan uzak ve bütün hüsn-ü niyetiyle Hz. Peygamber'i ve Kur'an'ı Batılı okuyucuya tanıtmak istemektedir. Herder, bu yazısında Hıristiyan halkın sapıklıklarını, kötü âdetlerini yerdikten sonra, İslâm kültürünün eriştiği seviyeyi vurgulamak için bu dinin şarabı, tefeciliği ve daha birçok zararlı alışkanlıkları yasakladığını vurgulamaktadır. Hz. Peygamber hakkında, *"Ümmî Muhammed, Yunanlıların en bilge metafizikçileriyle birlikte yeni zamanların tüm metafiziğine istikamet vermiş olma şerefini paylaşır."*[8] diyen düşünür, bir "dil harikası" olarak kabul ettiği Kur'an-ı Kerim hakkında şu hükmü veriyor:

> "Avrupa'nın Cermen fatihleri, kendi dillerinde, Arapların Kur'an'ı gibi bir kitaba sahip olsalardı; Lâtince hiçbir zaman dillerinin kraliçesi olamazdı ve soylarından pek çoğu da böylesine sapıklık içinde kendilerini kaybetmezlerdi."[9]

---

[8] Herder, *Ideen zur Philosophie einer Geschichte der Menscheit* (1791), 19. Bölüm: "Reiche der Araber"

[9] Herder, *Ideen zur Philosophie einer Geschichte der Menscheit* (1791), 19. Bölüm: "Wirkung der arabischen Reiche"

İmdi, gelelim Goethe'ye... Her şeyden önce şunu dikkate almalıyız ki Goethe, İslâm dininin ve Kur'an'ın asla kabul görmediği, buna mukabil hakaret ve önyargıların düşünce iklimini bulandırdığı 19. Yüzyıl Hıristiyan Batısı'nda böylesine bir hoca ve rehber bulduğu için son derece şanslıdır. Esasen Goethe bunun farkındadır ve o yüzden "tüm azarlamalarına ve paylamalarına rağmen, onun engin bilgisinden ve derin görüşlerinden istifade etmek üzere" bazen bütün gün Herder'in yanında kaldığını belirtmektedir. Her vesileyle yetişmesinde Herder'in büyük hakkı olduğunu itiraf eden şair, fevkalâde bir kadirşinaslık örneği göstererek hocası hakkında, *"Onun üzerimdeki tesiri büyük ve son derece önemlidir"* diyor.

Goethe, Kur'an-ı Kerim'in bir "dil harikası" olduğunu ilk defa hocası Herder'den duyar; bu konuda Herder ile sohbetlerinde neler konuştuklarını bilemiyoruz; ancak o yıllarda şairin Kur'an ile meşgul olduğunu, 1772 yılının Temmuz ortalarında Herder'e yazdığı bir mektubundan anlıyoruz. Bu mektubunda Goethe, Homeros, Sokrates, Xenophon, Platon'dan bahsettikten sonra sözü şair Pindar'a getirir ve Pindar'ın şiirini bir metaforla anlatmaya çalışır. Dört atın çektiği bir faytonda oturan şair, atları hedefe doğru kırbaçlamakta ve atların 16 ayağından aynı anda çıkan seslerin ritmini duyduğunu yazmaktadır hocasına. "Gerçek üstatlık" ve "hakiki virtüözlük" peşindedir. Burada Pindar'ın şiirlerindeki ritim ve mûsıkîden çok etkilenmiş görünen şair, her ne sebeptense bir daralma hisseder sînesinde ve bunun üzerine Herder'e, *"Musa'nın Kur'an'da dua ettiği gibi dua etmek istiyorum: Tanrım, göğsüme ferahlık ver."* diye yakardığını yazar. Bilindiği üzere Kur'an-ı Kerim'de mealen şöyle buyrulmaktadır:

> *'Mûsâ dedi ki: 'Rabbim! Gönlüme ferahlık ver.' İşimi bana kolaylaştır.' Dilimdeki tutukluğu çöz ki sözümü anlasınlar.'"* (Tâhâ; 26-28)

Goethe'nin bu mektubunda Yunan şairi Pindar'ın yanında Kur'an'dan bahsetmesi tesadüf olmasa gerektir; tam aksine Goethe o günlerde Kur'an'ı hakikaten bir "dil harikası", "üstün bir şiir" olarak okumaktaydı. Bununla birlikte şunu da belirtelim ki Goethe, başlangıçta "bir dil harikası" olarak okuduğu Kur'an'ı, ilerleyen yıllarda, Kur'an konusunda derinleştikçe hikmet ve hayat düstûrlarıyla dolu bir mukaddes kitap olarak okuyacaktır.

Böylece Goethe, fevkalâde vâkıf olduğu Kitab-ı Mukaddes'in yanı sıra yoğun bir şekilde mukayeseli Kur'an tercümeleri okumaya ve kendi dünya görüşüne yakın âyetleri not etmeye başlamıştır. Bu âyetlerden bazıları *Götz von Berlichingen* başlıklı dramında çoktan yerini bulmuştu. Artık şair, mesaisinin önemli bir kısmını Kur'an okumalarına ayırmakta ve bu konuda ulaşabildiği tüm kaynakları değerlendirmeğe çalışmaktadır. İşte tam da bu günlerde şairin hemen yakınında, Frankfurt'ta dehşet verici bir Kur'an tercümesi yayımlanmıştır. *Die türkische*

Bibel başlığı altında yapılan bu tercüme Frankfurtlu Prof. Dr. Friedrich Megerlin(1699–1778)'e aittir. Gerçek ilim adamlığı şöyle dursun, herhangi bir mütercimin dahi aklından geçirmemesi gereken bağnazlıklarla dolu bu tercümeden bir nüsha da, muhtemelen mütercim yahut yayıncı tarafından Goethe'ye gönderilmiş; hatta bununla da yetinilmeyerek bu tercüme hakkında Goethe'den bir tanıtım yazısı talep edilmişti. Aslında mütercim, Kur'an'ın tamamını Arapça aslından ilk defa tercüme ettiği ve hakaretlerle dolu bir giriş yazısıyla da Kilisenin beklentilerini karşıladığı için son derece mutludur. Oysa Goethe, hem Kur'an'a ve hem de onu Allah'ın kelâmı olarak beşeriyete intikal ettiren peygambere düpedüz hakaret ederek ilâhî bir kitabın tercüme edilemeyeceğini görmektedir. O yüzden şair, kelimenin tam anlamıyla sukut-ı hayale uğramıştır. Üstüne üstlük bir de kendisinden, hiçbir etik ve estetik kaygı taşımadan yapılan bu tercüme için bir kritik yazması beklenmekteydi. Tabii Goethe'nin bu beklentileri ne derece kaale aldığını bilemiyoruz; ancak o, 22 Aralık 1772 tarihinde *Frankfurter Gelehrten Anzeigen* adlı bir gazetede mâhut tercüme hakkında vicdanını konuşturduğu şu kritiği kaleme alacaktır:

> *"Megerlin'in Kur'an tercümesi.* Bu sefil tercüme, alelacele bitirilmiş. Biz arzu ederdik ki, başka bir tercümesi de, Şark semalarının altında, çadırında Kur'an okuyan ve tümünü kavrayabilecek araştırma ruhuna sahip bir Alman tarafından yapılmış olsun."

Evet, Goethe her şeye rağmen bu "sefil tercüme"yi okumuş, bazı âyetleri not etmiş ve bazılarını da Maracci'nin Latince Kur'an tercümesi yardımıyla kendi kullanımı için düzeltmeğe çalışmıştır. Bilindiği üzere Goethe, hiçbir zaman sadece bir Kur'an tercümesiyle yetinmemiş, bilakis kendi dönemine kadar Avrupa'da çeşitli dillerde neşredilmiş tüm Kur'an tercümelerini mukayeseli olarak okumaya önem vermiştir. O, her zaman daha iyi, daha güzel, şiiriyeti yüksek, "şair ve peygamber hissiyatıyla" yapılmış Kur'an tercümeleri aramıştır. Evet, okuduğu tercümelerin hiçbirisi kendini tatmin etmemiş olacak ki "şair ve peygamber hissiyatıyla" yapılacak bir Kur'an tercümesinin özlemini dile getirmek mecburiyetinde kalmıştır. Büyüleyici üstad, bir "dil harikası" ile karşı karşıya olduğunun farkındadır; ancak okuduğu tercümelerden hiçbirisi tam manasıyla Kur'an hazinesinin kapılarını aralama imkânı sunmamaktadır; bu yüzden dertlidir, biraz kızgındır, çaresizdir, huzursuzdur; ama ümitsiz değildir; halen bu üstün görevi "şair ve peygamber hissiyatıyla" yapacak izan, irfan ve vicdan sahibi istidatlı birini beklemektedir. Şair, Kur'an'ı kendisine gelmiş bir vahiy gibi aktaracak bir mütercim bekleyedursun, aynı iklimin gerçek bir istidadı, bir dil dâhisi, bir "kafiye ambarı" harikulâde şairi Friedrich Rückert Kur'an'ı âyet âyet, sûre sûre tercüme etmeğe

çoktan başlamıştır bile. Burada büyük talisizlik şudur ki, ne Rückert'in ömrü Kur'an'ın tamamını tercümeye yetmiş ve ne de Goethe'nin ömrü eşi ve benzeri olmayan bu muazzam tercümeyi görmeye kifâyet etmişti. Rückert'in 1824 yılında başladığı nâtamam Kur'an tercümesi, August Müller tarafından ilk defa 1888 yılında neşredilmiştir.

Peki, ama Megerlin, Goethe'nin "sefil bir tercüme" olarak damgaladığı bu tercümede ne yapmıştır yahut bu tercümeyi neden yapmıştır? Megerlin'in bu tercümede yaptığı tahrifat ayrı bir inceleme konusudur; ancak bu tercümeye yazdığı sözümona takdim yazısı cidden ibretliktir. Esasen daha takdim yazısına gelmeden mütercimin niyeti, nasıl bir tahrifat planladığı ve hiç tanımadığı bir dine, onun mukaddes kitabına ve peygamberine karşı nasıl bir kin duyduğu daha başlangıçta anlaşılıyor; zira Megerlin tahrifata yüce Kur'an'ın isminden başlamıştır; sanki tercüme ettiği ilâhî kitabın adı Kur'an değil ve bu kitap bütün Müslümanların mukaddes kitabı değilmiş gibi davranıyor, böyle bir intiba uyandırmaya gayret ediyor. Megerlin, pekâlâ bir "Die türkische Bibel" (Türkçe İncil) olmadığını biliyordu, fakat bu ismi kasten tercih ederek Türkler üzerinden İslâm dinine, Kur'an'a ve Hz. Peygambere saldırmaya karar vermiş olmalıydı. Anlaşılan o ki mütercim, Hıristiyan dünyanın o zamanlar Türklere duydukları nefret ve öfkeyi İslâm'a ve Kur'an'a yönlendirmek niyetindedir; aksi takdirde "Arapların İncili" yahut "Farsların İncili" diye bir isim koyabilirdi. Hem sonra neden Türklerin Kur'an'ı yahut Arapların Kur'an'ı değil de; –ki doğrusu bütün insanlığın Kur'an'ıdır, çünkü Kur'an tüm insanlık için nâzil olmuş son mukaddes kitaptır– "Türk İncil"i oluyor? Belli ki mütercim, bununla Kur'an'ın, *İncil*'in bir kopyası, bir taklidi olduğunu ve sırf Türkler için gönderilmiş bir kitap olduğunu imâ ediyor. Gerçi tercümesine, *"Die türkische Bibel oder des Korans aller erste teusche Übersetzung aus dem Arabischen Urschrift"* (Türkçe İncil yahut Kuran, Arapça orijinalinden ilk Almanca tercüme) başlığını vermiş ise, yani Kur'an'ın asıl dilinin Arapça olduğunu belirtmek mecburiyetini duymuşsa da niyeti hâlis değildir; çünkü aslı Arapça olan Kur'an'ın, "Türkçe İncil" yahut "Türklerin İncili" olması başlı başına bir paradokstur.

Bütün bunlar bir tarafa, mukaddes bir kitabın Hz. Musa'ya, Hz. İsa'ya yahut bizim peygamberimize değil de herhangi bir peygambere gönderildiğini ve bunun Türk yahut Arap İncili olduğunu varsayalım, bu durumda dahi mütercimin ilâhî kitaba ve onu getiren peygambere saygılı olması gerekmez miydi? Oysa Profesör Megerlin hakarete, saygısızlığa ve tahrifata daha kitabın kapağından başlamıştır: "Türk İncili"nin daha kapağını kaldırmadan, kapak üzerindeki bakır gravürde şu cümle yer almaktadır: *"Mahomet der Fasche Prophet"*(Muhammed, Sahte Peygamber).

Peki, mütercim kendi ifâdesiyle bu *"Lügenbuch"* (Yalanlar Kitabı) ve *"Fabelbuch"*(Efsane Kitabı)'u niçin tercüme ihtiyacı duymuştur dersiniz? Profesör Megerlin bunun gerekçesini şöyle izah ediyor:

> "Deccal Muhammed'i ve onun sahte kitabı Kur'an'ı daha iyi tanımak ve bu zorba imparatorluğa ve Kur'an'da bildirilen bu hurâfe dine bir son vermek... Baskı altındaki Yunanlılar ve boyunduruk altında inleyen diğer Hıristiyanlar kurtarılsın ve Türkler tarafından peyderpey ışığı söndürülen İncil'in ışığı yeniden sağlansın; İsa ve onun mutluluk veren İncil'i tek başına hüküm sürsün ve yeniden yücelsin; Muhammed'in dininden olanlar, Yahudiler ve dinsizler birbiri ardından makul bir vasıtayla İsa'nın ahırına sokulmuş olsunlar." (*Die türkische Bibel*, s. 29)

Profesör Megerlin, Kur'an'ı, kendi ifadesiyle *Türk İncili*'ni Almancaya ilk defa tercüme etme gerekçelerini söyledikten sonra, kendince Hz. Peygamber'in neden "sahte peygamber" ve "Deccal" olduğunu da anlatıyor. İsterseniz bunu kendinden dinleyelim:

> "...Çünkü o, İsa'nın bir kurtarıcı olduğuna inanmamaktadır; teslisin esrarını, kutsal âyinleri ve inanç marifetiyle mutlu olunacağına dair kurtuluş yolunu kabul etmemekte ve buna mukabil kendi siyasi sahte dinini elinden geldiğince silah zoruyla yaymaktadır. Bütün bunlar onu sahte bir peygamber ve hayvan olarak tanıyıp reddetmek için yeterlidir."

İmdi, 23 yaşında iken "Muhammedin Nağmesi"ni terennüm eden yüksek vicdan sahibi birinin, Frankfurtlu profesörün bu hezeyanlarını okuduktan sonra neler düşündüğünü tahmin etmek ve bu bağnaz adamın tercümesini neden "sefil bir tercüme" olarak damgaladığını çok daha iyi anlamak mümkün görünüyor.

Burada bir hususu belirtmekte fayda var. Şöyle ki; Profesör Megerlin'in kendi dinine bağlılığına, kendi dinini savunmasına ne Goethe'nin ne de başkalarının itirazı düşünülemez. Elbette Megerlin, katı bir Katolik olarak Hıristiyanlığı diğer dinlere karşı müdafaa edecektir; burada bir mesele yok. Nihayet Goethe'nin daha önce okuduğu Latince Kur'an tercümesini yapan Ludovico Maraccius da, Papa XI. Innozenz'in vaftiz pederi olmaklığı dolayısıyla Hıristiyanlığın cesur müdafiiydi. Ne var ki Maraccius, Profesör Megerlin gibi bir kısım fanatik Hıristiyan'ı sevindirmek için Hz. Peygambere hakaret ve yaptığı Kur'an tercümesinde tahrifat yolunu seçmedi. Tam aksine o, aslan payını Hıristiyanlığa ayırmasına rağmen, Arapçaya hâkimiyeti, asıl kaynaklara vukufu ve filoloji bilgisiyle öylesine bir Kur'an tercümesi ortaya koydu ki Goethe, uzun yıllar bu tercümeden istifade

etti. Hatta Goethe, İslâm ve Kur'an hakkındaki bilgilerinin çoğunu Maraccius'un Kur'an tercümesine borçludur.

İngiliz mütercim George Sale'nin 1734 yılında tercüme ettiği Kur'an'a gelince, bu tercümeden sadece Goethe faydalanmadı; bilakis bu tercüme tüm Avrupa'da bir asır boyunca İslâm dinini tanımak için ana kaynak olarak kullanıldı. Daha sonra Sale'nin tercümesi esas alınarak Kur'an'ın Fransızca, Felemenkçe ve Almanca tercümeleri yapılmıştı; ancak Goethe, bu tercümeden fevkalâde istifade etmesine rağmen onu da yeterli bulmamıştı; zira onun kafasında daha çok poetik bir Kur'an'ın tercümesi vardır.

Hammer Purgsatall, Goethe'nin düşündüğü anlamda bir Kur'an tercümesi ortaya koymasa da, *Fundgruben des Orients*'te yaptığı kısmî tercümeler ve Ku'ran hakkındaki yorumlarla şairin dikkatini çekmeyi başarmıştır. Hammer, bir heyetle birlikte yayınladığı bu ilmî mecmuanın II. Cildinde (s. 25-46) Kur'an'ın son 40 sûresini kafiyeli olarak tercüme etmeyi denemiş[10] ve başlangıçta Kur'an'ın üslûbu ve dil üstünlüğünü vurgulamıştı. Burada Hammer, aynen şöyle demektedir:

> "Kuran, sadece İslâm şeriatının bir kitabı değil, bilakis Arap edebiyatının bir şaheseridir. Abdullah'ın oğlunun naklettiği sözün Allah kelâmı olduğunu, ancak dilin yüksek dereceden büyüsü doğrulayabilirdi. Dehânın yaratıcılığı şiir sanatına akseder. Araplar Muhammed'den önce de büyük şairlerinin eserlerinde ilâhî soluğa perestiş ediyorlardı. Onların şiirlerini altın harflerle yazarak Kâbe'nin duvarına asıyorlardı. Muhammed halkını kılıçla değil, daha çok hitabetin gücüyle kendine râm ettiriyordu. Kâbe'ye asılan yedi büyük şairinin şiirlerini geride bırakan bu müessir kelâm, beşerî bir haşyetin semeresi değil, bilakis ezelî ve ebedî olarak göklerde konuşulmuş ve yazılmış olmalıydı. İşte bu sebepten Kur'an, Allah'ın kelâmıdır. O itibarla en mükemmel tercüme, sadece onun ruhunu değil, bilakis formunu da göstermeye gayret eden tercümedir."

Pek tabii Goethe, Hammer'in bu tercümelerini de okuma fırsatı buldu; hatta şair, Hammer'in *Fundgruben des Orients*'in hemen kapağında hem Arapça orijinalini ve hem de Almanca ve Fransızca tercümesini motto olarak verdiği âyeti, bir dörtlük olarak şiir diline tercüme etmiştir. Âyetin aslı şöyledir: *"Ve lillâhi'l-maşrıku ve'l-mağrib. Fe'eynemâ tuvellû fe-semme vechullah* (Doğu da Batı da Allah'ındır.

[10] Hammer, *Fundgruben des Orients*'in öteki sayılarında da bu tercümelerine devam etmiş ve Kur'an'ın büyük bir bölümünü Almancaya tercüme etmeyi başarmıştır.

Hangi yöne dönersen dön, Allah'ın yüzü ile karşılaşırsın. Bakara;115). Bu âyeti Hammer, *Fundgruben des Orients*'in kapağında şöyle tercüme etmiş:

> *Sag: «Gottes ist der Orient, und Gottes ist der Okzident; Er leitet, wen er will, den wahren Pfad»*

Goethe ise *Doğu Batı Divanı*'nın "Hanende Kitabı" bölümünde aynı ibâreyi şöyle şiirleştirmiş:

> *Gottes ist der Orient!*
> *Gottes ist der Occident!*
> *Nord- und südliches Gelände*
> *Ruht im Frieden seiner Hände!*
>
> Doğu da Allah'ındır!
> Batı da Allah'ın!
> Şimal ve Cenûb dahi
> O'nun kudretiyle sulh içindedir.

Goethe, Kur'an hakkındaki asıl değerlendirmesini *Doğu Batı Divanı*'nın "Notlar ve Araştırmalar" bölümünde yapmaktadır. Burada Kur'an'ın tüm muhtevasının Bakara sûresinde verildiğine dikkatleri çeken şair, şöyle diyor:

> "Kısa söylemek gerekirse Kur'an'ın tüm muhtevası, ikinci sûrenin başında yer almaktadır ve şöyledir: 'Bu, kendisinde şüphe olmayan kitaptır. Allah'a karşı gelmekten sakınanlar için yol göstericidir. Onlar gayba inanırlar, namazı dosdoğru kılarlar, kendilerine rızık olarak verdiğimizden de Allah yolunda harcarlar. Onlar sana indirilene de, senden önce indirilenlere de inanırlar. Ahirete de kesin olarak inanırlar. İşte onlar Rab'lerinden (gelen) bir doğru yol üzeredirler ve kurtuluşa erenler de işte onlardır. Küfre saplananlara gelince, onları uyarsan da uyarmasan da onlar için birdir, inanmazlar. Allah onların kalplerini ve kulaklarını mühürlemiştir. Gözleri üzerinde de bir perde vardır. Onlar için büyük bir azap vardır.' [Bakara Suresi 2-7]
> Böylece Kur'an sûre sûre tekrarlanarak devam eder. İman ve küfür üst ve alt sınır olarak ayrılır. Cennet ve cehennem müminler ve münkirler için düşünülmüştür. Emirler ve nehiyler (yasaklar) açıkça belirlenmiştir. Musevî ve İsevî dinlerinin efsanevi hikâyeleri, menkıbeleri, her nevi izahları, sonsuz totoloji ve tekrarlar bu mukaddes kitabın muhtevasını oluştururlar. O kitap ki

ne zaman ele alacak olsak bize bıkkınlık verir, bizi kendinden uzaklaştırır, fakat sonra cezbeder, hayretlere düşürür ve sonunda tebcil ve takdise mecbur eder."

Doğu Batı Divanı'nın "Notlar ve Araştırmalar" bölümünde Goethe, Kur'an hakkındaki mülahazalarını hülasa ederken, önemsediği bazı Batılı düşünürlerin, müsteşriklerin Kur'an hakkındaki görüşlerine de yer vermektedir. Burada yazar, sözü ismini zikretmediği ama "mükemmel" diye takdir ettiği Batılı bir araştırmacıya getirir ve onun şu görüşlerini aktarır:

> "Öyle görünüyor ki Kur'an'ın esas maksadı birçok kavimlerin meskûn bulunduğu Arabistan'da o zaman hükümran olan üç muhtelif dinin inananlarına -ki bunların çoğu müşrik ve geri kalanları ise Musevî yahut Hıristiyan olmak üzere son derece dalâlet içinde ve imana ters düşen inançlarla ekseriya karmakarışık bir surette günü gününe yaşamakta, çobansız ve rehbersiz yollarını şaşırmış bulunmaktaydılar-, Bir, ezelî, ebedî ve göze görünmez olan Allah'ı tanımalarını sağlamak ve takdis ettirmektir. Öyle bir Allah ki bütün hükümdarların ve hâkimlerin en yükseğidir. Ve onun kudret-i külliyesi ile bütün mevcûdat ve mükevvenat yaratılmıştır. Ve yaratılmayanlar da yaratılabilecektir. O, emir ve yasaklarına uyulması için hem mahdut ve hem de ebedî ceza ve mükâfatlar koymuştur. Ve Muhammed ki, bu Allah'ın Peygamberi ve Resûlüdür; yeryüzünde Allah'ın gerçek dinine uyulmasını temin etmek için tekrar tekrar hatırlatmalar yapar, vaatlerde bulunur ve uymayanları ebedî cezalarla tehdit eder; Peygamber bu hakiki dine herkesi inandırmaya ve onu silah kuvvetiyle yeryüzünde yaymaya memurdur. Öyle ki, bu din başpapazlar, piskoposlar, papalar tarafından olduğu gibi aynı zamanda en yüksek rütbedeki prensler tarafından da kabul edilmek durumundaydı."

Böylece Goethe, takdir ettiği batılı araştırmacının bu görüşlerini aktardıktan sonra, Kur'an hakkındaki gerçek kanaatini serdediyor:

> "Bu görüşü kuvvetle nazar-ı itibara aldığımız takdirde, Müslümanların Muhammed'den önceki zamanı tamamen devr-i cahiliyye olarak addetmeleri ve hidayet ve hikmetin İslâm ile beraber başladığına inanmaları asla kınanamaz. Kur'an'ın üslûbu muhtevasına ve maksadına uygun olarak müsamahasızdır, azametlidir,

dehşetlidir, gerçekten yer yer harikulâdedir, ulvîdir. Bir çarkın dişlisi nasıl kendine bağlı öteki dişliyi harekete geçirir ve bu hareket zincirleme devam ederse, aynı şekilde bu kitabın büyüleyici ve kuvvetli tesirine de hiç kimse şaşmamalıdır. Bu sebepledir ki onun hâlis ve hakiki tebcilkârları, onun mahlûk olmadığını, sonradan yazılmadığını ve Allah ile beraber ezelî ve ebedî olduğunu beyan etmişlerdir. Fakat bunlara itibar etmeyen ve o devirden daha üstün bir yazı ve şiir tarzı olduğunu iddia eden bazı uyanık kafalar da şu görüştedirler: Eğer Allah, Muhammed vasıtasıyla muradını ve kesin hükümlerini tecelli ettirmeyi dilemeseydi, bu durumda Araplar basamak basamak daha yükseğe çıkar ve saf bir lisanda daha saf kavramlar geliştirebilirlerdi.

Daha cür'etkâr olan diğer bir grup ise şu iddiada bulunurlar: Muhammed kendi lisan ve edebiyatını bozmuştur. O derece ki, hiçbir zaman bunların tekrar düzelme ihtimali yoktur. Fakat bunların en cür'etlisi Mütenebbî'dir. Bir şair ki Muhammed'den evvel her şeyi kendisinin söylemiş olduğunu, hem de daha iyi söylemiş olduğunu iddia edecek derecede cüreti ileri götürmüştür; o yüzden kendisine 'Mütenebbî'lakabı verilmiş, ki biz onu bu isimle tanıyoruz. Bu adın anlamı; memnûniyetle peygamberlik rolünü üstlenen demek oluyor." [Mütenebbî= Nebîlik taslayan; Yalancı peygamber demek. S.Ö.]

Goethe, Kur'an'ın lehinde ve aleyhinde serdedilmiş bu düşüncelerin hiçbirinin kendi kanaatini etkilemesine müsaade etmemiş görünüyor. Onun Kur'an hakkındaki samimi kanaati, Müslümanların yahut gayrimüslimlerin takdir veya tenkitleri etkisinde oluşmamış, bilakis kendi dünya görüşü, felsefî düşüncesi ve üstün şiir anlayışı çerçevesinde şekillenmiştir. Esasen her türlü düşünceye açık olan Goethe, bir kaplan cür'eti ve elastikiyetine sahip dehâsını burada da konuşturmuş ve kendi hür düşüncesini bütün berraklığıyla ortaya koymayı başarmıştır. Bütün çağlar için Kur'an'ın ebedî müessir olacağına inanan şair, bu meyanda görüşlerini şöyle toparlamaktadır:

"İmdi, evvelce mevcut sûrelere şimdiki metinde tesadüf edilememesi yahut bazı hükümlerin birbiriyle çelişki teşkil etmesi ve karşılıklı olarak birbirinin hükmünü ortadan kaldırması gibi durumlar ve keza yazılı nakillere has genel eksiklikler, bizzat Müslüman münekkitlerce de endişe ile karşılansa bile, fevkalâde pratik bir kıymete sahip ve bir milletin ihtiyaçlarını tümden karşılayacak biçimde kaleme alınmış Kur'an, –ki şöhretini eski nakil-

lere istinat ettirir ve an'anevî âdetleri muhafaza eder– ebediyyen müessir kalmaya devam edecektir."

Goethe'nin bu söylediklerine bir şey daha ilave etmek lâzımdır, o da şu; Goethe, şair ile Peygamber arasındaki benzerlik ve farkı anlattığı bölümde Hz. Peygamber ve Kur'an hakkındaki kanaatini şöyle ifade eder:

"O şair değil peygamberdir ve bu hissiyatı ile onun Kur'an'ı tedrise yahut zevke hizmet eden insanî bir kitap değil ilâhî bir kanundur."

Kur'an düşünmeyi, tabiatı araştırmayı, âlemdeki değişimi ve cevelânı anlamayı büyük "hayır"lardan sayar ve tabiattaki oluşumlarda idrak sahipleri için büyük hikmetler olduğunu sıkça vurgular. Bu yönü ile Kur'an, ömrünü tabiatı araştırmaya ve anlamaya hasretmiş Goethe'ye fevkalâde hitap ediyordu. Sözgelimi Bakara Sûresinin şu âyeti, şairin tabiat anlayışıyla tamamen örtüşüyordu:

"Şüphesiz göklerin ve yerin yaratılmasında, gece ile gündüzün birbiri peşinden gelmesinde, insanlara fayda veren şeylerle yüklü olarak denizde yüzüp giden gemilerde, Allah'ın gökten indirip de ölü haldeki toprağı canlandırdığı suda, yeryüzünde her çeşit canlıyı yaymasında, rüzgârları ve yer ile gök arasında emre hazır bekleyen bulutları yönlendirmesinde düşünen bir toplum için (Allah'ın varlığını ve birliğini ispatlayan) birçok deliller vardır." (Bakara; 164)

Doğrusunu söylemek gerekirse, 1755 yılında altı yaşında iken yaşadığı Lizbon depreminden beri şairin sinesinde lavlar patlamaktaydı. *Dichtung ve Wahrheit*'ın birinci bölümünde şair, Lizbon depreminde, "yeryüzünü ve gökyüzünü bir arada tutan ve muhafaza eden bir yaratıcıya nasıl dua ettiğini" hatırlar. Bilinmeyeni bilme arzusu, ebediyeti kuşatma isteği, meçhulü keşif ihtirası, kısacası ondaki faustian ruh, okuduğu Kur'an'a ve onun bildirdiği hakikate katiyetle ters değildi. O, bu mukaddes kitapla tanıştıktan sonra hayatının hemen her döneminde ve her vesileyle tekrar tekrar mukayeseli olarak Kur'an tercümeleri okumuş; hatta 70 yaşındayken, "Kur'an'ın bütün bir şekilde peygambere indirildiği Kadir Gecesi'ni huşû içinde kutlayarak geçirmeyi" düşündüğünü bütün samimiyetiyle dile getirmekten çekinmemiştir. Dahası şairin, 1815 yılında Düşes Louise'nin huzurunda, Weimar Sarayında Kur'an okuduğunu ve bazı güzîde kadınların da bu sırada hazır bulunduklarını Schiller'in dul eşi Charlotte'nin mektuplarından öğreniyoruz.

Netice olarak şunu söyleyebiliriz ki Goethe, tabiata, kadere ve meçhûle yönelik düşüncelerinde ilhâmını Kur'an'dan almış gibi görünmektedir. Şairin bazı sözle-

rinin aynısını, mânâ ve mahiyet itibariyle neredeyse Kur'an'da bulmak mümkündür. Mesela şairinin "Maximen und Reflexionen" başlığı altındaki vecizeleri arasında şöyle bir söz vardır: *"Düşünen insanın en büyük mutluluğu, araştırılabileni araştırmak ve araştırılamayanı da sükûnetle kabul etmektir."* (Das schönste Glück des denkenden Menschen ist, das Erforschliche erforscht zu haben und das Unerforschliche ruhig zu verehren.) Bu söz âdeta Kur'an'dan alınmıştır; zira Kur'an'da şöyle denmektedir: *"Sana ruhun hakikatini sorarlar. De ki: Ruh, Rabbimin emrindendir. Size ancak az bir bilgi verilmiştir."* (Sûre 17/85)

Pek tabii gaybı bilmek mümkün değildir; ancak şairleri de Allah söyletir. Şark, Mevlâna ve Hâfız'a "gaybın dili" demişse bunda bir hikmet var demektir. "Acaba Goethe de bu dili biliyor muydu?" diye düşünmeden edemiyor insan.

Goethe'nin prizmasından Hz. Muhammed

AYDINLANMACI düşünürlerin olabildiğince rağbet ve itibar gördükleri 18 yüzyılın ortalarındayız... Her türlü fikrin cirit attığı bir çıfıt çarşısı gibidir Avrupa. Namlı Ansiklopediciler, faydalı-zararlı demeden, birbiriyle yarışırcasına yeni fikirler sürmektedirler düşünce pazarına. En şedit muarızlarının dahi düşüncelerini hür olarak ifade etmeleri için kahramanca varlığını ortaya koyan Voltaire, başta kilise olmak üzere, mukaddes zırhlar kuşanan her görüşe saldırmakta, kendince tüm önyargıları yargılamaktadır; ne var ki kendisi de önyargılardan tamamen arınmış değildir. Bazı konularda onun zeki ve aydınlık kafasını yönlendiren de yine önyargılardır. Anlaşılan o ki, asırların tortusu kolay kolay yok edilemiyor.

Aralık 1770. Voltaire, *Mahomet* başlıklı dramını ekte bir mektupla birlikte Büyük Friedrich'e takdim eder. Neler yazılıdır bu mektupta bir göz atalım:

> "Bu deve tüccarının yurdunda bir kargaşa çıkarması; birkaç Kureyşli ile birlikte halkını baş melek Cebrail ile konuştuğuna inandırmak istemesi; böbürlenerek göklere yükseldiğini ve sindirimi zor kitabının bir bölümünün orada bizzat kendisine teslim edildiğini söylemesi, her sayfasında akl-ı selimi titretmesi... Bütün bunlar hiçbir insanın affedemeyeceği şeyler, hatta bu kişi bir Türk olarak dünyaya gelmiş olsa bile; hatta hurâfenin, her türlü tabii ışığı boğduğunu varsaysak dahi."

İmdi, yukarıdaki satırların yazarına sorarsanız, fanatizmle ve insan bilincine musallat olmuş önyargılarla savaşmaktadır; ancak kendi söylediklerin ilmîlik ve

doğruluk kıstası nedir? "Türk olarak dünyaya gelmiş olmak" nasıl bir cürümdür? Burada akl-ı selim değil, akl-ı selimi dehşete düşüren bir fanatizm, çağlar içerisinde oluşmuş iflah olmaz bir Türk fobisi konuşmaktadır. Gerçi İslâm dinine ve Hazreti Peygambere yöneltilen bu kritiğin asıl hedefi Vatikan imiş; ancak ister istemez bu okların bir kısmı Müslümanların şuuruna saplanmaktadır.

Gelgelelim Goethe, İslâm ve Hz. Muhammed konusunda Voltaire ile aynı fikri paylaşmamaktadır. Nasıl paylaşsın ki, Voltaire'in nazarında Hz. Peygamber, "insafsız ve acımasız bir zorba, safdil insanları muhteris gayeleri için kullanan, istismar eden bir sahtekâr"dır. Voltaire tarihî hakikatleri de mezkûr dramına kurban eder; Hz. Peygamber, Mekke'nin ileri gelen kabilelerinden birine mensup olduğu halde Voltaire, dramında ona doğuştan bir köle rolü verir. Bir dinin peygamberine kadınlarla alakalı ahlâk dışı davranışlar yakıştırmak ne derece ahlâkla bağdaşır bilemiyoruz; ama dramın yazarı bir şekilde bunu da başarmış. Hz. Peygamberi "kayalardan fışkıran bir dağ pınarı"na benzeten Goethe ile o'nu "sahte bir peygamber" ve bir "tiran" olarak gören Voltaire'in anlaşması mümkün mü? Elbette değil, ancak kaderin cilvesine bakın ki, yine de Voltaire'nin *Le Fanatisme ou Mahomet le prophète* (Fanatizm yahut Muhammed Peygamber) başlıklı dramı tercüme etmek ona kalacaktır.

Yıl 1799, Dük Carl August, Weimar Sarayı'nda Voltaire'ın *Le Fanatisme ou Mahomet le prophète* adlı bu dramının sahnelenmesini istemektedir; bunun için dramın evvela Almancaya tercüme edilmesi gerekmektedir ve bu işi Goethe'den başka başaracak yok gibidir. Vakıa Goethe, hiç sevmediği bu dramın tercümesini üstlenmek mecburiyetinde kalır. Kısa zamanda bitirir tercümeyi; ancak orijinali "aleksandriner" (mısraları on ikişer heceli şiir) olarak yazılan dram, serbest olarak tercüme edilir. Aslında bu durum bile Goethe'nin tercüme ettiği eseri sevmediğini ve bu işi ne kadar gönülsüz yaptığını ortaya koymaktadır. Nihayet eser, 30 Ocak 1800 tarihinde Düşes Luise'nin doğum gününde ilk kez temsil edilir.

Evet, Goethe bu tercümeyi yapmıştır; fakat çok sıkıntılı ve gönülsüz bir tercümedir bu. Onun bu sıkıntısı mektuplarında adamakıllı hissedilmektedir. Wilhelm von Humbolt'a yazdığı bir mektubunda bu sıkıntısını şöyle dile getiriyor: *"Aslında pek tuhaf bir sebepten dolayı Voltaire'nin Muhammed dramını Almancaya tercüme ediyorum."* Peki, bu "tuhaf sebep" nedir diye sormadan edemiyor insan. Sözüne bir "hüküm" gibi itibar edilen şairi, böyle bir tercümeye icbar eden ne olabilir? O yıllarda Weimar Tiyatrosu'nun malî durumu derin derin düşündürmektedir Goethe'yi. Kendisi de bir dram yazarı olan şair, yardım almadan tiyatronun ayakta kalmasının zor olduğunu görmektedir. O itibarla tiyatronun finans kaynağı olarak gördüğü prenslerin, düklerin ve paralı aristokratların gönlünü bir

şekilde hoş tutmak mecburiyetindedir. Gönlünü hoş tutmak durumunda olduğu prenslerden birisi de Carl August'tur. İşte 3 Ocak 1800 tarihinde prens August'a yazdığı bir mektubunda bu sıkıntısı açıkça hissedilmektedir:

> "Tabir caizse Prensimin arzusu beni, bazılarına pek tuhaf gelecek bu işi yani Voltaire'nin *Muhammed* dramını tercüme etmeyi üstlenmeye mecbur etti. Ona çok şey borçluyum; doğrusu varlığımı borçluyum ona. Tamamen gönülden isteyerek, evet, hatta isteklerimin de fevkinde, şu naçiz tabiatımın ifade etmekte zorlandığı zat-ı şahânelerinin isteklerini olabildiğince karşılamayı vazife sayıyorum."

Görüldüğü üzere Goethe, malûm "tuhaf sebeplerden dolayı" Voltaire'in *Mahomet* dramını tercüme etmek mecburiyetinde kaldığını sadece dostlarına değil, bilakis bu işi kendisine veren Prens Carl August'a da açıkça söylemektedir. Şair, dinleri yıkmak gibi imkânsız bir işi kafaya koymuş Voltaire'in önyargılarla örülü bu dramından hiç haz almamıştır. Bir kere o, Voltaire'in Hz. Peygamber hakkındaki görüşlerinin ilmî ve tarihî gerçeklerle örtüşmediği kanaatini taşımaktadır. Belki bu yüzden olsa gerek mağduru olduğu bu tercüme olayında da eserin bazı kısımlarını iyi niyetle olabildiğince rötuşlamak ve düzeltmek mecburiyetinde kalmıştır. Elbette o, kuşatıcı zekâsıyla yanlışları fark ediyor, bu meyanda Voltaire'in Hz. Muhammed'i anlamadığını, büyük yanlışlıklar, eksiklikler ve tezatlar içerisinde yüzdüğünü görüyordu. Doğrusunu söylemek gerekirse, Goethe, Voltaire'in sadece Hz. Muhammed'i değil, aynı zamanda Kitabı Mukaddes'i, Shakespeare'i ve tabiatı da anlamadığına kaani idi. İşte bu yüzden, böyle bir çıfıtın eserini tercümenin nefsine ne kadar ters geldiğini, kendisine ne kadar acı verdiğini tahmin etmek zor olmasa gerektir. *Faust*'un şairi bundan son derece müteessir, mutsuz ve hatta mağdurdur.

İmdi Goethe'yi böyle bir tercümeyi yapmaya icbar eden sebepler ortada iken, iki güzîde dostunun serzenişleri de üstüne gelecektir. Kadîm dostu Schiller, "Yıkık mâbedlerde dolaşıyorsun" diye onu bu neviden çalışmalardan uzak durması için ikaz edecektir. Schiller, şairin de bir "Muhammed Dramı" kaleme aldığını öteden beri bildiği için, burada kastettiği, hem Voltaire'den tercüme ettiği *Mahomet* başlıklı dram, hem de şairin başlayıp ikmal edemediği, fragman olarak kalan "Muhammed" dramıdır. Goethe'nin "Muhammed" başlıklı bu dramından ileride söz edeceğiz; ancak evvela Herder'in bu mevzulardaki tavrına bakalım.

Voltaire'in bu eseri Weimar'da sahnelenmeden önce tiyatro oyuncuları, Goethe'nin evinde ve sarayda sadece okuma provaları yapmakla kalmıyor, Goethe'den

dram hakkında dersler de alıyorlardı. Bu çalışmalara pek mütecessis bir zekâ olan Herder de katılmaktadır. Filozof Herder'in eser hakkında neler düşündüğünü eşi Caroline'nin dostu Knebel'e yazdığı 3 Haziran 1800 tarihli mektubundan öğreniyoruz. Bu mektubunda Bayan Caroline, eşinin kanaatini şöyle izhar ediyor:

> "Goethe tarafından serbest vezinle tercüme edilen Muhammed dramının okumasında eşim de bulundu. Harika, mükemmel mısralar, diyordu eşim –fakat muhteva- insanlığa ve her şeye karşı işlenmiş bir günah."

Caroline Herder'in 31 Haziran 1800 tarihinde aynı adrese gönderdiği başka bir mektubundan anlıyoruz ki Herder, bir gün önce dramın ilk temsilini seyretmiş ve pek müteessir olmuştur; çünkü dram gerçek bir mütefekkire yakışmayacak isnatlar, yalanlar, çamur atmalar ve garazkâr ifadelerle estetik ölçülerin ve kaygıların ötesine taşınmıştır. Dram berbat olmasına berbattır ama Herder'i öfkelendiren asıl şey bu değildir. Herderler, yıllardan beri tanıdıkları, itibar ettikleri ve güvendikleri bir aile dostları olan Goethe'nin Hz. Muhammed'e düpedüz çamur atan, hakaret eden, aşağılayan böylesine bir eseri tercüme etmesini bir türlü anlayamamaktadırlar. Kelimenin tam anlamıyla Goethe'nin kendilerini aldattığına ve hatta sattığına inanmaktadırlar. Oysa Goethe, yukarıda da vurguladığımız gibi, bu işi hatıra binaen, istemeyerek ve hatta biraz zoraki yapmış; yapmak zorunda kalmıştır. Dolayısıyla derdini kimseye anlatamayan şair, gerçekte mağdurken, asıl suçlu durumuna düşmüştür. Dahası var; şair, Voltaire'nin bazı düşüncelerine, özellikle dramın son monolog kısmına tercüme marifetiyle müdahale edip düzelttiği için de edebî bir eseri tahrif cürmünü işlemiş oluyor sanki. Caroline Herder'in satırlarından anlaşılan o ki Herderler, aslında Voltaire'nin garazkâr duygularla kaleme aldığı *Muhammed* dramının günahını da Goethe'ye yüklemişlerdir:

> "Dün *Muhammed* dramındaydık. Başlangıçta oyunun yeniliği (davranışlardaki uygunluk, hareketlerdeki tavır ve dil) hoşa gitti derken ve *Goethe'nin dilinin büyüsü ve ritim kulakları eğlendirirken*, her sahnede olup bitenler asabımızı bozdu. Tarihe ve insanlığa karşı böylesine bir cürümü (Muhammed'i kaba, müptezel bir sahtekâr, bir katil ve bir şehvet düşkünü yapmasını) Goethe' den asla beklemiyordum [Goethe'nin böyle bir tercümeyi yapacağına yani Voltaire'nin Hz. Muhammed'i hâşâ "katil, sahtekâr ve şehvet düşkünü" olarak vasfettiği mahut dramını tercüme edeceğine inanmadığını söylüyor. S.Ö]. Kaba ve rezil tiranlık, sahtekârlık ve şehvet düşkünlüğü kutlanıyor!"

Evet, Caroline Herder, aynen böyle yazıyor, Goethe'nin "Tarihe ve insanlığa karşı böyle bir cürümü" nasıl işlediğine bir türlü akıl erdiremediklerini vurguluyordu; oysa Goethe, başına gelecekleri önceden hissetmiş gibi, aynı adrese, Knebel'e yazdığı 10 Haziran 1880 tarihli mektubunda bu olaydan dolayı masumiyetini şöyle dile getiriyordu:

> "Benim [tercüme ettiğim] *Muhammed* dramına iyi not vermen çok hoş. Orijinaliyle karşılaştırma imkânı, düşünen Almanları, her iki milletin sanat alâkaları hakkında uzun uzun düşündürmeli. Tanrı bana böyle okuyucular nasip etsin."

İşin aslına bakacak olursanız Herder'in endişe ve korkuları boşunaydı; çünkü Goethe'nin Hz. Peygamber hakkındaki olumlu fikri hiç değişmemişti. Goethe, Voltaire'nin *Mahomet* dramını tercüme etmeden çok önceleri, daha 23 yaşında iken bir "Muhammed" piyesi yazmayı tasarlamış, ancak her nedense bunu bir türlü tamamlayamamıştı. Bu nâtamam dramda Goethe, Hz. Peygamberi ıssız bir çölde, yıldızlı bir sema altında, ezelî ve ebedî Allah'ı arayan kararlı bir irade olarak tasvir eder. Şair, *Dichtung und Wahrheit* adlı eserinde yarım kalan bu "Muhammed" trajedisini yazma fikrinin nereden aklına geldiğini ve trajedinin muhtevasını şöyle özetlemektedir:

> "Benim gerek aşırı derecede serbest olan muhayyilem, gerekse büsbütün gayesiz ve plansız hayat tarzım dolayısıyla, Lavater'le Basedow'un, mânevi, hattâ dinî vasıtaları dünyevî maksatlar için kullanmakta oldukları gözümden kaçmamıştı. Bu iki adamın, her biri kendi tarzında herkesi tenvir, irşat ve ikna etmeye çalışırken, bu gayretlerinin arkasında, gerçekleşmelerine çok önem verdikleri bazı niyetler gizlediklerini, benim gibi kabiliyetini ve günlerini maksatsız bir şekilde israf eden bir gencin hemen fark etmemesine imkân yoktu. Bu işte Lavater, nâzik ve akıllı, Basedow ise sert, insafsız, hattâ kaba davranıyordu; aynı zamanda ikisi de heveskârlıklarından, teşebbüs ve faaliyetlerinin seçkinliğinden o derece emin bulunuyorlardı ki, insan onları ister istemez dürüst bilip sevmek ve saymak lüzumunu hissediyordu. Bu hususta bilhassa Lavater'i överek, onun gerçekten daha yüksek maksatlar takip ettiğini söylemek, kurnazca hareket etmesi dolayısıyla da gayenin vasıtayı mubah kıldığını kabul etmek mümkündü. Ben her ikisini de tetkik ederken, onlara kendi fikrimi açıkça söyleyip, buna karşılık onların fikirlerini de dinlerken, seçkin bir adamın kendi içindeki ilâhîliği başkalarına da yaymak istemesinin pek tabii olduğu düşüncesi zihnimde canlanmıştı; fa-

kat sonra böyle bir adam, olgun olmayan insanlarla karşılaşıyor ve bunlar üzerinde müessir olabilmek için, aynı seviyeye inmek zorunda kalıyordu; bu suretle de, o büyük üstünlüklerinin pek çoğunu feda ediyor ve sonunda bunları büsbütün elden bırakıyordu. O yüce ve ebedî gaye dünyevî maksatların içerisine gömülüyor ve bunlarla birlikte fâni akıbetlere sürükleniyordu. Böylece, o iki adamın hayat seyrini bu görüş zaviyesinden tetkik edince, onları hem övülmeye hem de acınmaya değer bulmuştum; çünkü her ikisinin de üstün bir gayeyi bayağısına feda etmek zorunda kalabileceğini önceden görür gibi olmuştum. Fakat bu nevi mülâhazaların hepsini en son haddine kadar takip ettiğim ve tecrübemin dar sınırlarını aşarak bu halin tarihteki benzerlerini de aradığım için, hiçbir vakit bir düzenbaz olduğuna inanmadığım Muhammed'in hayatından net bir şekilde tesbit etmiş bulunduğum, insanları saadete eriştirecek yerde felâkete sürükleyen davranış tarzlarını ele alarak, bir dram vücuda getirmek tasavvuru gelişmişti bende. Bundan kısa bir müddet önce ben bu şarklı peygamberin hayatını büyük bir ilgiyle okuyup incelemiştim ve bu sebepten, zihnimde bu fikir belirdiği vakit, epeyce hazırlıklı bulunuyordum. Tiyatro için, zaman ve mekânların dilenildiği gibi değiştirilebilmesi hususunda elde edilmiş bulunan serbestlikten geniş ölçüde faydalanmaklığıma rağmen, tasarladığım eserin bütünü daha çok, benim tekrar meylettiğim, muntazam piyes şekline yakışıyordu. Dram, Muhammed'in tek başına gece vakti berrak bir semanın altında söylediği bir kasideyle başlıyordu. Bu kasidenin mevzuu şöyleydi: Muhammed önce sayısız yıldızları birer ilâh sayarak, hepsine birden tapıyor; sonra bizim Jüpiter dediğimiz, Gad adındaki yıldız meydana çıkınca, bunu yıldızların şahı bilerek, yalnız buna taabbüt ediyor. Çok geçmeden ay yükseliyor ve onun hem gözünü hem de gönlünü teshir eyliyor; ondan sonra da doğan güneşin mükemmel bir şekilde canlanıp kuvvetlendiğini görerek, bu yeni mâbuda tapmak zorunda kalıyor. Fakat bu değişiklikler ne kadar sevimli olursa olsun, gene ona huzursuzluk veriyor ve ruhu bir kere daha üstün bir mâbut bulacağını hissediyor. Ben bu kasideyi büyük bir şevkle nazmetmiştim; şimdi kaybolmuş bulunmasına rağmen bu pekâlâ, bir koro ilâhisi olarak bestelenmek üzere, tekrar meydana getirilebilir, ifâde değişikliği dolayısiyle de, musikişinaslara bile tavsiye edilebilir. Fakat bu işte, benim o zaman

da tasavvur etmiş olduğum gibi, bir kervanın reisini ailesiyle ve bütün kabîlesiyle birlikte göz önüne getirmek lâzımdır; bu takdirde seslerin değişik, koronun da kudretli olması pekâlâ temin edilmiş olabilir.

Böylece Muhammed kendi kendine ihtida ettikten sonra, bu duygu ve düşüncelerini yakınlarına bildiriyor; bunun üzerine karısiyle Ali ona kayıtsız şartsız iltihak ediyorlar. İkinci perdede hem kendisi hem de ondan bile daha ateşli bir gayretle Ali, bu itikadı kabîlenin içinde yaymaya çalışıyorlar. Bu sırada, karakterlerin çeşitliliğine göre, bazı kimselerin onlara uydukları, bazılarının da karşı koydukları görülüyor. İkilik başlıyor, savaş kızışıyor ve Muhammed kaçmağa mecbur oluyor. Üçüncü perdede düşmanlarını yeniyor, dinini umumîleştiriyor ve Kâbe'yi sanemlerden temizliyor; fakat her şey kuvvetle yapılamayacağı için, hileye de başvurmak zorunda kalıyor. Dünyevî meşgale büyüyüp çoğalıyor, ulvî gaye ise geriliyor ve bulanıyor. Dördüncü perdede Muhammed fütuhatına devam ediyor, mezhebin yayılması gayeden ziyade bahane oluyor, akla gelebilen bütün vasıtalara başvuruluyor; bu arada gaddarlıklar da eksik olmuyor. Muhammed'in, kocasını idam ettirmiş olduğu bir kadın, onu zehirliyor. Beşinci perdede o zehirlendiğini hissediyor. Onun o büyük metaneti, tekrar kendine gelişi ve o yüksek mefkûreye dönüşü, herkesi hayran bırakıyor. O, mezhebini temizliyor, ülkesini kuvvetlendiriyor, ondan sonra da ölüyor.

İşte zihnimi uzun müddet işgal eden bu eserin taslağı böyleydi; ben, her zaman bir eseri yazmaya başlamadan önce, onu muhayyilemde toparlamak lüzumunu hissederdim. Bir dehânın, karakter ve fikir kuvvetiyle insanlara yapabileceği tesirin hepsini, aynı zamanda da onun bu arada ne kazanıp ne kaybettiğini, belirtmek icabediyordu. Araya katılacak bir çok şarkılar önceden nazmedilmişti; bunlardan meydanda kalmış olan tek parça da, şiirlerim arasında bulunan 'Muhammed'in Şarkısı' başlıklı manzumedir. Piyeste Ali'nin bu şarkıyı efendisinin şerefine, başarılarının en yüksek noktasına varmış bulundukları bir sırada ve zehrin tesiriyle vuku bulan değişiklikten biraz önce okuması gerekiyordu. Eserin bazı münferid parçalarının ne maksatla tasarlandıklarını hatırlıyorsam da, bunları burada anlatmak, bu mevzuu lüzumundan fazla uzatmak demek olurdu."[11]

Goethe, *Kendi Hayatımdan Şiir ve Hakikat*, Çev. Recai Bilgin İstanbul 1954, Maarif Basımevi, III. s.317–320

Bugün bir fragman olarak şairin eserleri arasında mevcut olan bu "Muhammed Dramı"nı Goethe, 1773 yılında kaleme almıştı. O yıllarda şair, hocası Herder'in tefekkür yörüngesinde idi. Ne var ki, başlangıçta Herder'in rehberliğinde tanıştığı İslâm kültüründen daha sonra kopmamış, tam aksine bilgilerini zamanla daha da pekiştirmiştir. Daha açık söylemek gerekirse, Herder'in korktuğu başına gelmemiş yani öğrencisi Goethe, aradan yıllar geçince Hz. Peygambere sırt çevirmemiş, bilakis daha da bağlanmıştır. Dolayısıyla iyi niyetli ve geniş ufuklu Herder'in bu konudaki tüm endişeleri bir vehimden ibaretti. Goethe'nin Voltaire'den tercüme ettiği o talihsiz *Mahomet* dramı, tüm edebî ve zihnî faaliyetleri göz önünde bulundurulduktan, şairin hayatında sadece bir epizod kadar yer işgal ediyordu; ancak ne yazık ki yine de menfi çağrışımlarından kolay kolay kurtulmak mümkün değildi.

Öte yandan Goethe'nin yukarıda bahsettiği ve kaybolduğunu zannettiği "Muhammed Dramı"nın giriş monoloğu daha sonraları metrûkâtı arasından çıkacaktır. Goethe'nin vahdet inancının bir belgesi olan ve mezkûr fragmanda Hz. Peygamber'e okuttuğu bu şiir aynen şöyledir:

Mahomet (allein).

Teilen kann ich euch nicht dieser Seele Gefühl.
Fühlen kann ich euch nicht allen ganzes Gefühl.
Wer, wer wendet dem Flehn sein Ohr?
Dem bittenden Auge den Blick?

Sieh, er blinket herauf, Gad, der freundliche Stern.
Sei mein Herr du, mein Gott! Gnädig winkt er mir zu!
Bleib! Bleib' Wendst du dein Auge weg?
Wie? Liebt' ich ihn, der sich verbirgt?

Sei gesegnet, o Mond! Führer du des Gestirns,
Sei mein Herr du, mein Gott! Du beleuchtest den Weg.
Lass! Lass nicht in der Finsternis
Mich! Irren mit irrendem Volk.

Sonn', dir glühenden, weiht sich das glühende Herz.
Sei mein Herr du, mein Gott! Leit', allsehende, mich.
Steigst auch du hinab, herrliche?
Tief hüllet mich Finsternis ein.

Hebe, liebendes Herz, dem Erschaffenden dich!
Sei mein Herr du, mein Gott! Du allliebender, du,
Der die Sonne, den Mond und die Stern'
Schuf, Erde und Himmel und mich.

Muhammed

Bu ruhun hislerini anlatamam size.
Duyguları bütünüyle duyuramam.
Yakarışlara kulak verecek olan kimdir?
Yok mudur yalvaran gözlere bakacak biri?

Bak, şu âşinâ Müşteri yıldızı, nasıl parlamakta.
İlâhım ol, Tanrım ol benim! Bir işaret lütfet bana.
Dur, gitme! Batıyor musun yoksa?
Nasıl? Yoksa, kendini gizleyen bir fâniyi mi sevdim?

Ey kamer, takdir ederim ki, yıldızların rehberisin sen,
Rabbim ol, İlâhım ol! Yolumu aydınlatan sensin.
Bırakma! Terketme beni karanlıklarda!
Yolunu kaybetmiş şaşkın kalabalıklarla.

Ey güneş! Şu yanık gönül senin için tutuşur.
İlâhi, Tanrım ol! Ayırma beni doğru yoldan, ey Basîr!
Yoksa sen de mi batıp gidiyorsun, ey ilâhi kudret!
Zifirî karanlıklara gömülmekteyim elbet.

Ey, seven kalp! Kalk doğrul! Yüksel Yaradan'a!
Rabbim ol! Tanrım ol! Sen, tüm mahlûkatı sevensin,
Sen ki güneşi, ayı, yıldızları yarattın,
Yeri, göğü ve beni sen yarattın!

Rahatlıkla anlaşılacağı üzere Goethe, dramda Hz. Muhammed'e söylettiği bu monologunu, bu yıldızlar kasidesini Kur'an'dan ilham alarak yazmıştır. Burada şairin, şairlik fantezisini ve hürriyetini kullanarak Kur'an'ın 6. Sûresinde geçen Hz. İbrahim kıssasını biraz değiştirdiği görülmektedir. Kur'an'da nakledilen olay aynen şöyledir:

> "İbrahim, babası Âzer'e: Birtakım putları tanrılar mı ediniyorsun? Doğrusu ben seni de kavmini de apaçık bir sapıklık içinde görüyorum, demişti. Böylece biz, kesin iman edenlerden olması

> için İbrahim'e göklerin ve yerin melekûtunu gösteriyorduk. Gecenin karanlığı onu kaplayınca bir yıldız gördü, Rabbim budur, dedi. Yıldız batınca, batanları sevmem, dedi. Ay'ı doğarken görünce, Rabbim budur, dedi. O da batınca, Rabbim bana doğru yolu göstermezse elbette yoldan sapan topluluklardan olurum, dedi. Güneşi doğarken görünce de, Rabbim budur, zira bu daha büyük, dedi. O da batınca, dedi ki: Ey kavmim! Ben sizin (Allah'a) ortak koştuğunuz şeylerden uzağım. Ben hanîf olarak, yüzümü gökleri ve yeri yoktan yaratan Allah'a çevirdim ve ben müşriklerden değilim." (Sure 6/75-79)

Dramındaki yıldızlar kasidesini tamamıyla bu âyetlerden aldığı ilhamla yazdığı apaçık ortada olduğu halde Goethe, olayı Hz. Muhammed'in başından geçmiş gibi anlatmaktadır. Şairin bu âyetlerden haberdar olmaması ihtimal dışıdır, çünkü Maracci'nin Latince Kur'an tercümesinden bu âyetleri bizzat kendisi not etmiştir. Demek oluyor ki Goethe, dramında sadece "zaman ve mekânların dilenildiği gibi değiştirilebilmesi hususunda, elde edilmiş bulunan serbestlikten geniş ölçüde faydalanmak"la kalmamış, bilakis aynı zamanda olayı, yani Kur'an'da anlatılan İbrahim kıssasını da kısmen değiştirme yoluna gitmiştir. Yoksa Goethe, Kur'an' da nakledilen olayda zannedildiği gibi Hz. İbrahim ile Hz. Muhammed'i karıştırmamıştır.

Bu dramıyla Goethe, yukarıdaki alıntıda da açıkça ifâde ettiği üzere, "Bir dehânın, karakter ve fikir kuvvetiyle insanlara yapabileceği tesirin hepsini, aynı zamanda da onun bu arada ne kazanıp ne kaybettiğini" göstermek istiyordu. Bunun için Hz. Muhammed fevkalâde uygundu; çünkü Hz. Peygamber, hem ilâhî mesajın taşıyıcısı hem de siyasi bir lider, bir başkumandan ve bir cihangir idi; maksadına ulaşmak için gerektiğinde savaşı bir hile olarak kullanabiliyordu. Şu var ki dramın kahramanı ilâhî mesajı sadece söz marifetiyle değil, aynı zamanda güçlü bir serdar ve siyasi bir kişilik olarak güç kullanmak suretiyle de insanlığa, geniş kitlelere yaymaya çalışacaktır. Hal böyle olunca ister istemez hata, taksir (kusur), tedbirsizlik ve cürüm işlenmiş, bu suretle kahramanın yüce safiyetine gölge düşmüş ve bunun neticesinde de ilâhî olanın tesiri azalmış olacaktır. Unutmamak gerekir ki Goethe, bütün bu tezatları dramda bir iç gerilim yaratmak için düşünmüştür; yoksa Hz. Peygamberin masumiyetine gölge düşürmek, O'nun yüce sâfiyetini sorgulamak için değil. Zaten Goethe de *Dichtung und Wahrheit* adlı eserinin on dördüncü bölümünde bu durumu aynen teyid etmektedir:

> "Tasavvur edilebilen her türlü vasıtaları kullanmak mecburiyeti yüz gösterir. Zulüm de eksik olmaz. İdam ettirdiği bir erkeğin

karısı onu zehirler. Beşinci perdede hisseder ki zehirlenmiştir. Onun o büyük metaneti, tekrar kendine gelişi ve o yüksek mefkûreye dönüşü, herkesi hayran bırakır. O, öğretisini daha da saflaştırmış, devletini sapasağlam bir hâle getirmiş olarak sonunda ölüyor."

Görüldüğü üzere Goethe dramında, dünyevî olanla ilahî olan arasındaki ince perdeyi kımıldatarak bir estetik gerilim yaratmayı başarmıştır. Esasen Hz. Peygamber de tamamen bu vakıaya dikkatleri çekmiş ve buyurmuştur ki, *"Hiç ölmeyecekmiş gibi bu dünya için ve yarın ölecekmiş gibi öbür dünya için çalışınız."* Demek oluyor ki tümden dünya meşguliyetlerine dalmak, ilâhî kapasitede zorunlu olarak bir daralma yaratmaktadır. O yüzden Goethe, *"Dünyevî meşgale çoğalıyor ve genişliyor, ilâhî olan ise, geriliyor ve bulanıyor"* demektedir.

Tefekkürün yüksek irtifalarında Goethe, kahramanlarına yer yer şiirler, ilâhiler okutmaktadır. Bunlardan birisini, yukarıda verildiği üzere, Hz. Muhammed'e okutmuştur; ancak ikinci bir nağme daha vardır ki bunun cidden eşi benzeri yoktur. "Muhammed'in Nağmesi" (Mahomets Gesang) başlıklı bu ilâhi Hz. Peygamber'i tebcil için kaleme alınmıştır. Bu şiiri Hz. Ali, Hz. Peygamber zafer ve muvaffakiyetin zirvesinde iken, dramdaki o mâhut zehir hadisesiyle ortaya çıkan durumdan az evvel, Hz. Peygamber'in yüce şanını tebcil için okuyacaktır.

İmdi, bu harikulâde Kaside-i Muhammediye'nin içeriğine geçmeden önce burada bir hususu belirtmekte fayda var: Goethe'nin bu fragmanı, bu Muhammed Dramı her ne kadar mükemmel bir dram olsa da, eserin sahnede gösterilmesi, zannımca, etik ve estetik bakımdan sakıncalı olurdu. Zira Hz. Peygamber'in bir suretinin dahi bulunmadığı ve görüntüsünün tamamen Müslüman'ın muhayyilesine bırakıldığı bizim gibi Müslüman ülkelerde yüce peygamberi sahnede göstermek, hem Müslüman'ın hayâl dünyasını hem de manevi dünyasını yıkmak anlamına gelir. Sadece Hz. Peygamber'in değil diğer tüm peygamberlerin de bir tiyatro kahramanı olarak sahneye çıkarılmaları, onların asırlar boyunca muhayyilemizde yüceltilen ilâhi varlıklarını yaralar. Nitekim bu satırların yazarı, Federal Almanya'nın Bonn kentindeki şehir operasında Strauss'un harikulâde bestesiyle sahnelenen *Salome* piyesini seyrettiğinde ve Hz. Yahya peygamberi sahnede gördüğünde aynı duyguları yaşamıştı. O itibarla, insanlığın hayal ve hâfızasına hürmeten, Peygamberlerin ruhaniyetlerine saygı icabı onların sûretlerini sahnelerden uzak tutmak, en azından etik olarak daha uygun olur, diye düşünürüm.

Kaside-i Muhammediye

Gelelim Kaside-i Muhammediye'ye... Hz. Muhammed hakkında yazılmış kasidelerin en güzellerinden biri olan bu kaside üzerinde biraz durmak istiyoruz; ancak evvelâ o yüksek nağmeyi, o ulvî şiiri duymaya çalışalım:

Mahomets Gesang	**Hz. Muhammed'in Nağmesi**
Seht den Felsenquell,	Kayalıklardan fışkıran,
Freudehell,	Şu neşe pınarına bakın,
Wie ein Sternenblick;	Bir yıldız çakışı sanki;
Über Wolken	Bulutlar üzerinde
Nährten seine Jugend	Yüce ruhlar beslemiş gençliğini,
Gute Geister	Derûnunda koruluktaki kayalıkların.
Zwischen Klippen im Gebüsch.	
Jünglingsfrisch	Taptaze gençliğiyle,
Tanzt er aus der Wolke	Sıyrılıp bulutlardan
Auf die Marmorfelsen nieder,	Raks eder gibi iner mermer kayalara
Jauchzet wieder	Haykırır sevincini yine
Nach dem Himmel.	Sînesinden asumana.
Durch die Gipfelgänge	Katmış da önüne rengârenk çakılları
Jagt er bunten Kieseln nach,	Sürüklüyor dağ geçitlerinden aşağı,
Und mit frühem Führertritt	Ve bir önder azmiyle
Reißt er seine Bruderquellen	Götürüyor beraberinde,
Mit sich fort	Nice kardeş pınarları
Drunten werden in dem Tal	Vadilerden aşağı
Unter seinem Fußtritt Blumen,	Çiçeklenir geçtiği yerler,
Und die Wiese	Ve çimenler
ebt von seinem Hauch.	Soluğuyla yeşerir.
Doch ihn hält kein Schattental,	Lâkin eyleyemez onu,
Keine Blumen,	Ne gölgeli vadiler,
Die ihm seine Knie umschlingen,	Ne sevdalı bakışlarla yüze gülerek,
Ihm mit Liebesaugen schmeicheln:	Dizlerine kapanan çiçekler:
Nach der Ebne dringt sein Lauf	Basıp ovayı tâ içlere kadar ilerler,
Schlangenwandelnd.	Sonra döne dolana akar gider.
Bäche schmiegen	Yoldaşı oluverir akarsular.
Sich gesellig an. Nun tritt er	Ve şimdi gümüş parıltılar içinde

In die Ebne silberprangend,
Und die Ebne prangt mit ihm,
Und die Flüsse von der Ebne
Und die Bäche von den Bergen
Jauchzen ihm und rufen: Bruder!
Bruder, nimm die Brüder mit,
Mit zu deinem alten Vater,
Zu dem ewgen Ozean,
Der mit ausgespannten Armen
Unser wartet
Die sich, ach! vergebens öffnen,
Seine Sehnenden zu fassen;
Denn uns frißt in öder Wüste
Gierger Sand; die Sonne droben
Saugt an unserm Blut; ein Hügel
Hemmet uns zum Teiche! Bruder,
Nimm die Brüder von der Ebne,
Nimm die Brüder von den Bergen
Mit, zu deinem Vater mit!

Girer ovaya,
Ve onunla parıldar ova,
Ve ovalardan gelen ırmaklardan
Ve dağlardan inen derelerden Sevinçle
bir ses yükselir: Kardeş! Kardeş,
kardeşlerini de al yanına,
O kadîm Yaradana,
Kucağını açıp bizi bekleyen
O ebedî ummana kavuştur,
Ah! O kollar ki beyhûde açılmış, Bağrına
basmak için hasret çekenleri; Zira şu ıssız
çölün
Haris kumları bizi yiyip bitirecek; Güneş
yukardan kanımızı içecek;
Bir tümsek engel göle ulaşmamıza!
Kardeş!
Al ovalardan bütün kardeşleri, Dağlardan
bütün kardeşleri al
Eriştir hepsini yüce Yaradana!

Kommt ihr alle! –
Und nun schwillt er
Herrlicher; ein ganz Geschlechte
Trägt den Fürsten hoch empor!
Und im rollenden Triumphe
Gibt er Ländern Namen, Städte
Werden unter seinem Fuß.

Haydi, gelin hepiniz!-
Nasıl da coşmakta şevkle;
Bir nesil ki taşıyor yücelere önderini!
Parlak zaferlerle ilerlerken,
Ülkelere ad verir,
Geçtiği yerlerde şehirler kurulur.
Durdurulamaz, muttasıl akar köpürerek

Unaufhaltsam rauscht er weiter,
Läßt der Türme Flammengipfel,
Marmorhäuser, eine Schöpfung
Seiner Fülle, hinter sich.

Öyle cömert bir fıtrat ki o,
Parlayan kuleleri,
Ve görkemli mermer sarayları Böylece
ardında bırakır gider.

Zedernhäuser trägt der Atlas
Auf den Riesenschultern; sausend
Wehen über seinem Haupte
Tausend Flaggen durch die Lüfte,
Zeugen seiner Herrlichkeit.

Sanki atlas; sedir ağacından gemileri,
Taşıyor devâsâ omuzlarında;
Ve bir uğultu ki rüzgârda,
Sırtında binlerce yelkenli,
Hep onun ihtişamına şahit.

Und so trägt er seine Brüder,	Ve böylece bütün kardeşlerini,
Seine Schätze, seine Kinder	Evlatlarını, hazinelerini, Neşe
Dem erwartenden Erzeuger	saçan kalbiyle
Freudebrausend an das Herz	Götürür bekleyen Yaradana.

İmdi, "Muhammed'in Nağmesi" başlıklı şiir bu. Başlık yanıltıcı olabilir; şiir, Hz. Peygamberin terennüm ettiği bir şiir değil, tam aksine Hz. Muhammed'i yüceltmek üzere yazılmış bir tür na't, bir kaside. Esasen Goethe, bu şiiri *Muhammed Dramı*'nda Hz. Ali ve Hz. Fatıma'nın karşılıklı olarak kıta kıta okumaları için kaleme almış. Ne var ki mezkûr dram tamamlanmayınca, geriye bu iki şiir kalıyor. Bu eseri kaleme almadan önce Goethe, Avrupa'da o zamana kadar Hz. Muhammed hakkında neşredilmiş tüm kitapları okuyor. Şunu belirtelim ki şairler prensinin Hz. Peygamber hakkında okuduğu kitapların hemen hepsi maalesef önyargılarla dolu menfî kitaplardır. Daha doğrusu bu kitaplarda Hz. Peygamber, iktidar düşkünü, şiddet yanlısı bir sahtekâr, bir tiran ve yalancı bir peygamber olarak tanıtılıyor; fakat buna rağmen Goethe, mütecessis dehâ kudreti, sezgisi ve müthiş zekâsıyla bu menfî kitapların ve önyargılar cürufunun içerisinden "fışkıran bir neşe pınarı" olan Hz. Peygambere ulaşmayı başarmıştır. İşte bu muhteşem şiir, bu harikulâde kaside böyle bir tecessüsün eseridir. Doğrusu Goethe, bu şiirinde -her ne kadar Hz. Peygamber'i bir dâhi olarak takdim etmek doğru değilse de- Hz. Peygamberi, insanlığın manevî lideri bir "dehâ" olarak tebcil etmektedir. Ona göre Hz. Peygamber, insanlığın manevî lideri olarak, onun tâbiriyle "bir din dâhisi" olarak, tıpkı kayalardan fışkıran bir pınarın ummana koşması gibi, tüm insanları bir kardeş muhabbetiyle yanına almış, Allah'a eriştirmeğe çalışmaktadır.

Böylece şiirin asıl mânâ alanına intikal etmiş bulunuyoruz. Öyleyse idrakimizin tüm ışıklarını sonuna kadar açarak şiirde resmedilen bu muhteşem mânâ akışını temâşâ edelim.

Daha şiirin ilk mısralarında estetik büyüsüyle şöyle bir tablo çıkıyor karşımıza: Kayalardan fışkıran berrak bir pınar... Beyaz inciler gibi raksedercesine mermer kayalar üzerine dökülür ve parlak bir ışık huzmesi gibi yukarı sıçrar, tül tül dağılır... Hayat verici, taze, canlı, serinletici su ve suyun harikulâde sesi... İlk mısralarda irademizi âdeta sihirleyen bu estetik görünüş, bu gümüş parıltı gittikçe büyüyen, açılan ve diğer akarsuları, çayları ve dereleri de bünyesine katmak suretiyle daha da güçlenen, güçlendikçe güzelleşen, büyük görkemli kayalar üzerine tül tül dağılan, yayılan ve yeniden toparlanan, sonra daha güçlü olarak akışına devam eden ve zamanla tüm renk ve ışık oyunlarıyla gözü, sesin çeşitli tını ve renklerinden oluşan bir âhenk ve ritimle de kulakları kendine bend eden bir güç,

ihtişam ve coşku ırmağı halinde okyanusun derinliklerine iner.

İlk bakışta gördüğümüz estetik manzara budur; dağ doruklarından bir ışık seli halinde inen ve bütün diğer dereleri ve küçük nehirleri de kendine katarak hiçbir engel tanımadan okyanusa koşan gümüş bir parıltı.

Peki, hepsi bu kadar mı? Hayır... Öyleyse manzaraya biraz daha yakından bakalım: Dağ doruklarındaki kayalıklardan gür bir ışık seli gibi fışkıran berrak, pırıl pırıl bir pınar, omuzlarımızdan dökülür gibi, hayat saçarak, susuz gönülleri serinletircesine yüce dağlardan iniyor; kayalıkların arasından köpük köpük dökülerek, çağlayarak aşağılara doğru akıyor. Bu coşkun akış, bu heybetli geliş esnasında gittikçe güçlenen ve köpüren pınar, dağ geçitlerinden geçerken rengârenk çakılları önüne katar, kardeş pınarları yanına alır ve daha da güçlenerek, kükreyen bir aslan gibi vadilere iner. Onun soluğunu duyan çemen çocukları bir bir seyre çıkarlar; süsenler dillenir, menekşeler titreşir, sümbüller ve laleler yakasını açar, gelincikler el ele tutuşur ve her zaman gözü yaşlı nergis başta olmak üzere tüm yüzler güler. Gelişini hasretle bekleyen, kutlayan, buna içtenlikle sevinen, bayram eden bahar çocukları, gidişine üzülür, gözyaşı dökerler; ayrılmasın diye yalvarıp yakarırlar, dizlerine kapanırlar; vadi yemyeşil ipek halılar serer ayağına, güzel kokuyu sevdiği için çiçekler en güzel kokuları takdim ederler ona. Gitmesini istemezler, çünkü onunla iklim değişmiştir, bahar gelmiştir gönüllerine. O ise, ovayı tâ içlerine kadar sulayıp, ışıklandırdıktan sonra kararlı adımlarla yoluna devam etmek ister. Uzun zaman onlarla olamaz, eğlenemez, çünkü hasretle kendisini bekleyen kardeşlerini de alacaktır kollarına; ovalardan çayları, dağlardan inen dereleri de kardeşçe kucaklayıp bağrına basacaktır. Peki, bütün çaylar, dereler ve küçük akarsular bu ana ırmakla birleşmeğe can atarken, kendi başına akıp giden, ana ırmakla birleşmek istemeyen, yanlış yolda olan ve yanlış istikamette akan sular çıkmayacak mıdır? Çıkacaktır belki, çünkü kalpleri mühürlü olanlar da vardır. Onlar sapkınlardır; Allah'ın ipine sarılmayanlar elbette yanlış yola gideceklerdir. Allah'ın ipi gürül gürül akan ırmağa benzer; bu ırmak, ilâhî mesajın taşıyıcısı, ilâhî bilgilerin menbaı Hz. Peygamberdir. Bu ilâhî mesajı taşıyan Hz. Peygamberi hiçbir engel durduramaz; o hiçbir yerde eğlenemez. Onun görevi bu ilâhî mesajı tüm insanlara ulaştırmaktır.

Evet, bu ilâhî mesajın taşıyıcısı hiçbir yerde eğlenemez, kalamaz, çünkü kâinatın her yerinde insanlık onu beklemektedir. Dağlardan kopup gelen nice dereler, onun kucağına atlarcasına şelalelerden aşağı bırakan köpüklü sular ve kızgın güneşin altında, parlak kumlar üzerinde sessizce akan çaylar onun sesini duyuyorlar, onu bekliyorlar, ona sığınmak istiyorlar. Ve pek garibâne duygularla, "Gel, bizi de kollarına al, ummana, yüce Yaradan'a ulaştır!" diye yalvarıyorlar; "Şu ıssız, vahşi çölün, muhteris kumları bizi yiyip bitirecek, güneş yukardan kanımızı

içecek!" diyorlar. İşte bu yüzden, o nurdan nehir, omuzlarında dehânın ağır yüküyle yoluna devam etmek mecburiyetindedir; zira o, beşeriyetin acılarını dindirmekle görevlidir. İşte bu yüzden o, kırık kalpleri onarmak, üzgün yüzleri güldürmek, geçtiği yerlerde mamur medeniyetler inşa etmek üzere yoluna devam etmek istemektedir. O, geçtiği yerlerdeki harabeleri mamur bir medeniyete dönüştürmüş, ardında ışıl ışıl yanan minareler, kuleler ve pırıl pırıl mermer saraylar serpiştirmiştir.

Nihayet, başlangıçta kaynağından taşarak menziline ulaşmak üzere yola koyulan, hiçbir yerde durmayan, durdurulamayan bu gümüş ırmak, zamanla çayları, dereleri, diğer akarsuları da bünyesine katarak ve gittikçe daha da güçlenerek büyük bir coşku ve ihtişamla ve de gücünün zirvesinde ummana ulaşıyor. Şiirin başından sonuna kadar irâdemizi esir eden ve bakışımızı büyüleyen nurdan bir ırmak akmaktadır gözümüzün önünden. Şiirde verilen manzara, ahenk, renk, ses ve ışık öylesine güçlüdür ki, bu durum, şiirden kopmayı imkânsız kılmaktadır. Manzaraya hâkim olan, bakışımızı esir alan berrak pınar, gürül gürül akan ırmak harikulâde bir metafordur. Rahatlıkla anlaşılacağı üzere bu mecazla anlatılmak istenen yüce insan, adı sadece şiirin başlığında zikredilen Hz. Muhammed'dir. Hz. Peygamber burada berrak akan bir sudur, bir pınardır, bir nurdur. Saf su, saf ışıkla sembolleşen yüce Peygamber, pür nur bir rehber, kararlı bir lider olarak ilâhî mesajı susuz gönüllere taşımaktadır. Bu dehâ, tıpkı coşkun bir ırmak gibi mukaddes yolculuğuna başlar, zamanla tüm öteki kardeşlerini de kollarına alarak, elde ettiği zaferlerle gittikçe güçlenir ve nihayet ilâhî bir güzellik, azamet ve ihtişam içerisinde ummana varır. Manzara budur ve şiirde "fışkıran pınar" ve "coşkun akan ırmak" sembolüyle baştan sona, çocukluğundan hayatının sonuna kadar Hz. Peygamber'in hayatı anlatılmaktadır. Goethe burada Hz. Muhammed'i kendini tümden Allah'a adamış gerçek dindar adamın bir prototipi, Allah'ın gerçek kulu (*abduhu* lafzının tarif ettiği üzere) olarak takdim etmektedir.

Üstünkörü bir bakışla şiirdeki estetik manzara böyle görünmektedir; ancak bu estetik görüntü bize şiirin anlatmak istediklerini tümüyle vermekten halen çok uzaktır. Şiiri hakkıyla değerlendirmek için bütünüyle muhtevaya, yapıya ve teferruata daha yakından bakmak gerekmektedir; ancak evvela neşrinden sonra şiirin yarattığı yankılara bir göz atalım.

Şiirin yankıları

GOETHE'nin Muhammed Dramı fragman (taslak) olarak 1773'ün sonbaharında doğmuştur. Dramda Hz. Ali ile Fatıma arasında geçen diyalog, şair tarafından daha sonra, bugün "Muhammed'in Nağmesi" olarak bilinen şiir haline getirildi. Fakat bundan önce Goethe, *Göttinger Musenalmanach auf das Jahr 1774* başlıklı bir edebiyat gazetesinin 36 ve 37'inci sayfalarında isimsiz (anonim) iki şiir neşretti. Bunlardan biri "Der Wanderer" (Gezginci) başlığıyla, diğeri "Gesang" (Nağme) başlığıyla yayınlandı. "Gesang" başlığı altında yayınlanan şiir, bilinen "Mahomet Gesang" ("Muhammed'in Nağmesi" yahut "Kaside-i Muhammediye") başlıklı şiirin ilk şeklidir.

Bu şiirlerle ilgili ilk tepki Herder'den geldi. Herder, 14. Kasım 1774'te arkadaşı Hamann'a yazdığı bir mektupta bu şiirlerden bahisle şöyle der: "*Göttinger Musenalmanach*'da, ondan (Goethe) iki parça şiir var ki okumalısınız. Bunlar tüm *Almanach*'a bedel (...) Bu neviden parçalar size de bütün Berlin'in zevkinden daha derin görünmüyor mu?" Görüldüğü üzere Herder, şair tilmizinin bu şiirinden hayli etkilenmiştir.

Gelgelelim, tüm edebiyat çevrelerinden aynı müspet sözleri duymak mümkün değildir. Farklı edebiyat ve sanat çevreleri arasındaki münakaşalar ve çekememezlikler öteden beri bilinen şeylerdir. Berlin edebiyat çevreleri ile Göttingen grubu arasında da böyle bir yarış ve çekememezlik olduğu anlaşılıyor; zira aynı yıl *Teutschen Merkur* başlıklı edebiyat ve sanat dergisinde Goethe'nin "Gesang" şiirini hedef alan istihza ve humor dolu anonim bir şiir neşredilir. Wieland'ın yazdığı anlaşılan bu hiciv şiirde "Muhammed'in Nağmesi" şöyle küçümseniyor:

Der Strom, und die kleinen Bäche
Einst schwoll in breiter Fläche
Ein Strom von fremden Fluten auf.
Bewundert, sprach der Freche,
Ihr andern kleinen Bäche,
Den majestätschen Lauf
Des Königes der Flüsse,
Und huldiget seiner Macht.
Es hört's ein Schmerlenbach und lacht,
Und spricht, du Prahler, wisse
Du wärest nicht der Fürst der Flüsse,
Wenn wir dich nicht dazu gemacht.
(Gezeichnet "X")

Irmak ve küçücük dereler
Günün birinde ırmak
Taşıp tüm alana yayıldı.
Dedi ki o ukalâ,
Siz ey küçücük dereler,
Hayran olunacak muhteşem bir akış,
Bu ırmaklar kralının akışı,
Gücünü kabul edin bu ırmağın.
Bunu bir balıklıdere duydu ve güldü,
Ve dedi ki, ey gösterişçi, bil ki,
Irmakların prensi sen olmazdın,
Eğer seni prens yapmasaydık biz.
(Anonim)

Anlaşılan o ki iyi bir Hıristiyan dindar olan yaşlı Wieland, Goethe'nin Hz. Muhammed'e duyduğu sempatiyi, alâka ve yakınlığı bir "sapma" ve "tehlike" olarak algılamış ve bu yüzden yazarını tedip etmek istemiştir. Ne var ki bu neviden üstü örtülü tehditlerin ve alaycı tavırların, Goethe'yi pek etkilemediğini söylemeye hacet olmasa gerek.

Oysa yeni romantikler, Goethe'nin şahsında bir edebiyat ve şiir Promete'si gelmekte olduğunu fark ediyor ve onunla yeni bir edebiyat çağının başlayacağına inanıyorlardı. Goethe'nin her nedense pek yüz vermediği romantik şair, hatta romantizmin fikir babalarından olan Friedrich Schlegel, şairin Muhammed Dramı fragmanını okuduktan sonra, *"Goethe'nin şiiri saf güzelliğin ve gerçek sanatın fecridir"* diye yazar.

Şu var ki "Muhammed'in Nağmesi", en güzel yankısını Hegel'in *Estetik* başlıklı eserinde bulmuştur. Hegel, 1817–1820 yılları arasında verdiği Estetik derslerinde şairin hem gençlik ve hem de olgunluk dönemi eserlerini değerlendirir. O arada "Muhammed'in Nağmesi" başlıklı mâlum şiiri, açıklamalarında şairane tasvir için güzel bir numune olarak gösterir. Goethe'nin şiirindeki ırmak Hegel'in *Estetik*'inde bir sembol, bir metafor olarak değil, bilakis bir resim, bir manzara olarak anlaşılmaktadır. Şiirin metnini Hegel şöyle analiz etmektedir:

> "Yalnız bu serlevha bile bize şunu göstermektedir: Kayalardan fışkıran bir pınar, kayalıklardan aşağı, derinlere bırakır kendini, köpüren kaynaklar ve çaylarla birlikte ovaya iner, kardeş kaynakları yanına alır, geçtiği ülkelere isim verir, bastığı yerlerde şehirler inşa edilir; sonra tüm bu harikulâde güzellikleri, kardeş-

lerini, sevgililerini, çocuklarını beraberine alarak ve neşe saçarak kollarını açmış kendilerini bekleyen Yaradanın sînesine eriştirir; böylece güçlü bir ırmak sembolüyle verilen Muhammed'in cesurca ortaya çıkışı, öğretisini hızlıca yayması, tüm halkları bir din altında bir araya toplaması başarıyla tasvir edilir."[12]

Bütün bunlar bir yana bırakılacak olursa, asıl aksisedâ 20. yüzyılın en önemli Müslüman filozof ve şairi Muhammed İkbal (1877–1938)'den gelir. İkbal, Goethe'nin bu şiirini Cûy-*i âb* başlığı altında tamamen serbest yorumlamakta ve şiirin dipnotunda, Hz. Muhammed'in dinamik gücünün bu kadar güzel yorumlandığı başka bir şiir olmadığını vurgulamaktadır. Hıristiyan Batı ile Müslüman Doğu arasındaki bin yıllık çekişmenin hülasa edildiği şiirde İkbal, kendi zaviyesinden Goethe'nin nokta-i nazarını şöyle terennüm etmektedir:

IRMAK

"Bak şu güzel ırmağa, sarhoş sarhoş akıyor. Çayır çemen yanında bir Samanyolu gibi. Bulutun beşiğinde nazlı nazlı uyurken, dağların kucağında sevgi gözünü açtı. Salınarak akışı ufak ufak taşlardan nağmeler yaratıyor. Yüzü bir ayna gibi duru, temiz, ırmağın.

Ucu yok bucağı yok ummâna sarhoş sarhoş akıp gidiyor ırmak.

Yalnız kendini tanır, her şeye yabancıdır böylece akar gider. *

Bahar onun yolunda peri masallarının köşkleri gibi güzel; neler neler yarattı. Yollara nergis, lâle, beyaz güller döşedi. Gül, çapkın işvelerle onu çağırıp dedi: 'Yanımıza gel biraz, dur biraz konuşalım!' Goncalar gülümsedi; daha ileri gidip eteğinden de çekti. Bu yeşiller giyinmiş cilveli dilberlerin hiç birine aldırmadı. Ovaları aşıp geçti, dağlar, kemerler yırttı.

Ucu yok bucağı yok ummâna sarhoş sarhoş akıp gidiyor ırmak.

Yalnız kendini tanır, her şeye yabancıdır, böylece, akıp gidiyor ırmak.

Çöllerin, vâdilerin, dağların, bahçelerin dereleri ona şöyle dediler: 'Sen yatağını bulmuşsun, çağlayıp akıyorsun, biz pek darda kalmışız. Bizi bu çöllerdeki kumların ezasından kurtar, ne olur ır-

[12] Georg Wilhelm Friedrich Hegel, *Ästhetik I*, Berlin und Weimar 1976, s. 396.

mak!' O, Şarktan Garptan esen rüzgâra göğüs germiş, acz içinde inleyen yol arkadaşlarını sinesine alarak,

Ucu yok bucağı yok ummâna sarhoş sarhoş akıp gidiyor ırmak.

Yalnız kendini tanır, her şeye yabancıdır, böylece akıp gider.

En büyük, en parlak yüz binlerce incileri denize sürüklüyor. Coşkun bir deniz gibi her şeyi yıktı geçti; vadilerin, dağların dar çerçevesinden aştı. Önüne geçilmeyen bir sel gibi, kudurup her yeri dümdüz etti. Bu padişah sarayı, bu kale, bu çemendir demedi; aştı geçti. Takatsiz, lâkin hırçın ciğeri yana yana bir yerde duramadı. Eskiyi attı geçti. Her an yeni peşinde deliler gibi koştu; eskiyi attı geçti.

Ucu yok bucağı yok ummâna sarhoş sarhoş akıp gidiyor ırmak. Yalnız kendini tanır, her şeye yabancıdır; böylece akıp gider.[13]

Muhammed İkbal, *Şarktan Haber*, Çev. Ali Nihat Tarlan, Ankara 1956, s. 83-84. İkbal'in bu şiirinin orijinali Farsça'dır ve şöyledir:

Be niger ki cûî âb çe mestâne mî reved
Mânend-ı Kehkeşân be garibân-ı morgzâr

Der hâb-ı nâz bûd be gehvâre-u sehâb
Vâ kerd çeşm-i şevk be âgûş-i kûhsâr

Ez sengrize-i nağme guşâyed horâm-ı u
Simâ-ı u çü âine-i bîreng-u bîgubâr

Zîbahr-i bîkerâne çe mestâne mîreved
Der hod yegâne ez heme bîgâne mireved

Der râh-i u behâr perihâne âferîd
Nergis demîd-u lâle demîd-u semen-demîd

Gol işve dâd-u goft yek-i bişmâ bâyist
Hendîd gonçe-u ser dâmen-u keşîd

Nâ âşinâ-i ye cilve fürûşân-i sebze pûş
Sahrâ borîd-u sîne-î kûh-u kemer derîd

Zîbahr-i bîkerâne çe mestâne mîreved
Der hod yegâne ez heme bîgâne mireved

Sad cûî dest-u murg-u kûhistânu bağ-u râğ
Goftend ey besît-i zaman bâ tu sazgâr

Mârâ ki râh ez teng-âbi ne burdeîm
Ez dest-i bord-i riğ beyâban nigâhdâr

Görüldüğü üzere İkbal, Alman şairin orijinal fikrine bağlı kalmak kaydıyla, şiiri olabildiğince serbest terennüm etmeye ve şiire klasik İslâm şiirinin ses, renk, edâ ve motiflerini hâkim kılmaya çalışmıştır. Burada iki şairin şiirini biçim ve muhteva bakımından mukayese etmek, bir şekilde bize Doğu ile Batı arasındaki bakış farklarını verebilir; ancak böyle bir karşılaştırma bu yazının çerçevesinde imkânsız görünüyor. Bununla birlikte dikkatli bir göz, İkbal'in Kur'an'daki cennet tasvirlerini, hurileri ve melekleri bir şekilde şiirine yansıttığını görecek, İkbal'in tasavvuf terminolojisine bağlı kaldığını da fark edecektir. "Yüzü bir ayna gibi duru, temiz, ırmağın"... Kalbin sürekli cilalanması, arındırılması... Irmağın sarhoş sarhoş akması vesaire... Şunu da ilâve edelim ki, Goethe, şiirinde tabiatı humanlaştırırken (Sternenblick = yıldız bakışlı), İkbal daha çok kozmik ifâdenin peşindedir (Samanyolu).

*

Şimdi gelelim şiirdeki biçim ve yapıya. İlk bakışta görünen şu ki Goethe, farklı uzunluktaki 10 kıtadan müteşekkil bu şiirde muttarid vezin ölçülerine ve geleneksel şiir formlarına riayet etmemiştir. Her biri farklı uzunluktaki mısralarda aynı şekilde farklı heceler kullanılmış. Şiirin büyük bölümü kafiyesiz; biri uzun biri kısa olmak üzere iki farklı hece ölçüsü hâkim şiire. Kafiye kullanılmadığı halde şiir, "freudehell" (neşe dolu) ve "jünglingfrisch" (gençlik tazeliği) gibi metaforlar ve "schlangenwandelnd" (yılankavi, döne dolana) gibi yankı kelimeleri marifetiyle okuyucuya bir ırmağın hızlı ve değişen akışını hissettiriyor. Şair, akıştaki sürekliliği, canlılığı, cevelanı, devamlı iç içe kıvrılışı, içten fışkırışı ve yine içe dökülüşü anlatmak için şiirde cümleyi ve bir fikri mısra sonunda bitirme-

---

Vâ kerde sîne râ behevâ hâ-i şark-u garb
Der ber girifte hem seferân-i zebun-u zâr

Zîbahr-i bîkerâne çe mestâne mîreved
Bâ sad hezar goher yekdâne mireved

Derya-i pûrhurûş zi bend-u şikenguzeşt
Eztengnâgı-u vâdi-u kûh-u demen guzeşt

Yeksan çu seyl kerde neşîb-u ferâz-râ
Ez kâh-i şah-u bâre-u geşt-u mene gozeşt

Bîtâb-u tond-u tîz-u ciğer-sûz-u bîkarâr
Der her zeman tâze resîd ez kohen gozeşt

Zîbahr-i bîkerâne çe mestâne mîreved
Der hod yegâne ez heme bîgâne mireved.

yip öteki mısralarda devam ettirmiştir. Bir fikrin, bir imajın, bir cümlenin satır yahut mısra sonunda bitmeyip bir sonraki satıra sarkması, sonraki mısraya sıçraması ve orada devam etmesi muhayyilemizde bir akış imajı ve intibaı oluşturur. Şair bunu öylesine başarmıştır ki şiiri okuduğumuzda muhayyilemizde bir ırmağın aktığını zanneder, içimizde çağıltılarını duyar gibi oluruz. Öte yandan yaratılan bu imaj ve intibalar aliterasyonlar ("gute Geister" ve "frühem Führertritt" vb.) marifetiyle daha da güçlendirildiği gibi şiirde de akıcı bir ritim sağlanmış olur.

Irmağın akışını ve büyük su kitlelerinin hareketini şair, "schwillt" (coşuyor), "rauscht" (köpürüyor) ve "trägt" (taşıyor) gibi fillerle ve "Herrlicher" (ihtişam), "Triumphe" (zaferler), "Unaufhaltsam" (durdurulamaz), "Flammengipfel" (pırıl pırıl yanan kuleler), "Marmorhäuser" (mermer binalar), "Zedernhäuser" (sedir ağacından evler) "Atlas", "Riesenschultern" (devasa omuzlar) gibi birbirini tamamlayıp zenginleştiren kelimelerle canlandırmaya çalışmıştır. Burada da başarılı olduğunu söylemeye gerek yoktur. Bu arada sayısız sıfatlar, mecazlar ve ses renk ve yankılarıyla ırmağın gürül gürül akışı ve etrafındaki manzaralar canlandırılmaya çalışılmıştır.

Şiirdeki en başarılı üslûp enstrümanlarından birisi de hiç şüphesiz personifikation (teşahhus, şahıslaştırma) sanatıdır. Şiirin birçok yerinde bu sanat kullanılarak ırmağa bir canlılık ve akışa bir meram ve maksat kazandırılmıştır. "Renkli çakılları önüne katmış", "şimdi gümüş parıltılar/İçinde girer düz ovaya", "Ülkelere ad verir,/Geçtiği yerlerde şehirler inşa edilir" gibi ifadeler, bir insanın faaliyetlerini hatırlatır. "Kovalıyor", "raks ediyor", "coşuyor" gibi filler, hedefe koşan bir insanın hızlı hızlı yürüyüşünü hatırlatır.

*

Şiir, mısraları farklı 10 kıtadan oluşur. İlk kıtası 7 mısradır ve bu ilk kıtada şair, yeşil bir dağ yamacındaki kayalar arasından "fışkıran pınar"a (Felsenquell) bakmamızı istiyor. Kayalıklar arasından fışkıran bu berrak pınarın Hz. Peygamberi sembolize ettiğini söylemeye gerek bile yok. Beş mısradan oluşan ikinci kıtada şair, bu pınarın kaynağının nerede olduğunu bildiriyor. Pınar kayalıklar arasından fışkırıp çıkmakla birlikte menbaı farklı bir yerdedir. Burada şair, pınar menbaının bulutlarda olduğuna işaret etmektedir ki bu bahaneyle bakışlarımızı yukarıya, gökyüzüne, ışığa, daha açık bir ifadeyle ilâhî kaynağa çevirmemizi istemektedir. Peki, bakışlarımızı yukarı çevirdiğimizde ne görüyoruz? Bulutların üstünde aziz ruhların beşiğini salladığı, beslediği pür-nur bir gençlik görüyoruz. Bulutlardaki gerilim ve hareketlilik buradan kaynaklanıyor; bulutlar kutlu bir doğuma hazırlanıyorlar. Ve nihayet doğum sancıları geliyor, o taptaze gençlik hareketleniyor,

derken bulutlar arasından "arı duru bir tazelikle raks edercesine iniyor mermer kayalar üzerine." İnen ne? Yağmur, rahmet, sevgi ve nur...

Üçüncü kıtada -bu kıta beş mısradan oluşmaktadır- bakışlarımızı tekrar pınara çevirmek durumundayız. Pınar kayaların arasından çağlayarak akıyor, renkli çakılları önüne katıyor ve diğer derelerle, çaylarla birleşerek, daha da güçlenerek yoluna devam ediyor. Dört mısradan müteşekkil dördüncü kıtada akışına devam ediyor ve bir ırmak olarak geçtiği yerlere hayat veriyor, çayırları çimenleri yeşillendiriyor, çiçekleri dillendiriyor.

Altı mısradan oluşan beşinci kıtada ırmak güçlü bir şekilde yoluna devam ediyor, hiçbir şey onu yolundan alıkoyamıyor. O, çağlayarak akıyor ve muhakkak surette ovaya girmek istiyor. Altıncı kıta en uzun kıtadır ve 25 mısradan oluşmaktadır. Bu kıtada ırmağın taşması söz konusu ediliyor; ovayı baştanbaşa suluyor ve tekrar yola koyuluyor. Bu arada diğer küçük akarsular ona içlerini döküyorlar, kendilerini ummana ulaştırması için yalvarıp yakarıyorlar. Tüm kardeşlik duygularıyla ıstıraplarını dile getiriyorlar, diyorlar ki: "Şu kızgın çölün haris kumları bizi yutacak, yukarıdan güneş kanımızı kurutacak; bir göle, ummana ulaşmak istiyoruz, ancak şurada bir tepe yol vermiyor."

Yedinci kıtadan dokuzuncu kıtaya kadar ırmak, alabildiğine büyüyor, genişliyor; diğer tüm küçük nehirleri de kollarına alarak akışına devam ediyor. Zaferden zafere koşan kudretli bir fâtih gibi geçtiği yerleri kendine ram ediyor, onlara isimler veriyor, oralarda mamur beldeler, şehirler kuruyor, medeniyetler inşa ediyor.

Dört mısradan müteşekkil onuncu ve son kıtada bu büyük ırmak, tüm kardeş nehirleri kucaklamış olarak, güç ve ihtişamının zirvesinde coşku ve sevinç çığlıklarıyla okyanusa dökülüyor. Bu bir vuslat halidir; vuslat, bir son gibi görünse de aslında bir başlangıçtır. Başlangıçtır, çünkü okyanusun bağrında eriyip kaybolmuş gibi görünen pınar suyu, buradan tekrar yükselecek ve bulutları gebe bırakacaktır. Böylece bu süreç muttasıl devam edecektir. Bu durumu şair başka bir şiirinin ilk ve son mısralarında şöyle dile getirecektir:

Des Menschen Seele
Gleicht dem Wasser:
Vom Himmel kommt es,
Zum Himmel steigt es,
Und wieder nieder
Zur Erde muß es,
Ewig wechselnd.

Seele des Menschen,
Wie gleichst du dem Wasser!
Schicksal des Menschen,
Wie gleichst du dem Wind!

İnsanoğlunun ruhu
Bir damla suya benzer;
Düşer göklerden yere,
Yine yükselir göğe,
Tekrar toprağa iner,
Değişerek durmadan,
Mahkûm, yere inmeye.

Ey ruh, ey insan ruhu!
Akan suya benzersin,
Ey baht, insan bahtı!
Esen yele benzersin![14]

---

[14] Muhammed İkbal, *Peyam-ı Maşrık* adlı eserinde Su Katresi başlıklı bir şiir yazmış ve damla ile deniz ummân arasında şöyle bir diyaloğ gerçekleştirmiştir:

SU KATRESİ

Ben yepyeni bir mânâ bulmak dâvasındayım. Söylenmişleri tekrar edersem hakkın vardır.

Bir buluttan bir katre su damladı. Baktı ki deniz uçsuz, bucaksız; utandı. "Deniz olan yerde ben kim oluyorum? Eğer o varsa ben yokum" dedi.

Lâkin denizden bir ses, şöyle köpürdü, dedi: Böyle değersizlikten, fakirlikten utanma; ne geceler görmüşsün, ne seherler görmüşsün, çemenlerde gezmişsin, ovalarda tozmuşsun; bir otun yaprağında, bir bulut omuzunda, güneş ışığına karşı parıl parıl yanmışsın. Vadilerde susamışlarla hemdem olmuşsun. Bahçelerde göğsünü parçalayan âşıklar, seni kendilerine dert ortağı bilmişler. Bazan da bir asmanın içinde bir zamanlar takatin tak olmuştur. Bazan topraklarda sürünüp durmuşsundur. Sen benim koşup giden dalgalarımdan doğdun. Benden doğan sen, yine benim kucağıma düştün. Haydi, göğsümde dinlen, aynamın sinesinde mücevher gibi parla. İnci ol, ummanın kucağında gel yaşa. Aylardan, yıldızlardan daha parlak, şen yaşa!...

(Muhammed İkbal, *Şarktan Haber*, Çev. Ali Nihad Tarlan, Ankara 1956, s 73.

Bir Bektaşî babası olan Muhyiddin Abdal ise şöyle demiş:

Ummandan gelirim gerçi katreyim,
Denizim, deryayım, bahr-i Ummanım!
Gelende, gidende, devr-i zamanda,
Çerh ile dönerim, devr-i zamanım!
On sekiz bin âlem mevcimdir benim,
Gâhi yahşi olur, gâhi yamanım!
Ay ile Güneşte seyran ederim

Varoluş bir devr-i dâimdir ki asla kesintiye uğramaz, yok olup gitmez... Pervâne ve mum mecazıyla, "Öl ve ol!" alegorisiyle anlatılmak istenen ebedî bir varoluş destanıdır. Bu devr-i dâimi Alman şairi C. F. Meyer, "Roma Fıskiyeleri" başlıklı şiirinde şöyle sembolleştirir:

Der römische Brunnen

Aufsteigt der Strahl und fallend gießt
Er voll der Marmorschale Rund,
Die, sich verschleiernd, überfließt
In einer zweiten Schale Grund;
Die zweite gibt, sie wird zu reich,
Der dritten wallend ihre Flut,
Und jede nimmt und gibt zugleich
Und strömt und ruht.

Roma Fıskiyeleri

Fışkıran su yükselir ta yukarılara ve serpilerek
Dökülür cümlesi yuvarlak bir mermer havza
Bir tülle örtercesine kendini; taşar üstünden,
Akar içine ikinci bir havzın;
İkincisi dolar da, dalgalanaraktan
Bir üçüncüsüne sunar bol suyundan,
Ve her biri verir ve aynı anda alır
Fışkırır ve dinlenir.

Meyer'in şiiriyle ilgili çok şey söylemek mümkün; ancak bu, takdir edileceği üzere, yalnız başka bir yazı çerçevesinde mümkün.

Buradan tekrar Goethe'nin şiirine dönecek olursak, görürüz ki şiirde bir ırmak, doğduğu kaynaktan itibaren takip edilmekte, hem bizzat ırmağın geçirdiği değişim ve gelişim, hem de ırmağın akış güzergâhında ve çevresinde olup bitenler, yenilik ve gelişmeler başarılı poetik bir dille tasvir edilmektedir. Burada akan sadece gür bir ırmak değildir, bilakis aynı zamanda gözlerimizin önünden büyüleyici bir metaforlar/mecazlar nehri akmaktadır âdeta.

Peki, ama bir ırmağın doğuşundan deryâya dökülünceye kadar geçirdiği değişim ve gelişim safhalarıyla Hz. Muhammed arasında ne gibi bir ilişki olabilir? Goethe bununla neyi murat ediyor? Birinci delil şiirin ismidir: "Muhammed'in Nağmesi"

Gâhi Şemsim, gâhi mâh-ı tabanım!
(Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi*, Ankara 1971, s. 490)

başlığıyla şairin, Hz. Peygamberden bahsedeceği anlaşılmaktadır. Hal böyle olmakla birlikte şiirin içerisinde ne Hz. Muhammed'in ne de herhangi bir peygamberin adı geçmektedir. Öyleyse nasıl oluyor da Hz. Peygamberin hayatından bahsettiğini söyleyebiliyoruz? Evet, bunu rahatlıkla söyleyebiliyoruz; çünkü şiirde tasvir edilen ırmağın akışıyla Hz. Peygamberin hayat akışı fevkalâde örtüştüğü gibi, bu "akış"la gelen hayat, ferahlık, değişim, yenilik, bolluk, güzellik, ihtişam velhasıl inşa edici tüm güzelliklerle de Hz. Muhahammed'in hayatının anlatıldığı anlaşılmaktadır. Filhakika Hz. Muhammed, öylesine bir din tebliğ etmiştir ki bu din, Hıristiyanlık gibi bu dünyayı ihmal etmemiş, tam aksine dünyayı, hayatı önemsemiş ve ihyâ etmiştir. Doğrusu Hz. Peygamber'in, hayat dolu genç şairi bu erken yaşlarında etkilemesinin sebebi de burada yatmaktadır. Nihayet Goethe, 23 yaşında kaleme aldığı "Muhammed Dramı"nda Hz. Peygamberi her iki âlemi inşa etmek isteyen "dindar bir dâhi" olarak takdim etmeğe çalışmıştı. İşte "Muhammed'in Nağmesi" başlıklı bu şiirde Goethe, bu "dindar dâhi"yi, "kayalardan fışkıran bir pınar"a, gür akan bir ırmağa benzetmiş, Hz. Peygamberin tamamen kutlu bir "akış"tan ibaret olan hayatını şiirde mevzubahis ettiği ırmağın coşkun, gürültülü akışıyla karşılaştırmıştır.

İsterseniz şimdi, ırmağın akışını takip ederek ve şiirde kullanılan mecazları birazcık açarak, Goethe'nin, Hz. Muhammed'in hayatını şiire nasıl aksettirdiğine bir göz atalım.

İlk mısralarda pınarın berrak suyu ile yıldızların parlak ışığı arasında bir kıyas yapılmaktadır:

> *Seht den Felsenquell/Freudenhell/Wie ein Sternenblick...*
>
> Kayalıklardan fışkıran/Neşe pınarına bakın/Bir yıldız çakışı sanki...

Bu kıyas yani fışkıran bir pınarın berrak suyu ile yıldızların parıldayan ışığı arasındaki benzerlik, zekânın parlaklığına, düşüncenin ve idrakin saflığına işaret eder. Bu parıltının, saflığın ve ışığın kaynağını aradığımızda bakışlarımızı ister istemez yukarılara, gökyüzüne çevirirız. Demek ki bu nur ilâhî bir kaynaktan geliyor. O yüzden şiirde, *Beyaz bulutlar üzerinde/Yüce ruhlar beslemiş gençliğini* denmektedir. Bunun anlamı şudur: Hz. Peygamber, burada kendi sözlerini söylemiyor, bilakis ilâhî kelâmı, Allah'ın âyetlerini naklediyor. Zaten Hz. Peygamberin görevi de budur. Onun misyonu ilâhî kaynaktan aldığı mesajı olduğu gibi aktarmaktır. Bu yüzden o, kendi bildiklerini değil, saf hakikati, Allah'ın emirlerini bildirmekle mükelleftir. Hz. Muhammed'in diğer peygamberlerden asıl farkı burada ortaya çıkmaktadır. Hz. Muhammed bir tek mucize göstermiş ve ilâhî kelâmı olduğu gibi, kaynağından aldığı gibi ve eksiksiz olarak tebliğ etmiştir.

Goethe, Hz. Muhammed'in, peygamberliğinin ötesinde isminin etrafında mucizelere dayanan bir efsane oluşmasını hiçbir surette kabul etmiyordu. Oysa İsrail Peygamberleri, halklarını sayısız mucizeleri altında ezmişlerdir. Hz. Peygamberin ise yegâne mucizesi Kur'an-ı Kerim'dir. O yüzden Goethe, Hz. Peygamberden naklen şöyle der:

Wunder kann ich nicht thun sagt der Prophete,
Das größte Wunder ist daß ich bin. (WA I, 6, 476)

Mucize gösteremem der Peygamber,
En büyük mucize bizzat kendimim.

Evet, şair, ilk kıtada pınarın menbâıyla Hz. Muhammed'in doğuşu arasında bir ilişki kurmaktadır. Bu mısralarda kaynağın aslında, "Bulutların üzerinde" ve "yeşil bir yamaçtaki kayalıklar arasında" saklı olduğuna işaret edilmekle Hz. Muhammed'in beklenilen kutlu doğuşuna dikkatler çekilmektedir. Zaten birinci kıtada geçen "Aziz ruhlar beslemiş gençliğini" mısraıyla şair, esasen burada mevzubahis olanın "yüce bir insan", bir "peygamber" olduğunu ima etmektedir. Araştırmalar, Goethe'nin bu meyandaki bilgileri Jean Gagnier'in *La vie de Mahomet* ve François H. Turpin'in *Histoire de la vie de Mahomet* adlı kitaplarından elde ettiğini göstermektedir. Goethe, Yahudiler ve Hıristiyanların, yakın bir zamanda bir peygamberin geleceğini ve bu peygamberin adının Ahmed olacağını bildiklerini İslâm dini ile ilgili araştırmalarında ve bu kitaplarda okumuştu.

Üçüncü kıtada: *Katmış önüne rengârenk çakılları/Sürüklüyor dağ geçitlerinden aşağı*, derken cahiliye devrinin putlarına ve putperestlere işaret edilmektedir. Dağ geçitlerinden aşağı sürüklenen bu rengârenk çakıllar, Hz. Peygamberin vahdet inancıyla kırdığı ve yıktığı putlardır. Hz. Muhammed'in güçlenerek geldiği ve Divan'da vurgulandığı üzere "Vahdet fikriyle bütün dünyaya diz çöktürdüğü" (Nur durch den Begriff des Einen/Hat er alle Welt bezwungen.) o güçlü ve ihtişamlı dönem, ırmağın en gür aktığı anı hatırlatır. Bu coşkun akış önünde hiçbir şey duramaz; rengârenk çakıllar, putperestler vesaire dağ geçitlerinden aşağılara sürüklenirler.

"Ve genç bir rehber, kararlı/Götürüyor birlikte/Nice kardeş pınarları." mısralarıyla Hz. Muhammed, tüm kardeşlerin gerçek lideri ve rehberi olarak görülmektedir. Buradaki kardeşlik vurgusu da Hz. Peygamberin bir hadîs-i şerifine istinat etmektedir. Bu hadîste Hz. Peygamber, *"Müslümanlar kardeştir"* demektedir. Bu mısraların hemen ardından gelen mısralarla yani *"Aşağı vadilerde/Geçtiği yerler çiçeklenir/Ve çimenler/Soluğuyla yeşerir"* ifadeleriyle de şair, Hz. Muhammed'in ilk ilâhî etkilerini dile getirmektedir.

Beşinci kıtada şair, ırmağın güçlü akışını hiçbir şeyin durduramadığından bahsediyor; "ne gölgeli vadiler, ne sevdalı bakışlarla yüze gülen, dizlerine sarılan/ kapanan çiçekler"in onu yolundan, güçlü akışından caydıramayacağını söylüyor. Burada kastedilen nedir? İki ihtimal söz konusu: Birincisi, Hz. Peygamber, Mekke'deki baskılardan dolayı hicret etmek mecburiyetinde kaldığında, kendisine bağlı olan Müslümanlar onun Mekke'den ayrılmamasını, kendilerini terk etmemesini istemişler, bunun için kendisine yalvarıp yakarmışlar ve dizlerine kapanmışlardır. Dolayısıyla şair, bu durumu dile getirmek istemiş olabilir. İkincisi, İslâm dinini tebliğ etmekle görevli olan Hz. Muhammed'i davasından döndürmek için müşrikler, iddialarından vazgeçmesi karşılığında kendisine sosyal statü, makam, mevki, servet, para ve kadın teklif etmişlerdir. Bütün bu tekliflere karşılık Hz. Peygamber, kararlılığından vazgeçmemiş ve amcası Ebu Talip'e şöyle karşılık vermiştir: *"Allah'a yemin olsun ki, Kureyş kabilesi sağ elime güneşi, sol elime ayı vermiş olsa yine davamdan vazgeçmem."* Bu mısralarla Goethe, Kureyşlilerin bu zaaflarını ve buna karşılık Hz. Peygamberin kararlı tavrını vurgulamak istemiş olmalıdır.

Altıncı kıtada küçük nehirler bir araya geliyorlar ve ana ırmağa bağlanıyorlar. Ana ırmak güçlü akıntısına devam ediyor ve bu sefer "gümüş parıltılar içerisinde" düz ovaya giriyor, yayılıyor ve sonunda "ovalardan gelen ırmakları", "dağlardan inen dereleri" de kollarına alıyor. Bu mısralardan anlaşılıyor ki Hz. Muhammed'in mesajı mâkes bulmuş, büyük topluluklar tarafından kabul görmeğe başlamıştır. Başlangıçta Hz. Hatice, Hz. Ebubekir, Hz. Ali, Hz. Osman ve az sayıdaki Müslümanlarla (*"Yoldaşı oluverir akarsular"*) yola çıkan Hz. Peygamber, zamanla ovaya yani geniş kitlelere ulaşmıştır. Öte yandan Goethe, "gümüş parıltılar"la ırmağın ovaya girişi metaforuyla Hz. Peygamberin küçük, dar bir gruptan çıkarak artık büyük kitlelere açıldığını, İslâm'ın kabul gördüğünü ve Hz. Peygamberin başarılarını vurgulamak istediği görülüyor.

Yedinci kıtada bu başarıların devam ettiğine, nehrin daha bir ihtişamla coştuğuna ve artık büyük ve muhteşem bir medeniyetin temellerinin atıldığına şahit oluyoruz. Bundan böyle "gümüş parıltılarla" akan "ırmak", geçtiği ülkelere ad veriyor, kültür inşa ediyor ve hayatın her alanına bir canlılık getiriyor:

Parlak zaferlerle ilerlerken o,
Ülkelere ad verir,
Geçtiği yerlerde şehirler inşa edilir.

Goethe, yukarıdaki mısralarda "Ülkelere ad verir,/Geçtiği yerlerde şehirler kurulur" derken, Hz. Muhammed'in hicret olayına gönderme yapmak istiyor. Bilindiği üzere Hz. Muhammed, 622 yılında Mekke'den hicret etmek zorunda kalmış ve

450 km kuzeydeki Medine'ye gitmiştir. Hicretten önce Yesrib olan şehrin ismi Peygamber tarafından "Medinetü'l-Münevvere" (Aydınlanmış Ülke) olarak değiştirilmiştir. İslâm dini için fevkalâde öneme sahip olan bu şehir, aynı zamanda ilk İslâm devletinin başkentidir. Hz. Muhammed'in kabri bu şehirde bulunmaktadır. Sekizinci kıtada Goethe, bu kanaatini daha da pekiştiriyor; Hz. Peygamber'in inanmış taraftarlarıyla, sahabeleriyle yepyeni bir kültür inşa ettiklerini, ihtişamlı şehirler kurduklarını, pırıl pırıl yanan kuleler yükselttiklerini ve muhteşem mermer yapılar inşa ettiklerini vurguluyor. Dikkat edilecek olursa burada bir şehir kültürünün önemli unsurları veriliyor. Ne var ki bütün bunlar Hz. Peygamber'in ilahî mesajı daha geniş kitlelere ulaştırmasına asla engel değildir. İslâm, artık Arabistan sınırlarını aşmış, tüm dünyaya yayılmaya başlamıştır.

Şiirin son mısralarında Goethe, muhteşem bir vuslat sahnesi tasvir eder. Dağ doruklarından küçük bir pınar olarak yolculuğuna başlayan ırmak, tüm görevlerini yerine getirip, bütün insanlığa bir hayat soluğu verdikten sonra, nihayet gücünün ve ihtişamının zirvesinde, büyük, küçük tüm nehir ve dereleri de kollarına almış olarak bir "dem-i âlâyiş" ile kendisini bekleyen ummâna, yüce Yaradan'a erişir. Bu gür akış, vuslat ânıyla tüm ayrılıkları geride bırakmış olur. Burada mevzubahis olan küçük Ben'in küllî Ben'e ulaşması ve O'nda beka bulmasıdır. Bu, bir damla "su" olan insanın, zaman tünelinden geçtikten sonra Vuslat'ta, "ebedî ân"ın içinde erimesidir.

Görüldüğü üzere Goethe, "Muhammed'in Nağmesi" başlıklı şiirde Hz. Muhammed'in hayatını, dünya ile ilişkisini, çevresindeki etkilerini berrak bir pınar metaforuyla vermeğe çalışmıştır. İnsan hayatı için bir damla su ne ise, insanlık için Hz. Muhammed de odur. Peki, ama Goethe, böyle bir mecazı nasıl akıl etmiş olabilir? Su metaforuyla anlatılmak istenen nedir? Ve neden su?

Su allegorisi

"Susuzlar dünyada su ararlar.
Ama su da dünyada susuzları arar."

Mevlana

BUGÜN artık dünya şiirinin zirvelerinden, harikalarından biri olarak kabul edilen "Muhammed'in Nağmesi" başlıklı bu şiiri böylesine değerli kılan nedir? Kayalardan fışkıran bir suyun coşkun bir ırmak halinden deryaya ulaşması, kendi başına büyüleyici estetik bir manzaradır. Hiç şüphesiz şair, bu estetik manzarayı son derece başarılı poetik bir dille tasvir etmektedir. Şiirde fevkalâde güzel ve isabet-

li mecazlar kullanılmıştır. Bütün unsurlarıyla şiir ipek bir tül gibi örülmüştür; ancak bütün bunların ötesinde şiirde başka bir tılsım vardır. Acaba bu tılsım nedir?

Daha önce de vurgulandığı üzere Goethe, bu şiirde hilkatin bir harikası olan "dindar bir dehâ"yı yani Hz. Muhammed'i ve onun hayat seyrini su mecazıyla, fışkıran bir pınarla, gür akan bir ırmakla mukayese etmektedir. İyi ama tabiatın bir harikası olan bir pınarla, bir ırmakla Hz. Peygamber'in hayatı arasında nasıl bir benzerlik olabilir? Bunu anlayabilmemiz için evvela suyun düşünce ve kültür tarihinde işgal ettiği yere bir göz atmamız gerekmektedir.

Bilindiği üzere su anâsır-ı erbaa'dandır. Anâsır-ı erbaa ise klasik felsefede toprak, su, hava ve ateşten müteşekkil dört unsurdur. Felsefe tarihinde bu dört unsuru ilk tartışan, klasik Yunan filozoflarıdır. Bu filozoflar *Arche* diye adlandırdıkları ilk maddenin neden meydana geldiği konusunda kafa yormuşlar ve kendilerine göre cevaplar bulmuşlardır. İlk filozof Thales, tıpkı diğer insanlar gibi etrafındaki renkli ve sonsuz dünyaya bakmış; ağaçları ve dağları görmüş, rüzgârı, soğuğu ve sıcağı hissetmiş, güneşin parlaklığına, yıldızların ışıltısına hayran olmuş. Âlemdeki deverân, dünyadaki sonsuz değişim filozofu cidden büyülemiş. Thales, bu ebedî değişim içerisinde suyun her şekle girdiğini, katılaştığını, buharlaştığını, havaya karıştığını ve nihayet tekrar su haline geldiğini keşfetti ve âlemin sudan var olduğu, *Arche* denilen ilk maddenin aslında su olduğu kanaatine vardı.

Diğer filozoflar Thales'ten farklı düşünüyorlardı. Anaximenes, Arche'nin hava, Heraklitos ateş olduğunu savunuyordu; Empedokles ise toprakla birlikte dördünün kâinatın ana maddesini teşkil ettiğini söyler. Platon ve Aristo'nun da dört unsur fikrini savundukları bilinmektedir; hatta Aristo bu görüşü sistemleştirme yoluna gitmiştir.

Öte yandan İslâm filozoflarından El Kindî, Farabî, İbn Sînâ, İbn Tufeyl ve İbnü'l-Arabî bu dört unsur fikrini tartışan filozoflardandır. Hatta Arabî, Allah'ın bu dört unsuru dört günde yarattığını, bunların içerisinde ateşin en üst mertebede olmasına rağmen, suyun Hz. Âdem'in çamurunda yer almasından dolayı daha etkili olduğunu vurgulamaktadır. Bu görüşlere iki Türk şair ve düşünürünün görüşlerini de ilave ederek anâsır-ı erbaa meselesini burada noktalayalım.

Büyük Türk şairi Nizamî, Thales'in, "hayat sudan yaratılmıştır" fikrini daha da geliştirmiş ve diğer unsurların nasıl sudan meydana geldiklerini şöyle anlatmıştır:

Ben de arz edeyim: dünyaya temel,
Bence, su olmuştur her şeyden evvel.
Hızlı hareketten ve çarpışmadan,
O kadar oldu ki; ateş oldu ayan.
Yıldırım buhardan ateşi ayırdı,

Bundan rutubetli hava doğdu.
Suyun katılığı gittikçe arttı,
O katılık da yeri yarattı.[15]

Thales ve Nizamî'nin görüşlerini teyit eden Fuzûlî ise, *Matlâü'l İtikat* adlı eserinin Birinci Bölümü'nde Yunan filozoflarının kâinatın yaratılışı hakkındaki görüşlerini inceler ve Thales'ten şu sözlerin nakledildiğini söyler:

> "İlk unsur sudur. Çünkü o her sureti alabilir. Ondan yeryüzü teksîf, ateş ve hava taltîf suretiyle meydana gelmiş; gökyüzü ise, ateşin dumanından hâsıl olmuştur."

Fuzûlî bunu aktardıktan sonra şöyle demektedir: *"Bu kanaat '..ve O'nun Arş'ı su üzerinde idi.'* (Hûd Sûresi, 7) *âyetine uymaktadır."*[16] Bu iki Türk şair ve düşünürünün bu konudaki kanaatlerinde Kur'an-ı Kerim'in etkili olduğu muhakkaktır; zira Kur'an-ı Kerim'de şöyle denmektedir: *"İnkâr edenler, göklerle yer bitişik bir halde iken bizim, onları birbirinden kopardığımızı ve her canlı şeyi sudan yarattığımızı görüp düşünmediler mi?"*(Enbiya Sûresi, 30)

İslâmî inanışa göre su rahmettir ve *"Hz. Peygamber, âlemlere rahmet olarak gönderilmiştir."* (Enbiya Sûresi, 107) İki rahmet bir arada... Belki bu yüzden Fuzûlî, iki rahmeti bir arada anmak istemiştir ki, Türkçe Divan'ında şöyle der:

Can virür la'lün temennasında min âb-ı hayât
Feyzüne leb-teşne yüz Hızr u Mesîhâ'dur senün.

Hemen hemen bütün kültürlerde su; hayatı, saflığı, temizliği, yaratıcılığı ve ebediyeti temsil eder. Su âb-ı hayattır.
Mısırlı için varlık üç küreden müteşekkildir: İçinde insanların, hayvanların, kuşların, böceklerin ve bütün mahlûkatın yaşadığı bu dünya ve Tanrıların ve ölülerin hâkim olduğu iki adet öte dünya, yani semâvat (cennet) ve dehr-i dûn (cehennem). Bu üç küre sonsuz ve sınırsız kadîm bir okyanusla çevrilidir. Bu okyanusa Mısırlı **Nun** adını verir. **Nun,** dünya ötesi şekilsiz, düzensiz ve nâmütenâhi bir ***yokluk*** sferidir; ancak bu **Nun**, yani yokluk küresi mümkinâtın kucağıdır, her şey orada yaratılabilir ve orada her şeye can verilebilir. İşte **Nun** adı verilen bu kadim sulardan zamanla ilk tepe teşekkül etti. Bu tepe mevcudatın en eski vatanıdır. Dikkat edilirse Mısırlının yaratılışla ilgili tasavvurlarını her yıl haziran ve temmuz aylarında taşan Nil beslemektedir. Mısırlı taşan Nil nehrinin sularının çekilmesinden sonra ortaya çıkan, oluşan çamur tepelerinden fışkıran hayatı

---

[15] Nizamî Gencevi, *İskendername,* (Bakü: Çaşıoğlu, 2004), s. 396
[16] M. Fuzûlî, *Matla'ul – İ'tikâd fî Ma'rifatti'l-Mabda'i Va'l-Ma'âd,* Çevirenler: Esat Coşan ve Kemal Işık, Ankara 1962, 14.

bizzat müşahede etmiştir. Bugün Mısırlılar hâlâ bu çamurların derinliklerinde hayat veren bir gücün yatmakta olduğuna inanmaktadırlar.[17] Mısırlıya göre bu kadim tepenin üzerinde ilk arz-ı endam eden Tanrı **Aton**'dur. Enteresan olan odur ki, insan ilk yaratılışla ilgili tasavvurlarını hep kozmosun şekilsiz sularında yüzdürmüştür. O yüzden Mısırlı için su tüm mahlûkatın doğduğu kadîm rahimdir ve kutsaldır.

Bu çerçevede *Kitab-ı Mukaddes* ile Kadim Mısır dinindeki yaratılış neredeyse aynı tasavvurlardan kaynaklanmaktadır. *Eski Ahit* şöyle başlar:

> *Başlangıçta Allah gökleri ve yeri yarattı. Ve yer ıssız ve boştu; ve enginin yüzü üzerinde karanlık vardı; Allahın Ruhu suların üzerinde hareket ediyordu. (...) Ve Allah dedi: Suların ortasında kubbe olsun, ve suları sulardan ayırsın.*"[18]

İhtimaldir ki Yunanlıların ilk filozofu Thales, "her şeyin menşei sudur" düşüncesini kadim Mısırlıdan tevârüs ederek Nil nehrinin taşmalarının ardından bitki ve hayvan hayatlarının nasıl birdenbire fışkırdığını görmüştü. Aynı şekilde Homeros da her şeyin temelinde Okyanusun olduğuna inanıyordu. Heraklit, "Aynı nehirde iki defa yüzmek mümkün değildir", derken ebedî değişimi fark etmişti. Kozmos ebedî değişim halindeydi.

Yunan mitolojisinde su kutsal addedilir. Artemis, diğer adıyla Diana pınarların, akarsuların ve denizlerin tanrısı olarak kabul edilir. Adına birçok mabed inşa edilmiştir.

Eski Hint kültüründe ve muhtelif Hint dinlerinde su, kutsaldır. Bugün Ganj nehri, milyonlarca Hindu'nun yıkanıp arındığı bir hac yeridir. Ayrıca Hindular, cenazelerini başka bir arındırma unsuru olan ateşte yaktıktan sonra ölünün küllerini tekrar Ganj nehrine serperler. Bu şekilde ölü, yeni bir hayat için tekrar hayatın menbaına teslim edilmiş olur.

Hıristiyanlıkta Vaftizci Yahya, Hz. İsa'yı Şeria Nehri'nde duru sularla vaftiz ettiği için su, bundan böyle saflığın ve arınmanın sembolü olarak kabul edilmiştir. Buna bağlı olarak Hıristiyanlıktaki vaftiz törenlerinde vaftiz edilen çocuğun günahlardan arındığına inanılır. *Yuhanna İncili*'nde Hz. İsa, müminlerine ebedî çağıldayan, hayat bahşeden bir su vaad eder ki bu bizzat kendisidir:

> "Bayramın son ve en önemli günü İsa ayağa kalktı, yüksek sesle şöyle dedi: 'Bir kimse susamışsa bana gelsin, içsin. Kutsal Ya-

[17] Frankfort Henry, *Alter Orient – Mytos und Wirklichkeit*, Köln 1981, s. 59.
[18] *Kitab-ı Mukaddes*, Tekvin 1-3, 6.

zı'da dendiği gibi, bana iman edenin içinden diri su ırmakları akacaktır.' (Yuh. 7, 37–38)"

Ortodoks Hıristiyanlar, azizlerin ruhaniyetine atfedilen kutsal suların çıktığı mekânlara Ayazma adı verirler. Bu mekânlar korunma altına alınır, suları şifa niyetine içilir. Halen İstanbul'da 150'ye yakın ayazmanın bulunduğu bilinmektedir.

Şunu da ilâve edelim ki Hıristiyan Batı dünyasında masallardan ve efsânelerden kaynaklanan bir inanış vardır; buna göre suyun büyü bozucu bir etkisi vardır ve büyücüler suyun tılsımını aşamazlar, su karşısında çaresizdirler.

Paracelsus, *"Su rahim (Matrix) idi; zira sema ve arz başka hiç bir rahimde değil ancak suda yaratılmıştır."* der. Meister Eckhart, pınarı ulûhiyetin bir kaynağı olarak telakki eder ve kendisinin bizzat bu kaynağın başında bulunduğunu vurgular.[19]

Çin kültüründe de su kutsaldır. Laotse, *"Hayatta hiçbir şey su kadar yumuşak ve sert değildir. Su hayatın kanıdır; her şeyde akan odur ve her şey onun gücüne tâbidir."* der. Nitekim Laotse, bir şiirinde su ile ilgili hikmetini şöyle dile getirir:

Sei wie das Wasser, es schenkt
Zehntausend Dinge im Leben,
Müht sich dabei nicht
Und ist nahe dem Tao.
Des Wassers Güte ist es,
allen Wesen zu nützen ohne Streit.
Beim Denken zeigt sich die Güte
In der Tiefe der Gedanken.
Beim Reden zeigt sich die Güte
In der Wahrheit.
Beim Wirken zeigt sich die Güte
Im Können.
Weil das Wasser nichts will,
Sondern sich gehen lässt,
Erreicht es sein Ziel.
Wasser ist stärker als der Fels.
Härte wird durch Gewaltlosigkeit besiegt.

Su gibi ol, binlerce şeye hayat veren su gibi
Hiçbir gayret sarfetmeden yapan su gibi

[19] *Pfäfer*, Meister Eckhart, s. 181.

Tao'ya yakın olan su.
Sudaki güzellik şuradadır:
O kavga etmeksizin tüm mahlûkata fayda sağlar.
Tefekkürde de güzellik
Düşüncelerin derinliğindedir
Konuşmadaki güzellik
Hakikati söylemektir
Tesir icra etmekteki güzellik,
Muktedir olmakta gösterir kendini
Hiçbir şey istemediği için
Ve sadece akıp gittiği için su,
Menzile erişir.
Su kayalardan güçlüdür
Sertlik ve katılık yumuşaklık marifetiyle altedilir.

Tschu Aan Tsu bunu teyit eder ve suyun spirütüel etkileri olduğuna inanır. Bu meyanda çok hikmetli bir söz eder: *"Bilgeler zaviyesinden bakıldıkta su hayatın anahtarıdır."*

İslâm kültüründe su

İSLÂM kültüründe suyun ayrı bir yeri vardır; çünkü yüce Kur'an suya ve temizliğe her şeyin fevkinde bir önem atfeder. İslâm dini temizlenmeyi ibadetten sayar, hatta ibadetin ön şartı olarak kabul eder. Normal hallerde Müslüman günde beş defa abdest almak zorundadır; çünkü abdest namazın ön şartları arasındadır. Bundan başka su ile ilâhî nur arasında bir irtibat kurulur; su renksizdir ve daima içinde bulunduğu kabın rengini alır. Kur'an'ın anlattığına göre Allah, temâşâ edilemeyen, bakılamayan ilâhî nurdur; bu nur renksiz ve mutlaktır. Bütün renkler bu nur sayesinde vardır; ışık olmadan renkler yoktur. Bakara Sûresinde geçen "sıbgat Allah" (Allah'ın boyaması) ifadesiyle ışığı ve rengi Allah'ın bahşettiğine işaret edilerek şöyle buyrulmaktadır: "... *'Biz Allah'ın boyasıyla boyanmışızdır. Boyası Allah'ınkinden daha güzel olan kimdir? Biz ona ibadet edenleriz.'* (deyin)." (Bakara Sûresi, 138) Allah'ın rengiyle boyanmak nur olmak demektir ki renkler aslına rücû ettiğinde bu durum hâsıl olur. Bu mutlak nur sayesinde renkler varolduğu için olsa gerek ki Goethe *Faust*'ta, "Am farbigen Abglanz haben wir das Leben" yani "Hayat renkli bir akisten ibarettir" demektedir.

Suyu rahmet ve bereket olarak kabul eden İslâm dini, onu hayatın tüm damarlarında akıtmaya çalışacak ve ulaştığı her coğrafyada bir su medeniyeti inşa edecektir. Müslüman muhayyilesi ve zekâsı hemen hemen İslâm coğrafyasında inşa ettiği bütün eserlere suyun berraklığını, yumuşaklığını, akışkanlığını ve parlaklığını aksettirmiştir. Sözgelimi Elhamra Sarayı, Kurtuba Camii, Karatay Medresesi, Süleymaniye, Selimiye ve önündeki dalgın suya bir hayâl gibi akseden Taç Mahal gibi eserlerin mermerlerindeki akışkanlık, elastikiyet, yumuşaklık, canlılık, saflık ve berraklık hep su estetiğinden mülhemdir.

Müslüman Türk milletine gelince, denilebilir ki o, bu konuda diğer Müslüman milletlerden çok daha ileri gitmiştir. Türkler tarih boyunca suyu rahmet ve bereket olarak addetmiş, aziz olarak bilmiştir. *Dedem Korkudun Kitabı*'nda su ile karşılaşan Kazan, *"Su Hak didarın görmüştür, ben bu su ile haberleşeyim."* diyerek şöyle konuşur su ile:[20]

Çağnam çağnam kayalardan çıkan su
Büyük büyük ağaç gemileri oynadan su
Hasan ile Hüseyinün hasreti su
Bağ ve bostanun zîneti su
Ayşe ile Fatımanun nigâhı su
Ağ koyunlar gelüp çevresinde yattuğu su
Ordumun haberin bilür müsün degil mana
Kara başum kurban olsun suyum sana
Yohsa karış verürin şimdi sana

Bir su medeniyeti inşa eden Selçuklu ve Osmanlı, suyu sadece bir üretim ve tüketim maddesi olarak kullanmamış; bilakis aynı zamanda bir şifa ve temâşâ objesi, bir estetik obje olarak kullanmıştır. Bu yüzden İmparatorluğun irili ufaklı bütün şehir ve kasabalarında, hatta köylerinde bir estetik harikası olan çeşmeler, sebiller, selsebiller, fıskiyeler, fıskiyeli havuzlar, şadırvanlar, şifahaneler, sarnıçlar, kuyular, hamamlar, köprüler, mermer sulama kanalları yaptırmıştır.

İslâm tasavvufunda su, tazeliğin, berraklığın, saflığın ve arınmanın sembolüdür; ama aynı zamanda dostluğun, sevginin ve kardeşliğin işaretidir. Su ilâhî tecellinin bir alâmetidir; tüm kötülükleri ve çirkinlikleri uzaklaştırır. Su Allah'ın bitmez tükenmez rahmetinin en güzel remzidir; insanın dış dünyasını temizlediği gibi, iç dünyasını da arındırır. Muhiddin İbn Arâbî, Allah'ın ebedî rahmetinin bir nişanesi, bir delili olarak görür suyu; ilâhî âlemlerden gelen ve varlığa can veren, tabiatı dirilten bir şifa. Su hakikaten âb-ı hayattır. *Kâmil İnsan* başlıklı eserin sahibi

[20] *Dedem Korkudun Kitabı*, Hazırlayan Orhan Şaik Gökyay, İstanbul 1973, s. 20.

büyük mutasavvıf Nesefî, suyu karanlıklar içerisinde bir ışık denizi olarak görür. Tabii burada karanlıklar ile kasdedilen, madde dünyasıdır; nur denizi ise hayatın kaynağı olan sudur. Şehabettin Sühreverdî, âb-ı hayatta yani varlığın asıl kaynağında gerçek idrakin ve hakikatin sırrını görür.

Tasavvufta su damlası gerçek âşıkı temsil eder. Gerçek âşık da tıpkı berrak bir su damlası gibi başsız, elsiz ve ayaksız sevgiliye koşar. Başını taştan taşa vuran su, damlalarıyla her türlü çileye katlanarak ve de hiç âh etmeden gerçek sevgiliye koşan âşık arasında hiçbir fark yoktur.

Yunus Emre'nin şiirlerinde gürül gürül akan, ebedîliğe koşan ırmaklarla gönül arasında bir ilişki kurulur; gönül coşkun sulara benzetilir:

> Taştın yine deli gönül sular gibi çağlar mısın?
> Aktın yine kanlı yaşım yollarımı bağlar mısın?

Başka bir şiirinde de Yunus, tüm insanlığın kardeş olduğuna ve aslında aynı kaynaktan geldiğine işaret ederek şöyle seslenir:

> Bu çeşmeden sızan su acı tatlı olmaya
> Edebdir bize yermek bir lüleden sızarım

Evet, tasavvufta su, bilgi ve idrakin kaynağıdır; ilâhî bilginin. Su nasıl hayat bahşederse, ilâhî bilgi de ebediyet, ölümsüzlük bahşeder. İlâhî bilgiye erişen kimse, âb-ı hayatı bulan Hızır ve İlyas gibi ölümsüzleşir. Bu anlamda su Allah'a kavuşmanın, vuslatın sembolüdür. Bu yüzden Hâfız buyuruyor ki:

> Hızır'ın suyu ile bizim suyumuz arasında fark var. Hızır'ın âb-ı hayatı karanlıklar diyarından coşuyor. Bizim Rüknâbâd ırmağımızın kaynağı Allahu Ekber tepesi.

Hz. Mevlâna, suyu Allah'ın rahmeti, bereketi ve lûtfu olarak gördüğü gibi, aynı şekilde Allah'ın lûtfunun, kereminin, kudret ve azametinin bir delili olarak da telakki eder. O, âlemdeki cevelânı devamlı metafizik arka planıyla, Allah'ın küllî kudretiyle ilişkilendirir. Mevlâna bulutların yağmur yüklenmesini, şimşeklerin çakmasını, gök gürlemesini ve ansızın yağmurların boşanmasını, ırmakların coşmasını ve tabiatın rengârenk bir tabloya dönüşmesini, bilinen bir tabiat hadisesi olarak değerlendirmez; bilakis bütün bunların arka planına bakar, orada küllî iradeyi, Allah'ın kudretini görür ve ilâhî hikmeti anlamaya çalışır:

> Gönül şimşeğiyle iki göz bulutu olmadıkça O'nun tehdit ve hışım ateşi nasıl yatışır?
>
> Vuslat zevkinin yeşilliği nasıl yetişir, kaynaklardan arı duru su nasıl coşar?

> Gül bahçesi; yeşilliğe nasıl sır söyler, menekşe nasıl olur da yaseminle ahdedebilir?
>
> Çınar dua için nasıl el açar, ağaç havada nasıl baş sallar?
>
> Çiçek bahar mevsiminde (renklerle, kokularla dolu olan) eteğini nasıl serper?
>
> Lâlenin yüzü nasıl kan gibi kızarır? Gül, kesesinden nasıl altınlar saçar?
>
> Nasıl olur da bülbül gülü koklar; üveyk kuşu, bir istekli gibi "Kû-Kû - Nerde nerde" diye öter?
>
> Nasıl olur da leylek "Lek lek - Senin senin" sesini canla başla çıkarır? Ey yardımı dilenen Tanrı, Senin de ne demek? Zaten her şey senin mülkünden ibâret.
>
> Nasıl olur da toprak, içteki sırları gösterir? Nasıl olur da bahçe gökyüzü gibi aydınlanır?
>
> Bu güzel ve ağır elbiseleri nereden getirdiler? Hepsini de kerem gibi Tanrı'dan... hepsini de merhamet sahibi Tanrı'dan! [21]

Mevlâna'nın tabiriyle, sadece susuzlar suyu aramıyor, bilakis su da susuzları arıyor; âşık ve mâşuk aynı su damlasıyla serinliyor. Suda gönülleri birleştiren bir tılsım saklı...

Nihayet şunu da ekleyelim ki Mevlâna, sözü suya benzetir; nasıl ki su coşkun gelince bağı bostanı yıkarsa, söz de çok güçlü geldiğinde, kontrolden çıktığında gönülleri yıkabilir. O yüzden Diyâr-ı Rûm'un Pîri dinleyenlerin kapasitesine göre konuşur ve der ki:

> Söz, insanın değeri kadar söylenir. Bizim sözümüz bir suya benzer. Bu suyu subaşı (Mirâb) akıtır. Su kendisini subaşının hangi çöle akıttığını nereden bilsin? Hıyar tarlasına mı, lahana tarlasına mı, soğan tarlasına mı yoksa bir gül bahçesine mi? Şu kadarını bilirim ki, su çok geliyorsa orada kurak yerler fazladır; az gelirse, sulanacak yer ufak bir bahçe veya dört duvarla çevrili küçük bir yerdir. Tanrı hikmetini dinleyenlerin himmetleri ölçüsünde vâizlerin diline telkin eder.[22]

Su aydınlığın, ışığın, pırıltının, nurun, gözün sembolüdür. Gelgelelim gözü ihtiras-

---

[21] M. II., 1655 vd.

[22] *Fihi ma Fih* 25/119 = F 26/141

larla, dünya malıyla, para ve hırsla kararan birinin, kendini görmesi, kendi iç âlemine bakması, ilâhî pırıltıları algılaması mümkün müdür? İşte bu yüzden Hz. Peygamber bir hadîs-i şerifinde buyuruyor ki: *"İnsanlar toprak gibidirler. Bazıları suyu alır ve onu bitki vs. yetiştirmek için kullanırlar; bazısı suyu alır, içinde tutar ve insanlar ondan istifade ederler; bazıları da kaya gibidirler, ne suyu tutup bitki yetiştirir, ne insanlara sunarlar."*

İnsan hamurunun su ile karıldığını bilen Müslüman, sırf Hz. Muhammed'e duyulan muhabbetten dolayı suya ayrı bir önem atfeder. Ona göre, gül Hz. Peygamber'in terinden yaratılmıştır. O yüzden Yunus, kendi varoluşunu gülün yahut Hz. Peygamber'in varlığıyla irtibatlandırarak şöyle seslenir:

Gül Muhammed teridir bülbül onun yâridir
Ol gül ile ezelî cihâna bile geldim

Su, gül suyu, pınar suyu yahut göze suyu... Çağlayan, şelale yahut köpük köpük akan bir ırmak... Hepsi saf, hepsi serin, hepsi serinletici; tıpkı yüce Peygamberin ilâhî mesajları gibi. Fakat başka bir dinin mensubu olan Goethe'nin aklına bu mesaj, bu mecaz nerden geldi? Şairin İslâm kültüründe suyun rahmet ve bereket olduğunu bilmesi, duymuş olması kabildir belki, fakat Hz. Muhammed'i dağlardan kaynayan berrak bir pınarla karşılaştırması nereden aklına gelmiş olabilir? Acaba Goethe'den önce Hz. Peygamber'i su ile karşılaştıran başkaları yok mudur? Akıllara hemen Fuzûlî ve onun muhteşem "Su Kasidesi" geliyor; ancak onu herkes biliyor.

Annemarie Schimmel, Hz. Peygamber'i ilk defa su ile mukayese eden âlimin Şeyh Kuleynî olduğunu tespit ediyor. Kuleynî, büyük bir hadîs âlimidir ve 10. Asırda kaleme aldığı *Usûlü Kâfî* adlı eserinde İmam Muhammed Bakır'dan şu hadîs-i şerifi naklediyor:

> "İnsanlar, şurada gürül gürül akan büyük bir nehir dururken, herhangi bir yerdeki ıslaklığı emerek susuzluklarını gidermeğe çalışıyorlar." İmama: "Gürül gürül akan büyük nehir nedir? diye soruldu, buyurdu ki: "Resûlullah (sallallahu aleyhi ve âlihi) ve Allah'ın o'na bağışladığı ilimdir. Allah, Muhammed'in şahsında, Âdem'den son peygamber Muhammed'e kadar gelen tüm peygamberlerin sünnetlerini toplamıştır." Orada hazır bulunanlar dediler ki: "Bu sünnetler nelerdir?" Buyurdu ki: "Peygamberlerin sahip oldukları bütün bilgilerdir." Resûlullah (sallallahu aleyhi ve âlihi), bunların tümünü Emîrü'l–mü'minîn mi daha bilgilidir yoksa bazı nebiler mi?" Ebu Cafer (aleyhisselam) buyurdu: "Bakın ne söylüyor! Allah, dilediği kimselerin kulaklarını açar. Ben

ona diyorum ki: Allah, Muhammed (sallallahu aleyhi ve âlihi)nin şahsında bütün peygamberlerin ilmini toplamıştır ve o da bu ilmin tümünü Emîrü'l–mü'minîn (aleyhisselam)a aktarmıştır, o da bana soruyor: Ali mi daha bilgilidir yoksa bazı nebîler mi?"[23]

Elbette Goethe ne şeyh Kuleynî'den ve ne de Fuzûlî'nin su kasîdesinden haberdardır; ancak buna rağmen intuitiv olarak, sezgi kudretiyle Hz. Muhammed'in dinamik gücünü keşfetmiş ve şairâne dehâsını kullanarak doğru yorumlamıştır.

Evet, su bir âb-ı hayattır, bir harekettir, bir akımdır ve nihayet bir ilimdir; ilâhî kaynaktan fışkıran bir ilim; insanları cehaletten arındıran, gönülleri nurlandıran bir ilim... Su bir değişimdir; dünyanın her yerinde su suya benzer. Bununla birlikte, hikmetinden sual olmaz, hiçbir damla hiçbir ân başka bir damlaya benzemez; hiçbir dalga başka bir dalganın aynı değildir; hiçbir nehir başka bir nehrin aynı değildir. Her suda başka bir pırıltı, başka bir ziya vardır.

Goethe, 23 yaşlarında, şimşek gibi bir delikanlı iken bu şiiri yazdığında muhayyilesinde hangi kaynaklar çağıldıyordu? Öyle görünüyor ki şair, o döneminde tümden Herder'in etkisindeydi. Pek tabii Herder, bu genç dehânın bütün ufku değildi; ancak ister Yunan edebiyatı olsun ister Şark edebiyatı ve İslâm kültürü olsun, hemen hepsi Herder sayesinde daha iyi anlaşılıyordu. Herder, sadece hocası değildi bu genç şairin, bilakis aynı zamanda onun ruhunu yoğuran, şekillendiren ve zekâsını başka kültür ve medeniyetlere yönlendiren bir bilge idi. Herder mütecessis bir zekâ idi ve milletleri yaratan ruhu çok iyi biliyordu. Bir filozoftu, bir kültür felsefecisiydi ve kadîm kültürlerin üzerinde yükseldikleri dili, edebiyatı ve şiiri pek iyi biliyordu. O, sadece Batı şiirine değil, kadim Yunan, Latin ve Arap şiirine vâkıftı. Velhasıl Herder, kültürlerde, dilde, şiir ve edebiyatta milletlerin değişmeyen çehresini, gerçek inkişafını ve değişim esnasında değişmeden kalanı görüyordu. Bu bakımdan Herder, Goethe için hocadan öte, bir yol gösterici ve samimi bir dosttu. Goethe, ona pek itibar ediyor, yazdıklarının tümüyle ilgileniyor ve etkileniyordu. O itibarla şair, "Muhammed'in Nağmesi" başlıklı şiirini yazarken de muhayyilesinde Herder'in keşfettiği pınarlar çağıldıyordu dersek, abartmış olmayız.

Her ne kadar Goethe, bu şiirindeki pınar yahut ırmak mecazını Latin şairi Horaz'ın Pindar hakkında yazdığı bir şiirden aldığı kesin gibi görünüyorsa da, Herder'in *Von der griechischen Litteratur in Deutschland* (Almanya'da Yunan Edebiyatı) başlıklı yazısından etkilendiği de göz ardı edilemez. Evvela Horaz'ın[24] Pindar hakkında yazdığı şiirin ilgili mısralarına bakalım:

Ebu Cafer Muhammed b. Yakub b. İshak el Kuleynî, Türkçesi: Vahdettin İnce, İstanbul 2002, s. 309.

Asıl adı Quintus Horatius Flaccus olan şair M.Ö. 65 yılında doğmuş ve yine M.Ö. 8 yılında

Gleich dem bergabrollenden Strom, den Regen
Über sein herkömmliches Ufer anschwellt,
Braust einher grenzlos aus getiefter Mündung
Pindaros strudelnd;

Dağlardan köpürerek inen su gibi,
Eski kıyılarında coşup kabararak,
Pindar'ın ağzından fışkırarak,
Derin girdaplarda dönen korkunç sular çağlar...

İmdi, burada kadim Yunan şairi Pindar'ın ağzından, dağlardan fışkıran ve derin girdaplara dökülen bir pınar akmaktadır. Dikkat edilecek olursa "Muhammed'in Nağmesi" başlıklı şiirde de aynı berrak, fışkıran pınar söz konusudur. Herder, Horaz'ın bu şiirini yukarıda zikredilen araştırmasında "Pindar und der Dithyrambensänger" (Pindar ve Dithyramben Şairi) başlığı altında mütalaa ediyor ve şöyle diyor:

> Şayet Pindar tasavvur gücünün herhangi bir noktasında kendini kaybeder gibi görünürse, o zaman daha büyük bir ihtişamla, şurada umumî yüksek bir hikmet, orada ilham meleğine çağrı ile kendine döner: Böylece muhteşem bir ırmak olarak akmaya devam eder, genişler, kollara ayrılır, azalır, toparlanır, kendi yatağında akıp gider. Açılan yüzlerce el gibi köpürerek kayalardan aşağı bırakır kendini; ovada tekrar toparlanıp bir araya gelir. Büyük, güçlü bir akıntı ki, geçtiği yerlere isim verir. Buna karşılık bulutlardan kumlar üzerine dökülen bir sağanak düşünün; bir ana gövde teşkil etmeksizin yüzlerce ince kol halinde kumlara sızar, geriye ne isim bırakır ne hiçbir şey; öylece kaybolup gider.

İşte gerçek dehâ ile normal zekâ arasındaki fark budur. Öyle görünüyor ki Goethe, Herder'i de Horaz'ı da okumuş ve başta Pindar olmak üzere diğer iki şaire de "Muhammed'in Nağmesi"yle yani kayalardan fışkıran bir pınar ve coşkun akan bir ırmak metaforuyla mukabele etmiştir.

Burada bir başka kilit kavrama dikkat çekmeliyiz: Neş'e. Şiir yaratıcı bir coşkuyla, âdeta bir neşe çığlığıyla başlar: *Seht den Felsenquell, Freudehell...* Kayalardan

---

ölmüştür. Hicivleriyle öne çıkmıştır, Vergil'in yanı sıra Roma'nın en meşhur şairlerindendir.

fışkıran neşe pınarına bakın... Bu pınar zamanla büyür, güçlenir ve diğer çayları, dereleri de bünyesine alarak kollarını açmış kendisini bekleyen ummâna dökülür; ama yine coşkuyla, neş'e saçarak (*freudebrausend*).

Peki, ama bu neyin neş'esidir? Bu coşku nereden gelir? Şairin burada tasvir etmeğe çalıştığı coşku geçici bir ânın, bir hissin galebe çalmasından kaynaklanmıyor; bir duygu patlaması değildir söz konusu sevinç. Bu coşku yaşanan herhangi bir olayın neş'e olarak dışavurumu da değildir. Bu coşku dehânın kendi tabiatından çıkıp, kozmik enerjisini yaydıktan, gücünün evrensel sınırlarına ulaştıktan sonra tekrar kendi içine dönmesinden kaynaklanır. Bu coşku geçici bir heyecan değil, tam aksine yaratıcı dehânın kendini aşması ve mutlak küllî Ben'e ulaşmasından kaynaklanan ebedî bir cûş-u hurûştur. Burada yaratıcı dehâ, ilâhî bir misyon yüklenerek evrensel harmoninin gücünü ve güzelliğini vecd ile beşeriyetin fâni idrakine aktarır. Bu mesaj ebedî kardeşliktir, barış ve ebedî sevgidir. O yüzden güçlüdür ve hiçbir engel tanımaz.

Hatırlayacak olursak "neş'e" yahut "sevinç", 18. yüzyılı karakterize eden en önemli kavramdır. Barış, kardeşlik ve sevgi sadece Goethe'nin bu şiirinde terennüm edilmemiştir. Goethe'nin can dostu Schiller de en muhteşem şiirlerinden birini bu temaya adamıştır. Schiller, "Lied an die Freude" (Neşeye Şarkı) başlıklı şiirine coşkun bir neş'eyle, bir cûş u hurûş ile başlar:

Freude, schöner Goetterfunken,
Tochter aus Elysium,
Wir betreten feuertrunken,
Himmlische, dein Heiligtum.

Ey neş'e, ilâhların güzel kıvılcımı,
Elisium'un kızı,
Ateşliyiz, bedmestiz girerken
İlâhî mabedine senin!

Barış, sevgi ve kardeşliğin bir ideal olarak yüceltildiği bu şiiri, bilindiği üzere, Ludwig von Beethoven, *"9. Sinfonie"* olarak bestelemiştir. Beethoven'in tüm senfonilerinin en mükemmeli sayılan *9. Senfoni*, 1985 yılında Avrupa Birliği'nin resmî marşı olarak kabul edilmiştir. Farklı motiflerle olsa Goethe, Schiller ve Beethoven'ın aynı fikir ve aynı ideal etrafında birleşmeleri ve mistik bir coşku ile "neş'e, barış ve kardeşlik" ülküsünü terennüm etmeleri dehânın en açık mesajı olsa gerektir.

Bu zaviyeden bakıldıkta, "Muhammed'in Nağmesi" başlıklı ilâhî daha büyük bir önem kazanır; çünkü bu şiirde Hz. Muhammed'e atfen çizilen insanlık rotası,

belki de dolaylı yoldan kabul görmüş oluyor. Keza Goethe'nin şiirinde ilâhî dehâyı sembolize eden gür ve güçlü ırmak yani Hz. Peygamber, tüm kardeş çaylara, derelere ve nehirlere kollarını açmış, *"Kommt ihr alle!"* (Siz hepiniz geliniz!) diyerek onları kabul etmiş ve Allah'a ulaştırmak üzere kollarına almıştır. Dahası "Muhammed'in Nağmesi" başlıklı şiirde Peygamber, kardeşlerini ikna etmeğe çalışmaz, onlara deliller sunmak gibi bir niyeti yoktur ve bunlarla oyalanmaz; o, beşerî ve ilâhî sevginin gücüyle tüm kardeşlerini, tüm insanlığı kucaklar, kollarına alır.

Şu da var ki Goethe'nin bu şiiri, bir bakımdan daha 18. Yüzyılın son çeyreğine hâkim olan yaratıcı zekâyı yansıtmaktadır. O dönemin şairleri, yaratıcı dehâyı "Genius" kavramıyla karakterize ediyorlardı. "Genius" insandaki ilâhî ve yaratıcı ruh demekti ve "Genius" sahibi yani dehâ sahibi bir şair, asla mukallit değildi. O, usûl ve düstûrların, kalıplaşmış kaidelerin baskısından kurtulmuş, hür ve gerçek bir yaratıcıdır. Bu şekilde asrın ruhu (Zeitgeist), farklı bir kahramanlık ve dindarlık anlayışına sahip gerçek sanatkârların ve şairlerin yaratıcı dehâlarında ifadesini buluyordu. Doğrusunu söylemek gerekirse bunların başında da Herder ve Goethe gibi şairler geliyordu. Bu anlamda Goethe'nin hocası Herder'e yazdığı o meşhur mektup hayli önemlidir. Yukarıda da ifâde edildiği üzere Goethe, bu mektubunda şöyle döküyor içini: "Musa'nın Kur'an'da dua ettiği gibi dua etmek istiyorum: Tanrım, göğsüme ferahlık ver." Bu ifâdenin Kur'an-ı Kerim'deki: *"Mûsâ dedi ki: 'Rabbim! Gönlüme ferahlık ver.' 'İşimi bana kolaylaştır.' 'Dilimdeki tutukluğu çöz ki sözümü anlasınlar.'..."* (Sûre 20/26-28) âyetten mülhem olduğunu belirtmeğe gerek yok.

Bilindiği üzere çok yönlü bir kabiliyet olan Goethe aynı zamanda bir ressamdır; perspektifin, ışık ve renk oyunlarının ve renk kombinasyonlarının inceliklerini bilir. Renk felsefesi ise onun çok iddialı olduğu bir alandır. Bunlar şunun için önemlidir, çünkü burada şairin resim vizyonu şiire aksetmiştir. Şair evvela bütün olarak görür manzarayı; temâşâ ettiği estetik objeyi bütün olarak ruh tuvaline alır; sonra manzaranın, bütünün ayrıntılarına iner. Renk, hareket, çizgi, kıvrımlar yerli yerini alınca tablo ortaya çıkar.

Goethe sadece bir manzara ressamı değil; aynı zamanda sosyal ve ruhî süreçlerin de ressamıdır. O itibarla Hz. Peygamber zamanında yaşanan sosyal, ruhî ve dinî çatışmaları, gerilimleri ve değişimleri realist bir algıyla iyi takip etmiş ve şiirine yansıtmıştır. Daha önce de temas edildiği üzere şair, "Ülkelere ad verir,/Geçtiği yerlerde şehirler kurulur" derken bu güçlü değişimi resmetmekte, bir medeniyet projesinin ana hatlarını çizmektedir. Dolayısıyla her zaman bütüne yönelen mütecessis zekâ ve temâşâ eden göz, burada cemiyetteki küçük kıpırtılardan büyük

süreçlere, büyük değişimlere kadar tüm oluşumların ince ayrıntılarını da ustalıkla tabloya yansıtmayı başarmış görünüyor.

Sözün özü şudur ki Goethe, her halükârda, bir temâşâ ressamıdır, bir temâşâ şairidir. Onun mütecessis gözü her zaman temâşâ halindedir; o dehâ, eşyayı, tabiatı ve cemiyeti derûnundan seyreder, âlemi derûnundan kavrar. *Faust*'un şairi, "Muhammed'in Nağmesi" başlıklı şiirinde olduğu gibi, *Faust*'un ikinci bölümünün hemen başında da kayalardan derinlere dökülen bir şelâleyi nasıl temâşâ ettiğini anlatırken âdeta bir tablo çizer; tıpkı şiirindekini andıran bir tablo:

So bleibe denn die Sonne mir im Rücken!
Der Wassersturz, das Felsenriff durchbrausend,
Ihn schau' ich an mit wachsendem Entzücken.
Von Sturz zu Stürzen wälzt er jetzt in tausend,
Dann abertausend Strömen sich ergießend,
Hoch in die Lüfte Schaum an Schäume sausend.
Allein wie herrlich, diesem Sturm ersprießend,
Wölbt sich des bunten Bogens Wechseldauer,
Bald rein gezeichnet, bald in Luft zerfließend,
Umher verbreitend duftig kühle Schauer.
Der spiegelt ab das menschliche Bestreben.
Ihm sinne nach, und du begreifst genauer:
Am farbigen Abglanz haben wir das Leben.

O halde, varsın güneş benim arkamda kalsın!
Ben gittikçe artan bir hayranlıkla,
Kayaların arasında çağlayan şelâleyi seyrediyorum.
Kayadan kayaya yuvarlandıkça, önce binlerce,
Sonra sayısız akıntılara bölünerek,
Tâ yükseklere kadar havaya öfkeli köpükler saçıyor.
Fakat bu fırtınadan doğarak,
Kâh bütün berraklığıyla beliren, kâh havalar içinde eriyip giden
Ve boyuna değişerek etrafa kokulu ve serin titremeler serpen
Gök kuşağı ne muhteşem bir kemer teşkil ediyor.
İşte bu, insan faaliyetinin bir aynasıdır.
Bunu zihninde uzun uzun düşün;
O zaman daha mükemmel anlayacaksın ki:
Hayat renkli bir akisten ibarettir.

Su hayatı var eden, yıkayan, besleyen, arındıran bir parıltıdır aynı zamanda; renk, ışık ve ziyâdır. Arınmak ve aydınlanmak; su ve ışık... Tedâileri ne kadar yakın...

Yahya Kemal, "O Taraf" başlıklı şiirinde ışık ile suyu acaba tesadüfen mi bir arada kullanmıştır?

Hâkimdi yerden ufka kadar uhrevî vakar,
Bir çeşme vardı her taraftından ziyâ akar

Su sonsuz değişimin binbir çeşit tecellisi; akıcı, dalgalı, gürültülü, şırıltılı, çağıltılı, kımıltılı, mırıltılı, fokur fokur; köpüren, kaynayan, sıçrayan, hışırdayan, titreşen, püsküren, dalgalanan, kabaran, guruldayan, fıkırdayan, atılan, dökülen su... Taşan, fışkıran, çağlayan su yahut yağan yağmur, akan ırmak, köpüren deniz... Hepsi su, hepsi bir hayat parıltısı...

Suyun bir de denize, okyanuslara dökülüşü vardır. Peki, okyanus nedir? Bütün derelerin, çayların, akarsuların, nehirlerin velhasıl tüm suların döküldüğü okyanus neyi ifade eder? Okyanus bir muammâdır, sonsuzluktur, sonsuz bir bilmecedir, bilinmez meçhuldür. Okyanus tehlikedir, sükûttur, harekettir, idrake sığmayan, zapt edilemeyen bir kudrettir. Bir metafor olarak küllî varlığı temsil eder, tıpkı neyistan gibi. Kamışlıktan koparılan kamışın en içli nağmelerle varoluş menbâına, ana vatanına, kamışlığa koşması gibi çaylar, dereler, akarsular, ırmaklar velhasıl bütün sular hasret ve haşyetle okyanusa koşarlar. Okyanusa koşarlar, çünkü *"İnnâ lillâhi ve innâ ileyhi râciûn"* yani *"Biz Allah'a aitiz ve muhakkak O'na döneceğiz!"* (Bakara Sûresi, 156) hükmünün dışına çıkamazlar. Okyanus kudret-i ilâhînin sembolüdür. Onu hiç kimse hakkıyla bilemez. Onun için şair Hayâlî der ki:

Cihân-ârâ cihân içredir ârâyı bilmezler
Ol mâhiler ki deryâ içredir deryâyı bilmezler.

Okyanusa kıyasla durumumuz bundan ibaret. Okyanusu hakkıyla bilmek mümkün mü? Asla, ancak O'na inanmadan kendimizi bilmemiz de imkânsız. Goethe, *İtalya Seyahati* ile keşfediyor okyanusu; okyanusu ve dolayısıyla kendini, kendi Ego'sunu ve dünya ile münasebetini:

> "İnsan kendisini bir kere denizin ortasında, sularla çevrilmiş görmedikçe, dünya hakkında bir fikri olamaz ve dünya ile olan münasebetini kavrayamaz. Peyzaj ressamı gözüyle, bu büyük fakat sade yol bana birçok yeni fikirler ilham etti." (*İtalya Seyahati,* II, s. 77)

Küllî varlık, mutlak varlık okyanus; katre yahut damla küçük Ben... Müşkil odur ki okyanus damlaya sığsın, damla tüm güneşi emsin. Hani, "Bir ben vardır bende benden içerü" diyor ya Yunus... İnsanın kendisiyle karşılaşması, kendi Ego'suyla karşı karşıya gelmesi uçsuz bucaksız bir okyanusla karşılaşmasından daha riskli-

dir. Okyanusun medd-ü-ceziri ile insanın soluklanması birbirine benzer. Okyanus metafiziktir, Ego tam mânâsıyla keşfedilmemiş bir exsistenz; her ikisi de sonsuz ve hudutsuz. Velhasıl:

Bu aşk bir bahr-i ummandır
Buna hadd ü kenar olmaz

Poet ve Peygamber

DOĞU BATI DİVANI'NDA Goethe, şair ile peygamber arasında kesin bir sınır çizmek yerine, her ikisinin de Allah tarafından görevlendirildiğini, her ikisini de Allah'ın konuşturduğunu vurgular. Ona göre vahiy ve ilham aynı kaynaktan gelir; ilâhî kelâmı da şiiri de ilham eden bizatihi Allah'tır. Bununla beraber Peygamber'in hedefi ile şairin hedefi farklıdır. *"Peygamberin bizzat kendisinin de ısrarla iddia ettiği ve vurguladığı üzere o, şair değil Peygamberdir"* diyor Goethe, *"ve bu hissiyatı ile onun Kur'an'ı ders olarak okutulmaya yahut zevke hizmet eden insanî bir kitap değil, bilakis ilâhî bir kanundur."* Oysa şair, her şeyden önce bir sanatkârdır ve tabii olarak estetik bir gaye güder; şair, evvelâ "zevke hitap etmek" ister. Şairin estetik kaygıları dışında hiçbir maksadı yokken, Peygamber inandırmak ister, bunun için sözü olabildiğince yalın ve anlaşılır söyler. Peygamber söz marifetiyle insanları ilâhî bir hedef etrafında toplamak ister. Peygamber basit söylemek, anlaşılır kılmak zorundadır; şair ise haz vermek, coşturmak, eğlendirmek, neşelendirmek ve güzellik hisleri uyandırmak ister. Bunun için şair estetik ölçüleri esas almak durumundadır, olabildiğince çeşitlilikten yanadır. Buna mukabil peygamber birliğin sadeliği prensibiyle hareket eder; o, inandırmak ister çünkü "halk, karmaşık olanı tanır, öğrenir ama, ona inanıp, onun peşinden gitmez."

Goethe, Mekkelilerin Hz. Peygamberi kehânetle suçladıklarını, şair bir kâhin yahut kâhin bir şair olduğunu iddia ettiklerini biliyordu. Bu iddianın altında yatan sebep, Hz. Peygamberin getirdiği Kur'an'ın insanlar üzerinde yarattığı olağanüstü tesirdir. İlâhî kelâm, insanlar üzerinde hiçbir şairin ulaşamadığı bir tesir icra ediyor, onları büyülüyordu. Ne var ki Kur'an'ın insan ruhu üzerinde yarattığı etki ile şairlerin büyüleyici etkisi tamamen farklı şeylerdi. Kur'an ve Hz. Peygamber insan ruhunu derûnundan kavrayıp onu bir vahdet fikri etrafında birleştirirken, şair sözün tesiriyle insanları büyüleyip bir hayal âlemine daldırır; şair insanlara geçici bir coşku, bir heyecan ve zevk yaşatır. Bunun için şair, Allah'ın bahşettiği istidadı zevk ve hayal dünyaları yaratmak üzere hoyratça kullanır. Goethe bu kanaatini izhar ederken muhayyilesinde, muhtemelen *Binbir Gece Masalları*'nın pek ulvî bir ahlâkî hedef ve maksat gözetmeden anlatılan o renkli ve maceralı

hikâyelerinin flu görüntüleri dolaşmaktaydı. Mamafih şairin bu konudaki tespitleri doğru görünüyor. Hakikaten Hz. Peygamber, tıpkı Goethe'nin söylediği gibi, "insanları bir bayrak altında toplar gibi söz etrafında toplamıştır." Goethe burada pek hoş bir mecaz kullanmıştır, zirâ bayrağı taşıyan kişi –burada Hz. Peygamber– altında insanları belirli bir istikamete yönlendirmekte ve onlara kılavuzluk etmektedir.

Doğu Batı Divanı'nda Hz. Peygamberi "harikulâde bir adam" olarak vasfeden Goethe, "Notlar ve Araştırmalar" bölümünde şair (poet) ve Peygamber arasındaki farkı şöyle belirtiyor:

> "Peygamberle şair arasındaki farkı daha yakından görmemiz icap ederse, her ikisi de yalnız bir olan Allah tarafından rikkate gelmiş ve ateşlenmişlerdir. Fakat şair, kendine verilen istidadı, daha fazla haz elde etmek için müsrifçe harcar, hazda tüketir. Şairin hedefi eseriyle şöhret kazanmak ve rahat bir hayat yaşamaktır. O bütün diğer maksatları ihmal eder; onun aradığı çeşitliliktir; görüş ve tasvirlerinde sonsuzluktur, sonsuz görünmektedir. Buna karşılık Peygamber yalnız bir tek muayyen maksat güder, buna ulaşmak için de en sade vasıtaları kullanır. O herhangi bir nazariyeyi, bir şiiriyeti ilan etmek, onunla ve onun bayrağı altında milletleri toplamak ister. Bunun için ona yalnız bir şey lazımdır: İnsanların inanması; şu halde o basit ve yeknesak olmağa ve öyle kalmağa mecburdur. Çünkü çeşitliliğe insanlar inanmazlar, onu yalnız idrak ederler, tanırlar."

Goethe, Hz. Peygamberin şiir ve efsaneye, masal ve mitolojiye karşı olduğu kanaatini taşıyordu. Yukarıdaki satırlardan da açıkça anlaşılacağı üzere Kaside-i Muhammediye'nin şairi, bu konuda Hz. Peygamberi kınamak şöyle dursun, tam aksine samimiyetle müdafaa etmeye çalışmıştır. O, Hz. Peygamberin şiire ve şairlere karşı bu menfi tutumunun haklı sebepleri olduğunu vurgulamıştır. Ona göre Hz. Muhammed, şairlerin şiirin efsunuyla insanları uyutmalarına ve aldatmalarına müsaade etmemiştir. Goethe, Hz. Peygamberin bu tavrıyla üstün bir gaye güttüğüne inanıyordu; çünkü Hz. Muhammed güzel ve üstün ahlâkın tamamlayıcısı olarak tüm insanlığın mürebbisi idi ve insanlığın bir vahdet inancı etrafında kenetlenmesini istiyordu. Şairler insanları eğlendirmek, coşturmak, devamlı yeni hazlar ve hayallerle oyalamak isterken, Hz. Peygamber "muayyen bir hedef" gözetmek mecburiyetinde hisseder kendini; zira o, beşeriyetin bütün ıstırabını yüklenmiş bir peygamberdir, Allah'ın resulüdür. O, insanlara doğru yolu göstermek, güzel ahlâkı öğretmekle görevlidir. Hz. Peygamber, Vahdet inancını,

Allah'ın Bir'liğini ve kendisinin O'nun resulü olduğu hakikatini vasıtasız olarak bütün insanlığa anlatmakla mükelleftir. O, bu ulvî görevini yerine getirirken sarîh olmak, ilâhî mesajı bütün çıplaklığıyla ve yalın bir dille söylemek mecburiyetindedir. Buna karşılık şair, dolaylı yoldan anlatır anlatmak istediğini; manzum bir ifâde tarzı kullanır; sözü kalıba dökmek, sese, ritme, hece ve kafiye gibi unsurlara riayet etmek durumundadır. Dolayısıyla şair, Goethe'nin *Şiir ve Hakikat* adlı kitabının 15. Bölümünde belirttiği gibi, ancak "dolaylı yoldan faydalı olabilir."

Demek oluyor ki imanla şiir arasındaki temel farklılık, asıl tezat Hz. Muhammed'in şairlere karşı olumsuz bir tavır takınmasına sebep olmuş görünüyor. Daha doğrusu Goethe, Hz. Peygamber'in şiir ile iman arasında böyle bir paradoksu gördüğüne inandığı için şiire karşı menfi bir tavır takındığına hükmetmiştir. Goethe'nin bizzat kendisi de *Binbir Gece Masalları*'yla büyüdüğü için masal, efsane, hikâye ve şiirin zekâ ve muhayyileyi nasıl büyülediğini ve insanın kendini ne kadar kolay hayallere kaptırabileceğini pekâlâ biliyordu. Yaratılıştan sıcakkanlı Arapların bir taraftan şiire karşı zaaf derecesinde tutkun ve hassas olmaları, öte yandan aşırı sıcak bir iklimin belirlediği hayat şartları onları hiç beklenmedik tehlikelerle karşı karşıya getiriyordu. Bu cümleden olarak Araplar, kolayca kendilerini baştan çıkarıcı bir hayal dünyasını kaptırabiliyor, gevşek, prensipsiz, düstursuz ve fettan bir hayat yaşıyorlardı. Tabii böylesine zihnî disiplinden yoksun bir halkı belirli bir fikir etrafında toplamak ancak güçlü ve yalın bir ifade ile mümkündü. O yüzden Goethe, haklı olarak "şairin aradığı çeşitliliktir; görüş ve tasvirlerinde sonsuzluktur, sonsuz görünmektedir. Buna karşılık Peygamber yalnız bir tek muayyen maksat güder, buna ulaşmak için de en sade vasıtaları kullanır." demektedir. Goethe, *Doğu Batı Divanı*'nın "Notlar ve Araştırmalar" bölümünde "Mahomet" başlığı altında Hz. Peygamberi bu tutumundan dolayı şu satırlarla müdafaa etmektedir:

> "Tüm masalları yasaklamak suretiyle Muhammed şiire karşı gösterdiği hoşnutsuzluk ve antipatide olabildiğince tutarlı ve ısrarlı görünmektedir. Gerçek olandan imkânsız olana kadar her şeyin etrafında kanat çırpan muhayyilenin bu uçarı oyunları ve inanılmaz olanı gerçek ve şüphesiz olarak takdim etmesi, bir Şarklının duygu dünyasına, tatlı rahat ve sükûnuna ve gevşek tembelliğine fevkalâde uygundu. Harikulâde bir zemin üzerinde sallanan bu muhayyel şey, bu boş hayal, *Binbir Gece Masalları*'ndan da bilindiği üzere Sasanîler döneminde de nâmütenahi çoğalmıştı. Bunların asıl karakteri ahlâkî bir hedeflerinin olmamasıdır; bu yüzden insanları bizzat kendilerine yöneltmez, bilakis kendileri-

nin ötesine, kesin açık bir alana yönlendirir ve taşırlar. Muhammed tam da bunun zıddını gerçekleştirmek istiyordu."

Evet, "Muhammed tam da bunun zıddını gerçekleştirmek istiyordu" diyor Goethe; çünkü Hz. "Peygamber yalnız bir tek muayyen maksat güder, buna ulaşmak için de en sade vasıtaları kullanır." Çünkü Hz. Muhammed ilâhî maksadına ulaşmak için tabir caizse yeknesak olmak ve inandırmak zorundadır. O yüzden Goethe, *Doğu Batı Divanı*'nın "Metrukât" bölümünde şu veciz mısralarla Hz. Muhammed'i savunur:

Und so muss das Rechte scheinen,
Was auch Mahomet gelungen,-
Nur durch den Begriff des Einen
Hat er alle Welt bezwungen.

Böylece hak ortaya çıkacağa benziyor,
Muhammed'in de başardığı gibi,
Zira o bir Vahdet kavramıyla
Tüm dünyaya diz çöktürdü.

Doğu Batı Divanı'nda Türk Motifi

GENEL kabul gören bir görüşe göre Goethe, *Doğu Batı Divanı*'nı klasik İran şairlerinden Muhammed Şemseddin Hâfız'ın *Divan*'ına nazire olarak yazmıştır. Şöyle ki; Hammer von Purgstall, 1812–1813 yıllarında Almancaya tercüme ettiği ve ilk defa 1814 yılında yayınladığı *Hâfız Divanı*'nı Goethe'ye yollar. Doğrusu Avrupa'daki savaşlardan ve siyasi çalkantılardan bıkıp bunalan şaire Hâfız'ın lirik Divanı tam zamanında gelmiştir.

Böylece Goethe, *Hâfız Divanı*'nın derin tetkiklerden sonra anlayacaktır ki Şarkın bu lirik yıldızıyla aynı kaderi paylaşmaktadır. İkisi de inkıraz ve çalkantıların gerilimli ortamlarında terennüm etmektedirler şarkılarını. Goethe, bu ortak kaderi mevzubahis ederek *Doğu Batı Divanı*'nda Şarklı kader arkadaşına şöyle seslenir:

Und so, Hafis, wär's wie Dir
Deinem Freund ergangen.

Ve işte böyle, Hâfız, senin yaşadıkların
Dostunun da aynen başına gelmiştir.

Böylece *Doğu Batı Divanı*'nın şairi, bu bunalımlı döneminde Doğu'da aynı lirik dili konuştuğu ilk kader arkadaşını bulmuş ve ona iltica etmiştir:

> "Batı'da olup bitenler pek can sıkıcıydı; gelişmeler bir bunalıma işaret ediyordu; o yüzden Doğu'ya sığındım ve bir müddet Batı'dan ve Kuzey'den uzakta mutlu bir ayrılık yaşadım."

Ne var ki Avrupa fikrinin samimi bir savunucusu olan Goethe, "kendi gök kubbesi"ni tümden terk etmiş değildir. Tam aksine o, "poetik bir maske" ile Doğu'nun yıldızlı semâları altında dolanmış, yıkanmış ve arınmıştır. Zaten şair bu durumu, *Doğu Batı Divanı*'nın "Rendsch Nameh" (Keder Kitabı) bölümünde açıkça ifâde ediyor:

Euch mög' es nicht bedünkeln,
Es sei gemeines Fünkeln:
Auf ungemeßner Ferne,
Im Ozean der Sterne,
Mich hatt ich nicht verloren;
Ich war wie neu geboren.

Size alelâde kıvılcımlar
Gibi görünmüş olabilir bunlar:
Uçsuz bucaksız mesafelerde,
Yıldızlar okyanusunda,
Kendimi kaybetmedim;
Sanki yeni doğmuş gibiydim.

Evet, bir zamanlar Herder'in refakatinde Doğu efsununu keşfetmeğe çalışan bu mütecessis zekâ, bundan sonra başta Hammer olmak üzere Diez ve başka kılavuzlar ile Doğu'yu keşfedecek ve görecektir ki Doğu sadece Hâfız'dan ibaret değildir; Doğu'nun gök kubbesinde daha nice yıldızlar vardır ve bu yıldızlardan birçoğu Türk'tür. Kadı Ebussuut, Nişancı Mustafa Çelebi, Şeyh Muhammed Lâlezârî, Seydi Ali, (Kâtip Rumî), Sultan Selim, Nasreddin Hoca, Mahmut Gaznevî ve Timur ila ahir... Bunların haricinde *Doğu Batı Divanı*'nda bir de hikmetlerden ve atasözlerinden müteşekkil "Hikmet Nameh: Buch der Sprüche" yani "Hikmetler Kitabı" başlığı altında bir bölüm vardır ki burada geçen atasözlerinin ve hikmetli sözlerin büyük bir çoğunluğu Türk atasözleridir. Öte yandan "Timur Nameh: Buch des Timur" yani "Timur Kitabı" bölümü de yine başlı başına büyük Türk hakanı Timur'a ayrılmıştır.

Bu Türk düşünürleri, Türk Sultanları ve şairleri hakkındaki bilgileri Goethe, önemli ölçüde Hammer Purgstall ve Heinrich Friedrich von Diez'in tercümele-

rinden elde etmiştir. Bunların haricinde Goethe, Venedikli Cizvit papazı filozof ve filolog Giambattista Toderini (1728–1799)'nin *Letteratura turchesca* (1787) başlıklı üç ciltlik Türk Edebiyatı tarihini okumuştur. Toderini, 1781–1786 yılları arasında İstanbul'da bulunmuş ve bu zaman zarfında Türk matbaacılığı ve kütüphaneciliği hakkında da bilgi verdiği bu çok kıymetli eserini kaleme almıştır.

Burada bir hususu daha önemle belirtmek gerekir. 10. yüzyıldan 15. yüzyıla kadarki klasik İran edebiyatı, Arap edebiyatı ve İslâm kültürünün güzide eserleri, 18. yüzyılda ve Goethe döneminde Batı'ya tümüyle Osmanlı üzerinden intikal etmiştir. Öyle ki Hammer, meşhur Hâfız'ın *Divan*'ını dahi ancak Sûdî'nin şerhleri yardımıyla anlamış ve tercüme edebilmişti. Esasen Hammer, Şarkiyat alanındaki çalışmalarının büyük bölümünü İstanbul'da gerçekleştirmiştir. Her sabah saat dörtte Sarayburnu'nda denize girdikten sonra ilmî faaliyetlerine başlayan büyük oryantalist, padişahın himmetiyle imparatorluğun tüm kütüphanelerinden tercihen üstün hizmet almaktadır. Çok velûd bir yazar ve mütercim olan Hammer-Purgstall, başta 10 ciltlik meşhur *Osmanlı Tarihi* (*Geschichte des Osmanischen Reiches)* ve 2200 şairiyle dört ciltlik *Osmanlı Edebiyatı Tarihi* (*Geschichte der Osmanischen Dichtkunst bis auf unsere Zeit*)'nin yanısıra, Bâki'nin *Divan*'ı[25] ve Fazlî'nin *Gül ü Bülbül*'ü[26] gibi daha birçok tercüme ve telif esere imza atmıştır. *Osmanlı Edebiyatı Tarihi*'ni Sultan Mahmud'a ithaf etmesinden ve II. Mahmud'un da kendisini "nişân-ı iftihar" ile taltif etmesinden anlaşılmaktadır ki Hammer, Devlet-i Âl-i Osman'ın takdir ve teşvikine mazhar olmuştur.

Şu da var ki Hammer, burada sadece Türk tarih ve edebiyatı ile ilgili çalışmalarını değil, aynı zamanda klasik *Arap Edebiyatı Tarihi* ve özellikle Goethe'nin çok istifade ettiği *Die Geschichte der schönen Redekünste Persiens* (İran Edebiyatı ve Belagati Tarihi) başlıklı 200 şairi mündemiç dev eserini de yine payitahtın desteği, Osmanlı münevver ve şârihlerinin eserleri sayesinde kaleme almıştır; Devletşah'ın *Tezkiretü'ş-Şuarâ* adlı eserinden bilhassa istifade etmiştir. Şunu rahatlıkla söyleyebiliriz ki Hammer, Arap, Fars ve Türk kültürünün Batı'ya tanıtılmasında fevkalâde önemli bir rol oynamıştır; ancak bu kültürlerin önemli fikir ve sanat ürünlerini Devlet-i Âl-i Osman üzerinden tanıdığı ve Batı'ya aktardığı da muhakkaktır. Ne var ki Hammer Purgstall'ın bu tercümelerinin hemen hepsi maalesef pek kuru, tatsız ve şiiriyetten mahrum tercümelerdir. O itibarla bazen meraklılarına faydalı oldukları gibi, bazen de maksadın tam aksine zevk sahibi okuyucunun Bâki ve Fuzûlî gibi pek güzîde şairlere ulaşmasına talihsiz bir şekilde engel ol-

---

[25] Hammer Purgstall Joseph von: *Baki's, des grössten türkischen Lyrikers, Diwan.* Zum ersten Male ganz verdeutscht. Wien: Beck, 1825.

[26] Hammer Purgstall Joseph von: *Rose und Nachtigall,* von Fasli. Ein romantisches Gedicht, türkisch hg. und deutsch übers. Pesth: Hartleben, 1833.

maktadır. Buna rağmen şunu da ilâve edelim: Eğer Goethe, Hammer'in sonraları neşrettiği *Osmanlı Edebiyatı Tarihi*'ni ve bu arada yine Bâki *Divan*'ı tercümesini okuma imkânı bulabilseydi, belki bugün çok farklı ve muhtevası çok daha zengin bir *Doğu Batı Divanı*'na sahip olacaktık. Dahası divan edebiyatı şairlerimiz dünya edebiyatında daha iyi tanınacak ve çok daha itibarlı bir mevkide bulunacaklardı. Kısaca söylemek gerekirse Hammer-Purgstall, Osmanlı edebiyatını İran edebiyatının bir yansıması, bir gölgesi olarak takdim etmekle, istemeyerek de olsa Avrupa kapılarının Osmanlı edebiyatına kapanmasına sebep olmuştur.

Hiç şüphesiz Goethe, Hammer-Purgstall'ın tercümelerinden Türk devlet adamları ve şairleri hakkında faydalı bilgiler edinme imkânı bulmuş, bunları *Doğu Batı Divanı*'na aksettirmiştir. Bununla birlikte o, daha çok klasik Arap ve İran edebiyatı mevzuunda Hammer'den istifade etmiştir. Goethe, Hammer üzerinden tanıdığı Türk şair ve devlet adamlarını da ancak İran edebiyatı yörüngesinde tanımıştır. Sözgelimi Şeyhülislâm Ebussuut Efendi, Hâfız'ın *Divan*'ı hakkında verdiği fetvadan dolayı Goethe'nin dikkatini çekmiştir. Oysa Hammer'in tanıttığı birçok klasik Arap ve İran edebiyatı şair ve düşünürünün yanında, Goethe'nin okuduğu, etkilendiği, takdir ettiği ve *Doğu Batı Divanı*'a aldığı nice Türk devlet adamı, şair, düşünür ve nüktedân vardır ki bunları şarkiyatçı ve mütercim olan Heinrich Friedrich von Diez'in tercümelerinden öğrenmişti.

Türk kültürünün gönüllü elçisi: Mütercim von Diez

KADÎM Şark'ın peygamberleri, filozofları ve şairleri yanında Timur, Nasreddin Hoca, Gazneli Mahmut gibi birçok Türk devlet adamı ve düşünürü de Goethe'nin dikkatini çekmişti. Çalışmalarında daha ziyade Türk kültürü, Türk edebiyatı ve Türk devlet adamlarına ağırlık veren Heinrich Friedrich von Diez, Goethe'nin bu konulardaki en büyük rehberiydi ve çalışmalarıyla olduğu gibi mektuplarıyla da şaire yol göstermiştir.[27] Goethe; Nişancı Mustafa Çelebi, Şeyh Mehmet Lâlezârî,

Goethe, başta Nasreddin Hoca ve bazı Türk devlet adamları olmak üzere bazı konularda Diez'den bilgi talebinde bulunmuştur. Diez, şairin bu isteğine memnuniyetle cevap vermiş ve onu özellikle Türk şair ve düşünürleri hakkında bilgilendirmiştir. Hiçbir zaman birbiriyle karşılaşmayan Goethe ve Diez'den geriye 10 adet mektup kalmıştır. Bunlardan dördünü Goethe, Diez'e yazmış; altısını da Diez Goethe'ye göndermiştir. Ancak Diez'in 1817 yılında ölmesiyle birlikte şairin muhtemel birtakım soruları da muhatapsız ve cevapsız kalmıştır. Goethe, "Notlar ve Araştrmalar" bölümünde Diez'in vefatından bahsederek şöyle demekte-

Seydi Ali (Kâtip Rumî), Kadı Ebussuût, Sultan Selim, Nasreddin Hoca gibi daha nice Türk şair ve düşünürleri hakkındaki bilgilere Diez üzerinden ulaşmıştır. Diez'in şarkiyat ve Türk kültürü konusunda Goethe üzerinde öylesine etkisi vardır ki Katharina Mommsen, bu mevzuda *Goethe ve Diez* başlığı altında çok kıymetli müstakil bir kitap neşretmiştir. Hal böyleyken bizde Diez, maalesef pek bilinmez ve şarkiyat çerçevesinde Türk edebiyatı ve kültürü hakkındaki çalışmalar hep Hammer'e mal edilir. Hatta sadece bizde değil, bilakis Almanya'da da Hans Heinrich Schaeder gibi bazı oryantalistler Goethe'nin Doğu'yu Hammer-Purgstall üzerinden duyduğunu savunmuşlar, buna mukabil Friedrich Heinrich von Diez'den hiç bahsetmemişlerdir. Hâlbuki bizzat Goethe'nin kendisi *Doğu Batı Divanı*'nın "Notlar ve Araştırmalar" bölümünde Diez'den ve onun kıymetli çalışmalarından övgüyle bahsetmektedir. Hammer'den sonra Goethe'nin ikinci sırada önemsediği ve yayınlarından bahsettiği şarkiyatçı Berlinli asilzâde ve özel bilim adamı Heinrich Friedrich von Diez'dir. Diez'den sonra da Adam Olearius gelmektedir. Olearius'un seyahat yazılarından faydalanmakla birlikte Goethe, onun Sadî'den yaptığı tercümeleri yeteri kadar Divan'ına aksettirmemiştir; çünkü Herder daha önce Sadî'den epeyce hikmet aktarmıştır. Goethe'nin Diez hakkındaki takdirkâr sözlerini yukarıda aynen tercüme ettik. Tarihçi Franz Babinger, Diez'in tercüme ettiği *Kabusnâme* ve *Denkwürdigkeiten von Asien* başlıklı eserlerin Goethe'nin *Doğu Batı Divanı*'na etkilerini araştıran bir çalışma neşretmiş ve burada toplam otuz yerde Goethe'nin doğrudan doğruya Diez'in tercümelerinden istifade ettiğini tespit etmiştir.[28] Ancak Diez'in Goethe üzerindeki etkileri bununla sınırlı kalmamıştır. *Doğu Batı Divanı*'nın haricinde "Zahmen Xenien" başlığı altındaki veciz şiirlerinde ve bazı veciz sözlerinde de Diez'in çalışmalarının etkisini görmek mümkündür.

Prusya maslahatgüzârı olarak 1785–1791 yılları arasında İstanbul'da kalan Heinrich Friedrich von Diez, burada Türkçe, Farsça ve Arapça menşe'li birçok kıymetli elyazması toplamıştır. Bu elyazmalarından yaptığı tercümeleri daha sonra *Denkwürdigkeiten von Asien* (Asya'dan Kıssadan Hisseler) başlığı altında yayımlamıştır. Bir diplomat olarak Türk kültürüne hizmetinden dolayı Türklerden çok itibar gören Diez, aynı şekilde Türkleri pek severdi. İstanbul'daki ikameti esnasında Türk örf ve âdetlerinden ve giyim-kuşamından öylesine etkilenmiştir ki Berlin'e döndüğünde evinin bir odasını Türk odası olarak donatmış ve her sabah çalışma masasına oturmadan önce güzel açık renkli angora hırkasını giyer

---

dir: "Böylece aramızdaki mektup görüşmeleri de kendiliğinden nihayetlenmiş oldu. O değerli insan bu mektupları neredeyse hiç okunmayan el yazısıyla acı ve ihtirasla ve de sadakatle hayatının sonuna kadar devam ettirmiştir."

Bak: Katharina Mommsen, *Goethe und Diez*, Berlin 1961, s. 1-2.

ve aldığı tüm madalyalarını takarmış. 18. Yüzyıl Avrupa'sının en önemli bibliyofilleri (kitap hastası) arasında sayılan Diez'in çoğu Türkçe olmak üzere çok kıymetli 835 elyazması ve toplam 17000 cilt kitabı vardı. Bugün bütün bu kitaplar "Bibliotheca Dieziana" adı altında Alman Devlet Kütüphanesi'nde muhafaza edilmektedir. Topladığı el yazmalarından da anlaşılacağı üzere Diez'in tercüme ve çalışmalarının kahir ekseriyetini Türk edebiyatı teşkil etmektedir. Nişancı Mustafa, Şeyh Muhammed Lâlezârî, Seydi Ali (Kâtip Rûmî), Sultan Selim ve Nasreddin Hoca gibi isimlerin yanı sıra birçok Türk atasözünün de *Doğu Batı Divanı*'nda yer almasını tamamıyla Friedrich von Diez'e borçluyuz. *Doğu Batı Divanı*'nı kaleme almaya başladığında Goethe, Şark'ın sadece şiiriyle ilgilenmiyordu, aynı zamanda Doğu'nun tarihini, coğrafyasını, sosyal dokusunu ve her şeyden önce insanının karakterini de tanımak istiyordu. Bu yüzden Diez'in gerek Türk edebiyatından yaptığı tercümeler ve gerekse devlet adamları, düşünürleri ve bilim adamları hakkındaki tercüme ve araştırmaları tam zamanında imdadına yetişmişti. *Doğu Batı Divanı*'nın "Şarkılar Kitabı" bölümündeki bir dörtlüğünde şair, bu durumu mevzubahis etmekte ve Diez'in tercümelerinden öğrendiği ahlâka dair bazı numuneler takdim ettiğini söylemektedir:

Und Blum und Früchte weiß ich euch
Gar zierlich aufzutischen;
Wollt ihr Moralien zugleich,
So geb ich von den frischen.

Sofranızı süslemeği pekâlâ bilirim,
Onu çiçekler ve meyvelerle donatırım;
Ahlâka dair hikmetler de isterseniz birlikte,
Bunlardan taze numuneler sunuyorum işte

Goethe'nin burada "ahlâka dair hikmetler"le Diez'in tercüme ettiği *Kabusnâme*'de okuduğu âdab ve muaşereti kasdetmektedir. Goethe, *Kabusnâme*'de okuduğu "ahlâka dair hikmetler"i memnuniyetle karşılarken ve "harikulâde, hattâ paha biçilmez" olarak değerlendirip bundan dolayı Diez'e müteşekkir olurken, Diez'in mütercim muarızları Hammer-Purgstall ve hocası Chabert ne yazık ki *Kabusnâme* gibi bir tuhfeyi "neşre değer" bulmazlar. Demek ki kıskançlık sadece taraflara zarar vermekle kalmıyormuş.

Goethe'nin Diez'in tercümelerine girişmesi 1815 yılının ilk aylarında başlar. Daha önceden şairin Diez'i tanıdığına, çalışmalarından haberdar olduğuna ve bunları okuduğuna dair bir bilgi mevcut değildir. *Doğu Batı Divanı*'nın henüz teşekkül etmeye başladığı aylarda Goethe, ilk defa Diez'in tercüme ettiği *Kabusnâme* ve *Denkwürdigkeiten von Asien*'in ilk cildini 8 Ocak 1815 tarihinde Weimar Kütüp-

hanesi'nden ödünç almıştır. Günlüklerinden anlaşıldığına göre şair, 11 Ocak 1815 tarihinden 19 Mayıs 1815 tarihine kadar Diez'in bu tercümeleriyle meşgul olmuş. *Doğu Batı Divanı*'ndaki bazı şiirlerin bu meşguliyetten doğduğu anlaşılmaktadır. Hattâ bu çalışmalarıyla Diez, şairi öylesine etkilemiştir ki Goethe, yayıncısı Cotta'ya 16 Mayıs 1815 tarihinde yazdığı bir mektupta, tasarladığı *Doğu Batı Divanı*'nın bir bölümünde özellikle "Türk şairlerini nazar-ı itibara almak" istediğini vurgulamaktadır. Goethe'nin burada kasdettiği "Türk şairleri", von Diez'in *Denkwürdigkeiten von Asien*'de adlarından bahsettiği, bazı şiirlerini tercüme ettiği veya herhangi bir vesileyle tanıtmak istediği bir kitapta adları geçen şair veya düşünürlerdir. Dede Korkut'tan Nasreddin Hoca'ya, Yavuz Sultan Selim'den Nişancı Mustafa Çelebi'ye, Seydi Ali Reis'ten Şeyh Muhammed Lâlezârî'ye ve Divan şairi Fıtnat Hanım'a kadar birçok Türk düşünürü, devlet adamı, şairi ve sanatkârı von Diez'in bir kültür ambarı olan *Denkwürdigkeiten von Asien* başlıklı iki ciltlik derleme, tercüme ve tanıtım kitabında yer almaktadır.

Von Diez'in mezkûr kültür ambarından gıdalanan Goethe, dostu Ferdinand Hand sayesinde de von Diez ile mektuplaşmaya başlayacaktır. Von Diez'in metrukâtı arasından çıkan bir mektupta Ferdinand Hand, Goethe'den bahisle, dostuna şu satırları yazmaktadır:

> "Kraliyet meclis üyesi Goethe, şu sıralarda zat-ı âlilerinin tercüme ettiği "Şark Yazıları"nı incelemekle meşgul oluyor; tıpkı bir zamanlar Fars şiiriyle iştigal ettiği gibi." (29 Mart 1815)

Bu mektup üzerine Diez, kendisine Şeyh Muhammed Lâlezârî'nin *Mizânü'l-Ezhâr* adlı eserinin tercümesi olan *Vom Tulpen- und Narcissen-Bau in der Türkey*[29] başlıklı henüz neşrettiği eserden iki nüsha gönderir. Bu nüshalardan birinin Goethe'ye verilmesi rica edilmektedir ki Hand, bunu 21 Nisan 1815 tarihinde şairler prensine ulaştıracaktır. O günü tümden *Tulpenbüchlein*'a (*Mizânü'l-Ezhâr*'ın tercümesi) hasreden Goethe, aynı gün "Wie man mit Vorsicht auf der Erde wandelt" mısraıyla başlayan şiirini kaleme alır ve bu şiirin bir nüshasını Weimarlı ressam C.W. Lieber'e şarkvarî altın bir çerçeveyle süsleterek bir mektupla birlikte 20 Mayıs 1815 tarihinde Diez'e gönderir. Mektupta şunlar yazılıdır:

> "Muhterem,
> Pek saygıdeğer Beyefendi,
>
> Bunca değerli malûmat için şükranlarımın küçük bir emaresini

---

Wage der Blumen oder Anweisung zum Tulpen- und Narcissen – Bau aus dem Türkischen des Schei'ch Muhammed Lalezari. Übersetzt von H. F. V. Diez, Halle und Berlin 1815.

lûtf-u kabul buyurunuz. *Kabusnâme* kitabı bir zamandan beri beni ve dostlarımı pek hoş bir tarzda eğlendirmektedir. Kitabın içerisinde mevzubahis edilen muhtelif mukadderatlar, meşguliyetler ve merakı mucip meşgaleler fevkalâde akıllı bir şekilde tertip edilmiş. Burada bizi yalnız tarih açısından ve analog olarak alâkadar eden yahut günümüze kadar devam edegelen durumlar söz konusu edilmektedir. Başka birçok husus daha var ki bunlara değinmek istemiyorum. O güzelim *Tulpengeschenk* (*Mizânü'l-Ezhâr*'ın tercümesi kasdediliyor. S.Ö.) için kısaca içten teşekkür etmek istiyorum.

Muhterem, aynı zamanda bir iki soruma müsaade ederseniz, daha doğrusu ilave edilen kapak üzerinde bulunan yazı ile hangi kitap kasdediliyor?

Sonra bir iki malûmat da Türk romanı *Vamek ve Ada* (Goethe, burada şair Unsurî'nin Farsça ve Lamiî'nin Türkçe *Vâmık ve Azra* adlı eserini kasdediyor olsa gerek. Diez, bu eseri tanımıyor. G. W. Lorsbach ise 20 Mayıs 1815 tarihinde Goethe'ye yazdığı mektubunda şöyle diyor: "Türk romanı *Vamek ve Adra*'yı Herbelot'tan dolayı sadece ismen tanıyorum. Muhtemelen Lâtifî'nin *Tezkire*'sinde geçiyor; Chabert bunun birazını tercüme etmiş." S.Ö.) hakkında arzu ediyorum, özellikle romandaki bu şahısların karakterleri, mukadderatları ve diğer âşıklara kıyasla mümeyyiz vasıfları neler, ne ile ve nasıl temayüz ettikleri hakkında. Herbelot pek kısa tutmuş.

Nihayet benim sadece bir yabancı olarak gezindiğim, sizin ise sınırsız bir şekilde hâkim olduğunuz bir alanda ara sıra himaye ve teveccühünüze müracaat etmeme müsaadelerinizi rica ediyorum.

İtaatkâr bendeniz J. W. V. Goethe"

Goethe'nin bu mektupta kullandığı üsluptan Diez'e ne kadar önem verdiği ve itibar ettiği anlaşılmaktadır. Şurası da âşikârdır ki şair, Diez'den özellikle Türk kültürü ve edebiyatı hakkında âdeta bir danışman olarak yararlanmak niyetindedir. Diez ise bu misyonundan son derece memnundur ve bir taraftan onun sorularını memnuniyetle cevaplarken, diğer taraftan da Goethe'yi kendi alâkaları istikametinde yönlendirmek niyetindedir. Bu yönlendirme meselesine ve Goethe'nin bu konudaki ketum tutumuna ileride döneceğiz; ancak burada Ferdinand Hand'ın *Tulpenbüchleins* (Lâle Kitapçığı namı diğer *Mizânü'l-Ezhâr*)'ı Goethe'ye ulaştırdıktan sonra, 31 Haziran 1815 tarihinde Diez'e yazdığı mektuba da bir göz

atmakta fayda var. Hand, Goethe'nin Diez hakkında söylediklerini şöyle hülasa ediyor mektubunda:

> "Kraliyet meclisi üyesi von Goethe, kendisine gönderdiğiniz kitaptan dolayı birçok kez teşekkür ettiğini ve yazılarınızı sadece okumakla kalmayıp, bilakis gerçekten tetkik ettiğini zât-ı şahanelerine bildirmekle görevlendirdi beni. Kendisi bir hediye ile mukabele etmek niyetinde idi. Şu sıralar Wiesbaden'da ılıcalarda bulunuyorlar. Şimdi ise Arap ve Fars şairlerini tetkik ile meşguller. Ben de zat-ı âlilerine bu lâle ve nergis üretimi hakkındaki kitabından dolayı samimî teşekkürlerimi arz ediyorum. Bu kitapta çiçekçilik dünyası hakkında çok mufassal bir anlayış sergilenmektedir. Bu noktada bizim Şark düşünce ve anlayış tarzından ne kadar uzak olduğumuz görülüyor. Bu yazıların tanıtımıyla birlikte büyük bir kazanım elde edeceğiniz muhakkaktır."

Bu yazılar *Doğu Batı Divanı*'nın asıl kaynakları arasında sayılmasalar dahi Divan'ın "Notlar ve Açıklamalar" bölümünde zikredildikleri göz önüne alınırsa Goethe'nin Şeyh Muhammed Lâlezârî'den tercüme edilen bu kitapçığa ne kadar önem verdiği ortadadır. Keza şair, *Mizânü'l-Ezhâr*'ın mezkûr tercümesini 22 Nisan 1815 tarihinde Jena'da botanikçilik yapan dostu Friedrich Siegmund Voigt'e bir ek mektup ile yollayacaktır. Mektup şöyle:

> İlişikte gönderdiğim bu kitapçık muhakkak nazar-ı dikkatinizi celp edecektir, belki de değerli mütercimin kullandığı terminolojiyi en iyi siz aydınlatırsınız. Bahçenizde yeteri kadar yeriniz ve yardımcınız olması hasebiyle, küçük bir külfet ve cüz'î bir çabayı da göze alarak isabetle seçilen lâle soğanlarından yeteri kadarını kâfi bir ihtimamla herhangi bir mahfaza içerisine ekip beklemek kabil olsa gerektir. Eğer zat-ı âliniz Türk çiçek uzmanının işaret ettiği esaslara göre bu çiçeklerin form ve rengini seçip beklerseniz, buradan muhakkak surette önemli malûmat elde etmiş olacaksınız. Bu lale soğanlarının bakımı zamanımızda büyük bir dikkatle ele alındı ve tasvir edildi. Şüphesiz bunlar bizim saray bahçıvanımıza nâmalûm değildir."

Voigt, Goethe'nin mektubuna 23 Mayıs 1815 tarihinde şöyle cevap verir:

> "Uzun zamandan beri Ekselanslarına lûtufkâr iştiraklerinden ve Sayın Diez'e de gönderilen risaleden dolayı teşekkür etme niyetindeydim... Gelecek yıl bir lâle bahçesi yapacağız. Daha şimdi-

den Tulipa souveolens'ten harikulâde bir yeni lâle çıktı ki bu benim çok dikkatimi çekti."

Görüldüğü üzere Muhammed Lâlezârî'nin lâleler hakkındaki risalesi sadece Goethe'nin ilgisini çekmekle kalmamış, bilakis botanikçi dostunu da çok heyecanlandırmıştır. Uzmanlar lâle üretimiyle ilgili olarak bu kitapta verilen malûmatın fevkalâde isabetli olduklarını kaydetmektedirler.

Goethe'nin dostlarına ve bazı konularda danışmak lüzumunu hissettiği akademisyenlere karşı çok kadirşinas davrandığını ve onları her fırsatta yücelttiğini söylemeğe bile gerek yok. Bu cümleden olarak o, özellikle Türk kültür ve edebiyatı hakkında çalışmalarından istifade ettiği von Diez'e de *Doğu Batı Divanı*'nın "Notlar ve Araştırmalar" bölümünde yer ayırmış ve bu şarkiyatçıyı samimiyetle yüceltmiştir. Burada şunu da ilave edelim ki Goethe, bir ara *Doğu Batı Divanı*'na "Dostlar Kitabı" ("Buch der Freunde") ilave etmeği planlamıştı. Tabii bu dostlarının başında da Diez geliyordu. Goethe, hakikaten Diez'in kıymetinin farkındaydı. Diez'in değerini biliyor ve takdir ediyordu; çünkü "müşkil mevzularda ona müracaat edip, soruları[n]a her zaman yeterli ve teşvik edici cevaplar alıyordu." Filhakika Diez, şairin Nasreddin Hoca hakkındaki merakını giderici malûmat verdiği gibi, Hoca'nın bazı nüktelerini de özel olarak tercüme etmiştir. Bu yüzden Goethe, Diez'in bütün çalışmalarını, fedakârlığını ve kendisine gösterdiği samimi tutumu nazar-ı itibara alarak şu mısraları yazmaktan kendini alamamıştır:

Nicht nur als Kabus hast du mich belehrt
Als Oguz auch mir Weisheit zugekehrt
Als Chadsche nun giebst du mir zu bedeuten
Wie Chadsche darf des Timurs Macht begleiten

Bana sadece *Kabusnâme*'yi öğretmedin
Oğuz'un bilge sözlerini de hediye ettin
Şimdiyse Hoca'nın kıymetini bildirdin
Timur'un iktidarına nasıl refakat ettiğini Hoca'nın

Yukarıda Goethe'nin *Kabusnâme*'yi nasıl bir sempati ve alaka ile okuduğunu ve dostlarına tavsiye ettiğini ifade etmiştik. Hakikaten şair, *Kabusnâme*'yi bir başucu kitabı olarak okumuş ve ondan birçok hikmetler öğrenmiştir. Ama sadece bununla kalmamış, bilakis bu kitaptan aldığı ilhamla kendisi de hikmetli sözler söylemiş ve şiirler yazmıştır. *Doğu Batı Divanı* için yazdığımız şerhler ve açıklamalar bölümünde bunlar rahatlıkla takip edilebilir. Goethe, sadece Diez'e ve dostlarına yazdığı mektuplarda *Kabusnâme*'den övgüyle bahsetmekle kalmaz,

aynı zamanda *Doğu Batı Divanı*'nın "Notlar ve Araştırmalar" bölümünde de bu kitaptan takdirle söz eder:

> "Şark edebiyatıyla yakından ilgilendiğim zamanlarda" diyor Goethe, "elime geçmişti *Kabusnâme*. Bu kitap bana öylesine önemli göründü ki nice zamanımı ona hasrettim ve birçok dostu onu incelemek üzere teşvik ettim."

Öyle anlaşılıyor ki hikmetleri seven şair, *Kabusnâme*'yi ve ondaki hikmetleri sadece kendine mal etmekle iktifa etmemiş, bilakis bu hikmetlerden dostlarının da faydalanmasını istemiştir. Bu itibarla güzîde dostlarına hediye olarak *Kabusnâme* kitabını yollamayı tercih etmiştir. Zaman içerisinde bu hikmetler ve öğütler kitabı onda öylesine bir tutku haline gelmiştir ki bir defasında Weimar'da bir kitapçıda rastladığı *Kabusnâme*'den tam 6 adet satın almış ve bunlardan bir tanesini 27 Ekim 1815 tarihinde Frankfurt'taki Willemer Ailesi'ne, bir nüshasını da aynı tarihli imza ile von Seebach'a hediye göndermiştir. Kitabı bir müddet için ödünç alan dostu Knebel, 3 Ekim 1817 tarihinde kendisine yazdığı bir mektupla "*Kabus* kitabını bir müddet daha ödünç tutmak" istediğini bildirince, Goethe kitabı kendisine bağışladığını bildirir:

> "*Kabus* kitabını kalıcı olarak tamamen sana bağışlıyorum. Bende bir nüsha daha var; bu öylesine bir eser ki insan onu arka arkaya ve tekrar tekrar okumalıdır." (13 Ekim 1818)

Kabusnâme hakkında son olarak şunu da ilave edelim ki Goethe, bu kitabı övücü ve tanıtıcı bir yazı kaleme almış ve "Anavatan nasıl bir hazineyle karşı karşıya olduğunu bilsin diye" kitabın muhtevasını vermek üzere 44 bölümünün ana başlıklarını *Doğu Batı Divanı*'nın "Notlar ve Araştırmalar" kısmında aynen sıralamıştı.

Nasreddin Hoca'ya gelince...

Goethe, *Doğu Batı Divanı*'nın "Notlar ve Araştırmalar" bölümünde iki yerde Nasreddin Hoca'dan söz ediyor. İlkinde "Müstakbel Divan" (Künftiger Divan) başlığı altında tasarladığı ve fakat ne yazık ki yazamadığı bu "Müstakbel Divan"ın ana hatlarını çizerken, sözü Nasreddin Hoca'ya getiriyor ve şöyle diyor:

> "Esasen Timur Kitabı (Buch des Timur), daha sonra temellendirilmeliydi. Belki de bunun için birkaç yıl daha geçmeliydi ki akla yakın yorumlar dünyada olup biten korkunç olayların görünüşünü bozmasın. Eğer dünyayı tarumar eden zalim Timur'un nükteci sefer ve otağ arkadaşı Nasreddin Hoca zaman zaman ortaya çıksaydı bu trajediyi neşelendirebilirdi. Hoş vakit ve hür

düşünce bunun için en güzel faydayı sağlayacaktır. Zamanımıza kadar gelen ve bize ulaşan fıkranın örnek bir kısmını ilâve ediyoruz.

Timurlenk bir çirkin âdem idi. Bir gözü kör ve bir ayağı demirden idi. Bir gün Hoca ile oturup sohbet ederken Timur başını yokladı; tıraşı gelmiş. Berberi emredip çağırttı ve tıraş oldu. Berber Timur' un eline ayna verdi. Timur aynaya baktı, gördü ki sûreti gayet çirkindir, hemen başladı ağlamaya. Hoca da onunla birlikte ağlamaya başladı. Bunlar bir iki saat kadar ağladılar. Sonunda Timur'un bazı nedîmeleri ve musâhipleri Timur'u teselli edip ve hikâye-i garibe ile eğlendirip unutturdular. Timur ağlamayı kesti, Hoca ise ağlamayı kesmek bir yana daha ziyâde ağlamaya başladı. Timur, Hoca'ya sordu, dedi ki: "Haydi ben aynaya baktım, gayet çirkin gördüm kendimi de üzüldüm: hem pâdişahım; malım ve câriyelerim çok, hem de (buna rağmen) kendim çirkinim; ona ağladım. Ammâ sen neye ağladın? Ve hâlâ durmaz ağlarsın?" deyince Hoca hemen cevap verdi: "Sen aynaya bir kere baktın, bir bakımlık bile kendi çehreni görmeğe sabredemeyip ağladın. Ya bizler gece gündüz senin çehrene bakıp duruyoruz. Bizler ağlamayalım da kimler ağlasın? Ben de ona ağladım." deyince Timur gayrı güle güle bir hal oldu."

Goethe'nin Nasreddin Hoca'dan bahsettiği ikinci yer yine *Doğu Batı Divanı*'nın "Notlar ve Araştırmalar" bölümündedir. Burada şair, "takdire layık bir insan" olarak yücelttiği von Diez'i takdim ederken bu şarkiyatçı ile mektuplaşmalarını mevzubahis eder ve kendisinden nâmını ve şanını duyduğu nükteci Nasreddin Hoca'dan birkaç fıkra daha tercüme etmesini rica eder. Şöyle devam ediyor:

"Onun ciddiyet ve nev-i şahsına münhasır meşrebini bildiğim için, belirli konularda da onunla kontak kurmaktan sakınırdım. Bununla birlikte düşünce tarzına tamamen aykırı olduğu halde, kendisine hani şu dünya fâtihi Timur'un eğlendirici seyahat ve otağ yoldaşı Nasreddin Hoca'nın karakterini tanıma arzusu ile bazı anekdotları tercüme etmesi için müracaat ettiğimde bana oldukça lütufkâr davranmıştı. Çoğu zaman buradan şu çıkıyor ki Batılıların kendi tarzlarında muamele ettikleri, Şark'a yakıştırdıkları bazı uydurma masallar, asıl rengini, gerçek ve makul espri gücünü bu tahrifden dolayı kaybediveriyorlar."

Goethe, son derece haklıdır. Hakikaten batılı yazarların anlattıkları efsanelerin, masalların birçoğunun menşei Doğu'dadır. Batılı yazarlar, bu masal ve efsaneleri

şairane bir fanteziyle Batı'nın kültür normlarına adapte ederek yeniden anlatırken bir yerde onların orijinalitesini de tahrif etmiş oluyorlar. Böylece Şark muhayyilesinin eseri olan bu harikulâde efsaneler, Batılı şair ve yazarların müdahalesiyle hakikaten "asıl rengini, gerçek ve makul espri gücünü bu tahriften dolayı kaybediveriyorlar."

Diez'in Nasreddin Hoca'dan tercüme ettiği fıkralara gelince, şunları tespit ediyoruz: Goethe'nin ricası üzerine Diez'in Nasreddin Hoca'dan tercüme ettiği fıkraların tamamı, Grumach'ın 3 cilt halinde neşrettiği *West östlicher Divan*'ın III. cildi olan *Paralipomena*'da bulunmaktadır. Burada "Erzählungen von Nussreddin Chodscha" (Nasreddin Hoca'dan Hikâyeler) başlığı altında, sayfa 226'dan 230'a kadar birbiri ardınca toplam beş fıkra anlatılmaktadır. Bunlardan dördüncüsünü Goethe, "Notlar ve Araştırmalar" bölümünde "Von Diez" başlığı altında aynen iktibas etmiştir (Bu fıkranın tercümesi yukarıdadır). Diez'in tercüme ederek Goethe'ye yolladığı diğer fıkralar sırasıyla şöyledir:

> "Nasreddin Hoca bir gün köyün ileri gelenlerine ve köylülere dedi ki: 'Timur bizden bir ziyâfet ve hediyeler bekliyor. Ancak koyun eti yemediği için, ziyafetin tavuk eti, kaz eti ve ördek etinden olması gerekiyor.'
>
> Köyün eşrâfı bir araya geldiler ve kırk elli sahan kaz, tavuk ve ördek eti kızarttılar ve üzerlerine kapakları kapattılar. Bunlardan bazıları tereyağında kızartılmış ve içleri doldurulmuştu. Bunun yanında birkaç sepet dolusu da meyve, incir, ayva ve nar hazırlanmıştı.
>
> Bunların hepsini Hoca'nın evine getirdiler ve dediler ki: 'Bunları al ve Timur'a götür.' Hoca cevaben, 'Şimdi akşam, yarın sabah götürürüm,' dedi. Köylüler buna memnun oldular ve dönüp gittiler. Fakat Hoca onlar gittikten hemen sonra, sahanlardaki kazların, tavukların ve ördeklerin birer budunu koparıp aldı ve karısıyla kendine ziyafet çekti
>
> Sabah olduğunda karısına şöyle dedi: "Meyvelerden alabildiğini al!" Karısı ayvaları ve narları aldı, ancak incirleri bıraktı. Hoca ısrarla karısının incirleri de almasını istedi; ancak karısı buna aldırış etmedi ve incirleri sepetlerde bıraktı. Hoca bunların hepsini aldı ve Timur'a götürdü.
>
> Timur bunların ne olduğunu ve hangi vesileyle geldiğini sordu. Hoca cevaben, 'Köyün ileri gelenleri size selam söylüyor ve bunları yedikten sonra köyden ayrılmanızı istiyorlar.' Timur sahanları açtırdı ve içlerine baktı. Sahandaki kızartılmış tavukların,

kazların ve ördeklerin her birinin birer budunun eksik olduğunu görünce Hoca'ya, 'Bunların birer bacakları nereye gitti?' diye sordu.

Hoca, 'Bizim buradaki tavuklar, kazlar ve ördeklerin hepsi birer ayaklıdır.' diye karşılık verdi. 'Bunun sebeb-i hikmeti budur.' Timur buna güldü ve yemeğini yedi. İncirler geldiğinde, Hoca'nın kavuğunu çıkarttırdı ve incirler bitene kadar birini yiyip diğerini Hoca'nın kafasına fırlattı.

Her incir atışında Hoca, 'Yarabbi şükür,' der, hiç sinirlenmeden. Bunun üzerine Timur, 'Kafana her incir attığımda sen hiç sinirlenmeden, Yarabbi şükür! diyorsun, bunun sebebi nedir?' Hoca cevap verir: 'Hünkârım!' der, 'insan kırkta bir de olsa hanıma kulak vermelidir. Bu incirlerin yanında ayvalar da vardı. Bunları evde bıraktım. Hanım incirleri evde bırakmama karşı çıktı ve dedi ki, incirleri hükümdara götür, fakat ayvalar kesinlikle evde kalacak. Yani incirleri zorla gönderdi. Bu yüzden Allah'a şükrediyorum; zirâ, eğer karımın sözünü dinlemeyip de ayvaları getirmiş olsaydım, şimdi başımın hali nice olurdu!...'

Bu Timur'un çok hoşuna gitti ve dedi ki, 'Gel seninle şöyle geziye çıkalım biraz.' Atlara atlayıp nehrin kenarına doğru gittiler. Burada Hoca, tek ayak üzerinde duran ördekleri ve kuşları gördü. Timur'a şöyle dedi: 'Hünkârım, bizim memleketin tüm kanatlılarının tek ayaklı olduğunu görüyor musun?'

Timur, orada bulunan çalgıcı başına davulları dövmesini emreder. Davullar çalmaya başlayınca kuşlar korkudan öteki ayaklarını çıkararak etrafa bakmaya başlarlar. Timur, Hoca'ya dönerek, 'Bu kuşların iki ayaklı olmalarının sebebi nedir?' diye sorar. Hoca anında cevap verdi: 'Bu davul tokmağıyla sana vurulsaydı, sen dört ayaklı bile olurdun.'

*

Timur, Hoca ile birlikte, her iki tarafında evler bulunan karargâhtan geçerek şehri terk etmek üzereyken, bir kedi korkudan yolun bir tarafından diğer tarafına hızla zıplayınca yelleniverir ve yan yana giden atları ürkütür. Timur hemen Hoca'ya sorar: 'Bu yellenme hangi eve layık?' Hoca cevap verir: 'Sultanım, bu kedi havada yellendiği için hiçbir evin layık değildir. Tam aksine beytülmale (hazineye) bırakılmak gerekir ki bu zât-ı devletlerinin tabii hakkıdır.' Bunun üzerine Timur gülmekten yıkılır.

*

Bir gün Hoca eşeğini kaybeder. Arar, bulamayıp: 'Varayım, köyden taşra, kırda arayım.' deyip arar, arar... Bulamayıp, – ihtiyar adam- gayrı yorulup: 'Bir büyük, yüksek çınar ağacına çıkıp yüksekten bakarım eşeğe, görünür mü? Ve hem gölgede bir parça istirahat ederim.' deyip ağaca çıkar. Bakıp otururken, gördü ki bir adam bir avradı almış, ağacın altına getiriyor. Adam baktı ve gördü ki hem tenha ve hem gölge, hemen avradı alt edip işle meşgul oldu. Hoca kendi kendine dedi ki: 'Mes'ele çatallandı; bakalım neye müncer olur?' Derken avrat hemen ol adama dedi ki: 'Benim vaslımdan hazzeyledin mi?' Adam hemen cevap verdi: 'O kadar hazzeyledim ki iğne deliğinden Hindistan'ı seyrediyorum.' deyince, hemen Hoca bunu işitip yukarıdan seslendi: 'Cânım adam! Bak, Hind taraflarında benim eşeğimi görebilir misin? Zira gâiptir.' deyince hemen herif baktı, ağaçta adam var, hicabından kaçıp gitti.

*

Komşusu Hoca'dan ip istemiş. Hoca içeri girip bir süre bekledikten sonra dönmüş,

— Kusura bakma komşu, ipe un sermişler!

Komşusu:

— İlâhi Hoca, demiş, hiç ipe un serilir mi?

Hoca kesip atmış,

— Adamın vermeye gönlü olmayınca öyle bir serilir ki!..."

Goethe Diez'in tercümesinden bu beş fıkrayı okumuştur; ancak, Diez'in Nasreddin Hoca hakkındaki düşünceleri onu pek tatmin etmiş görünmemektedir. Hatta Diez'in Nasreddin Hoca hakkında mektuplarında serdettiği ihtiyatlı ve kısmen menfi tavır şairi biraz rahatsız etmiş olmalı ki *Doğu Batı Divanı*'nın "Notlar ve Araştırmalar" bölümünde Nasreddin Hoca'nın fıkralarının önce Latinceye sonra da Almancaya tercüme edilmesi gerektiğini ifade etmektedir:

> "İmdi bu kitabın el yazması bir nüshası Berlin Kraliyet Kütüphanesinde bulunduğu için, gönül ister ki bu alanın bir uzmanı bize iyi bir tercümesini yapsın. Hatta bilginler tam bir malûmat sahibi olsun diye kitabın evvelâ Latince tercümesini yapmak daha uygun olurdu muhtemelen. Daha sonra Alman okuyucu için peyderpey makul bir tercüme gerçekleştirilmek icap eder."

Bu satırlardan anlaşılmaktadır ki gerçek nüktenin değerini bilen Goethe, büyük

nüktedan Nasreddin Hoca'nın fıkralarına karşı fevkalâde ilgi duyuyor ve onların dünya kamuoyuna, özellikle de Alman okuyucusuna kazandırılmasını samimiyetle istiyordu. Oysa Diez, 24 Nisan 1816 tarihinde Goethe'ye gönderdiği bir mektubunda Nasreddin Hoca hakkında kritik ve vukuftan çok uzak görüşler ileri sürmektedir. Diez, mektubunda aynen şöyle yazıyor:

> "Bunun ötesinde size Nasreddin Hoca'dan birkaç fıkra göndermek istiyordum. Hoca ki nüktedan bir kafa değil bilakis oldukça sıradan ve edepsiz bir şakacıydı.

Bu kadarla kalsa iyi, ama Diez her nedense bununla yetinmez ve 11 Ekim 1816 tarihinde yazdığı başka bir mektupta kantarın topuzunu tümden kaçırır:

> "Nasreddin Hoca oldukça bayağı bir şakacı ve şarlatandır. Ondan alınan hikâyeler daha sonra uzun kış gecelerinde bir araya gelen adi ve kaba insanların sohbet konusu olmuştur. Kendisi ondördüncü yüzyılda, Timur yahut Timurlenk (Topal Timur demektir ki Avrupa bunu Tamerlan yapmıştır) Asya'yı fethettiğinde küçük Asya'nın bir köyünde Hoca olarak yaşıyordu. Onun aklına gelen fikirler ve nükteleri Timur'un hoşuna gidiyordu ve bu yüzden onu bir müddet arkadaş olarak yanında dolandırdı. Fıkralarından müteşekkil birçok küçük kitap var. Bununla birlikte Avrupa'da hiçbir tercümesinin olduğunu bilmiyorum. O yüzden ekte birkaç güzel fıkrasını aynen tercüme ettim ki, zat-ı âlileri bu adamın zekâsını daha yakından tanıyabilsin. Gerçi Timur, Hoca'yı bir oyuncak olarak kullandı, lâkin onun bazı kabalıklarına da tahammül etmek zorunda kaldı."

Bir muammâ olan hayatın esrarını fıkraları ve nükteleriyle ortaya koyan Nasreddin Hoca'yı klişe bir ahlâk anlayışının sınırlarını zorladığı için "adi bir şakacı ve şarlatan" olarak damgalamak, aslında Goethe'ye yakışmayan, acele verilmiş bir hüküm gibi görünüyor. Kolektif psikolojiyi, şuuraltı dünyasını ve insan gerçeğini mecaz, nükte, fıkra ve zekâ kudretiyle böylesine aydınlatan bir dehâyı Goethe, elbette anlamaya çalışmak isteyecektir. Diez'in aksine Goethe, onun nüktelerindeki zekâ parıltısını görmüş olmalı ki bu Türk nükteciyi daha iyi tanımak ve dünyaya tanıtmak istemiştir. Daha da önemlisi şair, Diez'in tercüme ettiği topu topu beş fıkrayı okuyarak Hoca hakkında fikir sahibi olmuştur. Hatta o, büyük bir hakkaniyet duygusuyla bu Türk nüktedanı, mütercimi Diez'e karşı savunmak mecburiyetinde kalmıştır. Şair, 23 Ekim 1816 tarihinde mütercim Diez'e gönderdiği cevabında mütercimin yukarıdaki iddiasına karşı Nasreddin Hoca'yı şöyle savunmaktadır:

> "Bu itibarla, doğulu nükteci ve güldürücünün kendine has karakteristiğini birkaç hikâyede ortaya koymasından dolayı zât-ı âlilerine teşekkür borçluyum. Esasında böyle nükteci ve güldürücülerin durumları hep aynı kalacaktır. Yalnız bunların yaşadıkları çağ ve ülkeler derece derece değişecek ve ince farklılıklar gösterecektir. Şayan-ı hayrettir ki o, dünyada çok belalara sebep olan korkunç bir hakana refakat etmiş ve bu hakan onu en güvenilir ve en yakın çevresinde görmüş."

Fıkra ve nükteleriyle neş'e kaynağı olan, ama aynı zamanda düşündüren, düşündürürken güldüren, güldürürken düşündüren kıvrak Türk zekâsını temsil eder Nasreddin Hoca. Bitmez tükenmez espri gücüyle, sevgi ve hikmetleriyle Balkanlardan, Ortadoğu'ya, Avrasya'ya ve uzak Asya'ya kadar zengin, fakir ve orta halli hemen herkese en iyi ve en kötü günlerinde moral vermiş, teselli kaynağı olmuştur. Evet, bu müthiş zekâ, asırlardan beri en kırılgan ve en karanlık anlarında dahi hayatı bir neş'e pınarına dönüştürmeyi başarmıştır. Onu bir "soytarı" ve bir "şarlatan" olarak görmek isteyenlerin görüşleri elbette kendilerine aittir; ancak hiçbir görüşün, önyargının onun dehâsını, espri gücünü ve nükte kudretini perdeleyemeyeceği ortadadır.

Bir Avrupalı olarak Goethe, hakkında çok az şey bilmesine rağmen bu gücü herkesten önce kavramış ve bu zekânın bir an önce Avrupa'ya tanıtılmasını istemiştir. Goethe'nin bu haklı isteği, şairin ölümünden tam 25 yıl sonra yerine getirilmiş ve Nasreddin Hoca'nın fıkraları 1857 yılında Avrupa dillerine çevrilmeğe başlamıştır. Bu tarihten itibaren "Üstad Nasreddin'in Nükteleri" (Meister Nasreddin's Schwanke) diye anlatılan fıkralar, Alman halkından gördüğü alaka üzerine 20. yüzyılda farklı ve kaliteli yayınlarla haklı olarak Almanya'da bir Nasreddin Hoca rüzgârının esmesine sebep olmuş görünüyor. Bu yayınların hepsi güzeldir; ancak bunların içerisinde en ciddi ve en mufassalını Nasreddin Hoca'nın toplam 666 fıkrasını fevkalâde güzel bir ciltle neşreden Beck Verlag (Beck Yayınevi) ortaya koymuştur (Nasreddin Hodscha, *666 wahre Geschichten*, 319 s., C. H. Beck Verlag, München 2006).

Nasreddin Hoca'ya hak ettiği ilgiyi esirgeyen mütercim ve şarkiyatçı Heinrich Friedrich von Diez, gerçek anlamda Dede Korkud'u keşfeden adamdır.[30] Her ne

---

[30] Faruk Sümer, *Dede Korkut destanları* hakkında en eski tarihi bilgiyi *Mısır Türk Memlûkleri* devri müverrihlerinden Ebû Bekr b. Abdullah b. Ay-Beğ ed-Devâdarî(öl. 1331-32)'nin verdiğini söylemektedir. Sümer, oradan şu bilgileri aktarıyor:

"Ben derim ki burada bu kavmin zuhur, huruc ve işlerinin başlangıcını anlatalım. Bu, melik büyük baba anlamına gelen (?) *Ulu Han Ata Bitikçi* adlı kitapta, onların yaradılışlarının başlangıcı ve ataları üzerindeki -artık şeriatın cevaz vermediği- sözlerin kısa bir özetidir. Bu

kadar ilk defa Fleischer, *Dede Korkud Kitabı*'nı bulsa da, Türklerin bir millî destanları olduğu konusunda ilim âleminin dikkatini çeken von Diez'dir.[31] Onun bu hakkını teslim ettikten sonra, konuyla ilgili çalışmalarına, gayretlerine ve Goethe ile mektuplaşmalarına geçebiliriz.

Diez, *Denkwürdigkeiten von Asien* II. Cildinde tercümesini yayınladığı Tepegöz hikâyesinin müstakil özel baskı bir nüshasını Goethe'ye yollar ve refakat mektubunda bu hikâyenin Homeros'un *Odysee*'de anlattığı Polyphem efsanesinin menşei olduğunu vurgular. Mektup şöyle devam ediyor:

> "Muhakkak içerisinde dikkatinizi çekecek bazı şeyler bulacaksınız. Bunların arasında Asya'nın derinliklerinden olan bir Siklop hikâyesinin tamamını bulacaksınız ki büyük ihtimalle Homeros, aslından kısaltarak yazdığı Polyphem'ini burada anlatılanlardan duymuştur. Zira onun söylediklerinin bir kısmı neredeyse harfi harfine benim *Oğuznâme*'nin Siklop hikâyesinin aynıdır. Şu var ki biz Asyalı yazıcıların doğumundan ölümüne kadar tüm hayat şartlarını anlattıkları Oğuzların Siklop'unu tümüyle biliyoruz. Daha önce birçok örnek vererek gösterdim ki Yunanlılar birçok şeyi Şarklılardan aldılar; aldılar ve hemen tüm yabancı şeylerin üzerlerine kendi örtülerini attıkları gibi bunun üzerine de kendi kılıflarını geçirerek zahiren kendi mülkleri yapmaya gay-

---

kitabı ilk *Türkler*'den *Moğol* ve *Kıpçaklar* yanlarından ayırmazlar ve bunun onların katında büyük bir değeri vardır; nasıl ki diğer *Türkler*'in *Oğuz-nâme* adını verdikleri bir kitapları olduğu gibi. Onlar bu kitabı elden ele dolaştırırlar; orada Oğuzlar'ın işlerinin (tarihlerinin) başlangıcından ve onların ortaya çıkışlarından itibaren gelen hükümdarlarının ilki ve büyüğü Oğuz'dan bahsedilir. Oğuz-nâme'de onlarca Depe-Göz denilen bir şahsın ahvali (de) anlatılır. Bu Depe-Göz onların yurtlarını yıkmış ve eski *Türkler*'in ulularını da öldürmüştür. Onların inandıklarına göre Depe-Göz çirkin yaradılışlı idi; başının ortasında bir gözü vardı; kendisine kılıç ve kargı işlemezdi; annesi ulu denizin perilerinden olup, babasının külâhı da ancak on keçi derisinden yapılmıştı. Onların buna dair günümüze değin aralarında söylenen birçok sözleri ve ünlü hikâyeleri vardır. Bunları, onlar arasında zeki ve kopuz çalmasını bilenler ezberlerler. Nihâyet bu Depe-Göz, Türkler arasında şerefli ve yiğit olarak tanınmış, Urus oğlu Basat adlı bir genç tarafından öldürülmüştür..." (Prof. Dr. Faruk Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler)Tarihleri-Boy Teşkilâtı-Destanları*, Ana Yayınları, İstanbul 1980[3], s.377.

[31] Diez, *Dede Korkud Hikâyeleri*'nden özellikle biriyle çok ilgilenmiştir. Bu hikâye onun önce müstakil olarak ve sonra *Denkwürdigkeiten von Asien* (Asya'dan Kıssadan Hisseler) (Berlin und Halle 1815) başlıklı derleme ve tercüme çalışmasında neşrettiği *Depe Göz oder der oghuzische Cyklop* (Tepegöz yahut Oğuzların Tek Gözlü Devi) adlı hikâyedir. Burada hemen belirtelim ki Diez'den ancak yüzyıl sonra yani 1916 yılında ilk defa Kilisli Rıfat, aynen Diez'in kullandığı nüshayı kullanarak Türkçede Dede Korkud hikâyelerini neşretmiştir.[31] Diez'in kullandığı nüsha Dresden nüshasıdır. İkinci bir el yazması nüshasını ("Kitab-ı Dede Qorqut", Cittá del Vaticano 1952) ise Etteore Rossi, 1952 yılında keşfetmiştir ki bu nüsha Vatikan Kütüphanesi'nde bulunmaktadır.

ret ettiler. Şimdi tüm hikâyenin aslını ortaya çıkardığımı zannediyorum."

Diez, tercümesini yaptığı Tepegöz hikâyesinin girişinde de diğer Siklop'lar ve Homeros'un Siklop'unun asıl kaynağının Oğuzlar olduğu üzerinde uzun uzun durmakta ve mukayese suretiyle Homeros'un Polyphem'ini Asya seyahatlerinde işittiğini ispat etmeğe çalışmaktadır.[32]

Diez, *Denkwürdigkeiten von Asien* II, s. 417–419. Orhan Şaik Gökyay, Diez'in mevzubahis giriş yazısını hülasa ederek tercüme ettiği için burada yeniden tercümesine gerek görülmemiştir. Ancak önemine binaen Diez'in görüşlerini Gökyay hocanın tercümesinden takdim etmeyi gerekli gördük:

Buradaki Tepegöz, başka sikloplarla, hele Homeros'un siklobu ile bütün cihetlerince benzerlik gösteriyor. Fakat Oğuz siklobu Yunanlılarınkinden alınma değil, Yunanlılarınki bunun taklididir. Yunanlılarınki eski değilse Oğuzlarınki de yeni değildir.

Oğuzlarda, Oxus'un öbür tarafında, şimdiye kadar herkesin eski Yunanlılarda aradığı bir siklop bulmak dikkate değer.

Bir takım sikloplardan Yunanlılar bahsederler; bunların alınlarının orta yerinde büyük yuvarlak bir göz vardır. Bunlar dev gibi tasavvur edilir. Meselâ Polyphem 200 kadem uzunluğundadır ve elinde en büyük gemi direğinden daha büyük bir sopa vardır. Bunlar yabani ve kötü insanlar olarak düşünülür.

Siklopların ikinci çeşitleri müthiş işler yapmış olan işçi adamlardır. Argas memleketinde, Proatus isminde birinin Lycien'den getirttiği yedi siklopla takviye ettiği bir Tirynthis şehri vardı. Duvarların en küçüğü bir çift hayvanın çekemiyeceği taşlardandı. Mycene şehrinin duvarları da onların bir eseri olarak rivayet edilir. Strabo, içinde üç lâbirent yapılmış olan Napoli'deki mağaraları da siklopların eseri diye zikreder. Fakat bu siklopların ne ucubeliklerinden, ne de tek gözlerinden bahsedilmez.

Burada Albanyalıları da söylemek lâzımdır. Bunlar akşama doğru İberia, sabaha karşı da Hazer denizi arasında olduklarından ve gayet boylu olup çiftçilik ve hayvan yetiştirme ile uğraştıklarından bir siklop hayatı sürüyorlar görünür. Ve yine Scyth'lerin birçoğu da şimal taraflarında otururlardı. İhsan yemekle itham edildikleri için siklop denirdi.

Şu halde bu sikloplar fiilen olmaktan ziyade ismen siklopturlar. Burada Dede Korkut'ta bir üçüncü siklop görüyoruz ki Homeros'daki Polyphem'den başka bir şey değildir.

Tepegöz'le Homeros'daki Polyphem'in benzerlikleri:

1) Doğuşta, Polyhem'de Neptün'ün peri Thoosa yahut Amphyrite veyahut Amynone ile münasebetinden; bir kısmına göre de Elatlas'la peri Stilbe yahut Amynon'dan doğmuştur. Ricci de sikloplara yalnız bir göz verilmesi bir mecazdır. Her iki siklopta da sonra kendilerinden alınmak üzere, yalnız bir göz tasavvur edilmiştir. Ricci birçok şahitlere dayanarak tek gözlü insanlar bulunduğunu ilâve ediyor.
2) Oğuz'un pınarda bulunuşu, Uruz'un onu Basat'la beraber büyütmesi, dadılarının sütünü emince onları öldürmesi, çoluk çocuğun burnunu kulağını yemesi Homeros'da ve ötekilerde büsbütün meskût geçilmiştir.
3) Tepegöz Oğuz elinden koğulduktan sonra, annesinin, parmağına bir yüzük geçirmesi ve bu suretle onu ok ve kılıçla yaralanmaktan kurtarması, Tepegöz'ün Kara Dağda kendine yurt edinmesi ve yağma ile geçinmeye başlaması kısmına gelince Polyphem'in kurşun geçmez olduğuna dair bir şey bilinmiyor. Tepegöz'le bunun bir olduğu yer dağda oturması ve gayrımeşru yahut siklopça bir hayat sürmesidir. Plato, insanlar günaha ilk önce

dağ tepelerinde bağladıklarından -su tufanına tekrar yakalanmak korkusuyla- siklopların dağda oturtulduğunu zannediyor.

4) Tepegöz'de olduğu gibi Polyphem'in de elinde, yerden söküp çıkardığı ağaçtan bir sopa vardır. Polyphem'e de kılıç, mızrak, ok işlemez. Trinacria adasının başka sakinleri onun dostu olarak tasavvur edilir. Aynı şekilde Ulysses (Odysseus) de arkadaşlarıyla birlikte onu öldürmek teşebbüsüne cür'et etmemiştir.
5) Polyphem'in gıdası Homeros'a göre sayısız koyun, keçi sürüleri, hele süt ve kaymaktır. Şarap içer. Ancak Ulysses on iki arkadaşıyla birlikte mağaraya geldiği zaman sabah akşam bunlardan iki tanesini -kızarmasını beklemeden- çiğ çiğ yemek suretiyle iştihasını gösterir.
6) Ulysses arkadaşlarıyla birlikte Trinacria adasına yalnız merak şevkiyle çıkıyorlar ve Polyphem'in mağarasına, o yokken gidiyorlar. Yalnız. Basat ve Ulysses'in, her ikisinin de mağarada yakalanmış olmaları ve kurtuluş çareleri düşünmeleri müşterektir.
7) Ulysses de bir zeytin kazığını kızgın külde kızdırıyor. Ve hemen yanarken onu Polyphem'in gözüne dürtüyor; bunun üzerine Polyhem dağları inleten bir na'ra atıyor. Burası Basat'la müşterektir.
8) Tepegöz ve Polyphem'de kökten siklopça görünen cihet, ikisinin de Polyphem'in gözünü dağlayıp kör ettikten sonra onu öldürmemiş olmalarıdır. Niçin öldürülmediklerinin cevabı Homeros'da vardır. Çünkü Ulysses ve arkadaşlarının kapandıkları mağaranın kapısındaki büyük kayayı bunlar oradan kaldıramıyorlar. Bunu yuvarlamak için Polyphem'in hayatta kalması lâzımdır.
   Tepegöz'de olduğu gibi Polyphem'de de, Polyphem mağaranın kapısına ellerini geriyor ve oradan geçen koçların sırtını yokluyor. Ta ki Ulysses ve arkadaşları kaçmak isterlerse onları yakalasın.
9) Ulysses geri kalan altı tane arkadaşını kurtarmak için üç koçu bir araya bağlıyor. Ve bunlardan ortasındakinin karnı altında arkadaşlarından biri geçiyor. Kendisi için en kuvvetli koçu seçiyor. Bu suretle hepsi mağaradan kaçıyorlar.
10) Polyphem'de iş burada bitiyor. Ulysses kurtulunca koçları gemiye sürüyor ve oradan açılıyor. Yalnız denizden doğru Polyphem'le alay ediyor, Polyphem de ona kaya parçaları atıyor. Polyphem daha gözü sağlamken Ulysses'e adını soruyor, fakat o yanlış bir isim veriyor. Tepegöz'de bu ad sorma, gözünü kaybettikten sonradır.

Bu kadar benzerliklerden sonra her ikisinin de aynı mevzuu aldıkları meydandadır. Oğuz Tepegöz'ünün Polyphem'den kopye edilmiş olduğuna kanaat getiremeyişimin sebepleri vardır:

Bir defa Şark, Yunan mitolojisini tanımamıştır. Bunun için Homeros'un yazılarını tercüme edemezlerdi, çünkü mitolojisi cihetinden hiç anlaşılmıyacaktı. Bizzat Asya dilleri bunun için muhtaç oldukları ifadeden mahrumdurlar.

Diğer taraftan Tepegöz efsanesinde Tepegöz'ün hayatı, doğumundan ölümüne kadar gediksiz anlatıldığı halde Polyphem'de eksikler vardır. Bu cihetle Tepegöz'ün kopyesi ve ondan iktibas edilmiş gibi görünüyor. Tepegöz nâkilinin Homeros'dan daha çok bildiği şundan da bellidir ki eğer bu efsane Oğuzların kendi malı olmasaydı, yazı ile yahut ağızdan ağıza Dede Korkut zamanına kadar gelmeseydi bu kadar tam olarak tesbitine imkân yoktu. Bence Homeros Asya seyahatinde Tepegöz efsanesini işitmiştir ve Polyphem'in esas hatlarını oradan almıştır. Kim bilir her hangi bir Oğuz kabilesi arasında İonien'de işitmiştir, bu kabile Priamus'un müttefikleri olarak Yunanlılara karşı Truva muhasarasında harbetmiştir. Bu suretle efsane Küçük Asya'dan gelmiş ve Homeros zamanında taptaze yaşıyor bulunmuştur. Neticede tam bir sikloplar efsanesi, en eski zamanlardanberi Homeros'dan müstakil olarak mezkûr kavimler arasında bulunabilir. Ve yazılarında bulunan her şeyi Yunanlılara mal etmek haksızlık olur. (Orhan Şaik Gökyay, *Dede Korkut*, İstanbul 1938, s. VI-VIII.)

Gökyay hocanın da tespit ettiği üzere Diez'in Tepegöz tercümesi birçok yanlış anlama ve tercüme hatalarıyla doludur. Bununla beraber Tepegöz hikâyesinin başta Goethe olmak üzere Avrupa'ya ve hatta tüm dünyaya tanıtılmasındaki büyük pay, büyük onur hiç şüphesiz bu gayretli ve samimi şarkiyatçıya aittir; Diez olmasaydı Goethe, Dede Korkut efsânelerinden haberdar olamayacaktı. Goethe, yukarıda tercümesini verdiğimiz Diez'in mektubuna yazdığı cevapta (15 Kasım 1815) bu gayretli mütercim ve danışmanın Tepegöz hikâyesini tanıtma çabalarını şükranla anar ve tercümeyi hararetle bekler:

> "...*Denkwürdigkeiten*'ın 2. Bölümünü de, sevindirici sorunuza müteşekkir olarak, bekliyorum.
> Sanat dostları için mitler, masallar ve efsânelerle tanışmak fevkalâde önemlidir; zirâ Yunanlılar bunları kullanmak suretiyle şiirlerini, hatta plastik ve resim sanatlarını ustalıkla âdeta optimize etmişlerdir. Bu şekilde insan işlenilen konu ile malzemeyi karşılaştırma imkânı elde eder ki bu bana estetik yargı için en verimli yol olarak görünür. Bu yüzden Polyphem'i büyük bir istekle bekliyorum."

Efsânelerin ana rahmi olan Asya'nın derinliklerinde kadîm zamanlardan beri anlatılan Tepegöz hikâyesi elbette çok önemlidir; ancak, Diez'e göre bundan daha da önemli olan bu Tepegöz hikâyesinin Homeros'un Polyphem'inden çok önceleri var olmasıdır. Diez, samimi olarak önemli bir hakikati ilk defa keşfettiğine inanmakta ve bu "keşfi" evvela şairler prensiyle paylaşmak, onu bu konuda ikna etmek için müthiş bir heyecan duymaktadır. Diez, asırlardır örtülü kalan bir hakikatin dünyaya duyurulması için Goethe'nin kalem kudretine ve belki de şöhretine ihtiyaç duymaktadır.[33]

İşte bu yüzden Diez, 28 November 1815 tarihinde Goethe'ye yazdığı mektubunda şöyle demektedir:

"*Denkwürdigkeiten von Asien* (Asya'dan Kıssadan Hisseler)'in ikinci bölümünün basımda olmasına rağmen Oğuzlar'ın Siklop'u hakkındaki makale tamamlandı ve bundan küçük miktarda özel baskı yapıldı. Zat-ı âlilerine geçici olarak bundan bir nüsha takdim etmekten şeref duyarım. Kadîm zamanlardan beri Oğuzlar'ın kendi aralarında noksansız bir siklop hikâyesinin olduğu mevcut yazılı eser ile tüm şüphelerden arındırılmıştır. Tanıyanların kendiliğinden görecekleri gibi, Polyphem ile Tepegöz'ün benzerliği de aynı şekilde kesindir. Kendi kendimi yanıltmayayım diye burada Yunan şiirinin Ortaasya'nın derinliklerindeki Oğuzlar'a intikal edip etmediği veya nasıl intikal etti sorusunu es geçmedim. Kendi gerekçelerimi nasıl ispat edeceğime dâir bir imkân göremediğim için değil, tam aksine efsânenin önceden tarihî bir zemine oturmadan var olamayacağı muhakkak olduğu için; yahut sırf Homeros'un bilinen Asya seyahatleri ve tıpkı ondan önceki ve sonraki Yunanlıların sözlü anlattıkları gerçeği göz önünde bulundurularak hikâyenin Asyalılardan Yunanlılara geçmiş olabileceği basitçe açıklanabileceğinden dolayı da değil, bi-

Goethe, Tepegöz efsanesiyle ilgilenir; ancak Diez'in malûm iddiası konusunda kat'î kanaat sahibi değildir. O yüzden meseleyi uzmanlara havale etme yolunu tercih eder. Şairin ilmine itibar ettiği Antik Çağ uzmanlarından birisi Riemer'dir. Tatile çıkmadan önce, 7 Aralık 1815 tarihinde Goethe, Tepegöz hikâyesini, "...Ekteki küçük kitapçık muhakkak size haz verecektir" notuyla birlikte Riemer'e postalar.[34]

Diez, büyük şairden Tepegöz hakkında beklediği ilgi ve desteği maalesef görememiştir. Bu, Goethe'nin Tepegöz hikâyesine alakasız kaldığını göstermez. Tam aksine Goethe, günlüklerine düştüğü notlardan anlaşılacağı üzere, tatil dönüşünde de Tepegöz hikâyesiyle meşgul olmuştur. Hatta şairin okumalarından bâriz bir şekilde anlaşılmaktadır ki, Aralık 1815'ten Ocak/Şubat 1816 tarihine kadar *Denkwürdigkeiten von Asien II* ile yani o arada Tepegöz hikâyesi ile meşgul olmuştur. Meşgul olmuştur olmasına amma yine de bu konuda net bir kanaat sahibi olamamıştır. *Goethe ve Diez* başlıklı kitabın müellifi Mommsen'ın kanaati odur ki şair, meseleyi Meyer, Riemer, von Müller ve Ferdinand Hand gibi dostlarıyla görüşmüş ve tartışmıştır. Bununla beraber muhtemel görüşmelerde Diez'in iddiasını destekleyen yeteri kadar delil olmadığı kanaati hâsıl olmuş görünüyor. Baş-

---

lakis hikâyenin tümünün Oğuzlar'da bulunmasından, Yunanlılarda ise noksan olarak bulunmasından dolayı, ikincilerin birinciden almış olmaları kuvvetle muhtemeldir. Şüphesiz gelecek bu konuda daha ziyade bilgi verecektir. Asya'da zannedilenden veya inanılandan daha çok eski haberler aranacağı nazar-ı itibara alındığı takdirde, bu durumun böyle olduğu görülecektir.

Bu arada ben zat-ı âlilerinin bu hususta vereceği fevkalâde önemli hükmü duymaya can atmaktayım. Sizin gibi bilim âşığı biri, bu mevzularda asıl filologlardan –ki onlar çok yüceltilen Yunanlıların, barbarların (Asyalı halkların, daha açık ifadeyle Türk asıllı halkların. S.Ö..) mektebine gittiklerine ikna olmaları imkânsız görünüyor; Platon'un bir defasında Yunanlıların tüm felsefeyi barbarlardan öğrendiklerini açıktan açığa itiraf etmesine rağmen - çok daha tarafsız konuşacağı muhakkaktır.

İşin erbabı olan Riemer'in cevabî yazısından Tepegöz hikâyesine nasıl bir önem atfettiğini anlıyoruz. Riemer, 8 Aralık 1815 tarihinde Goethe'ye yazdığı mektubunda şöyle der:

"...Diez'in küçük kitabı hakkındaki malûmat için Ekselanslarına kalbî teşekkürler. Oğuzlar'ın siklopu bana büyük zevk verdi. O hâlen bütün düşüncemi meşgul ediyor. Zira, Homeros'unki ile tüm benzerlik ve ayniliğine rağmen, bunu bir milletin diğerinden aldığını söylemek istemem. Her iki efsane de birbirine karşı saygı duyması gereken milletler ile harmoni içerisindedir; bir farkla ki Yunanlıların efsânesi fragman olarak görünmektedir. Bana öyle geliyor ki her iki kopya için de nerede kaldıkları malûm olmayan bir orijinal mevcuttur.

Üsluba gelince, Doğuluların eskiden beri bir üslûplarının olmadığı ve halen de olmadığı düşüncesi zihnimi meşgul ediyor. Yunanlıların erken dönemlerinde olduğu gibi, tüm barbarlarda da, anlatmaya başlar başlamaz bir tür bir kekeleme var. Konuşma ihtirası sökün edince harikulâde oluyor ve burada kendilerinden bir şeyler öğrenmek mümkün. Bundan dolayı Tepegöz'ün hani diğerinin gözünden dolayı vaveylâ kopardığı son konuşmasını enfes buluyorum; Shakespear bundan daha trajikomik yapamazdı.

ka bir ifadeyle *Dede Korkut Kitabı*'ndaki Tepegöz hikâyesinin, Homeros'un *Odysseus*'undaki Polyphem efsânesinin ilk formu olduğu, göründüğü kadar net değildir. Şu da var ki Goethe, böyle muhataralı mevzularda karar vermeye kendini mezun hissetmemiştir.

Oysa Diez, asırlardır gizli kalan çok önemli bir hakikatin üzerini açtığına inanıyor ve bundan büyük heyecan duyuyordu. Doğrusunu söylemek gerekirse bu konuda irfanına sonsuz güven duyduğu Goethe'nin kendisini destekleyeceğinden emin görünüyor ve şairler prensinin sükûtuyla kendisini sukut-ı hayâle uğratacağını aklının ucundan geçirmiyordu. Tepegöz efsanesinin Homeros'un Polyphem'inden uzun olması, Diez'in samimi kanaatince, tabiatıyla birincinin orijinal olduğunu gösterir. Velhasıl Diez, Homeros'un Asya seyahatlerinde bu efsaneyi dinlediği ve ancak dinlediği kadarıyla kendi eserine aldığı kanaatini taşıyordu. Diez'in bu iddiasında ne kadar haklı olduğunu zaman gösterecektir; ancak, bütün bunlar bir tarafa, hem *Dede Korkut Kitabı*'nın dünyaya tanıtılmasında ve hem de Batının en büyük şairinin Dede Korkut efsaneleriyle ve münhasıran Tepegöz hikâyesiyle alâkadar olmasını von Diez'e borçluyuz.

Diez'in *Doğu Batı Divanı*'na akseden etkileri hiç şüphesiz bundan ibaret değildir. *Doğu Batı Divanı*'nın "Atasözleri Kitabı" (Buch der Sprüche) bölümündeki atasözlerinin büyük bir bölümü, Diez'in tercüme ambarından (*Denkwürdigkeiten von Asien I-II)* alınmıştır; özellikle *Oğuznâme* ve *Mir'atü'l-Memalik* tercümelerinden ya doğrudan doğruya birçok atasözü, şiir ve hikmetli sözler aktarılmış yahut buradan ilham alınarak nice veciz sözler ve şiirler söylenmiştir. Büyük bir yekûn teşkil eden bu söz ve hikmetlerin kahir ekseriyeti tespit edilerek yeri geldikçe yorum ve açıklamalarımızda verilmiştir. O itibarla burada tekrar edilmekten sarf-ı nazar edilmiştir.

Netice itibariyle buraya kadarki mülahazalarımızın ışığında şunu söyleyebiliriz ki Goethe, *Doğu Batı Divanı*'nı başta Hâfız olmak üzere sadece İran Edebiyatı'nın etkisinde kalarak kaleme almamış; bilakis aynı zamanda büyük ölçüde Türk Edebiyatı'nın sultan şairlerinin, düşünürlerinin, devlet adamlarının ve sanatkârlarının da bâriz etkileriyle yazmıştır. *Doğu Batı Divanı*, Goethe tarafından Arap, Fars ve Türk edebiyatına yazılmış eşsiz bir naziredir. Gelgelelim İslâm dünyası, Muhammed İkbal hariç, ne Goethe'nin ve ne de onun iki büyük eserinden biri olan bu muhteşem klasik eserin kıymetini halen fark etmemiştir. Umulur ki Muhammed İkbal gibi büyük şair ve filozoflar istikbalde bu büyük eserin kıymetini kavrar ve ortaya koyacakları yeni eserlerle tüm insanlık için Doğu - Batı arasındaki düşmanlığı ve gerilimi azaltırlar.

02 Ekim 2008 **Senail Özkan**

الديوان الشرقي للمؤلف الغربي

Moganni Nameh : Buch des Sängers

Şarkılar Kitabı

Zwanzig Jahre ließ ich gehn
Und genoß, was mir beschieden;
Eine Reihe völlig schön
Wie die Zeit der Barmekiden.

Tıpkı Bermekîler[1] devri kadar hoş,
Yirmi yıllık bir zamana aldırmadım, Bir
sürü harikulâde güzel şeyden
Kısmetime düşenlerin hazzını tattım.

Hegire Hicret

Nord und West und Süd zersplittern,
Throne bersten, Reiche zittern:
Flüchte du, im reinen Osten
Patriarchenluft zu kosten,
Unter Lieben, Trinken, Singen
Soll dich Chisers Quell verjüngen.

Kuzey, Batı ve Güney paramparça oluyor,
Tahtlar çöküyor, imparatorluklar sallanıyor:[2]
Pederşahîlerin havasını solumak istersen,[3]
Şu tertemiz Doğu'ya hicret et,
Orada aşk, işret ve mûsikî meclisinde,
Hızır'ın ab-ı hayat menbaından içer, gençleşirsin.[4]

Dort im Reinen und im Rechten
Will ich menschlichen Geschlechten
In des Ursprungs Tiefe dringen,
Wo sie noch von Gott empfingen
Himmelslehr' in Erdesprachen
Und sich nicht den Kopf zerbrachen.

Hakkın ve meşruiyetin hâkim olduğu o yerlerde
Derinliklerine inmek isterim insan soyunun.
O zamanlar ki henüz insanlar,[5]
Dünyevî dillerinde Tanrıdan
İlâhî emirler alır,
Ve pek de kafa yormazlardı.

Wo sie Väter hoch verehrten,
Jeden fremden Dienst verwehrten;
Will mich freuen der Jugendschranke:
Glaube weit, eng der Gedanke,
Wie das Wort so wichtig dort war,
Weil es ein gesprochen Wort war.

Ataların baş tâcı edildiği o yerlerde,
Her yabancı hizmetten men edilirdi;
Halkların ergenlik çağındaki durumu eğlendirir beni:[6] Ki
onlarda iman engin, fikir mahduttur,
Tabiî öylesine önemliydi orada söz,
Çünkü söylenmiş bir kelâmdı söz.[7]

Will mich unter Hirten mischen,
An Oasen mich erfrischen,
Wenn mit Karawanen wandle,
Schal, Kaffee und Moschus handle;
Jeden Pfad will ich betreten
Von der Wüste zu den Städten.

Karışarak çobanların arasına,
Serinlemek isterim vahalarda,
Kervanlarla yol alırken,
Şal, kahve ve amber satarım;
Çöllerden şehirlere uzanan
Her yolu katetmek isterim.[8]

Bösen Felsweg auf und nieder
Trösten, Hafis, deine Lieder,
Wenn der Führer mit Entzücken
Von des Maultiers hohem Rücken
Singt, die Sterne zu erwecken
Und die Räuber zu erschrecken.

Uğursuz kayalık yolları tırmanıp aşarken, Kendinden
geçmiş kervancı başı,
Devenin hörgücü üzerinden,
Yıldızları uyandırmak
Ve eşkıyaları korkutmak için türküler söylerken,[9]
Türkülerin, Hâfız, bana teselli verecek.

Will in Bädern und in Schenken,
Heilger Hafis, dein gedenken,
Wenn den Schleier Liebchen lüftet,
Schüttelnd Ambralocken düftet.
Ja, des Dichters Liebesflüstern
Mache selbst die Huris lüstern.

Hamamlarda ve meyhanelerde,
Sevgilinin yaşmağı havalanıp da
O amber kokusu dağıldığında,
İlâhi Hâfız, seni yâdedeceğim.
Öyledir, şairin aşk fısıltıları,
Hurileri bile aşka getirir.

Wolltet ihr ihm dies beneiden
Oder etwa gar verleiden,
Wisset nur, daß Dichterworte
Um des Paradieses Pforte
Immer leise klopfend schweben,
Sich erbittend ew'ges Leben.

Sakın kıskanmayın onu,
Yahut çok görmeyin,
Şunu biliniz ki, şair sözleri,
Süzülerek etrafta, usulca
Cennet kapılarını tıklatıp,
Kendilerine ebedî bir hayat dilerler.[10]

Segenspfänder

Talisman in Karneol,
Gläubgen bringt er Glück und Wohl;
Steht er gar auf Onyx' Grunde,
Küß ihn, mit geweihtem Munde!
Alles Übel treibt er fort,
Schützet dich und schützt den Ort:
Wenn das eingegrabne Wort
Allahs Namen rein verkündet,
Dich zu Lieb und Tat entzündet.
Und besonders werden Frauen
Sich am Talisman erbauen.

Amulette sind dergleichen
Auf Papier geschriebne Zeichen;
Doch man ist nicht im Gedränge
Wie auf edlen Steines Enge
Und vergönnt ist frommen Seelen,
Längre Verse hier zu wählen.
Männer hängen die Papiere
Gläubig um als Skapuliere.

Die Inschrift aber hat nichts hinter sich,
Sie ist sie selbst und muß dir alles sagen,
Was hintendrein mit redlichem Behagen
Du gerne sagst: Ich sag' es! Ich!

Doch Abraxas bring ich selten!
Hier soll meist das Fratzenhafte,
Das ein düstrer Wahnsinn schaffte,
Für das Allerhöchste gelten.
Sag' ich euch absurde Dinge,
Denkt, daß ich Abraxas bringe.

İnâyet Belgesi

Tılsımlıdır akik taşı,
İnananlara mutluluk ve iyilik verir;
Hatta alaca bir kuvarsda ise,
Öp onu kutsanmış dudaklarla!
Eğer bu nakşedilmiş söz
Tanrı'nın adını hatırlatırsa
Seni de nakşedildiği yeri de korur:
Bütün kötülükleri def eder,
Çalışma şevki ve aşk ateşi verir sana.
Ve özellikle hanımefendiler,
Bu nazarlığı pek beğenirler.[11]

Muskalar buna benzerler,
Kâğıt üzerine yazılı âyetlerdir ki:
Değerli taş üzerindeki pek daracık
Burada ise böyle bir tahdit yok
Bu yüzden dindar gönüllere
Nasip olur uzun âyetler,
Aynı ruhanîlerin pelerinleri gibi,
Boyunlarına asar erkekler inançla muskalarını.

Fakat ardında kitâbenin hiçbirşey gizli değildir, Kitâbe
bizzat budur, sense her şeyi ondan beklersin. Ardından
gönül rahatlığıyla dersin ki,
Bunu söyleyen benim! Ben!

Bari Abraxas'tan da bahsedeyim![12]
Korku ve cinnete sebep olan,
Çirkin ve acayip şeyler,
Burada pek yüce bir şey gibi görünürler.
Size saçma şeyler söylüyorsam,
Düşünün ki, Abraxas'tan söz ediyorum.

Ein Siegelring ist schwer zu zeichnen;
Den höchsten Sinn im engsten Raum;
Doch weißt du hier ein Echtes anzueignen,
Gegraben steht das Wort, du denkst es kaum.

Zordur bir mühür yüzüğünü oymak,
En ulvî mânâyı en dar satha koymak;
Fakat gerçek olanı kendine mal etmek istersen Söz
nakşedilmiştir oraya, daha düşünmeden sen.

Freisinn

Laßt mich nur auf meinem Sattel gelten!
Bleibt in euren Hütten, euren Zelten!
Und ich reite froh in alle Ferne,
Über meiner Mütze nur die Sterne.

*

Er hat euch die Gestirne gesetzt
Als Leiter zu Land und See,
Damit ihr euch daran ergetzt,
Stets blickend in die Höh'.

Hür fikir

Bırakınız eyerimin üzerinde hâkim olayım!
Siz kulübelerinizde ve çadırlarınızda kalınız!
Kalpağımın üzerinde yalnız yıldızlar,
At koştururum tüm uzaklara neşeyle.[13]

*

O sizin için yerleştirdi yıldızları,
Denizde ve karada rehber olarak,
Devamlı yukarılara bakıp da,
Eğlenip keyiflenesiniz diye.[14]

Talismane

Gottes ist der Orient!
Gottes ist der Occident!
Nord- und südliches Gelände
Ruht im Frieden seiner Hände!

*

Er, der einzige Gerechte,
Will für jedermann das Rechte.
Sei von seinen hundert Namen
Dieser hochgelobet! Amen.
Mich verwirren will das Irren,
Doch du weißt mich zu entwirren.
Wenn ich handle, wenn ich dichte,
Gib du meinem Weg die Richte!
Ob ich Ird'sches denk' und sinne,
Das gereicht zu höherem Gewinne.
Mit dem Staube nicht der Geist zerstoben,
Dringet, in sich selbst gedrängt, nach oben.

*

Tılsım

Doğu da Allah'ındır!
Batı da Allah'ın!
Şimal ve Cenûp dahi
O'nun kudretiyle sulh içindedir.[15]

*

O, yegâne Âdil olandır,
Herkes için murad eder.[16]
O'nun yüz isminden biri de budur Hamd-ü
senâlar olsun! Âmin.
İğvâ beni şaşırtmak ister,
Lâkin sen iğvâdan esirgersin beni.
İş görürken ve şiir yazarken,
Beni doğru yoldan ayırma![17]
Gerçi fikrim ve zikrim dünyevî olsa da,
Yüce mükâfatlar için yeterlidir.
Toz-toprak ile karıştırılmasın ki ruh, Arşa
yücelir, kendi içine nüfuz ederek.[18]

*

Im Atemholen sind zweierlei Gnaden:
Die Luft einziehn, sich ihrer entladen.
Jenes bedrängt, dieses erfrischt;
So wunderbar ist das Leben gemischt.
Du danke Gott, wenn er dich preßt,
Und dank ihm, wenn er dich wieder entläßt!

Nefes alıp vermede iki rahmet vardır[19] Havayı içine çekmek ve sonra boşaltmak Birisi insanı daraltır öteki ferahlatır; Böylesine harikulâde bir karışımdır hayat. Allah'a şükret seni bunalttığı zaman,
Ve şükret O'na tekrar bıraktığı zaman!

Vier Gnaden

Daß Araber an ihrem Teil
Die Weite froh durchziehen,
Hat Allah zu gemeinem Heil
Der Gnaden vier verliehen.

Den Turban erst, der besser schmückt
Als alle Kaiserkronen;
Ein Zelt, daß man vom Orte rückt,
Um überall zu wohnen;

Ein Schwert, das tüchtiger beschützt
Als Fels und hohe Mauern;
Ein Liedchen, das gefällt und nützt,
Worauf die Mädchen lauern.

Und Blumen sing ich ungestört
Von ihrem Shal herunter;
Sie weiß recht wohl, was ihr gehört,
Und bleibt mir hold und munter.

Und Blum und Früchte weiß ich euch
Gar zierlich aufzutischen;
Wollt ihr Moralien zugleich,
So geb ich von den frischen.

Dört Lûtuf

Neş'eyle uzaklara açılmak
Arapların payına düştü ki;
Allah onların iyiliği için,
Onlara dört şey lûtfetti.

Birincisi sarık ki daha iyi süsler başları, Tüm kral taçlarından;
Bir de taşınabilir bir çadır,
Ki onunla her yerde konaklanılır.

Bir kılıç ki daha muktedirdir korumakta, Sert kayadan ve yüksek surlardan;
Bir de eğlendiren, hoş bir şarkı,
Kızların gizlice kulak kabarttığı.

Ve terennüm ederim çiçekleri sessizce, Onun şalından aşağı doğru
Ki o, sahip olduklarının pekâlâ farkındadır, Ve benim içinse daima lütufkâr ve şen.

Sofranızı süslemeyi pekiyi bilirim, Çiçekler ve meyvelerle donatırım onu; Ahlâka dair hikmetler de isterseniz birlikte, Bunlardan taze misaller sunuyorum işte.[20]

Geständnis

Was ist schwer zu verbergen? Das Feuer!
Denn bei Tage verrät's der Rauch,
Bei Nacht die Flamme, das Ungeheuer.
Ferner ist schwer zu verbergen auch
Die Liebe: noch so stille gehegt,
Sie doch gar leicht aus den Augen schlägt.
Am schwersten zu bergen ist ein Gedicht:
Man stellt es untern Scheffel nicht.

İtiraf

Saklaması zor olan nedir? Ateş!
Gündüz dumanı ele verir,
Gece alevi o canavarı.
Ayrıca aşktır bir de saklanması zor olan: Her ne kadar sakin gibi görünse de,
Pek kolay okunur gözlerden.
En zoru ise bir şiiri saklamaktır:
İnsan meziyetlerini göstermeden edemez.

Hat es der Dichter frisch gesungen,
So ist er ganz davon durchdrungen;
Hat er es zierlich nett geschrieben,
Will er, die ganze Welt soll's lieben.
Er liest es jedem froh und laut,
Ob es uns quält, ob es erbaut.

Eğer şair onu yeni söylemişse,
O zaman bütün varlığı onunla doludur;
Şayet onu edalı ve zarif yazmışsa, Bütün
dünya onu sevsin ister. Herkese okur onu
sesli ve mes'ut, Istırap verse de ihyâ etse
de yahut.[21]

Elemente

Aus wie vielen Elementen
Soll ein echtes Lied sich nähren,
Daß es Laien gern empfinden,
Meister es mit Freuden hören?

Liebe sei vor allen Dingen
Unser Thema, wenn wir singen;
Kann sie gar das Lied durchdringen,
Wird's um desto besser klingen.

Dann muß Klang der Gläser tönen
Und Rubin des Weins erglänzen:
Denn für Liebende, für Trinker
Winkt man mit den schönsten Kränzen.

Waffenklang wird auch gefodert,
Daß auch die Drommete schmettre;
Daß, wenn Glück zu Flammen lodert,
Sich im Sieg der Held vergöttre.

Dann zuletzt ist unerläßlich,
Daß der Dichter manches hasse;
Was unleidlich ist und häßlich,
Nicht wie Schönes leben lasse.

Weiß der Sänger, dieser Viere
Urgewalt'gen Stoff zu mischen,
Hafis gleich wird er die Völker
Ewig freuen und erfrischen.

Gerçek Şiir

Nasıl bir ilhâmın eseridir gerçek şiir? Nice
unsurlardan beslenmelidir[22]
Ki acemiler ondan hoşlansın, Üstadlar
dinlesin ve haz alsın?

İçten söylediğimizde şarkımızı, Evvelâ dile
getirmeliyiz aşkımızı;
Ne kadar içten söylersek şiirde aşkı, O
kadar güçlü ve güzel yankılar şarkı.

Sonra kadehlerin sesi çınlamalı,
Ve şarabın yâkut rengi aksetmeli: Zira
âşıklara ve şarabı nûş edenlere, En güzel
taçlar giydirilmeli.

Silah şakırtıları da olmalı,
Cenk boruları çalınmalı;
Ki kahraman şevkle mağrurken
İlahlaştırmak ister kendini.

Nihayet bazı şeylerden nefret,
Kaçınılmazdır şair için elbet;
Çirkin ve tahammül-fersa şeyler Güzel
olan gibi yaşatılmaz tabiî.

İşte bu dört kadîm unsuru, Mezcetmesini
bilirse şair,
Aynen Hâfız gibi halkları,
Ebediyyen mesrûr eder, tazeler.[23]

Erschaffen und Beleben

Hans Adam war ein Erdenkloß,
Den Gott zum Menschen machte,
Doch bracht' er aus der Mutter Schoß
Noch vieles Ungeschlachte.

Die Elohim zur Nas' hinein
Den besten Geist ihm bliesen,
Nun schien er schon was mehr zu sein
Denn er fing an zu niesen.

Doch mit Gebein und Glied und Kopf
Blieb er ein halber Klumpen,
Bis endlich Noah für den Tropf
Das Wahre fand – den Humpen.

Der Klumpe fühlt sogleich den Schwung,
Sobald er sich benetzet,
So wie der Teig durch Säuerung
Sich in Bewegung setzet.

So, Hafis, mag dein holder Sang,
Dein heiliges Exempel
Uns führen bei der Gläser Klang
Zu unsres Schöpfers Tempel.

Yaratmak ve Canlandırmak

Bir toprak yığınıyken Âdem,
İnsan olarak yarattı onu Tanrı,
Lâkin insan da ana rahminden
Daha nice nâdan dünyaya getirdi.

Elohim[24] burnuna nefes etti,
En güzel ruhu ona üfledi.
Şimdi o daha da değerlendi,
Zira artık hapşırmaya başladı.[25]

Bununla birlikte kemikler, uzuv ve baş Bir
yarı külçe halinde kaldığında, Nihayet Nuh
bir damla için
Gerçek olanı buldu - kâseyi.

Balçık hissedince bir atılış,
Kendini ıslatır ıslatmaz hemen,
Tıpkı mayalanması gibi hamurun, Başladı
hareket etmeye daha o an.

Hâfız, senin lûtufkâr şiirlerin,
Senin o kutsal misallerin,
Böylece bizi kadeh çınlamalarında,
Yaratanın mâbedine götürür.[26]

Phänomen

Wenn zu der Regenwand
Phöbus sich gattet,
Gleich steht ein Bogenrand
Farbig beschattet.

Im Nebel gleichen Kreis
Seh ich gezogen,
Zwar ist der Bogen weiß,
Doch Himmelsbogen.

So sollst du, muntrer Greis,
Dich nicht betrüben:
Sind gleich die Haare weiß,
Doch wirst du lieben.

Görüntü

Yağmur bulutları birleşince
Güneş tanrısı Phöbus'la;
Hemencecik bir gökkuşağı
Doğar rengârenk alacalı.[27]

Sisler içinde görürüm
Çekilmiş bir kavis,
Bu kemer beyaz olsa da,
Nihâyet bir gökkuşağıdır.

İşte böyle, şen ihtiyar, Kederlenmemelisin
hiç:
Saçlarına ak düşse de
Seveceksin sen yine de.[28]

Liebliches

Was doch Buntes dort verbindet
Mir den Himmel mit der Höhe?
Morgennebelung verblindet
Mir des Blickes scharfe Sehe.

Sind es Zelte des Wesires,
Die er lieben Frauen baute?
Sind es Teppiche des Festes,
Weil er sich der Liebsten traute?

Rot und weiß, gemischt, gesprenkelt
Wüßt ich Schönres nicht zu schauen.
Doch wie, Hafis, kommt dein Schiras
Auf des Nordens trübe Gauen?

Ja, es sind die bunten Mohne,
Die sich nachbarlich erstrecken
Und dem Kriegesgott zu Hohne
Felder streifweis freundlich decken.

Möge stets so der Gescheute
Nutzend Blumenzierde pflegen
Und ein Sonnenschein wie heute
Klären sie auf meinen Wegen!

Hoş ve Sevimli Olan

Ne olsa gerektir oradaki o rengârenk şey?
Gökyüzünü yüce tepelerle birleştiren Sabahları
çöken şu sis perdesi
Keskin görüşümü engelleyen.

Bunlar vezirin çadırları mıdır
Sevgili hanımları için kurdurduğu?
Şenlik halıları mıdır bunlar,
Nikâh töreni için serdirdiği?

Ah şu kırmızı, beyaz karışık benekliler...
Bunlardan güzelini görebilir miydim, bilmem.
Öyleyse, ey Hâfız, senin Şiraz'ın,
Nasıl gelir, şu kasvetli Kuzey iklimine?[29]

Evet, bunlar rengârenk gelincik çiçekleridir, Sıra
sıra yayılmışlar
Hem de savaş tanrısıyla alay edercesine Öbek
öbek tarlaları kaplıyorlar.

Akıllı olan böyle mütemâdiyen,
Korur faydalanarak süslü çiçekleri,
Ve bugünkü parlak güneş gibi, Aydınlatsınlar diye
yollarımı!

Zwiespalt

Wenn links am Baches Rand
Cupido flötet,
Im Felde rechter Hand
Mavors drommetet,
Da wird dorthin das Ohr
Lieblich gezogen,
Doch um des Liedes Flor
Durch Lärm betrogen.
Nun flötet's immer voll
Im Kriegestunder,
Ich werde rasend, toll –
Ist das ein Wunder?

İhtilaf

Akar suyun sol kenarında çalınca
Kavalını aşk tanrısı Cupido,
Tarlada, savaş tanrısı Merih[30],
Sağ elinde trampeti, vurunca,
Kulak verdi herkes
Sevgiyle döndü o tarafa,
Derken bir gürültüdür koptu,
Ezdi şarkıların ezgisini.
Şimdiyse daha da yükselmekte flüt sesi
Şu savaş gürültüsünde,[31]
Çıldıracağım öfkeden.
Şaşacak ne var bunda?

Fort wächst der Flötenton,
Schall der Posaunen,
Ich irre, rase schon –
Ist das zu staunen?

Devamlı yükseliyor flüt sesi,
Yoksa İsrafil'in sûru mu bu?
Şaşırıyorum, çıldırıyorum işte-
Ne var bunda hayret edecek?[32]

Im Gegenwärtigen Vergangnes

Haldeki geçmiş

Ros' und Lilie morgentaulich
Blüht im Garten meiner Nähe;
Hintenan, bebuscht und traulich,
Steigt der Felsen in die Höhe;
Und mit hohem Wald umzogen
Und mit Ritterschloß gekrönet,
Lenkt sich hin des Gipfels Bogen,
Bis er sich dem Tal versöhnet.

Güller ve zambaklar sabah çiğlerinde[33]
Yakınlarda bir bahçede açarlar;
Bunların arkasında, çalılar ve otlar sarmış Sarp
kayalar göğe yükselivermiş;
Ufka değen gür bir ormanla çevrilmiş,
Ve bir şövalye şatosu taç olmuş başına, Bir
kavisle inmede dağ dorukları,
Aşağıda kucaklaşmak üzre vâdiyle.

Und da duftet's wie vor Alters,
Da wir noch von Liebe litten
Und die Saiten meines Psalters
Mit dem Morgenstrahl sich stritten;
Wo das Jagdlied aus den Büschen
Fülle runden Tons enthauchte,
Anzufeuern, zu erfrischen,
Wie's der Busen wollt und brauchte.

O eskiden pek hoş kokular saçardı,
Aşk derdiyle inlediğimiz zamanlar
Ve elimdeki çalgının telleri
Sabah ışıklarıyla cenk ederdi;
Bir avcı türküsü yükselirdi
Koruluklardan gür bir boru sesiyle, Gönlün
hasret çektiği taze hayatı Uyarmak ve
canlandırmak için.

Nun die Wälder ewig sprossen,
So ermutigt euch mit diesen:
Was ihr sonst für euch genossen,
Läßt in andern sich genießen.
Niemand wird uns dann beschreien,
Daß wir's uns alleine gönnen;
Nun in allen Lebensreihen
Müsset ihr genießen können.

Tomurcuklanır ormanlar durmadan Böylece siz
de cesaret alın bundan:
Siz nelerden zevk alıyorsanız,
Bırakınız başkaları da ondan haz alsın. Bundan
yalnız kendimiz faydalandığımızda, Kimse bizi
yadırgamayacaktır;
Şimdi her safhasında hayatın
Hazzına varmalısınız zevklerin.

Und mit diesem Lied und Wendung
Sind wir wieder bei Hafisen,
Denn es ziemt, des Tags Vollendung
Mit Genießern zu genießen.

Bu şiir ve ifâde tarzıyle
Vardık yine Hâfız'a,
Zira gün biterken pek yaraşır
Zevk ehliyle zevk ziyadeleşir.

Lied und Gebilde

Mag der Grieche seinen Ton
Zu Gestalten drücken,
An der eignen Hände Sohn
Steigern sein Entzücken.

Aber uns ist wonnereich,
In den Euphrat greifen
Und im flüss'gen Element
Hin und wieder schweifen.

Löscht ich so der Seele Brand,
Lied, es wird erschallen:
Schöpft des Dichters reine Hand,
Wasser wird sich ballen.

Şiir ve Suret

Varsın Yunanlı balçığa
Biçim versin kendince,
Kendi elleriyle yarattığı oğlu
Kendine hayran etti onu.[34]

Fakat haz verir bize
Fırat suyuna dalmak,
Ve şu akan sularda,
Ara sıra dolaşmak.

Söndürürken ruhumdaki yangını,
Şiirim yankılanmağa başlar:
Şairin pâk elinde oluşması şiirin, Kubbeleşmesine
benzer suların.[35]

Dreistigkeit

Worauf kommt es überall an,
Daß der Mensch gesundet?
Jeder höret gern den Schall an,
Der zum Ton sich rundet.

Alles weg, was deinen Lauf stört!
Nur kein düster Streben!
Eh' er singt und eh' er aufhört,
Muß der Dichter leben.

Und so mag des Lebens Erzklang
Durch die Seele dröhnen!
Fühlt der Dichter sich das Herz bang,
Wird sich selbst versöhnen.

Yüreklilik

Her yerde her işin başı nedir?[36]
İnsanın sıhhat ve âfiyetidir.
Yürekten dinler herkes,
Nasıl nağme oluverir bir ses.

Tabii gidişatına engel olan şeylerden uzak dur!
Asla karamsar olma!
Şair yaşamak zorundadır,
Terennüm etmeden ve susmadan evvel.

O halde hayatın gür sesi varsın
Ruhundan gürleyerek yükselsin!
Bağrında sıkıntı hissederse şair,
Kendi benliğiyle barışmalıdır ahir.

Derb und tüchtig

Dichten ist ein Übermut,
Niemand schelte mich!
Habt getrost ein warmes Blut
Froh und frei wie ich.

Sollte jeder Stunde Pein
Bitter schmecken mir,
Würd ich auch bescheiden sein
Und noch mehr als ihr.

Denn Bescheidenheit ist fein,
Wenn das Mädchen blüht,
Sie will zart geworben sein,
Die den Rohen flieht.

Auch ist gut Bescheidenheit,
Spricht ein weiser Mann,
Der von Zeit und Ewigkeit
Mich belehren kann.

Dichten ist ein Übermut!
Treib es gern allein.
Freund' und Frauen, frisch von Blut,
Kommt nur auch herein!

Mönchlein ohne Kapp und Kutt,
Schwatz nicht auf mich ein!
Zwar du machest mich kaputt,
Nicht bescheiden, nein!

Deiner Phrasen leeres Was
Treibet mich davon,
Abgeschliffen hab ich das
An den Sohlen schon.

Wenn des Dichters Mühle geht,
Halte sie nicht ein:
Denn wer einmal uns versteht,
Wird uns auch verzeihn.

Cesur ve mahir

Kimse kızmasın bana!
Şiir yazmak coşkunluktur.
Emin olunuz ki sıcakkanlı iseniz Benim
gibi hoşnut ve hür olursunuz.

Her saat çektiğim azap
Bana daha da acı verse,
Vazgeçmem alçakgönüllülükten, Daha da
mütevazı olurum sizden

Zirâ tevazu zarâfettir,
Bir kız boy atıp serpildiğinde,
İncelik ister tâliplerinden,
Kaçar uzaklaşır hem ham kişilerden.

Alçak gönüllülük hoştur,
Böyle der, bir bilge kişi,
Ki zaman ve sonsuzluk hakkında
Beni irşâda muktedirdir o.[37]

Şiir yazmak coşkunluktur!
İçimden yalnız bunu yapmak gelir.
Dostlar, hanımlar, kanı kaynayanlar,
Bundan böyle içeriye buyurunuz siz de!

Serpuşsuz ve cüppesiz papazcık,
Gevezelik edip durma karşımda![38]
Sinirlerimi bozuyorsun gerçi,
Ama yoo, beni yenemezsin!

Senin bu anlamsız konuşmaların, Kaçırır
beni elbette buradan
Bu zırvalardan kaçarken ben,
Nice ayakkabılar eskittim zaten.[39]

Dönünce şiir değirmeni şairin,
Durdurmağa çalışma, bırak:
Zira bizi bir kez anlayan,
Elbette hoş görecektir.

All-Leben

Staub ist eins der Elemente,
Das du gar geschickt bezwingest,
Hafis, wenn zu Liebchens Ehren
Du ein zierlich Liedchen singest.

Denn der Staub auf ihrer Schwelle
Ist dem Teppich vorzuziehen,
Dessen goldgewirkte Blumen
Mahmuds Günstlinge beknieen.

Treibt der Wind von ihrer Pforte
Wolken Staubs behend vorüber,
Mehr als Moschus sind die Düfte
Und als Rosenöl dir lieber.

Staub, den hab ich längst entbehret
In dem stets umhüllten Norden,
Aber in dem heißen Süden
Ist er mir genugsam worden.

Doch schon längst, daß liebe Pforten
Mir auf ihren Angeln schwiegen!
Heile mich, Gewitterregen,
Laß mich, daß es grunelt, riechen!

Wenn jetzt alle Donner rollen
Und der ganze Himmel leuchtet,
Wird der wilde Staub des Windes
Nach dem Boden hingefeuchtet.

Und sogleich entspring ein Leben,
Schwillt ein heilig heimlich Wirken,
Und es grunelt und es grünet
In den irdischen Bezirken.

Evrende yeni hayat

O unsurlardan birisi topraktır,[40]
Ki sen onu ne güzel işlersin,
Hâfız, hoş bir şiir söylesen yeridir şimdi, Onuruna o
pek sevimli sevgilinin[41]

Zira sevgilinin eşiğindeki toz toprak,
Elbette tercih edilir değerli bir halıya,
Kaldı ki çiçekleri altın işlemeli bir halı,
Diz çöktürür Mahmud'un gözdelerine.

Rüzgâr sevgilinin kapısının önünden
Sürüp savursa toz bulutunu
Yine de miskten evlâdır kokusu onun
Ve gülyağından daha rânâ.

Toz, nicedir hasretini çektiğim
Devamlı kapalı kalmış Kuzey'de,
Ne var ki şu sımsıcak Güney'de
Ona da çok şükür ulaştım işte.

Bana kendiliğinden açılan lütufkâr kapılar Artık
uzun zamandan beri sükûta daldılar! Müjdeler olsun
bana, sağnak sağnak yağmur, Sonra taptâze bir
yeşillik, bırak koklayayım doya
doya![42]

Şimdi gökler gürüldediğinde,
Ve gökyüzü tamamen aydınlandığında, Rüzgârda
uçuşan haşin toz zerreleri Savrularak inerler nemli
toprağa.

O anda topraktan hayat fışkırır,
İlâhî bir tesir âşikâr olur,
Yeşillenir her yeri, ter-ü tâze,
Dünyanın dörtbir bucağı.

Selige Sehnsucht

Sagt es niemand, nur den Weisen,
Weil die Menge gleich verhöhnet:
Das Lebendige will ich preisen,
Das nach Flammentod sich sehnet.

In der Liebesnächte Kühlung,
Die dich zeugte, wo du zeugtest,
Überfällt dich fremde Fühlung,
Wenn die stille Kerze leuchtet.

Nicht mehr bleibest du umfangen
In der Finsternis Beschattung,
Und dich reißet neu Verlangen
Auf zu höherer Begattung.

Keine Ferne macht dich schwierig,
Kommst geflogen und gebannt,
Und zuletzt, des Lichts begierig,
Bist du Schmetterling verbrannt.

Und so lang du das nicht hast,
Dieses: Stirb und werde!
Bist du nur ein trüber Gast
Auf der dunklen Erde.

*

Tut ein Schilf sich doch hervor,
Welten zu versüßen!
Möge meinem Schreiberohr
Liebliches entfließen!

Mutlu özleyiş

Yalnız bilgeye söyle, kimseye değil,[43] Zira
nâdânlar alaya hazırdır:
Hayat dolu olanı övmek isterim; Aleve
atılıp ölmeye hasret duyanı.

Seni yaratan, içinde senin de yaratttığın, O
aşk gecelerinin serinliğinde,
Bir mum, ışıldarken sessizce,
Bir garip duygu çöker üstüne.

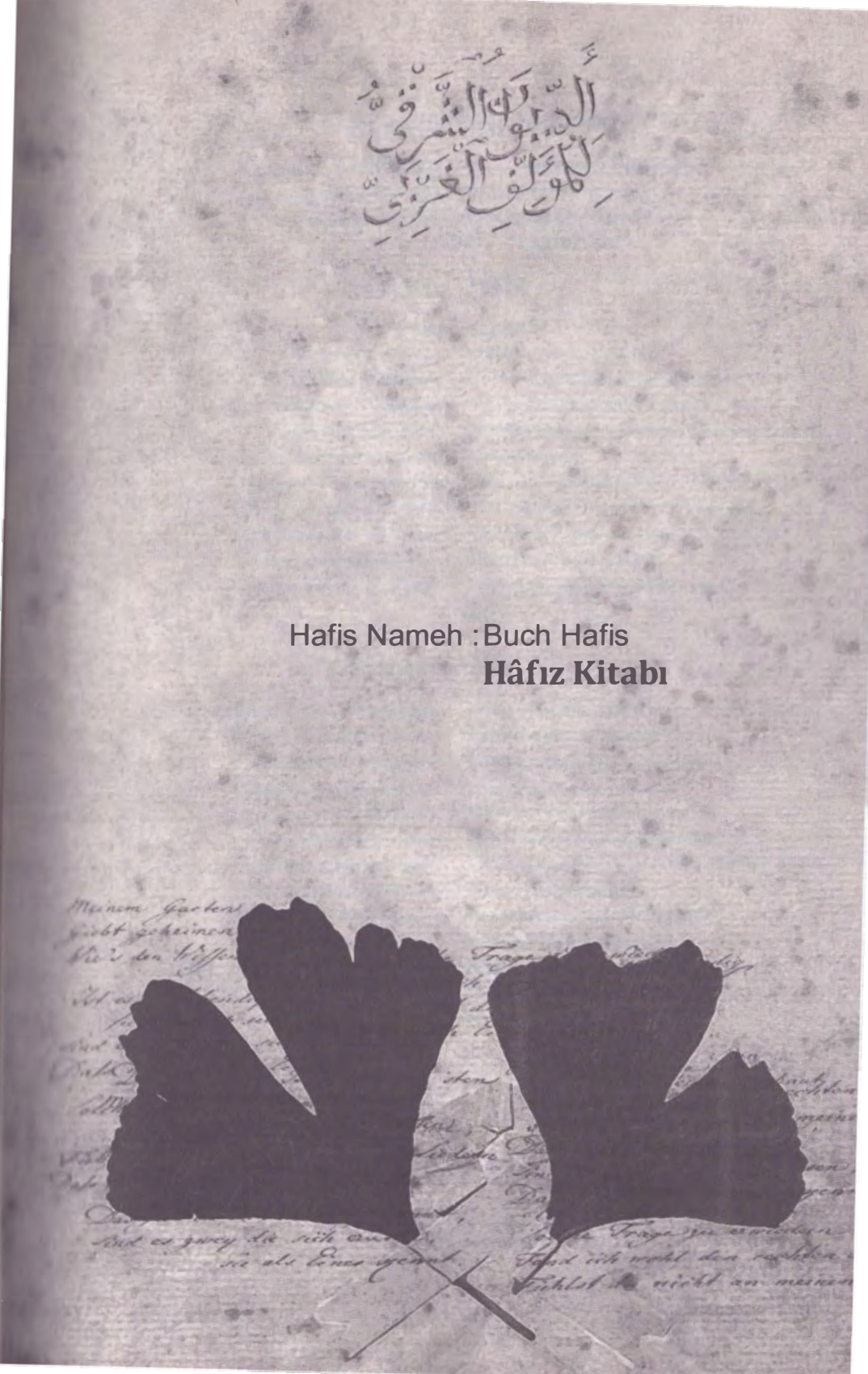
Artık zifiri karanlıklarda
Kuşatılmış halde kalmazsın
Ve daha ulvî bir birleşme için[44]
Yeni bir arzuyla kanatlanırsın.

Uzaklar zor gelmez sana,
Uçarak gelirsin büyülenmiş,
Ve ışık hasretiyle sonunda,
Ey pervâne yanar kül olursun.

Sırrına ermemişsen hâlen,
Sen şu: Öl ve Ol! hâlinin
Garip bir misafirsin ancak,
Şu kasvetli dünyada.[45]

*

Bir kamış boy atar çıkar Dünyaları
tatlandırmak için! Benim de şu kamış
kalemimden, Tatlı nâğmeler
dökülsün isterim![46]

Hafis Nameh : Buch Hafis

Hâfız Kitabı

Beiname

Sei das Wort die Braut genannt,
Bräutigam der Geist;
Diese Hochzeit hat gekannt,
Wer Hafisen preist.

Lâkap

Söze gelin denirse,[47]
Zekâ da güveği olur;
Bu düğünü bilen,
Hâfız'ı öven olur.

Dichter

Mohammed Schemseddin, sage,
Warum hat dein Volk, das hehre,
Hafis dich genannt?

Şair

Muhammed Şemseddin, söyle,
Senin halkın sana neden, ulvî,
Hâfız adını verdi?[48]

Hafis

Ich ehre,
Ich erwidre deine Frage.
Weil in glücklichem Gedächtnis
Des Korans geweiht Vermächtnis
Unverändert ich verwahre,
Und damit so fromm gebare,
Des gemeinen Tages Schlechtnis
Weder mich noch die berühret,
Die Propheten-Wort und Samen
Schätzen, wie es sich gebühret –
Darum gab man mir den Namen.

Hâfız

Saygıyla,
Soruna cevap veriyorum.
Çünkü bahtiyarım hâfızadan yana
Adadım kendimi tümden Kur'ana,
Hiç değiştirmeden aldım onu hâfızama, Mutekid olduğumdan,
Fena günlerin kötülükleri bulaşmadı
Ne bana ne de Peygamberin sözlerine
Ve onların korunması, lâyık olduğu veçhile,[49]
Hürmet ve riayet edenlere–
İşte bunun için Hâfız dediler bana.

Dichter

Hafis, drum, so will mir scheinen,
Möcht ich dir nicht gerne weichen:
Denn, wenn wir wie andre meinen,
Werden wir den andern gleichen.
Und so gleich ich dir vollkommen,
Der ich unsrer heil'gen Bücher
Herrlich Bild an mich genommen,
Wie auf jenes Tuch der Tücher
Sich des Herren Bildnis drückte,
Mich in stiller Brust erquickte
Trotz Verneinung, Hindrung, Raubens
Mit dem heitern Bild des Glaubens.

Şair

Hâfız, bana öyle geliyor ki, bu yüzden, Senden farklı düşünmek istemem:
Zira başkaları gibi düşünürsek biz,
Aynen başkalarına benzeriz.
Oysa ben sana benzerim tümden,
Ben ki mukaddes kitaplarımızdaki
O ulvî simgeyi, örtülerin örtüsü üzerine[50] O ilâhî sûretin basılması gibi,
Üzerime aldım da bağrıma bastım,
İnkâr etmek, engel olmak
Ve gaspetmek istemelerine rağmen,
İnancın huzur veren o hayâliyle
Kalbim sükûnetle yatıştı.

Anklage

Wißt ihr denn, auf wen die Teufel lauern
In der Wüste, zwischen Fels und Mauern?
Und wie sie den Augenblick erpassen,
Nach der Hölle sie entführend fassen?
Lügner sind es und der Bösewicht,

Der Poete, warum scheut er nicht,
Sich mit solchen Leuten einzulassen!

Weiß denn der, mit wem er geht und wandelt,
Er, der immer nur im Wahnsinn handelt?
Grenzenlos, von eigensinnigem Lieben,
Wird er in die Öde fortgetrieben,
Seiner Klagen Reim', in Sand geschrieben,
Sind vom Winde gleich verjagt;
Er versteht nicht, was er sagt,
Was er sagt, wird er nicht halten.

Doch sein Lied, man läßt es immer walten,
Da es doch dem Koran widerspricht.
Lehret nun, ihr des Gesetzes Kenner,
Weisheit-fromme, hochgelahrte Männer,
Treuer Mosleminen feste Pflicht.

Hafis insbesondre schaffet Ärgernisse,
Mirza sprengt den Geist ins Ungewisse:
Saget, was man tun und lassen müsse!

Şikâyet

Bilir misiniz şeytanlar kimi bekler pusuda?[51]
Çöllerde, kayalar ve duvarlar arasında?
Ve nasıl da en uygun ânı kollarlar
Ki onları yakalayıp cehenneme yollarlar;
Yalancılar ve sapıklardır bunlar.[52]
Ya şairler, niçin çekinmezler,
Böyle insanlarla sıkı fıkı olmaktan?

Biliyor mu o, kimlerin yolunda olduğunu?

O ki, her dem çılgınca hareket eder[53] Sonsuz, müşkil bir aşk tarafından Sürüklenir tenhalığına yalnızlığın.
Orada şikâyetinin kafiyeleri kuma yazılır, Ve yazılanlar ânında rüzgârda savrulur, Anlamaz ki ne söylediğini,
Zaten tutamaz da dediğini.

Lâkin onun şiiri, Kur'ana mugayir olsa da,
Hemen her zaman kabul görür.
Ancak siz şimdi, ey şeriat âlimleri, Malûmat-fürûş sofular, fıkıh ulemâsı, Sadık Müslümanlara farzları öğretin.

Özellikle Hâfız kızdırır herkesi,
Mirza ise aklını çeler herkesin:[54]
Söyleyin, netmeli, neylemeli?

Fetwa

Hafis' Dichterzüge, sie bezeichnen
Ausgemachte Wahrheit unauslöschlich;
Aber hie und da auch Kleinigkeiten
Außerhalb der Grenze des Gesetzes.
Willst du sicher gehn, so mußt du wissen
Schlangengift und Theriak zu sondern –
Doch der reinen Wollust edler Handlung
Sich mit frohem Mut zu überlassen
Und vor solcher, der nur ew'ge Pein folgt,
Mit besonnenem Sinn sich zu verwahren,
Ist gewiß das Beste, um nicht zu fehlen.

Fetvâ

Hâfız'ın şairlik tarzı, malûm hakikati Silinemez bir halde gösterir;
Fakat ara sıra önemsiz şeyler
Şeriat sınırlarının dışına taşar.
Emin olmak istersen bilmelisin
Yılan zehriyle tiryâkı ayırt etmeyi-[55]
Lâkin asil bir icra-i faaliyetin zevkine
Açık yüreklilikle teslim olmak lazımdır. Ve sırf ebedî azap getirecek işlerden Temkinle kendini korumalıdır insan, Yanılmamak için en iyisi budur zaten.

Dieses schrieb der arme Ebusuud,
Gott verzeih' ihm seine Sünden alle!

İşte böyle fetva verdi biçare Ebussuud,[56]
Allah cümle günahlarını affetsin!

Der Deutsche dankt

Heilger Ebusuud, hast's getroffen!
Solche Heil'ge wünschet sich der Dichter:
Denn gerade jene Kleinigkeiten
Außerhalb der Grenze des Gesetzes
Sind das Erbteil, wo er übermütig,
Selbst im Kummer lustig, sich beweget.
Schlangengift und Theriak muß
Ihm das eine wie das andre scheinen.
Töten wird nicht jenes, dies nicht heilen:
Denn das wahre Leben ist des Handelns
Ewge Unschuld, die sich so erweiset,
Daß sie niemand schadet als sich selber.
Und so kann der alte Dichter hoffen,
Daß die Huris ihn im Paradiese
Als verklärten Jüngling wohl empfangen.
Heiliger Ebusuud, hast's getroffen!

Alman Teşekkür Ediyor

Aziz Ebusuud isabet kaydettin!
Şair de böyle ulemâ arzu eder:
Doğrusu, şeriat sınırlarının dışına taşan,
Bu ufak tefek şeyler verasetle geçer ona
Kederli iken bile neş'eli göründüğü yerdir
Ki burada şair pek cesaretlidir.
Onun nazarında yılan zehri ve tiryak,
Birbirinden farklı değildir dikkatle bak.
Birisi öldürmediği gibi, diğeri de şifa vermez: Çünkü öyle
tecelli etse de, gerçek hayat,
Faaliyetin ebedî mâsûmiyetinden doğar,[57]
Bu da kendinden başkasına vermez zarar.
İşte böylece yaşlı şair, hûrilerin Cennet'te kendisini,
Gençleşmiş bir delikanlı olarak karşılamalarını bekler. Aziz
Ebusuud isabet kaydettin fetvânda!

Fetwa

Der Mufti las des Misri Gedichte,
Eins nach dem andern, alle zusammen,
Und wohlbedächtig warf sie in die Flammen.
Das schöngeschriebne Buch, es ging zunichte.

«Verbrannt sei jeder», sprach der hohe Richter,
«Wer spricht und glaubt wie Misri – er allein
Sei ausgenommen von des Feuers Pein:
Denn Allah gab die Gabe jedem Dichter.
Mißbraucht er sie im Wandel seiner Sünden,
So seh er zu, mit Gott sich abzufinden.»

Fetvâ

Mısrî'nin şiirlerini okur Müftü,
Birbiri ardından, hepsini birlikte,
Ve ihtiyatla hepsini ateşe atar.
O güzelim kitap yok olur gider.

"Her biri yansın teker teker" buyurmuş yüce Kadı,
"Kim Mısrî gibi inanır ve konuşursa –
Ateş azabından sadece Mısrî istisna demiş:
Zira Allah her şaire bir kabiliyet ihsan etmiş.
Eğer şair bunu istismar ederek günah işlerse, O
zaman Allah'ın affına sığınmaya baksın."[58]

Unbegrenzt

Daß du nicht enden kannst, das macht dich groß,
Und daß du nie beginnst, das ist dein Los.
Dein Lied ist drehend wie das Sterngewölbe,
Anfang und Ende immerfort dasselbe,
Und, was die Mitte bringt, ist offenbar
Das, was zu Ende bleibt und Anfangs war.

Du bist der Freuden echte Dichterquelle
Und ungezählt entfließt dir Well' auf Welle.
Zum Küssen stets bereiter Mund,
Ein Brustgesang, der lieblich fließet,
Zum Trinken stets gereizter Schlund,
Ein gutes Herz, das sich ergießet.

Und mag die ganze Welt versinken,
Hafis mit dir, mit dir allein
Will ich wetteifern! Lust und Pein
Sei uns, den Zwillingen, gemein!
Wie du zu lieben und zu trinken,
Das soll mein Stolz, mein Leben sein.

Nun töne Lied mit eignem Feuer!
Denn du bist älter, du bist neuer.

Sınırlanmamış

Sen ki bitmezsin, seni büyük yapan budur,
Ve sen ki hiç başlamazsın, budur alın yazın. Dönen
yıldızlı gök kubbe gibidir şarkın,[59] Başlangıç ve bitiş
muttasıl aynıdır,
Ortanın getirdiği aşikâr olandır,
Başlangıçta neyse sonunda kalandır

Sen gerçek neş'e şairlerinin kaynağısın[60]
Senden fışkırır sayısız dalgalar
Her an öpmeğe hazır dudaklar,
Sen tatlı bir gönül nağmesisin akan,
Yudum yudum içmeğe teşne dudaklar,
Her dem dolup boşalan iyi bir yürek.

Varsın bütün dünya batsın,
Seninle Hâfız, yalnız seninle
Yarışmak isterim! Zevk ve ıstırap
Bize, biz ikizlere vergidir!
Senin aşk ve işret tarzın,
Bu olsun benim gururum ve hayatım.[61]

Şimdi ey şiir kendi ateşinle yankılan!
Çünkü sen hem eski, hem yenisin.[62]

Nachbildung

In deine Reimart hoff ich mich zu finden,
Das Wiederholen soll mir auch gefallen,
Erst werd ich Sinn, sodann auch
Worte finden;
Zum zweitenmal soll mir kein Klang erschallen,
Er müßte denn besondern Sinn begründen,
Wie du's vermagst, Begünstigter vor allen!

Denn wie ein Funke fähig, zu entzünden
Die Kaiserstadt, wenn Flammen grimmig wallen,

Nazîre

Senin kafiye tarzında kendimi bulmayı umarım,[63]
Tekrarlamayı pek tabii ben de severim,
Önce anlamı, sonra da kelimeleri bulacağım;
Aynı sesi ikinci defa kullanmayacağım,
Özel bir anlamı olacak, ikinci kez kullanırsam eğer,
Senin gibi yapacağım, senin herkesten
çok ayrıcalığın var!

Zira bir kıvılcımın bir pâyitahtı tutuşturması gibi,
Alevler şiddetle dalgalanırken, kendi rüzgârından

Sich winderzeugend glühn von eignen Winden,
Er, schon erloschen, schwand zu Sternenhallen:
So schlang's von dir sich fort mit ew'gen Gluten,
Ein deutsches Herz von frischem
zu ermuten.

Rüzgâr peydâ ederek kızgın alevler saçar etrafa,

Çoktan söndü o kıvılcım, yıldızlı semâda kayboldu:

Böylece uzaklaştı gitti o ebedî gayret ateşi senden,

Gitti bir Alman'ın sînesini tutuşturmak üzre yeniden.

Zugemeßne Rhythmen reizen freilich,
Das Talent erfreut sich wohl darin,
Doch wie schnelle widern sie abscheulich,
Hohle Masken ohne Blut und Sinn.
Selbst der Geist erscheint sich nicht erfreulich,
Wenn er nicht, auf neue Form bedacht,
Jener toten Form ein Ende macht.

Ölçülü ritmler elbette büyüler,
İstidat sevinir buna tabiî,
Fakat pek çabuk tiksindirir bunlar,
İçi boş kansız ve anlamsız maskeler.
Hatta ruh bile buna pek sevinmez,
Eğer yeni bir biçim düşünmezse,
Son verir diğer ölü biçime.

Offenbar Geheimnis

Sie haben dich, heiliger Hafis,
Die mystische Zunge genannt
Und haben, die Wortgelehrten,
Den Wert des Worts nicht erkannt.

Mystisch heißest du ihnen,
Weil sie Närrisches bei dir denken
Und ihren unlautern Wein
In deinem Namen verschenken.

Du aber bist mystisch rein,
Weil sie dich nicht verstehn,
Der du, ohne fromm zu sein, selig bist!
Das wollen sie dir nicht zugestehn.

Aşikâr Sır

İlâhi Hâfız, onlar sana,[64]
Gaybın dili dediler
Ve söz âlimleri [65]
Sözün değerini bilmediler.

Mistiktin sen onlann nezdinde,
Bazı ahmaklıklar var sanırlar sende
Ve hileli şaraplarını
Senin adına sunarlar.[66]

Oysa sen mistikten arınmışsın,
Bundan ötürü seni anlamazlar,
Sen ki sofu olmadan da mutlusun!
İşte bunu kabul etmek istemezler.

Wink

Und doch haben sie recht, die ich schelte:
Denn, daß ein Wort nicht einfach gelte,
Das müßte sich wohl von selbst verstehn.
Das Wort ist ein Fächer! Zwischen den Stäben
Blicken ein paar schöne Augen hervor,
Der Fächer ist nur ein lieblicher Flor,
Er verdeckt mir zwar das Gesicht,
Aber das Mädchen verbirgt er nicht,
Weil das Schönste, was sie besitzt,
Das Auge, mir ins Auge blitzt.

İşâret

Ne var ki tekdir ettiğim âlimlerin de hakkı var: Zira sözün sadece bir mânâsı geçerli değildir, Doğrusu bu durum kendiliğinden anlaşılmalıydı. Söz bir yelpazedir! Aralıklarından bu yelpazenin

Bir çift güzel göz bakar.[67]
Sadece sevimli bir çiçektir yelpaze;
Gerçi kızın yüzünü kapatır bana,
Ama kendisini saklamaz benden.
Çünkü kızın en güzel tarafı,
Gözlerime bakan gözleridir.

An Hafis

Was alle wollen, weißt du schon
Und hast es wohl verstanden:
Denn Sehnsucht hält, von Staub zu Thron
Uns all in strengen Banden.

Es tut so weh, so wohl hernach,
Wer sträubte sich dagegen?
Und wenn den Hals der eine brach,
Der andre bleibt verwegen.

Verzeihe, Meister, wie du weißt,
Daß ich mich oft vermesse,
Wenn sie das Auge nach sich reißt,
Die wandelnde Cypresse.

Wie Wurzelfasern schleicht ihr Fuß
Und buhlet mit dem Boden,
Wie leicht Gewölk verschmilzt ihr Gruß,
Wie Ost-Gekos' ihr Oden.

Das alles drängt uns ahndevoll,
Wo Lock an Locke kräuselt,
In brauner Fülle ringelnd schwoll,
Sodann im Winde säuselt.

Hâfız'a

Herkesin ne istediğini çoktan bilirsin
Ve şunu da çok iyi anladın:
Hasret, zerreden tahttakilere herkesi
Kesin hükmü altına alır.

Pek acı verir, pek hoş gelirken,
Kim buna karşı durabilir ki?
Birisinin sana yaptığı kötülükler,
Diğerini yolundan çeviremeyecektir.

Salınarak giden o servinin bakışları[68]
Beni râm edince kendine,
Hoş gör, üstad, bildiğin gibi,
Çoğu kez pek cür'etkârımdır,

Kök uçları gibi sokulur ayağı
Sessizce ve okşar toprağı,
Bulutlar kütlesini birleştirir, selâmı
Soluğu sanki hafif bir Doğu rüzgârıdır.

Lüle lüle zülüfler kıvrılırken,
İştiyak verir bunlar bize,
Kabarırır kahverengi saçlar bukleli
Sonra da dağılır rüzgârda dalga dalga.

Nun öffnet sich die Stirne klar,
Dein Herz damit zu glätten,
Vernimmst ein Lied so froh und wahr,
Den Geist darin zu betten.

Şimdi alınlar apaçıktır,
Gönül cilalıdır,[69]
Bir şiir duyarsın hoş ve saf,
Huzur duyar ruhun, kıvrılır içine.

Und wenn die Lippen sich dabei
Aufs niedlichste bewegen,
Sie machen dich auf einmal frei,
In Fesseln dich zu legen.

Ve o dudaklar kımıldadığında
Lâtif bir edayla o anda,
Bir ân seni hür kılarlar,
Fakat zincirlere vurmak üzre.

Der Atem will nicht mehr zurück,
Die Seel zur Seele fliehend,
Gerüche winden sich durchs Glück
Unsichtbar wolkig ziehend.

Geri gelmez bir daha nefes,
Ruh uçaraktan ruha doğru,
Misk kokuları dağılır mutlulukla Geçip
giden bulut gibi görünmeyen

Doch wenn es allgewaltig brennt,
Dann greifst du nach der Schale:
Der Schenke läuft, der Schenke kömmt
Zum erst- und zweiten Male.

Lâkin yakıp kavurduğunda içini Uzanırsın o
zaman kadehe,
Sâki çabucak koşar gelir,
Bir daha, bir daha sunar.

Sein Auge blitzt, sein Herz erbebt,
Er hofft auf deine Lehren,
Dich, wenn der Wein den Geist erhebt,
Im höchsten Sinn zu hören.

Gözü kıvılcım saçar, kalbi titrer,
Nasihatlerini veresin diye bekler, Şarap
zekâyı kamçıladığı zaman,
Seni hâhişle dinler.

Ihm öffnet sich der Welten Raum,
Im Innern Heil und Orden,
Es schwillt die Brust, es bräunt der Flaum,
Er ist ein Jüngling worden.

Âlemlerin mekânı açılır ona,
İç dünyasında inşirah ve berraklık Göğüs
kabarır, bıyıklar terler,
Artık bir delikanlıdır o.

Und wenn dir kein Geheimnis blieb,
Was Herz und Welt enthalte,
Dem Denker winkst du treu und lieb,
Daß sich der Sinn entfalte.

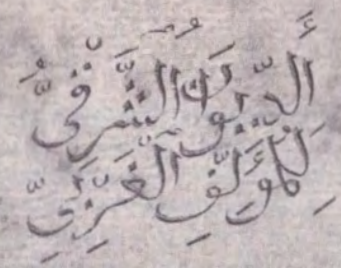
Gönlün ve kâinatın sırlarından Kalmamışsa
sana herhangi bir sır Sadakat ve sevgiyle bir
işaret ver
Ki mütefekkire açılsın esrâr-ı mâna.

Auch daß vom Throne Fürstenhort
Sich nicht für uns verliere.
Gibst du dem Schah ein gutes Wort
Und gibst es dem Wesire.

Lâkin bizim için dikkat edilsin
Tahtın himâyesi kaybedilmesin.
İyi bir söz söylediğinde Şaha,
Veziri ihmal etmemelisin.[70]

Das alles kennst und singst du heut
Und singst es morgen eben:
So trägt uns freundlich dein Geleit
Durchs rauhe, milde Leben.

Bunların hepsini bilir ve söylersin,
Ve aynen yarın da terennüm edersin: İşte
böyle yoldaşlık edersin bize dostâne, Bu
haşin ve müşfik hayat yolunda.

Ushk Nameh : Buch der Liebe

Aşk Kitabı

Sage mir,	Söyle bana, Gönlüm
Was mein Herz begehrt?	ne arzular? "Gönlüm
«Mein Herz ist bei dir,	sendedir, Kadrini
Halt es wert!»	bil!"[71]

Musterbilder

Hör und bewahre
Sechs Liebespaare!
Wortbild entzündet, Liebe schürt zu:
Rustan und Rodawu.
Unbekannte sind sich nah:
Jussuph und Suleika.
Liebe, nicht Liebesgewinn:
Ferhad und Schirin.
Nur für einander da:
Medschnun und Leila.
Liebend im Alter sah
Dschemil auf Boteinah.
Süße Liebeslaune:
Salomo und die Braune!
Hast du sie wohl vermerkt?
Bist im Lieben gestärkt.

Örnek Çiftler

Dinle ve unutma
Şu altı çift âşıkı!
Sözle tasvir tutuşturur, aşk alevlendirir:
Rustan ile Rudevu[72]
Tanımadan birbirine yakınlaşan:
Yûsuf ve Züleyhâ.[73]
Aşk lâzım, aşktan yararlanmak değil:
Ferhad ve Şirin.[74]
Sadece birbiri için varolan:
Mecnun ve Leylâ.[75]
İhtiyarlık günlerinde baktı aşkla
Cemil, Botayna'ya.[76]
Tatlı aşk keyfi:
Süleyman ile esmer güzeli Belkîs[77]
Kulağına küpe ettinse bunları?
Güçlendin demektir aşkta.[78]

Noch ein Paar

Ja, Lieben ist ein groß Verdienst!
Wer findet schöneren Gewinnst? –
Du wirst nicht mächtig, wirst nicht reich,
Jedoch den größten Helden gleich.
Man wird so gut wie vom Propheten
Von Wamik und von Asra reden. –
Nicht reden wird man, wird sie nennen:
Die Namen müssen alle kennen.
Was sie getan, was sie geübt,
Das weiß kein Mensch! Daß sie geliebt,
Das wissen wir. Genug gesagt,
Wenn man nach Wamik und Asra fragt!

Bir Çift Daha

Evet, aşk büyük bir liyâkattir!
Kim bundan daha iyi bir lûtuf ve itibar bulur?- Bununla sen güçlü ve zengin olmazsın ama,
En büyük kahramanlar olur dengin.
İnsan nasıl bahsederse Peygamberden iyi sözle Öyle bahseder Vâmık ve Azra'dan yine sözle-[79] Onların hakkında konuşulmaz, yalnız adları anılır. Kaldı ki onların adları herkes tarafından bilinir. Ne yaptıklarını, ne ettiklerini kimse bilmez onların, Lâkin sevdiklerini hepimiz biliriz.
Fazla söze ne gerek,
Vâmık ve Azra bizzat izahat demek!

Lesebuch

Wunderlichstes Buch der Bücher
Ist das Buch der Liebe.
Aufmerksam hab ich's gelesen:
Wenig Blätter Freuden,
Ganze Hefte Leiden;
Einen Abschnitt macht die Trennung.
Wiedersehn! ein klein Kapitel,
Fragmentarisch! Bände Kummers,
Mit Erklärungen verlängert,
Endlos, ohne Maß.
O Nisami! – doch am Ende
Hast den rechten Weg gefunden:
Unauflösliches, wer löst es?
Liebende, sich wiederfindend.

Okuma Kitabı

Kitapların şaheseri
Aşkın kitabıdır.
Pür dikkat okudum onu:
Pek az yaprağı neş'e,
Tüm metin ıstırap;
Bir bölümü ise hicrân ile dolu.
Visâl! Küçük bir fasıl,
Parça halinde! Lâkin ciltler dolusu garnın Şerhini uzatmış,
Bînihâyet, bîhesap.
Ey Nisami! –âhir
Doğru yolu buldun:
Hallolunmaz mes'ele, kim çözer bu düğümü?
Âşıklar, elbet kavuşur birbirine.[80]

Ja, die Augen waren's

Ja, die Augen waren's, ja, der Mund,
Die mir blickten, die mich küßten.
Hüfte schmal, der Leib so rund,
Wie zu Paradieses Lüsten!
War sie da? Wo ist sie hin?
Ja, sie war's, sie hat's gegeben,
Hat gegeben sich im Fliehn
Und gefesselt all mein Leben.

Evet, o gözlerdi

Evet, o gözlerdi bana bakan,
Evet, o dudaklardı beni öpen.
Kalça dar, beden pek kıvrak,
Tıpkı Cennet'teki şehvet gibi!
Burada mıydı? Nereye gitti?
Evet, oydu, o verdi bana,
Kaçmak isterken verdi bana kendini Böylece
bütün hayatımı esir etti.

Gewarnt

Auch in Locken hab' ich mich
Gar zu gern verfangen.
Und so, Hafis, wär's wie dir
Deinem Freund ergangen.

Aber Zöpfe flechten sie,
Nun aus langen Haaren;
Unterm Helme fechten sie,
Wie wir wohl erfahren.

Wer sich aber wohl besann,
Läßt sich so nicht zwingen:
Schwere Ketten fürchtet man,
Rennt in leichte Schlingen.

İhtar

Esîr-i zülfün oldum bile bile
Memnuniyetle.[81]
Ve işte böyle, Hâfız, sana olanlar
Dostunun da başına gelmiştir aynen.

Lâkin onlar örer zülüflerini,
Şimdi uzun saçlarından;
Öğrendiğimize göre onlar
Miğferleriyle kılıç sallarlar.[82]

Doğrusu iyi düşünen kimse,
Başkasına itaate zorlanmaz:
İnsan ağır zincirlerden korkar,
Ama hafif tuzaklara koşar.

Versunken

Voll Locken kraus ein Haupt so rund!
Und darf ich dann in solchen reichen Haaren
Mit vollen Händen hin und wider fahren,
Da fühl ich mich von Herzensgrund gesund.
Und küß ich Stirne, Bogen, Auge, Mund,
Dann bin ich frisch und immer wieder wund.
Der fünfgezackte Kamm, wo sollt er stocken?
Er kehrt schon wieder zu den Locken.
Das Ohr versagt sich nicht dem Spiel,
Hier ist nicht Fleisch, hier ist nicht Haut,
So zart zum Scherz, so liebeviel!
Doch wie man auf dem Köpfchen kraut,
Man wird in solchen reichen Haaren
Für ewig auf und nieder fahren.
So hast du, Hafis, auch getan,
Wir fangen es von vornen an.

İstiğrak

Kıvrım kıvrım saçlar lüle lüle, baş pek toparlak![83] Ve sonra o gür saçlara dalmak
Arasıra onları okşamak isterim,
O zaman sıhhat ve âfiyet hissederim sînemde.
Öperim alnını, kaşını, gözünü, dudaklarını da, O zaman gençleşirim, sonra yine yaralanırım. Ya o beş dişli tarak saçının neresine takılsın?[84] O çoktan döndü bile buklelerine saçlarının. Kulak da alamıyor kendini bu eğlenceden,
Bu taptaze et değil, bu ten değil,
Lâtife için pek tâze, öylesine pür aşk!
Lâkin bu küçücük başı hafiften okşamak için, İnsan bu gür saçlarda dolanır ebedî[85]
Yukardan aşağı, aşağıdan yukarı.
Ey Hâfız, işte sen de böyle yaptın,
Biz de başlayalım yeni baştan.

Bedenklich

Soll ich von Smaragden reden,
Die dein Finger niedlich zeigt?
Manchmal ist ein Wort von nöten,
Oft ist's besser, daß man schweigt.

Also sag ich, daß die Farbe
Grün und augerquicklich sei!
Sage nicht, daß Schmerz und Narbe
Zu befürchten nah dabei!

Immerhin! du magst es lesen!
Warum übst du solche Macht!
»So gefährlich ist dein Wesen
Als erquicklich der Smaragd.«

Liebchen, ach! im starren Bande
Zwängen sich die freien Lieder,
Die im reinen Himmelslande
Munter flogen hin und wider.

Allem ist die Zeit verderblich,
Sie erhalten sich allein!
Jede Zeile soll unsterblich,
Ewig wie die Liebe sein.

Kuşkulu

Parmağında pek hoş duran,
Zümrütten söz edeyim mi?
Kaçınılmaz ise de bazen bir kelime,
Çoğu zaman sükût daha iyidir.

Yani ben derim ki rengi yeşil olsun,
Gözü güçlendirsin ve dinlendirsin!
Demem o ki yakın çevresinde onun
Istırap ve yara izinden korkulsun!

Öyle olsun! Elbette okumalısın!
Neden böyle zorlamaktasın!
"Nasıl teskin edici ise zümrüt
O kadar tehlikelidir varlığın."

Ah, sevgilim! En serâzat şiirler Sert ve
abûs ciltlere sıkışırlar, Oysa onlar
berrak göklerde Neş'eyle her yana
uçuşurlar.

Zaman herşeyi mahveder,
Yalnız onlar korur kendini!
Her satırı ölümsüz,
Aşk gibi ebedî kalmalı.[86]

Schlechter Trost

Mitternachts weint und schluchzt ich,
Weil ich dein entbehrte.
Da kamen Nachtgespenster
Und ich schämte mich.
«Nachtgespenster», sagt ich,
«Schluchzend und weinend
Findet ihr mich, dem ihr sonst
Schlafende vorüberzogt.
Große Güter vermiß ich.
Denkt nicht schlimmer von mir,
Den ihr sonst weise nanntet,
Großes Übel betrifft ihn!» –
Und die Nachtgespenster
Mit langen Gesichtern

Kötü teselli

Hissedince yokluğunu,
İç çekip ağladım gece yarısı.
İşte o anda geldiler gulyabaniler[87] Ve
ben mahcup oldum, utandım.
"Gulyabani" dedim,
"Beni buldunuz böyle
İç çekip ağlarken,
Oysa siz uykudakileri
Tercih ederdiniz.
Büyük servet kaybettim. Hakkımda
kötü şeyler düşünmeyin, Zaten bilge
derdiniz ona siz, Büyük belâyı ona
veriniz!"
Ve Gulyabaniler

Zogen vorbei,
Ob ich weise oder törig,
Völlig unbekümmert.

O uzun suratlarıyla
Geçip gittiler,
Bilge miyim yoksa kaçık mı;
Aldırış bile etmediler.

Genügsam

«Wie irrig wähntest du,
Aus Liebe gehöre das Mädchen dir zu.
Das könnte mich nun garnicht freuen,
Sie versteht sich auf Schmeicheleien.»

Kanaatkâr

"Nasıl yanlış tahmin edersin,
Kızın gönlü sendedir diye.
Gerçi yüze gülmeyi pekiyi bilir, Ama
yine sevindirmez beni bu."

Dichter

Ich bin zufrieden, daß ich's habe!
Mir diene zur Entschuldigung:
Liebe ist freiwillige Gabe,
Schmeichelei Huldigung.

Şair

Ona sahip olmaktan hoşnudum! Mazur
görmeme vesiledir bu:
Aşk gönüllü bir armağandır,
Dalkavukluk ve kur yapmak değildir.

Gruß

O wie selig ward mir!
Im Lande wandl ich,
Wo Hudhud über den Weg läuft.
Des alten Meeres Muscheln
Im Stein sucht ich, die versteinten;
Hudhud lief einher,
Die Krone entfaltend,
Stolzierte, neckischer Art,
Über das Tote scherzend
Der Lebendge.
»Hudhud«, sagt ich, »fürwahr!
Ein schöner Vogel bist du.
Eile doch, Wiedehopf!
Eile, der Geliebten
Zu verkünden, daß ich ihr
Ewig angehöre.
Hast du doch auch
Zwischen Salomo
Und Sabas Königin
Ehemals den Kuppler gemacht!«

Selâm

Ah ne kadar mutluyum!
Öyle bir diyarda seyahat ediyorum ki,
Orada bir Hüdhüd çıktı yoluma.[88]
Kadim deniz midyelerini Fosilleşmiş
taşlarda ararken ben; Hüdhüd geldi
koşarak,
Tacını açarak,
Şuh bir edayla arz-ı endam etti, Mağrur,
ölümle alay edercesine Hayat dolu.
"Hüdhüd" dedim, "gerçekten! Güzel bir
kuşsun.
Koş, acele et, hüdhüd!
Koş, haber ver sevgiliye,
Ona râm oldum ebedîyyen.
Sen ki, olveçhile
O zamanlar da
Süleyman ile Sabâ Melîkesi Arasında
Çöpçatanlık yaptın!"

Ergebung

»Du vergehst und bist so freundlich,
Verzehrst dich und singst so schön?«

Teslimiyet

Eriyip gidiyorsun ve hâlâ öylesine mütebessimsin, Yani tutuşurken bile güzel nağmeler mi söylersin?[89]

Dichter

Die Liebe behandelt mich feindlich!
Da will ich gern gestehn:
Ich singe mit schwerem Herzen.
Sieh doch einmal die Kerzen!
Sie leuchten, indem sie verzehn.

Şair

Aşk bana düşmanca davranır!
Memnûniyetle itiraf etmek isterim:
Mahzun bir gönülle şiirler söylerim.
Buna rağmen sen mumlara bir bak!
Eriyip giderken etrafını aydınlatırlar.

Eine Stelle sucht der Liebe Schmerz,
Wo es recht wüst und einsam wäre;
Da fand er denn mein ödes Herz
Und nistete sich in das leere.

Aşk ıstırabı bir yer arar kendine,[90]
Büsbütün ıssız ve yalnız bir yer;
Derken orada bulur ıssız kalbimi,
Ve onun boşluğuna kurar yuvasını.

Unvermeidlich

Wer kann gebieten den Vögeln,
Still zu sein auf der Flur?
Und wer verbieten zu zappeln
Den Schafen unter der Schur?

Mukadder olan

Kimin haddine kuşlara
Bahçelerde, sessiz olmalarını emretmek?[91]
Kim yasaklayabilir koyuna,
Kırkma zamanı depreşmesini?

Stell ich mich wohl ungebärdig,
Wenn mir die Wolle kraust?
Nein! die Ungebärden entzwingt mir
Der Scherer, der mich zerzaust.

Şayet birbirine girerse yünler,
Azıp kudurmam mı gerekir?
Hayır! Kırkan kişi beni örseler,
Saçım başım birbirine girer.

Wer will mir wehren, zu singen
Nach Lust zum Himmel hinan,
Den Wolken zu vertrauen,
Wie lieb sie mir's angetan?

Beni, gökyüzüne yönelerek iştiyakla
Şarkılar söylemekten kim menedebilir,
Şu bulutlar ki beni böylesine büyülerler,
Onlara güvenmemi kim engeller?

Geheimes

Über meines Liebchens Äugeln
Stehn verwundert alle Leute,
Ich, der Wissende, dagegen
Weiß recht gut, was das bedeute.

Esrârengiz

Sevgilimin o füsunkâr gözleri
Herkesi hayran eder kendine,
Mamafih ben, bilge adam,
Bilirim bunun ne demek olduğunu.[92]

Denn es heißt: ich liebe diesen,
Und nicht etwa den und jenen,
Lasset nur, ihr guten Leute,
Euer Wundern, euer Sehnen!

Zira bu demektir ki bunu ben severim,
Takriben ne onu ne şunu kasdederim,
Artık siz, ey iyi insanlar! Bırakınız şimdi
Hayret etmeyi ve şiddetle arzulamayı!

Ja, mit ungeheuren Mächten
Blicket sie wohl in die Runde,
Doch sie sucht nur zu verkünden
Ihm die nächste süße Stunde.

Evet, korkunç bakışlarıyla o,
Bu topluluğu süzüyor muhakkak, Lâkin,
beraber olacağı tatlı zamanı Paylaşacağı
kişiyi arıyor sadece.

Geheimstes

«Wir sind emsig, nachzuspüren,
Wir, die Anekdotenjäger,
Wer dein Liebchen sei und ob du
Nicht auch habest viele Schwäger.

"Biz, nükte avcıları, iz aramada
Pek çalışkan, pek gayretliyizdir:
Yok, efendim sevgilin kimmiş,
Başka isteyenlerin var mıymış?

Denn daß du verliebt bist, sehn wir,
Mögen dir es gerne gönnen;
Doch, daß Liebchen so dich liebe,
Werden wir nicht glauben können.»

Zira âşık olduğunu görüyoruz,
Bunu da senden esirgemiyoruz;
Lâkin sevgilinin seni sevdiğine,
Pek inanasımız yok."

Ungehindert, liebe Herren,
Sucht sie auf! Nur hört das eine:
Ihr erschrecket, wenn sie dasteht;
Ist sie fort, ihr kos't dem Scheine.

Beyefendiler, onu bildiğiniz gibi araştırın!
Yalnız şu bir hususa da kulak verin: Onu
karşınızda bulursanız korkacaksınız, Çekip
gitti ise şayet, yazık paracıklarınıza.

Wißt ihr, wie Schehâb-eddin
Sich auf Arafat entmantelt,
Niemand haltet ihr für törig,
Der in seinem Sinne handelt.

Bilir misiniz nasıl Şehâbeddin,[93] Arafat'ta
çırılçıplak soyundu,
Çıldırmış sanmayın onu,
Çünkü o kendi itikadınca davranır.

Wenn vor deines Kaisers Throne
Oder vor der Vielgeliebten
Je dein Name wird gesprochen,
Sei es dir zu höchstem Lohne.

İster kralların tahtı önünde[94]
İsterse sevdiğinin huzurunda,
İsminin zikri her defasında,
Senin en büyük mükâfatındır.

Darum war's der höchste Jammer,
Als einst Medschnun sterbend wollte,
Daß vor Leila seinen Namen
Man forthin nicht nennen sollte.

Bu yüzden en büyük âh-ü figandır,
Mecnun'un ölürken son dileği,
Bundan böyle Leylâ'nın önünde Doğrusu
anılmamalıydı adı habire.[95]

Gizli Şey

أَلدِّيوَانُ الشَّرقِي
لِلمُؤَلِّفِ الغَربِي

Tefkir Nameh : Buch der Betrachtungen

Murâkabe Kitabı

Höre den Rat, den die Leier tönt!
Doch er nutzet nur, wenn du fähig bist.
Das glücklichste Wort, es wird verhöhnt,
Wenn der Hörer ein Schiefohr ist.

Dinle rebabın seslendirdiği öğüdü![96]
Lâkin yetenekli isen görürsün faydasını. Dinleyen
idrakten yoksun olursa,
Saadet verici sözle bile alay edilir.

»Was tönt denn die Leier?« Sie tönet laut:
Die schönste, das ist nicht die beste Braut;
Doch wenn wir dich unter uns zählen sollen,
So mußt du das Schönste, das Beste wollen.

"Neden bahsediyor rebap?" yüksek sesle.
En güzel gelin, en iyi gelin demek değildir, Ancak
seni içimizden biri saymamız gerekiyorsa, O zaman
en güzelini, en iyisini istemelisin.[97]

Fünf Dinge

Fünf Dinge bringen fünfe nicht hervor,
Du, dieser Lehre öffne du dein Ohr:
Der stolzen Brust wird Freundschaft nicht entsprossen;
Unhöflich sind der Niedrigkeit Genossen;
Ein Bösewicht gelangt zu keiner Größe;
Der Neidische erbarmt sich nicht der Blöße;
Der Lügner hofft vergeblich Treu und Glauben–
Das halte fest und niemand laß dir's rauben!

Pendnâme (Beş nasihat)

Beş şey, şu beş şeyi meydana getirmez,
Bu öğüde iyi kulak ver:[98]
Mağrur gönülden dostluk doğmaz;

Aşağılık kimselerin yoldaşında nezâket aranmaz; Kötü adamdan hiçbir büyüklük beklenmez; Kıskanç insan zayıflara acımaz;
Yalancı, boşuna sadakat ve itimat umar-
Bu öğüde sıkı sarıl ve elinden aldırma onu![99]

Fünf andere

Was verkürzt mir die Zeit?
Tätigkeit!
Was macht sie unerträglich lang?
Müßiggang!
Was bringt in Schulden?
Harren und Dulden!
Was macht Gewinnen?
Nicht lange besinnen!
Was bringt zu Ehren?
Sich wehren!

Diğer Beş Şey

Zamanı kısaltan nedir?
Faaliyet!
Onu dayanılmaz derecede uzatan nedir?
Avârelik!
Borca batıran nedir?
Miskinlik ve müsamaha!
Kazandıran nedir?
Fazla düşünmemek!
Şeref ve asâlet veren nedir peki;
Kendini müdafaa etmek!

Lieblich ist des Mädchens Blick

Lieblich ist des Mädchens Blick, der winket;
Trinkers Blick ist lieblich, eh er trinket,
Gruß des Herren, der befehlen konnte,
Sonnenschein im Herbst, der sich besonnte.
Lieblicher als alles dieses habe
Stets vor Augen, wie sich kleiner Gabe
Dürftge Hand so hübsch entgegendränget,
Zierlich dankbar, was du reichst, empfänget.
Welch ein Blick! ein Gruß! ein sprechend Streben!
Schau es recht und du wirst immer geben

Pek hoştur genç kızın bakışı

Genç kızların göz kırpması pek hoştur,
Mestâne bakışlar da pek hoştur, ama içmeden evvel, B
Bey'in selâmı,
Sonbaharı aydınlatan güneş ışığına eştir.
Bütün bunlardan daha hoş olanı ise
Sana küçük bir armağan gibi uzanan
Muhtaç eli göz önünde bulundurmalı,
Verirken de alırken de nazikçe müteşekkir olmalı. O n
müthiş bakıştır! Bir selâmdır! Dillenmiş bir
gayre
İyi bak! Devamlı ihsan edeceksin esirgemeden

Und was im Pend-Nameh steht

Und was im Pend-Nameh steht,
Ist dir aus der Brust geschrieben:
Jeden, dem du selber gibst,
Wirst du wie dich selber lieben.

Reiche froh den Pfennig hin,
Häufe nicht ein Goldvermächtnis,
Eile freudig vorzuziehn
Gegenwart vor dem Gedächtnis.

Pendnâme'de ne yazıyor

Pendnâme'de yazılanların hepsi[101]
Senin sînenden yazılmıştır:
İhsanda bulunduğun herkesi,
Kendin gibi seveceksin.

Neş'eyle sun her kuruşu,
Bir altın mirası yığma,
Şimdiki hâl'i tercih et,
Hâfızana güvenmekten.[102]

Reitest du bei einem Schmied vorbei

Reitest du bei einem Schmied vorbei,
Weißt du nicht, wann er dein Pferd beschlägt;
Siehst du eine Hütte im Felde frei,
Weißt nicht, ob sie dir ein Liebchen hegt;
Einem Jüngling begegnest du, schön und kühn,
Er überwindet dich künftig oder du ihn.
Am sichersten kannst du vom Rebstock sagen,
Er werde für dich was Gutes tragen.
So bist du denn der Welt empfohlen,
Das übrige will ich nicht wiederholen.

Bir Nalbanta Yolun Düşerse

Bir nalbanta yolun düşerse atınla giderken, Nalbantın
atını ne zaman nallayacağını bilmezsin, Boş bir tarlada
bir kulübe görürsen,
İçinde bir sevgilin olup olmadığını bilmezsin.
Bir delikanlıya rastlarsan, güzel ve cesur,
Ya sen onu yenersin ilerde ya da o seni.
En emin üzüm bağı hakkında konuşabilirsin,
Keza üzüm bağı sana en güzel hasadı verir.
Zira sen de işte böyle geldin bu dünyaya,
İstemem, gerek yoktur gerisini tekrara.

Den Gruß des Unbekannten ehre ja!

Den Gruß des Unbekannten ehre ja!
Er sei dir wert als alten Freundes Gruß.
Nach wenig Worten sagt ihr Lebewohl!
Zum Osten du, er westwärts, Pfad an Pfad –
Kreuzt euer Weg nach vielen Jahren drauf
Sich unerwartet, ruft ihr freudig aus:
«Er ist es! ja, da war's!» als hätte nicht
So manche Tagefahrt zu Land und See,
So manche Sonnenkehr sich drein gelegt.

Tanımadığın kişinin selâmına saygı göster!

Tanımadığın kişinin selâmına ih tirâm et!
Kadim dostunun selâmıyla aynı değerdedir bu.
Bir iki sözden sonra "Hoşça kal!" deyin birbirinize,
Senin yolun doğuya, onunki batıya düşse de- Yıllar
sonra kesişir yollarınız, beklenmedik bir anda, O zaman
birbirinize şöyle seslenirsiniz:
"Evet o! Evet, o idi bu!" Bazı günlük seyahatler Sanki
hiç yapılmamış gibi karada ve denizde,
Nice güneşler sanki hiç doğup batmamış gibi.

Nun tauschet War um Ware, teilt Gewinn!
Ein alt Vertrauen wirke neuen Bund –
Der erste Gruß ist viele tausend wert,
Drum grüße freundlich jeden, der begrüßt!

Şimdi malları takas edin, kazancı paylaşın!
O ilk güven yeni bir birliğe sebep olur-
O ilk selâm hazinelere bedeldir,
O sebeple seni selâmlayan herkesi dostça selâmla!

Haben sie von deinen Fehlen

Haben sie von deinen Fehlen
Immer viel erzählt
Und für wahr sie zu erzählen,
Vielfach sich gequält.
Hätten sie von deinem Guten
Freundlich dir erzählt,
Mit verständig treuen Winken,
Wie man Beßres wählt:
O gewiß! das Allerbeste
Blieb mir nicht verhehlt,
Das fürwahr nur wenig Gäste In
der Klause zählt.
Nun als Schüler mich, zu kommen
Endlich auserwählt,
Lehret mich der Buße Frommen,
Wenn der Mensch gefehlt.

Senin kusurlarından

Onlar senin kusurlarından
Çok söz ettiler her zaman.
Gerçeği dile getirirken,
Çok defa pek zorlandılar.[103]
Oysa keşke senin iyiliklerini,
Anlatsalardı sana dostça,
Anlaşılır sadık işaretlerle,
Daha iyisinin nasıl seçildiği;
Ah muhakkak! O zaman en iyisi
Bana aşikâr olurdu,
Gerçekte çilehânede
Halden anlayan az da olsa yeğdir.
İnsan aldanıp yanlış yaptığı zaman
Bana zahitlerin tövbesi öğretir o an,
Ki bu durumda öğrenci olarak ben,
Sonunda seçkinler arasına girerim.

Märkte reizen dich zum Kauf

Märkte reizen dich zum Kauf;
Doch das Wissen blähet auf.
Wer im Stillen um sich schaut,
Lernet, wie die Lieb erbaut.
Bist du Tag und Nacht beflissen,
Viel zu hören, viel zu wissen,
Horch an einer andern Türe,
Wie zu wissen sich gebühre.
Soll das Rechte zu dir ein,
Fühl in Gott was Rechts zu sein:
Wer von reiner Lieb entbrannt,
Wird vom lieben Gott erkannt.

Pazarlar seni alışverişe heveslendirir

Çarşılar alışverişe heveslendirir;
Lâkin bilgi böbürlendirir.[104]
Kim ki etrafını seyrederse sessizce,
Öğrenir nasıl yücelttiğini ruhu aşkın.
Gece gündüz gayret eder çalışırsan,
Çok dinlemek ve bilmek için,
Başka bir kapıya da kulak vermelisin,[105]
Tıpkı böyledir olmazsa olmazı ilmin.
İçine işlemesini istersen hakkın,

Hisset neye hak dediğini Allah'ın:
Ancak saf bir aşkla yanıp tutuşan,
Bilinir Cenâb-ı Hak tarafından.[106]

Wie ich so ehrlich war

Wie ich so ehrlich war,
Hab ich gefehlt,
Und habe Jahre lang
Mich durchgequält.
Ich galt und galt auch nicht.
Was sollt es heißen?
Nun wollt ich Schelm sein,
Tät mich befleißen;
Das wollt mir garnicht ein,
Mußt mich zerreißen.
Da dacht' ich: Ehrlich sein
Ist doch das Beste;
War es nur kümmerlich,
So steht es feste.

Böylesine dürüst olmakla

Böylesine dürüst olmakla ben,
İyi etmedim,
Ve yıllar yılı,
Yiyip bitirdim kendimi.
Kabul gördüğüm de oldu görmediğim de. Ne
olsa gerek bunun sebeb-i hikmeti? Bundan
böyle nükteci olayım dedim,
Hiç durmadan gayret ettim;
Kendimi helâk etmek istedim
Ama aklıma bir şey gelmedi gitti, Düşündüm ki
o an: Dürüst olmak[107]
En iyisidir yine de;
Bu sırf çaresizlik olsa da,
Yine de karar karardır.

Frage nicht, durch welche Pforte

Frage nicht, durch welche Pforte
Du in Gottes Stadt gekommen,
Sondern bleib am stillen Orte,
Wo du einmal Platz genommen.

Schaue dann umher nach Weisen
Und nach Mächtgen, die befehlen;
Jene werden unterweisen,
Diese Tat und Kräfte stählen.

Wenn du nützlich und gelassen
So dem Staate treu geblieben,
Wisse! niemand wird dich hassen,
Und dich werden viele lieben.

Und der Fürst erkennt die Treue,
Sie erhält die Tat lebendig;
Dann bewährt sich auch das Neue
Nächst dem Alten erst beständig.

Hangi kapıdan girdiğini sorma

Allah'ın hükümranlığına,
Hangi kapıdan girdiğini sorma,[108]
Bilakis bir kez yerleştiğin
O sessiz yerde kalıver.

Sonra etraftaki bilge zatları araştır,
Ve bir de muktedirleri;
Onlar ders vermekle meşgulken,
Bunlar kâr-u kisbinde.

Eğer faydalı ve mûtedil olursan[109]
Devlete böyle sâdık kalırsan,
Bil ki, hiç kimse nefret etmez senden
Ve birçokları sever seni kendiliğinden.

Prens fark eder bu sadâkatini,
Sadakattir ki muhafaza eder işini,
Sonra güvenilirlik yenisini getirir
Eski işin peşinden hep yenisi gelir.

Woher ich kam?

Woher ich kam? Es ist noch eine Frage;
Mein Weg hierher, der ist mir kaum bewußt,
Heut nun und hier am himmelfrohen Tage
Begegnen sich, wie Freunde, Schmerz und Lust.
O süßes Glück, wenn beide sich vereinen!
Einsam, wer möchte lachen, möchte weinen?

Nereden mi geldim?

Nereden mi geldim? Bu hâlen bir muammâdır;[110]
Yolum buraya nasıl düştü hiç farkında değilim,
Bugün şimdi ve burada bu ferah günde
Neş'e ve keder, dost gibi karşılaşırlar hem de.

Ne büyük mutluluk olurdu, ikisi birleşseydiler! Tek başına kim gülebilir, kim ağlayabilirdi?

Es geht eins nach dem andern hin

Es geht eins nach dem andern hin,
Und auch wohl vor dem andern;
Drum laßt uns rasch und brav und kühn
Die Lebenswege wandern.

Es hält dich auf, mit Seitenblick
Der Blumen viel zu lesen;
Doch hält nichts grimmiger zurück,
Als wenn du falsch gewesen.

Birbiri ardından yollanır[111]

Birbiri ardından geçip gider zaman,
Önceden de böyleydi zaten;
Bu yüzden bırakınız hayat yollarında
Hızlı, yürekli ve yiğitçe gezinelim.

Bir yan bakışla alıkoyar seni
Hayatın zevk-ü sefâsından;
Lâkin yanlış yapmaktan daha çok
Seni tökezletmez.

Behandelt die Frauen mit Nachsicht

Behandelt die Frauen mit Nachsicht!
Aus krummer Rippe ward sie erschaffen;
Gott konnte sie nicht ganz grade machen.
Willst du sie biegen, sie bricht;
Läßt du sie ruhig, sie wird noch krümmer:
Du guter Adam, was ist denn schlimmer? –
Behandelt die Frauen mit Nachsicht:
Es ist nicht gut, daß euch eine Rippe bricht.

Hanımlara hoşgörülü olun

Hanımlara hoşgörülü davranınız![112]
Eğri bir kaburgadan yaratıldı onlar;
Tanrı onları tam düz yapamadı.
Kırılırlar düzeltmek isterseniz,
Kendi haline bırakırsan daha da eğrilirler.
Ey Âdem, nedir bundan daha beteri? Hanımlara hoşgörülü davranınız:
Hoş olmaz, sizin de kırılsa bir kaburganız.

Das Leben ist ein schlechter Spaß

Das Leben ist ein schlechter Spaß:
Dem fehlt's an Dies, dem fehlt's an Das,
Der will nicht wenig, der zu viel,
Und Kann und Glück kommt auch ins Spiel.
Und hat sich's Unglück drein gelegt,
Jeder, wie er nicht wollte, trägt.
Bis endlich Erben mit Behagen
Herrn Kannicht-Willnicht weiter tragen.

Hayat kötü bir şakadır

Hayat kötü bir şakadır
Birinin eksiği budur, diğerinin şu,
Biri az istemez, diğeri çok,
Kabiliyet ve şans da dâhil olur oyuna.
Hele şanssızlık da girerse işin içine,
Herkes kendi yükünü kendi taşır.
Tâ ki vârisleri memnuniyetle nihâyet
"Bay Yapamamcı – İstememci"yi omuzlayıncaya kadar.[113]

Das Leben ist ein Gänse-spiel

Das Leben ist ein Gänsespiel:
Je mehr man vorwärts gehet,
Je früher kommt man an das Ziel,
Wo niemand gerne stehet.

Man sagt, die Gänse wären dumm,
O, glaubt mir nicht den Leuten:
Denn eine sieht einmal sich 'rum,
Mich rückwärts zu bedeuten.

Ganz anders ist's in dieser Welt,
Wo alles vorwärts drücket:
Wenn einer stolpert oder fällt,
Keine Seele rückwärts blicket.

Hayat bir kaz oyunudur

Hayat bir kaz oyunudur:[114]
İleriye doğru ne kadar yol alırsa insan, O kadar erken varır hedefe,
Hiç kimse istemez orda kalmayı.

Kazların aptal olduğu söylenir,
Ah, siz inanmayın o insanlara:
Zira birisi bir kez etrafına bakınır, Sanki bana geri git dercesine.

Bu dünyada ise tam bunun tersidir, Orada her şey ileri gitmeğe zorlar. Birisi tekerlense yahut düşse ya, Allah kulu dönüp bakmaz arkaya

Die Jahre nahmen dir

«Die Jahre nahmen dir, du sagst, so vieles:
Die eigentliche Lust des Sinnespieles;
Erinnerung des allerliebsten Tandes
Von gestern, weit- und breiten Landes

Durchschweifen frommt nicht mehr; selbst nicht von oben

Der Ehren anerkannte Zier, das Loben,
Erfreulich sonst. Aus eignem Tun Behagen
Quillt nicht mehr auf, dir fehlt ein dreistes Wagen!
Nun wüßt ich nicht, was dir Besondres bliebe!«

Mir bleibt genug! Es bleibt Idee und Liebe!

Yıllar senden çok şey alıp gitti

Yıllar senden çok şey alıp gitti, diyorsun:
Şehvet oyunlarının gerçek hazzı gitti;
Diyar diyar dolaşarak memleketi
Mazinin aşk lakırdılarını hatırlamanın faydası yok!

Hatta onurlandıran iltifatlar gelmez artık!

Yaptıklarından bile huzur duymazsın,
Ne cesaretin kalmıştır ne cüretin!
Şimdi bilmem ki nen kaldı senin!"

Kâfidir bana kalan! Aşk ve idedir geri kalan![115]

Vor den Wissenden sich stellen

Vor den Wissenden sich stellen,
Sicher ist's in allen Fällen!
Wenn du lange dich gequälet,
Weiß er gleich, wo dir es fehlet.
Auch auf Beifall darfst du hoffen;
Denn er weiß, wo du's getroffen.

Bilenlere halini arz etmek

Halini bilenlere arz etmek,
Her halükârda emin yoldur![116]
Uzun zamandır acı çekiyorsan,
Müşkülünü o bilir.
Takdir ve alkış da bekleyebilirsin;
Zira o bilir, nerede isabet kaydettiğini.

Freigebiger wird betrogen

Freigebiger wird betrogen,
Geizhafter ausgesogen
Verständiger irrgeleitet,
Vernünftiger leer geweitet,
Der Harte wird umgangen,
Der Gimpel wird gefangen.
Beherrsche diese Lüge,
Betrogener betrüge!

Cömert insan istismar edilir

Cömert insan istismar edilir,
Cimri kişi soyulup soğana çevrilir.
Ferâsetli insan yanılılır,
Akıllı boşuna saçmalar,
Zalimden sakınılır,
İspinoz kuşu yakalanır.
Yalanı anla,
Aldatanı aldat!

Wer befehlen kann, wird loben

Wer befehlen kann, wird loben,
Und er wird auch wieder schelten,
Und das muß dir, treuer Diener,
Eines wie das andre gelten.

Denn er lobt wohl das Geringe,
Schilt auch, wo er sollte loben:
Aber bleibst du guter Dinge,
Wird er dich zuletzt erproben.

Und so haltet's auch, ihr Hohen,
Gegen Gott wie der Geringe:
Tut und leidet, wie sich's findet,
Bleibt nur immer guter Dinge!

Emir verebilen metheder

Emir verebilen, metheder,
Aynı zamanda tekdir de eder,
Ey sâdık hizmetçi, bil ki,
Fark etmez senin için ikisi de.

Zira o önemsiz şeyleri de över,
Methedecek yerde azarlar da:
Ancak sen bunlara aldırma,
Velhasıl o sırf seni yoklar.

Ey yüce şahsiyetler, siz de,
Yoksullar gibi davranın Allah'a karşı: Kaderiniz
ne olursa olsun, çalışın, gayret edin! Sadece
müspet düşünün!

An Schah Sedschan und seinesgleichen

Durch allen Schall und Klang
Der Transoxanen
Erkühnt sich unser Sang
Auf deine Bahnen!

Uns ist für garnichts bang,
In dir lebendig,
Dein Leben daure lang,
Dein Reich beständig!

Şah Şüca ve benzerlerine

Amuderya ötesinin
Tüm sesi ve yankısıyla[117]
Yayılır nağmemiz
Senin hayat yollarında!

Hiçbir şeyden korkmayız,
Seninle dipdiriyiz,
Ömrün uzun olsun,
Saltanatın dâim olsun!

Höchste Gunst

Ungezähmt, so wie ich war,
Hab ich einen Herrn gefunden
Und, gezähmt nach manchem Jahr,
Eine Herrin auch gefunden.
Da sie Prüfung nicht gespart,
Haben sie mich treu gefunden
Und mit Sorgfalt mich bewahrt
Als den Schatz, den sie gefunden.
Niemand diente zweien Herrn,
Der dabei sein Glück gefunden:
Herr und Herrin sehn es gern,
Daß sie beide mich gefunden,
Und mir leuchtet Glück und Stern,
Da ich beide sie gefunden.

En büyük lûtuf

Kendim gibi başıboş
Bir Dük[118] buldum,
Yıllar sonra uysallaşınca
Bir Düşes buldum.
Uzun araştırmalardan sonra,
Güvenilir buldular beni
Ve titizlikle korudular,
Bir hazine bulmuş gibi.
İki Bey'e hizmet eden kimse görülmemiştir,
Ki burada mutluluk bulsun:
Düş ve Düşes, her ikisi de
Beni bulmaktan hoşnutturlar.
Elbette şansım yaver gitti, yıldızım parladı,
Çünkü ben de ikisini buldum.[119]

Ferdusi spricht

O Welt! wie schamlos und boshaft du bist!
Du nährst und erziehest und tötest zugleich.
Nur wer von Allah begünstigt ist,
Der nährt sich, erzieht sich, lebendig und reich.

Firdevsi der ki

Ah dünya! Ne kadar garazkâr, ne kadar utanmazsın![120]
Beslersin, eğitirsin ve ardından öldürürsün.

Yalnız Allah'ın himaye ettiği kişi,
Besler ve eğitir kendini, zengin ve zindedir.

Was heißt denn Reichtum?

Was heißt denn Reichtum? – Eine wärmende Sonne,
Genießt sie der Bettler, wie wir sie genießen!
Es möge doch keinen der Reichen verdrießen
Des Bettlers im Eigensinn selige Wonne!

Nedir ki zenginlik?

Nedir ki zenginlik?- Isıtan bir güneş,
Tıpkı bizim gibi dilenci de faydalanır ondan!
Zenginlerden kimsenin keyfi kaçmasın
Dilenci de keyfince mutlu olsun, haz alsın!

Dschelal-eddin Rumi spricht

Verweilst du in der Welt, sie flieht als Traum,
Du reisest, ein Geschick bestimmt den Raum;
Nicht Hitze, Kälte nicht vermagst du festzuhalten,
Und was dir blüht, sogleich wird es veralten.

Celâleddin Rûmî der ki[121]

Bir rüya gibidir dünyada bulunman senin için,
Yolculuğu sen yapsan da, mekânı kader belirler;
Sıcağı ve soğuğu durdurmaya muktedir değilsin, Ki
tez gelip geçer senin için takdir ettiği kaderin.[122]

Suleika spricht

Der Spiegel sagt mir: ich bin schön
Ihr sagt: zu altern, sei auch mein Geschick.
Vor Gott muß alles ewig stehn;
In mir liebt ihn für diesen Augenblick!

Züleyha der ki

Ayna bana, güzel olduğumu söyler,
Siz dersiniz ki, yaşlanmak da kaderimdir. Allah'ın
huzurunda her şey ebedîdir,
Bu ân için gönlüm O'nu sevmektedir![123]

الديوان الشرقي
لمؤلف الغربي

Rendsch Nameh : Buch des Unmuts

Sıkıntı Kitabı

Wo hast du das genommen?

Nereden aldın?

»Wo hast du das genommen?
Wie konnt es zu dir kommen?
Wie aus dem Lebensplunder
Erwarbst du diesen Zunder,
Der Funken letzte Gluten
Von frischem zu ermuten?«

"Nereden aldın bunu?[124]
Nasıl geçti eline?
Son harlı ateşten bu kıvılcımı, Yeni
tutuşturmak için,
Nasıl elde ettin bu fitili,
Eski hayat kalıntılarından?"

Euch mög' es nicht bedünkeln,
Es sei gemeines Fünkeln:
Auf ungemeßner Ferne,
Im Ozean der Sterne,
Mich hatt ich nicht verloren;
Ich war wie neu geboren.

Size alelâde kıvılcımlar
Gibi gelebilir bunlar:
Ucsuz bucaksız mesafelerde,
Yıldızlar okyanusunda,
Kendimi kaybetmedim;
Sanki yeni doğmuş gibiydim.

Von weißer Schafe Wogen
Die Hügel überzogen,
Umsorgt von ernsten Hirten,
Die gern und schmal bewirten,
So ruhig-liebe Leute,
Daß jeder mich erfreute.

Dalga dalga beyaz koyunlar
Tepeleri kaplamışlar,
Vakûr çobanlar pervâne olur,
Merhamet ve anlayışla bakarlar
Öylesine sâkin-güzel insanlar,
Ki her biri beni sevindirir.

In schauerlichen Nächten,
Bedrohet von Gefechten,
Das Stöhnen der Kamele
Durchdrang das Ohr, die Seele,
Und derer, die sie führen,
Einbildung und Stolzieren.

O korkunç gecelerde, Muharebe
tehdidi altında,
O develerin iniltisi,[125]
Kulakları deler, ruhlara işler,
Ve o develeri güdenlerin,
Ekâbir ve mağrur yürüyüşleri

Und immer ging es weiter
Und immer ward es breiter,
Und unser ganzes Ziehen,
Es schien ein ewig Fliehen.
Blau, hinter Wüst und Heere,
Der Streif erlogner Meere.

Ve durup dinlenmeden giderdi Ve
devamlı çoğalır genişlerdi, Ve bizim
tüm göçüşümüz,
Ebedî bir kaçış gibi görünürdü.
Çölün ve sürünün ardında,
Mavi bir deniz halindedir serap.[126]

Keinen Reimer wird man finden

Keinen Reimer wird man finden,
Der sich nicht den besten hielte,
Keinen Fiedler, der nicht lieber
Eigne Melodien spielte.

Und ich konnte sie nicht tadeln;
Wenn wir andern Ehre geben,
Müssen wir uns selbst entadeln.
Lebt man denn, wenn andre leben?

Und so fand ich's denn auch juste
In gewissen Antichambern,
Wo man nicht zu sondern wußte
Mäusedreck von Koriandern.

Das Gewesne wollte hassen
Solche rüstge neue Besen,
Diese dann, nicht gelten lassen,
Was sonst Besen war gewesen.

Und wo sich die Völker trennen,
Gegenseitig im Verachten,
Keins von beiden wird bekennen,
Daß sie nach demselben trachten.

Und das grobe Selbstempfinden
Haben Leute hart gescholten,
Die am wenigsten verwinden,
Wenn die andern was gegolten.

Hiçbir kafiyeci yoktur ki

Hiçbir kafiyeci yoktur ki,[127]
Kendini beğenmesin,
Hiçbir sokak kemancısı yoktur ki,
Kendi melodisini çalmayı tercih etmesin.

Ve ben bunları paylayamazdım;
Başkalarına şeref verdiğimiz zaman,
Kendi asâletimizden ayrılmalıyız o an. Başkaları
yaşadığı zaman da yaşar mı insan?

Daha demin buldum onları,
O malûm mâbeyn odasında,
Fare pisliğini kara kimyonlardan,
Ayırt etmeyi bilmediği o yerde.

Eskiler nefret eder, kin güderler,
Çünkü iyi süpürür yeni süpürgeler[128],
Lâkin rağbet etmemeli mi eskiye,
Kaldı ki onlar da vaktiyle yeni idiler?

Halklar birbirinden ayrıldığında,
Birbirinden nefret eder,
Aynı şeyi elde etmeye çalıştıklarını
Ne biri ne diğeri kabullenir.

Onlar ki kaba benlik hissiyle
Halkı hoyratça azarladılar,
Başkaları itibar görse;
Bunu kolayca hazmedemezler.

Befindet sich einer heiter und gut

Befindet sich einer heiter und gut,
Gleich will ihn der Nachbar pein'gen;
Solang der Tüchtige lebt und tut,
Möchten sie ihn gerne steingen.
Ist er hinterher aber tot,
Gleich sammeln sie große Spenden,

Birisi iyi ve neş'eli olsa

Birisi iyi olsa, neş'esi yerinde olsa,
Hemen acı çektirmek ister komşusu ona;
Çalıştığı ve yaşadığı müddetçe bir becerikli kişi,
Taşlamak isterler onu illâki.
Bir de ardından ölürse o zat,
Büyük bağışlar toplarlar derhal,

Zu Ehren seiner Lebensnot
Ein Denkmal zu vollenden.
Doch ihren Vorteil sollte dann
Die Menge wohl ermessen:
Gescheiter wär's, den guten Mann
Auf immerdar vergessen.

Müşkilât-ı hayat adına,
Dikerler ona mükemmel bir âbide.
Lâkin bu insanlar menfaatleri icabı
Nazar-ı itibara almalıydılar ki,
Bu iyi insanı ebediyen unutmak, Daha
da akıllıca olurdu.

Übermacht, ihr könnt es spüren

Kitlelerin gücü

Übermacht, ihr könnt es spüren,
Ist nicht aus der Welt zu bannen;
Mir gefällt zu konversieren
Mit Gescheiten, mit Tyrannen.

Hissedebilirsiniz ki, dünyada, Kitlelerin
gücü yok edilemez asla; Benimse pek
hoşuma gider doğrusu Akıllılar ve
zâlimlerle hasbıhâl etmek.

Da die dummen Eingeengten
Immerfort am stärksten pochten,
Und die Halben, die Beschränkten
Gar zu gern uns unterjochten,

Çünkü bu aptal dar kafalılar
Durmadan yiğitlik taslarlar,
Bu yarım insanlar, bu gerzekler
Bizi baskı altına almayı pek severler.

Hab ich mich für frei erkläret
Von den Narren, von den Weisen;
Diese bleiben ungestöret,
Jene möchten sich zerreißen;

Bense hür ilan ettim kendimi,
Delilerden, bilgelerden özgür;
Hep kaygısız kalırlar deliler, Bilgelerse
hep kendini helâk eder;

Denken, in Gewalt und Liebe
Müßten wir zuletzt uns gatten,
Machen mir die Sonne trübe
Und erhitzen mir den Schatten.

Kuvvet ve aşkla tefekkür etmeliyiz
Birleşmek zorundayız sonunda biz,
Onlar ki, benim güneşimi karartıp
Gölgelerimi kızgın hale getirirler.

Hafis auch und Ulrich Hutten
Mußten ganz bestimmt sich rüsten
Gegen braun und blaue Kutten:
Meine gehn wie andre Christen.

Hem Hâfız ve hem de Ulrich Hutten[129]
Elbette hazırlıklı olmak zorundaydılar Kahverengi
ve mavi cüppelilere karşı:
Başka Hıristiyanlarla benimkiler aynı haldeler.[130]

»Aber nenn uns doch die Feinde!«
Niemand soll sie unterscheiden;
Denn ich hab in der Gemeinde
Schon genug daran zu leiden.

"Lâkin sen bize bizzat düşmanları söyle!" Kimse
onları ayırmamalı elbet;
Zira bu cemaatin içinde ben
Ziyadesiyle mustaribim.

Wenn du auf dem Guten ruhst

Wenn du auf dem Guten ruhst,
Nimmer werd ich's tadeln;
Wenn du gar das Gute tust,
Sieh, das soll dich adeln!
Hast du aber deinen Zaun
Um dein Gut gezogen,
Leb ich frei und lebe traun
Keineswegs betrogen.

Denn die Menschen, sie sind gut,
Würden besser bleiben,
Sollte nicht, wie's einer tut,
Auch der andre treiben.
Auf dem Weg, da ist's ein Wort,
Niemand wird's verdammen:
»Wollen wir an einen Ort,
Nun wir gehn zusammen!«

Vieles wird sich da und hie
Uns entgegenstellen:
In der Liebe mag man nie
Helfer und Gesellen;
Geld und Ehre hätte man
Gern allein zur Spende;
Und der Wein, der treue Mann,
Der entzweit am Ende.

Hat doch über solches Zeug
Hafis auch gesprochen,
Über manchen dummen Streich
Sich den Kopf zerbrochen;
Und ich seh nicht, was es frommt,
Aus der Welt zu laufen,
Magst du, wenn das Schlimmste kommt,
Auch einmal dich raufen!

Mülkünle mağrursan

Mülkünle mağrursan eğer,
Hiçbir zaman buna diyeceğim yok;
Bununla birlikte iyilik de yaparsan,
İşte bu seni asilleştirmelidir! Fakat
mülkünün etrafına
Çit çekersen,
Hür ve güven içinde yaşarım Hiçbir
zaman dolandırılmam.

Zira insanlar yaratılıştan iyidir, Daha
da iyi kalabilirlerdi, İçlerinden
birisinin yaptığını, Diğeri de
yapmamış olsaydı.
Bu hususta bir söz vardır, Kimsenin
tel'in etmeyeceği bir söz: "*Bir* yere
varmak istiyorsak eğer, O zaman
birlikte gitmeğe değer!"

Şurada burada birçok şey Karşımıza
çıkacak:
Hiçbir zaman aşkta;
Ortak ve yardımcı istenmez Olsaydı
çok para ve şan
İsteyerek bağışlardı insan;
Ve şarap gibi, sâdık adam da, İhtilafa
düşürür sonunda.

Hâfız da böyle şeyler
Hakkında konuştu,
Bazı budalalıklara
Kafa yorup durdu;
Bense, dindarlık dahi olsa,
Terk-i dünyaya sebep görmüyorum,
En fenâsı vâki olsa bile,
Kendinle hesaplaşmalısın bir kez!

Als wenn das auf Namen ruhte

Als wenn das auf Namen ruhte,
Was sich schweigend nur entfaltet!
Lieb ich doch das schöne Gute,
Wie es sich aus Gott gestaltet!

Jemand lieb ich, das ist nötig.
Niemand haß ich; soll ich hassen,
Auch dazu bin ich erbötig,
Hasse gleich in ganzen Massen.

Willst sie aber näher kennen?
Sieh aufs Rechte, sieh aufs Schlechte:
Was sie ganz fürtrefflich nennen,
Ist wahrscheinlich nicht das Rechte.

Denn das Rechte zu ergreifen,
Muß man aus dem Grunde leben,
Und salbadrisch auszuschweifen,
Dünket mich ein seicht Bestreben.

Wohl, Herr Knitterer, er kann sich
Mit Zersplitterer vereinen,
Und Verwitterer alsdann sich
Allenfalls der Beste scheinen!

Daß nur immer in Erneuung
Jeder täglich Neues höre,
Und zugleich auch die Zerstreuung
Jeden in sich selbst zerstöre!

Dies der Landsmann wünscht und liebet
Mag er Deutsch, mag Teutsch sich schreiben,
Liedchen aber heimlich piepet:
Also war es und wird bleiben.

Bu bir isme istinat ediyormuş gibi

Sanki bir ismi varmış gibi der,[131]
Yalnız sükût halinde inkişaf eder!
İyi ve güzel olanı severim lâkin
Nasıl şekil almışsa yaratandan![132]

Birisini seviyorsam ki böyle gerekir.
Hiç kimseden nefret etmem;
Nefret etmem mi lâzım, buna da hazırım,
Lâkin o zaman tümden nefret ederim.

Onları yakinen tanımak ister misin? Doğru
olana bak, kötü dediklerine bak: Büsbütün
harikulâde dedikleri ise, Muhtemelen öyle
görünmez herkese.

O halde hakkı kavramak için,
Bizzat bu yüzden yaşamak lazım,
Sözü iç sıkacak biçimde yaymak,
Boş bir gayret gibi gelir bana.

Elbette, Bay üzücü zat,
Kalp kıranla ittifak eder,
Nihayet şu kırıp dökenler,
En iyiler görüntüsü verirler!

Böylece sırf yenilik içinde her dâim, Herkes
her gün yenilikler duysun diye, Zihnî
dağılmışlık da hemen aynı anda Sarar herkesi
içten, dağıtır bir anda!

Bunu arzular, bunu sever vatandaş
İster Alman, isterse Alaman yazılsın, Fakat
gizlice bir şarkıcık dudaklarda cik cik: Buydu
olan ve budur kalacak olan.

Medschnun

Medschnun heißt – ich will nicht sagen,
Daß es grad ein Toller heiße,
Doch ihr müßt mich nicht verklagen,
Daß ich mich als Medschnun preise.

Wenn die Brust, die redlich volle,
Sich entladet, euch zu retten,
Ruft ihr nicht: »Das ist der Tolle!
Holet Stricke, schaffet Ketten!«

Und wenn ihr zuletzt in Fesseln
Seht die Klügeren verschmachten,
Sengt es euch wie Feuernesseln,
Das vergebens zu betrachten.

Hab ich euch denn je geraten,
Wie ihr Kriege führen solltet?
Schalt ich euch nach euren Taten,
Wenn ihr Friede schließen wolltet?

Und so hab ich auch den Fischer
Ruhig sehen Netze werfen,
Brauchte dem gewandten Tischer
Winkelmaß nicht einzuschärfen.

Aber ihr wollt besser wissen,
Was ich weiß, der ich bedachte,
Was Natur, für mich beflissen,
Schon zu meinem Eigen machte.

Fühlt ihr euch dergleichen Stärke?
Nun, so fördert eure Sachen!
Seht ihr aber meine Werke,
Lernet erst: so wollt' er's machen!

Mecnun

Mecnun demek- söylemek istemem,[133]
Doğrusu deli, divane demektir,
Benden müşteki olmayın lâkin
Mecnun diye överim kendimi.

Sînem ki samimiyetle dopdoludur,
Sizi kurtarmak üzre boşaldığında,
Şöyle bağırmayınız: "İşte Mecnun! İpleri
getirin, zincirleri bulun!"

Ve siz onu pırangaya vurulu görünce,
Göreceksiniz akıllıların nasıl tutuştuğunu,
Güçsüz ve naçar seyretmek bu durumu,
Ateşten bir ısırgan otu gibi yakar akıllıları.

Savaşı nasıl yönetmeniz gerektiğine dair
Nasihat ettim mi hiçbir zaman size?[134]
Barış yapmak istiyordunuz da, sizleri
Ayıpladım mı yaptıklarınızdan dolayı?

Bir balıkçının ağını atmasını da
Aynı şekilde sükûnutle seyrettim, Mâhir
marangoza gönye ne diye, Aklımdan
geçirmedim böyle tavsiye.

Lâkin siz daha iyi bilirsiniz,
Bildiğimden şüphelenirim,
Tabiatın bana lûtfettiğini,
Ben önceden benimserim.

Buna benzer bir güç mü var içinizde? Öyleyse,
bundan böyle kendi işinize bakın! Fakat
eserlerime bir göz atın,
Öğrenin evvela: o olsa böyle yapmak isterdi!

Wanderers Gemütsruhe

Übers Niederträchtige
Niemand sich beklage!
Denn es ist das Mächtige,
Was man dir auch sage.

In dem Schlechten waltet es
Sich zu Hochgewinne,
Und mit Rechtem schaltet es
Ganz nach seinem Sinne.

Wandrer! – Gegen solche Not
Wolltest du dich sträuben?
Wirbelwind und trocknen Kot,
Laß sie drehn und stäuben!

Yolcunun huzuru

Aşağılık olanlardan
Şikâyet etmesin kimse!
Zira güçlü olandır o,
Sana söylendiği gibi.

Kötülerde egemen olan
Yüksek kazanca dönüşür,
Haklılarla ise evirip çevirir
Hep işine geldiği gibi.

Yolcu! Böylesine bir sefâlete
Karşı koymak istemez misin?
Kasırga ve kupkuru balçık,
Döndürüp, tozutsun bırak![135]

Wer wird von der Welt verlangen

Wer wird von der Welt verlangen,
Was sie selbst vermißt und träumet,
Rückwärts oder seitwärts blickend,
Stets den Tag des Tags versäumt?
Ihr Bemühn, ihr guter Wille
Hinkt nur nach dem raschen Leben,
Und was du vor Jahren brauchtest,
Möchte sie dir heute geben.

Kim dünyadan bekler

Bu dünyadan kim bekler,[136]
Özlediğini ve hayal ettiğini,
Arkaya veya sağa sola bakarken,
Hep günden günü savsaklar?
İyi niyet ve gayretleriniz, topallayıp durur
Hızla akıp giden hayatın ardından,
Ve yıllar önce muhtaç olduğun şeyi Bugün
vermek ister sana.

Sich selbst zu loben, ist ein Fehler

Sich selbst zu loben, ist ein Fehler,
Doch jeder tut's, der etwas Gutes tut;
Und ist er dann in Worten kein Verhehler,
Das Gute bleibt doch immer gut.

Laßt doch, ihr Narren, doch die Freude
Dem Weisen, der sich weise hält,
Daß er, ein Narr wie ihr, vergeude
Den abgeschmackten Dank der Welt.

Kendini methetmek hatadır

Kendi kendini methetmek bir hatadır,[137]
Ancak iyi iş sahibi herkes bunu yapar, Ve
nihayet sırrı fâş eden birisi değilse o, Ne de
olsa iyi olan her zaman iyi kalır. Ey budalalar,
bundan böyle neş'eyi siz, Bilakis kendini
bilge addedene veriniz, Nihayet o da sizin
gibi bir budaladır ki, Bolca teşekkür dağıtır
âleme sıradan.

Glaubst du denn: von Mund zu Ohr

Glaubst du denn: von Mund zu Ohr
Sei ein redlicher Gewinnst?
Überliefrung, o du Tor,
Ist auch wohl ein Hirngespinst.
Nun geht erst das Urteil an:
Dich vermag aus Glaubensketten
Der Verstand allein zu retten,
Dem du schon Verzicht getan.

İnanıyor musun ki, rivayet yoluyla

İnanıyor musun ki, rivayet yoluyla
Güvenilir bir ilâhî ilim varolsun?
Rivayet, ey zavallı budala,
Kuruntudan başka bir şey değildir.
Bir kere evvela hükümle başlanır:[138] Yalnız
başına akıldır muktedir,
Seni iman zincirlerinden kurtarmaya, Lâkin
ondan da sen çoktan vazgeçtin.[139]

Und wer franzet oder britet

Und wer franzet oder britet,
Italienert oder teutschet,
Einer will nur wie der andre,
Was die Eigenliebe heischet.

Denn es ist kein Anerkennen,
Weder vieler, noch des einen,
Wenn es nicht am Tage fördert,
Wo man selbst was möchte scheinen.
Morgen habe denn das Rechte
Seine Freunde wohlgesinnet,
Wenn nur heute noch das Schlechte
Vollen Platz und Gunst gewinnet.

Wer nicht von dreitausend Jahren
Sich weiß Rechenschaft zu geben,
Bleib im Dunkeln unerfahren,
Mag von Tag zu Tage leben.

Kim Fransızlık yahut İngilizlik taslarsa

Kim Fransızlık yahut İngilizlik taslarsa,
İtalyanlık yahut Almanlık satarsa, Yoktur birbirinden farkı, aynı şeyi ister, Bunun adına kendini beğenme derler.

Zira burada kabul ve tasvip yoktur,
Ne birçoklarının ne de bir tekinin,
Gün ışığına çıkarılmazsa eğer,
Ki insan kendini ispat etmek ister. Bugün hâlâ kötü yalnız başına, Teveccüh ve makam kazansa da Gülecektir yarın adalet ve hak,
Kendi dostlarına muhakkak.

Üç bin yılın hesabını kendine,[140] Vermeyi bilmeyen her kimse,
Cahil kalır karanlıklar içinde,
Günden güne yaşayıp gitse de.

Sonst, wenn man den heiligen Koran

Sonst, wenn man den heiligen Koran zitierte,
Nannte man die Sure, den Vers dazu,
Und jeder Moslim, wie sich's gebührte,
Fühlte sein Gewissen in Respekt und Ruh.

Die neuen Derwische wissen's nicht besser,
Sie schwatzen das Alte, das Neue dazu;
Die Verwirrung wird täglich größer,
O heiliger Koran! O ewige Ruh'!

Kur'an iktibas edildiğinde

Kutsal Kur'an iktibas edildiğinde,[141] Sûre ve âyetler de söylenirdi ayrıca, Muvafık olduğu üzre her Müslüman, Vicdanında hürmet ve huzur hissederdi.

Yeni dervişler bunu daha iyi bilmezler,
Onlar eskiyi konuşur, yeniyi ilave ederler;
Şaşkınlık günden güne büyür böylece, Ey kutsal Kur'an! Ey ebedî huzur!

Der Prophet spricht

Ärgerts jemand, daß es Gott gefallen,
Mahomet zu gönnen Schutz und Glück,
An den stärksten Balken seiner Hallen,
Da befestig' er den derben Strick,
Knüpfe sich daran! Das hält und trägt.
Er wird fühlen, daß sein Zorn sich legt.

Peygamber der ki

Tanrı'nın Muhammed'i korumasına
Ve gönendirmesine kızan kişi,[142]
En sağlam kirişine evinin
Kuvvetli bir ip bağlasın!
Kendini onunla raptetsin! İp dayanır, çeker.
İşte o zaman görür ki, öfke de geçer.

Timur spricht

Was? Ihr mißbilliget den kräftgen Sturm
Des Übermuts, verlogne Pfaffen?
Hätt Allah mich bestimmt zum Wurm,
So hätt' er mich als Wurm geschaffen.

Timur der ki

Ne? Cesaretin güçlü fırtınasını mı
Beğenmiyorsunuz, yalancı Mollalar? Allah
beni solucan yapmayı dileseydi, Elbette
solucan olarak yaratırdı beni.

أَلدِّيوَانُ الشَّرقِي
لِلمُؤَلِّفِ الغَربِي

Hikmet Nameh : Buch der Sprüche

Hikmetler Kitabı

Talismane werd ich in dem Buch zerstreuen;
Das bewirkt ein Gleichgewicht.
Wer mit gläubger Nadel sticht,
Überall soll gutes Wort ihn freuen.

Tılsımlar serpiştireceğim bu kitaba;[143]
Öyle ki bir denge getirecek bu kitap.
Kim inanarak fal açarsa bu kitaptan,
İyi bir söz sevindirmeli onu her sayfada.

Vom heutgen Tag, von heutger Nacht
Verlange nichts,
Als was die gestrigen gebracht.

Bugünden ve bu geceden
Hiçbir şey isteme,
Dünün getirdiğinden başka şey dileme.[144]

Wer geboren in bös'sten Tagen,
Dem werden selbst die bösen behagen.

Kim kötü günlerde dünyaya gelmişse,
Hoşlanacaktır bizzat kötülerden bile.[145]

Wie etwas sei leicht,
Weiß, der es erfunden und der es erreicht.

Bir şeyin ne kadar kolay olduğunu,
Onu bulan ve bir de elde eden bilir.[146]

Das Meer flutet immer,
Das Land behält es nimmer.

Deniz hep taşar durur hiç durmadan,
Kara zaptedemez onu hiçbir zaman.[147]

Was wird mir jede Stunde so bang? –
Das Leben ist kurz, der Tag ist lang.
Und immer sehnt sich fort das Herz,
Ich weiß nicht recht, ob himmelwärts;
Fort aber will es hin und hin,
Und möchte vor sich selber fliehn.
Und fliegt es an der Liebsten Brust,
Da ruht's im Himmel unbewußt.
Des Lebens Strudel reißt es fort,
Und immer hängt's an einem Ort,
Was es gewollt, was es verlor,
Es bleibt zuletzt sein eigner Tor.

Her saat beni böyle korkutan nedir?-
Gün pek uzun, hayat öylesine kısa.[148]
Gönül hep uzakları özlüyor,
Bilmem ki hep gökleri mi?
Fakat öteleri daha da öteleri arzular,
Ve hep kendinden kaçmak ister.
Uçar gider sevgilinin göğsüne
Dinlenir gökyüzünde bî-şuur,
Hayat girdabı sürükler götürür,
Ve dâima bir yerde takılır,
Kazansa da kaybetse de,
Geriye yalnız kendi budalalığı kalır.

Prüft das Geschick dich, weiß es wohl warum:
Es wünschte dich enthaltsam! Folge stumm!

Bir sebebi vardır elbet, sınıyorsa seni kısmet:
Kanaatkâr olmanı ister! Sen sessizce takip et![149]

Noch ist es Tag; da rühre sich der Mann!
Die Nacht tritt ein, wo niemand wirken kann.

Hâlâ gündüz vaktidir, gayret etmelidir insan!
Bastırdı mı karanlık gece, yoktur artık çalışan![150]

Was machst du an der Welt? Sie ist schon gemacht.
Der Herr der Schöpfung hat alles bedacht,
Dein Los ist gefallen, verfolge die Weise,
Der Weg ist begonnen, vollende die Reise.
Denn Sorgen und Kummer verändern es nicht,
Sie schleudern dich ewig aus gleichem Gewicht.

Ne yapıyorsun dünyada? O çoktan yapılıp bitti.
Hilkatin sahibi Allah her şeyi eksiksiz takdir etti
Talihin yolunu takip et artık, kısmetin belirlendi,
Bir kere yol başladı, tamamla seyahati.
Zira elem ve keder değiştirmez kaderi,
Ebedî savurur seni, bozarlar hep dengeni.[151]

Wenn der Schwergedrückte klagt,
Hilfe, Hoffnung sei versagt,
Bleibet heilsam fort und fort
Immer noch ein freundlich Wort.

Bezgin biri şikâyet ederse şayet,
Yardım ve umut kalmadı diye,
Yine de nikbîn olun sürekli
Sevgi dolu bir söz bitmemeli.[152]

»Wie ungeschickt habt ihr euch benommen,
Da euch das Glück ins Haus gekommen!«
Das Mädchen hat's nicht übel genommen
Und ist noch ein paarmal wieder gekommen.

"Pek beceriksiz davranmanıza rağmen,
Yine de mutluluk kapınızı çaldı!"
Mutluluk tanrıçası buna pek alınmadı,
Ve kapını bir daha bir daha çaldı.[153]

Mein Erbteil wie herrlich, weit und breit!
Die Zeit ist mein Besitz, mein Acker ist die Zeit.

Miras payım pek muhteşem, uçsuz bucaksız!
Zaman mülküm, tarlam zamandır.[154]

Gutes tu rein aus des Guten Liebe!
Das überliefre deinem Blut.
Und wenn's den Kindern nicht verbliebe,
Den Enkeln kommt es doch zu gut.

Sırf iyiliği sevginden iyilik et!
Nesline de bunu aşıla!
Semeresini çocuklar görmezse,
Torunlara dokunur faydası elbet.

Enweri sagt's, ein Herrlichster der Männer,
Des tiefsten Herzens, höchsten Hauptes Kenner:

İnsanların en mükemmeli, gönlü zengini, Yüce zatlara âşina olan ârif Enverî der ki,

»Dir frommt an jedem Ort, zu jeder Zeit
Geradheit, Urteil und Verträglichkeit.«

"Nerede olursan ol, her zaman dürüst ol Haklı karar ver, doğruluk ve uysallık üzre ol."[155]

Was klagst du über Feinde?
Sollten solche je werden Freunde,
Denen das Wesen, wie du bist,
Im stillen ein ewiger Vorwurf ist?

Niçin düşmanlardan yakınırsın?
Böyleleri hiç dost olurlar mı?
Onlar ki senin varlığından dolayı
Ebedî sitem ederler arkandan.

Dümmer ist nichts zu ertragen,
Als wenn Dumme sagen den Weisen,
Daß sie sich in großen Tagen
Sollten bescheidentlich erweisen.

Ahmaklara tahammül güçtür,
Hele ahmak, buyurursa bilgelere:
Ârif olanlar, önemli günlerde,
Tevazularını ortaya koymalılar.

Wenn Gott so schlechter Nachbar wäre,
Als ich bin und als du bist,
Wir hätten beide wenig Ehre;
Der läßt einen jeden, wie er ist.

Şayet Tanrı kötü bir komşu olsaydı,
Benim gibi, senin gibi,
İkimiz de daha az şerefe nail olurduk;
Çünkü O herkesi olduğu gibi bırakır.[156]

Gestehts! die Dichter des Orients
Sind größer als wir des Occidents.
Worin wir sie aber völlig erreichen,
Das ist im Haß auf unsresgleichen.

İtiraf et! Şarkın şairleri,[157]
Büyüktür biz Batınınkilerden.
Lâkin onlara tam ulaştığımız husus,
Nefrettir bizim gibilere duyduğumuz.

Überall will jeder obenauf sein,
Wie's eben in der Welt so geht,
Jeder sollte freilich grob sein,
Aber nur in dem, was er versteht.

Herkes her yerde en üstte olmak ister,
Böyle gelmiş bu dünya böyle gider,
Ancak varsın kaba olsun herkes, Yeter
ki anladığı işi yapıyor olsun.

Verschon uns, Gott, mit deinem Grimme!
Zaunkönige gewinnen Stimme.

Gazabından esirge bizi Tanrı,
İtibar kazanıyor çalıkuşları.[158]

Will der Neid sich doch zerreißen,
Laß ihn seinen Hunger speisen.

Kıskançlık kemiriyorsa kendi kendini içten, Bırak
onu açlığını gidersin kendini yiyerekten.[159]

Sich im Respekt zu erhalten,
Muß man recht borstig sein.
Alles jagt man mit Falken,
Nur nicht das wilde Schwein.

İtibarı korumak için doğrusu,
Hakkıyla inatçı olmak gerek.
Her şey doğanla avlanır gerçi,
Yalnız yaban domuzu hariç.[160]

Was hilft's dem Pfaffenorden,
Der mir den Weg verrannt?
Was nicht gerade erfaßt worden,
Wird auch schief nicht erkannt.

Yolumu kapayan, önümü kesen,
Papaz zümresine çare ne?
Dosdoğru iken anlaşılmayan şey,
Çarpıkken de tanınmaz.[161]

Einen Helden mit Lust preisen und nennen
Wird jeder, der selbst als Kühner stritt.
Des Menschen Wert kann niemand erkennen,
Der nicht selbst Hitze und Kälte litt.

Bir kahramanı keyifle öven ve anan kişi,[162]
Şüphesiz cesurca tartışmaktır onun işi.
Kızgın sıcağı ve soğuğun ayazını yaşamayan, İşte
bu kişidir insanın değerini anlamayan.

Gutes tu' rein aus des Guten Liebe!
Was du tust, verbleibt dir nicht;
Und wenn es auch dir verblieben
Bleibt es deinen Kindern nicht.

Sırf iyilik uğruna iyilik yap![163]
Yaptıkların yanına kalmaz;
Sana kalsalar dahi onlar,
Çocuklarına kalmazlar.

Soll man dich nicht auf's schmählichste berauben,
Verbirg dein Gold, dein Weggehn, deinen Glauben!

Hakarete uğrayıp yağmalanmak istemezsen,

Altınını, gittiğin yeri ve inancını saklamalısın![164]

Wie kommt's, daß man an jedem Orte
So viel Gutes, so viel Dummes hört?
Die Jüngsten wiederholen der Ältesten Worte
Und glauben, daß es ihnen angehört.

Nasıl olur da her yerde bu kadar çok,
Güzel şeyler, saçmalıklar duyar insan?
En gençleri en yaşlıların sözlerini tekrarlar,
Ve bunların kendilerine ait olduğunu sanırlar.[165]

Laß dich nur in keiner Zeit
Zum Widerspruch verleiten!
Weise fallen in Unwissenheit,
Wenn sie mit Unwissenden streiten.

Hiçbir zaman kimseye kanma
İhtilafa sürükleyenlere aldanma!
Cahillerle tartışınca bilgeler,
Cehâletin tuzağına düşerler.[166]

»Warum ist Wahrheit fern und weit?
Birgt sich hinab in tiefste Gründe?«

"Niçin hakikat böylesine uzakta ki?
Derin sebeplerde mi gizliyor kendini?"[167]

Niemand versteht zur rechten Zeit! –
Wenn man zur rechten Zeit verstünde,
So wäre Wahrheit nah und breit
Und wäre lieblich und gelinde.

Hiç kimse anlamaz tam vaktinde!-
Eğer vaktinde anlamış olsaydı insan,
Hakikat olur da pek yakın ve apaçık,
Hem sevimli ve hem de yumuşacık.

Was willst du untersuchen,
Wohin die Milde fließt!
Ins Wasser wirf deine Kuchen;
Wer weiß, wer sie genießt!

İyilik ve lûtfun nereye gittiğini,
Niçin araştırıyorsun durmadan!
Sen pastanı suya bırak da bak,
Kime nasip olur tadına bakmak![168]

Als ich einmal eine Spinne erschlagen,
Dacht ich, ob ich das wohl gesollt?
Hat Gott ihr doch wie mir gewollt
Einen Anteil an diesen Tagen!

Bir örümcek öldürdüğümde bir defasında,
Düşündüm, hakkım var mıydı buna?
Elbette Tanrı benim için takdir ettiği gibi,
Bir pay da ona ayırdı bu günlerden tabiî.[169]

»Dunkel ist die Nacht, bei Gott ist Licht.«
Warum hat er uns nicht auch so zugericht?

"Gece zulmettir, Tanrı'da ise nûr."[170]
Niçin bize de vermedi böyle bir nûr?

Welch eine bunte Gemeinde!
An Gottes Tisch sitzen Freund und Feinde.

Ne renkli bir topluluk!
Dost ve düşman oturmuş Tanrı'nın sofrasına.[171]

Ihr nennt mich einen kargen Mann;
Gebt mir, was ich verprassen kann!

Bana tamahkâr adam dersiniz;
Oysa dağıtacağımı vermezsiniz![172]

Soll ich dir die Gegend zeigen,
Mußt du erst das Dach besteigen.

Çevreyi göstereyim mi sana,
Öyleyse önce çıkmalısın dama.[173]

Wer schweigt, hat wenig zu sorgen;
Der Mensch bleibt unter der Zunge verborgen.

Sükût eden kimsenin derdi azdır;
İnsan dilinin altında saklıdır.[174]

Ein Herre mit zwei Gesind,
Er wird nicht wohl gepflegt.
Ein Haus, worin zwei Weiber sind,
Es wird nicht rein gefegt.

Bir beyin iki hizmetçisi varsa,
Orada iyi hizmet olmaz.
İki kadının olduğu bir ev,
Ak pak olup paklanmaz.[175]

Ihr lieben Leute, bleibt dabei
Und sagt nur: »Autos epha!«
Was sagt ihr lange Mann und Weib?
Adam, so heißt's, und Eva!

Siz sevgili insanlar, bu minval üzre kalın
Ve yalnız: "Autos epha!" diye söze dalın.[176] Neyi anlatır size kadın ve erkek bakalım? Uzun zamandır bu Âdem ve Havva demektir.

Wofür ich Allah höchlich danke?
Daß er Leiden und Wissen getrennt.
Verzweifeln müßte jeder Kranke,
Das Übel kennend, wie der Arzt es kennt.

Ne için mi şükrederim Allah'a özellikle? Istırap ve ilmi birbirinden ayırdığı için. Umutsuzluğa kapılırdı elbette her hasta, Bilseydi aslında bildiklerini doktorun.

Närrisch, daß jeder in seinem Falle
Seine besondere Meinung preist!
Wenn Islam »Gott ergeben« heißt,
In Islam leben und sterben wir alle.

Ahmaklıktır, herkesin kendi takdirince,
Kendi özel fikrini övmesi, yüceltmesi![177]
Eğer İslâm "Tanrı'ya teslimiyet" demekse,
İslâm'da yaşıyor ve ölüyoruz hepimiz.[178]

Wer auf die Welt kommt, baut ein neues Haus,
Er geht und läßt es einem zweiten;
Der wird sich's anders zubereiten.
Und niemand baut es aus.

Dünyaya her gelen yeni bir ev yapar, Kendi göçüp gider, bırakır onun ikincisine O başkası da başka bir ev hazırlar kendine. Ve hiç kimse tamamlamaz meskenini.[179]

Wer in mein Haus tritt, der kann schelten,
Was ich ließ viele Jahre gelten;
Vor der Tür aber müßt er passen,
Wenn ich ihn nicht wollte gelten lassen.

Evime giren herkes, yıllarca evimde, Muteber olan şeyleri tenkit edebilir, Ancak itibar etmek istemezsem ona Çekip gitmelidir daha kapıdan.

Herr, laß dir gefallen
Dieses kleine Haus!
Größre kann man bauen,
Mehr kommt nicht heraus.

Tanrım, bu küçük ev
Seni memnun etsin![180]
Daha büyüğü de yapılabilir,
Lâkin fazlası elden gelmez.

Du bist auf immer geborgen,
Das nimmt dir niemand wieder:
Zwei Freunde ohne Sorgen,
Weinbecher, Büchlein Lieder.

Her zaman emniyettesin sen,
Bunları kimse alamaz elinden:
İki dost endişeden uzak,
Şarap kadehi, şiir kitapçığı.

»Was brachte Lokman nicht hervor,
Den man den Garst'gen hieß!«
Die Süßigkeit liegt nicht im Rohr,
Der Zucker, der ist süß.

"Lokman çıkarmadı
Çirkinlik denen şeyi!"
Kamışta değildir tatlılık,
Şekerdedir, şekerdir tatlı.[181]

Herrlich ist der Orient
Übers Mittelmeer gedrungen;
Nur wer Hafis liebt und kennt,
Weiß, was Calderon gesungen.

Muhteşemdir şu Doğu,
Akdeniz üzerine doğru;
Hâfız'ı tanıyan ve seven kimse,
Bilir, Calderon ne terennüm etti ise.[182]

»Was schmückst du die eine Hand denn nun
Weit mehr als ihr gebührte?«
Was sollte denn die Linke tun,
Wenn sie die Rechte nicht zierte?

"Neden süslersin bir elini yalnız,
Gereğinden fazla, öyle özenle?"
Ne yapsın sol el bunun için,
Sağ el süslemiyorsa onu?[183]

Wenn man auch nach Mekka triebe
Christus' Esel, würd' er nicht
Dadurch besser abgericht,
Sondern stets ein Esel bliebe.

İnsan İsa'nın eşeğini,
Götürseydi Mekke'ye,
Daha terbiyeli olmazdı ya,
Bilakis eşek kalırdı dâima.[184]

Getretner Quark
Wird breit, nicht stark.

Boka basılınca
Yayılır, güçlenmez.[185]

Schlägst du ihn aber mit Gewalt
In feste Form, er nimmt Gestalt.
Dergleichen Steine wirst du kennen.
Europäer Pisé sie nennen.

Fakat sıkı bir kalıba koyar,
Döversen onu şekil alır.
Buna benzer kerpiçleri tanırsın, Avrupalılar
Pisé derler adına onların.[186]

Betrübt euch nicht, ihr guten Seelen!
Denn wer nicht fehlt, weiß wohl, wenn andre fehlen;
Allein wer fehlt, der ist erst recht daran,
Er weiß nun deutlich, wie sie wohl getan.

Siz ey iyi ruhlu insanlar, siz üzülmeyin! Zira
orda hazır olan, bilir elbette gelmediğini
kimin;
Elbette sıra önce eksik olan kişidedir,
O onların nasıl yaptıklarını açıkça bilendir.

»Du hast gar vielen nicht gedankt,
Die dir so manches Gute gegeben!«
Darüber bin ich nicht erkrankt,
Ihre Gaben mir im Herzen leben.

"Böylesine güzel şeyler sunanlara,
Sen teşekkür bile etmedin hâlâ!"[187] Gerçi bu
yüzden rahatsız değilim, Yaşıyor lûtufları
gönlümde benim.

Guten Ruf mußt du dir machen,
Unterscheiden wohl die Sachen;
Wer was weiter will, verdirbt.

İyi bir nam bırakmalısın ardında,
İyi tefrik etmelisin meseleleri tabiî; Daha
fazlasını isteyen kişi, batırır işi.

Die Flut der Leidenschaft, sie stürmt vergebens
Ans unbezwungne feste Land:
Sie wirft poetische Perlen an den Strand,
Und das ist schon Gewinn des Lebens.

İhtirasın taşkın suları, boşuna
Basar bu nâmağlup sağlam ülkeyi:[188] Şiir
incileri atar kıyıya durmadan,
İşte budur kazanç şu hayattan.[189]

Vertrauter

Du hast so manche Bitte gewährt,
Und wenn sie dir auch schädlich war;
Der gute Mann da hat wenig begehrt,
Dabei hat es doch keine Gefahr.

Samimi dost

Ve senin için zararlı olduğu halde sen,
Öylesine bazı ricaları yerine getirdin;
İyi adam pek az şey istedi,
İstediğininse öyle bir sakıncası yoktur.

Wesir

Der gute Mann hat wenig begehrt,
Und hätt ich's ihm sogleich gewährt,
Er auf der Stelle verloren war.

Schlimm ist es, wie doch wohl geschieht,
Wenn Wahrheit sich nach dem Irrtum zieht.
Das ist auch manchmal ihr Behagen:
Wer wird so schöne Frau befragen?
Herr Irrtum, wollt er an Wahrheit sich schließen,
Das sollte Frau Wahrheit bald verdrießen.

Wisse, daß mir sehr mißfällt,
Wenn so viele singen und reden!
Wer treibt die Dichtkunst aus der Welt?

Vezir

İyi adam pek az istekte bulunur,
Ve ben onun arzusunu hemen yerine getirseydim,
Hemen o anda kayboluverirdi.

Şunun vuku bulması pek fenâ olurdu elbet, Hata ve yanlışın ardından sürüklenseydi hakikat. Bazen de pek rahattır şu:
Böylesine güzel bir kadını kim soruşturur?
Bay Yanılgı, hakikate râm olmak isterdi,

Bu da Bayan Hakikatin canını sıkardı biraz.

Bil ki, şu pek canımı sıkar,
Bu kadar çok kişi şarkı söyler nutuk atarsa!
Şiir sanatını dünyadan kim uzaklaştırır?[190]

أَلدِّيوَانُ ٱلتُّرْكِيُّ
لِلْمُؤَلِّفِ ٱلْغَرْبِيِّ

Timur Nameh : Buch des Timur

Timur Kitabı

Der Winter und Timur

So umgab sie nun der Winter
Mit gewaltgem Grimme. Streuend
Seinen Eishauch zwischen alle,
Hetzt' er die verschiednen Winde
Widerwärtig auf sie ein.
Über sie gab er Gewaltkraft
Seinen frostgespitzten Stürmen,
Stieg in Timurs Rat hernieder,
Schrie ihn drohend an und sprach so:
«Leise, langsam, Unglücksel'ger!
Wandle, du Tyrann des Unrechts!
Sollen länger noch die Herzen
Sengen, brennen deinen Flammen?
Bist du der verdammten Geister
Einer: wohl! ich bin der andre.
Du bist Greis; ich auch! Erstarren
Machen wir so Land als Menschen.
Mars, du bist's! Ich bin Saturnus;
Übeltätige Gestirne,
Im Verein die schrecklichsten.
Tötest du die Seele, kältest
Du den Luftkreis: meine Lüfte
Sind noch kälter, als du sein kannst.
Quälen deine wilden Heere
Gläubige mit tausend Martern:
Wohl! in meinen Tagen soll sich,
Geb es Gott! was Schlimmres finden,
Und, bei Gott! dir schenk ich nichts.
Hör es Gott, was ich dir biete!
Ja, bei Gott! von Todeskälte
Nicht, o Greis, verteidigen soll dich
Breite Kohlenglut vom Herde,
Keine Flamme des Dezembers!»

Kış ve Timur

Böylece kış bütün şiddetiyle[191]
Kuşattı onları şimdi. Dağıtarak
Buzlu ayazını aralarına,
Saldı ters esen rüzgârları,
Her yandan üzerlerine.
Dondurucu soğuğun kamçısıyla
Saldırdı üzerlerine tüm gücüyle,
Bastı Timur'un meclisini,
Haykırdı ona tehditlerle ve dedi:
"Sessiz ol, ağır ol, ey uğursuz!
Yaklaş şöyle, ey zâlim zorba!
Yansın mı daha hâlâ yürekler,
Yakıp yıksın mı tutuşturduğun alevler?
Sen lânetlenmiş ruhlardan birisi isen,
Olsun! Diğeri de benim.
Sen bir ihtiyarsın, ben de öyleyim!
Dondurduk ülkeyi de insanları da.[192]
Sen Merih'sin! Ben Zühal;
Şu kötülük yıldızları,
Birleşmiş en korkunçları.
Sen ruhları öldürür, havayı
Dondurursun: ancak benim havalarım
Senin olabileceğinden çok daha soğuktur.
Senin gaddar orduların eziyetleriyle
İnletir inananları binlerce işkenceyle:
Elbette! Benim bu günlerimde,
İnşallah! Daha beterini bulurlar,
Ve yemin olsun! Hiçbir şeyi yanına bırakmam. Tan şahidim olsun, göreceksin neler yapacağımı! Evet, yemin olsun, ey ihtiyar!
Öldürücü soğuktan seni,
Ne ocağın kor ateşi
Ne Aralık ayının alevleri koruyacak.

An Suleika

Dir mit Wohlgeruch zu kosen,
Deine Freuden zu erhöhn,
Knospend müssen tausend Rosen
Erst in Gluten untergehn.

Um ein Fläschchen zu besitzen,
Das den Ruch auf ewig hält,
Schlank wie deine Fingerspitzen,
Da bedarf es einer Welt.

Einer Welt von Lebenstrieben,
Die in ihrer Fülle Drang
Ahneten schon Bulbuls lieben,
Seelerregenden Gesang.

Sollte jene Qual uns quälen,
Da sie unsre Lust vermehrt?
Hat nicht Myriaden Seelen
Timurs Herrschaft aufgezehrt?

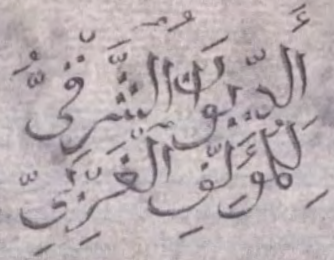
Züleyha'ya

Hoş kokularla okşamak seni,[193]
Ve yükseltmek için neş'eni,
Önce binlerce gonca gül
Harlı ateşinde erimeli.

Kokuyu ebedî muhafaza eden, Senin
parmak uçların gibi zarif, Küçük bir
şişe gül yağı için,
Bir dünya güle ihtiyaç vardır.

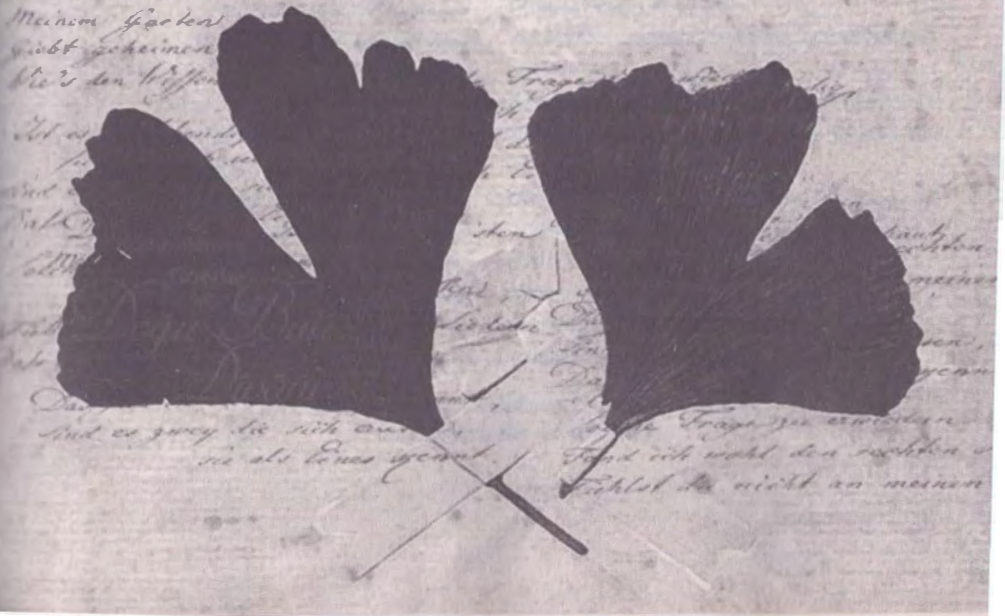
Tomurcuklarına hayat suyu yürüyen,
Bir dünya ki goncalar filiz atmak ister,
Çoktandır bülbülün aşkını hissedip,
Ruhları coşturan şarkılarını duydular.

Neş'emizi arttırırdı bu acı,
Şimdi azap mı vermeli bize?
Yiyip bitiren on binlerce canı,
Timur'un hükümdarlığı değil mi?

Suleika Nameh : Buch Suleika

Züleyha Kitabı

ch gedachte in der Nacht,
Daß ich den Mond sähe im Schlaf,
Als ich aber erwachte,
Ging unvermutet die Sonne auf.

Niyet ettim gece,
Ayı göreyim rüyada, Lâkin
uyandığımda, Çoktan güneş
doğmuştu.[194]

Einladung

Mußt nicht vor dem Tage fliehn;
Denn der Tag, den du ereilest,
Ist nicht besser als der heutge:
Aber wenn du froh verweilest,
Wo ich mir die Welt beseitge,
Um die Welt an mich zu ziehen,
Bist du gleich mit mir geborgen:
Heut ist heute, morgen morgen.
Und, was folgt und was vergangen,
Reißt nicht hin und bleibt nicht hangen,
Bleibe du, mein Allerliebstes,
Denn du bringst es und du gibst es.

Daß Suleika von Jussuf entzückt war,
Ist keine Kunst.
Er war jung, Jugend hat Gunst.
Er war schön; sie sagen: zum Entzücken,
Schön war sie, konnten einander beglücken.
Aber daß du, die so lange mir erharrt war,
Feurige Jugendblicke mir schickst,
Jetzt mich liebst, mich später beglückst,
Das sollen meine Lieder preisen,
Sollst mir ewig Suleika heißen.

Da du nun Suleika heißest,
Sollt ich auch benamset sein.
Wenn du deinen Geliebten preisest,
Hâtem! das soll der Name sein.
Nur daß man mich daran erkennet,
Keine Anmaßung soll es sein:
Wer sich Sankt Georgenritter nennet,
Denkt nicht gleich Sankt Georg zu sein.
Nicht Hâtem Thai, nicht der alles Gebende,
Kann ich in meiner Armut sein;
Hâtem Zograi nicht, der reichlichst Lebende
Von allen Dichtern möcht ich sein:
Aber beide doch im Auge zu haben,
Es wird nicht ganz verwerflich sein:
Zu nehmen, zu geben des Glückes Gaben,

Davet

Günden kaçmamalısın;
Zira senin yakalamak istediğin gün,
Daha iyi değildir bugünkünden:
Benim dünyayı benimseyip de
Onu aşmak istediğim yerde
Sen kalırsan dünyada neş'eyle,
Aynen emniyettesin sen de benimle.
Bugün bugündür, yarın yarın.
Gelecek ve geçip gitmiş olan,
Sürükleyip götürmez, takılıp kalmaz,
Sen geçip gitme kal, benim biricik sevgilim, Zira
getiren de sensin, sunan da sensin.

Züleyha'nın Yusuf'a hayran olması,
Hüner değildir.[195]
O gençti, gençlik gözde olur.
O güzeldi; derler ki: Züleyha da güzeldi,
Birbirlerini büyülercesine, mesut edebilirlerdi.
Fakat o kadar zamandır özlediğim sen,
Ateşli genç bakışlarını bana gönderirsin,
Beni şimdi sever, sonra mesut edersin.
İşte bunu övmelidir şiirlerim,
Adın ebedî Züleyha olsun derim.

Bundan böyle senin adın Züleyha olunca, Benim
de bir adım olmalıdır.
Sevgilini övmek istersen eğer,
Hâtem! Böyle olmalı adım.
Sırf bu adla tanısınlar diye beni, Böbürlenmek
değildir bu:
Kendine Şövalye Sen Georg adını veren, Elbette
Sen Georg olarak görmez kendini. Ben bu fakir
ve muhtaç halimle
Her şeyini dağıtan cömert Hâtem Tâî olamam;[196]
Bolluk içinde yaşayan Hâtem Zograi olamam,
Şairlerin hepsinden olmak isterim,
Amma bu ikisini de nazar-ı dikkate alırım.
Büsbütün de reddetmek olmaz:
Mutluluk nimetlerini almak ve vermek,

Wird immer ein groß Vergnügen sein.
Sich liebend aneinander zu laben,
Wird Paradieses Wonne sein.

Her zaman büyük bir haz bahşedecektir.
Severek birbirinin tadına doymak, Cennet
zevklerinden olacaktır.

Hâtem

Hâtem

Nicht Gelegenheit macht Diebe
Sie ist selbst der größte Dieb;
Denn sie stahl den Rest der Liebe,
Die mir noch im Herzen blieb.

Fırsat insanı hırsız yapmaz,
Fırsattır bizzat en büyük hırsız;
Zira artakalan kısmı sevgiden
Çalan odur kalbimden.[197]

Dir hat sie ihn übergeben,
Meines Lebens Vollgewinn,
Daß ich nun verarmt, mein Leben
Nur von dir gewärtig bin.

Hayatımın tüm kazancını,
Sana sundu büsbütün.
Şimdi ben yoksulum, hayatım
Yalnız senden intizardır.

Doch ich fühle schon Erbarmen
Im Karfunkel deines Blicks
Und erfreu in deinen Armen
Mich erneuerten Geschicks.

Yine de merhamet hissederim Çoktandır
yakut kızılı bakışlarında. Ve kaderin
gençleştirmesinden dolayı Sevinir, mutlu
olurum senin kollarında.

Suleika

Züleyha

Hochbeglückt in deiner Liebe
Schelt ich nicht Gelegenheit,
Ward sie auch an dir zum Diebe.
Wie mich solch ein Raub erfreut!

Aşkınla pek mutluyum
Ayıplamam fırsat için,
O sende hırsız oldu.
Sevindirir beni böyle bir hırsızlık!

Und wozu denn auch berauben?
Gib dich mir aus freier Wahl,
Gar zu gerne möcht ich glauben:
Ja, ich bin's, die dich bestahl.
Was so willig du gegeben,
Bringt dir herrlichen Gewinn;
Meine Ruh, mein reiches Leben
Geb ich freudig: nimm es hin!

Ne gerek var kalbini çalmaya?[198]
Sen kendi isteğinle gel bana,
Seve seve inanmak isterim ki:
Evet, benim o, benim senden çalan. Böylesi
istekle verdiğin şey,
Sana büyük kazanç getirir;
Huzurumu ve dopdolu hayatımı İsteyerek
veriyorum: Al senin olsun!

Scherze nicht! Nichts von Verarmen!
Macht uns nicht die Liebe reich?
Halt ich dich in meinen Armen,
Jedem Glück ist meines gleich.

Şaka değil! Fakirlik ne kelime!
Aşk değil mi bizi âbâd eden?
Sen kollarımdayken,
Mutluluğum her mutluluğa bedeldir.

Der Liebende wird nicht irre gehn

Der Liebende wird nicht irre gehn,
Wär's um ihn her auch noch so trübe.
Sollten Leila und Medschnun auferstehn,
Von mir erführen sie den Weg der Liebe.

Âşık yolunu şaşırmayacak

Âşık yolunu şaşırmayacak,[199]
Etrafını sisler sarsa da.
Leyla ile Mecnun dirilselerdi,
Aşk müşkülünü benden öğrenirlerdi.[200]

Ists möglich

Ists möglich, daß ich, Liebchen, dich kose,
Vernehme der göttlichen Stimme Schall!
Unmöglich scheint immer die Rose,
Unbegreiflich die Nachtigall.

İmkân var mı?

Mümkün mü, sevgilim, seni okşayayım,
Sesinin ilâhi yankısını duyayım! İmkânsız
görünür gül her zaman, Anlaşılmaz bülbül
hiçbir an.[201]

Suleika

Als ich auf dem Euphrat schiffte,
Streifte sich der goldne Ring
Fingerab in Wasserklüfte,
Den ich jüngst von dir empfing.

Also träumt ich; Morgenröte
Blitzt ins Auge durch den Baum.
Sag, Poete, sag, Prophete,
Was bedeutet dieser Traum?

Züleyha

Fırat üzerinde giderken gemiyle,
Geçenlerde senden aldığım
Altın yüzük parmağımdan,
Sıyrılıp düştü, gitti girdaba.[202]

Hayal görüyordum hülâsa; fecrin ışıkları
Ağaçlar arasından göz kamaştırıyordu. Sor
şaire, sor peygambere,
Nedir mânâsı bu rüyânın?

Hâtem Hâtem

Dies zu deuten, bin erbötig!
Hab ich dir nicht oft erzählt,
Wie der Doge von Venedig
Mit dem Meere sich vermählt?

Bu rüyayı tâbir edeyim!
Sana Venedik dukasının
Denizle nasıl evlendiğini,
Tekrar be tekrar anlatmadım mı?[203]

So von deinen Fingergliedern
Fiel der Ring dem Euphrat zu.
Ach, zu tausend Himmelsliedern
Süßer Traum, begeisterst du!

İşte böyle düştü yüzük,
Fırat'ın sularına parmağından.
Ah, ey tatlı rüya, büyülüyorsun
Binlerce ulvî şiir ilham ediyorsun!

Mich, der von den Indostanen
Streifte bis Damaskus hin,
Um mit neuen Karawanen
Bis ans Rote Meer zu ziehn,

Yeni kervanlarla birlikte
Kızıl Deniz'e varmak üzre,
Indostan'dan[204] başladım
Tâ Şam'a kadar dolandım,[205]

Mich vermählst du deinem Flusse,
Der Terrasse, diesem Hain,
Hier soll bis zum letzten Kusse
Dir mein Geist gewidmet sein.

Beni ırmağınla, şu setli bayırlarınla,
Şu ormancıkla sımsıkı bağladın,
Burada son bûseye kadar ruhum
Varsın hepten sana armağan olsun.

Suleika Züleyha

Kenne wohl der Männer Blicke,
Einer sagt: »Ich liebe, leide!
Ich begehre, ja verzweifle!«
Und was sonst ist, kennt ein Mädchen.
Alles das kann mir nicht helfen,
Alles das kann mich nicht rühren;
Aber, Hâtem, deine Blicke
Geben erst dem Tage Glanz.
Denn sie sagen: »Die gefällt mir,
Wie mir sonst nichts mag gefallen,
Seh ich Rosen, seh ich Lilien,
Aller Gärten Zier und Ehre,
So Zypressen, Myrten, Veilchen,
Aufgeregt zum Schmuck der Erde,
Und geschmückt ist sie ein Wunder,
Mit Erstaunen uns umfangend,

İyi anlarım erkeklerin bakışlarından,
Birisi der ki: "Seviyorum, ıstırap çekiyorum!
Gönlüm seni istiyor, işte ümitsizim!" Bunun
altında yatanı anlar genç kız. Bunların hiçbiri
bana fayda etmez,
Bütün bunlar derdime derman olmaz; Lâkin,
Hâtem, senin bakışlarındır,
Henüz günleri aydınlatan.
Zira bakışların der ki: "Budur beğendiğim,
Hoşlanmam bunun kadar hiçbir şeyden,
Güllere bakıyorum, zambakları görüyorum,
Tüm bahçelerin süsü ve iffeti,
İşte şu serviler, mersin ağaçları, menekşeler,
Heyecanla yeryüzünü süsler,
Ve süslü yeryüzü bir harikadır,
Hayranlıkla sararak, arındırarak,

Uns erquickend, heilend, segnend,
Daß wir uns gesunder fühlen,
Wieder gern erkranken möchten.«
Da erblicktest du Suleika
Und gesundetest erkrankend
Und erkranketest gesundend,
Lächeltest und sahst herüber,
Wie du nie der Welt gelächelt.
Und Suleika fühlt des Blickes
Ewge Rede: »Die gefällt mir,
Wie mir sonst nichts mag gefallen.«

Şifa vererek, mes'ud ederek bizi, Sıhhatte hissettiğimizde kendimizi, Tekrar hasta olmak isteyelim seve seve." İşte o zaman öyle bir baktın ki Züleyha, Hasta ederekten şifâ verdin,
Ve şifâ verirken hasta ettin,[206]
Tebessüm ettin ve buraya baktın, Dünyaya böylesine hiç gülümsemedin. Ve Züleyha hissetti bakışının
Sonsuz sözünü: "Budur beğendiğim,
Hoşlanmam bunun kadar hiçbir şeyden."

Gingo biloba

Gingo biloba ağacı[207]

Dieses Baums Blatt, der von Osten
Meinem Garten anvertraut,
Gibt geheimen Sinn zu kosten,
Wie's den Wissenden erbaut.

Doğudan bahçeme emanet
Şu ağacın yaprağı,
Tadımlık, gizli bir mânâ verir,
Bilgeyi işte böyle sevindirir.

Ist es ein lebendig Wesen,
Das sich in sich selbst getrennt?
Sind es zwei, die sich erlesen,
Daß man sie als eines kennt?

Canlı bir varlık mıdır bu?
İçten kendi kendini bölmüş.
Yoksa onlar iki güzîde midir,
Ki insan onları bir olarak bilir?

Solche Fragen zu erwidern,
Fand ich wohl den rechten Sinn:
Fühlst du nicht an meinen Liedern,
Daß ich eins und doppelt bin?

Böyle sorulara cevap vermek için,
Galiba doğru anlamı buldum: Hissetmiyor musun şiirlerimde,
Tek ve çift olduğumu benim?[208]

Suleika

Züleyha

Sag, du hast wohl viel gedichtet,
Hin und her dein Lied gerichtet,
Schöne Schrift von deiner Hand,
Prachtgebunden, goldgerändet,
Bis auf Punkt und Strich vollendet,
Zierlich lockend, manchen Band?
Stets, wo du sie hingewendet,
War's gewiß ein Liebespfand?

Söylesene, sen pek güzel şiirler yazdın,
Şiirinle şurayı burayı hedef aldın,
Elinle pek güzel yazılar yazdın,
Lüks bir cilt, kenarları altın yaldız,[209]
Noktasına ve çizgisine kadar tamamlanmış,
Pek zarif cezbedici, böyle bir eser? Nereye gönderirsen gönder,
Hiç şüphesiz bir aşk teminatıydı o?

Hâtem

Ja, von mächtig holden Blicken
Wie von lächelndem Entzücken
Und von Zähnen blendend klar,
Wimpernpfeilen, Lockenschlangen,
Hals und Busen reizumhangen,
Tausendfältige Gefahr!
Denke nun, wie von so langem
Prophezeit Suleika war.

Hâtem

Evet, parlak sevimli bakışlar
Nice füsunkâr tebessüm
Ve bembeyaz inci dişler,
Ok gibi kirpikler, lüle lüle zülüfler,[210]
Tahrik eden, alımlı gerdan ve göğüsler,
Nice binlerce tehlike!
Düşün şimdi, kehanetten nice sonra
Züleyha oldu.

Suleika

Die Sonne kommt! Ein Prachterscheinen!
Der Sichelmond umklammert sie.
Wer konnte solch ein Paar vereinen?
Dies Rätsel, wie erklärt sich's wie?

Züleyha

Güneş geliyor! Muhteşem bir görüntü!
Hilâl onu kucaklıyor.
Kim böylesine bir çifti birleştirebilir?
Nasıl izah edilir bu muammâ, nasıl? [211]

Hâtem

Der Sultan konnt es, er vermählte
Das allerhöchste Weltenpaar,
Um zu bezeichnen Auserwählte,
Die Tapfersten der treuen Schar.

Auch sei's ein Bild von unsrer Wonne!
Schon seh ich wieder mich und dich,
Du nennst mich, Liebchen, deine Sonne;
Komm, süßer Mond, umklammre mich!

Hâtem

Sultan buna muktedirdir; o ki,
Sadık birliğinin en gözüpeklerine,
En gözdelerine nişan vermek için,
Kâinatın en yüce iki çiftini birleştirdi.

Sevincimizin bir nişânesi olsun bu!
Çoktandır tekrar görüyorum kendimi ve seni, Sen bana, sevgilim, güneşinim diye hitap edersin; Gel, ey tatlı hilâl, tümden sar beni, kucakla dersin.

Komm, Liebchen, komm

Komm, Liebchen, komm! umwinde mir die Mütze!
Aus deiner Hand nur ist der Tulbend schön
Hat Abbas doch auf Irans höchstem Sitze

Gel, sevgilim, gel

Gel, sevgilim, gel! Sar şunu fesimin etrafına![212]

Senin elinden tülbent özellikle güzeldir[213] İran'ın hükümdarlık makamında Şah Abbas

Sein Haupt nicht zierlicher umwinden sehn!
Ein Tulbend war das Band, das Alexandern
In Schleifen schön vom Haupte fiel
Und allen Folgeherrschern, jenen Andern,
Als Königszierde wohlgefiel.

Görmedi sarığının daha zarif dolayıp sarıldığını!
Bir tülbentti İskender'in şaldan başına sardığı,
Bir ucu baştan aşağı güzelce sarkan alın bağı Bu
sonraki tüm hükümdarların ve diğerlerinin, Bir
krallık süsü olarak hoşuna gider hepsinin.

Ein Tulbend ist's, der unsern Kaiser schmücket,
Sie nennen's Krone. Name geht wohl hin!
Juwel und Perle! sei das Aug entzücket!
Der schönste Schmuck ist stets der Musselin.

Tülbent bizim krallarımızı da süsler,[214]
Krallar ona taç derler. Elbette ad geçicidir!
Mücevher ve inci nedir! Göz büyüler!
Her zaman tülbenttir en güzel mücevher.

Und diesen hier, ganz rein und silberstreifig,
Umwinde, Liebchen, um die Stirn umher!
Was ist denn Hoheit? Mir ist sie geläufig!
Du schaust mich an, ich bin so groß als er.

Ve şuradaki bu saf ve gümüş çizgilisini,
Dola, sevgilim, alnımın çevresine şöyle! Azamet
nedir ki? Malûmdur bana o!
Bana dikkatli bak, ben büyüğüm o kadar.

Nur wenig ists, was ich verlange

Nur wenig ists, was ich verlange,
Weil eben alles mir gefällt,
Und dieses Wenige, wie lange,
Gibt mir gefällig schon die Welt!

Pek çok şeyi beğensem de
Pek az şey isterim,
Bu pek az olanı, daha ne kadar,
Sunacaktır bana bu dünya!

Oft sitz ich heiter in der Schenke
Und heiter im beschränkten Haus;
Allein sobald ich dein gedenke,
Dehnt sich mein Geist erobernd aus.

Ekseriya neş'eyle otururum meyhânede
Ve keyifle yaşarım şu fâni dünyada;
Mamafih ne zaman hatırlasam seni,
Açılır ruhum kuşatırcasına her yana.

Dir sollten Timurs Reiche dienen,
Gehorchen sein gebietend Heer,
Badakschan zollte dir Rubinen,
Türkise das Hyrkan'sche Meer.

Sana Timur'un imparatorluğu hizmet sunsun,[215]
Hükümran ordusu onun emrine âmâde olsun,
Bedahşân şehri şükranla takdim etsin yâkutları, Hazar
Denizi sana versin firûze renkli mücevherleri.

Getrocknet honigsüße Früchte
Von Bokhara, dem Sonnenland,
Und tausend liebliche Gedichte
Auf Seidenblatt von Samarkand.

Kurutulmuş, bal gibi meyveler
Buhara'dan, güneş diyarından,
Ve Semerkant'ın ipek kâğıtlarına
Yazılmış binlerce içli şiir.

Pek az şey isterim

Da solltest du mit Freude lesen,
Was ich von Ormus dir verschrieb,
Und wie das ganze Handelswesen
Sich nur bewegte dir zulieb;

Hürmüz'den yazdıklarımı sana
Sevinçle okumalıydın
Ki burada tüm ticarî işlerin
Yalnız hatırın için yürüdüğünü göresin.

Wie in dem Lande der Brahmanen
Viel tausend Finger sich bemüht,
Daß alle Pracht der Indostanen
Für dich auf Woll und Seide blüht;

Brehmenler ülkesinde olduğu üzere, Binlerce parmak gayret ve zahmetle işler, Böylece senin için Indostan'ın tüm ihtişamı Yün ve ipekler üzerine çiçek açar.

Ja, zur Verherrlichung der Lieben,
Gießbäche, Soumelpours durchwühlt,
Aus Erde, Grus, Gerill, Geschieben
Dir Diamanten ausgespült;

Evet, aşkı yüceltmek maksadıyla,
Soumelpour'nun vahşi derelerinden Toprak, iri kum, çakıl ve dere taşlarından Süzülerek elmaslar yıkanırdı;

Wie Taucherschar verwegner Männer
Der Perle Schatz dem Golf entriß,
Darauf ein Divan scharfer Kenner
Sie dir zu reihen sich befliß.

Nasıl dalgıçlar, cesur erkeklerin,
İnci definesini koparıp alırsa körfezden,
Keskin anlayışlı aşinalar gayretle çalışırlar, Öyle bir Divan tanzim etmek üzre sana.

Wenn nun Bassora noch das Letzte,
Gewürz und Weihrauch, beigetan,
Bringt alles, was die Welt ergetzte,
Die Karawane dir heran.

Şimdi Basra bile nihayet en son,
Baharat ve buhur ilâve eder,
Dünyada haz veren her ne varsa,
Onu kervanlar uzaklardan getirir sana.

Doch alle diese Kaisergüter
Verwirrten doch zuletzt den Blick;
Und wahrhaft liebende Gemüter
Eins nur im andern fühlt sein Glück.

Doğrusu tüm bu kraliyet malları
Neticede aklını karıştırır insanın;
Ancak gerçekten seven bir yürek
Hisseder mutluluğu diğerinde.

Hätt ich irgend wohl Bedenken

Hätt ich irgend wohl Bedenken,
Balch, Bochara, Samarkand,
Süßes Liebchen, dir zu schenken,
Dieser Städte Rausch und Tand?
Aber frag einmal den Kaiser,
Ob er dir die Städte gibt?

Herhangi bir endişem

Herhangi bir endişem olsaydı,
Belh, Buhara, Semerkant şehirlerini,
Ve bunların ihtişam ve neş'esini
Tatlı sevgilim, hiç bahşeder miydim sana? [216]
Fakat kaysere sor bakalım bir kere,
Verir miydi bu şehirleri acaba sana?

Suleika Nameh: Buch Suleika

Er ist herrlicher und weiser;
Doch er weiß nicht, wie man liebt.

Gerçi kendisi haşmetli ve bilgedir;
Lâkin sevmesini bilmemektedir.[217]

Herrscher, zu dergleichen Gaben
Nimmermehr bestimmst du dich!
Solch ein Mädchen muß man haben
Und ein Bettler sein wie ich.

Gelgelelim lûtfu bol Hükümdar,
Veremez böyle bir karar!
Böylesine bir kız alınalı
Ve benim gibi dilenci olmalı.

Die schön geschriebenen

Die schön geschriebenen,
Herrlich umgüldeten
Belächelst du,
Die anmaßlichen Blätter,
Verziehst mein Prahlen
Von deiner Lieb und meinem
Durch dich glücklichen Gelingen,
Verziehst anmutigem Selbstlob.

Selbstlob! Nur dem Neide stinkt's,
Wohlgeruch Freunden
Und eignem Schmack!

Freude des Daseins ist groß,
Größer die Freud am Dasein.
Wenn du, Suleika,
Mich überschwenglich beglückst,
Deine Leidenschaft mir zuwirfst,
Als wär's ein Ball,
Daß ich ihn fange,
Dir zurückwerfe
Mein gewidmetes Ich:
Das ist ein Augenblick!
Und dann reißt mich von dir
Bald der Franke, bald der Armenier.

Aber Tage währt's,
Jahre dauert's, daß ich neu erschaffe
Tausendfältig deiner Verschwendungen Fülle,
Auftrösle die bunte Schnur meines Glücks,
Geklöppelt tausendfadig

Pek güzel yazdığım

Pek güzel yazdığım,[218]
Altın yaldızla süslediğim
İftiharım olan sayfalarıma,
Gülümsüyorsun,
Bağışla böbürlenmemi,
Senin aşkın ve ilhamınla
Kazandığım galebeden ötürü
Övünsem de hoş görmelisin.

Kendini övmek! kıskançlara kötü,
Dostlara iyi gelir[219]
Ve herkese kendi takdiri!

Var olma neş'esi büyüktür!
Daha büyük neş'e ise hayata katılmaktır. Eğer sen Züleyha
Beni bahtiyar edersen,
Aşk ihtirasını bir topaç gibi[220]
Kucağıma atarsan,
Ben de onu yakalayıp
Sana geri atardım.
Ben bütün benliğimi sana adadım:
Bu bir ândır!
Sonra da senden koparır beni,
Gâh bir Frenk,[221] gâh bir Ermeni.

Fakat bazen günlerce sürer,
Yıllarca devam eder, binlercesini heba ederim
Senin için, yeni bir şiir yaratayım diye,
Ey Züleyha!
Çöz binlerce iple kördüğüm ettiğini,

Von dir, o Suleika!

Rengârenk iplerini saadetimin!

Hier nun dagegen
Dichtrische Perlen,
Die mir deiner Leidenschaft
Gewaltige Brandung
Warf an des Lebens
Verödeten Strand aus,
Mit spitzen Fingern
Zierlich gelesen,
Durchreiht mit juwelenem Goldschmuck.
Nimm sie an deinen Hals,
An deinem Busen,
Die Regentropfen Allahs,
Gereift in bescheidener Muschel!

Oysaki bunlar
Aşkının
Azametli dalgaları tarafından
Hayatın ıssız sahiline
Fırlattığı şiir incileridir.
Zarif parmak uçlarıyla
Seçilmiş,
Altın ve değerli taşlardan dizili mücevherleri
Boynuna,
Göğsüne tak,
Allah'tan yağmur damlaları da
Böyle dönüşür inciye, basit bir midyede!

Lieb um Liebe, Stund um Stunde

Aşka aşk

Lieb um Liebe, Stund um Stunde,
Wort um Wort und Blick um Blick,
Kuß um Kuß vom treusten Munde,
Hauch um Hauch und Glück um Glück.
So am Abend, so am Morgen.
Doch du fühlst an meinen Liedern
Immer noch geheime Sorgen:
Jussufs Reize möcht ich borgen,
Deine Schönheit zu erwidern.

Aşka aşk, saate saat
Söze söz ve bakışa bakış,
Bûseye bûse en iffetli dudaktan
Nefese nefes ve mutluluğa mutluluk. Akşam
böyle, sabah böyle.
Amma sen şiirlerimde benim
Hâlâ gizli endişeler hissedersin:
Ödünç isterim Yusuf'un güzelliğini, Mukabele
edeyim diye güzelliğine.[222]

Suleika

Züleyha

Volk und Knecht und Überwinder,
Sie gestehn zu jeder Zeit:
Höchstes Glück der Erdenkinder
Sei nur die Persönlichkeit.
Jedes Leben sei zu führen,
Wenn man sich nicht selbst vermißt;
Alles könne man verlieren,
Wenn man bliebe, was man ist.

Halk, hizmetçi ve ermiş kişi
Her zaman itiraf ederler ki:
İnsanoğlu için en büyük mutluluk
Sadece insanın kendi kişiliğidir.
Her hayat yaşanabilir,
İnsan kendini kaybetmezse;
Her şey kaybedilebilir,
İnsan olduğu yerde sayarsa.

Hâtem

Kann wohl sein, so wird gemeinet,
Doch ich bin auf andrer Spur:
Alles Erdenglück vereinet
Find ich in Suleika nur.

Wie sie sich an mich verschwendet,
Bin ich mir ein wertes Ich;
Hätte sie sich weggewendet,
Augenblicks verlör ich mich.

Nun mit Hâtem wär's zu Ende,
Doch schon hab ich umgelost:
Ich verkörpre mich behende
In den Holden, den sie kost.

Wollte, wo nicht gar ein Rabbi,
Das will mir so recht nicht ein,
Doch Ferdusi, Montanabbi,
Allenfalls der Kaiser sein.

Hâtem

Olabilir! Öyle düşünülür;
Fakat ben başka iz sürüyorum! Dünyanın
bütün saadetini ancak Züleyha'da
buluyorum.

O kendini adadıkça bana,
Benliğim değerlenir artar;
Benden yüz çevirdiği zaman,
Kaybolup giderim bir anda.

Keşke son bulsaydı Hâtem ile şimdi, Ama
çoktan şansım döndü:
Derhal değişir hoş ve sevimli
Onun sevdiği kişi olurum.

Kesinlikle bir haham olmaz,
Bu bana pek de haklı gelmez,
Her şeyden önce imparator olma hakkı,
Daha çok Firdevsî ve Mütenebbi'nindir.[223]

Hâtem

Wie des Goldschmieds Bazarlädchen
Vielgefärbt geschliffne Lichter,
So umgeben hübsche Mädchen
Den beinah ergrauten Dichter.

Kuyumcular çarşısında
Rengârenk parıldayan mücevherler gibi,
Sarıyor etrafını güzel, zarif kızlar,
Neredeyse saçları aklaşan şairin.

Mädchen

Singst du schon Suleika wieder!
Diese können wir nicht leiden;
Nicht um dich – um deine Lieder
Wollen, müssen wir sie neiden.

Denn wenn sie auch garstig wäre,
Machst du sie zum schönen Wesen,
Und so haben wir von Dschemil
Und Boteinah viel gelesen.

Aber eben, weil wir hübsch sind,
Möchten wir auch gern gemalt sein,
Und, wenn du es billig machest,
Sollst du auch recht hübsch bezahlt sein.

Kız

Züleyha'yı mı övüyorsun yine!
Buna kesinlikle dayanamayız;
Senin için değil – şiirlerinden dolayı
Kıskanmak isteriz onu, hatta zorundayız.

Velev ki çirkin bile olsaydı,
Güzel bir mahlûk kılardın onu,
Aynen bunun benzerini Cemil
Ve Botayna hakkında çok okuduk.[224]

Güzel olduğumuz için, tam da bu yüzden,
Biz de şiirle tasvir edilmek isteriz,
Ve eğer hakkıyla yaparsan bunu,
Karşılığında hoş bir ücret alırsın.

Hâtem

Bräunchen, komm! es wird schon gehen
Zöpfe, Kämme, groß und kleine,
Zieren Köpfchens nette Reine,
Wie die Kuppel ziert Moscheen.

Du, Blondinchen, bist so zierlich,
Aller Weis und Weg so nette;
Man gedenkt nicht ungebührlich
Alsogleich der Minarette.

Du da hinten hast der Augen
Zweierlei, du kannst die beiden
Einzeln nach Belieben brauchen.
Doch ich sollte dich vermeiden.

Leichtgedrückt der Augenlider
Eines, die den Stern bewhelmen,
Deutet auf den Schelm der Schelmen,

Hâtem

Esmerim, gel! Ola ki,
Örgülü saçlar, küçücük tokalar,
Nasıl süslerse camileri kubbeler, Öylesine
güzel küçücük başı süsler.

Sen, sarışın, sen öylesine zarif,
Her şeyinle pek şuh ve incesin;
Aynen bir ince minareye benzemen,
Münasebetsiz bir teşbih sayılmaz.

Sen şu arkadaki, iki tür gözün var,
Bunlardan her birini sen,
İstediğin gibi kullanabilirsin.
Oysa ben sakınmalıyım seni.

Bir yıldızın üstünü örtercesine kubbe,
Birinin kısılmış gözkapakları hafifçe,
Nükteciler nüktecisine işaret eder,

Doch das andre schaut so bieder.
Dies, wenn jen's verwundend angelt,
Heilend, nährend wird sich's weisen;
Niemand kann ich glücklich preisen,
Der des Doppelblicks ermangelt.

Oysa diğeri her ikisini de seyreder.
O incitircesine tavlamaya çalışırken,
Bu şifa vererek, erdemle gösterir kendini; Bu iki
görüşten mahrum olanları
Bahtiyar olarak medhedemem.

Und so könnt ich alle loben,
Und so könnt ich alle lieben:
Denn so wie ich euch erhoben,
War die Herrin mit beschrieben.

Ve işte böyle herkesi övebilirim,
Ve işte böyle herkesi sevebilirim:
Zira sizi böylesine överek yüceltirken,
Tasvir ederim Hanımefendiyi de aynen.

Mädchen

Dichter will so gerne Knecht sein,
Weil die Herrschaft draus entspringet;
Doch vor allem sollt' ihm recht sein,
Wenn das Liebchen selber singet.

Kız

Şair şevkle hizmetkâr olmak ister,
Çünkü bu hizmetten hâkimiyet neş'et eder;
Mâmafih razı olurdu buna,
Yeter ki sevgili söylesin şiiri bizzat.

Ist sie denn des Liedes mächtig,
Wie's auf unsern Lippen waltet?
Denn es macht sie gar verdächtig,
Daß sie im Verborgnen schaltet.

İmdi muktedir midir şiir söylemeye,
Dudaklarımızda saltanat sürmeye?
Zira kuşkular uyandırır kendinde,
Gizlilik içre hükmedendir belki de.

Hâtem

Nun, wer weiß, was sie erfüllet!
Kennt ihr solcher Tiefe Grund?
Selbstgefühltes Lied entquillet,
Selbstgedichtetes dem Mund.

Hâtem

Kim bilir, şimdi neler hissediyordur! Böylesine
bir derinlik gördünüz mü?
Kendi şiiridir içinden kaynayan
Kendi şiiridir dökülen dudağından.

Von euch Dichterinnen allen
Ist ihr eben keine gleich:
Denn sie singt mir zu Gefallen,
Und ihr singt und liebt nur euch.

Bayan şairlerden hiçbiriniz
Onunla boy ölçüşemezsiniz:
Çünkü o ben beğeneyim diye söyler,
Sizler ise söyler ve sadece kendinizi seversiniz.

Mädchen

Merke wohl, du hast uns eine
Jener Huris vorgeheuchelt!
Mag schon sein! wenn es nur keine
Sich auf dieser Erde schmeichelt.

Kız

Bir nişan koy buraya, sen bizi o
Malûm hûrilerle aldatmaya çalıştın! Varsın
öyle olsun! Bu dünyada eğer Kendini
göklere çıkaran kimse yoksa.

Hâtem

Locken, haltet mich gefangen
In dem Kreise des Gesichts!
Euch, geliebten braunen Schlangen,
Zu erwidern hab ich nichts.

Nur dies Herz, es ist von Dauer,
Schwillt in jugendlichstem Flor;
Unter Schnee und Nebelschauer
Rast ein Ätna dir hervor.

Du beschämst wie Morgenröte
Jener Gipfel ernste Wand
Und noch einmal fühlet Hâtem
Frühlingshauch und Sommerbrand.

Schenke her! Noch eine Flasche!
Diesen Becher bring ich ihr!
Findet sie ein Häufchen Asche,
Sagt sie: Der verbrannte mir.

Hâtem

Yüzünün çevresine dökülen
Zülüfler esir etti beni![225]
Kahverengi sevimli yılan örgüler,
Hiçbir şeyim yok size karşılık verecek.

Yalnız şu kalbim, odur dâim olan,
O, gençliğin en taze feyziyle açar; Karların
ve sisli havaların altında
Sana doğru fışkıran bir Etna var.[226]

Sen o dağ yamaçlarına düşen
Sabah kızıllığı gibi mahcupsun,
Ve bir kez daha hisseder Hâtem,
Bahar soluğunu ve yaz ateşini.[227]

Bir kadeh, bir kadeh daha sun!
Bu kadehi de ben sunayım ona!
Bir avuç kül yığını bulduğunda,
Desin ki, işte benim için yanıp kül olan.[228]

Suleika

Nimmer will ich dich verlieren!
Liebe gibt der Liebe Kraft.
Magst du meine Jugend zieren
Mit gewaltger Leidenschaft!

Ach! wie schmeichelt's meinem Triebe,
Wenn man meinen Dichter preist!
Denn das Leben ist die Liebe
Und des Lebens Leben Geist.

Züleyhâ

Asla kaybetmek istemem seni!
Aşkı güçlendiren yine aşktır.
Şiddetli ihtiraslarınla sen
Gençliğimi süslemelisin!

Ah! Nasıl da hislerime hitap ediyor,
Şairimin övülmesi hoşuma gider!
Zirâ hayat aşktır,
Hayatın hayatı ise ruhtur.[229]

Laß dein süßen Rubinenmund

Laß deinen süßen Rubinenmund
Zudringlichkeiten nicht verfluchen!
Was hat Liebesschmerz andern Grund,
Als seine Heilung zu suchen?

O tatlı yâkut dudakların

Bıktırıcı ısrarlardan dolayı
O yâkut dudakların feleğe lânet etmesinler!
Aşk acısının başka sebebi mi olur, Derdine
deva aramaktan başka?[230]

Bist du von deiner Geliebten getrennt

Bist du von deiner Geliebten getrennt
Wie Orient vom Occident,
Das Herz durch alle Wüsten rennt;
Es gibt sich überall selbst das Geleit,
Für Liebende ist Bagdad nicht weit.

Doğu'nun Batı'dan ayrılması

Doğu'nun Batı'dan ayrılması gibi
Sen de sevgilinden mi ayrıldın?
Gönül bütün çölleri dolaşır;
Her yerde yolunu kendi bulur,
Âşığa Bağdat uzak değildir.[231]

Mag sie sich immer ergänzen

Mag sie sich immer ergänzen,
Eure brüchige Welt in sich,
Diese klaren Augen, sie glänzen,
Dieses Herz, es schlägt für mich!

Varsın devamlı kendini tamamlasın

Varsın devamlı kendini tamamlasın, Kendi
içinde şu sizin kırılgan dünyanız,[232] Işıl ışıl
parıldayan o berrak gözlerle, Benim için atan
bu kalp yeter!

O daß der Sinnen doch so viele sind

O daß der Sinnen doch so viele sind!
Verwirrung bringen sie ins Glück herein.
Wenn ich dich sehe, wünsch ich taub zu sein,
Wenn ich dich höre, blind.

Ah ne kadar çok hisler var

Ah ne kadar çok hisler var!
Ki mutluluğu gölgeler onlar. Gördüğümde
seni, sağır,
İşittiğimde kör olmak isterim.

Auch in der Ferne dir so nah!

Auch in der Ferne dir so nah!
Und unerwartet kommt die Qual.
Da hör ich wieder dich einmal;
Auf einmal bist du wieder da!

Uzaklarda sana öylesine yakınım!

Uzaklarda da sana öylesine yakınım!
Ve beklenmedik anda gelir ıstırap.
Tekrar duyduğumda sesini bir daha;
Yine ansızın ortaya çıkarsın!

Wie sollt ich heiter bleiben

Wie sollt ich heiter bleiben,
Entfernt von Tag und Licht?
Nun aber will ich schreiben,
Und trinken mag ich nicht.

Wenn sie mich an sich lockte,
War Rede nicht im Brauch,
Und wie die Zunge stockte,
So stockt die Feder auch.

Nur zu! geliebter Schenke,
Den Becher fülle still!
Ich sage nur: Gedenke!
Schon weiß man, was ich will.

Nasıl neş'eli kalabilirim

Günden ve ışıktan uzaklarda iken,
Nasıl neş'eli kalabilirim ben? Şimdiyse
yazmak isterim,
İçimden içmek gelmiyor.

Beni kendine râm etmek isterse,
Burada gerek yoktur söze,
Ve burada dil tutulduğu gibi, Kalem de
öyle takılıp kalır.

Hadi öyleyse! Sevgili sâki,
Sessizce doldur kadehi!
Derim ki yalnız: Yâd et!
Ne istediğim anlaşılır artık.

Wenn ich dein gedenke

Wenn ich dein gedenke,
Fragt mich gleich der Schenke:
«Herr, warum so still?
Da von deinen Lehren
Immer weiter hören
Saki gerne will.»

Wenn ich mich vergesse
Unter der Zypresse,

Seni yâd ettiğim zaman

Seni yâd ettiğim zaman,
Sâki sorar bana heman:
"Efendi, bu sükût neden?
Zira senin o hikmetli sözlerini
Sâki hep duymak ister."

Kendimden geçtiğimde,
Serviler altında,

Hält er nichts davon;
Und im stillen Kreise
Bin ich doch so weise,
Klug wie Salomon.

Hiç önemsemedi bunu;
Oysa sükût meclisinde
Süleyman gibi akıllı
Ve bilgeyim.

Buch Suleika

Ich möchte dieses Buch wohl gern zusammenschürzen,
Daß es den andern wäre gleichgeschnürt.
Allein, wie willst du Wort und Blatt verkürzen,
Wenn Liebeswahnsinn dich ins Weite führt?

Züleyha Kitabı

Daha da kısa tutmak isterdim bu kitabı elbet.
Diğerleri gibi kısa olsun diye.
Ancak, sayfayı ve sözü nasıl kısaltacaksın ki,
Uzaklara sürüklediğinde aşk çılgınlığı seni?[233]

An vollen Büschelzweigen

An vollen Büschelzweigen,
Geliebte, sieh nur hin!
Laß dir die Früchte zeigen,
Umschalet stachlich grün.

Sie hängen längst geballet,
Still, unbekannt mit sich;
Ein Ast, der schaukelnd wallet,
Wiegt sie geduldiglich.

Doch immer reift von innen
Und schwillt der braune Kern;
Er möchte Luft gewinnen
Und säh die Sonne gern.

Die Schale platzt, und nieder
Macht er sich freudig los;
So fallen meine Lieder
Gehäuft in deinen Schoß.

Dopdolu dallar

Dopdolu dallar kırılacak,
Sevgilim, şuraya bir bak!
Bırak göstereyim sana, dikenli
Yeşil kabuklarında kestaneleri.

Çoktandır asılı dururlar şişkin, Kendilerinden habersiz, sessiz;
Bir dal kımıldayıverir birden,
Sessizce sallanır kendiliğinden.

Lâkin hep içinden olgunlaşır da
Kabarır kahverengi kestane;
Kendine yer açmak,
Ve güneşe dönmek ister.

Kabuk çatlar, neş'eyle çözülür,
Ve kendini bırakır aşağıya;
Benim şiirlerim de işte böyle
Düşer kucağına topluca.[234]

Suleika

An des lust'gen Brunnens Rand,
Der in Wasserfäden spielt,
Wußt ich nicht, was fest mich hielt;
Doch da war von deiner Hand
Meine Chiffer leis gezogen;
Nieder blickt ich, dir gewogen.
Hier, am Ende des Kanals
Der gereihten Hauptallee,
Blick ich wieder in die Höh,
Und da seh ich abermals
Meine Lettern fein gezogen:
Bleibe! bleibe mir gewogen!

Züleyha

Fıskiyeden fışkıran şu suyun
Şu neş'e pınarının kenarına,
Beni bağlayan nedir, bilmezdim;
Senin elinle yaptığın o yâdigâr
Sessizce çekti beni kendine,
Derin hislerle bakınca aşağı.
Burada, bu kanalın sonundaki
Büyük hıyâbânda durdum da
Tekrar gökyüzüne baktım,
Ve bir daha gördüm ki,
Yazım pek zarif yazılmış:
Unutma! Beni unutma![235]

Hâtem

Möge Wasser, springend, wallend,
Die Zypressen dir gestehn:
Von Suleika zu Suleika
Ist mein Kommen und mein Gehn.

Hâtem

Dalgalanan, fışkıran su,
Ve serviler itiraf etsin sana:
Züleyhâ'dan Züleyhâ'yadır
Benim gelişim ve gidişim.[236]

Suleika

Kaum daß ich dich wieder habe,
Dich mit Kuß und Liedern labe,
Bist du still in dich gekehret;
Was beengt und drückt und störet?

Züleyhâ

Tam da sana kavuşmuşken,
Sana öpücük ve şarkılarla mutluluk verirken,
Niçin içine kapandın sesizce;
Nedir içini daraltan, bunaltıp rahatsız eden?

Hâtem

Ach, Suleika, soll ich's sagen?
Statt zu loben, möcht ich klagen!
Sangest sonst nur meine Lieder,
Immer neu und immer wieder.

Sollte wohl auch diese loben;
Doch sie sind nur eingeschoben,
Nicht von Hafis, nicht Nisami.

Hâtem

Ah, Züleyhâ, sana nasıl söyleyeyim? Övmek yerine, şikâyet etmek isterim! Vaktiyle yalnız benim şarkılarımı okurdun, Her zaman, dâima ve tekrar be tekrar.

Muhakkak bu şiirleri de övmeli;
Ancak bunlar sadece araya girenler, Hâfız'ın,
Nizamî'nin değiller

Nicht Saadi, nicht von Dschami.
Kenn ich doch der Väter Menge,
Silb um Silbe, Klang um Klänge,
Im Gedächtnis unverloren;
Diese da sind neu geboren.

Sadî'nin değil, Camî'nin değil.
Bununla birlikte nice üstatlar tanırım,
Hece hece, seda ve aksisedalarıyla, Hâfızamdan
silinip gitmemişler;
Ancak şunlar yeniler, pek yeniler.

Gestern wurden sie gedichtet.
Sag, hast du dich neu verpflichtet?
Hauchest du so froh verwegen
Fremden Atem mir entgegen,

Daha dün yazılmış bu şiirler.
Söyle, yeni bir sevdiğin mi var?
Öylesine sevinçle soluyorsun ki
Bana karşı yabancı nefesleri,

Der dich eben so belebet,
Eben so in Liebe schwebet,
Lockend, ladend zum Vereine
So harmonisch als der meine?

O nefes ki sana hayat veriyor,
Hem de ayağını yerden kesmekte,
Cezbeder, vuslata davet eder
Benimki gibi hem-âhenk mi?

Suleika

Züleyhâ

War Hâtem lange doch entfernt;
Das Mädchen hatte was gelernt.
Von ihm war sie so schön gelobt;
Da hat die Trennung sich erprobt.
Wohl, daß sie dir nicht fremde scheinen;
Sie sind Suleikas, sind die deinen!

Hâtem uzun zaman ayrı kalmış;
Genç kız bir şeyler öğrenmiş.
Pek güzel övülmüş onun tarafından;
Ve bu ayrılık böylece denenmiş.
Sana yabancı gelmesin, muhakkak;
Onlar Züleyhâ'nın, yani seninkiler![237]

Behramgur, sagt man

Kafiyeyi Behramgur bulmuş

Behramgur, sagt man, hat den Reim erfunden;
Er sprach entzückt aus reiner Seele Drang;
Dilaram schnell, die Freundin seiner Stunden,
Erwiderte mit gleichem Wort und Klang.

Derler ki, kafiyeyi Behramgur bulmuş;[238]
Hayranlıkla ruh-i derûnundan konuşmuş; Hayat
arkadaşı Dilâram ise derhal ona,
Aynı ses ve kelime ile mukabelede bulunmuş.

Und so, Geliebte, warst du mir beschieden,
Des Reims zu finden holden Lustgebrauch,
Daß auch Behramgur ich, den Sassaniden,
Nicht mehr beneiden darf: mir ward es auch.

Hoş bir itiyat haline gelen kafiyeyi bulmak için Ey
sevgili, benim de kısmetimi sen açtın, Benimse
Sasanîler'den olan Behramgur'u, Kıskanmaya
hakkım yok: benim de başıma geldi.

Hast mir dies Buch gewuckt, du hast's gegeben;
Denn was ich froh aus vollem Herzen sprach,
Das klang zurück aus deinem holden Leben,
Wie Blick dem Blick, so Reim dem Reime nach.

Bana bu kitabı sen ilham ettin, sen verdin;
Zira tüm kalbimle terennüm ettiğim şey,
Senin lûtufkâr hayatından bana aksedendir, Tıpkı
bakışa bakış, kafiyeye kafiye gibi.

Nun tön es fort zu dir, auch aus der Ferne,
Das Wort erreicht, und schwände Ton und Schall:
Ist's nicht der Mantel noch gesäter Sterne?
Ist's nicht der Liebe hochverklärtes All?

Şimdi yankılansın sana doğru tâ uzaklardan,
Söz erişir, ses ve yankı kaybolur gider:
Hâlâ gökyüzü yıldızlar serpilmiş bir manto değil mi;
Büsbütün arınmış bir kâinat değil midir aşk?[239]

Deinem Blick mich zu bequemen

Deinem Blick mich zu bequemen,
Deinem Munde, deiner Brust,
Deine Stimme zu vernehmen,
War die letzt und erste Lust.

Gestern, ach! war sie die letzte,
Dann verlosch mir Leucht und Feuer;
Jeder Scherz, der mich ergetzte,
Wird nun schuldenschwer und teuer.

Eh es Allah nicht gefällt,
Uns aufs neue zu vereinen,
Gibt mir Sonne, Mond und Welt
Nur Gelegenheit zum Weinen.

Bakışının arzusunu yerine getirmek

Bakışındaki arzuyu yerine getirmek,
Kendimi dudağına ve yüreğine vermek
Senin sesini duymak,
Benim ilk ve son emelimdi.

Ah! Daha dün buradaydı,
Sonra içimdeki ateş ve ışık söndü;
Beni mutlu eden her latife,
Şimdi ağır ve pahalı bir bedeldir.

Bizi yeniden birleştirmeyi,
Murad etmeden Allah,
Güneş, ay ve dünya ancak,
Vesile olurlar ağlamama.[240]

Suleika

Was bedeutet die Bewegung?
Bringt der Ost mir frohe Kunde?
Seiner Schwingen frische Regung
Kühlt des Herzens tiefe Wunde.

Kosend spielt er mit dem Staube,
Jagt ihn auf in leichten Wölkchen,
Treibt zur sichern Rebenlaube
Der Insekten frohes Völkchen.

Züleyha

Nedir yüreğin bu kımıldanışı?
Doğu rüzgârı bana müjde mi getiriyor?
Bu esen serin havalar
Derin gönül yarasını hafifletiyor.[241]

Okşarcasına toz kümecikleriyle oynuyor
Onları hafif bulutçuklar halinde kovalıyor,
Ve sonra şen böcek kümelerinin içerisine Sağlam
asma çardaklarına doğru sürüyor,

Suleika Nameh: Buch Suleika

Lindert sanft der Sonne Glühen,
Kühlt auch mir die heißen Wangen,
Küßt die Reben noch im Fliehen,
Die auf Feld und Hügel prangen.

Kızgın güneşin hafifletirken sıcağını,
Serinletiyor benim de kızgın yanaklarımı;
Uzaklaşırken ovalardan tepelerden, Üstelik
öper asma bağlarını kaçarken.

Und mich will sein leises Flüstern
Von dem Freunde lieblich grüßen,
Eh noch diese Hügel düstern,
Sitz ich still zu seinen Füßen.

Onun tatlı hafif fısıltısı bana
Hoşça dost selamı getirmek ister;
Çökmeden daha karanlık tepelere
Ayakucuna oturacağım sessizce.

Und so kannst du weiter ziehen;
Diene Freunden und Betrübten.
Dort, wo hohe Mauern glühen,
Find ich bald den Vielgeliebten.

Ve böylece devam edebilirsin yoluna;
Hizmet et kederlilere ve dostlara. Ateşten
duvarların yükseldiği yerde, Bulurum
cânânımı hemen orada.

Ach, die wahre Herzenskunde,
Liebeshauch, erfrischtes Leben
Wird mir nur aus seinem Munde,
Kann mir nur sein Atem geben.

Ah, asıl gönlümden geçen,
Aşk soluğu ve şu yeni hayat,
Yalnız onun ağzından çıkan,
Nefesle sunulur bana.[242]

Hochbild

Yüce Sembol

Die Sonne, Helios der Griechen,
Fährt prächtig auf der Himmelsbahn,
Gewiß, das Weltall zu besiegen,
Blickt er umher, hinab, hinan.

Yunanlıların Helios'u olan o güneş
Seyreder haşmetle yörüngesinde, Şüphesiz
cihânı râm eylemek için, Bakınır durur
etrafa, bir aşağı, bir yukarı.

Er sieht die schönste Göttin weinen,
Die Wolkentochter, Himmelskind,
Ihr scheint er nur allein zu scheinen;
Für alle heitre Räume blind,

Görür ağladığını en güzel tanrıçanın,
Bulutların kızı, göklerin çocuğu,
Ona öyle gelir ki görünen yalnız odur
Diğerleri için fezâ kapkaranlıktır.

Versenkt er sich in Schmerz und Schauer,
Und häufiger quillt ihr Tränenguß:
Er sendet Lust in ihre Trauer
Und jeder Perle Kuß auf Kuß.

O acı ve dehşet içinde muzdarip
Sicim gibi gözyaşı dökmekte:
Zevk katar tanrıçanın üzüntüsüne
İnci gibi her gözyaşına bûse üstüne bûse

Nun fühlt sie tief des Blicks Gewalten
Und unverwandt schaut sie hinauf:
Die Perlen wollen sich gestalten;
Denn jede nahm sein Bildnis auf.

Şimdi o bakışın dehşetini derinden duyar Ve
sabit nazarlarla yukarılara bakar: Böyle
şekillenmek istediler inciler;
Zirâ her biri onun sûretine girdiler

Und so, umkränzt von Farb und Bogen,
Erheitert leuchtet ihr Gesicht,
Entgegen kommt er ihr gezogen:
Doch er, doch – ach! erreicht sie nicht.

Rengârenk, gök kuşağından bir çelenk,
Neş'eyle aydınlanır yüzü tanrıçanın,
O ise büyülenmiş gibi ona doğru koşar gelir:
Ah, ne yazık! Ulaşamaz ona.

So, nach des Schicksals hartem Loose,
Weichst du mir Lieblichste davon,
Und wär ich Helios, der Große,
Was nützte mir der Wagenthron?

İşte böyle, pek kötü imiş alın yazısı Sevgilim,
kaçıp uzaklaşıyor musun benden? O büyük
Helios olsam, ne çâre
Neme gerek benim tahtırevan? [243]

Nachklang

Es klingt so prächtig, wenn der Dichter
Der Sonne, bald dem Kaiser sich vergleicht;
Doch er verbirgt die traurigen Gesichter,
Wenn er in düstern Nächten schleicht.

Yankı

Ne harikulâdedir şair, kendini güneşle Hemen
ardından da melikle kıyaslarsa; Lâkin o üzgün
yüzleri gizler,
Elemli gecelerde sessiz gittiği zaman.

Von Wolken streifenhaft befangen,
Versank zu Nacht des Himmels reinstes Blau;
Vermagert bleich sind meine Wangen
Und meine Herzenstränen grau.

Bulutlarca çizilmişçesine yakalanmış Berrak
mavi gökyüzü gecede kaybolmuş Kurumuş,
sararıp solmuş yanaklarım Bulanık gönülden
gelen gözyaşlarım.

Laß mich nicht so der Nacht, dem Schmerze,
Du Allerliebstes, du mein Mondgesicht!
O du mein Phosphor, meine Kerze,
Du meine Sonne, du mein Licht!

Terk etme beni böyle geceye, acıya,
Ey sevgililer sevgilisi, ey ay yüzlüm!
Ey benim ışığım, ey benim kandilim, Sensin
benim güneşim, sensin nurum! [244]

Suleika

Ach, um deine feuchten Schwingen,
West, wie sehr ich dich beneide!
Denn du kannst ihm Kunde bringen,
Was ich in der Trennung leide.

Züleyha

Ah, o nemli rüzgârlarından dolayı,[245]
Ne kadar kıskanırım seni, ey Batı!
Zirâ neler çektiğimi ayrılıktan
Sen haber verebilirsin ona.

Suleika Nameh: Buch Suleika

Die Bewegung deiner Flügel
Weckt im Busen stilles Sehnen;
Blumen, Augen, Wald und Hügel
Stehn bei deinem Hauch in Tränen.

Kanat vuruşların senin,
Garip bir hasret uyandırır sînemde;
Çiçekler, gözler, orman ve tepeler Hafif
esintilerle gözyaşı dökerler.

Doch dein mildes sanftes Wehen
Kühlt die wunden Augenlider;
Ach, für Leid müßt ich vergehen,
Hofft ich nicht zu sehn ihn wieder.

O yumuşak serin rüzgârla
Yaralı gözkapaklarımı serinletir;
Isıraptan eriyip giderdim,
Âh tekrar görmeyi ümit etmeseydim.

Eile denn zu meinem Lieben,
Spreche sanft zu seinem Herzen,
Doch vermeid, ihn zu betrüben,
Und verbirg ihm meine Schmerzen!

Koş ardından, yetiş sevdiceğime,
Konuş, hoş söyle gönlüne,
Fakat onu üzme sakın,
Ve hissettirme ona acılarımı!

Sag ihm, aber sag's bescheiden:
Seine Liebe sei mein Leben!
Freudiges Gefühl von beiden
Wird mir seine Nähe geben.

Söyle ona, fakat ihtiramla söyle: Onun
aşkıdır bana hayat veren! Neşeli bir
duygu her ikisinden
Onun yakınlığıdır bana hissettiren.[246]

Wiederfinden

Ist es möglich! Stern der Sterne,
Drück ich wieder dich ans Herz!
Ach, was ist die Nacht der Ferne,
Für ein Abgrund, für ein Schmerz!
Ja, du bist es, meiner Freuden
Süßer, lieber Widerpart!
Eingedenk vergangner Leiden
Schaudr ich vor der Gegenwart.

Vuslat

Gerçek mi acaba, yıldızların yıldızı
Demek ki seni sîneme basıyorum yine!
Ah, uzaklarda bir gece,[247]
Bir derin uçurum, bir acı!
Evet, benim sevinçlerimin
Sevgili, hoş ortağı sensin! Düşündükçe
geçmiş ıstırapları Ürperiyorum önünde
hâl-i hazırın.

Als die Welt im tiefsten Grunde
Lag an Gottes ewger Brust,
Ordnet' er die erste Stunde
Mit erhabner Schöpfungslust.
Und er sprach das Wort: »Es werde!«
Da erklang ein schmerzlich Ach!
Als das All mit Machtgebärde
In die Wirklichkeiten brach!
Auf tat sich das Licht; so trennte

Dünya en ıssız ve en derin yerinde
Uyurken Tanrı'nın ebedî sînesinde
Emretti, hazırladı o ilk ânı
Yüce bir yaratma arzusu ile,
"Ol!" emrini verdi.
Acı bir ah yankılandı o anda!
Âlem kudret ve ihtişamla
Varoldu gerçekleşerek bir anda.
Işık oldu evvelâ; dağıldı neden sonra

Scheu sich Finsternis von ihm,
Und sogleich die Elemente
Scheidend auseinander fliehn.
Rasch in wilden, wüsten Träumen
Jedes nach der Weite rang,
Starr, in ungemeßnen Räumen,
Ohne Sehnsucht, ohne Klang.

Karanlıklar ürkerek ondan,[248]
Ve aynı anda bütün unsurlar
Birbirinden ayrılıp dört yana kaçıştılar.[249]
Vahşet ve korku dolu rüyalar içinde
Her şey uzaklaştı gitti uzaklara
Donuk, uçsuz bucaksız mekânlara,
Ne hasret, ne de bir ses.

Stumm war alles, still und öde,
Einsam Gott zum ersten Mal!
Da erschuf er Morgenröte,
Die erbarmte sich der Qual;
Sie entwickelte dem Trüben
Ein erklingend Farbenspiel,
Und nun konnte wieder lieben,
Was erst auseinanderfiel.

Her şey susmuş, sessiz ve ıssızdı etraf,
Yalnızdı Tanrı ilk defa olarak![250]
Bu yüzden yarattı şafağı o anda
Şafak merhamet etti çekilen acıya,
Bulanık ve donuk olan varlığa,
Yankılanan renk oyunları gösterdi.
Ve şimdi ise sevebilirdi yeniden
Evvelce ayrı düşen birbirinden.

Und mit eiligem Bestreben
Sucht sich, was sich angehört;
Und zu ungemeßnem Leben
Ist Gefühl und Blick gekehrt.
Sei's Ergreifen, sei es Raffen,
Wenn es nur sich faßt und hält!
Allah braucht nicht mehr zu schaffen,
Wir erschaffen seine Welt.

Telâşla, aceleyle birbirinin olanlar
Arayıp birbirini yeniden buldular
Ve o hudutsuz hayata tekrar
Duygularını ve bakışlarını çevirdiler.
İster el ele tutup, ister yakalansınlar
Yeter ki birbirinden onlar ayrılmasınlar.
Allah'ın bundan sonra yaratmaya ihtiyacı yoktur
Bundan böyle O'nun dünyasını bizler de yaratırız.[251]

So mit morgenroten Flügeln
Riß es mich an deinen Mund,
Und die Nacht mit tausend Siegeln
Kräftigt sternenhell den Bund.
Beide sind wir auf der Erde
Musterhaft in Freud und Qual,
Und ein zweites Wort: Es werde!
Trennt uns nicht zum zweiten Mal.

Böylece o şafak al kanatlarıyla
Beni celbetti sana geldik dudak dudağa,
Ve gece gökyüzünde parlak yıldızlarıyla
Binlerce mühür vurdu, kuvvet verdi bu bağa. Artık şu
yeryüzünde her ikimiz
Sevinç ve acıda numûneyiz
Ve ikinci bir "Ol!" emri
Bir daha ayırmaz bizi.[252]

Vollmondnacht

Herrin, sag, was heißt das Flüstern?
Was bewegt dir leis die Lippen?
Lispelst immer vor dich hin,
Lieblicher als Weines Nippen!
Denkst du deinen Mundgeschwistern
Noch ein Pärchen herzuziehn?
»Ich will küssen! Küssen! sagt ich.«
Schau! Im zweifelhaften Dunkel
Glühen blühend alle Zweige,
Nieder spielet Stern auf Stern,
Und, smaragden, durchs Gesträuche
Tausendfältiger Karfunkel;
Doch dein Geist ist allem fern.
»Ich will küssen! Küssen! sagt ich.«
Dein Geliebter, fern, erprobet
Gleicherweis im Sauersüßen
Fühlt ein unglückselges Glück,
Euch im Vollmond zu begrüßen,
Habt ihr heilig angelobet,
Dieses ist der Augenblick!
»Ich will küssen! Küssen! sagt ich.«

Dolunay

Sultanım, söyle nedir bu fısıltı? Dudaklarını
hafifçe kımıldatan nedir?
Bir şeyler söylüyorsun kendi kendine sürekli,
Şarap tadından daha sevimli!
Yoksa dudaklarına kardeşlerinden
Bir çift dudağı çekmek mi istiyorsun?
"Öpmek istiyorum! Öpmek! diyorum."[253]
Bak! Kızarıyor bütün dallar
Çiçeklenip alaca karanlıkta,
Yıldız akıyor aşağı yıldız üstüne,
Ve, zümrüt yeşili çalılıklar arasında
Bin çeşit tecellîde kor alevler;[254]
Ama senin ruhun bunlara uzak.
"Öpmek istiyorum! Öpmek! diyorum."
Sevgilin ırak, sınanmış
Hem öyle ekşi-tatlı da
Talihsiz bir mutluluk duyuyor.
Selamlamak için sizleri dolunayda Mukaddes
bir söz veriniz,
İşte bu an tam da o ândır!
"Öpmek istiyorum! Öpmek! diyorum."

Geheimschrift

Laßt euch, o Diplomaten,
Recht angelegen sein,
Und eure Potentaten
Beraten rein und fein!
Geheimer Chiffern Sendung
Beschäftige die Welt,
Bis endlich jede Wendung
Sich selbst ins gleiche stellt.

Mir von der Herrin süße
Die Chiffer ist zur Hand,
Woran ich schon genieße,
Weil sie die Kunst erfand.

Şifreli yazı

Gelin, ey diplomatlar
Hukuku tesis ettirin,
Hükümdarlarınızı sizler
Dürüst ve titiz yönlendirin!
Gizli şifreler gönderilerek
Dünya âlem meşgul edildi,
Her bir döngü nihayet
Kendini eski haline getirdi

Bir şifredir elime gelen[255] O
hoş hanımefendiden Hazzına
vardım çoktan, Çünkü odur
bu sanatı bulan.

Es ist die Liebesfülle
Im lieblichsten Revier,
Der holde, treue Wille,
Wie zwischen mir und ihr.

Bu ziyâdesiyle aşktır,
O sevimli havalide,
Lütufkâr ve vefâlı bir istektir,
Ve tıpkı aramızdaki gibidir

Von abertausend Blüten
Ist es ein bunter Strauß,
Von englischen Gemüten
Ein vollbewohntes Haus;
Von buntesten Gefiedern
Der Himmel übersät,
Ein klingend Meer von Liedern,
Geruchvoll überweht.

Binlerce renk çiçekten
Renkli bir çiçek demetidir,
Melek zarâfetindekilerle
Mukim, dopdolu bir ev;
Gökyüzüne doluşmuşlar
Rengârenk kanatlılar,
Üzerinde hoş kokular esen,
Şarkılar yankılanır denizden.

Ist unbedingten Strebens
Geheime Doppelschrift,
Die in das Mark des Lebens
Wie Pfeil um Pfeile trifft.
Was ich euch offenbaret,
War längst ein frommer Brauch,
Und wenn ihr es gewahret,
So schweigt und nutzt es auch.

Kayıtsız şartsız bir gayretin
Gizli bir çift şifresidir ki bu,
Hedeften şaşmayan aşk oku gibi Saplanır
cevherine hayatın.
Burada size açtığım sırlar, çoktan Âşıklar
arasında bir âdettir sıradan,
Siz bunu algılamışsanız eğer,
Ses etmeyin ve faydalanın böylece.[256]

Abglanz

Yansıma

Ein Spiegel, er ist mir geworden;
Ich sehe so gerne hinein,
Als hinge des Kaisers Orden
An mir mit Doppelschein;
Nicht etwa selbstgefällig
Such ich mich überall;
Ich bin so gern gesellig,
Und das ist hier der Fall.

Benim aynam oluverdi o;
Pek isteyerek bakarım içine,
Sanki çift görüntülü, ay yıldızlı,[257]
Hünkârın nişânı bende takılı;
Kendimi çok beğendiğimden değil,
Her yerde kendimi arıyorum;
Kaldı ki pek hoş-sohbetimdir,
Burada olan da bundan ibarettir.

Wenn ich nun vorm Spiegel stehe
Im stillen Witwerhaus,
Gleich guckt, eh ich mich versehe,
Das Liebchen mit heraus.
Schnell kehr ich mich um, und wieder
Verschwand sie, die ich sah;

Bu sessiz dul evinde,[258]
Durunca karşısında aynanın,
Şöyle bir bakarım ansızın,
Sevgilim de bakar aynadan aynı anda. Bir
anda ona yüzümü döndüğümde,
O an gördüğüm kayboluvermiş yanımdan;

Dann blick ich in meine Lieder,
Gleich ist sie wieder da.

Sonra şarkılarıma çeviririm bakışlarımı,
Birden bir daha belirir orada.

Die schreib ich immer schöner
Und mehr nach meinem Sinn,
Trotz Krittler und Verhöhner,
Zu täglichem Gewinn.
Ihr Bildin reichen Schranken
Verherrlichet sich nur,
In goldnen Rosenranken
Und Rähmchen von Lasur.

Bunları daha da güzel yazarım
Ve tüm hissiyatımla yazarım,
Aldırış etmem küçük tenkitçi ve alaycılara
Günlük kazancıma bakarım.
Gittikçe daha da güzelleşir,
Mutantan çerçevesindeki resmi,
Altın yaldızlı sarmaşık güller
Ve küçük cilalı çerçeve içinde.

Suleika Züleyha

Wie mit innigstem Behagen,
Lied, empfind ich deinen Sinn!
Liebevoll du scheinst zu sagen,
Daß ich ihm zur Seite bin.

Ne derûnî bir huzur ile, şiirim,
Senin mânânı hissederim!
Onun tarafında olduğumu sen, Sevgiyle
söylemiş görünüyorsun.

Daß er ewig mein gedenket,
Seiner Liebe Seligkeit
Immerdar der Fernen schenket,
Die ein Leben ihm geweiht.

O ki ebedî beni yâd eder,
Aşkının mutluluğunu
Ebedî ötelere, hayatını
Ona adayana sunarsın.

Ja, mein Herz, es ist der Spiegel,
Freund, worin du dich erblickst;
Diese Brust, wo deine Siegel
Kuß auf Kuß hereingedrückt.

Evet, benim kalbim, aynan olmuş[259]
Arkadaş, içinde kendini gördüğün;
Bu sîne ki bûse üstüne bûselerinin Mührün
olarak basıldığı yerdir senin

Süßes Dichten, lautre Wahrheit
Fesselt mich in Sympathie!
Rein verkörpert Liebesklarheit
Im Gewand der Poesie.

Latîf şiirler, pür-hakikat
Sempati içre esir eder beni!
Arı duru aşk böyle şekillenir,
Sâf kumaşında şiirin.[260]

Laß den Weltenspiegel Alexandern

Laß den Weltenspiegel Alexandern;
Denn was zeigt er? – Da und dort
Stille Völker, die er mit den andern
Zwingend rütteln möchte fort und fort.

Du! nicht weiter, nicht zu Fremden strebe!
Singe mir, die du dir eigen sangst.
Denke, daß ich liebe, daß ich lebe,
Denke, daß du mich bezwangst!

Dünya aynasını Büyük İskender'e bırak

Dünya aynasını Büyük İskender'e bırak![261]
Ne gösteriyor ki zaten o? Orada burada
Sessiz halklar, onun zorla başkalarıyla
Mütemâdiyen kavga ettirmek istediği.

Sen! Yeter artık, yabancıları örnek alma! Kendine
has şarkılarını bana terennüm et, Düşün ki,
seviyorum, yaşıyorum,
Düşün ki, kalbimi sen fethediyorsun![262]

Die Welt durchaus ist lieblich anzuschauen

Die Welt durchaus ist lieblich anzuschauen,
Vorzüglich aber schön die Welt der Dichter;
Auf bunten, hellen oder silbergrauen
Gefilden, Tag und Nacht, erglänzen Lichter.
Heut ist mir alles herrlich; wenn's nur bliebe!
Ich sehe heut durchs Augenglas der Liebe.

Dünyayı temâşâ

Dünyayı temâşâ etmek pek hoştur,
Lâkin harikulâdedir şairlerin âlemi;
Rengârenk, açık veya gümüşî kırlar,
Diyarlar ki gece gündüz ışıklar parlar.
Bugün her şey muhteşem; hep böyle kalsa keşke!
Bugün hepten aşkın gözüyle görüyorum âlemi.[263]

In tausend Formen

In tausend Formen magst du dich verstecken,
Doch, Allerliebste, gleich erkenn ich dich;
Du magst mit Zauberschleiern dich bedecken,
Allgegenwärtge, gleich erkenn ich dich.

An der Zypresse reinstem jungem Streben,
Allschöngewachsne, gleich erkenn ich dich.
In des Kanales reinem Wellenleben,
Allschmeichelhafte, wohl erkenn ich dich.

Wenn steigend sich der Wasserstrahl entfaltet,
Allspielende, wie froh erkenn ich dich!
Wenn Wolke sich gestaltend umgestaltet,
Allmannigfaltge, dort erkenn ich dich.

An des geblümten Schleiers Wiesenteppich,
Allbuntbesternte, schön erkenn ich dich;
Und greift umher ein tausendarmger Eppich,
O Allumklammernde, da kenn ich dich.

Wenn am Gebirg der Morgen sich entzündet,
Gleich, Allerheiternde, begrüß ich dich,
Dann über mir der Himmel rein sich ründet,
Allherzerweiternde, dann atm ich dich.

Was ich mit äußerm Sinn, mit innerm kenne,
Du Allbelehrende, kenn ich durch dich;
Und wenn ich Allahs Namenhundert nenne,
Mit jedem klingt ein Name nach für dich.

Binlerce şekilde

Binlerce surette saklasan da kendini,
Sevgililer Sevgilisi, hemen tanırım seni;
Büyülü örtülerle kapasan da kendini,
Her yerde Hâzır ve Nâzır olan, anında tanırım seni.

Servilerin yukarıya can atan saf ve taze arzularında,
Yüceler yücesi, anında tanırım seni;
Su kanallarındaki billur dalgaların canlılığında Büyük
lûtufkâr, elbette tanırım seni.

Fıskiyenin yükselip dağılan suyunda,
Ebedî oyuncu, ne mutlu ki tanırım seni;
Bulutun kendinden değişip şekillenmesinde, Sûretler
âleminin yaratıcısı, orada tanırım seni.

Bir halı misali çiçeklerle donanmış çimlerde,
Ey âlemi renkli yıldızlarla donatan, pek güzel
görürüm seni;
Etrafı kaplamış bin kollu sarmaşıklarda,
Ey her şeyi kuşatan, orada tanırım seni.

Sabahları şafak söktüğünde dağlarda,
Ey neş'e kaynağı, hemen selamlarım seni;
Sonra üzerimde şu berrak gök kubbeleştiğinde, Ey
gönül ferahlatıcı, o an seni solurum.

Zahirî anlamıyla bâtınî mânâsını anlarım,
Sen ey âlemin öğreticisi, senden seni bilirim;
Ve söylesem yüz ism-i celâlini Allah'ın,
Yankılanır senin için her biri ile bir isim.[264]

الديوان الشرقي
لمؤلف الغربي

Saki Nameh : Das Schenkenbuch

Sâki Kitabı

Ja, in der Schenke hab ich auch gesessen

Ja, in der Schenke hab ich auch gesessen
Mir ward wie andern zugemessen;
Sie schwatzten, schrieen, händelten von heut,
So froh und traurig, wie's der Tag gebeut,
Ich aber saß, im Innersten erfreut;
An meine Liebste dacht ich – wie sie liebt?
Das weiß ich nicht; was aber mich bedrängt –
Ich liebe sie, wie es ein Busen gibt,
Der treu sich einer gab und knechtisch hängt.
Wo war das Pergament, der Griffel, wo,
Die alles faßten? Doch so war's! ja, so!

Evet, ben de meyhânede oturdum

Evet, ben de meyhânede oturdum,
Orada diğerleri gibi bir yer buldum;
Günlük kavgalar, gevezelikler ettiler,
Günün icabı kâh neş'eli kâh kederliydiler,
Fakat bense içimde bir sevinç, oturdum; Sevgilimi
düşündüm- onu nasıl sevdiğini?
Fakat bilmem ki içimi daraltan ne?
Sevdiğine gönül veren, kul köle olan
Birisi gibi seviyorum da ondan.
Nerde o parşömen kâğıdı? Hakkâk kalem nerde? Yazıcı
nerede? İşte böyleydi, evet, böyle![265]

Sitz ich allein

Sitz ich allein,
Wo kann ich besser sein?
Meinen Wein
Trink ich allein;
Und niemand setzt mir Schranken;
Ich hab so meine eignen Gedanken.

Yalnız otururken

Yalnız başıma oturuyor,
Şarabımı
Yalnız içiyorum.
Burdan iyisi can sağlığı!
Kimse benle uğraşmıyor,
Böylece kalıyorum fikrimle baş başa.[266]

So weit bracht es Muley

So weit bracht es Muley, der Dieb,
Daß er trunken schöne Lettern schrieb.

O noktaya getirdi ki Molla

O noktaya getirdi ki Muley, hırsız,
Sarhoşken bile yazmakta güzel harflerini.[267]

Ob der Koran von Ewigkeit sei

Ob der Koran von Ewigkeit sei?
Darnach frag ich nicht!
Ob der Koran geschaffen sei?
Das weiß ich nicht!
Daß er das Buch der Bücher sei,
Glaub ich aus Mosleminen-Pflicht.
Daß aber der Wein von Ewigkeit sei,
Daran zweifl ich nicht;
Oder daß er von den Engeln geschaffen sei,
Ist vielleicht auch kein Gedicht.
Der Trinkende, wie es auch immer sei,
Blickt Gott frischer ins Angesicht.

Kur'an ezelî mi

Kur'an ezelî mi, değil mi?[268]
Bu değil derdim.
Sonradan mı yaratılmıştır Kur'an?
Bunu da bilmem!
Onun kitaplar kitabı olduğuna ise, Müslümanlık icabı inanırım.
Oysa şarabın ezelî olduğundan,
Şüphe etmem katiyyen
Melekler tarafından yapılmış olmasına gelince, Bu da şiir değildir belki.
Nasıl olursa olsun nûş eden şarabı,
Daha zinde bakar cemâline Tanrı'nın[269]

Trunken müssen wir alle sein

Trunken müssen wir alle sein!
Jugend ist Trunkenheit ohne Wein;
Trinkt sich das Alter wieder zu Jugend,
So ist es wundervolle Tugend.
Für Sorgen sorgt das liebe Leben
Und Sorgenbrecher sind die Reben.

Da wird nicht mehr nachgefragt,
Wein ist ernstlich untersagt.
Soll denn doch getrunken sein,
Trinke nur vom besten Wein!
Doppelt wärst du ein Ketzer
In Verdammnis um den Krätzer.

İçip sermest olmalıyız hepimiz

İçip sermest olmalıyız hepimiz,
Gençlik içmeden sarhoşluktur;
Yaşlılar dahi gençleşmek için içer,
Doğrusu ne büyük erdemdir bu.
Derd-ü gamı veren şu güzel hayattır
Ve gam ve efkâr dağıtır şu bâde.[270]

Artık lüzum yok fazla tahkike,
Kesinlikle yasaklanmıştır şarap.
Yine de içilmek istenirse eğer,
O zaman şarabın en güzelini iç!
Yoksa iki kat günahkâr olursun
Cehennemi boylarsın kötü şarap yüzünden.[271]

Solang man nüchtern ist

Solang man nüchtern ist,
Gefällt das Schlechte;
Wie man getrunken hat,
Weiß man das Rechte;
Nur ist das Übermaß
Auch gleich zu Handen,
Hafis, o lehre mich,
Wie du's verstanden!

Denn meine Meinung ist
Nicht übertrieben:
Wenn man nicht trinken kann,
Soll man nicht lieben,
Doch sollt ihr Trinker euch
Nicht besser dünken:
Wenn man nicht lieben kann,
Soll man nicht trinken.

Ayık olduğu müddetçe

Ayık olduğu müddetçe insan,
Kötüyü de beğenir;
İnsan içtiği ölçüde,
Kendini ele verir;[272]
Yalnız içerken
Kolayca kaçar ölçü,
Hâfız, bana da öğret,
Sen nasıl anladın bunu!

Zira mübalağa yoktur
Bu fikrimde:
İçemiyorsa insan,
Sevmemelidir o zaman,
Lâkin siz bâde nûş edenler için
Doğrusu şudur ki,
Sevemiyorsa insan,
İçmemelidir o zaman.

Suleika

Warum du nur oft so unhold bist?

Züleyha

Neden yalnız sen hep böyle bedbahtsın?

Hâtem

Du weißt, daß der Leib ein Kerker ist:
Die Seele hat man hinein betrogen;
Da hat sie nicht freie Ellenbogen.
Will sie sich da- und dorthin retten,
Schnürt man den Kerker selbst in Ketten;
Da ist das Liebchen doppelt gefährdet;
Deshalb sie sich oft so seltsam gebärdet.

Hâtem

Bilirsin ki beden bir zindandır:[273]
Ruhsa aldatılarak hapsedilmiştir içine; Burada hareket hürriyeti yoktur onun. Kurtulmak ister, hareketlenir oradan oraya Ancak zindanda zincirlenmiştir burada; Burada sevgili iki kat daha fazla tehlikededir; Bu yüzden sık sık böyle garipleşir.

Wenn der Körper ein Kerker ist

Wenn der Körper ein Kerker ist,
Warum nur der Kerker so durstig ist?
Seele befindet sich wohl darinnen
Und bliebe gern vergnügt bei Sinnen,
Nun aber soll eine Flasche Wein,
Frisch eine nach der andern herein.
Seele will's nicht länger ertragen,
Sie an der Türe in Stücke schlagen.

Beden bir zindan ise eğer

Beden bir zindan ise eğer,[274]
Öyleyse neden zindan [beden] susamıştır?
Elbette ruh bedende mutludur
Orada aklı başında ve neşeli olmak ister Lâkin şimdi bir şişe şarap içilirse,
Ardından bir şişe, bir şişe daha gelir
Daha fazla dayanamaz ruh buna,
Bedeni paramparça ediverir.

Dem Kellner

Setze mir nicht, du Grobian,
Mir den Krug so derb vor die Nase!
Wer mir Wein bringt, sehe mich freundlich an,
Sonst trübt sich der Eilfer im Glase.

Garsona

Ey, nâdan herif, kaba davranma bana, Dayama testiyi burnumun dibine kabaca! Bana şarap sunan, hoş bakmalı yüzüme, Yoksa asil Eilfer şarabı bulanır kadehimde.[275]

Dem Schenken

Du zierlicher Knabe, du komm herein!
Was stehst du denn da auf der Schwelle?
Du sollst mir künftig der Schenke sein;
Jeder Wein ist schmackhaft und helle.

Sâkiye

Sen güzel civan, içeri girsene!
Neden eşikte dikiliyorsun öyle?
İlerde benim Sâkim olacaksın;
Her şarabı leziz ve saf sunacaksın.

Schenke spricht

Du mit deinen braunen Locken,
Geh mir weg, verschmitzte Dirne!
Schenk ich meinem Herrn zu Danke,
Nun, so küßt er mir die Stirne.
Aber du, ich wollte wetten,
Bist mir nicht damit zufrieden,
Deine Wangen, deine Brüste
Werden meinen Freund ermüden.

Glaubst du wohl mich zu betrügen,
Daß du jetzt verschämt entweichest?
Auf der Schwelle will ich liegen
Und erwachen, wenn du schleichest.

Sâki der ki

Sen, zülüfleri kahverengi,
Cilveli kaltak, çekil yolumdan! Şükranla
sunarım mey efendime, Bunun üzerine o
alnımdan öper beni. Lâkin sen, bahse
girerim ki,
Pek başın hoş değil benimle,
Senin yanakların, göğüslerin, Dostumu
bîtab düşürecekler.

Mahcup bir halde kaçıp giderken,
Aldatacağını mı zannediyorsun? Eşiğine
baş koyup beklerim seni Habersiz
gidersen yakalayabileyim diye.

Sie haben wegen der Trunkenheit

Sie haben wegen der Trunkenheit
Vielfältig uns verklagt
Und haben von unsrer Trunkenheit
Lange nicht genug gesagt.
Gewöhnlich der Betrunkenheit
Erliegt man, bis es tagt;
Doch hat mich meine Betrunkenheit
In der Nacht umhergejagt.
Es ist die Liebestrunkenheit,
Die mich erbärmlich plagt,

Sarhoşluk dolayısıyla

Sırf sarhoşuz diye
Türlü türlü şekva ettiler bizden
Ve hâlâ sarhoş halimizden
Yeterince söz etmediler,
O bildik sarhoşluğa insan
Mağlup olur gün ağarmadan;
Lâkin öyle esrimişim ki ben
Gece dolanıp durdum ortalıkta.
Aşk sarhoşluğudur ki bu,
Perişan halde inletir durur beni,

Von Tag zu Nacht, von Nacht zu Tag
In meinem Herzen zagt,
Dem Herzen, das in Trunkenheit
Der Lieder schwillt und ragt,
Daß keine nüchterne Trunkenheit,
Sich gleich zu heben wagt.
Daß keine nüchterne Trunkenheit
Ob's nachtet oder tagt,
Die göttlichste Betrunkenheit,
Die mich entzückt und plagt.

Sabah - akşam, gece - gündüz.
Kalbim müteredditi,
Sarhoş gönlümde şarkılar
Kabarıp taşmakta,
Zilzurna sarhoşluk değil,
Ki hemen ayılsın insan.
Ayık bir sarhoşluk da değil,
Geceye ve gündüze aldırmayan
İlâhî bir sarhoşluktur,
Coşturup inleten beni.

Du kleiner Schelm, du!

Du kleiner Schelm, du!
Daß ich mir bewußt sei,
Darauf kommt es überall an.
Und so erfreu ich mich
Auch deiner Gegenwart,
Du Allerliebster,
Obgleich betrunken.

Seni küçük çapkın, seni!

Seni küçük çapkın, seni!
Farkındayım ki ben,[276]
Her yerde aslolan odur.
İşte böyle mutlu olurum,
Senin burada olmandan,
Ey sevgililer sevgilisi,
Ne çıkar sarhoşsam.

Was in der Schenke waren heute

Was in der Schenke waren heute
Am frühsten Morgen für Tumulte!
Der Wirt und Mädchen! Fackeln, Leute!
Was gab's für Händel, für Insulte!
Die Flöte klang, die Trommel scholl!
Es war ein wüstes Wesen –
Doch bin ich, lust- und liebevoll,
Auch selbst dabei gewesen.

Daß ich von Sitte nichts gelernt,
Darüber tadelt mich ein jeder;
Doch bleib ich weislich weit entfernt
Vom Streit der Schulen und Katheder.

Bu sabah erkenden

Bu sabah erkenden meyhânede[277]
Bir gürültü koptu!
Meyhaneci ile genç kız! Fenerler, halk!
Bir kavga-dövüş, bir patırtı!
Ney inler, kudüm gümler.
Kabına sığmayan bir varlık vardı-
Fakat ben de oradaydım bizzat,
Aşk ve iştiyakla dolu idim.

Ben ki hiçbir şey öğrenmedim meyhane âdabından
Bu yüzden herkes kınar beni;
Lâkin ihtiyaten uzak dururum,
Mezhep ihtilâfından ve tedris kürsüsünden.

Schenke

Welch ein Zustand! Herr, so späte
Schleichst du heut aus deiner Kammer;
Perser nennen's Bidamag buden,
Deutsche sagen Katzenjammer.

Sâki

Bu ne hal böyle! Bey, böyle geç vakitte Gizlice
sıvışıyorsun odandan;
Farslar buna Bidamag buden adını verirler,[278]
Almanlarsa düpedüz mahmurluk derler.

Dichter

Laß mich jetzt, geliebter Knabe!
Mir will nicht die Welt gefallen,
Nicht der Schein, der Duft der Rose,
Nicht der Sang der Nachtigallen.

Şair

Şimdi bırak beni, sevgili delikanlı!
Dünya ilgimi çekmiyor,
Ne görüntüsü ne kokusu gülün,
Ne de yanık şarkısı bülbülün.

Schenke

Eben das will ich behandeln,
Und ich denk, es soll mir klecken,
Hier, genieß die frischen Mandeln,
Und der Wein wird wieder schmecken.

Dann will ich auf der Terrasse
Dich mit frischen Lüften tränken;
Wie ich dich ins Auge fasse,
Gibst du einen Kuß dem Schenken.

Schau, die Welt ist keine Höhle,
Immer reich an Brut und Nestern;
Rosenduft und Rosenöle!
Bulbul auch, sie singt wie gestern.

Sâki

İşte ben bunu işlemek istiyorum,
Ve zannederim ki başarılı olurum,
İşte! taze bademlerin tadına bir bak,
O zaman şarabın tadı yine iyi olacak.

Sonra isterim ki terasta
Temiz hava alasın doya doya.
Bildiğim kadarıyla sen
Sunuyorsun Sâki'ye bûseni.

İyi bak, dünya bir mağara değildir
İnsan soyu ve ev barkla doludur;
Gülyağı ve kokusu hiç eksik olmaz
Bülbül hep şakıyıp durmadadır.

Jene garstige Vettel

Jene garstige Vettel,
Die buhlerische,
Welt heißt man sie,
Mich hat sie betrogen,
Wie die übrigen alle.
Glaube nahm sie mir weg,
Dann die Hoffnung!
Nun wollte sie

Şu çirkin cadı

Şu çirkin cadıya,[279]
Şu işvebâza
Dünya adını vermişler.
Tüm diğerlerini yaptığı gibi,
Beni de aldattı.
Önce inancımı aldı
Sonra da ümidimi!
Şimdi ise,

An die Liebe;
Da riß ich aus.
Den geretteten Schatz
Für ewig zu sichern,
Teilt ich ihn weislich
Zwischen Suleika und Saki.
Jedes der beiden
Beeifert sich um die Wette,
Höhere Zinsen zu entrichten.
Und ich bin reicher als je,
Den Glauben hab ich wieder!
An ihre Liebe den Glauben!
Er, im Becher, gewährt mir
Herrliches Gefühl der Gegenwart.
Was will da die Hoffnung!

Aşkımı el ister;
Orada kurtuldum elinden. Ebediyyen
emin olmak için Kurtardığım
hazineyi,
İhtiyâten taksim ettim,
Züleyha ile Sâkî arasında.
Bu ikisinden her biri,
Daha fazla vergi verelim diye
Birbiriyle yarışıp dururlar,
Ve ben her zamankinden zenginim,
Zira yeniden buldum inancımı!
Onun aşkına inancımı!
O ki bana kadehle sunar, Fevkalâde
hislerini şu anın.
Neye yarar burada umut!

Schenke

Heute hast du gut gegessen,
Doch du hast noch mehr getrunken;
Was du bei dem Mahl vergessen,
Ist in diesen Napf gesunken.

Sieh, das nennen wir ein Schwänchen,
Wie's dem satten Gast gelüstet;
Dieses bring ich meinem Schwane,
Der sich auf den Wellen brüstet.

Doch vom Singschwan will man wissen,
Daß er sich zu Grabe läutet;
Laß mich jedes Lied vermissen,
Wenn es auf dein Ende deutet!

Sâki

Bugün iyi yemek yedin,
Mamafih ziyâdesiyle de içtin;
Ziyâfette unuttuğun şey
Şu kâsenin dibine çökeldi.

İyi bak, biz buna kuğucuk deriz,[280]
Bu tok misâfire iştah verir
Bunu dalgalar üzerinde yüzen Kendi
kuğuma götüreyim ben

Kuğunun ötmesinden bilir insan,
Bunların ölüm çanları olduğunu; Her
şarkın yokluğunu hissettirecek, Şayet
senin ölümüne işaret ederse!

Schenke

Nennen dich den großen Dichter,
Wenn dich auf dem Markte zeigest;
Gerne hör ich, wenn du singest,
Und ich horche, wenn du schweigest.

Doch ich liebe dich noch lieber,
Wenn du küssest zum Erinnern;

Sâki

Ettiğin zaman arz-ı endam,
Sana derler şâir-i âzam; Terennüm
edersen zevkle dinlerim Sükût
edersen eğer kulak veririm.

Hatırlamak için beni öpersen,
O zaman seni daha çok severim;

Denn die Worte gehn vorüber,
Und der Kuß, der bleibt im Innern.

Reim auf Reim will was bedeuten.
Besser ist es, viel zu denken.
Singe du den andern Leuten
Und verstumme mit dem Schenken!

Zira söz uçup gider,
Bûse ise sineye iner.

Kafiye üstüne kafiye mânâ demektir.
Ama en iyisi çokça tefekkür etmektir
Diğer insanlara şarkılar terennüm et,
Amma Sâki'yle berâberken sükût et.

Dichter

Schenke, komm! Noch einen Becher!

Şair

Gel, ey sâki! Bir kadeh daha sun!

Schenke

Herr, du hast genug getrunken;
Nennen dich den wilden Zecher!

Sâki

Beyim, yeteri kadar içtin;
Azgın ayyaş diyorlar sana!

Dichter

Sah'st du je, daß ich gesunken?

Şair

Yığılıp kaldığımı hiç gördün mü sen?

Schenke

Mahomed verbietet's.

Sâki

Muhammed yasaklıyor onu.[281]

Dichter

Liebchen!
Hört es niemand, will dir's sagen.

Şair

Sevgilim!
Kimse duymasın, sana söylemek istiyorum.

Schenke

Wenn du einmal gerne redest,
Brauch ich gar nicht viel zu fragen.

Sâki

Memnuniyetle konuşursan eğer,
Başka sual sormam gerekmez.

Dichter

Horch! Wir andern Musulmanen,
Nüchtern sollen wir gebückt sein,
Er, in seinem heilgen Eifer,
Möchte gern allein verrückt sein!

Şair

Kulak ver! Biz diğer Müslümanlar,
Ayık olarak eğilip bükülmelidirler,
O ise, kutsal davasında gayretle,
Tek başına kafayı bulmak ister![282]

Saki

Denk, o Herr, wenn du getrunken,
Sprüht um dich des Feuers Glast!
Prasselnd blitzen tausend Funken,
Und du weißt nicht, wo es faßt.

Mönche seh ich in den Ecken,
Wenn du auf die Tafel schlägst,
Die sich gleisnerisch verstecken,
Wenn dein Herz du offen trägst.
Sag mir nur, warum die Jugend,
Noch von keinem Fehler frei,
So ermangelnd jeder Tugend,
Klüger als das Alter sei.

Alles weißt du, was der Himmel,
Alles, was die Erde trägt,
Und verbirgst nicht das Gewimmel,
Wie sich's dir im Busen regt.

Sâki

Beyim, düşün ki içtiğin zaman, Etrafına ateş parıltıları saçılır. Parıldar binlerce kıvılcım çatırdayarak, Ve sen bilmezsin kimi tutuşturduğunu.

Keşişler görürüm köşelerde,
Ateşli konuşmalar yaptığında, Riyâkârca saklanır onlar,[283]
Sen kalbini içtenlikle açtığında.
Söyle bana, neden gençlik
Henüz hata yapmaktan uzak değildir,
Neden her faziletten yoksunlardır, Onlar ki yaşlılardan daha akıllıdırlar.[284]

Her şeyi bilirsin, her şeyi gökyüzünde,
Ne nimetler olduğunu şu yeryüzünde, Ve sen gizlemezsin içindeki heyecanı, Açığa çıkarmazsın yüreğindeki fırtınayı.

Hâtem

Eben drum, geliebter Knabe,
Bleibe jung und bleibe klug!
Dichten zwar ist Himmelsgabe,
Doch im Erdenleben Trug.

Erst sich im Geheimnis wiegen,
Dann verplaudern früh und spat!
Dichter ist umsonst verschwiegen,
Dichten selbst ist schon Verrat.

Hâtem

İşte bu yüzden, sevgili delikanlı
Genç kal ve akıllı ol!
Şiir yazmak gerçi Allah vergisidir Dünya hayatı ise sadece bir yalan.

Evvela sırları sabırla koruyup,
Sonra er ya da geç, ifşâ ederler.
Şair beyhûde saklamaktadır sırrı,
Şiir yazmak zaten bizzat sırrı ifşâdır.

Sommernacht

Niedergangen ist die Sonne,
Doch im Westen glänzt es immer;
Wissen möcht ich wohl, wie lange
Dauert noch der goldne Schimmer?

Yaz gecesi

Güneş batıp gitti ufukta,
Ama Batı'da hâlâ parlıyor;
Ne kadar sürer bu altın parıltı?
Bunu bilmek isterdim doğrusu.[285]

Schenke

Willst du, Herr, so will ich bleiben,
Warten außer diesen Zelten;
Ist die Nacht des Schimmers Herrin,
Komm ich gleich, es dir zu melden.

Denn ich weiß, du liebst, das Droben,
Das Unendliche zu schauen,
Wenn sie sich einander loben,
Jene Feuer in dem Blauen.

Und das hellste will nur sagen:
»Jetzo glänz ich meiner Stelle;
Wollte Gott euch mehr betagen,
Glänztet ihr wie ich so helle.«

Denn vor Gott ist alles herrlich
Eben, weil er ist der Beste;
Und so schläft nun aller Vogel
In dem groß und kleinen Neste.

Einer sitzt auch wohl gestängelt
Auf den Ästen der Zypresse,
Wo der laue Wind ihn gängelt,
Bis zu Taues luftger Nässe.

Solches hast du mich gelehret,
Oder etwas auch dergleichen;
Was ich je dir abgehöret,
Wird dem Herzen nicht entweichen.

Eule will ich deinetwegen
Kauzen hier auf der Terrasse,
Bis ich erst des Nordgestirnes
Zwillings-Wendung wohl erpasse.

Sâki

Bey, istersen dışarıda kalayım, Çadırların
dışında beklerim;
Hafif parıltıları da örttüğünde gece,[286]
Derhal gelir sana haber veririm.

Zirâ bilirim, sen yıldızlı semâyı Seversin
sonsuzluğu temâşâ etmeyi, Yıldızlar
ihtişamla birbiriyle yarışınca, Maviliklerde
yanan kızıllık oluşunca.[287]

Ve en parlak olanı yalnız şöyle söyler: "Şu
anda ben kendi yerimde parlıyorum; Daha
çok ışık bahşetseydi Allah size, Sizler de
benim gibi parıldardınız ışıl ışıl."

Allah indinde her şey muhteşemdir Şu
sebepten ki O iyilerin en iyisidir; Ve şu
anda bütün kuşlar uykudadır, Hepsi küçük
ve büyük yuvalarındadır.

Birisi de pek hoş yaylanmada Kurulduğu
servi dalında,
Ilık bir rüzgâr sallayıp durur onu,
Tâ ki üstüne çiğ düşene kadar.

İşte bana böyle öğrettin,
Yahut da buna benzer biçimde; Senden
her duyduğum benim, Kalbimde kalacaktır
eminim.

Senin için baykuş bile olmak isterim
Baykuş misâli terasta oturup sinerim,
Evvela büyük ayı, küçük ayı elbette
Şu ikiz yıldızların dönmesini beklerim.

Und da wird es Mitternacht sein,
Wo du oft zu früh ermunterst,
Und dann wird es eine Pracht sein,
Wenn das All mit mir bewunderst.

Ve burada vakit gece yarısını bulacak,
Senin çok kez erkenden uyandığın yerde,
Ve sonra muhteşem bir görüntü doğacak
Meftun olup âlemi seyredersen benimle.

Dichter

Şair

Zwar in diesem Duft und Garten
Tönet Bulbul ganze Nächte,
Doch du könntest lange warten,
Bis die Nacht so viel vermöchte.

Gerçi bu bahçede, bu hoş kokular içinde
Şakıyıp durdu bülbül bütün gece,
Lâkin sen uzun süre bekleyebilirdin,
Şu yaz gecesinin dayandığı kadar.

Denn in dieser Zeit der Flora,
Wie das Griechenvolk sie nennet,
Die Strohwitwe, die Aurora,
Ist in Hesperus entbrennet.

Zira çiçek tanrıçası Flora[288] zamanında, Şu kocası seyahatteki dul, şu Aurora, Yunan halkı ona bu ismi vermiştir, Gönlünü Hesperus'a kaptırmıştır.

Sieh dich um, sie kommt! wie schnelle!
Über Blumenfelds Gelänge! –
Hüben hell und drüben helle,
Ja, die Nacht kommt ins Gedränge.

Bak! İşte geliyor, pek hızlı geliyor! Çiçek bahçeleri üzerinden yaklaşıyor! İşte her cihette aydınlık,
Geceyi katmış önüne, uzaklaştırıyor.

Und auf roten, leichten Sohlen
Ihn, der mit der Sonn entlaufen,
Eilt sie irrig einzuholen;
Fühlst du nicht ein Liebe-Schnaufen?

Kızıl, zarif adımlarla koşuyor acele, Yetişip, yakalamak üzere ardından Uzaklaşıp gideni güneşle;
Bir aşk soluğu hissetmiyor musun?

Geh nur, lieblichster der Söhne,
Tief ins Innre, schließ die Türen!
Denn sie möchte deine Schöne
Als den Hesperus entführen.

Hiç durma, git, oğulların en sevimlisi!
Daha derinlere in, kapat kapıları! Çünkü o Hesperus gibi senin güzelini Çalıp, kaçırmak ister senden.[289]

Der Schenke (schläfrig)

So hab ich endlich von dir erharrt
In allen Elementen Gottes Gegenwart,
Wie du mir das so lieblich gibst!
Am lieblichsten aber, daß du liebst.

Sâki (Uykulu)

Bütün unsurlarda Allah'ın var olduğunu
Senden öğrendim en sonunda böylece,
Nasıl da sunuyorsun bunu pek sevimlice!
Ancak bundan daha güzeli, beni sevmendir.

Hâtem

Der schläft recht süß und hat ein Recht, zu schlafen,
Du guter Knabe, hast mir eingeschenkt,
Vom Freund und Lehrer, ohne Zwang und Strafen,
So jung vernommen, wie der Alte denkt.
Nun aber kommt Gesundheit holder Fülle
Dir in die Glieder, daß du dich erneust.
Ich trinke noch, bin aber stille, stille,
Damit du mich, erwachend nicht, erfreust.

Hâtem

Pek tatlı uyuyor ve uyumak da hakkı,

Sen sevgili delikanlı, sen bana sundun,
Dost ve öğretmen, baskı ve ceza görmeden,

Yaşlı bir adam gibi olgun düşünmeyi erken öğrendin,
İşte bu yüzden şimdi sağlık fışkırır uzuvlarından,
Ki böylece zindeleşirsin.
Bense neşeden feragat edip, seni uyandırmamak için
Hâlâ içiyorum böyle sessiz ve sâkin.[290]

الديوان الشرقي للمؤلف الغربي

Mathal Nameh : Buch der Parabeln

Mecazlar Kitabı

Vom Himmel sank

Vom Himmel sank in wilder Meere Schauer
Ein Tropfe bangend, gräßlich schlug die Flut;
Doch lohnte Gott bescheidnen Glaubensmut
Und gab dem Tropfen Kraft und Dauer.
Ihn schloß die stille Muschel ein.
Und nun, zu ewgem Ruhm und Lohne,
Die Perle glänzt an unsers Kaisers Krone
Mit holdem Blick und mildem Schein.

Bir damla düştü gökten

Azgın denize sağanakla birlikte gökten
Dehşet içinde bir damla düştü.
Med zamanıydı, kuduruyordu deniz; Lâkin
Tanrı ona sebat ve gayret bahşetti Ve o
damlaya güç ve dayanıklılık verdi, Sessiz bir
sedef onu koynuna alıverdi.
Ve şimdi, bunun ebedî şan ve nam bedeli,
Krallarımızın taçlarında parıldamaktır
Hoş parıltısı ve zarif görüntüsüyle.[291]

Bulbuls Nachtlied

Bulbuls Nachtlied durch die Schauer
Drang zu Allahs lichtem Throne,
Und dem Wohlgesang zu Lohne
Sperrt er sie in goldnen Bauer.
Dieser sind des Menschen Glieder.
Zwar sie fühlet sich beschränket,
Doch wenn sie es recht bedenket,
Singt das Seelchen immer wieder.

Bülbülün gece şarkısı

Bülbülün gece şarkısı ürpertiyle[292]
Ulaştı Allah'ın nurdan tahtına,
Ve ödül olsun diye bu hoş nağmelere, Kapattı
onu altın kafese.
Bu kafes insanın bedenidir.
Bağlanmış hissetse de kendini,
Aslında düşünürse hakkıyla,
O minik ruh şakımakta her zaman.[293]

Wunderglaube

Zerbrach einmal eine schöne Schal
Und wollte schier verzweifeln;
Unart und Übereil zumal
Wünscht ich zu allen Teufeln.

Erst rast ich aus, dann weint ich weich
Beim traurigen Scherbelesen.
Das jammerte Gott, er schuf es gleich
So ganz, als wie es gewesen.

Mucize inancı

Bir defasında kırılmıştı güzel bir kâse, [294] Ve
ben ümitsizliğe kapılıyordum neredeyse;
Hiddet ve şiddetle acele edip,
Lânet okudum herkese.

Önce çileden çıktım, sonra rikkatle ağladım
Üzülerek kırılan camları topladım. Merhamet
etti Allah, hiç kırılmamış gibi Aynen eski
halinde yarattı onu tümden. [295]

Die Perle, die der Muschel entrann

Die Perle, die der Muschel entrann,
Die schönste, hochgeboren,
Zum Juwelier, dem guten Mann,
Sprach sie: »Ich bin verloren!
Durchbohrst du mich, mein schönes All,
Es ist sogleich zerrüttet;
Mit Schwestern muß ich, Fall für Fall,
Zu schlechten sein geküttet.«

»Ich denke jetzt nur an Gewinn;
Du mußt es mir verzeihen;
Denn wenn ich hier nicht grausam bin,
Wie soll die Schnur sich reihen?«

Sedeften çıkan inci

Midyeden çıkan incilerin
En güzeli, en kutlusu
Kuyumcuya, o iyi adama
Demiş ki: "Ben yitip gittim!
Sen ise bağrını deliyorsun,
Beni kardeş incilerle aynı sıraya koymak,
Kötü bir kordona dizmek için
Bir anda güzel dünyamı yıkıyorsun."

"Şimdi sırf bu işten kârımı düşünürüm,
Beni mazur görmelisin;
Zira burada merhametli olursam,
Nasıl dizilecek bu kolye?"[296]

Pfauenfeder

Ich sah mit Staunen und Vergnügen
Eine Pfauenfeder im Koran liegen,
»Willkommen an dem heilgen Platz,
Der Erdgebilde höchster Schatz!
An dir, wie an des Himmels Sternen
Ist Gottes Größe im kleinen zu lernen
Daß er, der Welten überblickt,
Sein Auge hier hat aufgedrückt,
Und so den leichten Flaum geschmückt,
Daß Könige kaum unternahmen,
Die Pracht des Vogels nachzuahmen.
Bescheiden freue dich des Ruhms!
So bist du wert des Heiligtums.«

Tavus kuşu tüyü

Neşe ve hayretler içerisinde gördüm ki
Bir tavus teleği Kur'an yaprakları arasında,
"Yeryüzünde oluşan pek değerli hazine
Hoş geldin bu mukaddes yere!
Nasıl donanmışsa gökyüzü yıldızlarla
Allah'ın azameti de idrak edilir minik varlıklarda bile.
O'nun âlemleri kuşatan bakışı
Şu tavus kanadında remzedilmiştir,
Ve hafif tüylerin süslediği,[297]
Şu kuşun ihtişamını taklide
Teşebbüs etmedi krallar bile.
Tevâzu ile sevin şöhretine!
Bu kutsal yere layıksın böylesine."[298]

Ein Kaiser hatte zwei Kassiere

Ein Kaiser hatte zwei Kassiere,
Einen zum Nehmen, einen zum Spenden;
Diesem fiel's nur so aus den Händen,
Jener wußte nicht, woher zu nehmen.

Bir kralın iki veznedârı varmış

Bir kralın iki veznedârı varmış,
Biri tahsil etmek, diğeri bağış vermek için[299] Birinin eli
öylesine bolmuş,
Diğeri nerden toplayacağını bilmezmiş.

Der Spender starb. Der Herrscher wußte nicht gleich,
Wem das Geberamt sei anzuvertrauen,
Und wie man kaum tät um sich schauen,
So war der Nehmer unendlich reich;
Man wußte kaum vor Gold zu leben,
Weil man einen Tag nichts ausgegeben.
Da ward nun erst dem Kaiser klar,
Was schuld an allem Unheil war.
Den Zufall wußt er wohl zu schätzen,
Nie wieder die Stelle zu besetzen.

Bağışta bulunan ölmüş. Kral ne yapacağını,

Kimi veznedâr atayacağını bilememiş. Derken
çok zaman geçmeden bir de bakmışlar Hadsiz
hesapsız zenginliğe ulaşmış tahsildar; Bu kadar
altınla nasıl yaşanır kimse bilmemiş Çünkü bir
gün hiçbir şey harcanmamış.
İlk defa o zaman kral anlamış,
Tüm bu belâlara neyin sebep olduğunu. Kral bu
tesâdüfün kıymetini pek iyi bildi,
Bir daha bu makamı hiç kimseye vermedi.

Zum Kessel sprach der neue Topf

Zum Kessel sprach der neue Topf:
»Was hast du einen schwarzen Bauch!«
»Das ist bei uns nun Küchenbrauch!«
Herbei, herbei, du glatter Tropf,
Bald wird dein Stolz sich mindern.
Behält der Henkel ein klar Gesicht,
Darob erhebe du dich nicht,
Besieh nur deinen Hintern.«

Tencere tencereye demiş ki

Yeni tencere, kazana demiş ki:
"Ne kadar da kara bir karnın var!"
"Bu bizde şimdi mutfak âdetidir!"
Buraya gel, buraya, ahmak herif
Birazdan bu kibrin azalacak.
Kulpunda bir parlaklık kalmışsa,
O yüzden böbürlenme öyle,
Önce bir arkana bak şöyle."[300]

Alle Menschen, groß und klein

Alle Menschen, groß und klein,
Spinnen sich ein Gewebe fein,
Wo sie mit ihrer Scheren Spitzen
Gar zierlich in der Mitte sitzen.
Wenn nun darein ein Besen fährt,
Sagen sie, es sei unerhört,
Man habe den größten Palast zerstört.

Küçük ve büyük tüm insanlar

Küçük ve büyük tüm insanlar,
Örümcek gibi incecik bir bez dokurlar,[301] Sonra
kıskaçlarının uçlarıyla oraya kurulurlar,
Ördükleri ağın ortasında pek mağrur dururlar.
Ancak bir süpürge girince içeri bu ağdan,
Bu görülmemiş bir şey derler o zaman,
Muhteşem köşkü harap etti birisi.[302]

Vom Himmel steigend Jesus bracht

Vom Himmel steigend Jesus bracht'
Des Evangeliums ewige Schrift,
Den Jüngern las er sie Tag und Nacht,
Ein göttlich Wort, es wirket und trifft.
Er stieg zurück, nahm's wieder mit;
Sie aber hatten's gut gefühlt,
Und jeder schrieb, so Schritt für Schritt,
Wie er's in seinem Sinn behielt,
Verschieden. Es hat nichts zu bedeuten:
Sie hatten nicht gleiche Fähigkeiten;
Doch damit können sich die Christen
Bis zu dem Jüngsten Tage fristen.

Gökten inerken indirdi İsa

Gökten inerken Hz. İsa[303]
Ebedî metnini getirdi *İncil*'in
Gece gündüz havarilerine okudu onu,
Bu ilâhî kelâm tesir etti, işledi içlerine.
Göğe çekilirken onu yanında götürdü yine;
Havarilerse onu iyi ezberlemişlerdi,
Ve böylece adım adım, her biri onu farklı yazdı
Zira aklında kalan kutsal metinden azdı. Bunda
bir beis yoktur elbet:
Aynı değildir herkeste kabiliyet;
Ne var ki bundan böyle Hıristiyanlar
Bekleyecekler kıyamete kadar.[304]

Es ist gut

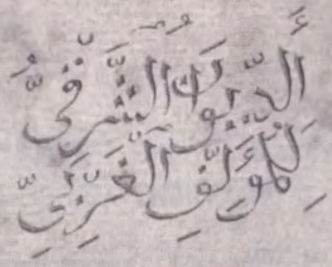
Bei Mondenschein im Paradeis
Fand Jehovah im Schlafe tief
Adam versunken, legte leis
Zur Seit ein Evchen, das auch entschlief.
Da lagen nun in Erdeschranken
Gottes zwei lieblichste Gedanken –
»Gut!!!« rief er sich zum Meisterlohn,
Er ging sogar nicht gern davon.

Kein Wunder, daß es uns berückt,
Wenn Auge frisch in Auge blickt,
Als hätten wir's so weit gebracht,
Bei dem zu sein, der uns gedacht.
Und ruft er uns, wohlan, es sei!
Nur, das beding ich, alle zwei!
Dich halten dieser Arme Schranken,
Liebster von allen Gottesgedanken.

İyi oldu

Derin uyku halinde buldu Jahova
Âdem'i ay ışığında Cennet'te,
Sessizce yanı başına hemen
Bir Havvacık koydu uyuyan.
Şimdi mahdut bir dünyada orada
Allah'ın iki sevimli fikri bir arada-
"İyi!!!" diye bağırdı bu şahesere,
Pek isteyerek ayrılıp gitmedi bile.

Şaşılacak bir şey yok bunda,
Öylesine bir şey başarmışız ki
Sanki bizi düşünenin yanında
O'nunla göz göze gelmişiz gibi bir anda
Ve şimdi bize sesleniyor, haydi artık, ol!
Her ikinize can veriyorum!
Ey sevgili, bu kollar seni öylesine kavrar ki, Uzak
tutar tüm Tanrı düşüncelerinden seni.[305]

Parsi Nameh: Buch des Parsen

Persler Kitabı

Vermächtnis altpersischen Glaubens

Welch Vermächtnis, Brüder, sollt euch kommen
Von dem Scheidenden, dem armen Frommen,
Den ihr Jüngeren geduldig nährtet,
Seine letzten Tage pflegend ehrtet?

Wenn wir oft gesehn den König reiten,
Gold an ihm und Gold an allen Seiten,
Edelstein' auf ihn und seine Großen
Ausgesät wie dichte Hagelschlossen:

Habt ihr jemals ihn darum beneidet?
Und nicht herrlicher den Blick geweidet,
Wenn die Sonne sich auf Morgenflügeln
Darnawends unzählgen Gipfelhügeln

Bogenhaft hervorhob? Wer enthielte
Sich des Blicks dahin? Ich fühlte, fühlte
Tausendmal in soviel Lebenstagen
Mich mit ihr, der kommenden, getragen,

Gott auf seinem Throne zu erkennen,
Ihn den Herrn des Lebensquells zu nennen,
Jenes hohen Anblicks wert zu handeln
Und in seinem Lichte fortzuwandeln.

Aber stieg der Feuerkreis vollendet,
Stand ich als in Finsternis geblendet,
Schlug den Busen, die erfrischten Glieder
Warf ich, Stirn voran, zur Erde nieder.

Und nun sei ein heiliges Vermächtnis
Brüderlichem Wollen und Gedächtnis:
Schwerer Dienste tägliche Bewahrung,
Sonst bedarf es keiner Offenbarung.

Pers İnancından Kalan Miras

Ölüm döşeğindeki o zavallı dindardan,
Nasıl bir vasiyet geldi ki size, birader, Ömrünün
son günlerinde siz gençler onu, Sabırla besliyor,
hürmetle bakıyorsunuz?[306]

At binerken görürdük Kralı sık sık,
Üzerinde altınlar, her yanı altın dolu, Üzerinde
mücevherler, büyükleri
Yoğun saçılmış iri, dolu taneleri.[307]

Bu yüzden kıskandınız mı onu hiç?
Ve içten ferahlandırmaz mı bakışlarınızı,
Bir kavis çizerek güneş sabahın kanatlarında
Demâvend dağının sayısız doruklarında[308]

Yükseldiğinde? Kim zaptedebildi bakışını? Şu
kadarcık ömrümde her zaman hissettim,
Binlerce kez hissettim ki, şu doğan güneş Bana
hayatım boyunca hayat vermiş,[309]

Hissettim ki, Allah'ı arş-ı âlâda idrak etmek,
O'na hayat pınarının Hâkim-i Mutlak'ı demek,
O yüce bakışa yaraşır biçimde hareket etmek,
O'nun ışığında durmadan ilerlemek demek.[310]

Fakat o ateş çemberi yükseldiğinde, Gözlerim
kamaşır kalırım zifiri karanlıkta,[311] Sînemi
döverim, genç uzuvlarımla
Alnım önde, kapanırım toprağa bu halde.

Ve şimdi kardeşçesine çaba gösterilsin,
Hatırlansın diye şöyle olmuş kutsal vasiyet: Ağır
görevler ifa edilirse her gün, bu yeter, Başka da
vahiy gerekmez, bu kifâyet eder.[312]

Regt ein Neugeborner fromme Hände,
Daß man ihn sogleich zur Sonne wende,
Tauche Leib und Geist im Feuerbade!
Fühlen wird er jeden Morgens Gnade.

Yeni doğan kımıldatsa masum ellerini,
Anında döndürülür yüzü güneşe,
Beden ve ruh çıkarılır kızgın güneşe!
Artık her sabah hissedecektir rahmeti.[313]

Dem Lebendgen übergebt die Toten,
Selbst die Tiere deckt mit Schutt und Boden,
Und, so weit sich eure Kraft erstrecket,
Was euch unrein dünkt, es sei bedecket!

Canlılara verin ölüleri, hatta
Hayvanları da toprakla örtün,
Ve gücünüz kâfi gelirse,
Size pis gelenler de örtülsün![314]

Grabet euer Feld ins zierlich Reine,
Daß die Sonne gern den Fleiß bescheine;
Wenn ihr Bäume pflanzt, so sei's in Reihen
Denn sie läßt Geordnetes gedeihen.

Tarlanızı pâk oluncaya kadar kazın,
Emek verilen toprak bol güneş alsın;
Ağaç diktiğiniz zaman sıra sıra olsun
Zira güneş düzenle dikileni büyütür.[315]

Auch dem Wasser darf es in Kanälen
Nie am Laufe, nie an Reine fehlen;
Wie euch Senderud aus Bergrevieren
Rein entspringt, soll er sich rein verlieren.

Şu kanallardaki su ak pak olmalı
Suyun duruluğunda bir eksiklik olmamalı;
Tıpkı dağlardan fışkıran Zinderud misâli,
Berrak olmalı, saflığını kaybetmemeli.[316]

Sanften Fall des Wassers nicht zu schwächen,
Sorgt, die Gräben fleißig auszustechen;
Rohr und Binse, Molch und Salamander,
Ungeschöpfe, tilgt sie miteinander!

Suyun düzgün akışı zayıflamasın diye,
Su kanallarını tertemiz edin itina ile;
Kamış, hasır otu, semender ve su keleriyle Zararlı
ne varsa yok edin gitsin hepsini![317]

Habt ihr Erd und Wasser so im Reinen,
Wird die Sonne gern durch Lüfte scheinen,
Wo sie, ihrer würdig aufgenommen,
Leben wirkt, dem Leben Heil und Frommen.

Toprağı ve suyu ak pak ettiyseniz eğer,
Güneş pekâlâ parlayacaktır bu havada,
Şanına yaraşır bir halde hayat verecek, Azizlerin ve
dindarların hayatına hayat katacaktır.

Ihr, von Müh zu Mühe so gepeinigt,
Seid getrost! nun ist das All gereinigt,
Und nun darf der Mensch als Priester wagen,
Gottes Gleichnis aus dem Stein zu schlagen.

Zahmet üzerine zahmetle pek yoruldunuz, Şimdi
ise her şey arındı, mutmain olunuz! Şimdi bir mûğ*
olarak cür'et etmelidir insan Temsilini Tanrı'nın
yontmalı taştan.[318]

Wo die Flamme brennt, erkennet freudig:
Hell ist Nacht, und Glieder sind geschmeidig,
An des Herdes raschen Feuerkräften
Reift das Rohe Tier- und Pflanzensäften.
Schleppt ihr Holz herbei, so tuts mit Wonne!

Ateşin yandığı yerde neş'eyle idrak edilir:
Gece aydınlık, uzuvlar yumuşak, esnek olur,
Ocaktaki ateşin yoğun harâretinde
Et ve sebze özsuları pişer.
Çekip getirin odunları buraya zevkle!

---

* *Muğ:* Ateşperstlerin din adamına verilen ad.

Denn ihr tragt den Samen irdscher Sonne,
Pflücket ihr Pambeh, mögt ihr traulich sagen:
»Diese wird als Docht das Heilge tragen.«

Çünkü tohumunu taşıyorsunuz dünyadaki güneşin,
Pamukları toplarken, ümitle şöyle söyleyin:
"O kutsal ateşi taşıyacak olan işte bu fitildir."

Werdet ihr in jeder Lampe Brennen
Fromm den Abglanz höhern Lichts erkennen,
Soll euch nie ein Mißgeschick verwehren
Gottes Thron am Morgen zu verehren.

Sizler her lambada yanan yüce ışığın
Parıltısını dindarca tanıyacaksınız,
Asla bir musibet engel olmamalı,
Perestiş ettiğinizde Tanrı'ya sabahları.

Da ist unsers Daseins Kaisersiegel,
Uns und Engeln reiner Gottesspiegel,
Und was nur am Lob des Höchsten stammelt
Ist in Kreis um Kreise dort versammelt.

Varlığımıza vurulmuş kral mührüdür bu, Tanrı'nın
saf aynasında bize ve meleklere,
Ve yalnız o Yüce'yi yüceltmek için dilleri,
Cem olmuşlar orada halka halka iç içe.[319]

Will dem Ufer Senderuds entsagen,
Auf zum Damawend die Flügel schlagen,
Wie sie tagt, ihr freudig zu begegnen
Und von dorther ewig euch zu segnen.

Zinderud ırmağı kıyısını terketmek ister[320]
Demâvend dağında kanat çırpar melekler, Neş'eyle
karşılamak üzere oradan doğar
Güneş, oradan sizleri ebedî rahmete boğar.

Wenn der Mensch die Erde schätzet

Wenn der Mensch die Erde schätzet,
Weil die Sonne sie bescheinet,
An der Rebe sich ergötzet,
Die dem scharfen Messer weinet,
Da sie fühlt, daß ihre Säfte,
Wohlgekocht, die Welt erquickend,
Werden regsam vielen Kräften,
Aber mehreren erstickend –
Weiß er das der Glut zu danken,
Die das alles läßt gedeihen,
Wird Betrunkner stammelnd wanken,
Mäßger wird sich singend freuen.

Kadrini bilirse dünyanın insan

Kadrini bilmeli dünyanın insan,
Çünki güneştir onu aydınlatan,
O asma çubuğuyla eğlenir, keyiflenir,
Asma ise keskin bıçağa kederlenir,
Hisseder tahammür edeceği özsuyunun, Dünyayı
neşelendireceğini,
Birçoklarına tâkat verecek,
Fakat çoğu bunalacak-
O, bunu kızgın güneşe, o her şeyi
İnkişaf ettirene, borçlu olduğunu bilir,
Sermest dili dolaşarak sendelerken,
Ölçülü olan sevinir terennüm ederekten.[321]

أَلدِّيوَانُ الشَّرْقِيُّ
لِلْمُؤَلِّفِ الْغَرْبِيِّ

Chuld Nameh : Buch des Paradieses

Cennet Kitabı

Vorschmack

Der echte Moslem spricht vom Paradiese,
Als wenn er selbst allda gewesen wäre;
Er glaubt dem Koran, wie es der verhieße:
Hierauf begründet sich die reine Lehre.

Doch der Prophet, Verfasser jenes Buches,
Weiß unsre Mängel droben auszuwittern,
Und sieht, daß trotz dem Donner seines Fluches
Die Zweifel oft den Glauben uns verbittern.

Deshalb entsendet er den ewgen Räumen
Ein Jugendmuster, alles zu verjüngen;
Sie schwebt heran und fesselt ohne Säumen
Um meinen Hals die allerliebsten Schlingen.

Auf meinem Schoß, an meinem Herzen halt ich
Das Himmelswesen, mag nichts weiter wissen,
Und glaube nun ans Paradies gewaltig;
Denn ewig möcht ich sie so treulich küssen.

İlk haz

Cennet'ten öyle bahseder ki gerçek Müslüman, Sanki
bizzat kendisi oradaydı bir zaman;
Nasıl vaat etmişse Kur'an öyle inanır Cennet'e
Bu inanç üzerine kurulmuştur saf öğretisi dinin.

Lâkin Peygamber, ol kitabın müellifi,[322]
Cennet'te sezgiyle bilir eksiklerimizi,
Ve lânetinin şiddetine rağmen görür ki,
Şüphe, karartır imanımızı umumiyetle.

Bu yüzden Tanrı hepsini gençleştirmek üzere
Bir gençlik numunesi gönderir ebedî Cennet'e; Uçarak
yaklaşır o ve tereddütsüz kucaklar
Boynuma dolandırır güzelim zülüflerini.

Kucağımda, kalbimde taşırım o semâvî yaratığı,
Bundan öte bir şey bilmek istemem elbet,

Ve hem şimdi Cennet'e kuvvetle inanıyorum;
Zira onu ebedî bağlılıkla öpmek istiyorum

Berechtigte Männer

(Nach der Schlacht von Bedr, unterm Sternenhimmel)

Mahomet spricht:

Seine Toten mag der Feind betrauern:
Denn sie liegen ohne Wiederkehren;
Unsre Brüder sollt ihr nicht bedauern:
Denn sie wandeln über jenen Sphären.

Die Planeten haben alle sieben
Die metallnen Tore weit getan,
Und schon klopfen die verklärten Lieben
Paradieses Pforten kühnlich an.
Finden, ungehofft und überglücklich,

Cennet'i hakeden erkekler

(Bedir Gazası'ndan sonra mehtaplı bir gecede
Hz. Muhammed şöyle konuşur)

Muhammed der ki

Varsın düşman kendi ölülerine matem etsin[323] Çünkü
onlar ölüp gittiler bir daha geri dönmemek üzre;
Kardeşlerimiz için ise sakın üzülmeyiniz:
Zira onlar gezinirler arş-ı âlâ'da.

Yedi kat göklerin hepsi birden
Açılar ağır kapılarını sonuna kadar,
Ve daha şimdiden nuranî âşıklar,
Vakarla Cennet kapılarını çalarlar.[324]
Umulmadık ve pek bahtiyar halde,

Herrlichkeiten, die mein Flug berührt,
Als das Wunderpferd mich augenblicklich
Durch die Himmel alle durchgeführt.

Weisheitsbaum an Baum, zypresseragend,
Heben Äpfel goldner Zierd empor;
Lebensbäume, breite Schatten schlagend,
Decken Blumensitz und Kräuterflor.

Und nun bringt ein süßer Wind von Osten
Hergeführt die Himmels-Mädchen-Schar;
Mit den Augen fängst du an zu kosten,
Schon der Anblick sättigt ganz und gar.

Forschend stehn sie, was du unternahmst?
Große Plane? fährlich blutgen Strauß?
Daß du Held seist, sehn sie, weil du kamest;
Welch ein Held du seist, sie forschen's aus.

Und sie sehn es bald an deiner Wunden,
Die sich selbst ein Ehrendenkmal schreibt.
Glück und Hoheit, alles ist verschwunden,
Nur die Wunde für den Glauben bleibt.

Führen zu Kiosken dich und Lauben,
Säulenreich von buntem Lichtgestein,
Und zu edlem Saft verklärter Trauben
Laden sie mit Nippen freundlich ein.

Jüngling, mehr als Jüngling, bist willkommen!
Alle sind wie alle licht und klar;
Hast du eine dir ans Herz genommen,
Herrin, Freundin ist sie deiner Schar.

Doch die allertrefflichste gefällt sich
Keineswegs in solchen Herrlichkeiten;
Heiter, neidlos, redlich unterhält dich
Von den mannigfaltgen Trefflichkeiten.

Eine führt dich zu der andern Schmause,
Den sich jede äußerst ausersinnt;
Viele Frauen hast und Ruh im Hause,
Wert, daß man darob das Paradies gewinnt,

Letâfetlerle karşılaştım mirâcımda,
Bir lahzada erdim tüm semâvâta
Burak beni uçurup çıkardığı anda.[325]

Yan yana hikmet ağacı, sanki yükselen serviler,
Tüm zarafetiyle altın elmalarını sunmadalar;
Hayat ağaçları yaymış geniş gölgelerini Çiçekli ve
yemyeşil bahçeler üzerine.[326]

Ve şimdi tatlı bir doğu rüzgârı
Grup grup Cennet hûrileri getirir;
Ki, seyrinden zevk alırsın,
Bakmak bile hoşnutluk verir insana.

Orada hesaba çekerler ne yaptığını
Ulvî niyet mi? Tehlikeli kanlı cihad mı?Geldiğin
için bir kahraman olduğunu görürler; Nasıl bir
kahraman olduğunu ise araştırırlar.

Ve bir şeref nişânesi olan yaralarından, Bakınca
tanırlar seni çok geçmeden
Mülk, makam, her şey kaybolup gider, Geriye
yalnız imanın için aldığın yara kalır.

Rengârenk ışık sütunları üzerine kurulu,
Köşklere ve çardaklara götürürler seni,[327]
Ve nurlandıran o asil üzüm şarabından
Muhabbetle tatmaya davet ederler seni.

Ey genç, gençten de genç, hoş geldin!
Tıpkı nur gibi şeffaf bunların hepsi;
Bağrına basınca birini içlerinden
Eş, arkadaş, kısmetindir tümü senin.

Lâkin en uygunu bile hiç hoşa gitmez
Bu ihtişâm içre bu kesinlikle yetmez;
Kıskanmadan, neş'e ve samimiyetle,
Eğlendirir seni bu fevkalâdelikler.

Birisi seni başka bir ziyafete götürür,
Herkesin en iyisini hayal ettiği bir ziyâfet; Birçok
hanımın ve huzur vardır bu evde
Bu yüzden Cennet'te olmağa değer öte dünyada.

Und so schicke dich in diesen Frieden:
Denn du kannst ihn weiter nicht vertauschen;
Solche Mädchen werden nicht ermüden,
Solche Weine werden nicht berauschen.

Böylece sonsuz huzur ve sükûna erersin: Artık böyle bir hayatı hiçbir şeye değişmezsin; Bu kabilden kızlar hiç yorgunluk vermez orada, Şaraplar sarhoş etmez, neş'e verir.[328]

*

Und so war das Wenige zu melden,
Wie der selge Musulman sich brüstet:
Paradies der Männer Glaubenshelden
Ist hiemit vollkommen ausgerüstet.

Mutlu bir Müslüman'ın övüneceği,
Pek az haber kaldı verilecek:
Şehitler için Cennet'te
Her şey eksiksiz hazırlanmıştır.

Auserwählte Frauen

Seçilmiş hanımlar

Frauen sollen nichts verlieren,
Reiner Treue ziemt zu hoffen;
Doch wir wissen nur von vieren,
Die alldort schon eingetroffen.

Hiçbir şey kaybememeli hanımlar[329]
Saf ve sâdık olanlara ümit yaraşır;
Bunlardan dördünü zaten biliyoruz
Ki onlar oraya çoktan vardılar.

Erst Suleika, Erdensonne,
Gegen Jussuf ganz Begierde;
Nun, des Paradieses Wonne,
Glänzt sie, der Entsagung Zierde.

Evvelâ dünya güneşi Züleyha,
Meyletti Yusuf'a hep arzuyla,
Şimdi ışıldıyor, çilenin süsü,
Cennet'in sonsuz hazzı, büyüsü.

Dann die Allgebenedeite,
Die den Heiden Heil geboren
Und getäuscht, in bittrem Leide
Sah den Sohn am Kreuz verloren.

Sonra bâkire Meryem,
Çalılıkta Kurtarıcı'yı doğuran,
Ve şaşkın, acılar içerisinde
Çarmıhta oğlunun ölümünü gören.

Mahoms Gattin auch, sie baute
Wohlfahrt ihm und Herrlichkeiten,
Und empfahl bei Lebenszeiten
Einen Gott und eine Traute.

Bir de Muhammed'in zevcesi,
Destekledi onu ve mutluluk verdi,
Ve yaşarken Allah'a iman etti
Ve sâdık eşi oldu [Hatice.][330]

Kommt Fatima dann, die Holde,
Tochter, Gattin sonder Fehle,
Englisch allerreinste Seele
In dem Leib von Honiggolde.

Sonra zarif Fatıma gelir,[331]
Kızı, kusursuz zevce
Melek kalpli, temiz ruhlu
Sevimli bal sarısı bedeni.

Diese finden wir alldorten;
Und wer Frauenlob gepriesen,
Der verdient an ewgen Orten
Lustzuwandeln wohl mit diesen.

Tüm bunları orada buluruz
Ve kim hanımları hoş tutarsa,
O kimse elbette öbür dünyada,
Zevk ü sefâ içinde olur onlarla.

Einlaß

Heute steh ich meine Wache
Vor des Paradieses Thor;
Weiß nicht grade, wie ich's mache;
Kommst mir so verdächtig vor!

Ob du unsern Mosleminen
Auch recht eigentlich verwandt?
Ob dein Kämpfen, dein Verdienen
Dich ans Paradies gesandt?

Zählst du dich zu jenen Helden?
Zeige deine Wunden an,
Die mir Rühmliches vermelden,
Und ich führe dich heran.

Cennet'e kabul

Huri

Bugün nöbetçiyim ben
Kapısı önünde Cennet'in;[332]
Bilemiyorum nasıl etsem,
Bana şüpheli görünmektesin!

Acaba bizim Müslümanlarla
Gerçekten akrabalığın var mı?
Acaba ettiğin cihad, işlediğin amel
Seni Cennet'e götürmeğe yeter mi?

O kahramanlardan mı saymaktasın kendini?
Öyleyse övülecek şanlı nişanelerini
Göster bakalım, göster bana yaralarını,
Bırakayım seni içeriye.

Dichter

Nicht so vieles Federlesen!
Laß mich immer nur herein:
Denn ich bin ein Mensch gewesen
Und das heißt ein Kämpfer sein.

Schärfe deine kräftgen Blicke!
Hier durchschaue diese Brust,
Sieh der Lebenswunden Tücke,
Sieh der Liebeswunden Lust!

Und doch sang ich gläubger Weise,
Daß mir die Geliebte treu,
Daß die Welt, wie sie auch kreise,
Liebevoll und dankbar sei.

Mit den Trefflichsten zusammen
Wirkt ich, bis ich mir erlangt,
Daß mein Nam in Liebesflammen
Von den schönsten Herzen prangt.

Şair

Neden bu kadar tereddüt!
İçeri girmeme müsaade et:
Zira ben bir insanım elbet Ve
bu bir savaşçı demektir.

Bakışlarını keskinleştir!
Şu sîneme bir bak,
Gör feci hayat yaralarını,
Hazzın aşk yaralarını gör!

Hep imanla terennüm ettim,
Dünya döndüğü müddetçe,
Sevgilim bana bağlı kalsın,
Şükran ve aşk dolu olsun.

En ehil adamlarla beraber
Gayeme ulaşıncaya kadar çabaladım, Ta
ki aşk ateşiyle alevlenen adım, Kalplerin
en güzeline hoş gele.

Nein! du wählst nicht den Geringern!
Gib die Hand, daß Tag für Tag
Ich an deinen zarten Fingern
Ewigkeiten zählen mag.

Hayır! Lâyık olmayanı seçme!
Ver bana elini ki gün be gün
O zarif parmaklarında senin Ebediyetleri
sayıp durayım.

Anklang

Muvafakat

Huri

Huri

Draußen am Orte,
Wo ich dich zuerst sprach,
Wacht ich oft an der Pforte,
Dem Gebote nach.

Orada dışarıda,
Seninle ilk kez konuştuğum yerde, Nöbet
tuttum çok defa kapıda,
Emir gereği..

Da hört ich ein wunderlich Gesäusel,
Ein Ton- und Silbengekräusel;
Das wollte herein,
Niemand aber ließ sich sehen,
Da verklang es klein zu klein;
Es klang aber fast wie deine Lieder,
Das erinnr ich mich wieder.

Orada harikulâde bir fısıltı duymuştum, Bir
ses- ve karmaşık heceler demeti; İçeri girmek
istiyordu,
Lâkin kimse görünmüyordu,
İşte o an eriyip kayboldu bu ses;
Senin şarkılarını andırıyordu sedâsı, Şimdi
hatırlıyorum onların tıpkısı.

Dichter

Şair

Ewig Geliebte! wie zart
Erinnerst du dich deines Trauten!
Was auch in irdischer Luft und Art
Für Töne lauten,
Die wollen alle herauf;
Viele verklingen da unten zu Hauf;
Andere mit Geistes Flug und Lauf,
Wie das Flügel-Pferd des Propheten,
Steigen empor und flöten
Draußen an dem Tor.
Kommt deinen Gespielen so etwas vor,
So sollen sie's freundlich vermerken,
Das Echo lieblich verstärken,
Daß es wieder hinunter halle,
Und sollen Acht haben,
Daß in jedem Falle,
Wenn er kommt, seine Gaben

Ebedî sevgili! Pek zarif
Hatırlamaktasın Sevgilini?
Dünyevî bir üslupla
Akseden sesler,
Yukarılara yükselmek isterler;
Birçoğu aşağılarda kaybolup gider, Diğer
bazıları ruhun kanatlarıyla hızlıca, Tıpkı
Burak misâli Peygamberin, Yükselirler Miraca
ve neye üflerler Cümle kapısında.
Senin eşinin kulağına böyle bir ses gelirse,
Kaydetsin bunu da hâfızasına,
Sesi latif bir halde yankılasın ki, Duyulsun
aksisedası aşağılara,
Ve de dikkat kesilsinler ki,
Gelirse eğer o,
Her halükârda, herkesi

Jedem zugute kommen:
Das wird beiden Welten frommen.

Lütuflandırır:
Her iki dünyada da hayırlı olur.

Sie mögen's ihm freundlich lohnen,
Auf liebliche Weise fügsam;
Sie lassen ihn mit sich wohnen:
Alle Guten sind genügsam.

Cömertçe mükâfatlandırmalılar onu,
Sevgi ve saygıyla;
Kendileriyle oturmasına müsaade ederler. Tüm iyiler zaten kanaatkârdırlar.

Du aber bist mir beschieden,
Dich laß ich nicht aus dem ewigen Frieden;
Auf die Wache sollst du nicht ziehn.
Schick eine ledige Schwester dahin!

Fakat sen bana yazılmışsın,
Ebedî huzurdan asla alıkoymam seni; Nöbet tutmak zorunda değilsin.
Oraya bâkire birini gönderiver!

*

Dichter

Deine Liebe, dein Kuß mich entzückt!
Geheimnisse mag ich nicht erfragen;
Doch sag mir, ob du an irdischen Tagen
Jemals teilgenommen!
Mir ist oft so vorgekommen.
Ich wollt es beschwören, ich wollt es beweisen:
Du hast einmal Suleika geheißen.

Şair

Aşkın, bûselerin tutuşturdu beni! Başkalarının sırrını merak etmem;
Lâkin söyle bana, dünyada geçirdiğin günlerin
Oldu mu hiç senin!
Çoğu kez bana öyle geliyor ki,
Andolsun, iddia ediyorum ki:
Evvelce adın Züleyha idi.

Huri

Wir sind aus den Elementen geschaffen,
Aus Wasser, Feuer, Erd und Luft,
Unmittelbar, und irdischer Duft
Ist unserm Wesen ganz zuwider.
Wir steigen nie zu euch hernieder;
Doch wenn ihr kommt, bei uns zu ruhn,
Da haben wir genug zu tun.

Huri

Su, ateş, toprak ve hava
Unsurlarından yaratıldık.[333]
Doğrudan doğruya, ancak cevherimiz, Dünyevî değildir kesinlikle.
Aşağıya, dünyaya inmeyiz asla;
Lâkin huzur bulmak için gelirseniz bize,
O zaman pek çok işimiz var demektir.

Denn, siehst du, wie die Gläubigen kamen,
Von dem Propheten so wohl empfohlen,
Besitz vom Paradiese nahmen,
Da waren wir, wie er befohlen,
So liebenswürdig, so charmant,
Wie uns die Engel selbst nicht gekannt.

Zira müminlerin nasıl geldiklerini görüyorsun,
Peygamber tarafından müjdelenenler, Cennette yerlerini aldıklarında, Peygamberin emriyle orada idik
Öylesine sevimli ve câziptik
Neredeyse melekler bile tanımadı bizi.

Allein der erste, zweite, dritte,
Die hatten vorher eine Favorite;
Gegen uns waren's garstige Dinger,
Sie aber hielten uns doch geringer.
Wir waren reizend, geistig, munter,
Die Moslems wollten wieder hinunter.

Hatta birinci, ikinci, üçüncü
Onların bir gözdesi vardı önceden;
Bize nispetle çirkindiler,
Fakat yine de bize hor bakarlardı.
Oysa biz burada çekici, nükteli ve şendik,
Müslümanlar ise dünyaya dönmek istiyorlardı.

Nun war uns himmlisch Hochgebornen
Ein solch Betragen ganz zuwider;
Wir aufgewiegelten Verschwornen
Besannen uns schon hin und wieder,
Als der Prophet durch alle Himmel fuhr,
Da paßten wir auf seine Spur.
Rückkehrend hatt' er sich's nicht versehn,
Das Flügel-Pferd, es mußte stehn.

Bizim gibi ilâhî yaratıklara şimdi
Böylesine bir davranış pek tersdi;
Biz ayartılmış yeminli kişiler
Çoktan düşünmeye başlamıştık yeniden,
Peygamber Mi'rac'a yükseldiğinde,
Onun izini takip ettik pür-dikkat.
Geri dönerken de yanılmadı,
Mecburdu burada durdu Burak.

Da hatten wir ihn in der Mitte!–
Freundlich ernst, nach Propheten-Sitte,
Wurden wir kürzlich von ihm beschieden;
Wir aber waren sehr unzufrieden.
Denn seine Zwecke zu erreichen,
Sollten wir eben alles lenken;
So wie ihr dächtet, sollten wir denken,
Wir sollten euren Liebchen gleichen.

Onu aramıza almıştık orada!
Ciddi ve samimi, Peygamber edebince,
Bize nasihat etti azıcık önce;
Fakat biz hayal kırıklığına uğradık.
Zira onun hedeflerine ulaşmak için,
Her şeyi yoluna koymalıydık;
Sizin düşündüğünüz gibi düşünmeliydik, Tıpkı
sizin sevgililerinize benzemeliydik.

Unsre Eigenliebe ging verloren,
Die Mädchen krauten hinter den Ohren.
Doch, dachten wir, im ewigen Leben
Muß man sich eben in alles ergeben.

Kendimize olan saygımız kaybolup gitti Kızlar
mahcubiyet içendeydiler.
Lâkin bizler düşündük ki ebedî hayatta
Her şeyde itaatkâr olmalı insan.

Nun sieht ein jeder, was er sah,
Und ihm geschieht, was ihm geschah.
Wir sind die Blonden, wir sind die Braunen,
Wir haben Grillen und haben Launen,
Ja, wohl auch manchmal eine Flause,
Ein jeder denkt, er sei zu Hause.
Und wir darüber sind frisch und froh,
Daß sie meinen, es wäre so.

Şimdi herkes onun gördüğünü görür
Ve onun başına gelen ona da olur
Bizler sarışınlarız, esmerleriz,
Bazen vesveseli bazen keyifliyiz,
Hatta bazen nazlandığımız olur,
Herkes evinde olduğunu sanır.
Ve böyle sanmalarından dolayı
Doğrusu mutlu ve memnunuz.

Du aber bist von freiem Humor,
Ich komme dir paradiesisch vor;
Du gibst dem Blick, dem Kuß die Ehre,
Und wenn ich auch nicht Suleika wäre.

Fakat sen nüktedan birisin,
Nazarında Cennet ehliyim;
Züleyha olmasam bile,
Bir bakışa, bir bûseye değer verirsin.

Doch da sie gar zu lieblich war,
So glich sie mir wohl auf ein Haar.

Ancak pek sevimli olduğundan,
Saç teline kadar bana benzer.

Dichter

Du blendest mich mit Himmelsklarheit;
Es sei nun Täuschung oder Wahrheit,
Genug, ich bewundre dich vor allen.
Um ihre Pflicht nicht zu versäumen,
Um einem Deutschen zu gefallen,
Spricht eine Huri in Knittelreimen.

Şair

Nurunla gözlerimi kamaştırıyorsun
İster hayal olsun ister hakikat
Yeter, neyse ne; hayranım sana. Mükellefiyetini yerine getirmek,
Ve bir Alman'ın hoşuna gitmek için,
Bir hûri dört vurgulu mısralar söylüyor.

Huri

Ja, reim auch du nur unverdrossen,
Wie es dir aus der Seele steigt!
Wir paradiesische Genossen
Sind Wort und Taten reinen Sinns geneigt.
Die Tiere, weißt du, sind nicht ausgeschlossen,
Die sich gehorsam, die sich treu erzeugt!
Ein derbes Wort kann Huri nicht verdrießen;
Wir fühlen, was vom Herzen spricht,
Und was aus frischer Quelle bricht,
Das darf im Paradiese fließen.

Huri

Evet, sen de serbest kafiye dizersin,
İçinden geldiği gibi söylersin!
Biz Cennet ehli dostlar,
Anlam dolu söz ve amelden yanayız.
Sadakat ve itaat üzere eğitilen hayvanlar da Bilirsin ki, dışarıda bırakılmazlar!
Kaba bir söz huriyi üzmeye yetmez,
Biz kalpten söyleneni hissederiz.
Ve taze bir kaynaktan fışkıran,
Bu olmalı Cennet-i âlâda akan.

Huri

Wieder einen Finger schlägst du mir ein!
Weißt du denn, wie viel Äonen
Wir vertraut schon zusammen wohnen?

Huri

Bana parmak saydırıyorsun!
Biliyor musun ki uzun zamandan beri Birbirimize âşinayız biz?

Dichter

Nein! – Will's auch nicht wissen. Nein!
Mannigfaltiger frischer Genuß,
Ewig bräutlich keuscher Kuß! –
Wenn jeder Augenblick mich durchschauert,
Was soll ich fragen, wie lang es gedauert!

Şair

Hayır! Bilmek istemiyorm. Hayır!
Muhtelif taze zevkler,
Ebedî afif bâkir bûseler!-
Eğer her ân tüylerimi ürpertiyorsa hepten. Daha ne kadar devam edeceğini neden sorayım!

Huri

Abwesend bist denn doch auch einmal;
Ich merk es wohl, ohne Maß und Zahl.
Hast in dem Weltall nicht verzagt,
An Gottes Tiefen dich gewagt.
Nun sei der Liebsten auch gewärtig!
Hast du nicht schon das Liedchen fertig?
Wie klang es draußen an dem Tor?
Wie klingt's? – Ich will nicht stärker in dich dringen,
Sing mir die Lieder an Suleika vor:
Denn weiter wirst du's doch im Paradies nicht bringen.

Huri

Gene bir anda yok olup gittin;
Ziyâdesiyle farkındayım
Dünyada ümitsizliğe kapılmadın,
Tanrı'nın derinliklerine atıldın.
Şimdi sevgili için hazırlıklı ol!
Minik şiirini bitirmedin mi hâlâ?
Nasıl yankılıyordu dışarda cümle kapısında? Nasıl yankılıyordu? – sıkmak istemem seni, Terennüm et bana Züleyha'ya okuduğun şiirlerini: Zira Cennet'te buna fırsatın olmayacak.

Begünstigte Tiere

Vier Tieren auch verheißen war,
Ins Paradies zu kommen.
Dort leben sie das ew'ge Jahr
Mit Heiligen und Frommen.

Den Vortritt hier ein Esel hat;
Er kommt mit muntern Schritten:
Denn Jesus zur Prophetenstadt
Auf ihm ist eingeritten.

Halb schüchtern kommt ein Wolf sodann,
Dem Mahomet befohlen:
»Laß dieses Schaf dem armen Mann!
Dem Reichen magst du's holen.«

Nun immer wedelnd, munter, brav,
Mit seinem Herrn, dem braven,
Das Hündlein, das den Siebenschlaf
So treulich mit geschlafen.

Abuherriras Katze hier
Knurrt um den Herrn und schmeichelt.
Denn immer ist's ein heilig Tier,
Das der Prophet gestreichelt.

Kısmetli hayvanlar

Dört de hayvan müjdelendi,[334]
Bunlar Cennet'i hak edendi.
Ebediyyen yaşarlar orada,
Azizler ve dindarlarla birarada.

Önceliği eşek alır burada;
Gelir keyifli adımlarla:
Peygamber şehrine İsa
Eşek sırtında girdi zira.

Sonra bir kurt geldi tüm çekingenliğiyle
Tabiî Muhammed'in emriyle:
"Fakirin koyununu bırak,
Zenginin koyununa bak!"

Hep kuyruk sallayan, neşeli, uysal,
Pek cesur sahibiyle birlikte,
O köpekçik, Ashab-ı kehfle
Böylece uyudu onlarla sadakatle.

Ebu Hureyre'nin kedisi de burada
Mırlar, kuyruk sallar efendisine
Zira o kutsal bir hayvandır daima
Peygamber sırtını okşadı bir defasında.[335]

Höheres und Höchstes

Daß wir solche Dinge lehren,
Möge man uns nicht bestrafen:
Wie das alles zu erklären,
Dürft ihr euer Tiefstes fragen.

Und so werdet ihr vernehmen,
Daß der Mensch mit sich zufrieden,
Gern sein Ich gerettet sähe,
So dadroben wie hienieden.
Und mein liebes Ich bedürfte
Mancherlei Bequemlichkeiten;
Freuden, wie ich hier sie schlürfte,
Wünscht ich auch für ewge Zeiten.

So gefallen seine Gärten,
Blum und Frucht und hübsche Kinder,
Die uns allen hier gefielen,
Auch verjüngtem Geist nicht minder.

Und so möcht ich alle Freunde,
Jung und alt, in eins versammeln,
Gar zu gern in deutscher Sprache
Paradieses Worte stammeln.

Doch man horcht nun Dialekten,
Wie sich Mensch und Engel kosen,
Der Grammatik, der versteckten,
Deklinierend Mohn und Rosen.

Mag man ferner auch in Blicken
Sich rhetorisch gern ergehen
Und zu himmlischem Entzücken
Ohne Klang und Ton erhöhen.

Ton und Klang jedoch entbindet
Sich dem Worte selbstverständlich,
Und entschiedener empfindet
Der Verklärte sich unendlich.

Daha yüce ve En Yüce

Biz ki hep böyle şeyler öğretiriz,
Bu yüzden elbette ceza görmemeliyiz: Tüm bunlar nasıl açıklanır derseniz İçinizin derinliklerine inmelisiniz.

Böylece içinizde hissedeceksiniz, Memnun olduğunu insanın kendinden, İnsan görmek isterdi elbet kurtuluşunu, Hem bu dünyada hem de öteki dünyada. Ve benim sevgili Ben'im belki de
Nice rahatlıklara ihtiyaç duyardı
Burada hazzına vardığım neş'eleri Ebediyet için de dilerdim herhalde

Böylesine zevklidir onun bahçeleri
Hoş çocukları, meyveleri, çiçekleri, Burada hoşumuza giden her şey Gençleşen ruha daha da hoş gelir.

İşte böyle genç, ihtiyar tüm dostları, Orada toplamak isterim bir araya, Alman dilinde bölük pörçük
Cennet kelâmıyla kekelemek isterim.

Lâkin şimdi nasıl da tatlı tatlı konuştukları
Melek ve insanın, uhrevî lehçede dinlenir
Gizli bir gramer kaidesine göre çekerekten,
Afyon çiçeği ve gülün konuştuğu dilden.[336]

Bunun ötesinde insan bakışlarıyla
Elbette gezinebilir gayet belâgatla
Ve semâvî hazlar içerisinde insan,
Ne bir ses ne bir nefes yükseltir.

Oysa ses ve sedâ elbette Kurtarır
insanı sözden
Ve arınmış kişi ebedî
Pek azimli hisseder kendini.

Ist somit dem Fünf der Sinne
Vorgesehn im Paradiese,
Sicher ist es, ich gewinne
Einen Sinn für alle diese.

Bununla birlikte Cennet'te
Beş duyu öngörülmüştür,
Tüm bunlara mukabil ben
Bir mânâ kazanacağım.

Und nun dring ich aller Orten
Leichter durch die ewgen Kreise,
Die durchdrungen sind vom Worte
Gottes rein-lebendger Weise.

Ve şimdi o ebedî âlemde her yere
Daha kolay nüfuz ederim,
O âlemde saf ve canlı bir tarzda
Müessirdir ilâhî kelâm derim.

Ungehemmt mit heißem Triebe
Läßt sich da kein Ende finden,
Bis im Anschaun ewger Liebe
Wir verschweben, wir verschwinden.

Dizginlenemez ateşli bir hasret
Bulamaz orada hiçbir nihayet,
Ebedî aşkı temâşâ edinceye dek
Boşlukta yüzer, yok oluruz elbet.

Siebenschläfer

Ashâb-ı Kehf (Yedi Uyurlar)

Sechs Begünstigte des Hofes
Fliehen vor des Kaisers Grimme,
Der als Gott sich läßt verehren,
Doch als Gott sich nicht bewährt:
Denn ihn hindert eine Fliege,
Guter Bissen sich zu freuen.
Seine Diener scheuchen wedelnd,
Nicht verjagen sie die Fliege.
Sie umschwärmt ihn, sticht und irret
Und verwirrt die ganze Tafel,
Kehret wieder wie des häm'schen
Fliegengottes Abgesandter.

Altı gözdesi sarayın,
Gazabından kaçar hükümdarın
Ol hükümdar ki kendini ilâhlaştırır
Lâkin kendini Tanrı olarak ispat edemez:
Zira bir sinek engel olur ona,
Sevinemez iyi bir övün yemeğe.
Hizmetçileri kovalar yelpazeleyerek,
Kovup defetmezler sineği.
Sinek uçuşur etrafında, ısırır, şaşırtır
Ve tâciz eder tüm ziyâfettekileri,
Allah'ın İblis'inden emir almış sanki
Tekrar tekrar döner gelir sinsice.

»Nun«, – so sagen sich die Knaben –
»Sollt ein Fliegelein Gott verhindern?
Sollt ein Gott auch trinken, speisen,
Wie wir andern? Nein, der Eine,
Der die Sonn erschuf, den Mond auch,
Und der Sterne Glut uns wölbte,
Dieser ist's, wir fliehn!« – Die zarten
Leicht beschuht-beputzten Knaben
Nimmt ein Schäfer auf, verbirgt sie
Und sich selbst in Felsenhöhle.
Schäferhund, er will nicht weichen;

"Nasıl olur?" -derler kendi kendine gençler-
"Bir sinek Tanrı'ya engel olabilir mi hiç?"
Olacak şey mi bir Tanrı yesin, içsin,
Başkaları gibi? Hayır, Ancak bir Tanrı
Güneşi ve hem de ayı yaratan,
Ve de gökyüzünü yıldızlarla donatan,
Budur bizim Rabbimiz, kaçalım buradan!"
Bu zarif kunduralı-temiz delikanlılar,
Bir çoban tarafından karşılandılar,
Çoban bir mağaraya sakladı onları kendiyle birlikte.
Çoban köpeği ayrılmak istemez onlardan;

Weggescheucht, den Fuß zerschmettert,
Drängt er sich an seinen Herrn
Und gesellt sich zum Verborgnen,
Zu den Lieblingen des Schlafes.

Kovulur, ayağı parçalanır,
Ama olsun o yine sahibine sokulur. Böylece
yârân olur mağara ehline,
Ve uykunun gözdelerine.

Und der Fürst, dem sie entflohen,
Liebentrüstet, sinnt auf Strafen,
Weiset ab so Schwert als Feuer;
In die Höhle sie mit Ziegeln
Und mit Kalk sie läßt vermauern.

Kendisinden kaçtıkları hükümdar,
Fenâ halde öfkeli, düşünür sokaklarda,
Kararlıdır cezalandırmağa ateş yahut kılıçla;
Ördürür ağzını mağaranın harçla
Ve tuğlayla kapatır tamamen.

Aber jene schlafen immer,
Und der Engel, ihr Beschützer,
Sagt vor Gottes Thron berichtend:
»So zur Rechten, so zur Linken
Hab ich immer sie gewendet,
Daß die schönen jungen Glieder
Nicht des Moders Qualm verletze.
Spalten riß ich in die Felsen,
Daß die Sonne steigend, sinkend,
Junge Wangen frisch erneute:
Und so liegen sie beseligt.
Auch, auf heilen Vorderpfoten,
Schläft das Hündlein süßen Schlummer.«

Fakat onlar daha hâlâ uykudalar,
Ve onları koruyan melek,
Bunu şöyle anlatır Allah'ın huzurunda:
"Onları sağlarına, sollarına
Döndürdüm hep böylece dâima,
Çürüyüp kokmasın, yaralanmasın
Güzel genç azaları diye.
Mağaranın içinden delikler açtım ki, Güneş
doğarken ve batarken,
Genç yanakları tazelensin yeniden:
Ve işte böylece yattılar mutlu bir halde.
Köpekçik de sapasağlam ön ayakları üstünde
Dalmıştı tatlı bir uykuya, uyuyordu öylece."

Jahre fliehen, Jahre kommen,
Wachen endlich auf die Knaben,
Und die Mauer, die vermorschte,
Altershalber ist gefallen.
Und Jamblika sagt, der Schöne,
Ausgebildete vor allen,
Als der Schäfer fürchtend zaudert:
»Lauf ich hin und hol euch Speise,
Leben wag ich und das Goldstück!« –

Seneler geçti, yıllar su gibi aktı,
Nihayet gençler uykudan kalktı.
Ve çürümüş duvarlar,
Epriyip yıkıldılar.
Ve hepsinden bilgili, güzel Yemlihâ, Korkudan
titrerken çoban, şöyle dedi:
"Koşup size yemek getireyim,
Şu altın ve hayatım feda olsun!"-

Ephesus, gar manches Jahr schon
Ehrt die Lehre des Propheten
Jesus. (Friede sei dem Guten!)

Yıllardan beridir Efes
Yâd eder ibret verici hikâyesini Peygamber
İsa'nın (ona rahmet ola!)

Und er lief, da war der Tore
Wart' und Turm und alles anders.
Doch zum nächsten Bäckerladen

Ve koştu şehre, ancak orada
Kapı, bekçi, kule ve her şey başkaydı. Buna
rağmen gidip en yakın fırına

Wandt er sich nach Brot in Eile.
»Schelm!« so rief der Bäcker, »hast du,
Jüngling, einen Schatzgefunden?
Gib mir, dich verrät das Goldstück,
Mir die Hälfte zum Versöhnen!«
Und sie hadern. – Vor den König
Kommt der Handel; auch der König
Will nur teilen wie der Bäcker.

Aceleyle ekmeğe yöneldi.
"Şakacı!" diye bağırdı fırıncı,
"Yoksa bir define mi buldun delikanlı?
O altın ele veriyor seni,
Bana ver yarısını, uzlaşalım seninle!"
Ve başladılar münakaşaya-
Dava önüne geldi hükümdarın; ancak o da
Bölüşmek ister defineyi, tıpkı fırıncı gibi.

Nun betätigt sich das Wunder
Nach und nach aus hundert Zeichen.
An dem selbsterbauten Palast
Weiß er sich sein Recht zu sichern;
Denn ein Pfeiler durchgegraben
Führt zu scharfbenamsten Schätzen.
Gleich versammeln sich Geschlechter,
Ihre Sippschaft zu beweisen.
Und als Ururvater prangend
Steht Jamblikas Jugendfülle.
Wie von Ahnherrn hört er sprechen
Hier von seinem Sohn und Enkeln;
Der Urenkel Schar umgibt ihn,
Als ein Volk von tapfern Männern,
Ihn, den jüngsten, zu verehren.
Und ein Merkmal übers andre
Dringt sich auf, Beweis vollendend,
Sich und den Gefährten hat er
Die Persönlichkeit bestätigt.

Yüzlerce işaretten sonra
Nihayet anlaşıldı mucize.
Kendi elleriyle inşa ettiği sarayda
Kendi hakkını almayı bilir;
Zira temel direk kazıldığında
Bahsedilen definenin olduğu yere çıkar. Hemen
akrabalık ispatlanmak üzere,
Soy sop toplanır bir araya.
Açıkça görülür ki Yemlihâ'nın gençlik yılları
Tam da dedesinin dedesine denk gelir. Sanki
atalarından bahsedildiğini
Oğlundan ve torununun söz edildiğini duyar;
Yiğit adamlardan oluşan bir halk
Torunun torunu bir grup etrafına toplanır,
Onu, o delikanlıyı takdir etmek üzere.
Delil üstüne delil dökülür ortaya
İspat tamamlanmıştır artık,
Hem kendine hem kader ortaklarına dâir Tasdik
edilmiştir kimlikleri.

Nun zur Höhle kehrt er wieder;
Volk und König ihn geleiten. –
Nicht zum König, nicht zum Volke
Kehrt der Auserwählte wieder;
Denn die Sieben, die von lang her
(Achte waren's mit dem Hunde)
Sich von aller Welt gesondert,
Gabriels geheim Vermögen
Hat, gemäß dem Willen Gottes,
Sie dem Paradies geeignet,
Und die Höhle schien vermauert.

Şimdi o, tekrar mağaraya geri döner,
Halk ve hükümdar da ona refakat eder
Bir daha ne hükümdara ne de halka
Geri dönmez bu seçkin insan;
Zira uzun zamandan beri bu yedi kişi
(Sekizincisi ise köpekleri).
Tecrit ettiler dünyadan kendilerini, Cebrail'in
sırrı kudreti,
Allah'ın isteğiyle,
Cennet'i hak ettiler.
Ve mağara örülüverdi.

Gute Nacht!

Nun, so legt euch, liebe Lieder,
An den Busen meinem Volke!
Und in einer Moschuswolke
Hüte Gabriel die Glieder
Des Ermüdeten gefällig,
Daß er frisch und wohlerhalten,
Froh, wie immer, gern gesellig,
Möge Felsenklüfte spalten,
Um des Paradieses Weiten
Mit Heroen aller Zeiten
Im Genusse zu durchschreiten,
Wo das Schöne, stets das Neue,
Immer wächst nach allen Seiten,
Daß die Unzahl sich erfreue.
Ja, das Hündlein gar, das treue,
Darf die Herren hinbegleiten.

İyi geceler

Şimdi, ey sevgili şiirlerim, böylece
Bırakın kendinizi sinesine halkınızın!
Yorgunların uzuvlarını lûtf ile Cebrail
bir misk bulutunda korusun Şairin
gönlü hoş olsun,
Bermutat hoş ve hoşsohbet olsun,
Öyle ki kayalıkları yarıp,
Tüm zamanların kahramanlarıyla
Cennet'in derinliklerinde adımlasın,
Güzelin, mütemadiyen yeni
Ve her tarafa yayıldığı o yerde
Hazlar içinde dolaşsın, bundan
Sonsuz kalabalık mutlu olsun. Evet,
hatta bu küçük sadık köpek
Efendisine refakat etsin oraya dek.

Açıklamalar

Moganni Nameh:
Buch des Sängers
ŞARKILAR KİTABI

—— s. 172

Bermekîler, Abbâsîler devrinde başta vezirlik olmak üzere önemli makamlarda bulunan Türk asıllı bir sülâledir. Bermekîler, hicrî 97'den 187 yılına kadar yaklaşık bir yüzyıl yüksek seviyede kültür ve sanata hizmet etmişler ve önemli eserler vücuda getirmişlerdir. Bermekîlerin şöhretini anmadan neredeyse Arap edebiyatından bahsetmek bile mümkün değildir. "Bermekîler çağı kadar güzel" diye bir Arap deyimi vardır ki, Goethe'nin yukarıdaki mısraında yer almıştır. Sanat ve kültüre hizmetlerinden dolayı halifelerin lütuf ve himmetine mazhar olan Bermekîler, nüfuz ve itibarlarının zirvesinde iken Hârunürreşid'in zulmüne uğramışlar ve "Gökyüzünde iki güneş olmaz" bahanesiyle bertaraf edilmişlerdir. Goethe, Bermekîler hakkındaki bilgileri Ölsener'in *Mohamed* adlı kitabından (s. 161) almıştır.

Hegire • Hicret —— s. 173

Şiraz'ın gül bahçelerinde Hâfız, hükümdarların ve dostlarının sevgi ve muhabbetini kazanmış olarak oldukça itibarlı bir hayat sürdürüp, kendini tümden aşka, hazza ve şiire vermiş olarak günlerini geçirirken, o yüzyıl, hânedânların canhıraş iktidar kavgalarıyla sarsılıyor ve batan bir hânedanlığın harabeleri arasından yeni birisi doğuyordu. Savaşlar, yangınlar ve felâketler Asya toprağını kan, acı ve gözyaşlarıyla suluyordu. Timur, ordularıyla bir kasırga gibi Asya'daki şehirlere giriyor ve kıtayı baştanbaşa bir yangın yerine çeviriyordu. Böylesi bir tufan yerinde Hâfız'ın neş'e ve keyifle, şevkle aşktan, şaraptan, bülbülün güle olan aşkından bahsetmesi ve Şiraz'ın misli görülmemiş gül bahçelerinde sorumsuzca bir rind hayatı sürdürmesi dehşetli bir paradoks değil midir? Siyasetin ve savaşların ateşten gölgelerinde âsûde bir hayat sürdürmeyi şair hürriyetiyle açıklamakta zorlansak bile bu bir vakıadır. Ve bu durum aynı şekilde Goethe gibi bir dehâyı dahi etkilemiştir. Garbın bu lirik şairi de Avrupa'daki siyasi çalkantı ve inkirazların yarattığı en gerilimli atmosferlerde teselliyi, aşkın ve lirizmin vatanına sığınmakta bulmuştur. Bu yönüyle de kaderini Hâfız'ın kaderine benzetmektedir:

Und so, Hafis, wär's wie Dir
Deinem Freund ergangen.

Ve işte böyle, Hâfiz, sana olanlar
Dostunun da başına gelmiştir aynen.

Goethe, yaşadığı çağda Avrupa'da pek iç açıcı olmayan siyasî gelişmelerden duyduğu rahatsızlığı bir yerde şöyle dile getirir: "Batı'da olup bitenler pek can sıkıcıdır; gelişmeler bir bunalıma işaret ediyordu; o yüzden Doğu'ya sığındım ve bir müddet Batı'dan ve Kuzey'den uzakta mutlu bir ayrılık yaşadım." (Goethe, Bd. 46, s. 233)

Muallakat'ı tercüme eden Hartmann, bu tercümenin önsözünde şöyle yazıyor:

"Burada okuyucuya tercümesini takdim ettiğim *Muallakat*, Arabistan'ın uzak çöllerinde oturan halklardan kaynaklanmaktadır. Bu halklar, âdetleri, karakterleri ve yaşayış tarzları bakımından kadîm patriarkal (Patriarchen!) halklara benzerler. Bu patriarkal halklar, kervanlarıyla Fırat ve Nil nehri arasındaki uçsuz bucaksız çölden Arap Yarımadası'nın tâ içlerine kadar ilerliyorlardı. Onlar, hürriyete her türlü rahatın ve zenginliğin ötesinde bir değer veriyorlardı." Burada Goethe, Bedevîleri bu kadîm patriarkal halklarla karşılaştırıyor ve onların hürriyetlerine çok düşkün olduklarını vurguluyor. Hicret şiirinin birinci kıtasının dördüncü mısraında geçen "Patriarchenluft zu kosten", evvelemirde "Paradieses Luft zu kosten" (Cennet havaları tatmak) şeklinde idi. Ancak Goethe, şiirin son bölümünde ikinci kez Cennet geçtiği için bundan sarf-ı nazar ile yerine "Patriarchen"ı tercih etmiştir.

[4] Ab-ı hayat (Ab-ı Hızır): Hayat suyu veya âb-ı hayvan da denilir. Bu sudan içen ölümsüzlüğe erermiş. Rivayete göre İskender bir ülkeye gelince, oranın halkı kendisine biraz ileride bir deniz bulunduğunu ve deniz aşılırsa karanlıklar ülkesine girileceğini ve hayat suyunun burada bulunduğunu söylemişler. Hızır ve İlyas peygamberler de İskender'le beraberlermiş. Nihayet karanlıklar ülkesine gelmişler. İskender'de karanlığı aydınlatan iki mücevher varmış, birini Hızır'a vermiş ve hangisi hayat suyuna rastlarsa diğerine de haber vermesi şartiyle, ayrı istikametlerden ülkeye dalmışlar. Hızır ile İlyas iyice yorulduktan sonra, bir yerde oturup pişmiş balıklarını yemek istemişler, Hızır önce orada bulunan bir suda ellerini yıkamış. Bir damla su elinden balığa damlamış, balık hemen canlanıp suya atılmış. Bunun üzerine Hızır bu suyun Ab-ı hayat olduğunu anlamış; İlyas ile beraber sudan içmişler, fakat her ikisine de İskender'e haber vermemeleri emredildiğinden haber vermemişler. Bir rivâyete göre İskender karanlıklar ülkesine girmekten korktuğu için hayat suyunu içememiştir. Yalnız Hızır ile İlyas ölümsüzlüğe ermişlerdir. Goethe, Joseph v. Hammer'in *Rosenöl* adlı kitabında Hızır'ın Hz. Musa'nın çağdaşı olduğunu okumuştur. (Joseph v. Hammer, *Rosenöl... oder Sagen und Kunden des Morgenlandes aus arabischen, persischen und türkischen Quellen gesammelt.*, Bd. I. Stuttgart 1813. s. 117) Hızır, zahirî âlemde görünmüş en esrarlı bir peygamber, bir figürdür; Muhammed Şemseddin Hâfız'a elinde bir kadehle görünmüş ve ona ölümsüzlük iksiri içirmiştir.

Goethe, bu mısrada "Ursprungs Tiefe" ifadesiyle, kadim zamanlarda insanların, daha doğrusu Peygamberlerin "ilahî kelâmı kendi dillerinde" doğrudan doğruya Allah'tan aldıklarına işaret etmek istiyor. Hz. Musa'ya inen emirler, Zerdüşt'ün *Zend-Avesta*'sı ve Kur'an, Goethe'nin bu mısraında kasdettiği "Himmelslehr in Erdensprachen"/ Kendi dünyevî dillerinde Tanrıdan aldıkları ilâhî emirlerdir." Goethe, ilâhî kelâmı doğrudan doğruya Allah'ın inzal ettiği (indirdiği) için sözün saf haliyle o halklara intikal ettiğini vurguluyor ve bu durumu "yazılı söze" tercih ediyor. Ayrıca kadim zamanlarda okuma yazma yok denecek kadar az olduğu için, edebiyat, tefekkür ve ilâhiyat "konuşulan söz" olarak hâfızalara kaydediliyor ve öylece muhafaza ediliyordu. Bu cümleden olarak Goethe, "Hakkın ve meşruiyetin hâkim olduğu o yerlerde/Derinliklerine inmek isterim insan soyunun." derken ve "Pederşâhîlerin havasını teneffüs etmek üzere/Sen saf Doğu'ya hicret et" mek isterken, sözün sahihliği, gerçekliği, tazeliği ve naifliğinin Bedevî çöl Araplarından başka hiçbir halkta bulunamayacağına işaret etmek istiyor. Zira Bedevîler, atalarının hayatlarını, hayat tarzlarını en iyi muhafaza eden ve yaşayan halklar olarak İbrani ve Musevilere en yakın halktılar.

Öte yandan şair, *Şiir ve Hakikat* I adlı kitabında Doğu'ya iltica etme bahanesini şöyle anlatıyor:

> "Durmadan çalıştığı herhalde o masalla da belli olan muhayyilem beni kâh oraya ve kâh buraya sürüklediği, birbirlerine karışan efsanelerle tarihler, mitolojiyle din zihnimi altüst etmek tehlikesini gösterdiği vakit, ben o Doğu ülkelerine sığınıyor, Musa'nın o ilk kitaplarının arasına gömülüyor ve orada her tarafa yayılarak çobanlık eden kabilelerin arasında, kendimi hem de en büyük bir yalnızlığın, hem de en kalabalık bir arkadaş kitlesinin içinde buluyordum." (Goethe, *Şiir ve Hakikat* I, s. 195–196)

Bu mısrada geçen "Jugendschranke" terimi "tarihî erken çağ" anlamında kullanılmaktadır. Bununla Goethe, doğu halklarının erken zamanlarını kasdetmektedir. Burada iki görüş birbirinden ayrılmaktadır: Birinci görüşe göre, kadîm zamanların ergenlik çağındaki kültürlerin sınırlı entelektüel gelişmişliği pozitif olarak değerlendirilmektedir. İkinci görüşe göre ise "yazılı söz"ün değil, "konuşulan söz"ün kanun niteliğinde olduğu vurgulanmaktadır. O çağlarda sözün pek bir "ağırlığı" vardı, söz çok "önemli" idi.

Hâfız, *Divan*'ında Hızır mitosunu çok anlamlı kullanmaktadır; Hızır, bazen lütuf ve ikramlarıyla dikkatleri çeken bir hükümdar anlamında, bazen şaire içki sunan, tavır ve asaletiyle gönül alan bir Sâkî'dir.

> *Dein Flaum ist Chiser und dein Mund des Lebens Quell*
> (Hafis, *Diwan* I, s. 190)
>
> "Dudağın Hızır, ağzın abıhayat.. boyun selvi, belin kıl, göğsün fil dişi!"

Der Quell der Chisern Leben schenkt,
Such' in der Schen', das Glas ihn hat.
(Hafis, *Diwan* I, s. 277)

"Hızır'ın hayat bulduğu suyu ara, o su, kadehtedir.
Şaraba canını bile değiş. Ömrün düzeni, ancak şarapladır."
(Gölpınarlı, *Hâfız Divanı*, s. 226)

Goethe, Doğu'da atasözlerinin, vecizelerin, darbımesel ve hikmetli sözlerin bol ve kıymetli olduğunu biliyordu. O yüzden kendisi de bir bakıma Batı'yı temsilen Doğu ile yarışırcasına aforizmalar ve hikmetli sözler söylemeğe önem vermiştir ki bunlar bugün bir cilt kitap teşkil edecek miktardadır. Goethe, *Doğu-Batı Divanı*'nda âdeta Doğu'nun hikmet sağanağı altında olduğunu hissettirmektedir. Ayrıca Goethe, H. von Diez'in derleyip tercüme ettiği *Denkwürdigkeiten von Asien* (Asya'dan Kıssadan Hisseler) ve *Kabusnâme* gibi eserlerden bu konuda önemli ölçüde istifade etmiş ve *Kabusnâme*'den bir tek sözün, hikmetin bile birçok kitap değerinde olduğunu okumuştur. O dönemin filozoflarının kütüphanelerini binlerce deve ile dahi taşımanın imkânsız olduğunu ve hatta bu meyanda bir anektoda göre hükümdar, bu zengin kütüphaneyi âdeta binlerce gülden küçük bir şişecik gülyağı damıtır gibi dört kitap dolusu hikmete sığdırdığını duymuştu. (Diez, *Denkw.* I, s. 161–164; II. s. 638–640. *Zum Buch Kabus* s. 248 – 256.)

[8] Goethe, bu mısraları Hartmann'ın kendi tercümesi *Moallakat*'a yazdığı giriş yazısından etkilenerek kaleme almıştır. Hartmann, *Moallakat*'ın giriş yazısında (s.7), "Harikulâde ürünlerle, en değerli mallarla ve en seçkin baharatlarla yüklü kervanların" çöl sâkinlerine mal taşıdıklarını ve şehir şehir dolaştıklarını söyler.

[9] *Talmud*'da Davut Peygamberin hiçbir zaman tan kızıllığını uyku halinde karşılamadığı yazılıdır. Davut Peygamber, sabah yıldızını uyandırmak için devamlı harp çalmış. Geceleri develerle yol alan seyyahlar da, haramîleri korkutmak ve yıldızları uyandırmak üzere Hâfız'ın şarkılarını terennüm etmişler.

Bir de fal bakmak için Hâfız'ın şiirleri kullanırlarmış:

Ey Hâfız-ı Şirâzi
Bermen nigeh endâzi
Men tâlib-i yek fâlem
Tu Kâşif-i her râzı

"Ey Hâfız-ı Şirazî, sen bana bakar, himmet edersin... ben, senden bir fal istemekteyim; sen, her sırrı bilirsin" meâlinde.

—— s. 174

[10] Denizle çevrili yeni bir ülke, bakir topraklar, yük mahiyetindeki her çeşit maziden âsude, özgür bir ülke... Saçları aklaşmış, bakışları puslanmış Faust'un yegâne hayali, biricik emeli işte böyle bir ülke idi. Goethe'nin hayat romanı *Wilhelm Meister*, Tanrı'nın elinden henüz yeni çıkmış, ter-ü tâze bir dünyanın köşesinde kendi yalnızlığına seyâhat eder. Divan da aynı şekilde böyle bir saf menşe'e, arz-ı mev'uda duyulan hasretten doğmuştur.

Bir hercümerç ile, bir kıyamet sahnesiyle devam ediyor Divan. İmparatorluklar çatırdıyor, tahtlar sallanıyor, medeniyetler arasında uçurumlar açılıyor, savaş ardında müthiş bir harabe bırakarak, insanın geleceğini şiddet ve zorbalıkla eziyor. Bu dehşet verici manzaradan, bu uğursuz kaderden kurtaranın şanslı sayıldığı bir çağdı. İşte Goethe böyle bir çağdan kaçmak, uzaklaşmak ister; *Hicret*, yani Goethe'nin Doğu hakkında yazılmış Fransızca kitaplardan öğrendiği şekliyle *"Hegire"*, böyle bir kaçışın hikâyesidir. Zamanında Hz. Muhammed de böyle bir hercümerç içerisinde belâlardan kaçarak Medine'ye hicret etmişti; hicret, her boyutuyla bir soluklanmadır, bir yeniden doğuştur. Bu mânâda şair kendini Hz. Muhammed'e ruhen öylesine yakın hissetmiş olmalı ki, savaşın, şiddetin, zorbalığın kol gezdiği Avrupa'dan Doğu'ya, yeni bir mânâ ve hürriyet iklimine hicret etmek istemiştir. Bir harâbeyi arkasında bırakan şair, bize şiirden saf, renkli, pırıl pırıl bir dünya inşa eder. Bu saf Doğu'da Hızır'ın âb-ı hayat çeşmesinden kana kana içen şair, şiirleriyle okuyucuya hayat iksiri sunmaktadır. Hattâ şair Hâfız'ın şarabiyle öylesine mest olur ki, onu bazen Şark'ın efsâne güzelleriyle kucak kucağa, dudak dudağa görürüz, bazen de mistik bir âlemde kanat seslerini duyar gibi oluruz.

Goethe Doğu hakkındaki ilk intibalarını daha çocuk yaşta iken *Kitab-ı Mukaddes*'ten edinir. Çocuk muhayyilesinin bu merakını *Şiir ve Hakikat* adlı eserinde şöyle anlatıyor: "Her ne kadar dışarıda vahşi ve harikulâde şeyler olsa da ben Doğu'daki muhitlere kaçıyordum ve Musa'nın ilk kitapları arasına atıyordum kendimi ve orada dağınık çoban kabilelerinin arasında en büyük yalnızlık ve aynı zamanda en büyük meclisi buluyordum." Şair çocukluğundan beri Doğu'yu merak eder ve bu merakını *Faust*'a taşır. *Faust*'un giriş monoluğu Hicret şiirinin mısralarını andırır. Üstat dünyaya ait tüm zahirî bilgilere doymuştur: "Heyhat! Ateşli bir gayretle ve çok esaslı bir surette felsefe, hukuk, tababet ve hattâ, maalesef, ilâhiyat bile okudum." *Faust*, "Sonra dünyada ne mal ve mülküm, ne param, ne itibarım ve ne de asaletim var. Bu halde daha fazla yaşamayı, bir köpek bile istemez." diyerek içerisine yuvarlandığı bedbinlikten kurtulmak ister. Ve neden sonra yeni dünyalar aramada bulur çareyi:

Fırla! Kalk! Geniş ovalara çık!

Faust'un bu mısraındaki ruh, aynen *Divan*'daki mısraları andırmaktadır:

Flüchte du, im reinen Osten
Patriarchenluft zu kosten,

Pederşâhî kavimlerin havasını soluklanmak üzere,
Saf Doğu'ya hicret et,

Faust'taki "Fliehe!" (Fırla!) ile *Divan*'daki "*Flüchte*" (Hicret et, kaç!) sözcükleri arasında ne kadar benzerlik vardır. Burada kaçışla sadece (belki kesinlikle demek lâzım) bir mekân değişikliği kastedilmediği nazarlardan uzak tutulmamalıdır. Kaçışla kasdedilen belki de daha çok kendi iç âlemine dönmek, dünyayı içselleştirmektir. Bir şiirinde diyor ki Goethe, "Sofort wende dich nach inen/Das Zentrum findest du da drinnen (*Hiç durma ruhunun merkezine yönel/Aradığın merkezi bulacaksın orada*)." Buna benzer bir ifadeyi filozof Plotin kullanmıştır: "Sevimli vatanımıza iltica edelim!" Novalis, *Heinrich von Ofterdingen* adlı romanında aynı şeyi kasdederek şöyle der: "Nereye gidiyoruz? Eve dönüyoruz dâima!" Başka bir yerde de aynı şair: "İç âleme gider bu esrarlı yol" der. Şüphesiz Goethe'nin kasdettiği, *hicret* etmek istediği bu ülke, coğrafyada bir yer olmaktan öte, varlığın esrarlı iç mekânlarıdır. Ancak varlığın bu iç mekânları kadar esrarlı bir Şark dünyası da şairin hasret duyduğu, ruhen hicret etmek istediği bir dünyadır. İrfanı, metafiziği, ilmi, dini ve mistisizmi ile bu dünya şairin merakını kırbaçlamaktadır. Keza Tanrı yalnız Şark'ta tecelli etmiş -pek tabii her yer Allah'ın tecelligâhıdır; ancak burada vurgulanmak istenen fikir farklıdır- ve burada doğrudan doğruya insana hitap etmiştir.

Bununla birlikte Goethe, *Hicret* şiirinin bir mısraında özetlediği üzere, Doğu'da "Alabildiğine bir iman, fakat dar bir tefekkür!" tezadından dolayı da rahatsızlık duymaktadır. Ancak Doğu'daki bu sonsuz inanç, sonsuzluk karşısındaki vecd ve teslimiyet onu büyülemektedir. İnanç meselesi *Divan*'ın ana konularındandır. Esasen Goethe'yi şair yapan ondaki hissî yoğunluk ve bakış hazzıdır. Esas itibariyle felsefeye anlayış göstermeyen Goethe, "Şüphe çağı geride kalmıştır, bugün pek az kişi kendinden şüphelendiği kadar Tanrı'dan şüphe etmektedir. Üstelik Tanrı'nın tabiatı, ölümsüzlük, ruhumuzun özü ve onun bedenimizle ilişkisi gibi problemler felsefenin içinden çıkamadığı problemlerdir." der. Başka bir yerde de yine buyuruyor ki, "İnsan inanmalıdır, buna hakkı vardır; bu onun tabiatı icabıdır; dinî vaatlere güvenmelidir.

"Eğlendirir beni bu genç halkların hali: Onlarda iman engin, fikir sınırlıdır." hükmü hem bütün insanlık için geçerlidir hem de birey için. İmanla ilgili olarak Goethe, "İman konusunda aslolan, insanın inanmasıdır; neye inandığına gelince, bu tamamen önemsizdir. İnanç, hem şimdiki zaman hem gelecek zaman için büyük bir emniyet hissi verir. Bu emniyet alabildiğine büyük, her şeye muktedir ve idrak edilemez bir varlığa güvenden gelir. Her şey bu güvenin sarsılmazlığına bağlıdır; fakat bu varlığı bizim nasıl tasavvur ettiğimiz önemlidir." Burada Goethe, neye inandığımız düşüncesini tümden Tanrı'ya istinat ettiriyor. Goethe nezdinde "inanç, içerisinde her hissin, her aklın ve her tasavvur kudretinin yapabildiği ölçüde kendini feda ettiği bir kazandır."

Hiç şüphesiz Goethe, Tanrının varlığına ve inanca dair bu kanaatlerini sebepsiz yere beyan etmemiştir. O yıllarda Goethe, ateizme ve skeptisizme karşı bir savunma yapma ihtiyacı hissediyordu. Çünkü 1770'li yıllarda şüphecilik Voltaire ve B. von Holbach'ın tesiriyle alabildiğine yayılmaya ve Alman gençliğini tehdit etmeğe başlamıştı. Goethe bütün poetik hayatı boyunca dünyayı ruhsuzlaştıran fikir cereyanlarına dindarâne bir tavır takınmıştır. Aslında bu meyanda en güzel cevabını *Faust*'u ile vermiştir. *Faust*'un *Ege denizinin kayalıklı yolları*'nda başlıklı bölümünde Sirene'ler, âdeta şairin dindarâne hislerine tercümanlık ederler:

Wir sind gewohnt,
Wo es auch thront,
In Sonn und Mond
Hinzubeten: es lohnt, (V. 8205 ff)

Nerede olursa olsun, biz onlara güneşin altında olduğu gibi,
Ay ışığında da ibadet etmeğe alışkınız, ve bunun mükâfatını görürüz.

Bu sözler Goethe'nin ruhundan gelen sözlerdir. Şair, 22 Mart 1831 tarihinde Katolik arkadaşı Sulpiz Boisseree'ye yazdığı bir mektubunda inanç meselesine olabildiğince açıklık getiren ve hatta onun Müslüman olduğu yolundaki söylentilere cevap teşkil edebilecek şu satırları kaleme almıştır: "İmdi şaka ve ciddiyetle karışık bir tarzda son sayfayı biraz şaşırtıcı olarak bitirmek durumundayım. Hiç kimse kendini dinî duygulardan sıyıramaz; ancak, o kimsenin bu tür duyguları kendi içinde yapılandırması imkânsız olduğu için, din değiştirme (ihtida etme) yollarını arar. Mühtedilik (din değiştirme) benim tarzım değildir; fakat, bu dinî duyguları derûnîleştirmeyi sadakatle ikmal ettim; dünyanın yaratılışından beri, tümüyle inanamayacağım hiçbir mezhep yoktur. Şimdi şu ihtiyarlık günlerimde putperestlik, Yahudilik ve Hıristiyanlık arasında sıkışmış Hypsistarier adında bir mezhep (tarikat) duydum ki, bunlar, bilgilerine intikal eden en iyi, en mükemmel olanı beğenmek, takdir ve ihtiram etmek; ve Tanrıyla yakın ilişkisi nazar-ı itibara alınarak da ona perestij edilmesi lazım geldiğini açıklamışlar. Bu durum benim indimde karanlık bir çağa düşmüş mutlu bir ışıktır, zira ben bir müddet, bu Hypsistarier'lerin mertebesine yükselmem gerektiğini hissettim; pek tabii bu küçük bir gayretten ibaret değildi: nihayet kendi ferdiyetinin sınırlılığı içerisindeki insana, yüce ve mükemmel olan bundan başka nasıl nasip olur?" [Hypsistarier – "Hypsiston, Yunanca bir kelimedir ve en ulvî anlamına gelir. Bu inancın müntesipleri M.S. 3. Yüzyılda Karadeniz ve Kızılırmak arasında yaşamışlardır. 1823–1824 yılları arasında Hypsistarierler hakkında yazılar yayınlanmıştır. Goethe bu yazıları okumuş olmalı. S.Ö.]

Goethe, dine hürmetkârdır, dindar bir şairdir, ama kesinlikle herhangi bir dine mensubiyetini ön plana çıkarmaz, muayyen bir dinin propagandasını

yapmaz. O insanın özünde metafizik bir özün, Tanrı'ya açılan bir ruh penceresinin olduğuna inanır. İlim ve sanatla iştigal edenlerin dinsiz olmalarını bir türlü tasavvur edemeyen şair, dinî öz ve muhtevadan mahrum sanat ve bilimin gerçek sanat ve gerçek bilimi yansıtamayacağını vurgular. "Kim ki", diyor Goethe, "sanat ve bilime sahiptir, o kimsenin dini de vardır." Tanrı'nın yardım ve himayesine mazhar olmuş sanatkâr münkir olamaz. Bakışlarını sonsuzluğa çeviren, ebediyetle irtibat halinde olan ve gönlünü ebediyetle dolduran sanatkâr gerçek dindar insandır ki Goethe kendini böyle bir insan sayar, böyle düşünen şair ve ilim adamlarından birisi addeder. O yüzden şair, "Tanrının yardım ve himâyesine mazhar olmuş insanın din, sanat ve ilminin, inanca, aşka ve ümide istinat ettiğini" bilhassa vurgular. Ona göre, "Bunlar, ibadet etme, yaratma, ortaya koyma ve temâşâ etme ihtiyacını tatmin ederler. Bu üçü de başında ve sonunda birdirler, ortalarda ayrılmış olsalar bile." Goethe, din, ilim ve sanat hakkındaki bu pek mânidar sözleri 21 Nisan 1819 tarihinde Schubert'e yazdığı bir mektubunda serdetmektedir. Böylece Goethe, din ve inanç meselelerindeki şahsi tutumunu şüpheye mahal vermeyecek şekilde ortaya koymuştur. O yıllarda şüpheciliğin yarattığı zihin karışıklığıyla malûl teoloji öğrencisi birçok Alman, şâir-i âzama müracaat ettiklerinde kendilerine cesaretle şüphelenmeğe devam etmelerine, ancak diğer taraftan da şüpheye rağmen araştırmadan vazgeçmemelerini tavsiye etmiştir.

"İman engin, fakat fikir dar!" – Ne demek istiyor şair burada? Sığ fikirleri, bir iman akidesi olarak kabul edip, bundan böyle Goethe'nin bilime ve araştırmaya sırt çevirdiğini iddia etmek cidden büyük haksızlık olur. *Faust*'un şairi hayatının hiçbir döneminde bilim ve araştırma yerine, *Faust*'ta olduğu gibi sihir ve büyüye (Magie'ye) önem vermemiştir. Bununla birlikte Goethe, hiçbir zaman bilim ve araştırmayı mutlak doğru olarak değil, bilakis bir "gûya" bilimi, izâfî bir bilgi olarak kabul etmiştir. "İnsan", diyor Goethe, "idraki mümkün olmayanın idrak edilebileceği inancında ısrar etmek mecburiyetindedir; aksi takdirde insan araştırmazdı." Ancak yine de Goethe'nin bu konudaki kanaati odur ki, dünyanın tüm âlimlerinin araştırmalarından elde edilen neticeler, ebedî muammâ karşısında ancak minicik sınır değişiminden ibarettir. Bu itibarla onun nazarında dünya görüşümüzü oluşturan fikirler, hayatın ve ruhun derin katmanlarından süzülüp gelen düşüncelerdir. Goethe, her ne kadar bilim adamlarının araştırmalarına önem verse de, onun için asıl hakikat ne empirik ve ne de dogmatik çalışmalardan elde edilen hâsılattır. O, daha çok hayatın ve hakikatin mistik bir tecrübeyle derinleştiğine inanır. Ancak yine de "Düşünen insanın en büyük mutluluğu", diyor Goethe, "araştırılabilecek olanı araştırmış olmak, araştırılamayana da sakince saygılı olmaktır."

Din ve inanç mevzularında işte bu şekilde düşünen evrensel şair, gençliğinde bir Muhammed dramı kaleme almaya niyetlenmiş, hatta bir kısmını yazmıştır. Ancak ne yazık ki bu dramı istediği şekilde ikmal edememiştir. Daha sonraları bu dramdaki düşünceleri derûnîleştirerek harikulâde bir *Muham-*

med Şarkısı (Mohammed Gesang) halinde terennüm etmiştir. Bu dram, *Doğu Batı Divanı*'ına paralel düşüncelerle örülmüştür. (Yukarıda, "Giriş" bölümünde bu dram hakkında geniş bilgi verilmiştir. S.Ö.)

Daha sonraları Weimar'da Schiller'in etkisiyle uzun yıllarını felsefeye, bu arada Kant'ın felsefesine hasredecektir. Ancak Schiller'in ölümünden sonra bu meşguliyet sona erecektir. Bundan böyle Goethe, gençlik yıllarına, insanlığın gençlik yılları olarak algıladığı Şark edebiyatına dönecektir. Bu yabancı dünya onu pek saracak ve kendi dünyası haline gelecektir (belki kendi dünyasını tamamlayacaktır demeliydik):

Karışarak çobanların arasına,
Serinlemek isterim vâhalarda,
Yol alırken kervanlarla,
Şal, kahve ve amber satarım;
Çöllerden şehirlere uzanan
Her yolu katetmek isterim.

Niçin şair çobanların arasına karışmak, kervanlarla beraber yol almak istiyor? Goethe bu yabancı dünyada kendi yıldızını bulmuştur; bu yıldızın adı "Hâfız"dır. Onun şiirlerini dinlemek üzere çobanların arasına karışmak, kervanlarla onun şarkılarını terennüm ederek yol almak ister. Üstad, Hâfız'ın şiirlerinin halkının dilinde ölümsüz olduklarını öğrenmiştir. O bir zamanlar Venedik kanallarınki gondolların Tasso'nın mısralarını söylediklerini biliyordu, şimdi ise Şark'ın yıldızlı semaları altında çobanların, tüccarların ve hemen herkesin Hâfız'ın şiirlerini söylediklerini öğrenir. Hâfız şiirlerini aşk ve şaraba övgü olarak söylemiştir. Goethe de şiirlerini aşka ve şaraba ihtiram olarak yazmak ister, yazar da; hem de bu şiirler terennüm edildiğinde, Şark ufuklarını da tutuşturmalarını beklemektedir. Dahası hurilerin bile Cennet'te onun şiirlerini ezberden okumalarını arzu eder. O yüzden "Buch des Paradieses" (Cennet Kitabı) bölümünü kaleme alır.

Aslında bu şekilde bu ilk şiir, Divan'ın tüm münderecâtını çepeçevre çevirmektedir: Tanrı'ya dindarâne bir tevekkül ve kadere teslimiyet; neş'eli ve müteşekkir olarak dünyaya sarılma... Aslında bu iki fikir, "Hayatı ve hürriyeti her gün yeniden kazanmayı" kendine düstûr edinmiş Goethe'nin dünya görüşünü özetlemektedir. Bu şiirde son bir söz de kıskançların payına düşmektedir. Kıskançlar payidar olamayacaklardır; kader onları fâniliğe mahkûm etmiştir. Oysa sanat ebediyeti temin eder, tıpkı Goethe'nin başka bir şiirinde ifâde ettiği üzere:

Sakın onu kıskanmayın,
Yahut ona çok görmeyin,
Şunu biliniz ki, şair sözleri,
Süzülerek etrafta, usulca

Cennet kapılarını tıklatırlar
Ebedî hayatı, niyazı hatırlatırlar.

Mevlâna Celâleddin Rûmî, Cennet kapılarının açılması esnasında çıkan sesi, gıcırtıyı mûsikî olarak algılar. Goethe'nin, Mevlâna'nın bu görüşünden haberdar olup olmadığını bilmiyoruz. Ancak *Divan* müellifinin, Mevlâna ile aynı evrensel dili konuşması, aynı anlayışı paylaşması aslında süpriz sayılmaması gerekir. Rückert'in Almanca'ya tercüme ettiği bu şiir müzik konusundaki sığ teorilerden daha açıktır:

Bir defasında Pîrimiz Celâleddin şöyle dedi:
"Müzik Cennet kapılarının gıcırtısıdır!"
Orada bulunan pervâsız avanaklardan biri:
"Kapıların gıcırtıları hoşuma gitmiyor!" der.
Bunun üzerine Pîrimiz Celâleddin buyurur ki:
"Ben kapıların açılmasını, sense ancak onların kapanmasını duyuyorsun!"

('Abdur Rahmân Dschâmî, *Nafahât al-uns*, hrsg. Mahdî Tauhîdîpûr, Teheran, 1336 sch/1957, S. 462; Friedrich Rückert, *Erbauliches und Beschauliches aus dem Morgenlande*. Bütün bu bölüm için krş. *The Triumphal Sun*, s. 178 ff.)

s. 174 —— Sgenspfänder • İnâyet Belgesi

[11] Eskiden beri akik taşlarının sihirli güçlere sahip oldukları bilinir. Kırmızı akik ve siyah beyaz kuvars taşı aynı zamanda ziynet olarak takılır. Allah'ın adı bu taşlardan birinin üzerine kazınmışsa, o zaman bu taş en değerli ve en mânâlı bir Talisman haline gelir. *Fundgruben des Orients* mecmuasının 4. cildinde Goethe *Talisman* ve *Amulet*'ler hakkında bilgi edinir. Burada Talisman'ın menşeinin Hindistan olduğu, buradan İran üzerinden Arabistan'a geçtiği yazılıdır. Araplar, üzeri yazılı bu tür değerli taşları *Talisman*, yine bu taşlar yerine kullanılan, batılıların *Amulett*, bizim *Hamayil* dediğimiz üzeri yazılı kâğıtları da *Hamalet* olarak kemerlerinde ve daha çok da boyunlarında taşıyorlardı. *Talisman* ve *Amulett*'lerin majik güçlerinin olduğuna, şeytan ve kötülüklerden koruduğuna inanılır. Talik hatla bir kâğıda (Amulett =Hamayil) veya değerli bir akik taşı üzerine yazılan (Talisman) âyetle, Allah'ın 99 isminden biri veya Peygamberin adının koruyucu olduğuna tüm Müslüman ülkelerde hâlen inanılır. Aynı zamanda *Talisman* veya *Amulett*'in, bunları taşıyan kadın veya erkek üzerinde arındırıcı bir tesiri olduğu kabul edilir ki bunun gayet tabiî olduğu muhakkaktır, çünkü bir *Talisman*'da Allah'ın İsm-i Celâlini üzerinde taşıyan bir Müslüman mânevî olarak sürekli ilâhî yörüngede hisseder kendini ve böylece kötülüklerden uzak durur. Bu itibarla da belki hiç farkında olmadan bir iç arınma sürecinde yaşar.

Kur'an'ın 68'inci sûresinin son iki âyeti olan 51 ve 52'nci âyetlerinde *"Kâfir olanların Kur'an'ı duyunca gözleriyle seni işaret ederek şüphe yok ki bu delirmiş demelerine az kaldı. Hâlbuki Kur'an, ancak âlemlere bir öğüttür."* denmektedir. Bu

iki âyeti nazar için yazıp muska yaparak üstlerine takarlar ve yine nazara uğramamak için bu âyetleri okurlar, üflerler.

Burada şunu da ilâve edelim ki Goethe, Arapça öğrenmeye çok meraklıydı ve hatta bu alanda epeyce yol katetmişti. Bu bağlamda 1815 yılında akrabalarından birine şunları söylediğini biliyoruz: "Arapça öğrenmeme pek az kaldı; en azından şu kadar ki, çeşitli yazı şekillerine elimi alıştırmak istiyorum, öyle ki hamayil, nuska, Abraxas ve mühür yazılarını orijinaline bakarak yapabiliyorum." Goethe, bu Arapça merakından dolayı 1814–1819 yılları arasında el yazısıyla Arapça yazmaya çalıştığı birçok müsvedde bırakmıştır. Peki, neden Goethe, Arapçaya böylesine alâka duyuyordu? Bunun cevabını kendisi, 23 Haziran 1815 tarihinde dostu C. H. Schlosser'e yazdığı bir mektubunda şöyle veriyor: "Hiçbir dilde zekâ, söz ve yazı Arapça'da olduğu kadar esaslı biçimde vücut bulmamıştır." Anlaşılan o ki Goethe, Arapça yazıda dehasına hitap eden, ruhunu doyuran estetik bir bütünlük ve mükemmellik görmüş ve Latin alfabesinde bu imkân olmadığı için ömür boyu bunun ihtiyacını hissetmiştir. Demek oluyor ki İslâm hat sanatı bu anlamda zekânın, sözün ve yazının mükemmel imtizâcını yansıtmaktadır. Goethe'nin tasavvur ettiği zekâ, söz ve yazı sentezi (hüsn-ü hat) insana öylesine estetik bir haz ve doyum verir ki insan ister istemez bu muhteşem imtizaç karşısında ihirâm etmek mecburiyetinde kalır. Bu yüzdendir ki *Doğu Batı Divanı*'nın şairi, Divan'ı için yazdığı şiirlerinden bazılarının etrafını hat sanatına özenircesine bizzat kendisi tezyin etmiş ve bundan daha da önemlisi eserinin birinci baskısının kapağına böyle bir hüsn-ü hattı yerleştirmeyi vazgeçilmez bulmuştur. Ayrıca Goethe, Müslümanların bu "zekâ, söz ve yazı sentezi"ne (hüsn-ü hat) samimî bir kudsîlik atfettiklerinden ve bu yazıya derin hürmet duyduklarından haberdardı, bu durumu takdir ve hayranlıkla karşılıyordu. *Doğu Batı Divanı*'nın *Notlar ve Tetkikler* bölümünde bu duruma işaretle buyuruyor ki: "*Mesnevî*'nın harikulâde ciltlenmiş bir nüshasını elinde tutan bir Şarklının, sanki bu kitap Kur'an'mış gibi ona derin bir hürmetle baktığına ve saygılı davrandığına bizzat şahit oldum." (Aktaran: Katharina Mommsen, *Goethe und die Arabische Welt*, Frankfurt am Main 1988, s. 46 – 47)

[12] Abraxas: Muskalardaki büyü sözleri.

Freisinn • Hür Fikir——s. 175

[13] *Fundgruben des Orients*'in 4. cildi, sayfa 36'da Engelhardt'ın İnguşları ziyaretinden bahsedilir. Burada esareti istenen bir adam, hürriyet ihtirasını şöyle cevaplar: "Kalpağımın üzerinde yalnız yıldızları görmek isterim."

[14] Şark şiirinin en ışıklı yolu yıldızlar Goethe'yi de büyülemektedir. Yıldızlar doğrudan doğruya mistik bir âleme işaret etmektedirler. Yücelişin, arınmanın ve kurtuluşun sembolüdür yıldızlar. Yıldızlar aynı zamanda teolojinin vazgeçemeyeceği, vazgeçemediği ışıklı bir yoldur. Kur'an-ı Kerim de, *"Onlar bu alâmet ve yıldızlar ile yol bulurlar."* (Sûre 16/16) denmektedir.

s. 175 —— Talismane • Tılsım

[15] Ve *"lillâhi'l-maşrıku ve'l mağrib. Fe'eynemâ tuvellû fe-semme vechullah (Doğu da Batı da Allah'ındır. Hangi yöne dönersen dön, Allah'ın yüzü ile karşılaşırsın.)"* (El-Bakara 2/115) Görüldüğü üzere Goethe, burada sadece yukarıdaki âyetleri derûnîleştirmiş ve şiir olarak vermiştir. Yukardaki âyetlerin bir tercümesi olan bu mısralar Geothe'nin inanç ve iman konusundaki temel tavrını yansıtmaktadır. Daha önceki mısralarla bir bağlantı kurulduğunda şair, inanç mevzuunda yıldızlar kadar hür olmak istemektedir. Esasen Goethe, din ve inanç meselelerinde ne kadar hür bir tavır takındığını hem eserleriyle hem de hayatıyla göstermiştir. *Divan* bunun en bariz örneğidir. Hammer Purgstall, *Fundgruben des Orients* adındaki derginin başına Bakara Sûresinin bu âyetinin tercümesini epigraf olarak almıştır. Hammer'in tercümesi şöyledir:

> «Gottes ist der Orient, und Gottes ist der Okzident;
> Er leitet, wen er will, den wahren Pfad.»

Goethe'nin bu dörtlüğünün üçüncü ve dördüncü mısraları önceleri şöyleydi:

> «Auch den Norden wie den Süden
> Hat sein Auge nie gemieden»
>
> *Kuzeyi de güneyi de*
> *O'nun gözü kaçırmaz.*

[16] Bu mısrada geçen "Rechte" kavramıyla ilâhî irâde kasdedilmektedir.

[17] Almanca *Richte*, Şeriat kelimesinin karşılığıdır. Burada, "Gib du meinem Weg die Richte!" mısraı "Beni şeriattan ayırma!" diye tercüme edilmeliydi, ancak bu durumda Goethe'yi bugünkü anlamda bir şeriatçı yapmış olurduk ki, Goethe'nin böyle bir niyeti olduğunu söylemek doğru olmazdı. O yüzden "Beni doğru yoldan ayırma!" diye tercüme etmeyi tercih ettik. (Bak: Peter-Anton von Arnim, "Goethe als Leitfigur eines deutschen Islam", Iran Spektrum 2005, Nr. 4 içinde, s.35.) Üçüncü mısrada Kur'an-ı Kerim'in Fâtiha Sûresinin 4-7. âyetlerine telmih vardır: *"Yalnız sana kulluk ederiz ve yalnız senden yardım dileriz. Bizi doğru yola ilet. Nimetine erenlerin, gazabına uğramayanların ve sapmayanların dosdoğru yoluna!"*

[18] Dünyadaki tüm adaletsizliklere, çelişkilere ve olumsuzluklara rağmen şair, adalete ve hayata olan inancını kaybetmiyor. Bu durumlarda ilâhî adalete ve mutlak irâdeye teslimiyeti kabul ile başka bir yerde diyor ki:

> *Wie es auch sei, das Leben, es ist gut.*
> Ne olursa olsun hayat güzeldir.

Kur'an-ı Kerim'in ilk sûresinde O'nun kurtarıcılığına ve klavuzluğuna teslimiyetle şöyle niyaz edilmesi istenir: *"Bizi dosdoğru yola ilet, nimet bahşettiklerinin yoluna; gazabına uğrayanların ve sapıklarınkine değil."*

Ve nihayet *Faust*'un ölümsüzlük itikadını hatırlatan bir bitiş sahnesi:

Mit dem Staube nicht der Geist zerstoben,
Dringet, in sich selbst gedrängt, nach oben;

Karışmış olsa da ruh toz-toprak ile,
Yüceltir yukarılara, inerek kendi içine.

Ne var ki *Faust*'ta dile getirdiği düşünceyi Goethe burada da savunur. Buna göre öbür dünyaya ait tasavvurları bize veren bu dünyadır; yani öbür dünyada da herkes aynı şekilde ölümsüz değildir, bilakis herkes bu dünyadaki faaliyetleri marifetiyle ölümsüzlüğü hakediş tarzına ve hakkına göre ebedîleşecektir. Yahut da tam aksi, yok olup gidecektir. Tıpkı *Faust*'ta olduğu gibi burada da Goethe, aktiviteye, işe, çalışmaya, faaliyete önem vermekte, faaliyeti hem dünyevî hem uhrevî varoluşumuzun vazgeçilmez şartı, ebedîleşmemizin sebeb-i kaziyesi, delili olarak yüceltmektedir:

Ob ich Ird'sches denk' und sinne,
Das gereicht zu höherem Gewinne.

Gerçi fikrim ve zikrim dünyevîdir,
Yüce mükâfatlar için yeterlidir.

Aslında bu mısralarla Goethe, *Faust*'taki Hıristiyan dünyadan, cennet ve cehennem anlayışından kopmuştur. Burada şair tümden Kur'an atmosferine girmiş, faaliyet düstûruyla Tanrı'nın ebedî rahmet ve merhamet yörüngesine tutunmaya çalışmıştır. Şair burada Homer' den, Pindar'dan, Prometheus'dan hiç söz etmemektedir. Burada dekor tamamen değişmiştir. Ve de değişim dehşetli bir değişimdir. Batıda o zamana kadar hiçbir şairin başaramadığı, düşünemediği ve hatta hayal edemediği bir sahne değişimidir bu. Bu zamana kadar Batı'da hiçbir şair, binlerce yıldan beri beslendiği Grek kültüründen ve Hıristiyan inancından bu derece uzaklaşamamıştır. Şairin ebedî olarak Yunan ve Hıristiyan kültürünü terkettiğini söylemek, şüphesiz abartılı bir iddia olur; ancak, Batı tefekkür tarihinde hiç kimse böylesine bir atılımla kendi gök kubbesinden kopup, başka sanat ve tefekkür ufuklarına, başka bir metafizik âleme açılamamıştır. Altmış beş yaşlarındaki bir şairin, bir çocuk inancıyla, bir çocuk neşesiyle başka bir kültür coğrafyasında hayat araması, mutlu olması, bu kültürün şiirine, sanatına ve inanç değerlerine hayranlıkla sarılması misli görülmüş bir olay değildir.

Goethe, bu suretle demirlediği Doğu'da hiçbir şekilde kendini kaybedecek kadar bir dionizik sarhoşlukla dolanmamış, bilakis nerede duracağını bilmiştir. Sözgelimi o, İran topraklarına kadar hiç endişesiz gelmiş, ama Hint sınırını pek tecavüz etmemiş ve bu sınırda durmuştur. Bu itibarla onun Doğu kültür coğrafyasındaki poetik yolculuğu gayet şuurlu ve istikrarlıdır. Gerçekten o büyük dehâ ne aradığını bilen, aradığını bulan ve tıpkı kadîm Yunan kahramanlarının en kıymetli ganimetlerini Olemp'e, Atina'ya ve Delhi'ye göndermeleri gibi, bulduklarını yine bilinçli bir şekilde kendi kültür iklimine taşıyan

gerçek bir kültür adamıdır. Bu asîl tavrıyla ve şaşmayan bakışıyla o, Doğu'da ve Batı'da gerçek bir önderdir. Bu cümleden büyük şairin Divan'ına aldığı Kur'an âyetleri de rastgele seçilmiş âyetler değil, bilakis onun dehâsının ve keskin zekâsının bir nişânesi mesabesindedirler. O bir heykeltraşın yontacağı mermeri araması gibi Doğunun, İslâm medeniyetinin en güzel şiir, fikir, efsâne ve sanat nümûnelerini aramıştır.

s. 176

[19] Şeyh Sadî, *Gülistan* adlı eserine şöyle başlar:

"Bismillahirrahmanirrahim, Minnet, varlığı kendinden olan Ulu Tanrı'ya yaraşır ki ona edilen kulluk yakınlığa sebep; nimetlerine şükür, nimetin artmasına vesiledir. Alınan her nefes ömrün uzamasını; verilen nefesler de vücudun rahatlamasını muciptir. Demek ki: Her bir nefeste iki nimet vardır, her nimet için de bir şükür lazımdır.

Beyit:

Sayısız ni'metini gördüğümüz Mevlâ'nın
Şükrünü eyleme kabil mi bi-hakkın îfâ?"

Adam Olearius, Şeyh Sadî'nin *Gülistan*'ını 1661 yılında Almanca'ya tercüme etmiştir. "Halkların Sesi"ne pek kulak veren Herder, bu tercümeyi dikkatle okumuş ve bu eserden aldığı ilhamla yeni şiirler yazmıştır. Bu şiirlerden birisinde Sadî'nin yukarıdaki mısralarını tematize etmiştir:

Lob sei dem ewigen Gott! Ihm nahet wer ihm gehorchet;
Wer ihm dankend geniesst, zweifach des Gebenden Huld;
Wie der Athem, der in uns zieht, das Leben erweitert,
Wie der Athem, den wir wieder verathmen, erquickt.

Senâ ebedî Tanrı'yadır! İtaat eden yakın olur O'na;
O'na şükürden hoşlanan, iki türlü mazhar olur lûtfuna;
İçimize çektiğimiz, hayat bahşeden nefes gibidir sanki,
Soluklandığımızda bıraktığımız nefes gibi arındırır bizi.

Aynı fikrin bir başka yansıması da 1782 yılında Merkur'da yer almıştır. Eismond adında bir Alman şairin yazdığı bu şiir şöyledir:

So oft der Athem in uns zeucht,
Erneut er unser Leben;
So oft der Athem von uns fleucht,
Erfreut er unser Leben.
In jedem Athemzug ist zweifach seine Huld
Und unsre Schuld.

Teneffüs ettiğimiz müddetçe,
Yeniler hayatı bu soluk;
Nefes verdiğimiz sürece,

Neşelendirir hayatımızı.
Her nefes alıp vermede iki türlü lûtuf vardır
Ve bu taahhüdümüzdür.

Sadî'yi hem hocası Herder'den hem de Olearius'un tercümesinden tanıyan Goethe, bu şiiriyle Sadî'nin düşüncesini biraz daha geliştirmiştir. Sadî'nin şiirinde nefes alıp vermek Allah'ın bir lûtfudur ve vücuda hayat verir. Goethe ise nefes alıp vermeden doğan muvazeneyi bir mecaz olarak kullanır. Buna göre her varlık Polarität (tezatlar/kutuplar kanunu; kutbiyet; bir mıknatısın kutupları gibi çekme veya itme özelliklerine sahip olma; birbirine taban tabana zıt iki ayrı eğilimin etkisiyle hareket etme hali) kanununa tâbi olarak varolur. Bu şiirin bir mısraında Goethe, "So wunderbar ist das Leben gemischt. (*Böylesine harikulâde bir karışımdır hayat.*)" der. Nefes alış-verişin birbirini etkilemesinden doğan ritimdir ki, ölüm, ıstırap ve kader muammâsının anlaşılmasına yardım eder.

Du danke Gott, wenn er dich preßt,
Und dank ihm, wenn er dich wieder entläßt!

Allah'a şükret seni sıktığı zaman,
Ve şükret O'na tekrar bıraktığı zaman!

Istırap ve sevinç varoluşun iki kutbudur. Ölüm olmadan doğum düşünülemez. Hayatı karanlıklaştıran "sıktığı zaman" ifâdesi, aslında hayatın vazgeçilmez bir şartıdır. Goethe bu "sıkma" halini bir rahmet olarak kabullenir, hatta kabullenmekten de öte bunun için Tanrı'ya şükreder. Zira o, Tanrı'nın nefes alış-verişte, 'sıkma' ve 'bırakma"da tecelli ettiğine inanır. Kendi gücünün farkına varabilmesi için insanın, muhtaç olması gerekmektedir. İhtiyaç ne kadar şiddetli olursa, yardım da o kadar hızlı gelir. O yüzden Goethe'ye en yakın mistik düşünür Meister Eckhart der ki: *daz snelleste tier daz iuch treit ze vollkommenheit daz ist lîden /kemâle en hızlı ulaştıran at ıstıraptır.*

Polarität, Goethe'nin çok kullandığı bir tabirdir. *Divan*'dan çok diğer eserlerinde, özellikle *Faust*'ta bu kavram oldukça geniş anlamda kullanılır. İnsanların nefes alıp vermesi Tanrı'nın faaliyetlerine teşmil edilir. Tabir caizse Tanrı'nın nefes alıp vermesi O'nun müessir olmasına işarettir: "Nemo contra deum nisi deus ipse" yani *İlâhi varlık müessir varlıktır.*

"Polarität", Goethe için bir varoluş kanunudur; *Faust*'ta bu durumu şöyle dile getirir:

In Lebensfluten, im Tatensturm
Wall ich auf und ab,
Wehe hin und her!
Geburt und Grab,
Ein ewiges Meer,

Ein wechselndes Wehen,
Ein glühend Leben,

Hayat tufanında ve olaylar fırtınasında
Aşağı yukarı inip çıkıyor,
Dolanıp duruyorum!
Doğum ve mezar,
Ebedî bir deniz...
Değişik bir faaliyet,
Ateşli bir hayat...

Aslında Goethe'nin bütün eserlerinde bu taban tabana zıt eğilimler, kutuplaşmalar (Polarität) bir hayat düstûru olarak kabul edilir ve vurgulanır. Sözgelimi atalet ve faaliyet, nefes alıp verme, hayat ve ölüm, söz ve sükût sürekli bir varoluş prensibi olarak verilir. *Wilhelm Meister'in Seyâhat Yılları*'nda Şeyh Sadî'yi ve Mevlâna Celâleddin Rûmî'yi hatırlatırcasına söz ve sükûtun düellosuna şahit oluruz. Romanın kahramanlarından Montan, Wilhelm'i şöyle aydınlatır: "Söylemesi kolay: Düşünmek ve yapmak, yapmak ve düşünmek; işte bütün hikmetin topyekûn hesabı. Öteden beri tanınmış, öteden beri yapılmış; böyle olduğu halde fertler tarafından bir bir idrak edilmemiş. Her ikisi de hayatta nefes alıp verme gibi durup dinlenmeden, sonsuz olarak devam edip gitmek zorunda; tıpkı sual sorup cevap vermek gibi, biri ötekisi olmadan vukubulmayacak. Kim ki akıl perisinin yeni doğan insanın kulağına gizlice fısıldadığı şeyi, yani yaptığını düşünce mihengine vurup düşündüğünü tatbike koyulmayı, kendine kaide ittihaz ederse yanılmaz, yanılsa bile çabuk doğru yola döner." (Goethe, *Wilhelm Meister'in Seyahat Yılları II*, s. 392)

Goethe, *Faust*'ta da aynı noktaya temasla şöyle der:

Ein Teil von jener Kraft,
Die stets das Böse will und stets das Gute schafft.

Ben o gücün bir parçasıyım ki, o devamlı iyiliği ister fakat şerri yaratır.

s. 176 —— Vier Gnaden • Dört Lütuf

[20] Doğu'daki bilgeler hikmetlerini, daha iyi anlaşılsın diye efsâne, masal, hikâye, vecize ve atasözleriyle süslerler. Bütün bu hikmetli sözleri kafiyeli söylemeye önem verirler. Öyle ki âlimler, tabiî bilimleri öğretirken bile hikmetli ve kafiyeli sözlerle iddialarını savunmaya ve temellendirmeye gayret etmişlerdir. Bu yüzden Araplar, Allah'ın kendilerine böyle bir üstün kabiliyet bahettiğine inanmışlardır. Bunun haricinde dört hususta Allah'ın kendilerini diğer halklara üstün kıldığını savunurlar: Birincisi turban ki, kralların taçlarından daha çok kendilerine yakıştığına ve süslediğine inanırlar. İkinci olarak çadır kurma kabiliyeti. Araplar, kendi çadırlarının fevkalâde mimarî eserlerden ve binalardan

daha güzel göründüğüne inanırlar. Araplar kılıç yapmayı da çok önemserler. Birer sanat eseri olan kılıçlarının kendilerini, muhkem kalelerden ve hisarlardan daha iyi koruduklarını iddia ederler. Ve son olarak şiir konusunda aşılamaz olduklarını; kendi şiirlerinin başka halkların tüm yazılarından ve kitaplarından üstün olduğunu kabul ederler.

Goethe bu konudaki bilgileri Chardin, *Voyages*, T. 5. s. 258'den almıştır.

At sırtında, vahalarda ve çadırlarda, şehirlerden ve siyasi kargaşalardan uzak bir hayat yaşamak romantik bir özlemin eseridir. Goethe bu özlemi gerçekten duymuştur. Yıldızlı Şark semaları altında şiirler okuyarak kervanlarla ağır aksak yol almak onun şair fantezilerine pek uygundu. Esasen Goethe, İslâm kültürünün Ortaçağ'da Batı kültüründen çok daha ileri ve üstün olduğunun farkındaydı. Keza ilk defa Haçlı Seferlerinde karşı karşıya gelen Doğu ve Batı'nın bu karşılaşmalarında, sadece siyasi ve askerî bakımdan bir takım gerçekler ortaya çıkmakla kalmamış, bilakis siyasi ve kültürel bakımdan Doğunun Batıdan üstün olduğu da anlaşılmıştır. O zamanlar Akdeniz, İslâm kültürünün hâkimiyetindeydi ve halifeler Afganistan'dan Mısır ve Kuzey Afrika'ya kadar uzanan muazzam bir güce sahiptiler. O zamanlar Batı'da Ren nehrinin doğusunda daha şehirler bile oluşmamışken Doğu'da kalabalık Müslüman şehirler hem ticarî hem kültürel bakımdan Helen şehir kültürünü kendi hayat tecrübelerine göre yeniden şekillendiriyor ve kendilerine malediyorlardı. Doğu şehirlerinde sadece ilâhiyat ve ticaret öğretilmiyor, bilakis felsefe, şiir ve müspet ilimler de öğretiliyordu. Dahası Halifelerin saraylarında yüksek ücretlerle tercümanlar kadîm Yunan felsefesini ve ilimlerini birbirleriyle yarışırcasına Arapça'ya çeviriyorlardı. Özetle söylemek gerekirse Doğu'da yaratıcı zekâ o zamanlar her bakımdan Batı'dan daha faaldi; matematik, kimya, asronomi, felsefe, teoloji ve şiir fevkalâde meyveler veriyordu. Batı hem müspet bilimlerde hem de tüm kültürel alanlarda Doğu'nun gerisindeydi. Denilebilir ki Ortaçağda şiirin, sanatın, müspet ilimlerin, teoloji ve felsefenin vatanı büyük ölçüde Doğu idi. Batı'nın yaptığı ise tüm sanat ve bilim dallarında Doğu'nun hikmet ve felsefesini olabildiğince hızlı bir biçimde başta Latince olmak üzere Avrupa dillerine aktarmaktan ibaretti. Ancak Batı bunu yaparken her mukallidin mucide duyduğu o gizli yahut aşikâr kin ve vicdan ezikliğiyle yapıyordu. Doğu'nun üstünlüğüne duyulan bu kin, nefret ve isyan, iyi araştırıldığında Haçlı seferlerinin ardındaki psikolojik saikleri tespit bakımından fevkalâde önemli bir açıklık kazanmış olur. Ne var ki Batı'nın böylesine bir isyan, yıkma ve bastırma psikolojisiyle başlattığı Haçlı Seferleri, her şeyden önce ve daha çok Doğu'ya karşı beslediği ve büyüttüğü kendi önyargılarını yıkmağa yaramıştır.

Bu gerçeği görenlerin başında Lessing ve Herder'den sonra Goethe gelir. Goethe, bu hakikati sadece görmekle kalmamış, bilakis meseleyi öylesine şahsîleştirmiş ve derûnîleştirmiştir ki onun muhteşem muhayyilesinden hari-

kulâde bir eser doğmuştur. *Doğu Batı Divanı*, Goethe'nin muhayyilesinin hayâl ve gerçekten, Doğu'nun sanat ve kültür malzemesinden ördüğü renkli bir şiir halısıdır.

Şimdi tekrar şiire döndükte, "Vier Gnaden" başlıklı şiirin son iki kıtasını şairin bizzat kendisi yorumlamıştır. *Divan*'ın "Notlar ve Tetkikler" bölümünde Goethe, "Çiçekler ve Değişik İşaretler" başlığı altında buyuruyor ki, kızlar şallar üzerine dokudukları nakışlar ve çiçek motifleriyle sevgililerine mesajlar verirler. Sevgili bu motiflerle, çiçeklerle verilmek istenen mesajları anlar ve bunlara şiirlerinde cevaplar verir. Bu şekilde bir aşk dili yaratılmış olur. İtiraflar, vedalaşmalar, buluşmalar çiçeklerin sembolik diliyle ifade edilerek, aşk ve hasrete çiçeklerin rengini ve kokusunu taşırlar.

Ve çiçekleri terennüm ederim sâkin,
Döktürürüm yukardan aşağı şalından;
Kendine ait olanı pek iyi bilir,
Benim içinse hep lütufkâr ve neşelidir.

Sofranızı süslemeyi pekâlâ bilirim,
Onu çiçekler ve meyvelerle donatırım;
Hikmetli şiirler de isterseniz birlikte,
İşte size taze şiirlerimden sunuyorum.

Bununla birlikte *Divan*'ın iki farklı teması daha meydana çıkmış oluyor: Öğretici şiir ve bilhassa aşk.

Doğu Batı Divanı'ndaki aşk şiirleri üçüncü bir basamağı gösterir. Burada aşk, hiçbir şekilde beden ötesi değildir, ancak tamamıyla derûnîleştirilmiştir. Burada sadece hisler yüceltilmemektedir, bilakis kalbin harareti yükselmekte ve ateşi alevlenmektedir. O itibarla kullanılan şiir formu, sadece eski tecrübeleri yeni bir tarzla tekellüm etmeye yaramakla kalmaz, bilakis ruhun derinliklerindeki esrarın esirgenmesine, korunmasına da yardımcı olur. Bu suretle Goethe, şiirini herhangi bir İran şairinin, özellikle Hâfız ve Sadî'nin bir mısraıyla irtibatlandırır yahut onların bir mısraının yarattığı yankıya cevap olarak yazmış olur. Buradan hareketle Goethe'nin şiirini Doğu ve Batı arasındaki bir diyaloğ olarak anlamak mümkündür. Aynı şekilde onun şiir yazma anlayışını da diyalektik tarz olarak yorumlamak caiz olsa gerektir. Buradan hâsıl olan netice şudur ki geçmiş çağlar, kültürler ve evrensel şahsiyetler karşılıklı olarak birbirlerini etkiler ve verimli kılarlar.

s. 177 —— Geständnis • İtiraf

[21] Goethe, başlangıçta bu şiire başlık olarak "Unverborgenes" (Gizlenmeyen Şey) başlığını uygun görmüştü, sonra nedense değiştirmiş. Burada gizlenmeyen

dört şey mevzubahis edilmektedir ki Goethe bunları 1529 yılında "Atasözleri" (Joh. Agricola, *Sprichwörter*) başlığı altında yayınlanan bir eserden öğrenmiştir. Bunlar ateş, öksürük, sükûnet halinden inhiraf ve aşktır.

Elemente • Gerçek Şiir —— s. 177

[22] Goethe, Jones'in *Poeseos Asiaticae* adlı eserinde (s. 230–305) Asya şiirinin hangi unsurlardan beslendiğine dair mülahazalar okumuş ve Jones'in saydığı üç unsura –bunlar savaşma gücü, aşk ve çıkışmadır- dördüncü bir unsur daha ilave etmiştir ki bu "şarap"tır.

[23] Goethe'nin bu şiiri, Hâfız'ın aşağıdaki şiirine bir cevaptır:

Bittern Wein verlange ich! Dessen
Stärke selbst die Männer umwirft!
Dass ich von den Erdenplagen
Doch ein wenig ruhen möge!

Bringe Wein! Wer könnte sischer
Bleiben vor des Himmels Raubsuscht,
Wenn dort Sohre Lauten schlaget
Und Merich die Waffen traget.

"Öyle sert bir şarap isterim ki kuvveti, insanı yıksın, kendinden geçirsin... Ben de bu suretle bir an olsun, dünyayı da unutayım, kötülüklerini de... biraz olsun huzura kavuşayım!
Şarap sun... Cenk çalan Zühre'nin oyunuyla Mirrih'in silâhşorluğuna güvenip feleğin hilesinden emin olmaya gelmez. Kimse kaderden kurtulamaz." (Gölpınarlı, s. 290)

Sir William Jones, Doğu şiiri ile alakalı yaptığı sınıflandırmada özellikle hicivleri ve aşk şiirlerini vurgular. Araplar ve Farslar sürekli daha zengin mecazlar ve ateşli fantezilerle aşkı terennüm etmişlerdir. (Jones, *Poeseos asiat.*, commentar. s. 295–305.)

Kadim zamanların Arapları, kabileler halinde kültür ve eğitimden uzak bir hayat sürdürüyor ve savaş, intikam ve zafer özlemiyle tutuşuyorlardı. Kabileler arasındaki bu bitip tükenmek bilmeyen savaşlarda şairler, kabileleri sürekli yeni savaş şiirleriyle ateşliyorlardı. Hatta kahraman savaşçıların birçokları bizzat şairlerden oluşuyordu. Araplar hicvi, metin, sert, yakıcı ve heybetli bir atılımla kullanmışlardır. (Jones s. 231. s. 312.)

Şiirin bu iki unsurundan biri intikam, nefret ve düşmanlıktan kaynaklanan hicivse, diğeri şaraptır ve şarabı lirizmin bir aracı olarak şiirlerinde Hâfız kadar ustalıkla kullanan başka bir şair yoktur.

Sir William Jones (1747–1794), Latincenin dışında Arapça, Farsça, Türkçe, Almanca, İtalyanca, Fransızca ve Portekizce biliyordu. Jones, 1768 yılında Londra'da Viyanalı bir saray diplomatı olan Kont Rewiczky (1737-1793) ile de

tanışmış ve uzun yıllar Şark Edebiyatı hakkında mektuplaşmışlardır. Türkçe, Arapça ve Farsça bilen Rewiczky, İstanbul'da bir müddet diplomatlık görevi deruhte etmiştir.

s. 178 —— Erschaffen und Beleben • Yaratmak ve Canlandırmak

[24] *Elohim*: İbranice Allah demek olan Eloah'ın cem'idir.

[25] Goethe, balçıktan yaratılan insanın soluklandığında hapşırdığını Hammer'in Arapça, Farsça ve Türkçe kaynakları kullanarak derlediği "*Rosenöl*" (1813, s. 21) adlı kitabından okumuştur.

[26] Hz. Allah, insanı toprak karışımından halketmiştir. Daha sonra da yarattığı bu balçık insana nefes almasını emretmiştir. Böylece ruh insanın ağzından göğsüne, kalbine inmiştir. İnsan nefes alıp verdikçe ciğerleri şişmeğe ve kalbi kan ile dolup, kan pompalamaya başlamıştır. Kalbin bastığı kan beyni besleyince Hz. Âdem, hapşırmış ve gözünü açmıştır. Goethe, yaratılışla ilgili bu bilgileri Hammer'in çeşitli İslâm kaynaklarından derleyip tercüme ettiği *Rosenöl* I, s 21'den ve Chardin, *Voyages*, T. 9. s. 296'den okumuştur.

Bunlardan başka Hâfız'ın *Divan*'ından da istifade etmiştir:

Ihr Engel an der Schenkethür,
Lobsinget euren Preisgesang,
Die Säuerung von Adamsstoff,
Nichts anders ist der Trinker Thun.
(Hafis, *Diwan* I, s. 233)

"Ey melek, aşk meyhanesinin kapısında dur da Tann'yı tespih et.
Çünkü adamın hamurunu orada yoğururlar!" (Gölpınarlı s. 114)

İçmek demek, Âdem'in yoğrulduğu hamuru mayalamaktan başka bir şey değildir, onun anlayışına göre. Dünya toprağından yuğrulan bu hamurun mayalanması olmamış olsaydı insan, tatsız, katı bir külçe olarak kalmış olacaktı. Böyle yazıyor Hammer, *Hâfız Divanı*'ndaki aşağıdaki mısralara yazdığı kommentarda.

Du frommer Mann, o halte mich
Nicht ab vom Weine,
Es wurde mein Staub am Schöpfungstag
Mit Wein geknetet.
(Hafis, *Diwan* I. s. 106.)

Ey sâf sofi, beni şarap içmeden menetme.
Hakîm Tanrı, ezelde hamurumuzu halis şarapla yoğurmuş.

Einstens wurde der Staub des Körpers
Abgeknetet mit dem Wein,
Sagt, was fordert ihr, ihr Tadler,

Kann darauf Verzicht ich thun.
(Hafıs, *Diwan II*, s. 182.)

"Zamane ne vakit vefakâr oldu ki? Şarap kadehini getir de Cem ve Kâvus'un maceralarını anlatayım.
Amel defterimin karalığından korkmam. Mahşer günü, onun feyziyle bunun gibi yüzlerce defteri dürer, devşiririm!" (Gölpınarlı, s. 338)

Hammer, *Die Geschichte der schönen Redekünste Persiens*, s. 185'de Mevlâna Celâleddin Rûmî'nin şu beytini aktarmıştır:

Ich sage dir warum aus Thon Huris geformt sind:
Weil er durchduftet ward vom Ambrahauch der Liebe.

Sana hurilerin neden balçıktan yaratıldığını söyleyeyim.
Çünkü balçık aşkın amber kokusuyla soluklandırılmıştı.

Hz. Âdem'in yaratılışı Kur'an-ı Kerim'in 15. Sûresinin 26. âyetinde anlatılmaktadır: *"Biz insanı, kuru çamurdan, biçim verilmiş kara balçıktan yarattık."*

Phänomen • Görüntü ——s. 178

[27] Goethe, "Farbenlehre" (Renkler Teorisi) başlıklı kitabında, "Bizatihi renk gölgelidir" demektedir. Aynı eserin başka bir yerinde de yine: "Die vollendete Trübe ist das Weisse" yani bulanıklık tamam olunca beyaz doğar, buyurmaktadır.

"Phöbus", ışık Tanrısı Apollon'un lakabıdır ve ışık ve saflık anlamına gelir. Burada varlığın karanlık arka planını ışıklandıran renkli şiiri sembolize etmektedir. Son kıta ise, yaşlanmasına rağmen şairin, aşkı bir mukadderat olarak kabul ettiğini göstermektedir.

Bu şiir bir seyahat gününün hatırası olarak yazılmıştır. O gece şiddetli bir yağmur yağmış, sabahleyinse güneş sıcak yüzünü gökkuşağının üzerinde gösterivermiştir. O zamanlar Marianne von Willemer ile tanışmayan Goethe, bunu uğurlu bir işaret olarak yorumlamış. Esasen Goethe, bir tabiat araştırmacısı olarak ebemkuşağını ötedenberi merak etmiş ve başta *Faust* olmak üzere eserlerinde onunla ilgili olarak yorumlar yapmıştır.

Şunu da göz ardı etmemek lâzımdır ki Goethe, iyi bir Kitab-ı Mukaddes okuyucusuydu ve Musa'nın Birinci Kitabı bölümünde gökkuşağı hakkındaki âyetleri okumuştu. Bu âyetlerde (I. Musa 9/13–15) gökkuşağı hakkında şöyle deniyordu:

"Yayımı buluta koydum, ve benimle yerin arasında bir ahit alameti olacaktır. Ve vaki olacaktır ki, yerin üzerine bulut getirdiğim zaman, yay da bulutta görünecektir ve benimle sizin ve yaşıyan her beden sahibi mahlûkun arasında olan ahdimi hatırlayacağım."

Goethe için gökkuşağı dindirilmeyen hasretin ve gerçekleşmeyen rüyaların sembolüdür. Goethe'nin bir de "Regenbogen" başlığıyla müstakil bir şiiri vardır ki, şöyledir:

Frohe Zeichen zu gewahren
Wird der Erdkreis nimmer müde;
Schon seit vielen tausend Jahren
Spricht der Himmelsbogen: Friede!

Müjdeli bir haber vermek için
Asla yorulmaz küre-i arz;
Binlerce yıldan beri hep
Barış! diye seslenir gökkuşağı.

s. 179 —— Liebliches • Hoş ve Sevimli Olan

[29] Şiraz, Hâfız'ın doğduğu şehirdir. Şairin kendisi bu şehri şöyle anlatır:

Heil Dir Schiras und deiner unvergleichlichend Gegend!
(Hafis, *Diwan* II, s. 63)

"Ne hoştur Şiraz; ne hoştur o misli bulunmayan şehir. Yarabbi, sen zevalden koru!
Rüknâbâd'ımız daima şen olsun... en duru suyu, Hızır ömrünü bağışlamakta." (Gölpınarlı, 283)

Rüknâbâd, Şiraz'da bulunan pek güzel bir ırmaktır. Caferâbâd, Hâfız'ın da kabri bulunan Musallâ'ya yakın ve Rüknâbâd ırmağı kıyısında bir gezinti yeridir. Hâfız, *Divan*'ında bununla ilgili olarak şöyle der: "Caferâbât'la Musallâ arasından esip gelen şimal rüzgârı, seher yelinin kokusuyla karışır da gelir."

Tabiat Şiraz'a oldukça cömert davranmış, hayat için gerekli her türlü bitki ve meyveyi bol bol vermiştir. Goethe, okuduğu seyahat yazılarından Şiraz'da özellikle tahıl, üzüm, limon, mandalina, nar, hurma gibi meyvelerin çok olduğunu ve bu arada en kaliteli şarapların burada yapıldığını öğrenmiştir. (Tavernier, *Reisebeschreibung* s. 44)

Şiraz'ın bahçeleri de pek meşhurdur. O zamanlar İran'ın başkenti olması hasebiyle kente büyük önem verilmiş, gül bahçeleri ve selvilerin gölgelediği büyük hıyabanlar (ana caddeler) can sıkıntısından uzak, âsûde bir hayat yaşanmasını kolaylaştırmıştır. Hâfız döneminde Şiraz, misli görülmemiş bir çiçek cenneti olarak ün yapmıştır. (Chardin, *Voyages*, T. 5. s. 276) Goethe, Şiraz'ı soğuk ve bulutlu Kuzey ile karşılaştırırken aslında tüm sıcak Doğu'yu Kuzey'le, savaş ve siyasi çalkantıların yorup bunalttığı Batı'yla karşılaştırmış oluyor ve zihnen gökyüzünün daha mavi ve derin olduğuna inandığı Doğu'ya iltica etmiş oluyordu.

Zwiespalt • İhtilaf — s. 179

"Mavors": Merih, savaş tanrısıdır. Cupido ise Hâfız'ın şiirindeki Zühre'dir, yani aşk tanrısı, daha doğrusu Zühre (Venüs)'nin oğlu. Cupido ile Mavors arasındaki anlaşmazlık, zıtlık Hâfız'ın bir gazelinde de Zühre ile Merih arasında hüküm sürmektedir:

[...] Wer könnte sicher
Bleiben vor des Himmels Raubsucht
Wenn dort Sohre Lauten schlaget,
Und Merih die Waffen traget...

"Şarap sun... Cenk çalan Zühre'nin oyunıyle Mirrih'in silâhşorluğuna güvenip feleğin hilesinden emin olmaya gelmez. Kimse kaderden kurtulamaz." (Gölpınarlı, s. 290)

[31] "Kriegsthunder", ibaresindeki "Thunder" İngilizce bir kelimedir ve gök gürlemesi anlamına gelir. "Kriegsthunder", "Kriegsdonner" yani savaş gürültüsü demektir.

— s. 180

[32] Goethe, Hâfız'ın şu gazelinden etkilenmiştir:

Biterrn Wein verlange ich, desen
Stärke selbst die Männer mwirft,
Dass ich von den Erdenplagen
Doch ein wenig ruhen möge.

Bringe Wein! wer könnte sicher
Bleiben vor des Himmels Raubsucht,
Wenn dort Sohre Lauten schlaget,
Und Mehrih die Waffen traget.
(Hafis, Diwan II, s. 75)

"Öyle sert bir şarap isterim ki kuvveti insanı yıksın, kendinden geçirsin... ben de bu suretle bir an olsun, dünyayı da unutayım, kötülüklerini de... biraz olsun huzura kavuşayım!
Şarap sun... Cenk çalan Zühre'nin oyunuyla Mirrih'in silâhşorluğuna güvenip feleğin hilesinden emin olmaya gelmez. Kimse kaderden kurtulamaz." (Gölpınarlı, s. 290)

Hâfız'ın bu şiirini Hammer şöyle tercüme etmiş:

Wie ists möglich, hienieden ruhig zu sein,
Wenn Liebe und Krieg das Leben der Sterblichen unter sich teilen?
(Hafıs, *Diwan* II, s. 75)

s. 180 —— Im Gegenwärtigen Vergangnes • Haldeki Geçmiş

[33] Gül ve zambak Ortaçağ'dan beri dünyevî ve ilâhî sevgiliyi sembolize etmektedir. Goethe 14 Haziran 1782 tarihinde Bayan Charlotte von Stein'a yazdığı bir mektupta şöyle demektedir: "Güzel bir sabah güzel bir bahçede kalbim güller ve zambaklar arasında geziniyormuş gibiydi."

Gençlik yıllarını hatırlayan Goethe, hayatındaki değişimi bir birlik ve bütünlük olarak algılar. Şairin hayatının hiçbir döneminde bir kıralma yoktur. Goethe, pürüzsüz bir hayat yaşamıştır. Hayatın tüm derinliklerini ve yüksekliklerini neşe ile ve Tanrıya şükrederek yaşamıştır. O yüzden şiirin son mısraında sözü Hâfız'a getirerek şöyle seslenir:

Bu şiir ve ifâde tarzıyle
Vardık yine Hâfız'a,
Zira gün biterken pek yaraşır
Zevk ehliyle zevk ziyadeleşir.

Buradan anlaşılmaktadır ki Goethe, Hâfız'ın sadece şiirlerinden değil, bilakis hayat tarzından da etkilenmiştir. Zira Hâfız, Şiraz'da bahar ile birlikte güzel yüzlü Sakileri de sevmekte ve şöyle demektedir:

Voll von Zarten ist die Stadt,
Überall sind Schönheitsbilder,
Freunde, fangt zu handeln an,
Denn es ist die Zeit der Liebe,

Eile! Flieh' der Wein ist rein,
Nütze diese frohen Zeiten,
Wer kann für das nächste Jahr
Frühlingsfreuden dir versprechen?

Zwei Gesellen bleiben noch
In dem Garten Ros' und Lilie,
Beide halten hoch den Kelch
Auf des Freundes Angedenken.
(Hafis, *Diwan* II, 428)

"Sevgililerle dolu bir şehir, her tarafta bir dilber. Dostlar, âşık olacaksınız aşka salâ!
Feleğin gözü bundan daha güzel bir genç göremez, kimsenin eline bundan daha güzel bir sevgili düşemez.
Kim candan terekküp etmiş bir cisim görmüştür ki? Dilerim, eteğine bu topraktakilerin tozu konmasın!" (Gölpınarlı, *Hâfız Divanı*, s. 448)

Hâfız'ın buradaki mısraları ve özellikle de güllerin ve zambakların Sakinin şerefine kadehlerini kaldırmaları Goethe'nin pek hoşuna gitmiş görünüyor.

Evet, Şiraz'daki bu bahçe ve çiçek manzarası şairi gerçekten etkilemiş ki aynı mecazları ve teşbihleri kendi şiirine taşımıştır.

Lied und Gebilde • Şiir ve Suret —— s. 181

[34] *Kendi elleriyle yarattığı oğlu* ifadesiyle Goethe, Ovid'in *Metamorphosen* adlı eserinde bahsettiği Pygmalion mitine telmih etmektedir. Buna göre bir heykeltıraş olan Pygmalion, fildişinden kendi elleriyle yonttuğu kıza âşık olmuştu. Yalvarıp yakarması üzerine de Venüs heykele can vermişti.

[35] Tanrı, "Suların ortasında bir kubbe olsun, suları birbirinden ayırsın" diye buyurdu. (Yaratılış 1, 1-8) Goethe, morfolojisinde birlik (vahdet) ve çokluk (kesret) arasında gidip gelen hayatı görmüş ve ona şekil vermeğe çalışmıştır. Burada Goethe, Polarität (zıt kutuplar) penceresinden hayatı temâşâ etmiştir. Şairin yegâne gayreti şekilsiz olana şekil vermektir, imkânsız olanı mümkün kılmaktır. Goethe bu nazarını ölümsüz bir mecazla şiirleştirmiştir:

Schöpft des Dichters reine Hand,
Wasser wird sich ballen.

Şairin pâk elinde oluşması şiirin,
Kubbeleşmesine eştir suların.

Bir Hint efsânesi bu mısralara ilham kaynağı olmuştur: Efsâneye göre, "Bayan Mariatale bir kadındı, günahkâr Şamadanî'nin karısıydı ve elementlerin hâkimiydi. Bu sihirli güce, ancak kalbi temiz kaldığı ve bakışı şaşmadığı müddetçe sahip olabiliyordu. Mariatale, bir nehirden saf su taşıyor ve hem de bu suyu mucizevî bir şekilde yuvarlak bir küre şekline getirerek taşıyordu. Günlerden bir gün, suya eğildiğinde başının üzerinde uçuşan melek güzelliğinde yaratıklar görür ve büyülenir. Bu yaratıkları görme iştiyâkı Mariatale'nin kalbine yerleşir ve o kalbin saflığını bulandırır. İşte o anda küre halinde taşıdığı su çözülür ve tekrar nehre akar ve bu andan itibaren Mariatale, artık suyu küre haline getirip taşıyamaz olur. Bundan sonra yalnız bir kapla şu taşımaya mecbur kalır." Goethe, 1783 yılından beri bu efsâneden haberdardı ve Sonnerat'ın kaleme aldığı *Doğu Hindistan'a ve Çin'e Seyâhat* (1774–81) adlı kitabı okumuş ve bundan tam 40 yıl sonra bu kadının dramını "Parialegende" başlıklı bir baladında ebedîleştirmişti. Bu şiirde su taşıyan Brehmen kadından şöyle söz edilir:

Seligem Herzen, frommen Händen
Ballt sich die bewegte Welle
Herrlich zu kristallner Kugel...

Kutlu gönüller, huşu ile eller
Kubbeleşir hareketli dalgalar
Harikulâde kristal gülleler...

Şair *Divan*'ı yazmağa başladığında Jacob Grimm, ona bu efsâneyi hatırlatmış, bunun üzerine o da ahlâkî olanın sanata ve şiire etkisini en çok bu efsânede müşâhede ettiğini söylemiştir. Bunun bir nişânesi olarak yukarıdaki şiir vücut bulmuştur.

Zira Goethe hakkında çok güzel bir kitap yazmış olan bayan Schaeder'in ifâde ettiği üzere (G. Schaeder, Gott und die Welt, s. 269), "İnsanın 'nesneden öte faaliyet olarak nitelendirdiği' manevî özler, mâhiyetler ancak, mecazlarla ifâde edilebilir."

Goethe, 11 Ocak 1815 tarihinde Knebel adında bir dostuna yazdığı bir mektubunda şöyle demektedir: "...Ciddi olarak insan Şark'a daldığında, tümden bir denize dalmış gibi olur. Böyle bir durumda alabildiğine geniş suların ortasında yüzmenin güç ve takatını geliştirmenin ne kadar hoş bir şey olduğu aşikârdır."

Goethe bu şiirinde mevzubahis ettiği Fırat nehri ile, muhteşem bir akışı ve değişimi sembolize eden Şark şiirini kasdetmektedir. "Reine Hand" (pâk el) ile de temiz kalplilik, arınmış bir gönül ve nihayet huşu ve vecd hali yahut şairâne konsantrasyon ifâde edilmek istenmiştir.

Şiirin son kıtasının birinci ve ikinci mısralarında suyun ateşi söndürdüğü gibi şiirin de şairin kalp hararetini dindirdiği vurgulanmaktadır. Hakikaten şiir hissiyatın yani kalbin bir lav halinde akıttığı hararetin kelimeler haline gelmesinden başka nedir ki? Esasında normal insanlarla şairler arasındaki fark da bundan ibarettir. Normal insan çektiği ıstıraptan dolayı konuşamaz hale gelirken şair, çektiği ıstırapları, duyduğu acıyı ve kalbindeki gerilimi haykırmaya muktedirdir. *Divan*'daki bu mısralarla *Tasso* adlı eserindeki şu mısralar mahiyet itibariyle birbirine çok benzemektedirler:

Und wenn der Mensch in seiner Qual verstummt,
Gab mir ein Gott, zu sagen wie ich leide,

Çektiği acılarından dolayı dili tutulmuşken insan,
Bana Tanrı neler çektiğimi söyleme kudreti verdi.

Son olarak şunu da ilave edelim ki Goethe, "Lied und Gebilde" (Şiir ve Suret) başlıklı şiiriyle Yunan klasizmden romantizme dönmüştür. Bilindiği üzere Goethe, 1789 yılında kaleme aldığı bir şiirinde

Der Schule der Griechen
Blieb noch offen, das Tor schlossen die Jahre nicht zu,-

Yunanlıların okulu
Hâlen açıktır, yıllar bu kapıyı kapatmamıştır,-

demiş ve bir sabah bir ormanda antik bir heykelle uyanmanın ne harikulâde bir duygu olduğunu vurgulayarak Yunan klasizmine hayranlığını ifade etmişti.

Oysa şimdi *Doğu Batı Divanı* ile şair, Greklerin zirveye taşıdığı klasik plastik sanatlardan kopmuş ve romantizme yönelmiştir. Anlaşılan o ki şair, insana sükûn ve huzur veren klasik Yunan heykellerinde kalp ateşini dindirememiş ve bundan böyle kendini Fırat'ın serin sularına atıvermiştir. Fırat'ın serin suları, bir akışı, hareketliliği, formsuzluğu ve sonsuzluğu temsil etmektedir. Evet, bu sulara form vermek romantik sanatkârın işidir ve o romantik sanatkâr başta "Şiir ve Suret" başlıklı şiirin şairi Goethe'dir.

Dreistigkeit • Yüreklilik —— s. 181

[36] Goethe, bu şiirinde de klasizm ile romantizm arasındaki ilişkiyi mevzubahis etmektedir. Önceleri şair, klasizmi "sağlıklı"; romantizmi ise "hasta" olarak nitelendirmişti. Ancak şimdi onun nazarında romantizm sağlıklıdır. Bunun için her şeyden önce sanatkârın kendine güvenmesi gerekmektedir. Sağlıklı ve makbul bir romantizmin yolunu ise şiirin son mısralarında vermektedir:

Fühlt der Dichter sich das Herz bang,
Wird sich selbst versöhnen.

Bağrında sıkıntı hissederse şair,
Kendi benliğiyle barışmalıdır ahir.

Derb und tüchtig • Cesur ve Mahir —— s. 182

[37] Yaşlılarla ilgili olarak Peygamber efendimiz şöyle buyurmuş: "Ümmeti içinde Peygamber ne ise, kabileleri arasında da yaşlılar öyledir. Nasıl ki halk arasında Peygamberler, tüm zamanların problemlerini çözer ve şüpheleri giderirse, aynı şekilde yaşlılar da kabilelerin şüphelerini çözerler. Yaşlılardan nefret etme ve böylelerini gördüğünde hürmetkâr ol." Peygamberimizin bu hadîs-i şerifini Goethe, H. H. Diez'ın yaptığı Kabusnâme tercümesinden okumuştur.

[38] Burada da Goethe, Hâfız'ı örnek almaktadır. Hâfız, *Divan*'ında hocaya şöyle seslenmektedir:

O Prediger, ferne, ferne bleib'
Von mir und schwatz' nicht weiter!
(Hafis, Diwan II, s. 219)

Ah Hoca! Uzak dur, uzak dur benden!
Gevezelik etme yeter artık!

[39] Goethe, burada ön yargılardan ve sabit fikirlilerden şikâyet etmektedir. Bu neviden insanlar sadece düşmanları değildir; kendisini yanlış anlayan ve kıskanan nice dostları da bunlar arasındadır. Lavater, Jacobi, Herder, Bayan Charlotte von Stein ve hatta geçici bir zaman için Karl August kendisini yanlış anlayanlardandırlar.

s. 183 —— All-Leben • Evrende Yeni Hayat

[40] Toz, toprak Hâfız'ın şiirlerinde pek çok farklı mânâlarda kullandığı bir kelimedir:

Das Blut des Safrans ist zwar schön und lieblich,
Der Staub von ihrem Fuss zermalmt ist beser.
(Hafis, *Diwan II*, s. 352.)

"Selvi boylumuzun ayağıyle ezilen gülün toprağı bile erguvanın kanından iyi." (Gölpınarlı, s. 421)

Aus Verlangen nach dem Staube.
Ihres Thors
filiessen meine Thränen häufig.
(Hafis, *Diwan II*, s. 51)

"Sorma, kapısının toprağı havasıyle gözyaşlarım nasıl akmakta!
Sorma dün gece ağzından çıkan ve kulaklarımla duyduğum sözleri!"
(Gölpınarlı, s. 272)

Zwar bin ich nicht im Staube
Dir körperlich zu nah'n
Doch bleibet meine Sele
Der Staub der Schwelle deines Thors.
(Hafis, *Divan I*, s. 42)

"Bedenimle senin mülâzemetinde değilim ama canım eşiğinin toprağı."

Damit im Wind kein Stäubchen an den Saum
Des Kleides sich setze,
Ist keine Stelle, die vom Aug' nicht rein gewaschen wäre.
(Hafis, *Diwan I*, s. 174.)

"Rüzgârdan eteğine bir toz konmasın diye geçeceği hiç bir yol yok ki gözyaşlarımın seliyle sulanmasın!"

[41] Bu mısralar da Hâfız'dan mülhemdir:

Bring' mir, o Wind, den Staub der Thüre der Geliebten,
Auf das Hafis damit des Herzens Aug' erleuchte
(Hafis, *Diwan II*, s. 360)

"Ey seher rüzgârı, sevgilinin kapısından toz getir ki Hâfız'ın kalp gözü açılıversin!"

[42] *Gruneln*, sözünü Goethe, *Faust*'ta da kullanır. *Faust*'un ikinci bölümünde şöyle geçer:

homunculus
Hier weht gar eine weiche Luft,
Es grunelt so und mir behagt der Duft!

Burada pek hafif bir rüzgâr esiyor,
burnuma taze bir yeşillik kokusu geliyor ve bu benim hoşuma gidiyor.

Aslında şair burada sağnak halinde yağan yağmurların hasretini çekmektedir. Sağnak halinde yağan yağmurlar, kurumuş topraklara hayat verir, taptaze ve canlı bir bahar uzun yağmurlardan sonra gelir. Yağmurlarla yeryüzü canlanır, yeşillenir ve taze kokularla dolar. Âdeta tabiatın ruhu fışkırır topraktan. İşte uzun zaman ilham alamayan ve bu yüzden daralan şairin ruhu da tıpkı yeryüzü gibi bu bu sağnak yağmurlarla uyunır, canlanır ve çiçeklenir. Yağmurlarla gönüller dirilir, çünkü yağmur rahmettir. Kur'an'da da yağmur ebedî rahmetin sembolüdür. O itibarla şairin yağmura hasret duymasında rahmet vardır diyebiliriz.

Selige Sehnsucht • Mutlu Özleyiş —— s. 184

[43] Ömer Hayyam da bir rubaîsinde sırrı ancak "ermiş" kimselerin anlayacağını, bu itibarla herkese söylenmemesi gerektiğini söyler:

Şu gönül defterinde nice gizli sırlar var,
Hepsi de baş belâsı, açık söylenmez bunlar!
Nerde o olgunluğa ermiş aydın kafalar?
Bildiğin her gerçeği dile getirme zinhar...

Bizim Yunus Emre de şöyle buyurur:

Yunus bu cezbe sözlerin câhillere söylemegil
Bilmez misin câhillerin nice geçer zamânesi

Prof. Dr. Talât Tekin'in "Yunus Emre'nin Gotik Harfleriyle İki Manzumesi" başlıklı yazısından öğreniyoruz ki, Yunus Emre'nin iki manzumesi 1480 yılında Urach'ta basılmış olan ve *Tractatus de moribus, conditionibus et nequitia Turcorum* adını taşıyan Latince bir kitabın içinde bulunuyormuş. Bu manzumeler Latince'ye de tercüme edilmiş. Ancak Goethe'nin Yunus Emre'nin bu manzumelerinden haberdar olduğuna dair bir bilgiye ulaşamadık. (Bak. Erdem, *Atatürk Kültür Merkezi Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 8, Mayıs 1987)

Goethe, yüksek hakikatlerin cahillere söylenmemesi gerektiğini, çünkü cahillerin anlamadıkları şeyle alay ettiklerini sadece bu şiirinde değil, aynı zamanda *Faust*'unda da söylemektedir:

Wir sind gewohnt, daß die Menschen verhöhnen,
Was sie nicht verstehn,
Daß sie vor dem Guten und Schönen,

Das ihnen oft beschwerlich ist, murren;
Will es der Hund, wie sie, beknurren?

İnsanların, anlamadıkları şeylerle istihza ettiklerini,
Çok defa şikâyetlerini mucip olan iyi ve güzel şeyler karşısında da,
Mırıldandıklarını görmeğe alışkınız.
Acaba bu köpek de onlar gibi mi homurdanıyor?

Bu şiirin daha ilk mısraında Goethe, mutasavvıfların bir "sır" olarak sakladıkları "hakikat-i mutlak" hakkında herkesle konuşalamayacağını vurguluyor. Doğrusu Goethe, her yerde Allah, hayat, ölüm ve ruh hakkında konuşmaktan çekinir, bu konudaki fikirlerini herkesle paylaşmayı uygun bulmazdı. Bu konuların ancak ehliyle konuşulabileceğine ve hatta mutlak hakikatin hiç kimseyle konuşulamayacağına inanırdı. Çünkü yüksek hakikatları ancak ârif olanlar anlayabilir. Pervâne ve mum mecazında olduğu gibi, avamın bu paradoksu anlaması, pervânenin mum ışığına hasret duymasını ve nihayet mum alevinde eriyip gitmesini kavraması pek kolay olmasa gerektir.

Bir akşam Goethe, Şansölye von Müller'e demon güçlerden, yüksek ruhlardan bahseder ve bu ruhların içlerinde ilahî bir kıvılcım taşıdıklarını ve ebedîliğe hasret duyduklarını anlatır. Buna karşılık zayıf ve cılız ruhların, cılız bir ışık gibi sönüp gittiklerini söyler. Ve neden sonra Goethe, birden ayağa fırlar ve şöyle der: "Esasen benim bu konularda konuşmam hiç doğru değil; zîra bu mevzularda sadece Allah ile konuşurum."

Bir defasında da, *Doğu Batı Divanı*'nı kaleme aldığı 1815 Ağustos günlerinden birinde, dostu Sulpiz Boisseree'ye insan tasavvuru hakkında şunları söyler: "Bunun tabiatta nasıl olduğuna, dünyayı ne derece alâkadar edeceğine gelince, benim tasavvur tarzım bunu ister kavrasın ister kavramasın, netice itibariyle bu konuda insanlık bana yardım edecek durumda değildir. Bu sebepten ötürü bu gibi şeyler hakkında yalnız Allah ile konuşabilirim."

Bilindiği üzere bedenin ruhun zindanı olduğu görüşü tasavvufun en temel görüşlerinden birisidir. Zindanda olan ruh, sürekli kendisini yaratan Allah ile birleşmek için ebedî bir hasret duyar; kendi nurunun küllî nurda yokolmasını ister. Hatta bu yüzden, kendisini sürekli arzular, ıstıraplar ve isteklerle prangaya vurmak isteyen bedeni yakmaya, kurban etmeğe de hazırdır. Şiirde geçen alev, ilâhî nurun sembolüdür, tıpkı pervanenin insan ruhunun sembolü olduğu gibi. Burada alevde yanmaktan murad edilen Allah'ın küllî varlığında eriyip yokolmaktır. Birleşme, bedenin azami doyumundan sonra, ruha doyumsuzluk hissi verir. Ruhta daha yüce bir vahdet hissi ve ihtiyacı uyanır. Bu, dünyevî hayatın ötesinde bir hayata duyulan hasrettir. Ama aynı zamanda ölüme ve ölümden sonra yeni bir hayata da duyulan hasrettir. Böylece Goethe, burada çok önemsediği metamorfoz düşüncesini mevzubahis etmektedir. Bununla ilgili olarak Goethe, dostu Boisseree'ye 3 Ağustos 1815 tarihinde yazdığı bir mektubunda şöyle demektedir: "Burada da olduğu üzere, bitkililerde olsun,

hayvanlarda olsun, insanlarda olsun, hayattaki hemen her şey bir matamorfozdan ibarettir."

Goethe, bir tırtıldan bir kelebeğin oluşması gibi, ruhun da belirli bir gelişim ve değişim geçirdiğine inanmaktadır. Bu anlamda mutlu hasret, şiddetli bir yaşama arzusudur, en yüce nura erişme ve onunla birleşme ve bu nura garkolup gitme hasretidir.

[44] Burada "Auf zu höherer Begattung" (Daha ulvî bir birleşme) ile antik dönemde çok kullanılan mistik bir kavrama, yani "hieros gamos" kavramına gönderme yapılmaktadır ki bu, insanın Allah'la vuslatı anlamına gelmektedir.

[45] Goethe'nin bu şiiri sadece "Şarkılar Kitabı"nın değil, bilakis tüm *Divan*'ın tacıdır. Bu şiiri yazıncaya kadar Goethe, otuza yakın şiir yazmıştır seyahatleri esnasında. Ancak bu şiirlerin hemen hepsi bu şiir için adeta bir hazırlıktan ibaretti. Aslında bu şiir mistik aşkı temsil eden pervane ve mum mecazı üzerine kurulduğu için bize hiç yabancı gelmez. Yabancı gelmez, çünkü ilk defa Hallac-ı Mansur'un kullandığı bu metafor, asırlardan beri mutasavvıf şairler tarafından her fırsatta kullanılagelmiştir. Dolayısıyla burada bu mecazla ilgili uzun izahata gerek yoktur; ancak Goethe'nin bu mecazı hangi kaynaklardan keşfettiği konusunda şu hususlar bilinmelidir:

Goethe, Hammer - Purgstall'ın Almancaya tercüme ettiği Hâfız'ın *Divan*'ının 2. cildinin 90–91'inci sayfalarında pervâne ve mumun trajik aşkını okumuştur. Sözkonusu şiirin Türkçesi, Abdulbâki Gölpınarlı'nın tercümesinden şöyledir:

> **Nîst kesrâ zikemend-i ser-i zulf-i tu helâş**
> **Mikuşî âşık-ı miskîn-u netersî zi kışâş**
>
> Zülfünün kemendinden kimseye kurtuluş yok.
> Zavallı âşıkı öldürür, kısastan hiç korkmazsın!
>
> Gönlü yanık âşık yokluk çölüne gitmedikçe can haremine varamaz, sevgilinin has adamlarından olamaz.
>
> Gamzelerinin oku, kemankeşlikte Rüstem'i geçti; kaşların, okçulukta öncülüğü Vakkasoğlu Sa'd'den aldı.
>
> Sevgi ve ihlâsta pervâne gibi şevkle yanmadıkça aşk gamından kurtulamazsın.
>
> Aşkının gamı, bu toprak bedenime öyle bir kimyâdır ki kurşun gibi bile olsa halis altın haline getirir.
>
> Hâfız, bilgisizler değerli incinin kıymetini ne bilsinler?
> İri incini kıymet bilenlerden başkasına verme!

Hâfız'ın bu şiirinin Almanca tercümesi şöyledir: (Hafis, *Diwan II*, s. 90-91)

Wie die Kerze brennt die Seele,
Hell an Liebesflammen
Und mit reinem Sinne hab ich
Meinen Leib geopfert.
Bis du nicht wie Schmetterlinge
aus Begier verbrennest,
Kannst Du nimmer Rettung finden
Von dem Gram der Liebe.
Du hast in des Flatterhaften
Seele Glut geworfen,
Ob sie gleich längst aus Begierde
Dich zu schauen tanzte.
Sieh' der Chymiker der Liebe
Wird den Staub des Körpers,
Wenn er noch so bleiern wäre,
Doch in Gold verwandeln.
O Hafis! kennt wohl der Pöbel
Großer Perlen Zahlwert?
Gib die köstlichen Juwelen
Nur den Eingeweihten."

Hâfız'ın başlangıca, Goethe'nin ise "Selige Sehnsucht" şiirinin sonuna yerleştirdiği mistik varoluş tarzı, Şeyh Sadî'nin *Bostan* adlı eserinde de mevcuttur. Goethe, Sadî'nin bu şiirini Tholuck'un *Blüthensammlung aus der morgenländischen Mystik,* (Berlin, 1825, s. 243) adlı eserinden okumuştur. Burada bir beyitte aynen şöyle denmektedir:

Doch nicht allen darfst du sagen das Geheimnis solcher Red';
Sagst du es so schelten viele. Nur der Weise dich versteht.

Bu konuşmanın sırrını herkese söylememelisin;
Söylersen çok kimse ayıplar, yalnız bilge seni anlar.

Adam Olearius'un tercümesinde (s. 45) Goethe, aynı espriye rastlamış ve *Faust*'ta bu fikre yer vermiştir. Şöyle ki:

Wir sind gewohnt, dass die Menschen verhöhnen
Was sie nicht vertehen.
Daß sie vor dem Guten und Schönen,
Das ihnen oft beschwerlich ist, murren;

İnsanların anlamadıkları şeylerle istihza ettiklerini ve çok defa şikâyetlerini mucip olan iyi ve güzel şeyler karşısında da, mırıldandıklarını görmeğe alışkınız.

Pervane ve mum hikâyesi tasavvuf şiirinin en güzel alegorilerindendir. Rosenzweig, Camî'nin *Yusuf ve Züleyha*'sına yazdığı şerhte; aynı şekilde Hammer de *Die Geschichte der schönen Redekünste Persiens*, s. 26'da bu konuda açıklamalar yapmışlardır.

Bu şerhler bir tarafa, klasik İran şairleri, eserlerinde sık sık pervane ve muma atıfta bulunmuşlardır. Bunlardan bazılarını şöyle sıramak mümkün:

Was von Kerzen uns lachet,
Ist nicht wahres Feuer,
Wahres Feuer ist jenes,
Was verzehret die Mücke. (Hafis, *Diwan I*, s. 367)

"Şulesine mumun bile güldüğü ateşe ateş demezler.
Ateş, pervaneyi yakıp kül eden ateşe derler." (Gölpınarlı, s. 130)

Als die Wangen den Glanz des Lichts entflammten,
Und ein Schmetterling mein verbranntes Herz war,
Erinnere dich. (Hafıs, *Diwan I*, s. 364.)

"Anılsın o demler ki yüzün, neşe çırağını parlatınca bu yanan gönül pervasız bir pervane kesilirdi!" (Gölpınarlı, s. 142)

Doch wenn ich meine Herzensruh
Dem Schmetterling gleich verspiele,
So verde ich nur an dem Licht
Der Wangen herum mich taummeln. (Hafis, *Diwan II*, s. 215)

"Pervane gibi bir fırsat bulursam çırağa benzeyen o yanaktan başka bir şeyin etrafında uçup dolaşmam." (Gölpınarlı, s. 343)

Der Schmetterling brennet am Licht
Im Genuss der Liebe,
Hingegen zerschmilzet mein Herz
Vom Lichte deiner Wangen ferne. (Hafıs, *Diwan II*, s. 37)

"Pervanenin gönlü çırağla yanar. Fakat benim gönlüm, senin yüzünün çırağı olmayınca yanıyor." (Gölpınarlı, s. 260)

Dschami, Josph und Suleicha s. 101
Wenn sich das Herz am Herzensfreunde lab,
Sehnt es da wohl nach andere Liebe sisch?
Fliegt wohl der Falter auf zum Sonnenlicht,
Wenn ihm schon Hoffnung in der Fackel strahlt?

Gönül gönül dostlarıyla hararetini dindirmek istediğinde, başka bir aşka hasret duyar. Pervane güneş ışığına kanatlanıp uçar mıydı hiç, ümit ışığı onun için bir meşalede parıldamasaydı.

Sadî, Hammer'in *Die Geschichte der schönen Redekünste Persiens*, s.210'da:

Vernunft ist nur ein Schmetterling
Ein Schmetterling und blind.
Du bist die Kerze in dem Kreis
Und Tausende umher.

Akıl bir pervânedir ancak
Kör bir pervâne.
Sense bir mum,
Etrafında binlerce pervâne.

Sadî, *Gülistan*'ın önsözünde: "Aşkı pervaneden öğren, ey seher kuşu: yandı, can yerdi, sesi çıkmadı. Bu davacılar, Tanrı'yı istemekten habersizdirler. Çünkü Ona kavuşup haberli olanlardan bir haber gelmedi." (*Gülistan*, s. 20)

Goethe, Sadî'nin *Bostan* adlı eserinden de pervâne ve mum ile ilgili olarak aşağıdaki iki hikâyeyi okumuştur:

Pervanenin muma karşı duyduğu içten sevgi

"Hey zavallı, dedi, git de kendine göre bir sevgili bul ve öyle bir yolda yürü ki ümidin olsun. Sen kim, muma âşık olmak kim! Semender olmadığına göre ateşin etrafında dolaşma bari. Kişiye evvela yiğitlik lâzım; cenk ondan sonra. Yarasa güneşten saklanır; demir pençeli insanla didişmek cahillik olur. Düşmanın ta kendisi olduğunu bile bile bir adamı dost edinmen akıl kârı değildir. Sen canını pervânenin sevdâsına feda ederken kimse sana iyi yapıyorsun demez. Padişahtan kız isteyen dilenci, olmadık hayallere düşmüş olur; ensesine yumruk yer. Hükümdarlar, sultanlar onun yüzüne bakarlarken mum senin gibi bir âşıkı hesaba alır mı? Ve öyle bir mecliste sencileyin bir müflisin yüzüne güler mi? Herkese tatlı davransa dahi gene seni yakar. Çünkü sen biçaresin..."

Fakat yanık pervane ne cevap verdi, bakın:

"Tuhaf şey, dedi, yansam ne çıkar? Tıpkı Halil İbrahim Peygamber gibi, benim gönlümde de öyle bir ateş var ki mumun şulesi onun yanında âdeta gül olur. Gönül sevgilinin eteğini kendine doğru çekemez. Bilakis sevgilinin muhabbeti canın yakasına sarılır. Ben de kendimi kendi isteğimle ateşe atmıyorum; ancak boynumda bir iştiyak zinciri var. Sonra, ateşin, benimle parıldayışı şu ana mahsus değil ki... o beni uzaktan da böyle yakardı.

Yâr sevilirken kendine zâhitlikten bahsedilmesine imkân vermez. Ben ki onun ayaklarında ölmeye razı olmuşum, onu sevdim diye beni kim ayıplar? Mahvolmaya niçin can atıyorum, biliyor musun? Çünkü o varken ben olmasam da olur. Makbul olan yâr odur; ben yanayım ki âşıkın yanışı ona da geçsin.

Bana niçin: "Git, kendine lâyık olan, derdinden anlıyan bir dost bul!" diye öğüt verir durursun... Hali perişan olana bunu söylemek, akrebin soktuğuna "İnleme!" demek gibidir. Öğüdü, tesir etmeyeceğini bildiğin bir kimseye ver-

me, ey şaşkın. Elinden dizgini kaçırmış olan zavallıya: "Oğlum, yavaş sür!" demezler. Sindbâd kitabındaki şu nükte ne güzel: "Aşk ateştir, nasihat da rüzgârdır, oğlum." Kızgın bir ateş rüzgârla daha çok yücelir; kaplan, vuruldukça daha çok kızar.

Ben seni iyi taraflarınla gördüğüm halde sen bana fenalık ediyorsun. İstiyorsun ki yüzümü kendime benzer birine döndüreyim. Hâlbuki kişi kendinden üstününü aramayı fırsat bilmelidir. Kendin gibisiyle vaktini ziyan edersin. Kendi benzerlerinin izinde ancak kendini beğenmişler gider; tehlikeli semte ise sarhoşlar yürür. Ben bu işi sevda edindiğim zaman bir an içinde gönlümü gözden çıkardım. Aşkına sadık olan kimse canına kıyabilendir; yüreksiz adam kendine âşıktır. Ecel ansızın pusuya düşürecek olduktan sonra, varsın beni o nazlı yârim öldürsün. Kişinin alnına nasıl olsa mahvolacağı yazılmış; öyle olunca sevgilinin elinde ölmesi daha hoştur. Bir gün acz içinde can verecek değil misin? İyisi mi, canının ayağında ver."

Pervânenin mumla konuşması

Hatırımdadır: Bir gece gözüme uyku girmemişti. Pervanenin muma: "Ben âşıkım; yansam da yaraşır; ama sen niçin ağlayıp duruyorsun, sevgilim?" dediğini işittim. Mum cevap verdi:

"Ah zavallı âşıkım, dedi, benim de tatlı bir sevgilim vardı: bal! Ben de ondan ayrıldım. Benden de bir Şirin uzak düşünce- Ferhat gibi – ateş başıma çıktı!"

Mum böyle konuşurken her lâhza sarı benzine gamlı gözyaşları akıyordu.

"A iddiacı, diyordu, aşk senin kârın değil ki... Çünkü ne sabrın, ne de ayakta durmaya kudretin var. Sen bir tek alevin önünden, daha yanmadan kaçıyorsun. Hâlbuki ben tamamiyle yanıncaya kadar ayakta duruyorum. Aşkın ateşi senin kanadını yakıyorsa -bak- benim baştan ayağa her yanımı yakıyor...

Sen benim meclisleri aydınlatan parıltıma değil, hararetime, yürekler yakan göz yaşlarıma dikkat et. Ben, tıpkı, dışı nuranî olduğu halde içine bakınca yanmış gördüğün Sadî gibiyim."

Gecenin henüz pek az vakti geçmişti. Ansızın peri yüzlü bir dilber onu söndürdü. Mum, başından dumanlar çıkarak:

"Oğlum, dedi, aşkın sonu budur. Sevmeyi öğrenmek mi istiyorsun? Bu yanıştan ancak sevgilin seni öldürdüğü zaman kurtulacaksın."

Sevdiğinin eliyle can veren bir kimsenin mezarında ağlama. "Ne mutlu ki onun makbulüymüş!" diye düşün.

Âşıksan başından bu derdi atma. Sadî gibi garezden el çek. Bir kere serden geçen insan, başına taş ve ok yağmuru yağsa bile, dileğinden el çekmez. Sana ben söylüyorum: "Sakın denize gitme! Diyorum; ama bir kere gittinse artık tufanlara teslim olmalısın..." (Sadî, *Bostan*, s. 164–167.)

Ayrıca Goethe, Tholuck'un *Blüthensammlung aus der morgenländischen Mystik*, s. 247'de Mevlâna Celâleddin Rûmî'nin şu beyitini okumuştur:

Wirft sich Schmetterling des Nachts in Kerzenschein
Werft auch euch in Gottesmeer hineien.

Pervânenin gece mum ışığına atılması gibi,
Kendini Allah'ın deryâsına atıver.

Goethe'nin, *Selige Sehnsucht* (Mutluluk Veren Hasret) şiirinde bahsettiği mutluluk gündelik hayatta kullanılan bir mutluluk değildir. Esasen hayatta böyle bir mutluluk yoktur. Kendinden menkul bir mutluluk olamaz. Şiirde bahsedilen mutluluk hissin en üst noktaya kadar yüceltilmiş ve inceltilmiş formudur. Burada mutluluğa götüren, mutlu olmayı gerektirecek şey hasrettir. Ne var ki hasret de alışıldık anlamda dünyevî bir şeye duyulan hasret değil, bilakis ölüme, yanışa, yok oluşa, tümden mahvoluşa duyulan hasrettir. Mutluluk acı veren bir süreçtir; ferdiyetin sınırlarının aşıldığı acılı ve sancılı bir süreç. Bu süreç ancak yokoluşla, Ben'in dünyevî zincirlerini koparmakla tamamlanabilir. Ferdiyetin aşılması, ancak insana yüksek derecede sarhoşluk ve coşkunluk veren entüitiv bilgiyle, "şaşmayan bakış"ların temâşâsıyla mümkündür. Vecd halinde ruhun elde ettiği bu bilgiyi mistikler sembolik olarak şarapla ifâde etmişlerdir. O itibarla şarap Hâfız'ın şiirlerinde de merkezî bir temsil gücüne sahiptir. Bir gazelinde Hâfız, böylesi bir vecd ve sarhoşlukla diyor ki:

Ich habe tief in meinem Busen
Die Sehnsucht und Begier versteckt,
Und diese Sehnsucht ists, durch welche
Mein Herz einst in die Lütfe Geht. (Hafis, *Diwan I*, s. 259.)

"Göğsümüzde öyle bir hava gizlemişiz ki gönlümüz yele giderse ancak, o vakit o havadan kurtulur." (Gölpınarlı, s. 242)

Bu durumda alternatif diye bize sunulan, aslında varoluşu, hayatı tümden terk ediştir. Hayattan muhacir olmak, mutlu olmanın kategorik şartı olarak düşünüldükte; yoklukla, ölümle mutluluk aynileştirilmektedir. Peki, burada bir paradoks yok mudur? Çelişki, tüm çelişkileri ortadan kaldıran aşkın özündedir. Aşk hiçbir ferman dinlemez, mahiyeti icabı yokoluşa sürükler. Aşk en derunî teslimiyettir; ölüme, yokoluşa duyulan hasrettir; bir pervâne gibi alevin etrafında ışığa hasret dönmek ve aleve gömülmektir. Fuzûlî'nin tabiriyle "aşk, âteş-i candır." Aşk, varlığın yıkılışı, varoluşun âfeti, canın yokoluşudur. Diyor ki Fuzûlî:

Aşk resmin âşık öğrenmek gerek pervâneden
Kim yanar gördükte şemin âteş-i sûzânına

(Âşık, aşkın ne olduğunu öğrenmek istiyorsa pervaneye bakmalıdır. Pervâne, nerede mumun yakıcı ateşini görse, kendini o ateşe atar.)

Dünyaya pek sağlam basan Goethe, aşkın bu yokedici gücünü başta Hâfız, Sadî ve Mevlâna olmak üzere tüm Klasik İslâm şairlerinde görmüş ve onlara nazire olarak bu şiiri kaleme almıştır.

Goethe, Feridüddin Attar'ın *Mantıku't-Tayr* adlı eserinin tamamını okuma imkânı bulamasa da Attar'ın mistik felsefesini pek iyi biliyordu. Attar'ın *Mantıku't-Tayr*'ında pervâne ve mum hakkında şu hikâye anlatılır ki Hammer, Goethe'nin çok istifâde ettiği *Die Geschichte der schönen Redekünste Persiens* adlı eserinden kitabı tanıtmak amacıyla pasajlar tercüme etmiştir:

"Bir gece pervaneler, daracık bir yere toplanıp mumu araştırmaya koyuldular.
Hepsi de dediler ki: Birisi gerek ki istediğimizi arasın, bulsun. Bize birazcık olsun haber getirsin!
Bir pervane uçup gitti. Uzaktan bir köşk gördü; köşkün içinde de nur gibi bir mum vardı.
Dönüp defterini açtı; anladığı kadar mumu anlatmağa çalıştı.
O toplulukta ulu bir pervane vardı; kınayıp dedi ki: bunun mumdan haberi bile yok!
Başka bir pervane, o muma atıldı, kendisini muma attı, uzaktan şöyle bir döndü dolaştı.
Kanatlarını çırparak dileğine kavuştu.. mum üst geldi, o alt oldu;
Geri döndü; o da bir miktar sırlar söyledi; mumun vuslatından bahsetti.
Yine ulu pervane dile geldi: Azizim, bu da mumun nişanesi değil, sen de öbürüne benziyorsun; nerden nişane vereceksin ki?
Derken başka bir pervane kalktı, sarhoş sarhoş ayaklarını vurarak ateşe atıldı.
Canından el çekti; ateşe daldı, kendisini güzelce bir yok etti.
Ateş, pervaneyi tepeden tırnağa kadar sardı. Bütün azası ateş kesildi, kıpkızıl oldu.
Diğerlerini kınayan pervane, uzaktan mumun, bu pervaneyi nurlandırıp kendi rengine boyadığını görünce,
Dedi ki: İşte ancak o pervane işe girişti. Kim ne bilir? Mumdan yalnız onun haberi var!
Herkesin içinde hakikatten haberdar olan, ancak her şeyden bihaber olmakla beraber eseri de kalmayan kişidir.
Candan da cisimden de bihaber olmadıkça nasıl olur da cânândan haberdar olursun?
Kim sana bir kıl ucu kadar bir nişane gösterirse canının bile kanını dökmeye yüzlerce ferman arzetmiş demektir.

Bir an bile bu makama mahrem olan yoktur; kimse bu makama giremez!" (Feridedin-i Attar, *Mantıku't-Tayr* II, İstanbul 1990, Çev. Abdulbaki Gölpınarlı, s. 162-163)

Pervâne ve mum hikâyesi ile ilgili bu bilgileri verdikten sonra, şu hususu özellikle belirmeliyiz ki bu mecâzı ilk kullanan Hallac-ı Mansur'dur. Hans Heinrich Schaeder, 1942 tarihinde yaptığı araştırmasında bu gerçeği tespit ediyor. Hallac-ı Mansur, *Kitâbü't-tevasin*'in İdrakin Tâsini bölümünde (Çev. Y. N. Öztürk, 1996, s. 305–306) aynen şöyle diyor:

"Pervâne ışığın çevresinde sabaha kadar uçar da bu hâli en tatlı sözlerle hikâye etmek için şekillere döner. Sonra nazlanıp övünür de vuslatta kemâle özenerek gururlanır.

Kandilin ışığı hakikatin ilmi; sıcaklığı hakikatin hakikati. Alevin içine dalmaksa hakikatin hakkı.

Ve pervâne doymadı ışıkla, hararetle; attı kendini alevlere. Şekiller hâlâ beklemede. Haber verecek diye bakış yoluyla pervâne.

Pervâne uçtu, döndü, eritti kendini ve yok oldu ortalardan. Resimsiz, cisimsiz, isimsiz, ünvansız hâle geldi. Artık ne için dönecekti şekillere? Vuslattan sonra hangi hal vardı ki döne? Bakışa ulaşan kulak vermez habere. Ve bakılması gerekene ulaşan aldırmaz bakışa."

İdrakin Tasini

Mahlûkatın idrakinin Hakikat'le ilgisi yoktur,
Ve Hakikat'in mahlûkatla ilgisi yoktur.
Düşünceler rabıtalardır; ve mahlûkatın
Rabıtaları hakikatlere erişemez.
Hakikat bilgisini idrak etmek zordur –
Hakikatin Hakikati'nin idraki ise – daha zor!
Hak Hakikat'in arkasındadır
Ve Hakikat Hakkın bu tarafındadır.

Uçuyor mum ışığının etrafında pervâne,
Sema eder sabaha kadar olur divâne,
Ve emsallerinin arasına döndüğünde,
Anlatır onlara mutlu anlarından zevkle
Aşk sarhoşu kelimelerle;
Sonra birleşir cilveli dilberle,
Ermek için kemale hasretle.
Mum ışığı Hakikat bilgisidir.
Sıcaklığı Hakikatin Hakikatidir,
Ona erişmek Hakkin Hakikatidir.

Işığın seyriyle yetinmedi pervâne,
O mumun sıcaklığından da bigâne,
Bıraktı kendini alevlere cesaretle,
Bekledi emsalleri yolunu hasretle,
Dönüp anlatsın gördüklerini basiretle,
Lakin o yetinmedi sadece bir zahir ile.
Ve ateşte yandı mahv oldu tebahhurla,
İz, isim, cisim, işaret kalmadı geride.
O artık neden geri dönsün kalıplara
Ve hem eriştiği hangi hal'den sonra?
Yakına gelene zahir ne gerek;
Menzile erişene Yakınlık ne gerek.

Son olarak burada Şeyh Galip'in bir gazelinde geçen şem ve pervâne mecazını A. Nihat Tarlan'ın yorumundan vererek, Goethe'nin ruh ufuklarında fanteziye kanat açtırmak uygun olur zannederim:

"Lisan-ı hâldir minkar-ı mürg-i şem'e pervâne
Suhansaz-ı hamuşî hemzeban ister mi, ister ya."

(Muş (şem) bir kuştur. Bu kuşun gagasının hâl dili pervânedir. Sükûtun sözünü söyleyen birisi, kendisile konuşacak bir arkadaşı ister mi? ister ya.)

Ta eskidenberi mum ile pervâne, gül ile bülbül gibi aşkın bir timsali olarak alınır. Fakat bu tasavvuru hayalinin mümtaziyeti ile kimse bu şekle sokmamıştır. Mum yanarken onun etrafında bir gölge gibi sessiz dönüp dolaşan pervaneyi mumun gagaya benzeyen şulesinin hal dili tasavvur etmek fevkalâde sayılabilecek muvaffakiyetlerdendir. Çünkü hal dili her hangi bir şeyi yalnız vaziyetle ifâde etmektir. Pervane de aşk ateşine yandığı halde sesini çıkarmamak ve feryad etmemekle maruftur. Meşhur İran şâiri Sadî "Ey seher kuşu aşkı pervâneden öğren! O yanarak ölen biçarenin canı gittiği halde kendisinden bir feryad sadır olmadı" der. Sonra tasavvuf bakımından çok muvaffakiyetli bir nükteyi ihtiva eder. Aşk, güzelliğin bir ifadesidir. Ayrı bir mevcudiyeti yoktur. Esasen âşık ve maşuk ayrı ayrı şeyler değildir. Şairin aynı manayı ifade eden diğer bir beyti ile bu şerhi tevsik edelim.

Yekrenkdir zebân-ı hakikatte hüsn-ü aşk
Bang-i hezâr şubesidir âteş-i gülün.

(Hakikat dilinde güzellik ile sevgi aynı mahiyettedir. Bülbülün feryadı gül ateşinin alevidir.)" (Ali Nihat Tarlan, *C.H.P Konferanslar* serisi, Kitap: 3, Ankara 1939, s. 12)

[46] Goethe, "Mutluluk Veren Hasret" şiirinin son mısralarındaki kasveti ve karanlığı dağıtmak üzere, hazır kalem elinde iken bir ilave kıta daha yazmadan

kendini alamamış. Öyle ya, bu şiirin son satırlarında sadece kasvet ve karanlık değil, aynı zamanda korkunç bir ikaz ve hatta tehdit havası esmektedir. İşte şiirdeki bu kasvet ve gerilim ilave dörtlükle düşürülmekte, yumuşatılmakta, âdeta şekerkamışı ile mecâzî olarak tatlandırılmakta ve birbirine karıştırılmaktadır. Zaten Şark'ta öteden beri şekerkamışı ile kamış kalem arasında hoş bir ilişki kurulagelmiştir. Bu anlamda Hâfız, *Divan*'ında şöyle buyurmaktadır:

Was für ein seltenes Rohre Hafis ist deine Feder
Sie traget Früchte süss wie Honig und wie Zucker.
(Hafis, *Diwan I*, s. 69.)

"Ben öyle bir sihirbaz şairim ki söz afsuniyle kamış kaleminden daima ballar, şekerler yağdırmadayım." (Gölpınarlı, s. 366)

Es ist Hafisens Feder
Ein Rohr voll Zucke, o bricht es,
Hast du gesehen von Früchten
Je eine süsse als diese.
(Hafis, *Diwan II*, s. 305)

"Hâfız'ın kalemi, şeker gibi meyvalar veren bir nebattır, bu meyvaları da devşirmeye bak, çünkü bu bahçede bundan daha iyi meyva yok!" (Gölpınarlı, 388)

Başka bir gazelinde Hâfız:

"Kamış kaleminden şekerler saçıp duran bir şairi, neden bir şeker kamışına bile almazlar bilmem ki?" (Gölpınarlı, s. 474)

Sadî, *Gülistan*'ın giriş kısmında büyük bir coğrafyada insanların hikâyelerini ve şiirlerini ezbere bildiklerini ve bu yüzden kendisinin pek mutlu olduğunu söyler. Kalem kamışından şeker gibi tatlı sözlerin, vecizelerin ve hikmetlerin bütün dünyaya yayıldığı için memnun ve mutlu olduğundan bahseder.

Batılı yazarlar kaz tüyünü kalem olarak kullanmışlardır, buna karşılık Doğu'da kamış, şeker kamışı kullanılmıştır ki bu durum şeker kamışı ile yazılanın tatlılığı arasında bir imaj, bir çağrışım yapar. Doğulu şairler bu imajı hemen her fırsatta dile getirmekten fariğ olmamışlardır. Bu durumun farkında olan Goethe, bu konuda da Doğulu şairleri takip etmeyi bir mazhariyet kabul etmiş görünüyor.

Hafis Nameh: Buch Hafis
HÂFIZ KİTABI

Beiname • Lâkap —— s. 186

[47] Muhammed Şemseddin Hâfız, bir gazelinde şöyle sesleniyor:

Keines Weiteren Lobes bedarf fürwhr das Gedicht nicht,
Denn durch eigene Glanz es hell vor der Welt.
Lob und Preis sei geweiht dem schaffenden Pinsel des Meisters,
Welcher der Braut des Worts edele Schönheit verleihen.
Niemals hat die Vernunft ein schöneres Muster gefunden,
Weder sah die Natur jemals ein holderes Bild.
Diese Verse sind Zauber, sie sinde in göttliches Wurder,
Worte von hoherem Geist, einst Gabrielen gesandt.
Keinem gelang's, je ähnliche Lieder zu dichten und singen.
Auch hat keiner je ähnliche Perlen gebohrt.
(Hafis, *Diwan II*, s. 558)

"Husn-i in nazm ez-beyan mustağniyest

Bu manzumenin güzelliği, hakkında söz söylemeğe hacet bırakmayacak bir derecede.. ziyası meydanda durup dururken hiç kimse güneşe delil istemez.
Aferin o nakkaşın kalemine ki dokunulmamış mânâ güzeline bu kadar bir güzellik verdi.
Akıl, güzellikte eşini bulamaz; tabiat, letâfette benzerini göremez.
Bu mucize mi, sihr-i helal mi? Hatif mi ilham etti, Cebrail mi vahyetti?
Kimse bu çeşit bir remiz söyleyemez, kimse bunun gibi bir inci delemez!" (Gölpınarlı, s. 527)

Aynı şekilde Hâfız başka bir gazelinde de şöyle der:

Keiner hat noch Gedanken
Wie Hafis entschleiert.
Seit die Locken der Wortbraut
Sind gekräuselt worden.
(Hafis, *Diwan I*, s. 367)

"Sözün saçı kalemle taranmaya başlandığı gündenberi hiç kimse Hâfız gibi düşünce yüzünden örtüyü açmadı; hiç bir şair onun gibi şiir söyleyemedi." (Gölpınarlı, s. 131)

Dichter • Şâir —— s. 187

[48] Asıl adı Muhammed Şemseddin olan Hâfız, Kur'an'ı ezbere bildiği için Hâfız takma adını da almıştır. Hammer, hem *Hafız Divanı*'nın Almanca tercümesinin önsözünde hem de *Die Geschichte der schönen Redekünste Persiens*, s. 221 ve

261'de bundan bahsetmektedir. Ayrıca v. Diez, *Buch Kabus*, s. 578, 647'de bu durumu mevzubahis eder.

s. 187 —— Hafis • Hâfız

[49] Aslında Goethe'nin bu mısralarda "Prophetenwort und Saamen" ile kasdettiği Kur'an'ın içeriğidir. Burada Kur'an'ın âyetleri ekilen tohumlara benzetilmektedir. Öte yandan Hz. İsa'nın da bir ekinci olduğu göz ardı edilmemelidir.

s. 187 —— Dichter • Şâir

[50] Örtülerin örtüsüyle şair, azize Veronika'nın örtüsünü îma ediyor. Hz. İsa çarmıha götürülürken Veronika, onu pencereden görmüş, tanımış ve derhal yanına giderek ona örtüsünü uzatmış ve İsa da bu örtüyle acılar içerisindeki yüzünü silmiştir. Efsâneye göre açıldığında bu üç katlı örtünün her katına İsa'nın sanki baskı yapılmış gibi resmi çıkmış. Veronika bu kutsal resmi muhafaza etmiş. Veronika'nın kutsal resmi muhafaza ettiği ev, seyyah Pietro della Valle'ya gösterilmiştir. Goethe de, bu resmi dostu Sulpiz Boisserée'nin koleksiyonunda görmüş ve hayran kalmıştır. Ayrıca Goethe, 1814–1815 yıllarında kaleme aldığı seyahat yazılarında bu resimden bahsetmektedir. Ressam El Greco'nun (1541–1614) "Schweisstuch der Veronika" (Veronikanın Ter Mendili) (1594–1604) adlı siyah beyaz bir tablosu vardır.

Burada şunu da ilave edelim ki Goethe, Kur'an'ı baştan sona hıfzeden, zahirî ve batınî mânâsını olabildiğince iyi bilen Hâfız ile bu konuda da yarışmak istemektedir. Goethe, Kitab-ı Mukaddes'in önemli bölümlerini derinlemesine araştırmış ve hatta çok önemli âyetlerini de ezberlemiştir. Dahası Goethe, gençliğinde *İncil*'in birçok âyetini şiirleştirmeyi planlamış ve hatta bunlardan bazılarını gerçekleştirmiştir. *Faust*'un başlangıcındaki "Gökte Prolog", doğrudan doğruya Kitab-ı Mukaddes'in Eyüp bölümünden ilham alınarak kaleme alınmıştır. Keza öğrencilik yıllarında yazdığı "Joseph und Seine Brüder" ve «Belsazer» gibi şiirler de mezkûr planın parçası olarak doğmuşlardır.

Buna rağmen Goethe'nin Kitab-ı Mukaddes'e karşı da kritik bir bakışı vardır. Şair, Hıristiyanlığın dünyayı red yahut dünyaya sırt çevirme görüşünü tümden reddetmektedir. Aynı şekilde Goethe, Hıristiyanlığın Hz. İsa'nın ıstıraplarını abartılı bir şekilde canlandırmasına da kesinlikle karşı çıkmıştır. Goethe, *Wilhelm Meister'in Seyahat Yılları* adlı romanında bu konuda şöyle diyor:

"Wilhelm:

- Müsaade ederseniz bir sual sorayım: bu peygamberin hayatını kendinize örnek tutuyorsunuz; onun ıstırabını ve ölümünü de yüksek tahammül nümunesi telakki ediyor musunuz?Şef:

- Her surette, dedi. Bunu bir sır olarak kabul etmeyiz ama bu ıstıraplara çok saygı gösterdiğimiz için üstüne bir tül gereriz. Istırabın derin ilahî sırlarıyla oynamakla ve oyalanmakla övünen ve en aziz bir vücudu değersiz ve mânâ-

sız göstermedikçe bir türlü rahat etmeyen günahkâr bir dünyada çarmıhın üstündeki işkence çeken muazzez vücudu zorla gün ışığına tutmayı -güneş de bu manzara karşısında yüzünü örter- lânete değer bir küstahlık sayarız. Çocuğunuz hakkında müsterih olmanız ve onun az çok arzu edilir bir şekilde yetişeceğine, onu perişan zihinli, müteredditve sebatsız bulamıyacağınıza tamamıyla kani bulunmanız için şimdilik bu kadarı kâfidir." (Goethe, *Wilhelm Meister'in Seyahat Yılları*, Ter. Cemal Köprülü ve Dr. Şükrü Atala, İstanbul 1946, s. 243–244)

Goethe, *Şiir ve Hakikat* III başlıklı eserinde de Hz. İsa'nın çarmıha götürülüşü ve Veronika ile ilgili olarak şu açıklamaları yapar:

"İdam edilmeye götürülen Mesih, kunduracı dükkânı önünden geçerken, tam orada o bilinen sahne cereyan ediyor. Zavallı muztarip, çarmıhın ağırlığı altında yere yıkılıyor ve bunu artık Cyreneli Simon taşımaya mecbur oluyor. İşte o sırada Ahasverus, herhangi bir kimsenin kendi suçu yüzünden felâkete uğradığını görünce, ona acıyacak yerde, mevsimsiz bir hakseverlikle muahezelerde bulunmak suretiyle âdeta yangına körükle giden katı yürekli insanlara mahsus bir tavırla meydana çıkarak, Mesih'e yaklaşıyor ve eski ikazlarını, gûya ona karşı duyduğu meylin kendisine bahşettiği bir hakla, acı ithamlara çevirip tekrarlıyor. Beriki cevap vermiyor, fakat sevgili Veronika, Kurtarıcının yüzünü bir mendille örtüyor ve sonra bunu kaldırıp da yukarıya doğru tuttuğu vakit, Ahasverus bu mendilin üzerinde Mesih'in çehresini, o andaki ıstıraplı haliyle değil, muhteşem bir nurla parlayan ve ebedî bir hayat saçan bir yüz şeklinde görüyor. Bundan gözleri kamaşarak başını çeviriyor ve bu sırada şu sözleri işitiyor: "Beni tekrar bu şekilde görünceye kadar sen yeryüzünde dolaşacaksın!" Neye uğradığını bilemeyen Ahasverus ancak bir müddet sonra kendine gelebiliyor, o anda herkes idam hükmünün infaz olunacağı yere koşmuş bulunduğu için Kudüs'ün sokaklarını bomboş buluyor, huzursuzluk ve iştiyak onu durmadan sürüklüyor ve böylece o mahut yolculuğuna başlıyor." (Goethe, *Şiir ve Hakikat* III, s. 330-331)

Anklage • Şikâyet —— s. 188

[51] Romalı şairler de terk-i dünya etmek, inzivaya cekilmek istediklerinde tabiatta gizli ve kuytu yerler aramışlar, o arada yarısı keçi yarısı insan olduğuna inanılan ilâhlarla (Satyrler) ve demonvari yaratıklarla karşılaşmışlardır. Dünyanın her tarafında bu tür yaratıkların varlığına inanılır. Özellikle eski çağlarda Doğu'da dağlarda, karanlık derelerde, ormanlarda, kayalıklarda cinlerin, perilerin, hortlakların yaşadığına, hayaletlerin dolandığına inanılırdı, hatta bu inançlar hâlen yaygın bir şekilde yaşamaktadır. Güya bu yaratıklar dağ geçitlerinde, kayalıklarda yolcuların önünü keser ve onları korkuturlarmış. Jones, Nadir Şah hakkında yazdığı bir eserinde Omaya (Omaia) adında bir şairin şu mısralarını zikretmiştir:

Devekuşlarının şaşkın şaşkın dolaştıkları yalçın kayaların tepelerine çıkıp yürüdüm,

Eciş bücüş adamların ve cinlerin seslerini, bağrışmalarını duyurdukları yerlerde. (Jones, Sir William: *Geschichte der Nadir Schah*, s. 469.)

[52] Goethe, bu şiiri yazmadan önce *Fundgruben des Orients*'in üçüncü cildinin 255'inci sayfasında Kur'an-ı Kerim'den 26. Sûreden, âyet 221-224'ün tercümesini –mütercim Hammer'dir- okumuştur ki bu tercüme şöyledir:

> *Soll ich dir sagen auf wen die Teufel niedersteigen?*
> *Sie steigen nieder auf die Lügner und des Bösewicht.*
> *Sie flüstern ihm ins Ohr, doch Nichts als Lügen.*
> *Die Poeten folgen ihnen, und lassen sich von ihnen betrügen.*
>
> Siehst du denn nicht, wie sie durch alle Thäler schweifend nimmer ruhn. (Sure 26, Ayet 220-224)

Bu âyetlerin Türkçesi şöyledir:

"Şeytanların ise kime ineceğini size haber vereyim mi?

Bunlar, (şeytanlara) kulak verirler ve onların çoğu yalancıdırlar. Şairler (e gelince), onlara da sapıklar uyarlar. Onların her vadide başıboş dolaştıklarını ve gerçekte yapmadıkları şeyleri söylediklerini görmedin mi?" (Sûre 26, Âyet 220–224.)

Platon'un diyaloglarından *Phaidros*'da Sokrates, şiir sanatının ön şartının çılgınlık (Wahnsinn) olduğunu söyler. O itibarla Goethe, bu duruma işaret etmek istemiş olabilir.

Hammer, *Die Geschichte der schönen Redekünste Persiens* adlı eserinde Mirza adlı birçok şair hakkında malumat verir. Goethe'nin burada bahsettiği bunlardan hangisinin olduğu tam olarak anlaşılmamakla birlikte, sözkonusu bu şairin büyük ihtimalle mutasavvıf şair Sultan Hüseyin Mirza, yani Timur'un torunu Sultan Hüseyin Baykara olduğu tahmin edilmektedir. Hammer'in bahsettiği Mirza nâm diğer şairler ise, Sam Mirza ve Mirza Kasım'dır. (Hammer, *Die Geschichte der schönen Redekünste Persiens*, s. 299, 379, 385)

s. 188 —— Fetwa • Fetvâ

Tiryâk: Halk arasında panzahir diye anılan ve zehire karşı deva olarak kullanılan bir taş. Suda ezilip yılanın soktuğu yere sürülünce çok faydası olurmuş.

s. 189 ——

[56] Bilindiği üzere Şer'î mevzularda fetvayı müftü verir. Aynı zamanda Şeyhülislâm olan Ebûssuûd, fetvalarıyla meşhur bir Osmanlı müftüsü idi. Toderini, *Literatur der Türken* adlı eserinin birinci cildinde (s. 32, 33, 46) bu konularda bilgi verir.

Kısaca Ebûssuûd'un hayatı şöyledir: Osmanlı Yükselme döneminin büyük Şeyhu'l-İslâmı Ebûssuûd Muhammed ibn Muhammed el-İskilîbî, el-İmâdî, 1490 tarihinde İstanbul civarında bulunan Metris veya Müderris köyünde dünyaya geldi. Önce Ali Kuşçu'nun öğrencisi olan babası Muhammed Muhyiddin'in yanında öğrenimine başlayan Ebûssuûd, kısa zamanda Pâdişâh II. Bayezid'e ismini duyurmayı başarmış ve 30 akçe bursla taltif edilmiştir. Kanûnî Sultan Süleyman, 1516 yılından 1532 yılına kadar çeşitli medreselerde görev yapan Ebûssuûd'u 1532 yılında Rumeli kazaskerliğine getirdi. Karaboğdan, Estergon ve Budin seferlerinde Kanûnî'nin yanında yer aldı. Ebûssuûd Efendi, Ekim 1545 yılında Fenârîzâde Muhyiddin Efendi'nin yerine şeyhülislâmlık makamına atanmış ve siyasi olaylarda tarafsız kalmayı başararak Kanûnî Sultan Süleyman ve II. Selim zamanlarında tam 30 yıl bu makamda kalmıştır. Kıbrıs seferinin açılmasını fetvasıyla desteklemiştir. Çok başarılı bir hayat sürdüren Ebûssuûd Efendi, 23 Ağustos 1574 tarihinde, 87 yaşında vefat etmiştir. Mezarı Eyüp Camii civarında kendisinin yaptırdığı sıbyan mektebinin hazîresindedir. Mekke ve Medine'de gıyabında cenaze namazının kılınmış olması kendisinin İslâm âleminde ne kadar itibarlı olduğunu göstermektedir.

Ebûssûd'un fetvâlarından bir örnek vermek lâzım gelirse, şöyledir:

Mes'ele: Zeyd-i şâir, ulemâ ve sufehâdan ba'zı kimseleri elfâz-ı kabîha ile hicvetmek âdet idinse, şer'an Zeyd'e ne lâzım olur?

el-Cevâb: Ta'zîr-i şeddiden sonra zindâne ilkaa olunup, tevbe ve salâhı zâhir olmayınca ihrâc olmamak lâzımdur. Hazret-i Ömer İbnü'l-Hattâb (Radiyallahâhu Teâlâ anh) Hatî'e, meşâhir-ü şuarâ-i İslâmiyyed'den iken şi'rinde ba'zı kimselere taarruz itmeğin, ta'zîr ve habs idüp, habsden tevbesi zâhir olmayınca ıtlâk itmemişdür.

Hâfız'ın şiirleri bir mecazlar hazinesini andırır. Bu durum onun *Divan*'ını her türlü yoruma açık hale getirmiştir. Bazı mısraları gerçekten yanlış anlamaya çok müsaittir. Bu mısraları diğerlerinden ayırt etmek en çıkar yol gibi görünüyor. Zaten Ebûssuûd'un tavsiyesi de yılan zehrini tiryak ile karıştırmamak yolundadır. Aslında bu fetvasıyla Ebûssuûd, Hâfız'ı katı ve fanatik görüşlülerin tehlikeli aksiyonlarından korumuştur. Hâfız'ın aşkın coşkunluğu ve sarhoşluğuyla söylediği gazellerinde şarap, aşk, saki, gül, bülbül, gençlik, bahar, humor, ironi birbirine karışmış ve tam da nâdan mollaların istismarına açık hale gelmiştir. Ebûssuûd, bu mezkûr fetvasıyla onun bu muhteşem *Divan*'ını nâdan mollaların tahribatından kurtarmış ve *Divan*'ın yasaklanmasını engellemiştir. (Ne var ki aynı Ebussuud, "Tekkelerde Yûnus Emre'nin şiirlerinin okunmasını "küfr-i sarîh" görecek kadar katı bir tutum içinde olması, sûfîlerin devranını "kâfirlerin horoz tepmesi" olarak nitelendirmesi ve onları kâfirlere benzemekle itham etmesi, devranı ibadet olarak gören sûfîlerin mürted olduğunu beyan eden fetvası, Ebüssuûd'un tasavvuf ve mutasavvıflar hakkındaki düşüncelerini göstermesi bakımından önemlidir. Bkn. İslam Ansiklopedisi)

Bununla ilgili olarak Hammer, *Divan*'ın önsözünde (Vorrede zur Übersetzung Hafisiens, s. XXXIII. IV) uzun açıklamalar yapmaktadır. Bu açıklamaları Goethe okumuştur şüphesiz.

Abdulbaki Gölpınarlı, Hâfız'ın şiirleriyle ilgili olarak cereyan etmiş şer'î kavgaları özetle verdikten sonra Ebûssuûd'un sözkonusu fetvasını verir:

"Lâle kadehi şarapla doldu mu, hayata ve zevke candan bağlı olan Hâfız, sakiye 'Gel... tasavvuf hezeyanları niceyedir... aslı olmayan saçma sapan şeyler ne vaktedek' deyiverir (CDLXXXVII*, s. 487, B.4117)! Hilkati, hilkatteki gayeyi, bu âlemin önünü, sonunu düşünmektense çalgıyla şaraptan bahsetmeyi ister ve bu muammânın halledilmediğinde ve edilemeyeceğinde ısrar eder (VIII. s. 9, B. 73). Artık Hâfız'ı koyu bir sofi, hatta bazılarının dediği gibi hakikati mecaz diliyle söyleyen bir zat olarak kabul etmek ve hemen her şiirinde görülen şarapla sevgiliyi tevile kalkışmak, ziyadece safdilliktir doğrusu. Hâfız, tasavvuftan da bahsetmemiş değildir. Bazı gazelleri vardır ki tamamıyle tasavvufîdir. Fakat tasavvufu, hiç bir vakit mecaz diliyle söylememiş, bu hususiaki fikirlerini de apaçık ifade etmiştir. Ama ne gariptir ki gizli kapalı ifadelere yanaşmayacak kadar samimî olan ve şarabı gizli içmenin temelsiz bir şey olduğunu söyleyen Hâfız'ın (CLXVII, s. 168–169, B. 1418), iki yıllık şarapla bilmem neyi, on dört yaşındaki dilberle de H. Muhammed'i kastettiğini söylemek gibi acayipliklere düşenler olmuştur. On, dört... yani on kere dört, yahut dört on kırk eder ya... H. Muhammed'e de peygamberlik kırk yaşında gelmiş; işte Hâfız'ın on dört yaşındaki dilberden maksadı buymuş! İran'da son zamanlarda yetişen müçtehitlerden Sikatü'l-İslâm Nuri (Vefatı 1320. H. 1902–1903)' ye bu izahı anlatarak fikrini sormuşlar. Molla Nuri, büyük bir isabetle 'İki yıllık şarap, yıllanmış halis şarap, on dört yaşındaki dilber de on dört yaşındaki dilberdir. Hâfız, bundan başka bir şey kasdetmemiştir.' diye cevap vermiştir (*Kitabu Kısas-al-Ulemâ*, Kısım II, s. 175). Kanunî Süleyman devrinde de Şeyhülislâm Ebûssuûd, bir fetvasında "Hâfız'ın makalâtında çokluk hikem-i zâika ve niket-i fâikadan gaybî kelimat hakka vaki olmuştur. Lâkin tezâîfinde nifak-ı şerîat-ı şerifeden bîrun hurafat vardır. Mezâk-ı sahih odur ki bir beyti birinden fark edüp semm-i efîyi tiryâk-ı nâfi' sanmayıp..." demektedir. (*Keşfü'z-Zunûn* I, s. 784) Hulâsa bizce Hâfız'ın tasavvufu, ikinci planda bile değildir. Esasen o vakitler tasavvufî neş'eye sahip olmak, herhangi bir büyük şeyhe intisap etmek modadır, âdettir ve Hâfız'ın da bu modaya, bu âdete uymaktan kurtulamayacağı tabiîdir. Fakat nihayet insanı, kayıtlardan kurtarmayı tekeffül eden-tasavvuf bile onun hür ruhunu kayıt altına alamamıştır. Böyle bir meşrebe sahip olan Hâfız'ın mezhebi hakkında uzun uzun mülâhazalar yürütmeyi lüzumsuz bulmuyoruz. Gök kubbe altında manen bağlanılabilecek her şeyden hür olan kişinin himmetine kul, köle olduğunu söylerken (XXI., s. 22, B. 179) kendi hür ve insan düşüncesini, her bağdan kurtulan serazat ruhî haletini söylemiştir." (Gölpınarlı, *Hâfız Divanı*, s. XIV- XVI)

Bu dedikodular konusunda pek rahat olan Hâfız, zahitlerin ve tüm dedikoducuların hesabını sözü uzatmadan bir gazelinin son beytiyle ödeyiverir: *"Zahit, Hâfız'ın rindliğini anlamazsa ne var? Şeytan Kur'an okuyanlardan kaçar elbette."* (Gölpınarlı, s. 121)

Şunu da ilave edelim ki Şeyhülislâm Ebûssuûd, aynı zamanda şairdi. Ne derece şair olduğunu oğlunun ölümü üzerine yazdığı gazelin son beytinden anlamak mümkün:

Niyâz u dâvet ise eyledin tamam ey dil
O yâr gelmedi, gel bari biz varalım, gel!

Der Deutsche dankt • Alman Teşekkür Ediyor —— s. 189

[57] Goethe, hayatı boyunca faal ve dinamik bir hayatı istemiştir. Bu fikri Goethe, *Faust*'unda da işlemiştir. Hatta *Faust*, baştanbaşa faal hayatı öven, faaliyeti yücelten, sözden önce faaliyetin esas alındığı bir dramdır. Yüz yaşına basan Faust, gözleri kör olduğu halde hâlâ çalışmak, hayatı ve hürriyeti yeniden yaratmak azmindedir. Hatta Goethe, Faust öldükten sonra onun ruhunu göklere taşıyan meleklere şu ilâhiyi terennüm ettirir:

Gerettet ist das edle Glied
Der Geisterwelt vom Bösen,
Wer immer strebend sich bemüht,
Den können wir erlösen.

Ruhlar âleminin asil üyesi, artık habisin elinden kurtuldu:
Dâima canla başla uğraşanı biz kurtarırız elbet!

Fetwa • Fetvâ —— s. 189

[58] Niyazi Mısrî'nin şiirlerinin Kur'an'a aykırı olup olmadığı hakkında fetva vermek zorunda kalan Şeyhülislâm, bu şiirlerin mânasını, şairin kendisinden ve Allah'tan başka kimse bilmez demiş. Mısrî gibi inananlar, cayır cayır yanmalı, ama Mısrî'nin kendisi yakılmamalı, çünkü Allah'ı temâşâya dalanlar hakkında fetva verilmez.

Toderini'nin tercüme ettiği iki şiirden birisi şöyledir:

Ich bin derjenige, dem die Geheimnisse der menschlichen Erkenntniss bekannt sind:
Ich rechne die Schätze der Gerechtigkeit aus und bin das Leben der Welt.

In mir sind alle verborgene Dinge und die Geheimnisse der verborgenen Dinge eingeschlossen;
Mir ist das Geheimnis anvertraut und ich bin der reiche Besitzer desselben.

Ich habe die göttliche Schönheit weit klarer, als alle die anderen gesehen
Wen ich daher dieses Schauspiel so sehe; vor Freuden gerat' ich dann ausser mir.

Was auf der Erde ist und in dem Himmel, das ist alles, alles mir unterhalten.

Ich bin das vortreffliche Siegel der sichtbaren Dinge.

Ich habe mein einziges Wesen für alle Geschöpfe gegeben.
Ich bin immer bei Jesus, und mit ihm komme ich immer überein.
Ich bin der Mısri, der für sisch selbst von Mısri König gewesen ist.
Tiefsinnig sind meine Aussprüche; aber sie fassen nach ihrer geheimen Deutung ein ewiges Geheimnis.

Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün

Ol menem kim vâkıf-ı esrar-ı ilm-i âdemim
Kâşif-i genc-i hakîkat hem hayât-ı âlemim

Bende mahfî oldu gayb-ül gaybin esrârı hemîn
Bendedir sırr-ı emânet ana kenz-i mübhemim

Ben cemâl-i Hakkı cümle şeyde zâhir görmüşem
Bu merâyâya anınçün baktığımca hurremim

Her sözüm miftâh-i küfl-i künt-ü kenz olmuş dürür
Hemdemim İsâ ile her bir nefeste mahremim

Cümle mevcûdatı verdim ben vücûd-ı vâhide
Zât-ı esmâ ve sıfâtın ile hâlâ yekdemim

Yerde gökde her ne ki var bağlıdır başı bana
Âşikâre vü nihâye ben tılsım-ı â'zamım

Ben o Mısrî'yım vücûdüm şehrine şah olmuşum
Hâdisim gerçi velî ma'nîde sırr-ı akdemim.

Yukarıdaki beyitte geçen "Her sözüm miftâh-i küfl-i künt-ü kenz olmuşdürür" sözleri Resûl-i Erkemin: *"Künt-ü kenz-en mahfiyyen fe ahbebtü en u'ref-e fehalakt-ül hakl-a li u'ref"* hâdisinde bildirilen hazinelerin kilidinin (kufl-i) birer anahtarı olduklarını bildirmektedir. Hadîsin anlamı: *"Ben ilm-i zâtiyede mâlûmatla mütecelli idim, istedim ki bilineyim, halkı halk ettim. Halk mahzâ Hakkı bilmek ve vech-i Ahadiyyeti seyretmek için bu âleme geldi."*

Mısrî'nin yukardaki gazeli esas itibariyle bu hadîsin açılım ve yorumundan başka bir şey değildir.

O, İlâhî güzelliği bütün varlıkta görmekte, Allah'ı, eşyanın tezahüründe bulmaya çalışmaktadır:

Ben cemâl-i Hakkı cümle şeyde zâhir görmüşem
Bu merâyâya anınçün baktığımca hurremim

Bu sözlerinden dolayı Mısrî, zan altında kaldı, gerçek bir Müslüman olup olmadığı konusunda şâibe uyandı. Bu yüzden Mısrî'nin bu sözlerinin Kur'an'a uygun olup olmadığı konusunda müftünün fetva vermek mecburiyeti hâsıl oldu. Müftü şöyle fetva verdi: "Bunların meal ve yorumu Mısrî ve Allah'tan baş-

ka hiç kimseye âşikâr değildir." Mısrî'nin şiirlerinin bundan böyle, alenen satılmasına müsaade edildi, ancak bu konuda fetvaya şöyle de bir ikaz ilâve edildi: "Bu şiirleri müftü okuduktan sonra ateşe attı ve şu fetvayı verdi: Kim Mısrî Efendi gibi inanır ve konuşursa o yakılmalıdır: Müftü Efendi bundan müstağnîdir, çünkü vecdü istiğrakla mest olan kimseler hakkında fetva verilemez." (*Literatur der Türken*, von Toderini Übersetzt, von Hausleutner. Königsb. 1790. 1. Thl. s. 205–207.)

Unbegrenzt • Sınırlanmamış —— s. 190

[59] Hammer, Almancaya tercüme ettiği Hâfız'ın *Divan*'ının giriş yazısında şöyle der:

"Şarap ve aşk, saki ve kız, gül ve bülbül, bahar ve manastır hayatı, güzellik ödülü ve şairin kendi kendisini övmesi... Bunlar zıt kutuplardır ki Hâfız'ın dünyası ay ve güneş, sabahyıldızı ve Süreyya burcu arasında neşeyle döner durur." (Hafis, *Diwan*, 1, XXXIV)

[60] Bu mısrada şair, tıpkı Hızır'ın âb-ı hayat suyunda olduğu gibi, Hâfız'ı kasdederek onun kaynağından kendi şiir değirmenine su taşımaktadır.

[61] Daha önceleri Goethe, "Römische Elegien" başlıklı şiirlerinde Catull ve Tibull gibi şairlerle yarışmıştı. Hatta bir ara yazmayı planladığı ama ilk bölümden fazlasını yazamadığı "Achilleis" adlı fragman eserinde de Homer ile boy ölçüşmeyi göze almıştı. Şimdiyse Hâfız ile yarışmaktadır, çünkü Hâfız'ın poetik gücü önünde bir varlık gösteremeyeceği endişesine kapılmıştır. Neyse ki şiirin son beytinde Hâfız'ın yörüngesinden koparak kendi şiirini yaratma iradesi göstermektedir:

Şimdi ey şiir kendi ateşinle yankılan!
Çünkü sen daha eski ve daha yenisin.

[62] *Denn du bist älter, du bist neuer* (Çünkü sen daha eski ve daha yenisin) ifadesiyle Goethe, bir taraftan eski Yunan şiirini, diğer taraftan da "yenisin" tabiriyle Hâfız'dan 500 sene sonra yazdığı kendi şiirini kasdetmektedir.

Nachbildung • Nazîre —— s. 190

[63] Goethe buradaki gazelinde ne Hâfız'ın kafiye tarzına ve ne de gazel formuna aynen bağlı kalmıştır. Aynı şekilde Hammer de Hâfız'ın *Divan*'ını tercüme ederken onun gazel formunu ve kafiye tarzını muhafaza etmemiştir. Goethe, bir iki gazel denemesi yaptıktan sonra, gazel formunu ölü form diye terk etmiştir. Ne var ki Friedrich Schlegel, Friedrich Rückert ve Grafen August von Platen, gazel formunu başarılı bir şekilde kullanmışlar ve aslında gazelin Almanca olarak da başarılı bir şiir biçimi olabileceğini göstermişlerdir. Bu şairlere bir isim daha ilave etmek gerekir. Bu isim, Goethe'nin sevgilisi Marianne von Willemer'in genç âşığı Clemens Brentano'dur. Brentano, o günlerde âşık

olduğu Willemer'e gazel formundaki şu şiiri yazmıştır -ki bu şiir *Divan* ruhunu pek uygundur-.

Was reif in diesen Zeilen steht,
Was lächelnd winkt und sinnend fleht,
Das soll ein Kind betrüben;
Die Einfallt hat es ausgesä't,
Die Schwermut hat hindurch geweht,
Die Sehnsucht hat es getrieben.
Und ist das Feld einst abgemäht,
Die Armuth durch die Stoppeln geht,
Sucht Aehren, die geblieben;
Sucht Lieb', die für sie untergeht,
Sucht Lieb', die mit ihr aufersteht,
Sucht Lieb', die sie kann lieben.
Und hat sie einsam und verschmäht,
Die Nacht durch, dankend in Gebet,
Die Körner ausgerieben,
Liest sie, als früh der Hahn gekräht,
Was lieb' erhielt, was Leid verweht,
Uns Feldkreuz angeschrieben:
"O, Stern und Blume, Geist und Kleid,
Lieb', Leid und Zeit und Ewigkeit!"

"Bu satırların içinde olgun duran, gülümseyerek göz kırpan ve düşünerek yalvaran ne varsa o, hiçbir çocuğu kederlendirmesin, saffet o satırların tohumunu saçtı, gam kasavet rüzgârı onun içinden esti, hasret onu filizlendirdi, ve bir gün bu tarla biçilince yoksulluk, anızların arasından yürüyecek, kalan başakları arayacaktır, kendi uğruna batıp kaybolan aşkı, kendi sevebileceği bir sevgiyi arayacaktır. Ve yoksulluk tek başına hor hakir, bütün gece sabaha kadar ibadette şükrederek taneleri oğuşturduktan sonra sabah erken ilk horoz öttüğü anda aşkın kurtardığı ve ızdırabın silip süpürdüğü şeyleri mezar taşında okuyacaktır:

Ey yıldız ve çiçek, ruh ve beden,
Aşk ve ıstırap ve zaman ve ebediyet."

Goethe, Hâfız'ın kafiye tarzından maalesef aynı kafiyenin hep sık sık kullanılmasını anlamış ve kendisi de bunu *Divan*'ında kullanmağa çalışmıştır.

Haben sich von deinem Fehlen
Immer viel erzählt
Und für wahr sie zu erzählen,
Vielfach sich gequält.

Onlar senin kusurlarından
Çok söz ettiler her zaman.
Gerçekten onu anlatmak için,
Kendilerine pek eziyet ettiler.

Offenbar Geheimnis • Aşikâr Sır——s. 191

[64] Mistik bahçenin selvisi, tabiatüstü alegorilerin bahçesinden kasıt Hâfız'dır. Bilindiği üzere Hâfız, zamanında "gaybın dili" olarak biliniyordu. Onun her mısraı şiirde başka bir derinliktir. Bu konuda Hammer, tercümesini Goethe'ye sunduğu *Hafis Divanı*'nın önsözünde geniş malumat verir.

Hâfız'ın ölümünden sonra kıskananlar, onu zındıklıkla, Kur'an'dan sapmakla suçlamış, defin merâsimine katılmayı reddetmişlerdi. Taraftarlar ve muhalifleri arasındaki ihtilaf hükme bağlanamayınca, Şark'ta âdet olduğu üzere tefeül etmeye karar verilir. Hâfız'ın *Divan*'ından rastgele açılan bir sayfada şu şiir okunur ve defin merâsimine karar verilir:

Wende die Schritte nicht ab
Vom Grab Hafisiens,
Wenn gleich in Sünden verstrickt
Hart er des Himmels

Hâfız'ın kabrinden,
Yüz çevirme;
Günahkâr olsa da o,
Cenneti ümideder.

Hammer, tercüme ettiği *Hâfız Divanı*'na yazdığı önsözde o zamanlar iki yüzlülük ve çekememezlikten dolayı Hâfız'ın şiirlerinde mistik bir boyut, alegorik bir anlam aramayı akıllarına getirmeyen müftüler, şeyhler, sûfiler, imamlar, dervişler ve kalenderler, halk arasında Hâfız'ın şöhretinin yayıldığını ve şiirlerinin ezbere okunduğu görünce, artık onun önlenemez yükselişini fark etmişler ve nihayet onun dilini mistik ve şiirlerini allegorik olarak anlamak lâzım geldiğini açıklamışlardır, diye yazar.

Başka bir yerde Hâfız, şarabı alegorik anlamda kasdetmediğini söyler:

Preiset den Herrn! die Schenke
Ist wieder geöffnet,
Denn dieses ist die Thüre meiner Sorgen.
Alles geht drunter und drüber, vom Rauche verwirret,
Und dieser Wein ist wahrhaftig nicht bildlich.
(Hafis, *Diwan I*, s. 147)

Elminnetu lillâh ki der-i meykede bâzest
Zan rü ki merâ ber der-i o rûy-i niyâzest

"Niyaz yüzüm, kapısında, bu yüzden Tanrı'ya şükrolsun meyhane kapısı açık.
Küplerin hepsi de sarhoşlukla köpürmüş, coşmuş. Ortadaki şarap, hakikî şarap, mecazî şarap değil!
Canana lâyık olan daima sarhoşluk, gurur ve ululanma. Bize uyan da daima çaresizlik, acizlik ve niyaz!" (Gölpınarlı, s. 99)

Ne var ki tam da bu beyit Hâfız'ın sarhoşluğunun ilâhi güzelliği temâşâdan kaynaklandığını, çünkü bu sarhoşluğu veren şarabın mecâzi değil, hakiki şarap olduğunu ortaya koymaktadır. Çünkü gerçek tasavvuf ehline göre, fânî olan gerçek şarap, hakiki olmayan şarap böyle bir sarhoşluk veremez. Dolayısıyla Hâfız'ın burada bahsettiği "hakikî şarap", mistik bir sarhoşluk veren mistik bir şaraptır. En azından Hâfız'ın yukardaki beytini bu mânâda anlamak da mümkündür.

Hâfız'ın şiirlerinde mistik bir mânâ görenler, insan ruhunun beden zindanına hapsolunduğundan beri asıl vatanına dönme hasretiyle yanıp tutuştuğuna inanırlar. Bu dünyada insanın pozisyonu âşıkın mâşuk karşısındaki durumuna benzer. Nasıl ki âşık karşılaştığı herkeste sevgilisinden bir iz, bir benzerlik, bir yakınlık ararsa, aynı şekilde insan ruhu da, dünyada karşılaştığı her şeyde ilahî güzelliğin bir pırıltısını, yansımasını ve tecellisini görür. Bu durum bazen öylesine derûnîleştirilir ki insan, kendi içine akseden dünyevî yahut ilâhi güzelliği temâşâ esnasında kendinden geçer. Bazen bu vecd hali insanı tıpkı Mecnun gibi çılgınlığa sürükleyebilir. İşte böylesine bir trans halini yaşayan şair, o hâli, o ânı ifâde edebilecek analog kelimeler ve semboller ararlar. Hiçbir kelime ve mecazın yaşadığı âteş-i aşkı anlatmağa muktedir olmadığını gören şair, ya çaresiz susar yahut tümdem kendinden geçmiş bir sarhoş gibi dili dolaşarak bir takım anlaşılmayan şeyler kekelemeye başlar. Şairin vecd ü istiğrakla söylediği şiirler uyanık bir şuurla söylenmiş sözler olmadığı için onu bu sözlerinden dolayı yargılamak mümkün değildir. Ancak hangi şiirlerin mistik bir coşkunlukla söylendiği, hangilerinin açık bir bilinçle yazıldığı net bir şekilde bilinemeyeceği için muammâ çözümsüz kalmaya devam eder.

[65] Bu mısrada Goethe'nin "Wortgelehrten" (söz âlimleri) tabiriyle kasdettiği şudur: Bazı ilâhiyatçılar, herhangi bir dinî öğretiyi aynen ezberlerler, ancak mânâsına asla nüfuz edemezler. Bu neviden ilâhiyatçılar, "Mystik" sözcüğüne izahı ve anlaşılması zor anlamlar verirler ki kimse ne demek istediklerini anlamasın. Goethe'nin bizzat kendisi ise "Mystik" (mistik) sözcüğünden Allah'ı temâşâ etmeyi anlar; o, "sessiz çalılıkta, havada ve suda" Tanrı'yı temâşâ eder. Hâfız hakkındaki kanaati de bu meyandadır. Ona göre bu "söz âlimleri"nin yani nadan mollaların Hâfız'ı doğru anlamaları imkânsızdır, çünkü bunlar Hâfiz'ın mistisizmini anlayacak zihnî seviyeden ve halis niyetten yoksundurlar. Goethe, Hâfız hakkında "budalaca şeyler" düşünenleri bir ırmak ağzını tıkayan kaba bir taşa benzetir. Aslında şair bu mecazı da İslâmî kaynaklardan okumuştur ve bunlar hakkında şöyle denilmektedir:

"Kötü âlimler bir su kanalını tıkayan taşlar gibidirler; kendileri su içemedikleri gibi, başkalarının da su içmesine ve tarlanın sulanmasına engel olurlar. Nadan mollalar (Wortgelehrten) da buna benzerler, cennete giden yolu keserler, ne kendileri içeri girerler ne de başkalarının girmesine, Allah'a kavuşmasına müsaade ederler. Yahut da bunlar dışı parlak ve bakımlı, içi ölü kemikleriyle dolu kabirlere benzerler."

[66] Burada Goethe, "unlautern Wein" (katıksız şarap) kavramıyla manevî, mistik sarhoşluğu kasdetmektedir. Böyle bir sarhoşluğa karşı Goethe menfî tavrını açıkça dile getirmeyi lüzumlu görmüştür. Bunu iddia edenleri yani içmeden sarhoş olduğunu söyleyenleri "sahtelik" ve "aldatıcılık" ile suçlamaktadır. Ona göre Hâfız'ın şiirlerinde mevzubahis edilen şarap, bildiğimiz üzümden imal edilen ve sarhoşluk veren saf şaraptır.

Wink • İşâret —— s. 192

[67] Şeyh Sadî, *Bostan* adlı eserinde özetle der ki: Bu kitapta şiârım, tıpkı güzel kadınların yüzünü örten örtüyü andırır. Hayatımda hiç üzüntülü olamayacağım, çünkü perdemin ardında ziyâdesiyle neş'e saklıdır. Her harfin altında bir yorum gizlidir; tıpkı bir örtü altında güzel bir resmin veya bulutlar arkasında ayın saklanması gibi.

An Hafis • Hâfız'a —— s. 192

[68] Hammer, *Die Geschichte der schönen Redekünste Persiens*, s. 267'de şöyle bir açıklama yapar: Doğulu, bir servinin sallanmasında sevgilisinin salınarak yürüyüşünü görür. Bâki, bir gazelinde aşkın şiddetiyle salınarak yürüyen o selvinin ayaklarının dibine yıkılır ölürsem, bari o hoş gölgelerini kabrimin üzerine yaymayı esirgemesin, der. Goethe, Bâki'nın bu beytini Hartmann'ın, *Aufklärungen über Asien*, Oldenburg 1807. 2. Thl. s. 497'de okumuştur. Molla Câmî, bir beytinde der ki: "Bağ tarafından geçersen selviye bak. Ömrü boyunca seni temâşâ için başını duvarlardan dışarı uzatmış bir zahid gibi secdeye gidiyor." (Devletşah, *Tezkire-i Devletşah*, II, Ankara 1963, Çev. Necati Lugal, s. 215)

Ayrıca Hâfız'ın aşağıdaki beyitleri kendisine ilham kaynağı olmuştur:

Nahe dich der Freundin nicht.
Stattliche Cypresse,
Denn aus Scham musst du den Kopf
Vor ihr niederbeugen.
(Hafis, *Diwan II*, s. 430)

"Ey ırmak kıyısındaki selvi, serkeşliğine nazlanıp durma, ona rastlarsan; utancından başın aşağı iner." (Gölpınarlı, s. 441)

Schreitet einher, mein holder Buchsbaum
Wandele durch die Rosenbeete.
Dass von deines Glanzes Anmuth
Die Cypresse Haltung lerne.
(Hafis, *Diwan II*, s. 458)

"Sevgili, şimşad boyunla salın, gül bahçesine doğru yürü de selvi, boyundan gönül alma tarzını öğrensin!" (Gölpınarlı, s. 437)

Başka bir İran şairi, Hammer'in *Die Geschichte der schönen Redekünste Persiens*, s. 384'de selvi için şöyle demektedir:

Wenn du einher im Garten schwankest,
Entfernen sich aus Scham Cypressen.

Sen bahçede salınıp yürürken,
Uzaklaşır selviler mahcubiyetten.

[69] Goethe'nin bu mısraları da Hâfız'dan mülhemdir:

Da deiner Liebe Stein
Des Herzensformen glättet,
So ist es spiegelrein
Von allem Unglücksroste.
(Hafis, *Diwan* II, s. 130)

"Gönül, sevginin gevheriyle cilâlanırsa elbette hadiseler pasından arınır, temizlenir." (Gölpınarlı, s. 309)

Sieh des Glückes Sonne wird dir scheinen,
Aber du musst erst dein Herz
Einem Spiegel gleich geglättet machen.
(Hafis, *Diwan* I, s. 236.)

"Sabah çağı, aynanı parlatırsa devlet güneşin doğar, yüz gösterir." (Gölpınarlı, s. 118)

s. 193

[70] Hâfız, sadece o zamanlar Şiraz'da iktidar olan Muzaffer ailesinin prenslerini değil, bilakis onlardan öncekileri de, mesela Şah Şeyh Ebu İshak'ı da övmüştür. Bir gazelinde Hâfız bu isimleri sıralayarak övmektedir:

Zur Zeit des grossen Schas Ebu Ihsak
War durch fünf Wunder Farsistan berühmt.
Das Erste ist ein Ländertürk, wie er,
Der Völkerseelen nähert und Recht erteilt.
Die Grossmuth selbst Hadschi Ramamettin
Durch Huld und Milde Gaben weit berühmt u.w.

"Şah Şeyh Ebû İshak zamanında Fars mülkü, beş kişi yüzünden öyle bir mamurdu ki...
Binicileri Ebû İshak gibi ülkeler bağışlayan bir padişahtı. Ömrünü zevk u safa ile geçirip gitti!

Biri İslâmın mürebbisi Şeyh Mecdeddin'di, gökyüzünü ondan daha iyi bir kadı hatırlayamaz.

Bir diğeri de Hacı Kıvam gibi deryâdil bir vezirdi ki kerem ve ihsaniyle âlemde iyi bir ad san kazandı.
Benzerlerini bırakmayıp gittiler. Ulu ve yüce Tanrı hepsini de yarlıgasın!" (Gölpınarlı, s. 537)

Bunların haricinde Hâfız, sarayında iki yıl kaldığı hayranlarından Başvezir Hacı Kaameddin, Mahmud Umameddin, Celâleddin ve Turanşah gibi vezirleri de yüceltici sözler söylemiştir.

Emîr Muzaffer ailesinden özellikle Şah Şecâ, Yahya ve Mansur, Hâfız'ın övgülerine mazhar olmuşlardır. Bu konuda Hammer, Almanca'sını Goethe'ye takdim ettiği *Hâfız Divanı*'nın önsözünde açıklayıcı bilgiler vermektedir.

Ushk Nameh:
Buch der Liebe
AŞK KİTABI

—— s. 196

[71] Goethe, bu mısraın neredeyse aynını Hâfız'ın *Divan*'ında okumuştur:

Sieh! mein Herz steht vor der Thüre,
Halt' es doch in Preis und Ehren.
(Hafis, *Diwan I*, s. 152)

"Gönlüm, gamında mukim. Seni Tanrı nasıl hoş tuttuysa sen de onu öyle hoş tut!" (Gölpınarlı, s. 49)

Musterbilder • Örnek Çiftler —— s. 197

[72] Goethe burada yanılmaktadır. Aslında ya "Rüstem ve Tehmina" veya "Zal ve Rudabe" olması lazım gelir. (Bak. Annemarie Schimmel, *Stern und Blume*, Wiesbaden 1984, s. 106.)

Firdevsî, *Şehnâme*'de Sam'ın oğlu Zâl ile Kâbilli Mihrab'ın buluştuğu bir bölümde ziyâfet akabinde Mihrab'ın kızını kendi adamlarının ağzından şöyle anlatır:

Yanındaki büyük adamlardan biri dedi ki: "Ey, cihan pehlivanı!
Onun, hareminde sakladığı öyle bir kızı vardır ki, güneşten daha parlaktır
Teni, baştan başa fildişi gibi bembeyazdır; yüzü Cennet'e, boyu posu da çınar ağacına benzer.
Gümüş gibi gerdanının üzerinde, miskten yapılmış bir kemendi andıran saçlarının uçları, bir ağın uçları gibi, kıvrım kıvrımdır.

Yanakları nar çiçeği ve dudakları kiraz gibidir; gümüş göğsünde iki de nar yetiştirmiştir.
Kirpikleri siyahlıklarını karganın kanadından almışlardır; gözleri de bağda yetişmiş iki nergistir.
Kaşları, üzeri nar miski ile kaplanmış birer Tıraz yayına benzerler.
Ay görmek istersen onun yüzüne bak; misk koklamak istersen onun saçlarını kokla.
O, baştan başa, güzellikler, istekler ve rahatlıkla dolu bir Cennet'tir! dedi."

Bu sözleri duyunca, Zâl'in yüreği öyle dolup boşaldı ki ne başında aklı kaldı ne de rahatı.
[...]
Mihrab, bir soru üzerine Sinduht ve Rûdâbe'ye Zal'i şöyle anlatır:
Mihrab, ona dedi ki: "Ey, gümüş göğüslü ve güzel yüzlü selvi?
Pehlivanlıkta, yeryüzünün ünlü pehlivanları içinde hiç kimse ona yetişemez.
Sarayının adamları içinde, onun gibi dizgin kullanan bir yiğit yoktur.
Yüreği, erkek bir arslan yüreği gibidir; eli de cömertlikte, Nil deryasına benzer.
Bir taraftan tahtının üzerinden altınlar saçarken, bir yandan da savaş alanında düşmanlarının kellelerini yerlere döker.
Genç, uyanık, dinç talihli ve yanakları erguvan gibidir.
Öç alacağı zaman bir belâ timsahı, atının eyerinin üzerinde de keskin pençeli bir ejderha kesilir.
Öç almak için savaş alanına girdiği zaman, havaya kalkan tozları düşmanın kanıyla bastırır ve her yanına su renkli hançerler yağdırır.
Saçının aklığından başka hiçbir kusuru yok; kusur arayanlar, onda bundan başka bir şey bulamazlar.
Kaldı ki, saçının aklığı da ona yaraşıyor; hattâ bu saçın güzelliği ile birçok gönülleri bile kendisine bağlıyor!"
Rûdâbe'nin, bu sözleri işitir işitmez, yanakları nar çiçeği gibi kızardı.
Zâl'e karşı duyduğu sevgi ile, yüreği sanki ateşle doldu; yemeden içmeden kesildi, bütün rahatı kaçtı.
Sabrı tükendi; aklın yerine heves geçti; huyları, âdetleri değişti.
Güzel sözler söyleyen bir olgun kişinin: "Kadınların yanında erkeklerden bahsetme;
Kadınların yüreği şeytanın evidir; erkekler hakkında sözler onları kışkırtır ve hemen hileye başvurmaya kalkışırlar!" sözü ne kadar doğrudur! (*Şehname*, I. cilt, s. 226–232)

[73] Yusuf Peygamber çok güzelmiş. Kur'an-ı Kerimin 12'inci sûresi olan Yusuf Sûresinin 31 ve 32'inci âyetlerinde Mısır kadınlarının Zeliha'yı, Yusuf'a olan sevgisi yüzünden kınadıkları, bu yüzden Zeliha'nın da onları çağırıp ellerine

bir turunç ve bir bıçak verdiği, sonra Yusuf'u çağırdığı, Yusuf'u görüp hayran olan kadınların turunç yerine bıçaklarla ellerini doğradıkları ve "Bu insan olamaz... bu, bir melek" dedikleri anlaşılmaktadır.

Hikâye şöyledir: Zeliha, Yusuf Peygamber zamanında Mısır azizi olan, yani Mısır hükümdarlarından sonra en büyük rütbeye sahip bulunan zatın karısıdır. Yusuf, pek güzel olduğu için Zeliha, Yusuf'a âşık olmuş ve bir gün Yusuf'a kendisini teslim etmek istemiş, fakat Yusuf, Tanrı'dan korkup bu işe yanaşmamış, kaçarken Zeliha arkasından eteğine yapışmış, eteği yırtılmış, bu sırada aziz, oda kapısına gelmiş ve bu hali görmüştü. Zeliha kendisini haklı çıkarmaya çalışmışsa da danışılan kişiler, eteğin art tarafından yırtılmasını Yusuf'un doğruluğuna delil olarak bulmuşlar, böyle olmakla berber yine de dedikodunun yatışması için Yusuf, zindanda hapsedilmişti. Nihayet Yusuf zindandan çıkıp Mısır'a aziz olunca Zeliha'yı aldığı rivayet edilir. Hattâ bazıları, Zeliha'nın kız olup azizin karısının Zeliha şeklinde bir peri olduğunu da söylemişlerdir.

[74] Klasik aşklardan birisi de Hüsrev ve Şirin'in aşkıdır. Altıncı yüzyılın sonunda İran'a hâkim olan Hüsrev, Ermeni prensesi Şirin'e gönlünü kaptırmıştır. Nizâmî bu aşk efsanesini ebedîleştirmiştir.

Aynı şekilde Şirin'e gönlünü kaptıranlardan birisi de Ferhad'dır. Efsâneye göre Ferhad ile Şirin'in trajik aşkı şöyle gelişir: Erkek evlât bırakmadan ölen bir hükümdarın yerine Mihin Banu adlı kızı geçiyor. Bu kızın, kız kardeşinin adı Şirin'dir. Banu, Şirin'e bir köşk yaptırıyor. Köşkü Bihzad adlı bir ressam, güzel resimlerle süslüyor. Bihzad'ın Ferhad adlı bir oğlu var. Ferhad babasıyla çalışırken Banu, kendisine âşık oluyor. Ferhad da Şirin'ni seviyor. Arada bir görüşmeğe başlıyorlar. Banu da köşkün karşısında kendi için bir köşk yaptırıyor. Şirin, bir gün şehrin dışındaki pınarın köşke getirilmesini istiyor. Fakat ortada bir dağ olduğundan kimse imkânını bulamıyor. Ferhad saray bekçiliğine tayin edilmek şartı ile dağı deleceğini söylüyor ve büyük gürzüyle kayaları delmeye başlıyor. Banu, Ferhad'ın Şirin'i sevdiğini duyunca, Ferhad'ı hapsettiriyor. Bir müddet sonra gördüğü bir rüya üzerine hapisten çıkartıyor. Fakat yeise düşen Ferhad, bir dağda külüngüyle kendisine bir mağara açıyor, mağaranın duvarına Şirin'in resmini yapıp orada oturuyor. Bu sırada Hürmüz adlı bir padişah Şirin'i Ferhad'a almak için Banu ile savaşıyor ve ordusunu mağlûp edip Şirin'i alıyor. Fakat bu sefer de Hürmüz'ün oğlu Hüsrev, Şirin'e âşık oluyor. Hatta bu aşk yüzünden yatağa düşüyor, nihayet Ferhad'a yine bir dağ delmesini teklif ediyorlar. Ferhad işe koyulmuştur. Tam dağı deleceği sırada Hüsrev'in dadısı, Ferhad'ın yanına gidip "Oğlum, sen burada uğraşıyorsun ama Şirin öldü." diyor. Ferhad, bir ah çekip olanca kuvvetiyle koca külüngü beynine indiriyor ve orada ölüyor. Şirin bu haberi alınca gidip sevgilisinin nâşına kapanarak ağlıyor ve belindeki hançerle o da kendisini öldürüyor. Bu sırada oraya dadı geliyorsa da dağdan bir aslan inerek o hain karıyı paralıyor.

[75] *Leyla ve Mecnun* da yine şark edebiyatının en meşhûr hikâyelerindendir. Hikâyenin ilk kaynağı Arap edebiyatıdır. Leyla ve Mecnun kıssası esas itibariyle asıl adı Kays olan Mecnun'un kişiliği etrafında toplanmıştır. Arap kaynakları, hikâyenin meydana gelişi hakkında farklı söylentiler naklederler. Bazılarına göre Kays, hiç yaşamamıştır. Ona atfedilen şiirler, Emevî ailesinden bir gence aittir. Amcasının kızını seven bu genç, kendini belli etmemek için Mecnun kıssasını uydurmuştur. Bazılarına göre ise Leyla ve Mecnun (Kays) hikâyesi yaşanmış bir olaydır. Kays, hicretin 70. yılında yaşamış, babasının adı Mülevvah, Leylâ ise hicretin 80. yılında yaşamıştır ve babasının adı Sa'd'dir.

İmdi Leylâ ve Mecnun kıssasının tarihte yaşanıp yaşanmadığı burada o kadar önemli değildir. Ancak bu efsânenin Arap, Fars ve Türk Edebiyatlarını yüzyıllardan beri işgal ettiği, bu edebiyatların belkemiğini oluşturduğu, buradan Batı'ya sirayet ettiği ve Batı edebiyatına da izler bıraktığı (*Tristan ve İsolde*) gözününde bulundurulduğunda tam bir fenomenle karşı karşıya olduğumuz anlaşılacaktır. Başlangıçta Kays'ın şiirlerinden ve bunlara eklenen söylentilerden oluşan basit aşk hikâyesi, X. yüzyılın sonlarında *Kitâbü'l-Agânî* ile İran Edebiyatına geçmiş ve ilk defa Genceli Nizâmî'nin 1188'de nazmen kaleme aldığı *Leylâ ve Mecnûn* adlı eseriyle derli toplu bir hal kazanmıştır. Daha sonraları bu efsane kolektif muhayyile tarafından zenginleştirilmiş ve her üç edebiyatın yüzlerce şairi tarafından farklı varyasyonlarla işlenmiştir.

Goethe, Leylâ ve Mecnûn efsânesini Th. Hartmann'ın tercümesinden tanımış olmalıdır. Hartmann, Molla Câmî'nin evvela Fransızca'ya tercüme edilen eserini 1808 yılında *Leyla und Mecnûn* başlığıyla Almanca'ya tercüme etmiştir. Daha sonra Hammer, *Die Geschichte der schönen Redekünste Persiens* adlı eserinde Leylâ ve Mecnûn kıssası hakkında etraflıca bilgi vermiştir. Hammer, Leylâ ve Mecnûn hikâyesini şöyle özetler:

"Bir Arap kabilesi başının oğlu olan Kays, başka bir kabileden olan Leylâ'nın güzelliğiyle ilgili övgüleri dinler [A. S. Levend, Câmî'nin Leylâ'yı tasvirini şöyle tercüme etmiş: "Dediler ki, filân kabilede iri gözlü, huri gibi güzel bir ay vardır. Adı Leylâ'dır. Bütün kabile ona tutkundur. Yanağının güzelliği anlatılamaz. Git, ne kadar güzel olduğunu kendin gör. Gözün yapacağını kulakta arama. Görmekle işitmek arasında fark vardır." (A. S. Levend, *Arap, Fars ve Türk Edebiyatlarında Leylâ ve Mecnûn Hikâyesi*, Ankara 1959, s. 45,)], daha kendisini görmeden âşık olur. İki genç sonraları zaman zaman bir araya gelirler. Bu buluşmalar aralarındaki aşkı alevlendirir, ancak diğer taraftan da çevrede dedikodular duyulmaya başlar. Bunun üzerine Kays, arkadaşlarını ihmal eder, içine kapanır ve dağlara, sahralara kaçarak münzevî bir hayata mahkûm eder kendini. Arkadaşlarından birisi sırrını aşikâr eder. Bu durumu duyan Kays'ın babası, oğlunu Leylâ'dan vazgeçirmeye ve başka birisiyle evlendirmeye çalışır. Ne var ki bu konudaki tüm gayretler beyhûdedir. Bu olup bitenler Leylâ'nın Kays'ın aşkından şüphelenmesine sebep olmuştur. Öylesine ki Leylâ,

bir gün onun yüzünü görmek istemez ve kapıdan geri çevirir. Daha sonra Leylâ, doğrusunu öğrenince bir mektupla Kays'dan özür dilemiş; Kays da, Leylâ'yı görürse yaya Kâbe'ye gideceğini adamış olduğundan, hac yapmak üzere yaya Mekke'ye gitmiştir. Bir tesadüf eseri baba da hac farizasını yerine getirmek üzere oradadır ve oğlunun ibadet esnasında Leylâ'nın adını söylediğine bizzat şahit olacaktır. Baba böylece hiçbir şeyin oğlunun Leylâ ile arasındaki bağı koparamayacağına kaani olur. Hac dönüşü Kays, Leylâ'yı daha sık ziyaret eder. Ancak rakipler boş durmazlar, Leylâ'nın babasını bu buluşmalara engel olması için ikna ederler. Bunun üzerine Leylâ'nın babası Kays'a kızıyla görüşmesini tümden yasaklar. Bir gece buluşması Leyla'nın babasını öylesine öfkelendirir ki, Kays'ı Halife'ye şikâyet eder. Halife valiye ferman göndererek, Leylâ'nın adını anmasını Kays'a tümden yasak eder. Kays bu haberi alınca ıstırabından bayılır. Buna karşılık Mecnûn'un babası Leylâ'yı ister; ancak red cevabı alır. Bunu duyan Mecnûn çöllere düşer; oralarda vahşi hayvanlarla yaşamaya başlar. Baba oğlunun affi için beyhûde yalvarıp yakarır. Bir gün çöllerde onu avlanmakta olan insan dostu bir emîr görür, ancak o da kendisini insanların arasına dönüşe ikna edemez. Başka bir gün Leylâ, hacca gitmekte olan bir kervanla aynı çölden geçmektedir. Mecnûn kervana katılır. Ne var ki Mekke'de ancak bir lahza Leylâ'nın yanına yaklaşabilmiştir. Dönüşte Leylâ kabilenin önde gelenlerinden Zokai tarafından fark edilir; Leylâ'yı beğenen ve seven Zokai onu babasından ister ve Leylâ alelacele evlendirilir. Ne var ki Leylâ, eşine kocası olma hakkını tanımaz; şeklî bir evliliktir gerçekleştirilen. Tesadüf eseri Mecnûn bu evlilikten haberdar olur. Leylâ, bir mektupla Mecnûn'a aşkına sadık kaldığını ve iffetini muhafaza ettiğini bildirir. Başta Mecnûn bu mektupla biraz rahatlasa da, zaman içerisinde kıskançlık tüm duygularına üstün gelir. Leylâ'nın izdivacı uzun sürmez ve eşi kısa bir zaman sonra ölür. Bundan sonra Leylâ kendini hayır işlerine verir ve ömrünü yoksullara sadakalar dağıtmaya vakfeder. Mecnûn, bir gün bu yoksullar arasına karışarak gelir ve Leylâ'yı görür. Leylâ, kendisini farkeder ve sadaka sırası ona gelince farklı muamele etmeye çalışır. Mecnûn'un kendisine uzattığı kabı dolduracak yerde elindeki kepçeyle vurup kâseyi kırar. Bunun üzerine Mecnûn, ah der, uzun zamandan beri benim kalbimi de böyle paramparça etti. Bundan böyle şu beden kılıfımı da tarümâr etse de tümden kurtulsam... Çok geçmeden Mecnûn, yine hüzün ve melankoli yüklü olarak çöllere döner. Leylâ kendisini çöllerde bulduğunda çıldırmış bir haldedir. Leylâ, âciz bir halde kendisinden uzaklaşır. Bir müddet sonra Mecnûn, âteş-i aşkın kurbanı olur; kısa bir zaman sonra da Leylâ onu takip eder..."

Tıpkı Câmî ve Nizamî gibi Leylâ ve Mecnûn kıssasını kaleme alan Hatifî, babasına çölde Mecnûn'u aratır. Ancak oğlu kendisini tanımadığı için babası, oğluna kendisinin babası olduğunu söyler. Bunun üzerine Mecnûn, çılgınlıkla acılar içerisinde şöyle haykırır: Kimdir benim babam, kim? Baba diye birini tanımıyorum! Leylâ'dan başka ne vardır ki?" (Hammer, *Die Geschichte der schönen Redekünste Persiens*, s. 358.)

İran şairlerinden Câmî, Hatifî ve Vahşî, Türk şairlerinden bilhassa Hamse üstâdı Nizamî, Ali Şîr Nevaî (öl. 1501), Behiştî (XV. yy.), Abdülvahhab Hayalî, Edirneli Şahidî (XV.yy.), Larendeli Hamdi (XVI. yy.), Bursalı Celilî (öL. 1569), Gubarî, Sahîh ve Fuzûlî (öl. 1556) ve daha birçokları bu hikâyeyi nazmen kaleme almışlardır. Nizamî'nin *Leylî vü Mecnûn*'u Prof. Dr. Ali Nihat Tarlan tarafından Türkçeye tercüme edilmiştir.

Hâfız'ın şiirlerine de bu efsâne şöyle yansımıştır:

Wenn Schaaren auch vorüberziehn,
Wie Sterne leicht und liebenswürdig.
Bleibt meine Neigung dir versichert,
Ich bin Mecnun, der nicht für Leila
Arabien und Persien nähme.
(Hafis, *Diwan II*, s 516)

"Önümden bir sürü güzel geçse, her biri süheyl yıldızından daha parlak, daha güzel olsa senden başkasına meyletmem. Mecnun değilim, Leylâ'ya karşılık Arap ve Acem ülkelerini alırsam!" (Gölpınarlı, s. 627)

Morgenlüftchen von Leilas Wohnung,
Ich beschwöre bei Gott dich,
Sag' wie lange noch soll ich Wüsten
Mit den Tränen begiessen?
(Hafis, *Diwan* II, s. 203)

"Ey Selma konağının yeli, Allah için olsun, ne vakte kadar konak yerlerini birbirine katacak, yurt yerlerini gözyaşlarımla Ceyhun'a çevireceğim?" (Gölpınarlı, s. 361)

Auf Leilas Pfad, der voll Gefahr
Und voll Beschwerde ist
Ist vor denm anderen allen Noth,
Dass du ein Medschnun bist.
(Hafis, *Diwan II*, s. 357)

"Leylâ konağının yolunda nice tehlikeler var.. daha ilk adımda Mecnun olman şart!" (Gölpınarlı, s. 462)

Goethe, Mecnun ile ilgili bir hikâyeyi de Sadî'nin *Gülistan* adlı eserinden okumuştur:

"Arap padişahlarından birine, Mecnun'un Leylâ ile olan macerasını anlattılar. O kadar ilim ve kemaliyle beraber Leylâ'nın uğruna her şeyi feda ettiğini, sahrada vahşi hayvanlarla ünsiyet eylediğini söylediler. Padişah, Mecnun'u huzuruna getirerek dedi ki: 'İnsanlık şerefinde ne kusur gördünüz de hayvanlarla

yaşamayı tercih ettiniz? Onların halleriyle halleştiniz? Aşk, insanı kemâle doğru götüreceği yerde, sizi hayvanlığa yaklaştırmıştır.' Mecnun inleyerek dedi ki:

Muhabbetinde beni levm eden sâdıklarım
Göreydiler seni bir gün rücû' ederlerdi.
Levmedenler, nolurdu ah! beni
Görselerdi cemâl-i dilberini
Seyrederken geçip de kendinden
Kesselerdi habersiz, ellerini.

(Âh Leylâ! Beni ayıplayanlar seni bir kere de görselerdi de, ben de onlara Züleyha'nın, Mısır hanımlarına dedikleri gibi: "İşte muhabbetine tutulduğumden dolayı beni levm ettiniz!" diyerek seni gösterseydim.)

Mecnun'un bu derece yanıp yakılışı padişahta merak uyandırdı. 'Bu kadar fitne-bâis olan suret nasıl şeymiş? Getirin şunu ben de göreyim.' dedi.

Derhal adamlar çıkarıldı, kabileler arasına dağıldılar, Leylâ'yı bulup getirdiler, padişaha arz etmek üzere sarayın divân-ı hassasında hazır bulundurdular. Padişah, tahayyül ettiği gül yanaklı, tombul bir kız yerine zayıf vücutlu, esmer benizli bir Arap kızıyla karşılaşınca, bittabi beğenmedi. Çünkü sarayın en ednâ cariyesi ondan daha güzel, daha cazibeli ve hele terbiye ve nezaketçe daha üstündü.

Padişahın gönlünden geçenleri hal ve tavrından okuyan Mecnun dedi ki: 'Sultanım! Sen, Leylâ'ya Mecnun'un gözüyle bak ki, onun temâşâsındaki sırrı anlayasın!' (Şeyh Sadî, *Gülistan*, İstanbul 1996, Türkçesi: Niğdeli Hakkı Eroğlu, s. 180–181)

[76] *Cemil ve Botayna*: Birbirine sadakatle bağlanan ve ileri yaşlarına rağmen sevgide hiç kusur etmeyen iki eşsiz çift. Cemil ve Botayna'nın birbirine olan aşkı dillere destan olur. Bu durumu duyan Halife, Botayna'yı huzuruna çağırır ve bu yaşlı ve sıska kadında ne bulduğunu sorar. Bunun üzerine Botayna, hiç düşünmeden Halife'ye şu cevabı verir: "Yeryüzündeki şu halkın kazancı ne ki başkalarını değil de senin gibi birisini Halife seçmişler? İnsanların itibarını kazanmaya layık olan birisinin asîl bir ruhunun olması gerekir. Bu ruh bir elmas gibi parıldar ve hiçbir kusur, hiçbir leke onun parlaklığına halel getiremez." Bu sözler üzerine Halife, hediyelerle kendisini sevgilisinin yanına gönderir.

[77] *Süleyman ve Saba Melîkesi Belkîs*: Süleyman Davûd peygamberin oğlu olan bir peygamberdir. Aynı zamanda bir padişahtır. Rivâyete göre emrindeki cinleri çalıştırarak Mescid-i Aksâyı inşaya başlamış ve yedi senede tamamlamış. Başka bir özelliği de kuşlar ve hayvanlarla konuşmak ve onların dilini anlamakmış. Üzerinde İsm-i A'zam yazılı bir yüzüğü varmış. Bu yüzük marifetiyle tüm hayvanları ve kuşları kendine ram etmiş. Yüzüğü sadece abdesthâneye gider-

ken çıkarırmış ve Âsaf adlı vezirine emanet edermiş. Bir gün bu yüzüğü her nedense hanımına emanet etmiş. Bunun üzerine bir cin kendi kılığına girerek hanımından bu yüzüğü alıvermiş. Süleyman peygamber yüzüğü istemeye gelince kendisini sahtekârlıkla suçlamışlar ve saraydan kovmuşlar. Bundan sonra yüzüğü elde eden dev, Süleyman padişahın yerine sarayı yönetmeğe başlamış. Derken dev, bir gün yüzüğün tekrar Süleyman peygamberin eline geçebileceği endişesine kapılmış ve götürüp yüzüğü denize atıvermiş. Günlerden bir gün Süleyman, bir balıkçının tuttuğu balıkları taşımış ve hizmeti karşılığında iri bir balık kazanmış. Akşam balığı temizlemek üzere karnını yarınca kendi yüzüğüne rastlamış. Yüzük eline geçtiği için bundan sonra Süleyman yeniden padişah olmuş. "Yüzük kimdeyse padişah odur." buna istinaden söylenir.

Süleyman ile ilgili ikinci bir rivâyet daha vardır. Şöyle ki, Süleyman'ın Hüdhüd adlı bir kuşu varmış. Hüdhüd çok uzakları görebilir ve çölde nerede su olduğunu haber verirmiş. O yüzden Süleyman, sefere çıktığında bu kuşu hep yanına alırmış. Bir gün her ne hikmetse Hüdhüd, uzaklaşıp gitmiş ve geri gelmemiş. Bu duruma Süleyman pek öfkelenmiş. Derken Hüdhüd, beklenmedik bir anda uzaklardan çıkıp gelmiş ve başından geçenleri anlatmış. Saba ülkesine gittiğini ve orada ikinci bir Hüdhüd ile tanıştığını, bu Hüdhüd'ün Belkıs adında bir sahibesi olduğunu ve bunun Saba melikesi olduğunu anlatmış. Bunun üzerine Süleyman peygamber Hüdhüd'ü affetmiş ve kendisini Saba melikesi Belkıs'a elçi olarak göndermiş. Belkıs ise Saba ülkesinin ileri gelenleriyle Süleyman padişahı ziyaret etmiş. İşte bu ziyaret esnasında Süleyman, rüzgâra emrederek Belkıs'ın meşhur tahtını getirtivermiş. Daha sonra da Belkıs iman edip, güneşe tapınmaktan vazgeçmiş ve sarayının ileri gelenleriyle Süleyman'ın dinine girmiş. Neticede Süleyman peygamber, Belkıs ile evlenmiş. (Bak: İskender Pala, *Ansiklopedik Divan Sözlüğü*, İstanbul 1999, Ötüken Neşriyat)

[78] Goethe, nihayet bu son mısralarda insan valığının ana taşıyıcısı olan aşkı ve aşkın eşsiz kudretini ön plana çıkarmaktadır. Aşk, ister Doğuda ister Batıda olsun karşı konulmaz bir güçtür. Örnek dindarlar imanı güçlendirdiği gibi, örnek âşıklar da her insanda potansiyel olarak var olan aşkı güçlendirir.

s. 197 —— Noch ein Paar • Bir Çift Daha

[79] *Wamik ve Azra*, pek meşhur bir aşk efsânesidir; hikâye İslâm dini gelmeden önce vuku buluştur. Bu aşk hikâyesi ile ilgili olarak Hammer, şu bilgileri vermektedir:

Sasanîler döneminde (226–651) anlatılan *Wamik ve Azra* hikâyesi, Araplar'ın ülkeyi işgal etmesiyle yayılmıştır. *Wamik ve Azra*'nın bir nüshası Abbasîler' den Emîr Abdullah Bin Tahir zamanına kadar Horasan'da muhafaza edilmiştir. Ancak kendisine takdim edildiğinde, "Biz Kur'an ve Peygamberin hadîslerinden başka hiçbir şey okumayız." diyerek *Wamik ve Azra* ile birlikte

Farsların tüm kitaplarını Tigris'e attırmıştır. (Hammer, *Die Geschichte der schönen Redekünste Persiens*, s. 35)

Daha sonraki şairler tarafından bu eser, bu lirik aşk hikâyesi defaatle terennüm edilmiştir. Bunlardan birisi şairlerin meliki Üstad Ebu'l Kasım El-Hasan b. Ahmed Unsurî'dir (ö. 1039). Sasanîler döneminde Pehlevî dilinde yazılmış, ancak kahramanların adlarından başka tamamen kaybolmuş bu romantik şiiri Unsurî, yeniden inşa etmiş. Ne var ki o da zaman muammâsının dehlizlerinde kaybolup gitmiştir. (Hammer, *Die Geschichte der schönen Redekünste Persiens*, s. 37.) Fasihî-i Cürcânî, *Vâmık ve Azra* kıssasını yeni baştan nazma çekmiştir. Şu var ki Devletşah, *Tezkire*'sinde bu çalışmanın kaybolup gittiğini söylüyor. Devletşah devamla, "Aşağıdaki beyti o dâstandan aldım ve buraya yazdım. O dâstanda, kendi halini ve Melik Kabus'un hanedanı zamanını anlatıyor. Beyt: Ne mutlu bir varlık ki, himmetiyle velinimeti ayağının ucunda ölüyor." diyor." (Hammer, *Die Geschichte der schönen Redekünste Persiens*, s. 42.)

Felek bu güzel aşk hikâyesinin kaybolup gitmesine razı olmamış olacak ki Lamiî (Ö. 1532), konuyu yeniden ele almış ve bu lirik aşk hikâyesinin Türkçe bir versiyonunu edebiyat tarihine armağan etmiştir. Lamiî'nin bu güzel eserinin özetini Hammer *Wamik und Asra*, d. i. *der Glühende und die Blühende* (Wien. 1833) başlığıyla Almanca'ya kazandırmıştır.

Lesebuch • Okuma Kitabı —— s. 198

[80] Burada Goethe'nin gazelini aynen kendine mal ettiği Nişancı Mustafa Çelebi, Kanunî Sultan Süleyman (saltanatı: 1519–1566) zamanında yaşamış ve nişancı makamını deruhte etmiştir. Nişancı Mustafa Çelebi'nin, bilinen bir divanı yoktur; zaten fazla da şiir yazmamıştır. Latifî, *Tezkire*'sinde ondan bahseder ve aşağıdaki muhteşem gazelini zikreder. Diez, *Denkwürdigkeiten von Asien* (Asya'dan Kıssadan Hisseler, II, s. 371)de ondan bahseder ve aşağıdaki gazelini serbest olarak Almanca'ya çevirir. Diez, iki ciltten müteşekkil bu derleme eserini 23 Aralık 1815 tarihinde Goethe'ye göndermiştir. Goethe, *Lesebuch* başlıklı şiirini minik değişikliklerle Diez'in bu tercümesinden aynen kopya etmiştir. Ancak Goethe, *Lesebuch* (Okuma Kitabı) başlıklı şiirinde Nişânî'nin gazelinin sonundaki "Nişânî" adını neden "Nizami" ile değiştirmiş bilemiyoruz. Evvela Diez'in bu tercümesini, sonra da Goethe'nin *Lesebuch* başlıklı şiirini ve ardından Nişancı Mustafa Çelebi'nin gazelinin orijinalini okuyalım:

"Die Kunst der Liebe anfangend, las ich mit Aufmerksamkeit in vielen Kapiteln
ein mit Texten der Leiden und mit Abschnitten der Trennung angefülltes Buch.
Es hatte ins Kurze gezogen die Kapitel der
Vereinigung, aber vom Kummer
hatte es die Erklärungen verlängert ohne Ende und Maass.

O Nischani! am Ende hat dich auf den rechten Weg geführt der Meister der Liebe.
Auf unauflösliche Fragen kommt nur dem Geliebten die Antwort zu."
DIEZ (Denkw. II, s. 371)

Goethe'nin Lesebuch başlıklı şiiri:

Lesebuch
Wunderlichstes Buch der Bücher
Ist das Buch der Liebe;
Aufmerksam hab' ich's gelesen:
Wenig Blätter Freuden,
Ganze Hefte Leiden;
Einen Abschnitt macht die Trennung
Wiedersehn - ein klein Kapitel,
Fragmentarisch! Bände Kummers
Mit Erklärungen verlängert,
Endlos, ohne Maß.
0 Nisami! - doch am Ende
Hast den rechten Weg gefunden;
Unauflösliches, wer löst es?
Liebende, sich wieder findend.

Nişancı Mustafa Çelebi (Ö. 1567)

Fenn-i ışka başladum dikkatle gördüm nice bâb
Metni derd ü faslı hicranile tolmuş bir kitap

Muhtasar kılmış visal ebvabını lîkin gamun
Şerhini etmiş mutavvel bî-nihâyet bî-hisâb

Ey Nişânî âhir irşâd eyledi üstâd-ı ışk
Hall olunmaz mes'ele ma'şûka râci'dür cevâb

(Ahmed Cevdet, *Tezkire-i Lâtifî*, İstanbul 1314 (1896/97) s. 337)

(Aşk kitabına başlayınca çeşit çeşit bölümler gördüm; bu, metni üzüntü, bölümleri ayrılıkla dolmuş bir kitaptır.)

Üzüntülerin kavuşma bölümünü özet olarak anlatmış, açıklamasını ise uzun uzadıya yazmış.

Ey Nişânî sonunda aşk uzmanı beni aydınlattı;
hallolunmaz meselelerde bunun cevabı âşıklara aittir.)

(Sayın Mustafa İsen, Nişânî'nin şiirini yukarıdaki şekilde Türkçeye aktarırken, son beyitte âşık ile mâşuku karıştırdığını zannediyorum. Nişânî, son

mısrada **"Hall olunmaz mes'ele ma'şûka râci'dür cevâb"** yani hallolunmaz mesele, cevabını ancak mâşuk bilir, diyor; "hallolunmaz meselelerde bunun cevabı âşıklara aittir" diye bir şey mevzubahis değildir.)

Yunus Emre bu manada şöyle der:

Âşıkların ahvâli ma'şuk katında biter
Sözün var ana söyle benüm elimde ne var.

Burada özellikle ve öncelikle şunu vurgulamak gerekmektedir ki Goethe, Nişânî'nin, bizde kıymeti hâlen keşfedilmeyen bu muhteşem gazelindeki aşk yorumunu çok iyi anlamış, takdir etmiş ve hatta kendine mal etmiştir. Oysa rahatlıkla görülebileceği üzere Goethe, kendi şiirini Nişânî'nin şiirinin Almanca tercümesinden aynen aldığı mecaz ve kelimelerle, bunları kısmen değiştirerek, inşa etmiştir. Şu var ki Goethe'nin şiirini tercüme ettiğimizde de yine Nişânî'nin şiiri ortaya çıkmaktadır. Tabii bu durumda Nişânî'nin şiirindeki estetik, derinlik ve yapı tahrif edilmiş oluyor. Buna rağmen Goethe, Nişânî'nin bu natamam gazelinin dünyaya tanıtılmasında böylesine şairane bir rol üstlendiği için bu nahoş tavrı hoş görülebilir.

Şimdi Nişânî'nin bu natamam gazelini, farklı anlam katmanlarını açarak anlamaya çalışalım.

I. Nişânî'nin Şiirinin Yorumu:

"Fenn-i ışka başladum dikkatle gördüm nice bâb."

Evet, dikkatle başladım aşkı tahsil etmeğe ve içinde ne kadar çok bölümü olduğunu gördüm.

Esasen bu şu demektir: Aşk sanatına (Ars Armandi= Liebeskunst) başladım. Dikkatle gördüm ki ne kadar çok kategorisi mevcutmuş. Şöyle de denebilir: Aşkın pratik ilimlerini tahsil etmeğe, okumağa başladım ve dikkatle gördüm ki ne kadar çok bilim alanı ve ne kadar çok araştırma alanı varmış; tabii fenn-i aşkta, yani aşkın pratik bilimi adı altında.

Şöyle de anlamak mümkün: Aşka başladım dikkatle ve sonra gördüm ki aşkın hiçbir tarzı bana yabancı değilmiş.

Fenn-i aşka başladum – yani bir aşk kitabını araştırmaya başladım. Demek ki bu kitaptan elde ettiği bilgilerle yeni bir şeyler planlıyor... Hatta Nişânî kitabına yeni bir isim bulmuşa benziyor: Fenn-i Aşk.

Fenn-i ışka başladum... Aşkın desise, entrika, fırıldak, dubara, hile ve çevirdiği dolapları öğrenmeğe başladım, tuzaklarını anlamağa başladım. Gördüm ki oldukça fazla entrikaları, oyunları varmış... Aşkın birçok kapısının olması şairi öfkelendirir, çünkü muhtemelen bu kapılardan birçoğunu denemiş ve başarılı olamamıştır. Nice bab... Bu kadar kapısı olan bir yerde doğru kapıyı bulmak, yanılmadan hedefe, gideceği yere varmak pek kolay olmasa gerek. O yüzden elbette sinirlenmekte haklıdır şair.

Fenn-i ışka başladum... diyor şair. Demek ki daha aşka, aşkın çetin kitabına –fen; zor, çetin anlamına da gelir- yeni başlamış. Öyleyse bir çıraklık sözkonusu... Çırak öğrenme sürecindedir, merak içindedir; zaten merak olmasa öğrenmek olmaz, öğrenmeden zevk alınmaz. Her şey merakla başlar... Aşk ve felsefe dâhi... Çıraklık sözkonusu olunca, tabii olarak ona bir öğretenin, bir eğitenin olması lazım gelir. Şiirin son beytinde sözü edilen üstâd-ı aşk, bu çırağın ustasıdır, eğiticisidir. Çırak bilemediği tüm soruları ona sorabilir. Usta da önce ona anlayabileceği kadar öğretir, zira ustalık, üstadlık kimin ne kadar anlayacağını, alabileceğini bilmekle başlar... Mürşid-mürid ilişkisi... Pir, şeyh...

İlişkilerin böylesine çoklu ve girift olması şiirin kıymetini artırır; mânâyı zenginleştirir, tahayyül ve tahammül gücümüzü güçlendirir... Buradaki her kelime bir mecâzdır; ipek böceğinin kendi içinden ipliğini üretip ağını örmesi gibi, okuyucu burada her mecâzı tahayyül gücü nispetinde açar ve yepyeni ipek bir mânâ ağı kurabilir. Buradaki her mecaz bir kristaldir, bir yâkuttur ki onun kıymetini herkes bilmez. Hacerü'l-esved bir taştır, ama Mevlâna'nın nazarında sevgilinin yâkut dudağıdır ve o, dudağını sevgilinin yâkut dudağına koyduğu zaman bakışlarında binlerce âlem kaybolur, gönlünde bir vahdet âlemi zuhur eder.

II. Gramer ve Semantik Perspektifinden

Gramer bakımından şiir öylesine yapılandırılmıştır ki, pek çok farklı mânâda okumak mümkün. Her farklı okuyuşta farklı bir mânâ ile karşılaşmak mümkün.

Fenn-i 'ışka başladum dikkatle gördüm nice bâb
Metni derd ü faslı hicrânile tolmuş bir kitâb

1. Dikkatlice başladım aşkı okumaya, incelemeye; ne kadar çok bölümü varmış! Bir kitap ki ıstırap dolu, bölümleri ayrılık

Muhtasar kılmış visâl ebvâbını lîkin gamun
Şerhini eytmiş mutavvel bi-nihâyet bî-hisâb

2. Sevgiliye kavuşma, visâl, vuslat, bu kitapta çok, pek çok kısa tutulmuş; buna karşılık keder, ıstırap pek uzun (mutavvel), sonsuz ve hesapsız.

Ey Nişânî âhir irşâd eyledi üstâd-ı ışk
Hall olunmaz mes'ele ma'şuka râc'dür cevâb

3. Ey Nişânî, sonunda irşad eyledi aşkın üstadı, faturayı önümüze koydu, doğru yolu gösterdiki ki, hallolunmaz bir mesele imiş, bir problemmiş; cevabı ancak mâşuk (sevilen, kendisine âşık olunan, aşkın objesi, yani Tanrı, mistik sevgili ilh.) bilirmiş.

III. Dua ve iç arınma perspektifinden

Bu gazeli bir dua yahut arınma şiiri olarak da okumak mümkün. Bu durumda tasavvuftaki seyr-i sülûkun ikmal edildiği bir arınma süreci mevzubahis olur. Gazeli dua psikolojisi ve arınma perspektifinden anlamaya çalışırsak, şöyle okuyabiliriz:

Fenn-i 'ışka başladum dikkatle gördüm nice bâb
Metni derd ü faslı hicrânile tolmuş bir kitâb

1. Dikkat ve ihtiramla Allah'a yöneldim, ibadete başladım; kendimi Allah'a vermeğe, O'na ulaşmaya, O'nunla vuslata, kavuşmaya gayret ettim. Hayretle gördüm ki, çok bab, çok kapı, çok yol varmış Allah'a açılan, Allah'a götüren! Öylesine bir kitap ki, öylesine bir arınma süreci ki, öylesine bir pratik aşk kitabı ki metni acı, keder, gam, gaile, dert, gussa, elem dolu, bölümleri ise yine acı, kahır, endişe, kasavet, üzüntü, tasa, efkârdan ibaret.

Muhtasar kılmış visâl ebvâbını lîkin gamun
Şerhini eytmiş mutavvel bi-nihâyet bî-hisâb

2. Vuslat, unio mystica, Tanrı'ya kavuşma, O'nda beka bulma, O'nda varolma kısa bir kapital, kısa bir bölüm, bir epizod. Oysa dert ve elem ve yorumlar sonsuz, bitmez tükenmez, alabildiğine uzatılmış; hedef sürekli bilgimizden uzaklaşmış... Allah bize şah damarımızdan yakın olduğu halde, O'nu hakkıyla bilemiyoruz. Vuslat, çile ile yuğrulmuş bir ân'dan ibaret kalıyor.

Ey Nişânî âhir irşâd eyledi üstâd-ı ışk
Hall olunmaz mes'ele ma'şuka râc'dür cevâb

3. Ey Nişânî, (ey âşık!), en sonunda aşk üstâdı (Tanrı, yahut mürşid) irşâd etti, yolunu aydınlattı, seni doğru yola klavuzladı. Sana sonunda şunu öğretti ki, aşk meselesi hallolunmaz bir meseledir ve cevap ancak Allah'a aittir. Neden rahmetinin gazabını bastırdığı konusundaki cevabı Allah bilir ancak.

IV. Tasavvuf perspektifinden

Fenn-i 'ışka başladum dikkatle gördüm nice bâb
Metni derd ü faslı hicrânile tolmuş bir kitâb

1. Allah'a râm olmak üzere, bir mürşide teslim oldum, kendimi çileye, halvete verdim ve anladım ki Mutlak Hakikat bilgisinin, ilâhi bilginin nice bölümleri, binbir kapısı varmış. Bu pek çetin bir kitapmış; metni elem ve ıstırapla dolu imiş, bölümleri ise büsbütün ayrılık ve hicrân. Allah binlerce yol göstermiş, ancak bu yolları gidecek güç, kudret ve irâde kimde var. İlâhî bilgi bir deryayı andırır. Gelgelelim bu bilgi kime nasip olmuş? Ne demiş Hayalî: "Cihân ârâ cihân içredür ârâyı bilmezler, /Ol mâhiler ki derya içredür deryâyı bilmezler."

Muhtasar kılmış visâl ebvâbını lîkin gamun
Şerhini eytmiş mutavvel bi-nihâyet bî-hisâb

2. Pek kısa tutulmuş vuslat, unio mystica; buna karşılık gamın ve elemin şerhi, yorumu alabildiğine uzatılmış. Halvet yolu, çile yolu hesapsız ve nihâyetsizmiş...

Ey Nişânî âhir irşâd eyledi üstâd-ı ışk
Hall olunmaz mes'ele ma'şuka râc'dür cevâb

3. Nihayet mürşid, müride doğru yolu göstermiş, onu irşad etmiş, ey Nişânî! Anlaşılmış ki bu mesele öyle kolay halledilir bir mesele değilmiş; aşkın sırrına mazhar olmak âşıkın işi değilmiş, bilakis bu meselenin çözümünü ancak Allah bilirmiş.

V. Erotik arka plan gözönünde bulundurularak yahut âşık ve mâşuk ilişkileri açısından:

Fenn-i 'ışka başladum dikkatle gördüm nice bâb
Metni derd ü faslı hicrânile tolmuş bir kitâb

1. Aşkın kitabını aldım ve etraflıca inceledim; aşk üzerine, âşık ile mâşuk arasındaki ilişkileri araştırdım, bu konularda kitapta neler olduğuna baktım. Gördüm ki, kitabın metni gam ve hicran dolu, bölümlerine gelince onlar da ayrılık derdiyle dolup, taşmış.

Muhtasar kılmış visâl ebvâbını lîkin gamun
Şerhini eytmiş mutavvel bi-nihâyet bî-hisâb

2. Bir küçük bölümü vuslata ayrılmış, gerisi olabildiğince uzun elem ve ıstıraplara ayrılmış yorumlar. Dolayısıyla aşk hakkında zannedildiği gibi pek fazla bir şey bulmak zor görünüyor.

Ey Nişânî âhir irşâd eyledi üstâd-ı ışk
Hall olunmaz mes'ele ma'şuka râc'dür cevâb

3. Ey Nişânî, nihayet aşkın üstadı doğru yolu gösterdi. Bu çözülmez bir hikâyedir, bu konudaki soruyu ancak mâşuk cevaplayabilir.

VI. Erotik açıdan başka bir aşk versiyonu

Fenn-i 'ışka başladum dikkatle gördüm nice bâb
Metni derd ü faslı hicrânile tolmuş bir kitâb

1. Aşk tekniğini öğrenmeğe başladım; dikkatle tetkik ettiğimde gördüm ki, pek önemli mevzular anlatılmış. Nice bölümler, nice konular anlatılmış. Bütün bunlara rağmen bu kitap, metni tamamıyla aşk dertleriyle, problemle-

riyle dopdolu bir kitaptır; bölümleri ise ayrılıklardan bahseder, hicrân ile doludur.

Muhtasar kılmış visâl ebvâbını lîkin gamun
Şerhini eytmiş mutavvel bi-nihâyet bî-hisâb

2. Zira visal pek kısa sunulmuş. Kavuşma faslı teferruattan arındırılmış. Oysa gamın şerhi, acının ve ıstırabın yorumunda söz esirgenmemiş, olabildiğince uzatılmış.

Ey Nişânî âhir irşâd eyledi üstâd-ı ışk
Hall olunmaz mes'ele ma'şuka râc'dür cevâb

3. Nihayet gerçek bir mürşid tarafından bana aşk denen ummandaki tehlikeler gösterildi ve anladım ki aşk muammâsını çözmek imkânsız; imkânsız, çünkü aşkın cevabını ancak mâşuk bilir. Mâşuk, sevgili, yani bu derdi veren, derdi yaratan... Aşkın cevabını kimse bilmez, bilen konuşmaz...

Bir aşk şiiri, aşk değildir. Aşk bir kitap değildir, hayattır. O bakımdan insanın aşk hakkında konuşması, konuşabilmesi bir ikilem, bir çelişki, bir dilemmadır. Mistik insanın aşk tecrübelerini söze dönüştürmesi imkânsızdır. Çünkü mistik aşk, ancak yaşanır, anlatılamaz. Aşkın asıl problemi, çözülemez olmasındadır. Zira çözüm vuslattır, yani aşıkın kendi varlığını mâşukta eritmesidir. Bu hallolunmaz bir mesledir. O yüzden Şemseddin Hâfız, *Divan*'ının ilk beytinde şöyle buyurur:

Elâ-yâ eyyühesâki edir ke'sen ve nâvilhâ
Ki 'ışk âsan nemûd evvel veli uftâd müşkilhâ

Saki, döndür kadehi, herkese sun, bana da ver. Çünkü aşk, önce kolay göründü ama sonradan çok müşküller meydana geldi. (Gölpınarlı, s. 1)

Gewarnt • İhtar —— s. 199

[81] Hammer, *Die Geschichte der schönen Redekünste Persiens*, s. 291'de Emireddin adlı bir Fars şairinden sadece iki kıtalık bir şiir tercüme etmiştir. Emireddin bu şiirin bir yerinde şöyle der:

Mein Herz ist in dem Lockenhaar verwirrt,
Der Vogel schlägt im Netz herum mit Unruh.

Kalbim saçlarının kıvrımlarında perişân,
Yuvada kuş huzursuz çırpınıp duruyor.

Burada Fuzûlî'nin meşhur bir gazelinin başlangıcını hatırlamamak mümkün mü:

Âşiyân-ı mürg-i dîl zülf-i perişânındadur
Kande olsam ey perî gönlüm senün yanundadur

(Gönül kuşunun yuvası senin dağınık saçlarındadır. Ey perî, nerede olursam olayım gönlüm senin yanındadır)

Muhammed Şemseddin Hâfız da *Divan*'ında zülüflerin tuzağından yakınır:

In deinem Lockennetz hat sich mein Herz verstricket. (Hafis 1. s. 138)

Be dâm-ı zulf-i tu dil mubtelâ-yı hiştenest
Bikuş be gamze ki ineş sezâ-yi hiştenest

"Gönül, kendi kendisini zülfünün tuzağına müptelâ kıldı, onu gamzenle öldür... lâyığı bu!" (Gölpınarlı, s. 87)

[82] Bu kıtada Goethe, "Helm" (miğfer) kelimesini iki anlamda kullanmaktadır. Birincisi bildiğimiz "miğfer"den, "tolga"dan bahsedilmektedir. İkincisi de "Helm" (miğfer) ile o dönemdeki bir saç modasına işaret etmektedir. Romantik çağda saçlar miğferi andırır bir tarzda kesilirdi.

s. 199 —— Versunken • Dalgın

[83] Evvela şunu belirtelim ki bu şiir Goethe'nin *Divan* için yazdığı ilk şiirdir ve Haziran 1814 tarihini taşımaktadır. Goethe, bu şiiri Hammer'in tercüme ettiği *Hâfız Divanı*'nın kapağında motto olarak kullandığı Hâfız'ın aşağıdaki mısralarından etkilenerek yazmıştır.

Keiner hat noch Gedanken,
Wie Hafis, entschleiert,
Seit die Locken der Wortbraut
Sind gekräuselt worden. (Hafis, *Diwan* I, s. 367-368)

"Sözün saçı. kalemle taranmaya başlandığı gündenberi hiç kimse Hâfız gibi düşünce yüzünden örtüyü açmadı; hiç bir şair onun gibi şiir söyleyemedi." (Gölpınarlı, s. 133)

[84] "Beş dişli tarak" ile elin kasdedildiğini söylemeye bile gerek yok.

[85] Yine Hâfız'ın etkisi görülmektedir:

Gieb des durchgewühlten Hars
Krause nicht dem Wind.
Dass nicht der Verliebten Sinn
Ganz zerrüttet sei.
(Hafis, *Diwan* II, s. 56)

"Perişan zülüflerinin büklümlerini rüzgârın eline verme; âşıkların gönülleri perişan olursa olsun deme!" (Gölpınarlı, s. 286)

Bedenklich • Kuşkulu —— s.200

[86] Goethe, *Doğu Batı Divan*'ını 1819 yılının yazında neşretmiş ve bundan bir nüsha Marianne von Willemer'e yollamıştır. Aradan yıllar geçtikten sonra 1827 yılında *Divan*'ın ikinci baskısı yapılmış ve bu ikinci baskıya "Schlechter Trost" (Kötü Teselli) başlıklı şiiri ilave etmiştir. Bu şiirde Marianne von Willemer'den kopmanın hüznü dile getirilmekte ve gecelerin teselli vermediğindn yakınılmaktadır. Hicran, hıçkırık ve gözyaşları şiire refakat etmektedir.

Schlechter Trost • Kötü Teselli —— s. 200

[87] Hâfız bir gazelinde şöyle demektedir:

Des Blutes halb, das gestern Nachts
Geflossen ist von meinen Augen.
War vor den Nachgesichtern ich
Im Falle mich zu schämen.
(Hafis, *Diwan II*, s. 132)

"Dün gece gözümün saraycığından öyle kanlar aktı ki uykunun gece yolcularından utandık." (Gölpınarlı, s. 307)

Nacht der Trennung, du streckst die Schatten,
Nachtgesichter, was spielet ihr dorten?
(Hafis, *Diwan* II, s. 138)

"Şimdi artık ayrılık gecesi gölge saldı. Bakalım, geceleyin giden hayal yolcularından ne doğacak?" (Gölpınarlı, s. 305)

Gruß • Selâm —— s. 201

[88] Hz. Süleyman kuşları bir arada görünce şaşırır ve "Yanılıyor muyum? Yoksa hüdhüdü göremiyor muyum?" diye sorar kendi kendine. Bunun üzerine Hüdhüd gelir huzura ve der ki: Senin görmediğin bir ülke gördüm. Saba'dan çok emin haberle geliyorum. Muhteşem bir saltanatın maliki bir kadın gördüm orada; Belkıs'ı gördüm. Fakat hem Belkıs'ın hem de vatandaşlarının gerçek Tanrı'dan başka güneşe taptıklarına şahid oldum. Bunun üzerine Hz. Süleyman, "Hakikati mi söylüyorsun, yoksa yalanlar mı uyduruyorsun pek yakında yakında anlarız. Şu mektubu götür ve onun önüne bırak; dikkat et, verdiği cevabı unutmadan getir!" dedi. Saba melikesi, Hz. Süleyman'ın davetine icabet etti ve altın bir taht üzerinde Hz. Süleyman'ın sarayına geldi.

Şark'ta hâkim olan bir kanaate göre Hüdhüd kuşu olağanüstü bir coğrafî hâfızaya sahiptir, Hz. Süleyman'a refakat ederek Saba melikesinin yerini göstermiştir. (Hammer, *Die Geschichte der schönen Redekünste Persiens*, s. 144)

Attar'ın *Mantıku't-Tayr* adlı eserinde Hüdhüd'ün kuşların toplantısına katılması şöyle anlatılır:

Der Widhopf trat vertrösteten Herzens
Zuerst im Vögelreichstag auf
Die Brusst geschmückt mit Federgürtel....

Gönlü perişan hüdhüt de o toplulukta vardı. Durdu durdu duramaz oldu. Sırtında bir tarikat elbisesi vardı... başına hakikat tacını giymişti. (*Mantıku't-Tayr*, İstanbul 1944, Cilt I, Çev. Abdulbaki Gölpınarlı, s. 60.)

Freudige Kunde, mein Herz, wel wieder der Ostwind zurückkömmt,
Weil nun aus Saba Hudhud mit froher Wahrheit zurückkömmt.
(Hafis, *Diwan* I, s. 267)

Müjde ey dil ki diğer bad-ı sabâ bâz amed
Hudhud-i hoş- haber ez-tarf-ı Sebâ bâz âmed

Müjde ey gönül, yine sabah rüzgârı geldi. Hoş haberler getiren Hüdhüd, Sebâ'dan erişti. (Gölpınarlı, s. 230)

Bring' mich mit Hudhudens Krone
Nicht vom Wege ab.
(Hafis, *Diwan* I, s. 306)

"Hüthüt tacıyle beni aldatmaya kalkışma, yoldan çıkarmaya uğraşma." (Gölpınarlı, s. 165)

s. 202 —— Ergebung • Teslimiyet

[89] Hammer'in *Die Geschichte der schönen Redekünste Persiens* adlı kitabının 45'inci sayfasında Üstad Minûçehrî-i Şast-Gele adında Belchli bir şairden sözeder. Sultan Mahmud'un şairlerinden ve Unsurî'nin mürebbii olan Minûçehrî, İran'da meşhur olan *Divan*'ı ile adamakıllı bir servet edinmiştir. Unsurî'yi medh için muma hitaben yazdığı şu kasidesini Hammer yukarda zikredilen kitabına almıştır. Goethe'nin de okuduğu bu harikulâde kaside şöyledir:

An die Kerze

Kerze die immer sich trennt von ihrer eigenen Sele,
Du belebest das Aug', und dich belebet der Leib.
Wenn du Sternn nicht bist, warum erscheinst du bei Nacht nur?
Warum weinst du stäts, wenn du verliebet nicht bist?
Freilich Stern bist du, erglänzend am Himmel des Leuchters,
Freilich bist du verliebt, bist in den Tocht ja gebrannt.
Unter dem Leib' trägst du das Hemd, wie andere auf selbem,
Was auf dem Leibe du trägst, wird von dem Hemde verdeckt.
Wenn du gestorben bist erweckt dich das Feuer zum Leben,
Bist Du krank, so heilt dich der gekürzete Kopf.
Wie du doch immer lachst und weinst! und was du verwundern
Bist ja verliebt und geliebt selber in einer Person.

Ohne Frühling erblühst du, reifst auch ohne das Spätjahr;
Weinst ohne Aug', lachst dann ohne Gesicht.
Du gleichst mir so ganz, und wieder gleiche ich so ganz dir,
Beid' uns selber seind, doch von Geselligen freund.
Beide verzehren wir uns nur unsern Freunden zu Liebe,
Unsere Freunde ruhn, währen in Pein wir vergeh'n.
Beide gelben Gesichts und beide zerschmolzen in Gluthen,
Beide brennen wir, beide vereinzelt, geprüft.
Bluth im Herzen genährt, du trägst auf dem Kopfe zur Schau sie,
Was auf dem Kopfe du trägst, trage ich im Herzen bei mir.
Dein Gesicht, es brennt wie die Purpurrose im Frührot,
Und das meine brennt unaufgeknospet im Hain.
Schmachtend nach deinem Licht, wurde ich zum Feinde der Sone,
Unda us Sehnsucht darnach werd' ich gepeinigt bei Nacht.
Alle hab' ich geprüft, die innigsten Freunde, die fernsten,
Zwei sind nirgends getreu, Nirgends ist Einer der liebt
Kerze du bist mein Freund und meines Geheimnisses Träger,
Meines Grames Genoss, beide mitsammen vereint.
Glänzend bist du von Licht, wie ich erglänze von Liebe,
In dem Kreise Hassan's jegliche Nacht bis zum Tag.
Meister der Meister der Zeit, Ansari, Meister der Dichter,
Desen Glauben und Herz mackellos, lauter und rein.
Ungezwungen und gross sind seine Gaben und Verse,
Beide schön und zart, strömend aus eignem Quell.
Eines wissen Gelehrte sonst nur, doch mehreres weiss er,
Und der Dichter prahlt wenn er mit ihm sich vergleicht,
Wenn das unedele Pferd als Füllen gleich wiehert wie edle,
Hält mit selben doch nimmer ea aus den Vergleich.
Seine Verse sind stäts dem Zuckerrohr zu vergleichen.
Und Jasminenduft steigt von demselben empor

Ey canını başının ortasına koymuş olan mum, bizim cismimiz, ruhumuzla kaimdir.
Hâlbuki senin canın cisminle yaşıyor.
Eğer sen yalnız değilsen niçin geceden başka bir zamanda görünmüyorsun?
Âşık değilsen kendi haline dâima niçin ağlıyorsun?
Evet sen bir yıldızsın ve senin asumanın balmumudur.
Evet sen bir âşıksın ve fakat senin mâşukun üstünde bulunduğun tablandır.
Senin gömleğin teninin altındadır. Herkes gömleği teninin üzerinde örter.

Hâlbuki sen dâima tenini, gömleğin üzerine örtersin.
Eğer ölürsen, ateşi sana dokundurdukları zaman tekrar dirilirsin.
Hasta olduğun vakit, boynunun vurulmasıyla (fitilinin kesilip, düzeltilmesiyle) daha ziyade iyileşirsin.
Sen hem gülersin hem de ağlarsın. Bu pek görülmeyen bir haldir.
Sen hem mâşuksun hem de kendine âşıksın.
Baharsız açarsın, sonbaharsız solarsın.
Velhasıl sen tıpkı bana benzersin. Ben de sana...
Biz her ikimiz kendi kendimizin düşmanıyız.
Fakat içinde bulunduğumuz cemiyetlerin dostuyuz.
Biz her ikimiz, kendi kendimizi dostların arzuları hâsıl olsun diye yakarız.
Dostlar bizim yüzümüzden rahata kavuşurlar, fakat biz daima mahzuniyet içerisinde bulunuyoruz.
Her ikimiz ağlıyoruz, her ikimizin rengi sararmıştır ve her ikimiz daima erimekteyiz.
Her ikimiz yanıyor, her ikimiz yalnız başına kalmışız ve mihnetler içinde bulunuyoruz.
Ben, gönlüme koyduğum şeyi (ateşi) senin başında görüyorum ve senin başına koyduğum şey (ateş) de benim gönlümde yer edinmiştir.
Senin yüzün sabahleyin açılmış bir şenbelîd gibidir.
Benimki ise çemende henüz açmamış şenbelîd'e benzer.
Senin yüzünün ayrılığından güneşin düşmanı ve senden uzaklığımdan, karanlık gecelerde ben, mihnetlere giriftâr oldum.
Ben, senden başka her tabakadan olan dostlarımı tecrübe ettim.
Ne birisinde talepkârlık ve ne de ikisinde vefâ kalmış.
Ey mum, benim mahrem-i esrârım, benim yârim, benim gamlarımı eksilten hep sensin.
Ben seninim, sen de benim. Sen daima nur saçarsın ben de her gece sabaha kadar iştiyakla Ebu'l-Kâsım Hasen-i Unsurî'nin divânını okurum.
Unsurî, devrinin üstadlarının üstâdıdır. O, dinin unsurudur.
Gönlü her fitneden azâde saf ve lekesizdir.
Onun şiiri, fazileti gibi hem tekellüfsüz ve hem de bedîîdir.
Fazileti, şiiri gibi hem nâzenin hem de güzeldir.
Bundan daha fazla şairlik iddiasında bulunmak hezeyandır.
Bundan gayrı bütün hakîmler ancak bir fen sahibidirler.
Bu ise birçok fenlere vâkıftır. Her ne kadar atın sesi karganın sesine benzerse de kargada, rahvan bir atın fenni ve sanatı bulunmaz.
Sen, onun şiirlerini okudukça şeker çiğnemiş gibi bir lezzet bulursun.
Onun beyitleri yâsemin gibi kokar.

(Devletşah, *Tezkire-i Devletşah I*, Ankara 1963, Çev. Necati Lugal, s. 74-76)

Freunde befragst um die Lage
Hafisens, des armen,
Die Kerze, die beständig schmilzt und brennet.
(Hafis, *Diwan* I, s. 148)

"Ey meclistekiler, Hâfız'ın gönlündeki yanışı, daima yanıp yakılan muma sorun!" (Gölpınarlı, s. 99)

Aus Dank, weil dich die Gegenwart
Des Freundes erhellt,
Verbrenn' der Kerze gleich im Weh
Und sei vergnügt.
(Hafis, *Diwan* II, s. 31)

"Meclis, sevgilinin yüzüyle aydın ya, buna şükret de eğer bir cefa çırağı gelirse çekinme; yan, yakıl!" (Gölpınarlı, s. 263)

Ich lache in der Gluth der Liebe, gleich der Kerze. -
Mein weinend Herz--
Beständig klaget es und jammert wie die Kerze.
Der Felsen der Geduld zerschmilzt wie Wachs vor Schmerzen
Seit deine Liebe mich zerschmelzet wie die Kerze.
(Hafis, *Diwan* II, s. 106)

"Sabah çağına erişmiş mum gibi senin vuslatına ermek ümidiyle yandım, yakıldım, bir nefeslik ömrüm kaldı. Sevgili, yüzünü göster de canımı mum gibi feda edeyim." (Gölpınarlı, s. 294)

Wie Kerzen lächelnd wein' ich über mich. (Hafis, *Diwan II*, s. 280)
Kendime mum gibi gülerek ağlıyorum. (Gölpınarlı, s. 387)

* Yanan mum, sadık âşıkların sembolüdür. Âşıklar da tıpkı yanan mumlar gibi erirler, kendi kendilerini tüketirler, ama yüzlerinden hoşluk ve tebessüm eksik olmaz. Şairin ruhu mum alevi gibi titrektir, yanarken, acıyla sarsılırken, gözyaşlarını içine akıtır ve ışıklar saçar. (Sadî, *Tholucks Blüthens*, s. 249.)

Dichter • Şair——s. 202

[90] Goethe'nin bu mısraları da Hâfız'ın bir gazelinden mülhemdir:

Dein Schmerz fand es nirgends so
Wie in dem Herzen müsste,
Deswegen hat er sich
Ins enge Herz geniestet.
(Hafis, *Diwan* II, s. 131)

"Gamın, gönlümden daha yıkık bir yer bulamadı da bu daralmış gönlümü, kendisine konak yeri yaptı, bu dertli gönüle kondu!" (Gölpınarlı, s. 309)

s. 202 —— Unvermeidlich • Mukadder Olan

[91] Hâfız şöyle der bir gazelinde:

Sag' nicht, unterdrücke den Odem
Oder schweige jetzt stil;
Wer kann wohl gebieten den Vögeln
Stil zu sein auf der Flur?
Wenn nach deinen Zeichen ich dürfte,
Wo ist dann die Geduld?
(Hafis, *Diwan* II, s. 87)

Nefesini tut, deme,
Yahut şimdi sükût et;
Kim yasaklayabilir kuşlara
Sessiz olmayı o bahçelerde?
İznim işaretine göre olsaydı,
Sabrın ne kıymeti kalırdı?

s. 202 —— Geheimes • Esrârengiz

[92] Goethe'nin bu mısraı Hâfız'ın şu gazelinden mülhemdir:

Über meines Liebchens Äuglein
Staunen alle Unerfahrene,
Ich bin so wie ich erscheine,
Während sie es anders wissen.
(Hafis, *Diwan* I, s. 368)

Der nazar-bâzi-i mâ bîhaberan hayranend
Men çüninem ki nemûdem diğer işân dânend

"(Bizim güzellere bakışımıza bîhaberler hayret ediyorlar. Ben, göründüğüm gibiyim, artık ötesini onlar bilirler!)" (Gölpınarlı, s. 120)

s. 203 —— Geheimstes • Gizli Şey

[93] Goethe'nin bu şiirinde sözkonusu ettiği Şeyh Şehabeddin Sühreverdî, İran sûfilerinin en önde geleni idi. Goethe, *Fundgruben des Orients*, Cilt 4, s. 170'de Şeyh Şerefeddin Ömer bin Farid'den Fransızca'ya tercüme edilen güzel bir şiir ve bir de dipnot okur. Burada Şeyh Sühreverdî ile ilgili olarak şöyle bir hâdise nakledilir:

"Sühreverdî, hicrî 628 yılında son hac farizasını yerine getirmek üzere Kâbe'ye gittiğinde Cuma vakfesinde kendiyle beraber çok sayıda İraklı hacı ve

Şeyh de orada bulunuyordu. Şehâbeddin Kâbe'yi tavaf ederken Arafat dağına çıkar ve halkın gruplar halinde kendisini takip ettiklerine, yaptıklarını aynen taklit ve söylediklerini tekrar ettiklerine şahid olur. Burada Şehabettin Sühreverdî, Şeyh Şerefeddin Ömer bin Farid'in de mabedde olduğunu işitince, heyecandan kendine hâkim olamaz ve onu görmek arzusuyla yanıp yakılır. Ve kendi kendine şöyle seslenir: 'Halkın nazarında elde ettiğin yere Allah'ın indinde de sahip olduğunu mu sanıyorsun? Zannediyor musun ki bugün senden sonra aşk bahsi halledildi? Bu esnada Farid ona görünüyor ve şöyle diyor: 'Müjdeler olsun, şükrünü göstermek üzere üzerindeki tüm elbiselerini soyun, çırılçıplak ol!..' Bunun üzerine Şeyh Şehabeddin, bir çığlık atarak tüm elbiselerini soyunuverdi. Diğer şeyhler de onu takip ettiler. Şehabeddin, İbn Farid'i aradı, ancak bulamadı. Bunun üzerine kendi kendine şöyle dedi: Bu müjde, Allah'la vahdet halinde olan birisinden gelmiş olabilir. Bu sözden dolayı İbn Farid zâhir olur ve harem-i şerifte bir araya gelirler ve uzun uzun sohbet ederler."

İbn Farid'in mezkûr şiirinin son mısraları mealen şöyledir: "Benim şu seven kalbimin korkunç acılarını dindir; bir cevapla tükenen ümitlerimi yeniden canlandır. Sînemi üzerine çökmüş bu yükten kurtar. Korkunç şüphelerimin sükûn bulacağını gizli bir ses bana müjdelediğinde, aslında hak etmediğim halde bana bahşettiğin sanata şükürler olsun. Müjdeler olsun dedi bana o ses, üzerindekilerin hepsini soyun, bütün kusurlarına rağmen, aşkını ispat et."

Acaba Nakşî'nin şu mısraları da Şehabeddin'in içinde bulunduğu duruma eş bir hali mi anlatır?

Aşkın şarabın içmiyen
Mestolup hayran olur mu?
Zincir-i aşka düşmiyen
Soyunup uryan olur mu?

Mevlâna Celâleddin Rûmî de şöyle buyuruyor:

Bil ki oldu rûha ten gûyâ libas
Bî-libâs ol lâbisi kıl iltimâs
(Bil ki bu ten ruha elbise gibidir/ Elbisesiz ol! Onu giydireni ara.)

Goethe'nin şiirine konu olan Harem-i Şerifte çırıl çıplak soyunma olayı, her ne kadar okuyucuyu hayretlere sürüklese de, burada farklı bir mânâ murad olunmaktadır. En azından şiiri böyle yorumlamak, şiire farklı bir boyut kazandırmak ve muhayyilenin ufkunu açmak bakımından gereklidir kanatindeyiz. Müslümanlar Kâbe'yi tavaf etmek üzere hacca gitmeden önce her gün ifâ ettikleri diğer ibadetlerle bir arınma fırsatı bulurlar. Bu şekilde dünyevî problemlerinden ve dertlerinden kısmen uzaklaşmış Müslüman, gündelik elbiselerini soyunarak hacca has olan o beyaz elbiseyi giyerler, ihrama girerler. Bu elbise sembolik olarak onun dünyevî gaileleri geride bıraktığını, manen hac

yapabilecek olgunluğa ve kıvama ulaştığını gösterir. Ancak Müslüman, mutasavvıfların işaret ettiği üzere, halen nefis denen vahşî kaplanın sırtındadır. İnsanın nefsi, ferdiyeti mutlak surette aşılmalıdır ki, maksat hâsıl olsun ve insan gerçek kurtuluşa erişsin. Bunun için Kâbe'yi tavaf harikulâde bir fırsattır. Kâbe'nin etrafında kozmik bir sel gibi cevelan eden Müslümanlar, ferdî benliklerinden sıyrılmış, gerçek bir kul olarak Allah'ın küllî iradesinin eteklerine tutunmuşlardır. Müslüman için hakiki mânâda kurtuluş budur.

[94] Bu kıta Goethe'nin "Maskenzug" başlıklı şiirinde de vardır:

Wenn vor deines Kaisers Throne
Oder vor der Vielgeliebten
Je dein Name wird gesprochen,
Sei es dir zu höchstem Lohne.

İster kralının tahtı önünde
İsterse sevgilinin huzurunda,
Adının anılması her defasında,
Senin en büyük mükâfatındır.

[95] Goethe, Şeyh Sadî'nin anlattığı aşağıdaki hikâyeyi Adam Olearius'tan okumuştur. (Sadî, *Persianischer Baumgarten*, Buch 3, s. 44; bu, Olearius'un *Reisebeschreibung*, Hamburer Ausgabe'nin içindedir):

Birisi Mecnun'a sordu:

"Güzel dostum, dedi, sana ne oldu? Artık kabileye uğramıyorsun. Yoksa içinde Leylâ'nın sevgisi kalmadı mı? Hayalin değişip meylin bitti mi?"

Zavallı Mecnun, bunları duyunca yana yana ağladı. Dedi ki:

"Efendi, bırak beni!... Zaten kendi derdim gönlüme yeter... Bari sen de yarama bıçak batırma. Benim ayrılığım ona sabretmenin delili sayılmaz. Nice ayrılıklar zarurî olur."

Bu sefer adam şu teklifte bulundu:

"Leylâ'ya bir haberin varsa söyle, ey mübarek huylu, vefâlı âşık."

Mecnun:

"Sakın, diye atıldı, benim adımı sevgilimin yanına götürme. Çünkü onun bulunduğu yerde benim anılmam mânâsız olur."

Tefkir Nameh:
Buch der Betrachtungen
MURÂKABE KİTABI

—— s. 206

[96] Goethe, bu mısraları Hâfız'dan etkilenerek yazmıştır:

Frühling ist's! Höre mich, sei nun fröhlich:
Rosen blühe'n noch einst, wenn du Rasen bist.
Soll ich dir sagen, mit wem zu trinken,
Da du doch selber weisst und weise bist?
Höre den Rath den die Leier tönet,
Jegliches Blatt ist ein Buch der Weisheit
Schade dass du so träg und sorglos bist.
(Hafis, *Diwan* II, s. 459)

Nevbehârest deran güş ki hoş-dil bâşî
Ki besi gul bidemed bâz-u tu dergil başı

"İlkbahar geldi, gönlünü hoş etmeye çalış. Çünkü daha nice güller açılır, fakat sen toprak altında olursun.
Cenk de nağmeleriyle sana bu nasihati verip duruyor ama vaiz, eğer kabiliyetin varsa fayda verir!
Bu zamanda kiminle oturmalısın, ne içmelisin, bunu ben söylemiyorum. Eğer akıllıysan, anlayışın varsa kendin bilir, anlarsın!" (Gölpınarlı, s. 463)

Hâfız böyle diyor, ancak Goethe mutluluğun sırf forma ve güzelliğe bağlı olmadığı kanaatindedir. Goethe, gerçekten mutlu olmak için en iyinin ve en güzelin istenmesi gerektiğini vurgular. Bunu şiirin son mısralarında şöyle dile getirir:

Ancak seni içimizden biri saymamız gerekse,
O zaman en güzelini, en iyisini istemelisin.

[97] Bu mısralarda Goethe, filozof ile sanatkâr, estetik ile etik arasında bir karşılaştırma yapmaktadır. Filozof için asıl mesele iyiyi bulmaktır, tüm faaliyetlerinde iyi hedef almak ve en iyi olanı gerçekleştirmektir. Sanatkâr ise güzelliğin peşindedir; onun iyi ve kötüyle değil daha çok güzel olanladır işi. Aşkta ise durum biraz farklıdır, çünkü aşkta aslolan cilve ve zarafettir, bağlılık ve fedakârlıktır. Netice itibariyle bütün güzellikler ruhun hallerini ortaya koyarlar. Dolayısıyla asıl değer ruha yüklenmiş olur ki Goethe'nin de vurgulamak istediği budur.

s. 207 —— Fünf Dinge • Pendnâme (Beş nasihat)

"Yaramaz bir adamın dünyada çok mutlu olduğu pek nadirdir." der Şeyh Sadî. (Sadî, *Baumgarten* s. 54.) Aynı anlamda bir söz de *Kabusnâme*'de vardır: "Alçak bir insan, hiçbir zaman yüce bir şahsiyet kazanamaz." (*Buch Kabus*, s. 357.)

[99] Goethe, mutasavvıf şair Attar (1129-1230) ile uzun zaman ve etraflıca meşgul olmuştur. Attar'ın *Pendnâme* adlı eserinde geçen bu öğütlerini Goethe, de Sacy'nin tercümesinden *Fundgruben des Orients*, II, s. 229'da okumuştur.

Dolayısıyla Goethe'nin bu şiirde dile getirdiği düşüncelerin kaynağı Attar'ın *Pendnâme* adlı kitabıdır. Goethe, Attar'ın düşüncelerini hiç değiştirmeden almış; ancak buna karşılık kendi fikirlerini ihtiva eden ikinci bir şiiri de hemen müteakiben ilave olarak yazmıştır.

Şiirde düşüncelerin soru cevap şeklinde geliştirilmesi Goethe'nin sık kullandığı bir tekniktir. Ernst Beutler, Goethe'nin bu neviden düşüncelerinin Almanya'da vecize haline geldiğini söylemektedir ki Goethe ile ilgilenen herkes bunu rahatlıkla görebilir.

Burada bir noktaya daha işaret etmek lâzımdır: Goethe, *Divan*'ın "Notlar ve Tetkikler" bölümünde Attar'ı padişahları öven bir saray şairi olarak tanıtmakta ve bunu yadırgamaktadır. Bu tamamen yanlıştır, çünkü Attar hiçbir zaman saray şairi olmamış, tam aksine krallara hizmeti ömrü boyunca bir zül saymıştır. Attar, ömrünün tam otuz dokuz yılını sûfilerin veciz sözlerini ve şiirlerini toplamaya hasretmiş bir şairdir.

s. 207 —— Lieblich ist des Mädchens Blick • Pek hoştur genç kızın bakışı

[100] Veren ve alan el karşılaşır bu şiirde. Goethe, evvela Feridüddin Attar'ın *Pendnâme*'de vermenin faziletini dile getiren şiirini mevzubahis etmiş, sonra da kendi şiirinde, "Sana küçük bir armağan gibi uzanan/Muhtaç eli göz önünde bulundurmalı" diyerek kendi anlayışını ortaya koymuştur. Şiirin sonunda anlaşılıyor ki Goethe'nin bu şiiri aslında Attar'ın şiirinden doğmuştur.

Bu şiirden anlaşılıyor ki, hemcinslerimize duyduğumuz merhamet Goethe'nin nazarında kadîm bir etik fenomendir. Bu noktada Goethe, Mevlâna ve Schopenhauer'ın "merhamet etiki"ne paralel düşünmektedir.

s. 208 —— Und was im Pend-Nameh steht • Pendnâme'de ne yazıyor

[101] Farsça yazılmış eserler arasında Attar'ın *Marifetnâme* ve *Pendnâme* adlı eserleri nasihat konusunda en çok okunan eserlerdir. (Hammer, *Die Geschichte der schönen Redekünste Persiens*, s. 140)

[102] Goethe, bu mısralarda dile getirdiği problemi metrukâtı arasındaki bir şiirinde şu mısralarla yeniden tematize eder:

Und so wollen wir beständig,
Wettzueifern mit Hafisen,

Uns der Gegenwart erfreuen,
Das Vergangne mitgenießen.

Ve işte böyle sürekli biz,
Hâfız ile yarışmak isteriz,
Şimdiki zamana sevinir,
Geçmiş zamandan zevk alırız.

Haben sie von deinen Fehlen • Senin kusurlarından —— s. 209

[103]Goethe, bu şiirinde kendisini çekemeyenlerden söz emektedir. Bu kişilerin başında bestekâr Gluck gelmektedir. Gluck, Goethe'nin şiirlerini bestelemeyi reddetmiştir. İkinci olarak şair Klopstok gelmektedir ki bu pek hırıstiyan şair, Goethe' nin eserleriyle özellikle *Genç Werther'in Acıları* adlı romanıyla alay etmiş, *Iphigenie* adlı dramını seyrederken de yarıda keserek tiyatroyu terketmiştir. Goethe'yi beğenmeyen şairler arasında Lessing de vardır. Lessing, şairin hem *Werther* ve hem de *Götz* adlı eserini beğenmemiş ve yermiştir. Bunların dışında Herder de, şairin hocası olmasına rağmen sürekli eserlerini tenkit etmiştir. Ayrıca Karl August'u da zikretmek gerekir. Gerçi August, Goethe'nin eserlerini seviyordu, beğendiğini söylüyordu, ama Fransız dramlarını tercih ettiğini de vurgulamaktan geri durmuyordu. Goethe, bütün bu seçkin şairlerin kendisini kıskandıklarına inanıyordu; ancak yine de onların kritiklerinden etkileniyordu. Hatta öylesine etkileniyordu ki belki sırf bu yüzden halk ile arasında bir soğukluk oluşmuştu. O yüzden şiirin bir yerinde şöyle seslenmeden kendini alamıyor:

Hätten sie von deinem Guten
Freundlich dir erzählt,

Oysa keşke senin iyiliklerini,
Anlatsalardı sana dostça.

Märkte reizen dich zum Kauf • Pazarlar seni alışverişe heveslendirir —— s. 209

[104] Bu şiirinde Goethe halkın, avamın önemsiz şeyler etrafında toplandığını, bunlara ilgi gösterdiğini söylüyor. Oysa aşkın nasıl yücelttiğini ancak sükût ile, gönül gözü ile etrafı temâşâ etmesini bilenler bilir. Öte yandan ilmin böbürlenmeye, kendini beğenmişliğe sebep olduğunu ve hakikate götürmeye yetmediğini vurguluyor. Aslında Goethe'nin bu sözü *İncil*'den aynen alınmıştır. *İncil*'de Paul, Korintoslulara Birinci Mektup, Bap 8, Ayet 1'de şöyle der: *"Bilgi kibirlendirir, fakat sevgi bina eder."*

Goethe şiirin üçüncü ve dördüncü mısralarında "still" (sükût) sözcüğü ile okuyucuya "ilâhî bir alan"ı îmâ etmektedir. Aslında bir önceki şiirde de Goethe, aynı sükût atmosferini tercih etmişti:

O gewiß! das Allerbeste
Blieb mir nicht verhehlt,
Das fürwahr nur wenig Gäste
In der Klause zählt.

Ah muhakkak! O zaman en iyisi
Bana aşikâr olurdu,
Çilehânede gerçekten
Halden anlayan pek az müşteri yeğdir.

[105] Burada "başka kapı"dan murat, hiç şüphesiz ilâhî kapıdır, Allah'tır.

s. 209 ——

[106] Bu son mısralarda da şair, aşk ile tutuşan gönülleri Allah'ın gördüğünü vurguluyor ki bu fikir Mevlâna'nın yahut İkbal'in aşk felsefesine has bir fikirdir; çünkü Allah yana yana kendisini arayan kalpleri bilir ve onları boş olarak geri çevirmez. Gelgelelim Goethe bu mısraları tamamen Şeyh Sadî'den etkilenerek yazmıştır. Şeyh Sadî, *Bostan* adlı eserinde şöyle der: "Âşık olan kimse kendini ihmal eder, kendini görmez. Hak âşıkı olan kimse toprak olmaktan korkmaz, zira aşk onu öldürse de geriye kendisi kalır. Bağlarından kurtulduğun zaman Tanrı tarafından tanınacak ve kabul göreceksin. Israr ettiğin müddetçe arzularına ulaşamazsın. Fakat kim kendini terk ederse o hedefine ulaşır." (Sadî, *Baumgarten* s. 46-47)

s. 210 —— Wie ich so ehrlich war • Böylesine dürüst olmakla

[107] Burada bir Alman atasözüne îmâ vardır: "Dürüstlük zengin eder, ama zaman alır." Türkçe'de de: "Erişir menzil-i maksuduna aheste giden." denir.

s. 210 —— Frage nicht, durch welche Pforte • Hangi kapıdan girdiğini sorma

[108] Goethe, Diez'in tercüme ettiği *Das Buch Kabus* (s. 424) kitabında şu satırları okumuştur: "İnsanoğlunun en iyi evi, rahat ettiği yerdir. İnsan, nerede doğduysam orada ölmeliyim dememeli. [...] İşlerin nerede yolunda gidiyorsa orayı kendine yurt edin. Zira mutlu olmanın işareti, işlerinin ve sanatının rast gittiği yerde olmaktır. [...] Şayet menfaatine uygun bir yer bulmuşsan, o takdirde buradan uzaklaşmayı düşünme; bilakis oraya yerleşivir."

[109] Goethe, Diez'in tercüme ettiği *Kabusnâme* adlı kitaptan meâlen şu satırları okumuştur: "Padişah seni bir hizmet için seçtiğinde, bu demektir ki o sana güveniyor, onun güvenini kazanmışsın. Senin adını hizmet defterine kaydettirmemişse, bütün gayretlerine rağmen hükümdarın sarayında iyi bir mevki elde edemeyeceksin. Eğer iyi davranmışsan, tüm dünya senden razı olacaktır; elbette Padişah da senden razı ve memnun olacaktır." (*Buch Kabus*, s. 741-778.)

Woher ich kam? • Nereden mi geldim? —— s. 211

[110] Goethe'nin bu mısraını Hâfız'ın *Divan*'ında bulmak mümkün:

Wesahalb ich kam, und wo ich gewesen, ist immer noch dunkel.
(Hafis, *Diwan II*, s. 180)

"Niçin geldim, nerdeyim? Belli olmadı gitti. Yazık, yazık, kendi işimden bile gafilim." (Gölpınarlı, s.331)

Es geht eins nach dem andern hin • Birbiri ardından yollanır —— s. 211

[111] Goethe, *Fundgruben*, 5. Bd., s. 213'da Celâleddin Rûmî'nin şu mısralarını okumuştur:

Heute stirb dieser, morgen jener;
Froh benütze Gelegenheit;
Denn jetzt ist der Augenblick
Auf der Erde gut zu handeln.
(*Fundgruben des Orients*, 5, s. 216.)

Bugün birisi, yarın diğeri ölür;
Sevinçle kullan bu fırsatı;
Zira şimdi tam zamanıdır
Bu dünyada iyi pazarlığın.

Bu şiirin ilk mısraları bizim bir atasözümüze benzeyen eski bir Alman şarkısının sözlerini hatırlatır:

Man trägt einst nach dem andern hin,
Wohl aus den Augen, aus dem Sinn.

Ardı ardına tahammül eder insan,
Gözden olunca gönülden de olur.

Behandelt die Frauen mit Nachsicht • Hanımlara hoşgörülü olun —— s. 211

[112] Burada Peygamberimizin bir hadîsine atıf vardır ki, Goethe bunu Fundgruben des Oients I. s. 278-279'da okumuştur. Bu hadîste şöyle denir: "Kadınlara iyi davranınız, zira kadın erkeğin eğri kaburgasından yaratılmıştır. Onu düzeltmeğe çalışırsanız kırılır; olduğu gibi bırakırsanız eğri kalır. Kadınlara iyi davranınız."

Goethe, Hz. Peygamberin bu hadîsine şiirinin üçüncü mısraını ilave etmiştir ki bu görüş Batı'ya has bir görüştür. Zira "Tanrı onları tam düz yapamadı" gibi bir ifade neresinden bakarsanız bakın Hz. Peygamberin düşüncesine terstir.

s. 212 —— Das Leben ist ein schlechter Spaß • Hayat kötü bir şakadır

[113] Bu şiirde Goethe, faniliğin bütün tezatlarının ölümle son bulduğunu vurgulamaktadır. Mutluluk ve mutsuzluk, muktedir olmak veya olmamak, istemek veya istememek... bunların tümü tabutta sona erer.

s. 212 —— Das Leben ist ein Gänsespiel • Hayat bir kaz oyunudur

[114] Goethe'nin bu mısrada bahsettiği "Gänsespiel" (kaz oyunu, bizdeki "kızma birader" oyununun benzeri bir oyun), o zamanlar oynanan bir oyundu. Oyuncu kaz misali bulunduğu noktadan ileriye doğru, her zar atıldığında sayıya göre kare kare ilerlerdi. Bu oyunda kazlar yani oyuncular oyunun kaidelerine uymakla mükelleftirler. Kazlar bile kaideye riayet ederken insanların birbirine saygı göstermemeleri anlaşılır gibi değildir. Tıpkı bu oyunda olduğu gibi hayatta da tekerlenip düşen geride bırakılır ve yaşamaya devam edilir. O yüzden şair şiirin son mısraında şöyle der:

Wenn einer stolpert oder fällt,
Keine Seele rückwärts blicket.

Birisi tekerlense yahut düşse ya,
Allah kulu dönüp bakmaz arkaya.

s. 213 —— Die Jahre nahmen dir • Yıllar senden çok şey alıp gitti

[115] Daha şiirin ilk mısraında Goethe yılların kendisinden çok şey alıp gittiğini söylemektedir. Anlaşılıyor ki şair artık yaşlanmıştır, gençlik çağlarındaki şehvet, ihtiras, seyahat isteği ve yaratma enerjisi kalmamıştır. Kalan sadece "ide ve aşk"tır. Bu son mısrada Goethe, "tabiat ve aşk" demiyor, bilakis "ide ve aşk" diyor. Goethe, tabiatı ruhunun önüne gerilmiş bir perde gibi görmektedir. Tabiat fânilikle mâlüldür. İde ise bu perdenin ardında ebediyete açılan pencere gibidir. İdeler gökyüzünün pencereleridir ki Goethe, bu pencerelerden ebedî güzelliği temâşâ eder. Tabiattaki her şey değişir, değişmeyen ve ebedî olan idedir. İde ânı ebedîleştirir. Belki de bu yüzden Goethe, bir şiirinde "Der Augenblick ist Ewigkeit" (*Ân ebediyettir*) demektedir.

s. 213 —— Vor den Wissenden sich stellen • Bilenlere halini arz etmek

[116] Goethe, bu şiiri yazmadan önce *Voyage* 3, s. 215'de şöyle bir Farsça söz okumuştur: "İşi bilene/bilgeye sormak, bilgeliğin yarısıdır."

s. 214 —— An Schah Sedschan und seinesgleichen • Şah Şüca ve benzerlerine

[117] *Divan*'ın 1819 yılı baskısında bir başlık şöyledir: An Schach S.u.f.f.

Şah Şuca, Muzaffer ailesinden âlim bir hükümdardı. (Hammer, *Die Geschichte der schönen Redekünste Persiens* s. 233.)

Şah Şucâ zamanında Hâfız, Şiraz'da bir müftünün oğluyla arkadaşlık ediyordu. Bu delikanlı olağanüstü bir güzelliğe sahipti. Günlerden bir gün Hâfız, onunla birlikte bir mahzende bulur kendini ve ona bir kadeh sunar ve mükemmel güzelliğini seyreder. Bu güzel delikanlının resmi Hâfız'ın kendinden geçmiş olan gözlerinde dönerken, Şah Şucâ kıskançlardan aldığı haber üzerine ve fırlayıp şarap mahzeninin damından genç delikanlıya kadeh sunan Hâfız'ı seyreder. Bacadan Hâfız'ın bir oğlancı olduğu şaibesinin etrafta dolandığını söyleyen Şah Şucâ'ya Hâfız, oracıkta irticalen şu beyti söyler:

In der Zeit des Milden,
Trinket Hafis aus seinem Kruge,
Der Mufti aus seinem Becher.

"Seher vakti gayb hatifinden kulağıma şu müjde çalındı: Zaman, Şah Şucâ'nın zamanı... şarabı pervasızca iç!" (Gölpınarlı, s. 287)

Jetzt ist die Zeit des Schah Schedcha
Die Zeit des Rechts, der Weisheit.
(Hafis, *Diwan* I, s. 197)

"Şah Şüca'nın zamanı, hikmet ve şeriat devridir. Akşam, sabah gönlünün, canının huzur ve istirahatine çalış!" (Gölpınarlı, s. 574)

Die Stirne und das Angesicht
Hafisens trene nie, o Gott!
Vom Staub des Throns voll Herrlichkeit
Des Schah Schedschaa.
(Hafis, *Diwan* II, s. 103)

"Tanrı, Hâfız'ın alnını, yüzünü Şah Şüca'nın ululuk kapısının toprağından ayırmasın." (Gölpınarlı, s. 296)

Meines Muthes Loss ist gebunden
An des Schahs Glück und Segen;
Sei vergnügt, Hafis, denn die Losung
Ist aufs Beste ausgefallen. ---
Seines Lebens, seiner Regierung
Dauer fleh', o Herz! vom Herrn.
(Hafis, *Diwan* I, s. 442)

"Padişahın muvaffakiyet kur'asını çekmesine, devletinin kutluluğuna himmet etmekteyiz. Hâfız'ın gönlündeki muradı ver, sana bahtiyarlar falını açtı!" (Gölpınarlı, s.176)

Transoxana: Mâverâünnehir ötesindeki bölgeler. Bu bölgenin en önemli iki kültür kenti Semerkant ve Buhara'dır. Bugün bu şehirler Özbekistan sınırları içerisindedirler. *Kabusnâme*'nin müellifine göre müzik, o zamanlar pek savaşçı

bir özellik taşıyordu. Batı müziğinde de taklitleri olan Yeniçeri müziği Mâverâünnehir'in ötelerinden doğmuştur. (Diez, *Bemerkung zum Buche Kabus*, s. 731.) Goethe, 10 Aralık 1816 tarihinde arkadaşı Zelter'e yazdığı bir mektupta, Diez'in bu söylediklerini mehaz kabul etmiş görünmektedir ki bu mektupta aynen şöyle demektedir: "Yeniçeri müziği bize Maverâünnehir üzerinden gelmiştir." (Goethe, *Briefe an Zelter*, Bd. 2, s. 361.)

Goethe, şiirinin sonunda Doğu'ya has bir ifâdeyi tercih etmiştir. Bilindiği üzere Doğu'ya has hayır duaları vardır: *Ömrün uzun olsun*! Yine Sultanlara söylenen: *Saltanatın dâim olsun*! tarzında. Goethe bu klişe duaları Diez'in *Kabusnâme* hakkında yazdığı açıklamalarda okumuştur. (Diez, *Betrachtungen über das Buch Kabus*, s. 240.)

s. 214 —— Wie ich so ehrlich war • En büyük lûtuf

[118] Goethe'nin burada "Herr" (Beyefendi) ile kasdettiği adam Dük Karl August'ttur. Daha sonraki mısrada geçen "Herrin" (Hanımefendi) ile de Karl August'un eşi Luise'yi kasdetmektedir. Kasdedilen Dük Karl August ve eşi olduğu için "Herr" kelimesi "Dük", "Herrin" kelimesi ise "Düşes" olarak karşılandı.

s. 215 ——

[119] Dikkat edilecek olursa Goethe, gazel formunu taklid ederek bu şiiri yazmıştır. Şiirin yedi mısraının sonunda "gefunden" (buldum) kelimesi tekrar edilmek suretiyle mısralar birbirine bağlanmış ve bir ritm oluşturulmuştur. Şunu da ilave edelim ki Goethe, 40 yıl önce Frankfurt'tan faytonla Weimar sarayına götürülürken yılankavi akıp giden gümüş bir nehrin kenarını takip etmişti. 40 yıl sonra, 27 Mayıs 1815 tarihinde Frankfurt'ta bu şiiri kaleme aldığında o seyahati hatırlamış ve yılankavi akıp giden o gümüş nehrin hatırında kalan görüntüsünü "gefunden" kelimesiyle oluşturulan ritm olarak şiire yansıtmıştır.

s. 215 —— Ferdusi spricht • Firdevsi der ki

[120] Firdevsî, *Şehnâme*'de şöyle der:

> *O Welt! Wie schamlos und boshaft du bist!*
> *Du nährst und erziehest und tödhes zugleich.*
> (*Fundgruben des Orients*, Cilt 2, s. 64; Tercüme Graf Ludolf .)
>
> Ah dünya! Ne garazkâr, ne utanmazsın!
> Birlikte besler, büyütür ve öldürürsün.

Görüldüğü üzere Goethe, Firdevsî'nin bu iki mısraını hiç değiştirmeden almıştır.

Dschelal-eddin Rumi spricht • Celâleddin Rûmî der ki —— s. 215

Mevlâna Celâleddin Rûmî hakkında Goethe, toplu eserlerinin 6. cildi, 59'uncu sayfasında buyuruyor ki: "Dünyevî şeylerin hiçliği ve fâniliği hakkında benzeri hikmetleri Tholuck aynı zâtın *Mesnevi*'sinden (*Blüthensammlung aus der morgenländ. Mystik*, s. 136'da) vermiştir."

Goethe, *Doğu Batı Divanı*'nın "Notlar ve Tetkikler" bölümünde Mevlâna hakkında şöyle diyor: "Gerçek şair daima kendisini kâinatın ihtişamı ile doldurmağa davet olunmuş hisseder. Bu sebepledir ki dâima, çıkışmaktan çok övmeğe meyli vardır."

Hammer Purgstall da (*Die Geschichte der schönen Redekünste Persiens*, s.163'da) Mevlâna ile ilgili olarak: "Asıl adı Belhli Muhammed oğlu Muhammed'dir. Doğunun en büyük mistik şairidir, sûfilerin kâhini, mânevî hayatın bülbülü, *Mesnevî*'nin müellifi..." dedikten sonra, Mevlevî Dergâhı'nın kurucusu diye ilâve etmektedir ki bu yanlıştır, çünkü bilindiği üzere Mevlevî Dergâhı, Sultan Veled tarafından, Mevlâna öldükten sonra teşkilatlandırılmıştır

Goethe'nin Mevlâna'ya ithafen yazdığı bu dörtlüğe gelince. Evvela bu dörtlük 30 Mayıs 1815 tarihinde yazılmıştır. Dörtlük, Herbelot'un "Dunia, Die Welt" başlığı altında kaleme aldığı bir makalede Mevlâna'nın *Mesnevî*'sinden yapılan bir tercümenin serbest olarak yeniden şekillendirilmesinden ibarettir. Herbelot'un yazısında geçen iktibas aynen şöyledir:

"Vâiz Hüseyin Kur'an'daki Nisa sûresini tefsir ederken *Mesnevî*'nin şu beyitlerini Farsça olarak iktibas eder: Dünyaya bakacak olursan anlarsın ki dünya senin hayâlinin bir görüntüsünden başka bir şey değildir. Bu dünyanın içinde seyahat edecek olursan göreceksin ki burada mukadderatının ikametgâh olarak sunduğu yerden başka bir konaklama yeri yoktur. Bu dünyanın sunduğu sıcaktan ve soğuktan asla emin olamazsın. Ve onun onun ihtişamından gözlerin kararırsa, bilmiş ol ki bu ihtişam geçicidir."

Bu ifadelere karşılık olarak Goethe, aşağıdakı mısraları kaleme almış, ancak bunları her nedense *Divan*'ına almamıştır:

Verweile nicht und sei dir selbst ein Traum
Und wie du reisest, danke jedem Raum
Bequeme dich dem Heißen wie dem Kalten;
Dir wird die Welt, du wirst ihr nie veralten.

Huzur arama dünyada, hayâlini kendin kur
Müteşekkir ol gezip dolaştığın mekânlara
Sıcağa ve soğuğa alış, dayan zor şartlara;
Cihan senin olur, yaşlanmazsın asla.

Goethe, *Doğu Batı Divanı*'nın "Notlar ve Araştırmalar" bölümünde "Dschelâl-eddîn Rumi" başlığı altında şu bilgileri vermektedir:

Celâleddin-i Rumî
Öldüğü tarih: 1273

Celâleddin: Belh sultanı ile geçinemeyen babasına refakatle uzun seyahatlere çıktı. Mekke yolunda Attar'a rast geldiler. Attar delikanlıya ilâhî sırları ifşa eden bir kitabı hediye etti. Bu mebhaste şunu da nazarı dikkate almak lazımdır ki; hakiki şair dünyanın güzelliğini benliğine mezcetmeğe memur edilmiştir. Onun için tenkitlerden ziyade takdir etmeğe mütemayil olmadık. Binanaleyh değerli olan şeyi aramak ihtiyacını duyar. Ve her türlü iç dramlarını yaşadıktan, manevi buhranlarını geçirdikten sonra nihayet istidadını Allah'ın büyüklüğünün takdisine hasreder. Bu ihtiyaç şarklılarda daha ziyade tebellür eder. Çünkü daima fevka'l-kudrete doğru yükselmeğe çalışır ve hâlıkın huzurunda ilâhî varlığın benliğine dolduğunu hisseder. Öyle ki bu hissin tasavvurdan fiile geçişinde hiç kimse ona mübalağalı fiili işlemiş olmak hatasını konduramaz. Hatta Müslümanların kullandıkları tesbih ki her bir tanesinin çekilişinde Tanrı'nın ismi doksandokuz vasıfları ile takdis olunur. Mübalağalı bir tazim ve temcit teranesidir. Müsbet veya menfi vasıflarla lâyefhem mevcûdiyet tavsif olunur. Zahit vecde gelir, benliğini Allah'a verir ve nihayet sükûn bulur. Bu suretle dünyevi şair gözlerinin önünde beliren tekâmül vasıflarını fevkalade yaradılışlara daha lâyık buldukça mümin kul ezelden beri her şeye nüfuz eden şahsiyetsiz mevcûdiyette melce arar.

İşte Attar da bu sûretle Hükümdar sarayından ve bendegâhından kaçmıştı. Aynı iç dramını ruhunda duyan, onun için asalet bendegâhını ve sarayı terk eden ve temiz yürekli bir delikanlı olan Celâleddin de tabiatıyle Attar'ın sözlerinden mülhem olarak kendini ciddi eserlerin tetebbuuna verdi.

Babası ile beraber hacca gittikten sonra Anadolu'yu dolaştılar ve Konya'da yerleştiler. Orada müritlere ders verdiler, takip ve izaç edildiler. Fakat yine de Konya'ya avdet ettiler. Nihayet en sadık tilmizleriyle beraber Konya'da medfundurlar.

Bu sırada Cengiz Han İran'ı zaptetmiş fakat hiçbir zaman onların sükût içinde yaşadıkları sakin şehre taarruz etmemişti.

Yukarıdaki tasvirimizden sonra bu büyük zekânın eserlerinin karanlık ve karmakarışık oluşuna hayret etmemeliyiz. Eserlerinde vahdet yoktur; kesif bir tenevvü vardır. Hikâyeler, masallar, efsaneler, darbımeseller, fıkralar, rumuzlar, teşbihler; davalarla doludur. Meşgul olduğu sihirli bir perde ile örtülü bu akide ve telkin yığınının hakikî manaları hakkında kendi de sarih ve cevap verecek halde değildir. Telkinle tekâmüle ulaştırmak maksadıdır. Fakat vahdet ile ulaşılamıyan bütün arzulara kavuşmak davasını hal ve sonunda her şeyin ulûhiyetle mecz

olduğunu ve ancak orada aydınlandığını isbat etmek başlıca nazariyesidir. (Tercüme eden: Celaleddin Ezine, *Ülkü Dergisi*, sayı 37 Ocak 1950, Seri: 4, sayfa: 45. Yazının orijinali 15 Ekim 1949 yılında çıkan *Yükseliş* dergisinin ilk sayısında bulunmaktadır.)

Suleika spricht • Züleyha der ki —— s. 216

123 Camî'nin, *Yusuf ve Züleyha* adlı eserinde aşk güzele, iyiye ve asile temâyül olarak tarif edilir. Bir insan güzelliğine, alımlılığına yahut herhangi bir canlı veya cansız yaratığa duyulan sevgi bütün güzelliklerin yaratıcısına duyulan aşka dönüşebilir. Böylece mevcûdâta duyulan sevgi ilâhî aşka bir geçiş olarak kullanılır. Bu konuda Hammer, *Die Geschichte der schönen Redekünste Persiens* s. 19'da, H. v. Diez ise *Denkwürdigkeiten von Asien* (Asya'dan Kıssadan Hisseler)'in birinci cildinin 50'nci ve ikinci cildinin 834'üncü sayfalarında açıklayıcı bilgiler vermektedirler. Hammer, şunları yazmaktadır:

> "Yusuf'un hikâyesi Kur'an'ın en güzel hikâyelerinden birini teşkil eder ve VII. Sûre'de anlatılır. Kur'an'da bu hikâyeyi hikâyelerin en güzeli olarak tavsif eder. Burada şu husus özellikle vurgulanmalıdır ki, Yusuf kıssası Şark'ta ideal ve mükemmel erkek güzelliğini sembolize eder. Yusuf'un Züleyha ile olan aşk hikâyesi mistikler arasında alegorik olarak yorumlanmış ve en beşerî sevginin ulaşamayacağı en ulvî güzelliğe, en yüce hakikate ve iyiliğe olan aşkın mecazı oluvermiştir. Bu aşka ulaşmak, ancak Züleyha gibi hidâyete ermek ve ilâhî rahmetle yeniden doğmakla mümkündür. Bu görüşe göre Yusuf, (...) Doğulular indinde en güzel genç, en iffetli âşık, en iyi kıssa anlatıcısı, en keskin yorumcudur ve en mükemmel tercümandır."

Goethe, 3 Kasım 1823 tarihinde Eckermann ile konuşmasında "ân" ve "ebediyet" hakkında şöyle diyor: "Her hal, evet her ân namütenahî değere sahiptir; zira bu ebediyeti temsil eder." Rahatlıkla anlaşılacağı üzere bu dörtlükte geçen "Augenblick" (ân) ebediyeti temsil etmektedir. Goethe, *Vermächtnis* (Vâsiyetnâme) başlıklı bir şiirinde de "Der Augenblick ist Ewigkeit" (*Ân ebediyettir*) demektedir.

Rendsch Nameh:
Buch des Unmuts
SIKINTI KİTABI

s. 219 —— Wo hast du das genommen? • Nereden aldın?

[124] Goethe, meraklıları için *Doğu Batı Divanı*'nın malzemesini nereden bulduğuna işaret etmek istiyor.

[125] "Küçük tepelerin olduğu bir mevkide develerimizle bir mola verdik. Yorgun develerin zamanla pofurdamaları son bulduktan sonra..." diye devam ediyor Hariri...

[126] Yaz aylarında özellikle sabahları ve akşamları bu bölgelerde yerin ısınması dolayısıyla bir duman, bir sis atmosferi oluşurdu. Bir seraptan ibaret olan bu görüntü, âdeta 50 metre ötede sakin bir göl veya deniz varmış intibaını verirdi. (Chardin, *Voyages*, T. 9. s. 225)

Tabii bu serap kervanları öylesine ümitlendirirdi ki, hem kervancılar hem de develer, atlar ve sair hayvanlar suya koşarlardı.

Şairler çoğu kez şiirlerinde bu motifi, bu görüntüyü kullanırlar. Hâfız şöyle seslenir:

Ferne ist der Rand des Wassers
Hier in dieser Wüste. Sorge
Dass die Geister dieser Wüste
Nimmer doch mit Serap täuschen.

"Aklını başına al, bu çölde kaynak yok... gulyabani, seni serap göstererek aldatmasın." (Gölpınarlı, s. 45)

Hammer, bu bağlamda serap ile ilgili olarak şu yorumu ilave ediyor: "Gördüğü serapı gerçek su zanneden atlar da görünürdeki bu suya kavuşmak için hızlarını iki kat artırırlar. Onlar hızlandıkça, serap (görünürdeki su) uzaklaşıverir."

Bir de Fars şairi Örfî-i Şirâzî'nin serap hakkında harikulâde bir beyti vardır:

Zi naks-i teşne-lebî dân be-aklı-i hiş menâz
Dilet ferîb ger ez cilve-î serâb nehurd

"Eğer kalbiniz seraba aldanmıyorsa, görüşünüzün keskinliği ile gururlanmayınız; çünkü bu aldanmamış olmanız sizin nâtamam susuzluğunuzdan dolayıdır."

Örfî'nin bu beytini zikreden İkbal, şöyle bir açıklama ilâve ediyor: "Şair demek istiyor ki, eğer şiddetle susamış ve bir şey içmeğe çok teşne olmasaydınız, çöl kumları gözünüze göl gibi görünürdü. Bu rü'yetten kurtulmuş olmanız, suya olan şiddetli arzunuzun eksikliğinden ileri gelir, siz o şeyi olduğu gi-

bi anlamışsınız, çünkü onu, olmadığı gibi görmek sizi alâkadar etmemiş." (İkbal, *İslâm'da Dinî Tefekkürün Yeniden Teşekkülü*, İstanbul 1964, Ter.: Sofi Huri, s. 69)

Keinen Reimer wird man finden • Hiçbir kafiyeci yoktur ki —— s. 220

[127] Fars krallarının müzisyenleri, krallığın sadece en iyi müzisyenleri olmakla kalmıyorlar, bilakis aynı zamanda ülkenin en iyi şairleri olarak da temâyüz ediyorlardı. Chardin, *Voyages*, T. 3. s. 15. Ayrıca *Kabusnâme*'de mûsikîyle birlikte şiir de söylediğinde, kendi şiirlerine âşık olma diye bir uyarı vardır. (*Buch Kabus*, s. 728)

Goethe'nin *Tasso* adlı eserinin 199'uncu sayfasında bu anlamda şöyle denir:

In allen Stücken billig sein; es heisst
Sein eigene Selbst zerstören.

Tüm alanlarda başarılı olmak demek,
Kendi benliğini parçalamak demektir.

Ayrıca Cicero, Syrakuslu şair Dionysios hakkında şöyle söyler: "Bugüne kadar hiçbir şairle tanışmadım ki kendini dünyanın en iyi şairi sanmasın."

[128] Bu mısrada Goethe, "Yeni süpürge iyi süpürür" atasözünü kullanarak eskilerle yeniler arasındaki çekişmeyi mevzubahis ediyor.

Übermacht, ihr könnt es spüren • Kitlelerin gücü —— s. 221

[129] Goethe, Hâfız'da şu mısraları okumuştur:

Schenke steh' auf und reiche das Glas
Begrabe die Sorgen mit Wein!
Reiche das Glas und schenke den Wein,
Die bläuliche Kutte hinweg!
Übel zwar klingt dies weiserem Ohr;
Doch kümmert der Ruf mich nicht viel.
(Hafis, *Diwan* I, s. 8)

"Saki, kalk... kadehi doldur, sun. Dünya gamının başına toprak saç! Şarap kadehini elime ver de bu gök renkli hırkayı üstümden atayım. Sarhoşluk, akıllılara göre kötü bir şöhrettir ama biz şanı, şöhreti zaten istemiyoruz ki." (Gölpınarlı, s. 5–6)

Gerne diene' ich allen Leidern
Reiner Seele,
Aber nicht den blauen Männern
Schwarzen Herzens.
(Hafis, *Diwan* I, s. 244)

"Tortulu şarap içen ve bir renkte olan erlerin himmetine kulum... yeşil giyinen, fakat kalbleri kara olan taifenin değil!" (Gölpınarlı, s. 128)

Yeşil giyinen ama kalpleri kara müridler Şeyh Hasan'ın müridleridir. Hâfız'ın kendisi de onun müridi idi ve rind hayatından dolayı "kara kalpli" müridlerin kınama ve ayıplamalarına muhatap olmuştu.

[130] Goethe, bu mısralarda "kahverengi ve mavi cüppeliler"le Hıristiyan keşişlerin ve Müslüman hocaların cübbelerini kasdetmektedir. Son mısrada şairin "benimkiler" diye vasıflandırdığı kişi veya kişiler şairin "düşmanı" olan kişilerdir. Bu kişiler, tıpkı Hâfız zamanındaki gibi, dış görünüşleri ve kıyafetleri itibariyle şairden farklı değildiler.

s. 223 —— Als wenn das auf Namen ruhte • Bu bir isme istinat ediyormuş gibi

[131] Bu şiir kötü, çürük, kalitesiz işlere, basına karşı ve bir de dalavereci eleştirmenlere karşı bir ikaz olarak yazılmıştır. Alman karekterinden entrika ve fitne fesadı uzaklaştırmayı hedeflemiştir. İnsanların başkalarıyla ve komşularıyla iyi geçinmesi ve ilişkiler kurması için nasıl davranması gerektiğine işaret etmektedir. Bunun için başta yardımsever olmak, çalışkan olmak, başkalarının iyiliğine koşmak ve kıskançlıktan kurtulmak gerekmektedir.

[132] Goethe'nin panteist inancı gereği, her şey Tanrı'dan neş'et edip şekillenmiştir. Burada da "Nasıl yaratmışsa yaradan veya Tanrı'dan vücut bulduğu gibi" mısraıyla kasdedilen de odur, yani sudûr olayına telmihte bulunuluyor, iyi ve güzelin de Tanrı'dan sudûr ettiği anlatılıyor.

s. 224 —— Medschnun • Mecnun

[133] Eğer insan öfkeli ve gözü dönmüşse yahut melankolikse veya karasevdalı ise, o zaman ona Mecnun yani çılgın denir; aynı şekilde bir at vahşi ve kabına sığmıyormuşcasına azgın hareketler yapıyor ve dizginlenemiyorsa ona huysuz ve delibaş denir. Yahut bir köpek kuduzsa ona çıldırdı denir.

İkinci kıtanın bir benzeri aynen Hâfız'ın *Divan*'ında vardır:

Bring' des Weins Rubin, des Sorbetes Perlen,
Sag' zum Neid: betrachte die Grossmut, sterbe!
Wer vermag zu halten mein Herz! nun schreit denn:
Aufgeschaut! ein Rasender ist entlaufen.
(Hafis, *Diwan* II, s. 21)

"Saki, misket şarabını lâle gibi benim de kadehime dök de sevgin hatırımdan çıkmasın!
Saki, o parlak şarap kadehini sun, hasetçiye de de ki: Vezirin keremini gör de öl, geber!"

"Tövbe etmek azmiyle kadehi yüz kere elimden bıraktım! Fakat sakinin göz ucuyla bakışı tesir etmiyor, beni tevbemde sebat etmeye bırakmıyor ki!" (Gölpınarlı, s.258)

Goethe'nin *Werther*'inde çılgınlık dile getirilir: "Büyük işler başaranların peşinden nasıl sarhoş ve çılgın diye bağırıldığını anlamayı öğrendim"

[134] Goethe, *Kabusnâme*'de okuduğu şu cümleden etkilenmişe benziyor:

"Dünyada can sakıntısı çekmek istemiyorsan, sürekli kendi işine yoğunlaş ve başkalarının işiyle ilgilenme." (Diez, *Buch Kabus*, s. 410.)

Wanderers Gemütsruhe • Yolcunun huzuru —— s. 225

[135] Bu mısraları Hammer ve Diez farklı anlamış ve tercüme etmişlerdir. Goethe, her zaman yaptığı gibi mütercimler arasındaki bu münakaşaya katılmamış, bilakis her iki mütercimin farklı anlayışlarını poetik bir kâra dönüştürmüştür. Diez'in *Kabusnâme*'den yaptığı tercüme şöyledir:

Ich suche Einsamkeit, wenn die Welt sich wie Wirbel dreht.
Kehricht des Glückes ist schlechter als der Welt schlechtester Staub.
(Bak: v. Diez, Denkw. 2. s. 775.)

Felek bir kasırga gibi döndüğünde yalnızlık aradım.
Bahtın çörçöpü dünyanın kötü toz-dumanından daha kötüdür.

Buna karşılık Hammer ve Chabert bu tercümeyi *Jenaischen Allgemeinen Literatur-Zeitung* (Januar 1813, Nr. 9, s. 71)'da tenkit etmiş ve şöyle tercüme etmişlerdir:

Die Einsamkeit suhte ich, auf dass, wenn des Geschickes Drehen, gleich einem stäubenden
Wirbelwinde die Welt erschüttert, es um mich herum nicht komme.

Bir hortumun dünyayı toz-dumana çevirmesini andırırcasına felek etrafımda döndüğü zaman, inzivaya çekilmek istedim.

Wer wird von der Welt verlangen • Kim dünyadan bekler —— s. 225

[136] Sadî *Gülistan* adlı eserinde anlatır ki, yaşama ümidi kalmamış hasta bir padişah varmış Arabisan'da; meyus bir şekilde beklerken, ordusunun düşman ordusunu yendiğini ve bir kaleyi ele geçirdiği haberini almış. Bunun üzerine iç çekerek şöyle demiş: Bu güzel beni değil, daha çok düşmanları sevindirmelidir. Uzun zamandan beri özlediğim İmparatorluğumu büyütme ümidi, ancak hayatımın sonunda bana nasip oluyor. Ne yapayım, işime yaramaz, zira ben bu kapıdan ayrılmak üzereyim.

Hammer'in *Motanebbi* tercümesinin 318'ci sayfasında şu mısra geçmektedir:

Keinem hat noch die Zeit gegeben, was er bedurfte.
Zaman hiç kimseye istediğini vermemiştir.

s. 226 —— Sich selbst zu loben, ist ein Fehler • Kendini methetmek hatadır

[137] Goethe, Diez'in kitabından Büzür-i Cumhur hakkında şu satırları okumuştur:

> Yani Nuşirvan-ı Âdil Havace-i Buzur-i Cumhur'a eytti:
> Ey Hekîm-i nüktedan, sitâre-i şinas ve ey güzide-i nâs, senden temenna ederim ki benim içün ber-müfid birkaç pend ve nasihat cem eyleyesin ki, kalîlü'l-elfâz ve kesîrü'l-mânâ (az söz çok mânâ) ola, her bâr ona nazar ettikçe nice fâideler tahsil idüp ve benden sonra gelen Padişahlara yadigârım ola. Bana bir nüsha yaz, tâciser olsun, saadet yollarına rehber olsun, cihanda nef-i haz ve amme olsun dahi ismi muzaffernâme olsun, ahbaptan biri bu nesayih-i garibe rağbet-i tam edüp bu minval üzre Türkîye tercüme olunması(nı) rica eyledüği ecilden bu fakir dahi ikdam eylemiştir. Buzur-i Cumhur hekim, Pâdişahdan bir yıl mühlet alıp bu güzîde kelimâtı Nüşirvan nazarına götürdü:
>
> Şipariş ettim ki: Evvel hangi haktır ki, hak iken Âdem'i hor eyler?
> Söyledi ki: Kişi kendi hünerini arzetmek, kişi izhar-ı fazl etmek revâdır. Ve lâkin kendini övmek hatadır. [(Diez, *Denkwürdigkeiten von Asien* (Asya'dan Kıssadan Hisseler), s. 61–63)]

Goethe, "Maximen und Reflexionen" adı altında topladığı veciz sözlerinden birinde şöyle der:

"Derler ki kandi kendini övmek pis kokar. Olabilir. Ama yabancı ve haksız bir çıkışmanın nasıl bir kokusu olduğunu anlayacak bir burun yoktur halkta."

s. 226 —— Glaubst du denn: von Mund zu Ohr • İnanıyor musun?

[138] Goethe burada akıl marifetiyle Allah hakkında bir bilgiye ulaşmanın mümkün olması için, evvela rivayet inancının bir tarafa bırakılması gerektiğini söylemektedir. Bundan önceki mısralarda da "rivayet"in, kulaktan kulağa nakledilen sözlerin güvenilir olmayacağını, dolayısıyla bunların kesin bilgi kaynağı olarak kabul edilemeyeceğini söylemektedir. Goethe'nin bu şiirinin arka planında da Diez vardır. Diez, *Kabusnâme* tercümesine yazdığı önsözde bu kitabı "Doğunun tüm tecrübesinin özeti olarak" takdim eder ve din ve ahlâkın tamamen vahye dayandığını vurgular. "Allah'a ve O'nun vahyettiklerine istinat etmeyen hiçbir mecburi ahlâk olamaz. Bizde tabii ve felsefî ahlâk olarak konuşulan teorilerin tümü kuruntudan ve uydurmalardan başka bir şey değildir. Bunlarla ancak çocuklar ve gençler kandırılır, yaşlılar yanıltılır, ikiyüzlüler ve

günahkârlara dalkavukluk edilir... Tüm din bilgileri rivayetlere ve vahye istinat eder ki bunlar Allah tarafından ilk insan Âdem'den ceddimize kadar hep bildirilmiştir..." Şiirde geçen "Hirngespinst" (kuruntu) kavramı tamamen Diez'in buradaki mülahazalarından mülhemdir. Goethe'nin burada vurgulamak istediği husus şudur: İnsan bir taraftan aklın ürünlerini ve beşerî faaliyetleri yanılgı ve kuruntu olarak kötüleyip, diğer taraftan da Hz. Âdem'den beri rivayetlere ve vahye inanırlık ve güvenilirlik izafe edemez.

[139] Şöyle bir söz vardır: "İman bir med halidir, inançsızlıksa hayat hissinin cezridir. İnançta canlı olan idame etmek ister; inançsızlıkta ise hayat kabiliyeti olmayan, kendi kendini mahveder." Hiç şüphesiz *Doğu Batı Divanı* da bu anlamda med ve cezre tâbidir. Goethe bu mısralarda bu duruma dikkat çekmek istemiştir.

"Der Verstand allein" (Yalnızbaşına akıl) başlı başına bir kritik mevzuudur ki Goethe bunu çeşitli vesilelerle gündeme getirir. Ona göre akılla her şey halledilmez; akıl her şeyi çözmeye muktedir değildir. Goethe, *Faust*'un birinci bölümünde Wagner'le Faust arasında böyle bir tartışmada Faust'a şunu söylettirir:

Wenn ihr's nicht fühlt, ihr werdet's nicht erjagen,

"Bunu hissetmezseniz elde edemezsiniz."

Dolayısıyla bir şeyi sadece akılla elde etmenin mümkün olmadığı, buna karşılık güçlü bir iradenin olması gerektiği vurgulanmaktadır. Bununla birlikte Goethe, kritik aklı kullanmanın gerekliliğine inanmakta ve körü körüne bir inancın yeterli ve makbul olmadığını savunmaktadır. Eckermann ile yaptığı bir konuşmada bu mevzuya değinerek şöyle demektedir: "Fakat bana havarilerden Petri ve Pauli'nin başparmak kemiğinin karşısında eğilip eğilmeyeceğim yolundaki temayülüm sorulacak olursa derim ki: 'Beni rahatsız etmeyin ve bu tür saçmalıklarınızla benden uzak olun!' Keza havari, 'Ruhu köreltmeyin!' der."

Und wer franzet oder britet • Kim Fransızlık yahut İngilizlik taslarsa —— s. 227

[140] Goethe, bu mısralarda geçmişi, geleceği ve şimdiki zamanı aynı anda yaşayan şaysiyetleri yüceltiyor, çünkü bu kişiler tarih şuuru olan sorumlu insanlardır. Başka bir şiirinde de şöyle seslenmektedir:

Wer in der Weltgeschichte lebt,
Dem Augenblick sollt' er sich richten?
Wer in die Zeiten schaut und strebt,
Nur der ist wert zu sprechen und zu dichten.

Dünya tarihinde yaşayan kimse,
Ân'a göre mi ayarlamalıdır kendini?

Bakışlarını çağlara çevirenler ve uğraşanlardır,
Münhasıran konuşulmaya ve nazmedilmeye değer olanlar.

s. 227 —— Sonst, wenn man den heiligen Koran zitierte • Kur'an iktibas edildiğinde

[141] Kur'an'ın sûreleri muayyen âyetlerden müteşekkildir. Eskiden sûreler ve âyetler numaralandırılmamıştı. Ancak daha sonraları kolaylık olsun diye numaralandırılmıştır. Maracci'nin Latince'ye tercüme ettiği Kur'an âyetleri numaralandırılmıştır. Aynı şekilde Wahl ve Boysen'in Almanca tercümelerinde de sûre ve âyetlere numara verilmiştir.

s. 228 —— Der Prophet spricht • Peygamber der ki

[142] Goethe, Wahl'in Kur'an tercümesinin 289'uncu sayfasında 22. Sûre'den şu âyetleri okumuştur: "Hak Tealâ iman edip doğru dürüst işler işleyenleri altından ırmaklar akan cennetlere sokar. Hak Tealâ, (şüphe yok ki,) dilediğini yapar. Her kim Allah'ın, ona, bu dünyada ve ahirette yardım etmiyeceğini zannediyorsa, kendini, bir çare bulup, göklere yükseltsin. Sonra baksın, onun bu hilesi öfkesini giderebilir mi (gideremez mi)?"

Bu âyetler her ne hikmetse Almanca'ya biraz farklı tercüme edilmişler. Biz bu âyetleri Almanca'dan tercüme ettiğimizde şöyle bir anlamla karşılaşırız:

"Şurası muhakkak ki gerçek müminler içlerinden ırmakların aktığı Cennet bahçelerine gideceklerdir. Zira Allah, dilediğini yapar. Fakat Allah'ın, Hz. Muhammed'e bu dünyada yahut öte dünyada yardım edeceğine inanmayanlar, kendilerini bir iple evinin damına bağlasınlar ve irtibatı kessinler; sonra yaramazlıklarından doğan öfke ve can sıkıntılarının geçip geçmediğine baksınlar."

Ancak Goethe'nin şiirine kaynaklık eden, Ölsener'in *Mohamed* nâm kitabının 217'ci sayfasında 22. Sûre ile alakalı bir nottur ve bu not şöylerdir: "Allah'ın Hz. Muhammed'i koruyup, ona yardım edeceğinden kim şüphe ederse, o kimse bir iple kendini bağlasın, görecektir ki öfkesi yatışıyor."

Hikmet Nameh:
Buch der Sprüche
HİKMETLER KİTABI

s. 231 ——

[143] Diez, *Denkw.* II., s. 271'de fal, tılsım ve gaipten haber verme konusunda şöyle der: "Kur'an'dan tılsım bakmak demek, rastgele Kur'an'ın bir sayfasını açmak ve bu sayfada en güzel yeri okumak ve bunu düstûr olarak kabul etmek demektir." Zaman içerisinde Doğu'da bu fal, tılsım yahut gaipten haber verme öylesine gelişmiştir ki başlıbaşına bir bilim dalı haline gelmiştir. Özellikle Hâfız'ın *Divan*'ı âdeta bir fal kitabı gibi okunmuştur. Bu rastgele açılan kitapta okunan her şiir, mısra, sözler, heceler, sayılar ve hatta harfler yorumlanarak

gelecekle ilgili haberler verilmeye çalışılmıştır. Bu konuda Nâdir Şah hakkında Muhammed Mahadi'nin kaleme aldığı meşhur bir hikâyeyi Jones tercüme etmiştir. Hikâyeye göre Nadir Şah, Tebriz'i almak istediğinde önce Hâfız'ın şiirlerine müracaat etmiş. Hâfız'ın *Divan*'ını açınca kader karşısına tam niyetine uygun bir gazel çıkarmış. Bu gazelin son beytinde aynen şöyle denmektedir:

> "Hâfız, güzel şiirlerinle Irak ve Fars ülkelerini zaptettin; gel, şimdi nöbet Bağdat'la Tebriz'e geldi!" (Gölpınarlı, s. 42)

[144] Chardin, bu sözün bir kervansarayın içinde hüsn-ü hat ile yazılı olduğunu söylüyor. (Chardin, *Voyages*, T. 8, s. 38) Sözün aslı şöyle:

> Bugünkü günden, bugünkü geceden
> Hiçbir şey isteme,
> Dünkünün getirdiğinden fazla.

[145] Bununla ilgili olarak Goethe, Diez'den şu Tatar - Türk atasözünü okumuştur: "Hiç iyi gün görmemiş kimseler, kötü günleri iyi gün zannederler." (Diez, *Denkw.* I, s. 192)

[146] Yine Goethe, Diez'in kitabında, "Mûcidin, yaptığı şeyin kolaylığını, kolay tarafını bilmek gibi bir avantajı vardır." atasözünü okumuştur. (Diez, *Denkwürdigkeiten von Asien*, I. s. 195.)

[147] Bu söz aslında *Oğuznâme*'den alınmadır ve şöyledir: "Deniz olup taşma, elinden gelmeyecek işe dolaşma." (Diez, *Denkwürdigkeiten aus Asien* I, s. 196) Her ne kadar deniz taşıp bir kara parçasını yutmak isterse de sağlam bir kayalığa çarpınca dağılıp gider.

[148] Goethe, *Faust*'ta bu sözün başka bir versiyonunu Wagner'e söyletir:

> *"Ach Gott! Die Kunst ist lang!*
> *Und kurz ist unser Leben."*
>
> Ah Tanrım! Sanat uzun bir yol!
> Amma hayatımız kısa.

[149] Hâfız, *Divan*'ında şöyle der:

> *"Prüft dich das Loos, so hat es keinen andern Zweck nicht,*
> *Als dass einst dein Herz rein durch Enthalsamkeit sey."*
> (Hafis, *Diwan* I, s. 452)
>
> "Zamanın seni imtihan etmekten maksadı, riyazatın vereceği neş'eyle gönlünü neş'elendirmektir." (Gölpınarlı, s. 650)

[150] *Kitab-ı Mukaddes*'i çok iyi bilen Goethe, hiç şüphesiz *Yuhanna İncili*'ndeki (Böl. 9. v. 4.) şu sözün de farkındaydı: *"Beni gönderenin işlerini gündüzken işlemek bize gerektir; gece geliyor, o zaman hiç kimse çalışamaz."* Şu var ki, buna mukabil sözleri çok farklı kültürlerde bulmak mümkündür. Goethe'nin yukardaki beytine

kaynaklık eden Şeyh Sadî'nin *Bostan* adlı eseridir. Bu mevzuda Şeyh Sadî şöyle buyuruyor:

> "Kaygu, sevinç, her ikisi de geçer. İnsan ölünce ikisi de savuşur gider. Mademki ölüm var, ha birisinin başında taç olmuş, ha birisinin boynunda vergi yükü bulunmuş.
> Birisi Zühal'e kadar yükselse, birisi de zaruretten zindana girse, ölüm kapısından içeri girince müsavi olurlar. Ecel her ikisinin üzerine saldırınca, birbirinden tanınmaz olurlar." (Şeyh Sadî Şirâzî, *Bostan*, İstanbul 1942, Terc. Kilisli Rıfat, s. 46)

> "Hey uyuyan kimse! Şimdi uyanman lâzımdır. Seni uykudan ölüm uyandıracak olursa, ne faydası olur?
> Yüzündeki gençlik yerine, ihtiyarlık geldi. Gecen gündüz oldu. Öyle ise gözlerini uykudan aç." (Şeyh Sadî Şirâzî, *Bostan*, İstanbul 1942, Terc. Kilisli Rıfat, s. 214)

[151] Hammer, Firdevsî'nin *Şehnâme* adlı eserinde şu mısraları tercüme ederek *Die Die Geschichte der schönen Redekünste Persiens* (s. 58) adlı eserine alır:

> *Was machst du mit der Welt? sie ist schon gemacht;*
> *Es hat der Herr Schöpfung all dies bedacht.*
> *Das Loos schrieb: Was nützet die andere Weise?*
> *Wie es dir vorgeht, erfolgt deine Reise;*
> *Sobald das Herz liegt im Weltsorgenpallast,*
> *So hat es vor Gift und Selbstpein nicht Rast*

> Ne yapacaksın dünyayı? O zaten yapıldı;
> Yaratılışın Hâlik'ı bunların hepsini düşündü.
> Şöyle yazdı kader: Neye yarar başka türlüsü?
> Senin hareketine göre şekillenir yolculuk;
> Dünya dertlerinin konağında olunca gönül
> Durup dinlenme bilmez, zehir ve işkence yetmez.

Dikkat edilecek olursa Goethe, bu mısraları çok küçük bir değişiklik yaparak kendisine maletmiştir. Aslında Goethe, Firdevsî'nin bu mısralarını kendine maletmekle kader konusunda aynı fikri paylaştığını göstermektedir. Goethe, "Gott und Welt" başlığı altında topadığı şiirlerinde de aynı konuya temas ederek şöyle der:

> *Wie? Wann? Und wo? - Die Götter bleiben stumm!*
> *Du halte Dich ans Weil und frage nicht Warum?*

> Nasıl? Ne zaman? Ve nerede? – Tanrılar sessiz kalır buna!
> Sen çünküye bağlı kal ve niçin diye sorma.

—— s. 232

[152] Goethe, muhtemelen *Kabusnâme*'den etkilenmiştir, zira burada tabibe, hastalık ne kadar ağır olursa olsun yine de hastaya teselli edici sözler söylemesi tavsiye edilmektedir. *Kabusnâme*'nin bu bölümünde, "teselli edici sözler kalbi güçlendirir" denmektedir. (*Buch Kabus*, s. 697)

[153] Goethe, burada "Mädchen" ("kız") derken mutluluk tanrıçası Fortuna'yı kastetmektedir.

[154] Hammer, *Die Geschichte der schönen Redekünste Persiens*, s.126'da iki ateşli hatip şairden bahseder. Bunlardan biri Hakânî, diğeri Aşestegi'dir. Bu iki şair, şiir konusunda birbirleriyle atışırlar. Hakanî, Aşestegî'ye hitaben şöyle der:

Mit meiner Feder schreibt die Vernunft,
Und meine Worte sammelt das Gemüth.
Die Sprache und die Zeit, in der wir leben,
Ist meine Sprache und ist meine Zeit.
Im Hungerjahr des Worts bin Jussuf [Joseph],
Die Hungrigen sind Gäste meiner Zeit.-
Der Neumond krümmet sich vor mir ganz gelb.
Denn meine Feder ist aus Gabriels Schwingen.
Mein Ärmel ist mit Perlen voll wie's Meer,
Für die um Sinn an meiner Thüre betteln.-
Verstand verleihe ich der Zeit, dem Raum,
Es kann nicht anders, mein ist die Zeit.

Akıl benim kamış kalemimle yazar,
His ve mizacı benim sözlerim toplar.
İçinde yaşadığımız dil ve zaman,
Benim dilim ve benim zamanımdır.
Sözün yoksulluk yıllarında ben Yusuf'um,
Zamanımın misafiridir kelâma susamışlar.
Ayın ondördü huzurumda kıvrılır sapsarı kesilir.
Cebrâil'in kanadındandır kalemim,
Deryâ gibi kollarım incilerle doludur,
Kapımda mânâ dilenenler için.
Zaman ve mekâna zekâ bahşederim,
Başka türlü yapamam, zaman benim zamanımdır.

[155] Bu sentez Enverî'nin bir gazelinde şöyle dile gelmektedir (Hammer, *Die Geschichte der schönen Redekünste Persiens*, s. 92.)

O Mann der Zeit, Vernünft'iger oder Thor,
Drei Dinge setze dir vor andern vor;
Wenn du dich hoffest zu befrein aus Ketten,

So kannst du dich nur mit den Dreien retten,
Und die Vernunft gibt keinem das Geleite,
Dem diese Drei nicht wurden erst Beute.
Zu welcher Sekte dich bekennen magst,
Durch diese Drei den Leiden du entsagst,
Willst du sie wissen, so vernimm sie heu':
Geradheit, Urtheil und Verträglichkeit.

Ey zamanın adamı! Akıllı yahut budala,
Üç şeyi diğer üç şeye tercih eyle;
Zincirlerinden kurtarmayı ümit edersen,
Halâsın yalnız şu üç şeyle mümkündür.
Akıl refakati kimseye bırakmaz,
Şayet şu üç şeyi yağmalamamışsa.
Hangi mezhebe inanırsan inan,
Ancak bu üç şeyle kurtulursun dertten,
Bilmek istersen bunları, dinle o halde:
Doğruluk, âdil yargı ve geçimlilik.

[156] Goethe, Olearius'un Sadî'den tercüme ettiği *Rosenthal* (s. 108) (*Gülistan*) adlı eserinde şu mısralarını okur:

Der grosse Gott der sieht / und deckt doch alles zu /
Mein Nachbar siehet nichts / schilt doch / lässt mir nicht Ruh

Büyük Allah her şeyi görür ve hepsini örter.
Komşum ise hiçbir şeyi görmez, şaşıdır, fakat bana huzur vermez.

[157] Bu mısralar bir Arap atasözünü andırır ki Hâfız da bunu îmâ eder:

Vom Nebenbuhler wird mein Herz nicht frei,
Es hasst den Fabler der Fabler.
(Hafis, *Diwan* II, s. 9)

Ez rekîbet dilem neyâlt helaş
Zan ki el kâss la yuhibbul kâşş

"Gönlüm, rakibinden kurtulmadı gitti. Öyledir, hikâyeci, hikâyeyi sevmez, çekemez!" (Gölpınarlı, s. 599)

Hesiod da aynısını söyler:
Und es hasset ein Betler den Betler, ein Sänger den Sänger.

Dilenci dilenciden, şarkıcı şarkıcıdan nefret eder.

s. 233 ——

[158] Çalıkuşu, Diez'in *Denkwürdigkeiten von Asien* I adlı derleme ve tercüme kitabının sadece bir yerinde (s. 142'de), savaş sanatlarının anlatıldığı bölümde ge-

çer. Kitabın mezkûr sayfasında şöyle denmektedir: "Askerler arasında başkaları da vardır ki, bunlar turbanlarında askerî nişanları bulunmasına, gerekli askerî techizatla donanmış olmalarına ve kâh ordunun önünden kâh arkasından koşmalarına rağmen savaş anında hiçbir işe yaramazlar. Bunlar çalıkuşlarına benzerler."

[159] Goethe, Diez'en Almanca'ya tercüme ettiği *Buch Kabus*, s. 626'da şu satırları okumuştur: "Sen her türlü faaliyeti göster, varsın kıskançlar ve düşmanların kendilerini yiyip bitirsinler." Farslar dilenen bir insanı tasvir etmek için şöyle derler: "*Gouch negui mikoret*= O açlığını övüyor." (Chardin, *Voyages*, T. 4, s. 102)

[160] Diez, *Denkwürdigkeiten von Asien* II, s. 742-743'de Hazar Denizi etrafındaki kuşlardan bahseder ve buralarda Tatarların vahşi atları bile şahinler marifetiyle avladığını anlatır. Eğitilmiş şahinler yukardan aşağı yere çakılırcasına atların yelelerine saldırır ve kanatlarıyla yelelerine vurarak atları durdururlarmış; böylece avcıların onları yakalamalarına sebep olurlarmış. Diez'in anlattığına göre avcılar, eğitilmiş yırtıcı kuşları yaban eşeklerinin üzerine salarlarmış. Yırtıcı kuşlar önce yaban eşeklerinin kaçmalarını engelliyorlarmış, sonra da onları yanlarından karınlarına saldırarak avcıların tuzağına düşürüyorlarmış. Bu suretle avcılar, okları yahut mızraklarıyla onları öldürüyorlarmış.

Muhakkak olan şu ki Goethe, birçok vahşi hayvanın doğanla avlandığını Diez'in bu kitabından öğrenmiştir.

[161] Bu mısraları Goethe, Diez'in tercüme ettiği *Mir'atü'l-Memalik*'ten aktarmıştır ki sözün aslı şöyledir: "Doğru tutulmayınca eğri bulunmaz." (Bak: s. 104) Diez, Almancaya şöyle tercüme etmiş: "Was nicht gerade gefasst worden, wird auch schief." (Bak: *Denkwürdigkeiten von Asien* , II, s. 238.)

[162] Diez, *Denkwürdigkeiten von Asien*, II, s. 239'da Kâtibî Rumî'nin *Mir'atü'l-Memalik* adlı eserinden şu beyti Almanca'ya tercüme etmiştir:

Kann wohl den Wert des Menschen jemand kennen,
Der nicht der Welt Hitze und Kätle erlitten hat.

Kadrini her giz bilir mi âdemin
Kerm u serdin çekmeyenler âlemin

Açıklaması: Âlemde iyilik ve kötülük görmeyenler insanın kıymetini bilemez. (Feleğin çemberinden geçmeyen insan kıymeti bilmez.) (*Mir'atü'l-Memalik*, s. 106)

Diez, burada bir not düşerek diyor ki: "Şarklılar, tecrübesizleri anlatmak için: "O, ne sıcağı ne de soğuğu tanır." derler. Firdevsî, Cawuşu, dünyada sıcağı ve soğuğu bilmeyen pis bir adam olarak vasıflandırır. (Bak: *Görres*, 1, s. 163)

Şunu da ilave edelim ki Goethe, aynı olanın yine aynı olan tarafından tanınacağına inanmaktadır. Buna göre gözde ışığa muadil bir organ olmasaydı, göz ışığı algılayamazdı. Goethe bir adım daha ileri giderek bunu teolojik alana

taşımaktadır. "Zahme Xenien" başlığı altında yazdığı şiirlerin bir dörtlüğünde şöyle der:

Wäre nicht das Auge sonnenhaft,
Die Sonne könnt' es nie erblicken;
Läg' nicht in uns des Gottes eig'ne Kraft,
Wie könnt' uns Göttliches entzücken?

Olmasaydı gözlerimiz nurdan
Güneşi göremezdik hiçbir an,
Nasıl büyülerdi bizi ilâhî olan,
Olmasaydı içimizde Hakk'ın kudreti?

[163] H. Friedrich Diez, *Denkwürdigkeiten von Asien*'in 244'üncü sayfasında Kâtibî Rumî'nin *Mir'atü'l-Memalik* adlı kitabından Şeyhî'nin şu beytini tercüme etmiştir:

Sage nicht, dass, was du thust, dir verbleibe.
Wenn es auch dir verbleibt, so verbleibt es doch deinen Kindern nicht.

Dime kim idesin kala yanuna
Sana kalursa kalmaz oğlanuna
(*Mir'atü'l-Memalik*, s.108)

[164] Goethe'ye bu mısraları ilhâm eden yine Kâtibî Rumî'dir; zira Goethe, Diez'in tercümesinde Kâtibî Rumî'nin şu satırlarını okumuştur:

Acem Irak'ında Vaki Olan Ahvali Beyan Eder

"Günlerden bir gün Irak topraklarına ayak bastık. Demavend dağı eteklerinden yani Mazenderan tarafından Bestam'a geldik. İmam Muhammed Eftah, Şeyh Bayezid-i Bistamî ve Şeyh Ebu'l-Hasan el-Hırkanî'yi ziyaret ettik. Ertesi gün yola çıkıp Damgan'a geldik. O gece arkadaşlardan Ramazan Bölükbaşı ismiyle bilinen salih ve dindar bir kişiye rü'yasında Bayezid-i Bistamî 40 derviş ile gelip:
'Dua edelim ki Mîr Seydi Ali arkadaşlariyle sağ-salim vatanlarına varsınlar.' diye dua ederler. O adam da okuyup sonra bir yol fermanı yazdı ve mühürledi. 'Yollarda kimse size mani olmasın.' diye bu acizi haberdar etti ve Cenab-ı Hakkın kemal-i keremine şükürler ettik. Bu can veren haber, ölü gönüllere taze bir hayat verdi. Damgan'da medfûn İmam-zade Cafer'i ziyaret ettik. Sonra Summan'a gelip Şeyh Alaud' devle-i Summanî Hazretlerini ziyaret ettik. Orada da bize birçokları hücum edip mezhep üzerinde konuşmak istediklerinde arkadaşlara: *'Altını, itikadını ve mezhebini gizli tut.'* hadîsiyle hareket edin. Zira

Âkil olanlar eylemez bir an
Zehebi, mezhebi, zehabî iyân.

dedim.

Onlar da nasihatimi dinlediler. Ertesi gün sabahleyin yola çıktık. Yollarda dahi her birine birçok nasihat edip, huylarına göre onlara teselli verirdim

Sofi ne seved safî tader negeşt cami
Bisyar sefer bayed ta bohdeşeved hami
(Molla Rumî)

beytinin manasını anlatıp

"Hiçbir kimse sizden fazla gezmiş değildir. Şu halde biraz pişkin olmak lâzımdır. Aklı başında olan bir kimse, adi ve rezil kimselerin sözlerine aldırış etmez. Onlar da sözlerimi kabul edip nasihatimi dinledirler." (*Mir'atü'l-Memalik*, s.110–112.)

Kâtibî Rumî'nin yukardaki beytini Diez, şöyle tercüme etmiş Almanca'ya:

Wer verständig ist, wird niemals
Sein Gold, seinen Glauben und sein Weggehn kund thun.
(*Denkwürdigkeiten von Asien*, s.246)

Bu atasözünün Arapça orijinali ise aynı sesleri veren kelimelerle şöyledir:

"*Ustur sehebet sehabet meshebet*" yani altınını, gideceğin yolu ve inandığın mezhebi gizle, âşikâr etme. (Hammer, *Anmerkung zu Mutenebbi*, s. 7.)

Şu husus da gözden uzak tutulmalıdır ki Goethe, bu beyitte din konusunda pek şahsî inancını dile getirmektedir. O, din, mezhep ve inanç konularında özellikle gizliliği tercih etmiş ve kendi inancıyla ilgili şaibeleri bertaraf etme yoluna gitmemiştir. Dinî mevzular söz konusu olduğunda sükûtu, gizliliği yahut imâ yolunu seçmiş, ama hiçbir zaman bir dinin veya mezhebin ateşli temsilciliğini üstlenmemiştir. Hatta Goethe, Hıristiyanlığı yaymaya çalışan ruhanîleri vara yoğa Allah'ın adını anmakla kelimenin değerini düşürdüklerinden dolayı suçlamıştır. Elden ele dolaşan altının zamanla pul haline geldiğine dikkatleri çekmiş, bu yüzden de yukarıdaki mısraında imperatif formunda "Altınını gizle!" demiştir.

Bu böyle olmakla birlikte şair, bir yerde de şu mısraları yazmaktan kendini alamamıştır:

Warum sucht' ich den Weg so sehnsuchtvoll,
Wenn ich ihn nicht den Brüdern zeigen soll?

Neden böylesine hasretle ararım hak yolu,
Şayet kardeşlerime göstermeyeceksem onu?

[165] Bir karakter adamı olan Goethe, hayatın anlamını kişiliğin arınmasında, oturmasında ve kemalinde görür. Doğrusunu söylemek gerekirse o, bir şahsi-

yet mimarıdır ve onun için en büyük mutluluk yüksek bir şahsiyet kazanmaktır. Bu yönüyle şair, hayatı kendileri yaratmayan, sadece kendinden öncekilerin ve yaşlıların sözlerini tekrarlayan kişiliksiz ve ezberci kalabalıklardan tümden ayrılır. Goethe çok erken yaşlarından itibaren kalabalıklardan kaçmış, kabiliyetli, tecrübeli ve asil karakter sahibi insanlarla dost olmuştur. O kurtuluşu ve huzuru kendi neslinde değil, asil dost çevresinde aramıştır. Kendi yarattığı "Werther" neslinin idolü olmuş, ancak kendisi ondan kopmuştur.

[166] Goethe'nin bu mısraı da Kâtibî Rumî'nin yukarıda iktibas ettiğimiz gazelinden mülhemdir. (H. Friedrich Diez, *Denkwürdigkeiten von Asien*, s. 236; *Mir'atü'l-Memalik*, s.102.)

Halte nicht Vorlesungen der Liebe, hadere nicht, o Herz mit Frommen!
Weise fallen in Unwissenheit, wenn sie mit Unwissenden streiten.

(Görüldüğü üzere Goethe, Diez'in tercüme ettiği bu mısraı onun tercümesinden aynen, hiç değiştirmeden kendi şiirine almıştır.)

Der-i aşkı itme zahid birle eydıl güft-ü gû
Cehl ırur dânâ olanlar kılsa nâdan bir lâ bahs

(Ey gönül; aşk derdini zahidle dedikodu etme
Bilenlerin; haddini bilmezlerle konuşması cahilliktir.)

Mir'ât-ı Memâlik'te devamla şöyle denmektedir:

"Nasreddin Hoca'ya mescitte gazel oku demişler, yeri değil demiş— bunun gibi, biz buraya, sizinle bu hususu konuşmak için gelmedik. Burada sadece tesadüfî olarak bulunuyoruz. Yoksa bir suale cevap vermeye muktedir değiliz. Çünkü Peygamber Efendimiz *'Hakikat acıdır.'* buyurmuşlardır."

s. 234 ——

[167] Bu mısralar şairin, 1 Mayıs 1818 tarihinde dostu Sulpiz Boisserée'e yazdığı bir mektubun sonuna eklenmiştir. O zamanlar Boisserée, şairin en yakın dostudur, çünkü artık Schiller hayatta değildir ve Eckermann daha Weimar'a gelmemiştir. Bu yüzden şair kendini dünyada yalnız hissetmektedir, günler öylesine "absürd" ve "konfus" (şaşkın ve dağınık) geçmektedir.

[168] Goethe, Diez'in tercüme ettiği *Kabusnâme*'den şu hikâyeyi okumuştur:

"Hikâye: İşittim şöyle rivayet ettiler ki Bağdat şehrinde halife emîrü'l-müminîn Mütevekkil'di, radiyallahu anhü. Bir kulu vardı, katı müflih ve devletli. Ne ki devlet ehlinin edep bâbında hüneri vardı hep öğrenmişti, adına Fetih derlerdi. Halifeye ol kadar edep, kulluk beğendirmişti ki halife Mütevekkil onu oğul edinmişti ve belki oğlundan aziz tutardı. Takdir şöyle düştü ki bu Fetih dediğimiz gulâm yüzmeğe heves etti. Halife haberdâr olıcak buyurdu, mellâhlar geldiler, Fetih'e yüzmek

öğretmeğe başladılar. Bir müddet içinde öğrendi, amma henüz oğlan idi. Dilîr yüzemezdi, velî oğlanlık tabiatından kuvvetlice yüzerim sanırdı. Kendözü bir gün üstadsız su kenarına geldi, soyundu, Şat ırmağına girdi. Su iti akardı, Fetih cehdedegördü ki kenara çıka, başaramadı. Çün gördü ki su itididir, öne güleşmek olmaz, naçar su yatımınca oldu. Bunu su şehirden hayli aşağıya kıyıya götürdü. Bir yılgına yapıştı, durdu, ille yar idi, yukarı çıkamadı. Ve hem ol araya âdem gelecek yer değildir. Sergerdan kalmış iken baktı, yarda bir delik görmüş idi ki su oymuş idi. Ol deliğin içine girdi oturdu. Tâ gördü ki sonu ne olacaktır, hele şimdilik can korkusundan eymen oldum, dedi, anda kaldı.

Bu yana ol kimseler ki su kenarına dururlardı, Fetih oynar sanırlardı. Çün gördüler ki gözden kayboldu, seğirttiler, su kenarınca çok istediler. Ne olduğun bilmediler. Hemen garkoldu deyü geri döndüler. Halife Mütevekkil'e haber verdiler ki Fetih suya garkoldu, siz çok yaşan, dediler.

Halife hemendem ki işitti, ah eyledi, tahtından aşağı indi, kendözün toprağa urdu, çok ağladı, yas tuttu. Yedi güne değin zarlık etti. Âhır istedi ki ölüsün buldura, tâ ki göre, biraz odu sakin ola. Pes mellâhlar ve gavvaslar getirtti ve ayıttı:

Her kim Fetih'in ölüsünü bulup getirirse ana bin altın veririm, dedi. Filhal mellâhlar gemilere girdiler, su aşağı istemeye başladılar. Nâgâh bunların birisi ol yara yakın geldi, gördü ki Fetih bir delikte sağ ve esen oturur. Kimseye demeden gemisini çağırdı, su yukarı halifeye geldi ve ayıttı:

Yâ emîre'l-müminîn, Fetih'in ölüsün bulana bin altın adadınızdı, diri muştulayana ne verirsin?

Halife ayıttı:

- Beşbin altın veririm, deyicek filhal pes vardı, Fetih'i getirdi. Halife Fetih'i sağ ve selâmet gördü, katı sevindi, şükretti ve dediğin verdi mellâha.

Andan sonra vezire buyurdu halife ki:

- Var hazine kapısını aç, ne ki vardır, iki böl, yarısını sadaka üleştir, dedi. Andan sonra yeyisi getirin dedi, ki Fetih'im yedi gündür ki yiyecek yemeyiptir.

Fetih ayıttı:

Yâ emîre'l-müminîn, ben aç değilim.

Halife ayıttı:

- Meğer Dicle ırmağının suyun yedin ola.

Fetih ayıttı:

Yok yâ emîre'l-müminîn velâkin bu yedi gün ki ben ol yarda oturur idim, her gün bir dirgi içinde yirmi kadarı kirde gelirdi, önümden

geçerdi. Ben karmalardım ve ol kirdeden birisin, ikisin alırdım. Bu yedi gün içinde benim dirliğim andan idi.

Halife ayıttı:

- Acep kim bırağır ola ol ekmeği suya?

Fetih ayıttı:

- Kim etdüğün bilmezim, velî her bir kirdenin üstünde yazılıptır ki, Muhammed ibn el-Hasan el-İskâf deyu.

Halife ayıttı:

- Tez kığırdın, şehirde her kim ise gelsin, dedi.

Kığırttılar, ol kişi geldi. Ayıttı:

- Terek ile ekmeği su aşağı salıveren benim ki adım başmakçı Hasan Muhammed'dir.

Halife Mütevekkil ayıttı:

- Nişanın nedir?

Ol ayıttı:

- Her bir kirdede benim adım yazıluptur, dedi.

Halife ayıttı:

- Mâlum oldu ki o ekmeği suya atan sen imişsin ve lâkin ne kadar vakittir ki sen bu ekmeği suya atarsın?

Muhammed b. Hasan ayıttı:

- Bir yıl var.

Halife ayıttı:

- Senin bu işden maksudun neydi?

Ol kişi ayıttı:

- Yâ emîre'l-müminîn, ben bir kez işittim biregüden, aydur ki eyiliği eyle, suya bırak, bir gün sana karşı gele, derdi. Ben anı denemek için ettim bu nesneyi ki görem, suya ettiğim eyilikten bana dahı nesne gelir mi, dedim.

Halife ayıttı:

- Ol sudan sana hoş eyilik ivaz oldı, derviş, dedi.

Filhal beş pare köy Bağdad'ın kapısı önünde buna milkliğe verdiler. Beratın aldı ve eviyle köylere vardı, karar etti. Ve ol eyiliği uncundan yoksulluktan kurtuldu, gani oldu. Ve henüz ol kişinin Bağdad şehrinde oğlu oğlanları vardır." (Keykâvus, *Kabusnâme*, İstanbul 1966, Çev. Ahmet Mercimek, s. 38-42); (Diez, *Buch Kabus*, s. 340-349, ayrıca *Denkw.* 1. Bd. s. 106 u.s. 2. Bd. s. 462)

Bundan başka Hammer, aynı sözü "Morgenländisches Kleeblatt" s. 63'da *Oğuzname*'den tercüme etmiştir:

Tue das Gute und wirf es ins's Meer, dich weiter nicht sorgend.
Wenn es der Fisch nicht erkennt, so wird es vom Schöpfer erkennet.

Merak etme, iyilik yap, at denize;
Balık bilmezse, Hâlık bilir.

Bu atasözü "Morgenländisches Kleeblatt"ın 62'ci sayfasında da resim altı olarak verilmiştir.

Bu atasözünü Hâfız da *Divan*'ında bir gazelde kullanmıştır:

Wirf mich Schenk' ins Schiff des Weines, es saget das Sprüchwort:
Thue das Gutes und wirf's dann in die Fluthen hinab.
(Hafis, *Diwan*, II, s. 43)

"Saki, beni şarap gemisine at. Atalar sözüdür, iyilik et de denize at demişler."

[169] Goethe'nin bu mısraının ilham kaynağı Kur'an'ın "Ankebut" Sûresidir: *"Nice hayvanlar var, kendi rızkını taşıyamaz. Allah onları da rızıklandırıyor, sizi de; Semî'dir O, Alîm'dir."* (Sûre 29, Âyet 60). Bak. *Fundgruben des Orients*, Bd. 3, 1813, s.256.

[170] Goethe, bu mısraı tırnak içerisine alarak bunun bir alıntı olduğuna işaret ediyor; ancak nereden alındığına dair bir işaret yok.

[171] "Âlemlerin Rabbı, günahlarından dolayı rahmet kapısını hiç kimseye kapatmamıştır. Dünya herkesin önüne koyulmuş bir sofradır. Bu sofrada dost ile düşman arasında fark gözetilmez." (Sadî, *Bostan*'ın önsözü; *Saadis Vorrede über Baumgarten*, In A. Olearius *Reisebeschreibung*. Hamburger Ausg., 1696)

Mommsen, Goethe'nin burada "renkli cemaat/topluluk" tabiriyle Viyana Kongresi'ni îmâ ettiğini söylüyor. Goethe, 16 Şubat 1815 tarihinde tarihçi dostu Sartorius'a gönderdiği bir mektubunda bu kongreyle ilgili şu yorumu yapmaktadır: "Pek lûtufkâr taraflar hâlen Viyana'dalar; onları yakında tekrar göreceğimize dair çok az ümidimiz var. Bunun ötesinde Avrupa'daki diğer Hıristiyanların durumuna gelince bunu siz benden iyi biliyorsunuz ve bu meyanda benim gibi ümitli değilsiniz." (Mommsen, *Studien zum West Östlichen Divan*, s. 100-101) Gelgelelim Goethe'nin bu mısralarla hakikaten Viyana Kongresini kasdettiğini söylemek ne kadar isabetlidir? Çünkü Goethe'nin buradaki mısralarıyla, Şeyh Sadî'den yukarıdaki satırları birebir aynıdır.

Ayrıca Şeyh Sadî, *Gülistan*'ın başında Allah'ın rahmetinden bahisle şöyle demektedir:

"Rahmetinin hesapsız yağmuru herkese saçılmış. Nimetinin cömert sofrası her yere açılmış... Çirkin bir günah yüzünden kullarının namus perdesini yırtmaz; uygunsuz bir kusur için onların rızk gelirini kesmez. O kerem sahibisin ki, Tanrım, gayb haznenden ateşperesti de beslersin, putperesti de... Düşmanları dahi görüp gözetirken dostları nasıl yoksun kılarsın?"

[172] Olearius, Arap atasözleri arasında böyle bir sentez bulur ve tercüme ettiği Sadî'nin *Gülistan*'ına ekler:

Es hat zwar die Natur mir die Kargheit nicht gegeben.
Es fehlt mir nur, wodurch freigiebig ich kann leben.
(Olearius, Sadi, *Rosenthal.* s. 354.)

Gerçi tabiat yoksulluk vermemiştir;
Ancak cömert yaşama hasletim yoktur.

[173] Goethe'nin bu mısraı bir Arap atasözünden mülhemdir. Olearius bu atasözlerini Sadî'den yaptığı tercümelere eklemiştir.

So etwa du nicht willst hinauf zur Tröppen fliegen,
So wirst du auch wohl nicht dich auf dem Dache zeigen!

Hızla merdivenleri yukarı tırmanmazsan,
Çatıya çıkamazsın, orda görünemezsin!

Aslında burda çatıdan kasdedilen eski toprak evlerin bacalarıdır. Çünkü o zamanlar İran'da evlerin çatılarından çok bacaları vardı. Dolayısıyla şöyle tercüme etmek daha uygun olur:

Hızla merdivenleri yukarı tırmanmazsan,
Bacaya tırmanamazsın, (bacada görünemezsin).

Söylemeye bile gerek yoktur ki bundan murad edilen anlam şudur: Yüksek bir makam sahibi olabilmek için çalışkanlık, gayret ve sabır gereklidir. Şöhretin basamakları birer birer çıkılır.

[174] *Kabusnâme,* s. 61: "Anın için söz âdemde gizli değil, illâ âdem sözde gizlidir. Nitekim emîrü'l-müminîn Ali –keremallahu vechehu- buyurur ki *'El me'ü mahbûbün tahte lisânihi'*, yani kişi dili altında gizlidir. İmdi dili altında dediğinden murat söz altında gizlidir demek olur. Yoksa hiç canavar yok ki anın dili olmaya. Velî hayvan söylemediği ile bilinir ki hayvandır; illâ âdem söylemese bilinmez ki âdemdir. Zira ki söz âdeme perdedir. Kaçan ki söyler perde yırtılır, içindeki âşikâr olur ki kişi midir, yoksa değil mi?"

Diez, *Denkwürdigkeiten von Asien*'da: "Eskilerden biri [Sokrates] der ki: konuş ki kim olduğunu göreyim! Bu söz Hz. Ali'nin sözüyle uyum içerisindedir: *'El me'ü mahbûbün tahte lisânihi,'* yani kişi dilinin altında gizlidir."

Hâfız bu meyanda bir beytinde şöyle der:

"Kafiye tartan şairler, bayraklarını açtılar mı
İki âlemin hazinesini de kalemle elde ederler.
Hele o hazinenin kilidi yok mu...
Şair olan erin dilinin altındadır!" (Gölpınarlı, s. XLV)

[175] Bir iş buyurduğun zaman o işi iki kişiye aynı zamanda emretme ki sözkonusu şey zarar görmesin. Derler ki iki kişinin pişirdiği yemek ya tuzlu olur yahut tuzsuz. İki hanımın süpürdüğü ev temiz olmaz. (*Buch Kabus*, s. 629)

[176] *Autos epha:* Pythagor'un (Pisagor) şakirdlerinin içinden çıkamadıkları bir meselede başvurdukları yoldur. Onlar işi hep Pythagor'a havale edelerdi. İşte bu mânâda "Autos epha", yani "O bizzat böyle buyurdu", "O böyle derdi" derlerdi. Vecize haline gelen bu sözün ötesinde başka gerekçe göstermeye, meseleyi temellendirmeye gerek kalmazdı. O dedi ki [Ipse dixit] dendiğinde, ondan murad edilenin Pythagoras olduğu anlaşılırdı.

Tarihçi Franz Babinger, bu mısraların kaynağının *Kabusnâme* olduğuna işaret ediyor. *Kabusnâme*'nin 30. Bölümünde bir dörtlükte şöyle denmektedir:

> Vaslından ayrı hecr ile mahrem değil miyim
> Cürmüm bilip nedamete hemdem değil miyim
> Benden çevirme yüzünü bir kez günah için
> Âdem günah etti ben âdem değil miyim?

(*Kabusnâme* II, Keykâvus — Mercimek Ahmet, Hazırlayan ve sadeleştiren: Atillâ Özkırımlı, İstanbul, s. 20).

Kabusnâme'yi Almancaya tercüme eden Diez, bu dörtlüğün son iki mısraını şöyle tercüme etmiş:

> *O Geliebte! Wende dich nicht von mir um eines einzigen Vergehens willen!*
> *Ich bin ja Mensch und die erste Sünde begieng der Mensch.*

Diez, bu mısralardaki Mensch (Âdem, insan) kelimesiyle ilgili olarak şu açıklamayı yapmış dipnotta:

"Burada Mensch (Âdem, insan) kelimesinde bir kelime oyunu vardır, çünkü Mensch aynı zamanda Âdem demektir: Zirâ Arapça, Farsça, Türkçe, Tatarca ve Moğulca dahil olmak üzere Doğunun birçok dillerinde Âdem sadece bir isim değil, bilakis aynı zamanda insan demektir." Babinger, Goethe'nin *Doğu Batı Divanı*'nın Hikmet Nameh bölümünün birçok yerinde Diez'e istinat ettiğini, o itibarla burada da Diez'in bu açıklamasından mülhem olarak "benî âdem"i kasdettiğini vurgulamaktadır ki son derece haklıdır. (Bak: Mommsen, *Goethe und Diez*, s. 162–163)

[177] İslâm teslimiyet demektir, Allah'a ve onun küllî irâdesine kayıtsız şartsız teslim olmak... Goethe, bu konuda Ölsener'in *Mohamed* adlı eserinin 7'inci sayfasında aydınlatıcı bilgiler okumuştur. Ayrıca Wahl'in Kur'an tercümesine yazdığı giriş yazısından da istifâde etmiştir.

[178] "İslâm'da yaşıyor ve ölüyoruz hepimiz" sözünü Goethe'nin Müslüman olduğu yolunda delil olarak kullananlar olmuştur. Hakikaten bu söze istinat ederek, Goethe Müslüman oldu demek mümkün; ancak doğru ve tek başına yeterli değildir. Aslında Goethe, böyle diyerek bilinçli olarak ikili oynamış, hem Müs-

lümanları ve hem de Hıristiyanları memnun etmek istemiştir. Çünkü bu sözle Goethe, aslında *Kitab-ı Mukaddes*'e de gönderme yapıyor, zira *İncil*'de Pavlus'un Romalılara Mektubu bölümünde (Bap 14, 8) şöyle denmektedir: "Çünkü eğer yaşarsak, Rab için yaşarız; ve eğer ölürsek, Rab için ölürüz. Bu yüzden ölsek de yaşasak da Rab'e aitiz." Goethe gibi evrensel bir şairin bütün dinleri, bütün kültürleri ve hülasa tüm insanlığı kucaklamasından daha tabii ne olabilir? Bu tür sözlerle çeşitli spekülasyonlara sebep olan büyük şair, aslında kendi dini hakkında hiçbir yoruma mahal bırakmayacak kadar sarih ve kesin bir hüküm vermiştir. Hayatının son yılında dostu Zelter'e yazdığı bir mektubunda, "Din değiştirmek mizacım değildir" diyerek son noktayı koymuştur.

[179] Goethe bu mısrada sözkonusu ettiği "ev"le dinleri ve kültürleri kasdetmektedir. Ona göre mevcut dinlere ve kültürlere rağmen insan soyu ebedî sorulara, sonsuz hakikatlere karşı şahsî tavır almaktadır. Şairin bu mısraı Şeyh Sadî'nin *Gülistan*'ının başlangıç bölümündeki şu beyitlere istinad etmektedir (Bak. *Gülistan*, s. 32):

Ömründen eksilir bir nefes her dem
Çok gitti, az kaldı. Uslan ey sersem

Elli sene geçti uyursun hâlâ
Şu beş günü olsun verme hebâya

Boş vakit geçiren dâr-ı dünyâda
Elbet mahcup olur rûz-i cezâda

Piyâde yolcuya kurmuştur pusu
Rihlet sabahının tatlı uykusu

Dünyâyı her gelen imâret etti
Sonra başkasına bıraktı gitti

O sonra gelen de evvelki gibi
Aldandı, çünkü yok hayâtın dibi.

[180] Klasik İran şairleri, edebî faaliyetlerinin inşâî bir faaliyet olduğunu imâ etmek için onları bir saraya ve bölümlerini de kapılara benzetirlerdi. Şeyh Sadî, *Bostan* adlı eserinin sebeb-i telifini anlattığı giriş bölümünde şöyle der:
"Ne yazacağımı düşündüm, programımı yazdım. Düşündüğüm şeyler âdeta güzel bir saray oldu. O saraya on kapı yaptım." (Şeyh Sadî Şirâzî, *Bostan*, İstanbul 1942, Terc. Kilisli Rıfat, s. 15) Goethe'nin bu mısralarında söz konusu ettiği "küçük, mütevazı ev" kendi *Divan*'ıdır.

[181] "İşittim ki, Lokman Hekim siyahî imiş. Şişman olmadığı gibi, nazik vücutlu da değilmiş. Bir gün Lokman bir yerden geçerken, birisi onu kaçan kölesine benzetmiş: «Gel bakalım!» demiş, onu tutmuş, bırakmamış. Kaçmasına ceza olmak üzere onu çamur işlerinde kullanmış.

Bir sene ona cefa etmiş, cevretmiş ve bir sene çalıştırarak bir ev yaptırmış.

Bir sene sonra kaçan köle pişman olmuş. Efendisinin yanma gelmiş, özür dilemiş. Fakat efendisi Lokman'a haksızlık etmiş olduğu için, Lokman'dan fena halde korkmuş, Lokman'ın ayağına düşmüş, özürler dilemiş.

Lokman gülmüş: «Özrün faydasızdır. Çünkü bir senedir bana kan yutturdun. Ettiğin ezalar, cefalar iki söz ile gönülden nasıl çıkar? Böyle olmakla beraber, ey iyi adam, seni affediyorum. Çünkü sen beni çalıştırdın, müstefit oldunsa da, benim de ayrıca istifadem, kârım var. Sen kârlısın; çünkü bedava bir ev yaptırdın. Ben de kârlıyım; çünkü ilmim, irfanım, tecrübem arttı. Benim de kölelerim vardı. Onlara zaman zaman ağır işler gördürürdüm. Şimdi çamur işlerinde çalıştığım, zahmet ne demek olduğunu öğrendiğim için, bundan sonra kölelerime ağır iş teklif etmem.» demiş.

Böyledir: Her kim büyüklerin çevrini çekmezse küçüklere, âcizlere gönlü yanmaz. Eğer büyüklerin sözleri sana ağır geliyorsa, elin altındakilere sertlik yapma." (Sadî, *Baumgarten*, s. 60.)

Dâvut zamanında Lokman, siyahî bir köle olarak Abbasîler diyârından getirilerek Yahudilere satılmıştır. Kur'an'ın otuzuncu sûresinde onun hekimliğinden ve bilgeliğinden söz edilir. Goethe bu konudaki bilgilerini Olearius'un tercüme ettiği Sadî'nin *Gülistan* adlı kitabından okumuştur.

> "Bu iklimdeki olgun insanların muhabbeti gönlümü Şam'dan, Rum illerinden çekti aldı. Şiraz'a dönmek istedim. Fakat bu güzel bahçelerden dönerken dostlarımın yanına elim boş gitmek ağırıma gitti. «Mısır'dan dönenler, gittikleri yere Mısır şekeri götürürler, ben ise elim boş gidiyorum.» dedim. Düşünceye vardım. Düşünürken: «Dostlarıma şeker götürmüyorsam da, şekerden daha tatlı sözler götürebilirim.» dedim, müteselli oldum. Fakat bu şeker, alelade ağızda çiğnenen şeker değildir. Manaya aşina olanların kâğıt üzerine yazdıkları tatlı sözlerdir." (Şeyh Sadî Şirâzî, *Bostan*, İstanbul 1942, Terc. Kilisli Rıfat, s. 15)

Kamışla ilgili olarak Goethe, Hâfız'ın yanı sıra Sadî'nin *Gülistan*'ından şu satırları okumuştur: "Şekerin değeri kamıştan gelmez, o kendi özelliğidir." (Sadî, *Gülistan*, s. 216) Bu söz Herder'in de hoşuna gitmiş olmalı ki "Şark Şairlerinden Seçmeler" (*Blumunlese aus morgenländischen Dichtern* s. 102.) adlı eserinde zikreder:

> *Gab dem Zucker das äussere Rohr die liebliehe Süsse?*
> *Oder war sie des Rohrs inere verborgener Saft?*
>
> Şekere tatlılığı veren kamış değildir
> Yoksa tatlılık kamışın içinde saklı özsu olmasın?

[182] Bu kıta genel olarak Doğu ve Batının vazgeçilmez birliğini ve klasik Doğu edebiyatının İspanya'nın fethiyle (717-718) Batı'ya yaptığı müthiş etkiyi göstermektedir. (Krş. Herder, *Abhandlungen über schöne Literatur*, Bd. 7. s. 280 s. 306)

[183] Goethe, Sadî'nin *Gülistan*'ında (Sadî, *Rosenthal*, s. 327) Cemşid hakkında şu sözü okumuştur: "Esvabına alem, parmağına yüzük takan ilk insan Cemşid' di. Ona:

Senden kime inleyeyim, başka Tanrı yok! Hiçbir el elinden üstün değildir. Senin yol gösterdiğin kişi kaybolmaz. Senin şaşırttığının kılavuzu yoktur." Cemşid yüzüğü sol elin parmağına taktığı için kendisine: "Niçin sol elinize takıyorsunuz, sağ el parmağınıza daha yakışır." demişler. O şöyle cevap vermiş: "Sağ elin süsü sağ el olmasındadır. Bu ona yeter."

Herder de, bununla ilgili olarak bir beyit yazmıştır (*Blumenlese*, s. 142):

Warum wird vor der Rechten die Linke mit Ringen geziert?
Weil sich die Rechte mit Kraft und der Behendigkeit ziert.

Neden sağ elden önce sol ele yüzük takılır
Çünkü sağ elin süsü güç ve maharettir

Cemşid (Cem): Efsanevî İran hükümdarlarındandır. 700 veya 1000 sene yaşamış, halkı teşkilâtlandırmış. Sonradan Tanrılık davasına kalkarak zalim bir hükümdar olmuş. Cemşid'in bir ilâh olduğunu kabul edenler de vardır. Bazıları onu Süleyman Peygamber addederler. Hakikaten Süleyman Peygamberin yüzüğü ile Cemşid'in yüzüğü veya câm-ı cihânnümâ (dünyayı gösteren kadeh)sı arasında bir benzerlik vardır. Birçok sanatları, yenilikleri onun çıkardığı söylenir. Şarabı da icat eden Cemşid'miş. Onun için, içki meclislerini şiirde bezm-i Cem diye anarlar. Nevruz bayramını da o çıkarmış. Metindeki, «Esvabına alem, parmağına yüzük takan ilk insan» kaydı bu bakımdan manalıdır. Cemşid'in Dahhâk tarafından kovulduğu, Dahhâk'ı Feridun'un izlediği söylenir.

[184] Sadi, *Gülistan* adlı eserinin, Yedinci Bab'ında, Terbiyenin Tesirine Dair bölümünde (s. 197) şöyle demektedir: "Vezirlerden birinin ahmak bir oğlu vardı. Bir muallime gönderdi: 'Bunu terbiye et de uslansın.' diye. Muallim bir müddet uğraştı, tesiri görülmedi. Babasına haber yolladı ki: "Çocuğunu aldırsın, zira kendi akıllanmadığı gibi beni de delirtti."

Kıta

Kabiliyet var ise aslında
Görülür terbiyenin te'siri
Hiçbir üstad cilalandıramaz
Cevheri nâkıs olan bir demiri
Yedi deryada arınmaz yıkasan
Bir köpek, çünkü fenâdır güheri.
Kâbe'ye gitse mescidin eşeği,
Dönecektir gene merkebçe geri.

İncil'de İsa Peygamberin eşeğe bindiği bildirilmektedir (A. Gölpınarlı, *Mesnevi*, II, 380). *Bostan*'da da İsa'nın eşeğinden bahsediliyor: "Ey soysuz, dini verip dünyayı alma. İsa'nın İnciline karşılık eşek ve arpa alma."

Fundgruben des Orients'in 3. cilt. s. 128'de Farsça bir beyitin tercümesi şöyledir:

Trägt der Esel den Herrn Jesus zur heiligen Stadt hin,
Kommt er doch zuletzt wieder als Esel zurück.

Hz. İsa'nın eşeği Kâbe'ye gitse
Yine eşek olarak geri gelir.

Bizim Ziya Paşa da şöyle demiş:

Nâ-ehle necâbet mi verir hiç üniforma,
Zerdûz palan ursan eşek yine eşektir

Bostan'da: "Eşek, atlastan çul örtünse, gene eşektir!" mânâsına gelen bir mısra vardır.

—— s. 236

[185] Diez, *Denkwürdigkeiten von Asien* I, cilt. s. 196'da bir Tatar-Türk atasözünü tercüme etmiştir: "Boka basdıkça yayar." Diez'in Almanca tercümesi şöyle: "Wenn der Dreck getreten wird, verbreitet er sich." (Pisliğe basınca yayılır). Goethe, Diez'en 'Dreck' (pislik) olarak tercüme ettiği bu kelimeyi "Quark" olarak değiştirmiş. Böylece hem kafiyeyi (Quark – stark) bulmuş, hem de temiz bir kelime (Quark, sütten yapılan ve yoğurdu andıran bir tür yoğurt-peynir terkibi bir süt mâmülü) tercih etmiş oldu.

Goethe, bu atasözünün bir varyasyonunu da Zahmen Xenien başlığı altında yazdığı şiirleri arasına almıştır. Goethe'nin bu dörtlüğü şöyledir:

Das ist doch nur der alte Dreck,
Werdet doch gescheiter!
Tretet nicht immer denselben Fleck,
So geht doch weiter!

Nihayet bu hep o eski pislik yalnız,
Daha akıllı olunuz!
Eğer hep aynı noktaya basmazsanız,
Böyle kalır emin olunuz!

Son mısradaki "So geht doch weiter!", "böyle sürüp gider" demektir; ancak burada söze anlam birliği sağlamak için "Böyle kalır emin olunuz!" şeklinde tercüme etmek gerekti.

Bu mısralarda şair, Hammer ile Diez arasındaki kavgaya gönderme yaparak artık bu mütercimlerin aralarındaki ihtilafa bir son vermeleri gerektiğine işaret etmektedir. Zira burada hep aynı hatayı gündeme getirmekle bir şey elde

edilemeyeceği, bilakis kavganın daha da büyüyeceği vurgulanmaktadır. Bunun böyle sürüp gitmemesi için hep aynı hata üzerinde konuşmaktan nihayet vaz geçmek gerektiği muhakkaktır.

[186] Pisé, toprak yahut çamurdan yapılmış kerpiç.

[187] Bu mısralarda Goethe, basit bir beşerî münasebet tarzından bahsetmekte ve nadan kimselerin kendilerine yapılan iyilik ve ikramlara karşı teşekkür etmeyi bile akıllarından geçirmediklerinden yakınmaktadır. Kendisi bir asalet ve zarafet örneği olan şair, biyografilerinden anlaşılacağı üzere iyiliklere karşı iyilikle mukabele etmeyi, hemen her konuda istifade ettiği insanlara şükranla karşılık vermeyi, sadece üstün şahsiyetlere değil, aynı zamanda zamana, dünyaya ve kendisine sağlık ve sıhhat bahşeden Allah'a teşekkürü hiçbir zaman unutmamıştır. Dolayısıyla bu mısralarında yerdiği kimseler hakkında söyledikleri kendisi için asla geçerli değildir.

Bu mısraları şaire ilham ettiren *Kabusnâme*'nin Otuzuncu Bölümü'nde geçen şu sözlerdir:

> "İmdi dilek diledin ve dileğin kabul edildi, verdiler, o kişinin şükrünü yerine getir, onu senden hoşnut et, tâ ki o da dileğini bitirmek düşüncesini artırmak ardınca olsun. Nitekim ulu Tanrı buyurur, *"ve lein şekertüm leezidenneküm,"* (1) yani şükür nimet çokluğuna sebep olur, ulu Tanrı şükreden kullarını sever. Hem, önceki dilek kabul olunca şükretmek ikinci dileğin kabul olmasının da umududur." (Bak: *Buch Kabus*, s. 636, *Kabusnâme* II, Hazırlayan ve sadeleştiren: Atilla Özkırımlı, Tercüman1001 Temel Eser, s. 22.)

[188] Hammer, *Die Geschichte der schönen Redekünste Persiens*, s. 131'de Zahîr-i Faryabî adında bir İran şairinden bahseder. Zahir, gençlik çağlarından Faryâb' tan gelip Nişâbur'a yerleşmiş. O zamanlar Nişâbur hâkimi Sultan Doğan Şah idi. Bir gün Doğan Şah, Zahir ile birlikte firûze madeninin ocağını seyretmeye gitmişti. Zahir burada firûze madeninden pek etkilenmiş ve (cevher) redifli bir kaside söylemiştir. Bu kasidenin bir yerinde aynen şöyle der:

> *Ei, Ei! die Zeit, die nach soviel Beschwerden*
> *Mir in den Mund legt deines Lobes Perlen*
> *Es tränket mich das Schicksal nicht umsonst,*
> *Denn niemand wirft umsonst hinweg die Perlen.*
> *Und wenn das Meer auch Jahrlang Wogen schlägt,*
> *So wirft es doch an's Ufer nie die Perlen.*
>
> "Zaman ne kadar tuhaftır ki binlerce zahmet çektikten sonra, benim ağzıma, senin medh-ü senândan cevherler doluyor. Zaman beni her ne kadar incittiyse de ben yine incinmem. Bir kimse sahibi olduğu cevherleri elinden çıkarmayı istemez. Deniz, böyle senelerdir dalgalanıp durur. Fakat bununla beraber hiçbir zaman incilerini sahile atmamıştır."

Devletşah ise eserinde (s. 164) Celâleddin Rûmî hakkında şöyle demektedir:

Wenn das schäumende Meer hoch auf steigt Wogen an Wogen,
Wirft es Auf's Gestand Perlen an Perlen heraus.

"O coşkun deniz şeref ve şaniyle yükseklere doğru dalgalandığı zaman inci dizilerini her taraftan sahillere dökmüştür."

Celâleddin Rûmî, (Hammer'in *Die Geschichte der schönen Redekünste Persiens,* s. 187'de) buyurur ki,

Des Herzens Meer schlägt tausend Wogen,
Die Perlen findest du im Herzen.

Gönül deryâsı binlerce dalga gönderir,
İnciler gönüldedir.

Şair Esîrü'd-din Ahsîketi şöyle der (Hammers *Die Geschichte der schönen Redekünste Persiens,* s. 123):

Aus Gedanken fischt man Perlen
Was ich denke ist ein Meer.

"Herkes fikir deryâsından bir inci meydana getirir, fakat benim harikamdan çıkan inciler başka denizdendir." (*Tezkretü'ş-Şuara,* s. 205)

Klasik Doğu edebiyatında inci dizmek şiir yazmak, önemli beyitler söylemek demektir. O yüzden Hâfız, *Divan*'ında birçok yerde inciler dizmekten, inciler delmekten söz ederek şiirlerini, mısralarını incilere benzetmektedir. (Hafis, II., s. 133; I. s.15):

Lieder hast du gesungen Hafis und Perlen gebohret.

"Hâfız, gazel söyledin, inciler deldin. Gel, şimdi bir de güzelce oku da felek, Süreyya yıldızını senin bu inci dizine saçsın." (Gölpınarlı, s. 9)

Keinem gelangs je ähnliche Lieder zu dichten und singen,
Auch hat keiner je ähnliche Perlen gebohrt.
(Hafis, *Diwan,* II, s. 558)

"Kimse bu çeşit bir remiz söyleyemez, kimse bunun gibi bir inci delemez!" (Gölpınarlı, s. 527)

Jones, "Farsların mısra söylemelerini inci dizmek olarak anladıklarını" söyler. (Jones, *Poeseos asiat.,* t. 19)

[189] Goethe, Feridüddin Attar'ı okurken pek çok kez kendini hatırlamaya, kendine dönmeye dâvet edilmiştir. Buna karşılık Goethe, kendini Attar'la kıyaslamış ve ona benzetmiştir. Goethe, Feridüddin Attar'ı ile ilk defa 1814 Aralık ayında *Fundgruben des Orients*'te okumuştur. Silvestre de Sacy *Fundgruben*'ın ikinci

cildinde Attar'ın *Pendname* adlı eserinden bazı bölümleri Fransızcaya çevirmiş ve giriş yazısında da Devletşah'ın biyografisinden bahsetmiştir. İşte Goethe, bu *Pendname*'den etkilenerek 1814 yılının son günlerinde önemli şiirler yazmıştır. Goethe'nin bu şiirinde sözünü "ihtirasın taşkın suları" metaforu da Attar'dan mülhemdir. Attar, denizin coşkun dalgalarıyla kıyıya "şiir incileri" attığını söyler ki Goethe bunu *Züleyha Kitabı*'ndaki bir şiirinde de aynen kullanmaktadır. Züleyha Kitabı'daki mezkûr şiirin son kıtası şöyledir:

Oysaki bunlar
Senin aşkının
Azametli dalgalarının
Hayatın ıssız sahiline
Fırlattığı şiir incileridir.
Zarif parmak uçlarıyla
Seçilmiş,
Altın ve değerli taşlardan dizili mücevherleri
Al boynuna tak,
Göğsüne tak,
Allah'tan yağmur damlaları da,
Böyle dönüşür inciye basit bir midyede!

Özetle söylemek gerekirse Goethe, *Pendname*'yi inceledikten sonra Attar'ın eğitici bir ahlâk şairi olduğuna kanaat getirmiş ve bu meyanda onu Kant ile mukayese etmiştir. Ona göre *Pendname*'deki katı ahlâk anlayışı Kant'ın ahlâk anlayışını andırmaktadır. Hatta Goethe, 1815 yılında *Divan*'la ilgili olarak yazdığı notlarında şöyle demektedir: "Einem aechten Kantianer ist Pend nameh was gemeins." Türkçesi şöyle: "Pendname (Yazarı) gerçek bir Kantçıdır, ortak yanları vardır."

Şunu da ilave edelim ki Goethe, Feridüddin Attar'a büyük saygı ve sempati besliyordu. Hatta bu saygı ve sempati o dereceye varmıştı ki Goethe, bir ara *Divan*'ı için şöyle bir ithaf metni not etmişti:

"Verehrung sey! Dem sittlichen Pend-Nameh des Firadeddin" yani "Ahlâk kitabının yazarı Feridüddin'e saygı ile." Gelgelelim Goethe, Hammer Purgstall'ın yazdığı *Die Geschichte der schönen Redekünste des Persiens* (İran Edebiyatı Tarihi)'ni ve bu arada Attar'ın *Mantıku't-Tayr* adlı eserini okuduktan sonra Attar'ı daha da övmüş ve onu "Şark'a has olan konuşma formundaki şiirin" örnek bir önderi olarak yüceltmiştir. Attar hakkındaki asıl hükmünü Goethe, "Notlar ve Tetkikler" bölümündeki "Dschelâl-eddîn-Rûmî" başlığı altında şu cümleyle özetlemektedir: "Mistik Fars şiir sanatı: Attar ve Rûmî"

s. 237

[190] Goethe, 26 Mart 1814 tarihinde dostu Riemer'e yazdığı bir mektupta şöyle der:

"Asıl şair o kişidir ki şiir sanatına itibar ve tesir kazandırır."

Timur Nameh:
Buch des Timur
TİMUR KİTABI

Der Winter und Timur • Kış ve Timur —— s. 241

[191] Goethe'nin dostu Boisserée'nin, "Kış ve Timur" başlıklı bu şiirle ilgili olarak günlüğüne düştüğü bir nota bakılacak olursa Goethe, bu şiiri 8 Ağustos 1815 tarihinde kendisine okumuş. Boisserée şöyle devam ediyor: "Napolyon'un Moskova seferine paralel bir şiir. 11–13 Aralık 1814 tarihleri arasında Jena' da yazılmış. Kaynak: İngiliz William Jones'in *Poeseos asiaticae commentariorum libri sex* (Lipsae 1777) adlı eseri. Bu eseri Göttingenli Profesör Johann Gottfried Eichhorn 1785 tarihinde Goethe'ye hediye etmiş. Jones, bu eserinde İbn Arabşah (1392–1450)'ın *Die Wunder des Schicksals* (Kader Mucizesi) başlığı altında kaleme aldığı Timur'un biyografisinden bir bölümü Latinceye tercüme etmiştir. İbn Arabşah, çocukken tüm ailesiyle birlikte Timur tarafından kaçırılmış ve Semerkand'a götürülmüş. Sonraları Şam ve Kahire'ye gelmiş ve Timur hakkındaki bu biyografik eserini nazmen kaleme almıştır. Burada iki despotun, Timur ve kış mevsiminin diyaloğu söz konusu edilmektedir. Tabiatın yenilmez gücü kış, yenilgi kabul etmeyen Timur'a savaş ilan eder.

Jones'in Latinceye tercüme ettiği İbn Arabşah'ın şiirinin Almanca –Beutler Almancaya tercüme etmiş- versiyonundan tercümesi şöyledir:

> "Fakat kış tanrısı fecî fırtınalarıyla etraflarında uğulduyor ve tozu dumana katarak soluğunu aralarına salıyordu. Öbür taraftan soğuk rüzgârları da üzerlerine gönderiyordu. Buzlu ayazını tüm gücüyle üzerlerine veriyordu. Nihayet kış Timur'un askerî sûrâsının önüne indi ve ona şöyle haykırdı: 'Yavaş, uğursuz adam, yavaş ol, ey adaletsiz tiran! Günahsız insanları ne kadar daha ateşinle yakıp kavurmak istiyorsun? Ne kadar daha onların bağırlarını şiddetinle, kızgın ateşinle kızdıracaksın? Sen öte dünyadan, cehennemden bir ruhsan eğer, ben de öyleyim. Her ikimiz de sürekli olarak ülkeleri ve insanları kendimize ram etmek istiyoruz. Korkunç Merih ve Zühal yıldızı en uğursuz ilişkiler içindeler. Ruhları öldürsen de, soğuk havaları geri getirsen de, benim buzlu ayazım seninkilerden çok daha soğuktur. Ordularının içerisinde inananlara işkence eden savaşçıların varsa, benim günlerimde de Allah'ın yardımıyla işkencecilere işkence eden ve onları yere seren, yaralayan bir güç vardır. Yemin olsun ki hiçbir şey yanına kâr kalmayacak. Al öyleyse sana getirdiğimi! Ey yaşlı adam, Allah'a yemin olsun ki, Aralık ayının öldürücü soğuğundan seni ne ocağın sıcağı, ne ateşin harareti koruyacaktır!'

Aslında Goethe, başlangıçta yukarıdaki İbn Arabşah'ın şiirinin daha mufassal bir versiyonunu ortaya koymak istiyordu. Tasavvur ettiğine göre şair, burada Timur'un hükümdarlığını, yükselişini ve batışını tasvir etmek niyetindeydi ve bu kitap müstakbel *Divan*'ın özü, esası olarak düşünülmüştü. Ne var ki sonunda Goethe, İbn Arabşah'ın şiirinin Latince tercümesinde anlatılanlarla yetinmek zorunda kaldı.

Goethe, *Doğu Batı Divanı*'nın "Notlar ve Tetkikler" bölümünde "Müstakbel Divan" başlığı altında "Timur Kitabı" hakkında kısa bir açıklama yapıyor ve şöyle diyor:

> "Aslında evvela 'Timur Kitabı' yapılandırılmış olmak lazım gelirdi. Bunun için belki de birkaç yılın geçmesi gerekecekti. Çünkü bu durumda dünyadaki korkunç olayları daha yüksek bir nazarla mülahaza etme şeklindeki yorum kıymetten düşmeyecek ve bizce en muteber yorum olacaktı."

Bütün bunlardan anlaşılan o ki "Timur Kitabı" Goethe'nin nazarında halen tamamlanmamıştır. Buna mukabil bu şiirinde o, dünyayı tarümar eden bu korkunç hükümdarın trajedisini görür ve bu trajediyi, bu korkunç mukadderatı bir komediyle, bir keskin zekânın zuhuruyla dengelemek ister. Bu zekâ bir gün Timur'un çadırında görünen Nasreddin Hoca'dır. Nasreddin Hoca müthiş zekâsı ve esprileriyle Timur'u neşelendirir ve bir an için olsun onu trajik akibetinden uzaklaştırır. Goethe, burada nümune olarak Nasreddin Hoca'dan bir fıkra nakleder: Timur, topal ve çirkin bir hükümdardır ve her aynaya bakmasında bu hal gözyaşlarına dönüşür. Timur'un huzurundayken bu duruma şahit olan Nasreddin Hoca da onunla beraber ağlamaya başlar ve hiç susmaz. Timur onu teskin eder ve niçin ağladığını sorar. Bunun üzerine Nasreddin Hoca, "Siz, der, çirkin yüzünüzü bir kez gördünüz ve ağlıyorsunuz. Oysa siz aynayı bir kenara bıraktığınızda bu çirkin suratı görmüyorsunuz. Ya biz ne yapalım?" Bunun üzerine Timur, öylesine güler ki kendinden geçer.

[192] Goethe, 23 Kasım 1814 tarihinde Christian Schlosser için kaleme aldığı bir mektup taslağında neredeyse aynen bu mısradaki ifadeyi kullanır: "Bu uğursuz savaş ve yabancı hâkimiyeti her şeyi karmakarışık hale getirdi ve dondurdu."

s. 242 —— An Suleika • Züleyhâ'ya

[193] Burada Goethe, gülyağının nasıl elde edildiğini anlatmaktadır. Bitkilerin asılları ve soylarıyla ilgili olarak ilmî araştırmalar da yapmış olan şair, Polier adında kimyacı bir yazarın "Itır ve gülyağı nasıl elde edilir?" nâm makalesinden istifade etmiş görünüyor. Bir küçük şişe gülyağı elde etmek için yüzlerce gülün gerekli olduğunu sözkonusu makalede okumuştur. Yine bu makalede Goethe, yarım Unze (1 Unze = 0,003 Litre) gülyağı elde etmek için elli kilogram gülün kullanıldığını okumuştur.

Bunun dışında "gül ve bülbül" efsanesi, kadim İran'ın gül bahçeleri kadar eski ve zariftir. Fakat sadece Fars edebiyatında değil, aynı zamanda Osmanlı ve tüm İslâm ülkelerinde de bu mitos sonsuz kez işlenmiştir. Gülün Hz. Muhammed'in terinden yaratıldığını hayal edebilen Müslüman muhayyilesi, Hz. Muhammed'in Mirac'a çıktığı atı Burak'ı da gül şeklinde tasavvur edebilmiştir. Firdevsî daha da ileri giderek şöyle iddia eder:

Steh' auf am Morgen, blick' auf und dicht',
Du hörst wie die Nachtigall altpersisch spricht.

Sabah kalk, kaldır başını bak ve şiir yaz, iyice,
İşitiyorsun bülbül nasıl konuşmakta Pehlevîce.

Gülün güzel kokusuna meftun olan bülbül, güllerin açma zamanı gülistana çadır kurar ve tüm varlığını gül ile doldurur. Bahar gelince bülbül, daha yeni açmakta olan gülün etrafında pır pır dönmeye başlar, gülün kadehinden içer ve gülün kadife yapraklarıyla beslenir. Neredeyse tüm hayatını güle veren bülbülün güle olan aşkını ve ihtirasını anlayabilmek için onun, gülün açtığı mevsim olan baharı nasıl bir sabırsızlıkla beklediğini görmek gerekir. Baharla birlikte gülün kokusu gelinceye kadar bülbül, adeta matem tutmaktadır ve bir tek şarkı terennüm etmemektedir. Ancak gülün kokusunu alınca aklı başından gider, nağmelerin en içlisiyle gülistanda feryadlar koparmaya başlar. Gülün kokusu onu öylesine sarhoş eder ki Câmî, *Yusuf ve Züleyha* adlı eserinde böylesine sarhoş olan bülbülün bayılıp güldalından düştüğünü söyler. (Bak: Rosenzweig, Cami'nin *Yusuf ve Züleyha* tercümesi, s. 361) Bu mitos etrafında bir edebiyat oluşturan Doğu muhayyilesi, bu mitosu binlerce alegoriyle zenginleştirmesini ve mitos içinde mitos yaratmasını bilmiştir. Klasik Doğu şairleri, aynı konuyu işlemekle birlikte yeni imajlar, yeni mecazlar ve sürekli yeni açılımlarla monotonluğa düşmeden gül ve bülbül efsanesine yeni bir derinlik kazandırmayı başarmışlardır.

Başta Firdevsî, Enverî, Nizâmî, Mevlâna Celâleddin Rumî, Şeyh Sadî, Hâfız ve Abdurrahman Câmî olmak üzere bir çok şair, gül ve bülbül efsânesini sürekli yeni imajlarla, binlerce alegoriyle zenginleştirmişlerdir. Sonra Osmanlı şairleri, Bâbür ve Timur soyundan gelen Hint-Türk şairleri, Müslüman Hint ve Pakistan şairleri hiç bıkmadan usanmadan bu konuyu işlemişlerdir. Ancak Goethe, ne yazık ki bunların hepsine muttali olamamıştır. Goethe, gül ve bülbül efsanesini daha çok klasik İran şairlerinden Şeyh Sadî ve Hâfız'dan öğrenmiştir. Goethe, güllerin prensesi sayılan yüzyapraklı Sadberg gülünü ve bin sesli bülbülü (Hesardassitan) Hammer'in İran edebiyatından yaptığı tercümelerden tanımıştır. Kısaca özetlemek gerekirse Goethe, bizim tespitlerimize göre, klasik İslâm edebiyatından bu konuda şunları okumuştur:

Hammer'in *Die Geschichte der schönen Redekünste Persiens* adlı eserinde Şeyh Sadî, aşk bahsinde bülbülü örnek göstererek aşkı bilmeyen insanları hayretle karşılar:

Weisst was die Nachtigall
Dort singet im Gesträuss?
Was für ein Mensch bist du!
Der nicht von Liebe weiss.

Bülbül bilir aşkı da,
Terennüm eder gülistanda
Sen nasıl insansın ki,
Bilmezsin aşk nedir?
(Hammer, *Die Geschichte der schönen Redekünste Persiens*, s. 25.)

Feridüddin Attar, *Mantıku't-Tayr* adlı eserinde bülbüle şöyle bir konuşma yaptırır ki bu konuşmayı Goethe, Hammer'in tercümesinden okumuştur (Hammer, *Die Geschichte der schönen Redekünste Persiens*, s. 144):

Da kamm die Nachtigall betrunken
Und ausser sich von Schönheitsliebe;
In jedem Tone liegt ein Sinn,
In jedem Sine eine Welt.
Sie sprach: Ich kene geheime Liebe.
Ich bringe das Rosenbeet im Aufruhr,
Empöre das Herz der Liebenden.-
Wenn mir Gewalt anthut die Liebe,
Braus't wie ein Meer der Sele auf.-
Seh' ich im Jahr nicht die Geliebte,
Verschliess ich meinen Laut in mir;
Doch wenn die Moschussduft im Frühling
Hin über Fluren weit verstreut,
So schliesse ich mein Herz ihr auf,
Wenn keine Bien' um Rosen summt,
Die Nachtigall sogleich verstummt,
Drum bin ich nicht gekannt von allen,
Nur Rosen kenen Nachtigallen,
In ihre Liebe ganz versenkt,
Gedenk' ich meines Daseins nicht.-
Was wäre eine einzige Nacht,
Von der Geliebten fern, durchwacht!

"Deli Bülbül sarhoş-sarhoş geldi.. öyle âşıktı ki âdeta kendinden geçmişti.. ne vardı, ne yoktu!
Her nağmesinde bir anlam vardı.. her anlamda bir sır âlemi gizliydi!

Mânâ sırlarına dair nâralar attı.. kuşlara diliyle öğüt vermeye koyuldu.

Dedi ki: "Aşk sırları bende tamamlanmıştır. Her gece aşk sırlarını tekrarlar dururum.

Fakat Davut gibi başına işler gelmiş birisi yok ki ağlaya ağlaya aşk Zebûr'unu okuyayım.

Neydeki feryat, benim sözlerimdendir.. cenkteki nağme, benim feryadımdandır.

Gül bahçeleri benim coşkun nağmelerimle coşar.. âşıkların gönülleri benim feryatlarımla dolup taşar.

Her an başka bir sır söylerim... her dem başka bir tarzda zikir ederim.

Coşkunluğumu gören, elden avuçtan çıkar.. pek akıllı bile olsa sarhoş bir hale gelir.

Uzun bir yıldır, hiçbir mahrem göremedim.. bana eş olabilecek bir kimse bulamadım.. onun için sırrımı söylemiyorum.

Fakat sevgilim, ilkbaharda âleme güzelim misk kokularını saçınca

Gönlüm onunla hoş olur.. yüzüne bakınca her müşkülümü hallederim.

Ama sevgilim yine gizlenince âşık bülbül, az söyler bir hale gelir.

Çünkü herkes sırrımı anlayamaz ki... bülbülün sırrını şüphe yok ki yalnız gül bilir.

Ben, gülün aşkına öyle daldım ki kendimi bile tamamıyla kaybettim, varlığımdan haberim yok.

Bende gülün sevdası var.. bu sevda bana kâfi. Çünkü istediğim ancak güzelim gül.

Bir bülbülün Simurġ'a takati olmaz ki.. bülbüle bir gül sevdası yeter.

Sevgilim sadberk olunca nasıl olur da benim işim hiçbir şeye aldırış etmemek olur?

Şimdi gül, gönüller çeken bir dilber gibi açılıp da bütün âlem içinde güzel güzel yalnız benim yüzüme bakıp gülerse..

Gül, perde ardından çıkıp yüzüme bakarak gülümsemeye başlarsa.
Bülbül, bir gececik bile öyle bir dudağı tatlı dilberin sevdasından nasıl vazgeçer.. buna nasıl tahammül eder?"

(Ferideddin-i Attar, *Mantıku't-Tayr*, II, İstanbul 1990, Çev. A. Gölpınarlı, s. 60-61).

Hammer, bülbülün bu konuşmasının tamamını motamot tercüme etmemiş, bilakis özetleme yoluna gitmiştir. Onun için Almancası ile Türkçesi karşılaştırılırken bu durum göz önünde bulundurulmalıdır.

Wisse Rose dir geziemt es
Nicht so stolz zu sein auf Schönheit,
Das aus Stolz du nach der iren
Nachtigall nicht einmal fragest.
Nur mit guter Art und Weise
Wirst du den Geliebten sangen.
(Hafis, *Diwan*, I, s. 16)
"Ey gül, yoksa güzelliğinin verdiği gurur müsaade mi etmiyor, neden şeyda bülbülün halini bir kerecik olsun sormuyorsun?
Nazar ehli; güzel huyla, lütufla avlanabilir. Akıllı kuşu bağla, tuzakla tutmak imkânı yoktur." (Gölpınarlı, s. 12)

Nicht jeder Vogel singt
Süssen Liebeston,
Komm' und für Nachtigall
Eine Rose sei!
(Hafis, *Diwan* II, s. 56)
"Aşk Zebur'unu terennüm etmek, her kuşun harcı değil... sen gel de bu gazel okuyan bülbülün yeni açılmış gülü ol." (Gölpınarlı, s.286)

Die Nachtigall hat den Gesang
Gelernet von der Rose,
Woher den sonsten das Geschwätz,
Das Rosen ihres Schnabels.
(Hafis, *Diwan* II, s. 59)
"Bülbül, gülün feyziyle söz öğrendi. Yoksa bütün bu sözler, bu gazeller, gagasında hazır değildi ya!" (Gölpınarlı, s.285)

Noch gestern hielt die Nachtigall
Hoch auf Zypressenästen
Im Dialekte Pehlewi
Kollegien der Liebe.
Sie sprach: o komm', die Rose brennt
Ist mit dem Feuer Moses.
(Hafis, *Diwan* II, s. 389)

Bulbul zi şâh-ı serv begulbang-ı Pehlevî
Mihand düş ders-i makâmât me 'neuî

"Bülbül, dün gece selvi dalından Pehlevî gülbangiyle mana makamlarının dersini vermekte,
("Gül, tevhit nüktesini ağaçtan duyman için Musa ateşini gösterdi" demekteydi.) (Gölpınarlı, 457)

Den Wert der Rose aht allein
Die Nachtigall erkannt;
Nicht jeder, der ein Blättchen liest,
Hat auch den Sinn erkannt.
(Hafis, *Diwan* I, s. 116.)

"Gül mecmuasının kadrini bülbül bilir. Her kitap okuyan, manasını anlamaz ki." (Gölpınarlı, s.27)

Hammer, *Die Die Geschichte der schönen Redekünste Persiens* adlı eserinin 76'ıncı sayfasında Firdevsî'nin *Şehnâme*'sinden şu mısraları tercüme etmiştir:

Die Nachtigall gibt lachend Freudenkunde
Wie auf der Rose sie sitzt mit offenem Munde.-
Wer weiss was stets die Nachtigallen kosen?
Was stets suchen unter den Rosen?
Steh' auf am Morgen, blick' auf und dicht',
Du hörst wie die Nachtigall altpersisch spricht.

Güldalına konmuş bülbül gülerek,
Açık ağızla neşeli haberler verir.
Muttasıl terennüm eder bülbüller,
Muttasıl aranıp taranmakta güller,
Sabah kalk, kaldır başını bak ve şiir yaz, iyice;
İşitiyorsun bülbül nasıl konuşmakta Pehlevîce.

Rundum kalgt die Nachtigall Liebespein,
Während der Ostwind sich gütlich gethan.
Den er hat so Schleier als Haar zerwühlet,
Knospen das Hemde vom Liebe gethan.
(Hafis, *Diwan* I, s. 208)

"Seher yeli, gülün nikabını açtı; sümbülün zülüflerini dağıttı, koncanın elbisesindeki düğmeleri çözdü!
Âşık bülbül, her yanda feryat ede dursun.. bu arada faydalanan seher yelinden başkası değil!" (Gölpınarlı, s. 105-106)

Es bringt die Nachtigall
Aus Eifersucht sich selber um,
Weil in der Morgenzeit
Der Ost mit Rosen freundlich war.
(Hafis, *Diwan* I, s. 374)

"Bülbül, seher vakti gül, sabah rüzgârıyle cilveleşmekteydi, sen hasedinden kendini öldür!" (Gölpınarlı, s. 135)

Gluthen der Rosen verbrennen Bülbüle,
Funken des Lichts sind des Schmeterlings Tod.
(Hafis, *Diwan* I, s. 419)
"Gülün yanağındaki ateş bülbülün harmanını yaktı. Mumun gülümseyen çehresi pervaneye âfet kesildi." (Gölpınarlı, s. 201)

O komm! die Nachtigall von dem Gemüth Hafisens
Komm auf den Duft der Rosen Genusses wieder.
(Hafis, *Diwan* II, s. 34)
"Hâfız'ın kabiliyetli tabiat bülbülü, vuslatının gül fidanı kokusuyla yine şakımaya başladı!" (Gölpınarlı, s. 267)

Romantik Alman şairlerinden Clemens Brentano, "Von dem Rosenblättchen" (Gül Yaprakçığından) başlıklı bir masalında şöyle der:

Als Rose streb' ich, als Rose leb' ich,
Rose bin ich nun Immerundewig.
Gül olarak ölür, gül olarak yaşarım,
Artık gülüm ben her daim ebedîyim (Immerundewig).

Şairin burada isim olarak kullandığı "Immerundewig" kavramı, *immer* daima ve *ewig* ebedî kelimelerinin birleştirilmesiyle türetilmiş ve "her zaman ebedî" demektir.

Suleika Nameh:
Buch Suleika
ZÜLEYHA KİTABI

s. 244 ——

[194] Goethe'nin, *Züleyhanâme* bölümünün başına epigraf olarak aldığı bu dörtlük I. Selim(1467-1520)'e aittir ve Farsça orijinali şöyledir:

Fikr mikerdem şebî k'an mâh ra bînem behâb,
Men der in bûdem ki şod tulû-ı âfitâb.

Gece o ay gibi güzeli rüyada görebilsem diye düşünüyordum. Ben bu düşünce içinde iken ansızın güneş doğuvermez mi?
O kâfir, güzelliğine o derece mağrurdur ki yüz şey sorsam bir tanesine cevap veremiyor.
Padişahlara "alicenap" unvanı veriliyor. Bundan sonra bu unvan peri yüzlülere verilmelidir.
Gönlüm ay yüzlü güzellerin kâh cefasına, kâh gazabına, kâh nazına, kâh azarına hedef olmaktansa eriyip hûn olması daha hayırlı.
Ey Selim, her zerrede bir aşk visalin tezahürünü idrak et. Doğrusunu Allah bilir ya bence bundan başka söze kulak asma.

Yavuz Sultan Selim Divanı, Türkçeye çeviren: Ali Nihat Tarlan, İstanbul 1946, s. 49, G./39

Divan-ı Yavuz Sultan Selim, İstanbul 1306, s. 32-33, G.24/1.

Selim'in Farsça *Divan*'ında yer alan bu dörtlüğü Heinrich Friedrich von Diez, *Denkwürdigkeiten von Asien I* başlıklı eserinin 254'üncü sayfasında tercüme etmiştir.

Ich gedachte in der Nacht, dass ich den Mond sähe im Schlafe.
Als ich aber erwachte, gieng unvermuthet die Sonne auf.
Gece uykuda ayı gördüğümü düşündüm
Uyandığımda ise beklenmedik bir surette güneş gelmişti.

Bu meyanda Hâfız'ın da *Divan*'ında bir gazeli şöyle başlamaktadır:

Dîdem behâb dûş ki mâhî beramedî
Kez aksi royi o şeb-i hicran ser âmedî

Dün gece rüyada gördüm, bir ay doğuyordu.
Yüzünün aksiyle hicran gecesi sona erişmekteydi.

Tabir ettim de sefere giden sevgili geliyor dedim.
Daha pek tez, pek erken ama ah ne olur kapıdan giriverse!

"Allah selâmetler versin, benim kutlu sâkim daima kapıdan kadehle, şarapla gelirdi!
Ne hoş olurdu, rüyada diyarını görseydi de bizimle sohbet ettiği demleri hatırlasaydı.
Ve bu hatırlayış onun bu tarafa gelmesine kılavuz olsaydı!" (Gölpınarlı, s. 494)

Hâfız'ın bu şiirini Rosenzweig Schwannau şöyle tercüme etmiş Almancaya:

Ich sah im Traum gestern Abends
Wie sich ein Mond erhob in Pracht,
Der durch den Glanz seiner Wange
Ein Ziel gesetzt der Trennungsnacht.

Son olarak şunu da belirtelim ki Goethe, bu epigrafla şu mesajı vermek istemiştir. Marianne von Willemer ile tanışmadan önce bir "ay parçası" ile tanışacağını düşünüyormuş, ancak genç Marianne'yi görünce hayretle önünde bir güneşin doğduğuna şahit olmuş.

Einladung • Davet —— s. 245

195 Yusuf, Doğu'da erkek güzelliğinin ve mükemmelliğinin idealize edilmiş sembolüdür. Goethe, *Yusuf ile Züleyha* kıssası hakkında Diez ve Hammer'in tercümelerinden bilgi edinmiştir. Evvela, Goethe'nin neden sevgili olarak Züleyha

ismini seçtiğini anlamak için Diez'in *Denkwürdigkeiten von Asien I*, s. 30'da bu konuda verdiği şu bilgilere bir göz atmak gerekir:

> "Kur'an'da Yusuf ve Züleyha başlığı altında başlıbaşına bir sûre vardır. Bu onikinci sûredir. Burada Potifar'ın karısı ve Fravun'un kızı olan Züleyha'nın Yakup'un oğlu Yusuf'a karşı duyduğu aşktan bahsedilir. Bu aşk Yusuf'un muhteşem güzelliğinden doğduğu ve şehevî bir tatminden uzak kaldığı için, Müslümanlar tarafından iffetli aşka örnek olarak gösterilmiştir. Nihayetinde Allah'a götüren ateşli bir aşk sözkonusu olduğundan dolayı, Züleyha da sonunda iman etmiştir. Bu kıssa Camî (1414-1492)'nin Yusuf ve Züleyha adlı Farsça romantik eserini yazmasına yol açmıştır. Bu romanda aşk, tüm güzelliklere, iyiliklere ve asil olanlara bir temayül olarak tasavvur edilmektedir. Tüm canlı ve cansız varlıklarda olduğu üzere insandaki maddî güzelliği seyr-ü temâşâ etmek suretiyle tüm güzelliklerin yaratıcısına yönelinir. Böylece yaratıkların güzelliği yaratıcının güzelliğine götüren bir araç olarak kullanılır. Böylece din her yere sokulmuş olur. "

Hammer ise mevzuyla ilgili olarak, *Die Geschichte der schönen Redekünste Persiens*, s. 19'da şu bilgileri verir: Güzel bir Mısırlı olan Züleyha, Potifar'ın ilk karısıydı. O zamanlar Yusuf 17 yaşlarında ve güzelliği mükemmelik noktasında bir gençti. Yusuf kardeşleri tarafından satılıp nihayet Mısır Azizinin kölesi olunca, Azizin karısı Züleyha kendisini şiddetle sevmişti. Züleyha birçok tedbirlerle onu cezbetmeye çalışıyordu. Mısır'ın kadınları Züleyha'nın bu halini işittiler ve kendisini ayıpladılar. Züleyha, haklı olduğunu anlatmak için, bir gün onları evine davet etti. «Tatlı yapalım!» diye ellerine birer keskin bıçak verdi. Yusuf'u bir köşeye gizlemişti. Ansızın ortaya çıkardı. Kadınlar onu görünce kendilerinden geçtiler, parmaklarını kesmeğe başladılar (Kur'an, XII — Yusuf, 31). 3. «Turunç yerine ellerini kesselerdi.»

«Kendisi için beni kınadığınız işte bu!»: Kur'an'dan alınmıştır (XII — Yusuf, 32). Kadınlar Yusuf'un güzelliği karşısında şaşırarak, «Bu insan değil,» dediler, «olsa olsa melek cinsindendir!» O zaman Züleyha cevap verdi: «İşte kendisi için beni kınadığınız budur!»

Züleyha'nın güzelliğini Camî, şiirlerinde tasvir etmiştir. *Yusuf ve Züleyha*, tam olarak ilk defa 1824 yılında v. Rosenzweig tarafından Almanca'ya tercüme edilmiş ve Viyana'da yayınlanmıştır.

Yusuf ile Züleyha kıssasında aşk tüm güzelliklere, asilliklere ve iyiliklere bir temayül olarak anlatılır. İyi bir Goethe yorumcusu olan Erich Trunz, "İslâm şiirinde Züleyha en güzel ve aynı zamanda en zeki âşıktır." der. Bu kıssada aşk ve ide, zekâ ve tabiat daha yüksek ve daha ulvî ilişkilerin mevcûdiyetini îmâ etmek üzere mevcut mer'î kanunları yıkıp geçerler.

Şunu da ilave edelim ki Goethe, Beutler'in anlattığına bakılacak olursa, genç bir delikanlı iken 1760 yılında Trautmann adında bir ressama *Yusuf ile Züleyha* kıssasını yansıtan bir dizi resim yapmasını rica etmiş ve hatta ressama bizzat kendisi model durmak istediğini söylemiştir.

[196] Hâtem, Tay kabilesine mensup birisi olduğu için Hâtem-i Taî diye adlandırılır. Asıl adı İbn Abdullah b. Sad'dır. D'Herbelot'un dediğine göre, Peygamberimiz zamanında yaşamış, ancak Hz. Muhammed'in peygamberliğini görememiştir. O yüzden Müslüman değildir. Araplar arasında zenginliği ve şairliğiyle şöhret bulmuştur. Anlatıldığına göre o, zamanında 40 pencereli bir konak yaptırmış ve her bir penceresinde her gün fakirleri doyurur, onlara sadaka dağıtırmış. Karanlık kış gecelerinde, seyyahların görüp yanına gelebilmeleri için oturduğu çadırın önünde devamlı büyük ateş yakarmış. (Hammer, *Rosenöl*, II, s. 258–260)

Bu cömert şairi Şeyh Sadî, *Bostan* adlı eserine aldığı aşağıdaki hikâyelerle yüceltmiştir:

Hâtem-i Tâî Hikâyesi

İşittim ki, Hâtem-i Taî'nin atları içinde rüzgâr ayaklı, duman gibi siyah bir at vardı.

Bu at koşmada saba yeli, kişnemede gökgürültüsü. idi. Siyahtı. Şimşek ile yarışa çıksa, şimşeği geçerdi.

Koşarken ovalara, dağlara dolu yağdırırdı. Görsen, oralardan nisan bulutu geçmiş sanırdın.

Bu at sel yürüyüşlü idi. Ovalar, sahralar aşardı. Rüzgâr ona yetişemez; toz gibi onun gerisinde kalırdı.

Gemi suda nasıl yüzer giderse, bu da çölde öyle giderdi. Kartal ondan ileri uçamazdı.

Hâtem'in her memlekete, her iklime, her yere yayılan evsafından bir parçasını Rum padişahına söylediler: «Atının koşmada, cenkçilikte eşi olmadığı gibi, kendisinin de cömertlikte eşi yoktur.» dediler.

Padişah, âlim vezirine şöyle dedi: "Şahitsiz dava, insana utanç getirir. Ben Hâtem-i Taî'den o Arap atını isteyeceğim. Verecek olursa, bilirim ki, onda büyüklük şerefi var. Şayet vermeyecek olursa, anlarım ki, şöhreti içi boş davul sesidir, kuru şöhrettir."

Padişah Tay kabilesinin ahvaline vâkıf, hünerli bir elçi gönderdi. Bu elçinin maiyetinde on kişi daha vardı.

Bu heyet kara duman gibi korkunç, karanlık ve yağmurlu bir gecede Hâtem'in kabilesine indiler. Âdeta yer ölmüş, gök onun üzerine eğilmiş, ağlıyor. Saba yeli esmeğe başlayınca, bu ölmüş toprağa yeniden can vermişti.

Heyet Hâtem'in menziline vardılar. Zinderûd ırmağının kenarına yetişen susamışlar nasıl rahat ederlerse, öyle rahat ettiler.

Hâtem heyeti kabul ile bir at kesti, şeker döktü. Bunlara ziyafet çekti. Herbirine avuç avuç altın verdi.

Heyet o gece Hâtem'in konağında geceledi. Sabah olunca, heyetin reisi olan vezir, şahın ricasını anlattı.

Hâtem at meselesini duyunca şaşkın, sarhoşa döndü. Hayret dişiyle elini ısırdı: "Ey hünerli, adlı şanlı Rum serveri. Bu haberi bana niçin gelir gelmez söylemediniz. O yel yürüyüşlü, düldül koşuşlu atı dün gece kestim. Size etinden kebap yaptım. Çünkü o sırada yağmurlar yağıyor, seller akıyor, yılkıların otlağına kadar gidip at getirmek korkulu iş-

ti. Size ziyafet için başka vasıtam da yoktu. Misafirleri karınları aç olarak uyutmayı mürüvvetime yakıştıramadım. Çünkü bana her tarafa yayılacak ad lâzımdır. Meşhur bir at isterse olmasın.» dedi.

Sonra Hâtem heyete hil'atler giydirdi, paralar verdi. Arap atları verdi.

Ahlâk denilen şey yaradılış icabıdır. Sonradan kazanılamaz.

Heyet döndü, işi padişaha olduğu gibi anlattı. Hâtem'in cömertliği Rum diyarında yayıldı. Herkes onun güzel tabiatini alkışladılar.

Arkadaş! Hâtem'e ait bu kıt'a ile iktifa etme. Bundan daha gökçek bir macera dinle:

Yemen Padişahının Hâtem-i Taî ile Hikâyesi

Bilmem ki bana bu hikâyeyi kim söyledi. Hikâye şudur: Yemen'de bir padişah vardı. Bu padişah diğer adlı sanlı padişahlardan ileri idi. Hazine bağışlamada benzeri yoktu. Ona cömertlik bulutu denilse, yaraşırdı. Çünkü eli yağmur gibi para saçardı.

Bu padişah, kendisini dünyanın en cömerdi bildiği için, kimse onun yanında Hâtem'in adını anamazdı. Şayet anacak olsalar, fena halde kızar, kızgınlığı da geçmezdi. Hem de: «Kimdir bu Hâtem? Nedir ona ait sözler? Onun cömertliğinden ne olur, saltanatı yok, hazinesi yok, emir ve ferman sahibi değildir.» diye Hâtem'in şanına dokunacak sözler söylerdi.

İşittim ki, o padişah, bir kere şahane bir ziyafet verdi. Ziyafette bulunanları bir sazende çengini nasıl okşarsa, öyle okşadı. Fakat o ziyafette bulunanlardan birisi, arzusu hilâfına olarak Hâtem adını andı. Diğer birisi de Hâtem'i övmeğe başladı.

Padişah kıskançlığından o kadar kızdı, Hâtem'e o kadar kin tuttu ki: «Bu Hâtem dünyadan kalkmadıkça benim cömertliğim birinciliği kazanamayacaktır.» dedi ve bir caniyi Hâtem'i öldürmeye memur etti.

Hâtem'i öldürmeye memur olan zalim, Hâtem'i öldürmek maksadiyle: «Neredesin Tay obası!» diye yola düştü. Süre süre, sora sora geldi, Tay obasına yetişti. Daha obaya girmeden, yolda sevimli, cana yakın bir genç gördü.

Bu genç güzel yüzlü idi, âlim idi, ârif idi, zarif idi, tatlı sözlü idi. Yemen'den gelen o yolcuyu: «Bu gece bende misafir olunuz!» diye aldı, konağına getirdi, misafir edindi. Ona keremkârlık gösterdi. Yol zahmetini, garipliği unutturacak aşinalıklarda bulundu. Bununla beraber, hakkiyle hizmet edemediği için özürler diledi. Elhasıl o kötülük düşünen kötü herifin gönlünü iltifatlar ile kaptı.

Misafir akşam yattı. Seher vakti olunca kalkıp yoluna devam etmek istedi.

Ev sahibi onu bırakmak istemedi. Elini, ayağını öptü. Ne olur, birkaç gün daha kalınız, diye ricada bulundu.

Misafir, itizar ederek, şöyle dedi: «Kalmak isterdim. Ne çare ki, mazurum, kalamıyacağım. Çünkü çok mühim bir işim var. O işi görmeğe mecburum.»

Bu kerim adam, misafire: "Sizi sevdim, dedi, işini benden saklamayarak söyleyecek olursan, birlikte düşünür, can ile çalışırım!"

Misafir şöyle dedi: "Ey âlicenap asîl! Beni dinle, tabiîdir ki senden sır çıkmaz. Çünkü cömertsin. Cömertler sır saklarlar. Buralarda Hâtem denilen birisi varmış. Güzel fikirli, iyi huylu, muhterem bir zat imiş. Onu tanır mısın? Padişahım olan Yemen padişahiyle onun arasında ne geçmiş bilmem? Padişahım ona pek kızmış. Başını kesip götürmek için beni memur etti. Eğer lütfeder; bana kılavuz olur, Hâtem'in bulunduğu yeri gösterirsen, lûtfuna minnettar olurum.»

Misafirden bu sözleri duyunca genç Hâtem güldü. «Hâtem benim. İşte başım. Haydi kılıcını çal, başımı gövdemden ayır. Sabah olup ortalık ağarmadan bu işi bitir. Çünkü geciktirirsen kabilemden sana zarar gelir. Yahut maksadını elde edemezsin."dedi ve kesilmek için başını misafirin önüne eğdi.

Genç misafir Hâtem'den bu sözleri işitince, bu teslimi görünce içinden kaynayıp gelen bir çığlık koptu, yere yıkıldı, sonra kalktı. Kâh toprağı öptü, kâh Hâtem'in elini ayağını öptü. Kılıcını bıraktı. Tirkeşini attı. Âcizler gibi hayretle ellerini göğsüne kavuşturdu. Şöyle dedi. «Eğer sana gül yaprağiyle vuracak olursam, erler yanında er değil, kahbeyim.»

Sonra misafir Hâtem'in gözünü öptü. Onu kucakladı, nihayet ayrıldı. Yemen yolunu tuttu. Yemen'e vardı. Şahın huzuruna çıktı.

Melik o memurun iki kaşı arasına baktı. Anladı ki bir iş göremeden gelmiştir.

Sonra melik ona hitap ile: «Söyle, ne var, ne oldu? Hani ya terkide Hâtem'in başı yok. Anlaşılan Hâtem senden yiğit çıktı. Cenkte onunla başa çıkamadın.» dedi.

Memur padişahın önünde yer öpüp lâzım gelen hürmet merasimini ifadan sonra söze başladı, şöyle dedi: «O şöhret sahibi Hâtem'i hünerli, sevimli, güzel yüzlü, cömert, akıllı, mertlikte benden daha üstün gördüm. Bana karşı pek lütuf ve kerem gösterdi. Bu kerem yükü belimi iki kat etti. Beni iyilik, âlicenaplık kılıcı ile kesti.» Elhasıl Hâtem'den gördüğü cömertliği etrafıyle anlattı.

Bunun üzerine padişah Tay hanedanını övdü. "Cömertlik Hatem'de hatmolmuştur. Hâtem hakkında edilen şehadet doğrudur. Onun şöhreti ile işi birbirine mutabıktır." dedi ve memura bir kese akça verdi.
(Şeyh Sadî Şirâzî, *Bostan*, İstanbul 1942, Terc. Kilisli Rıfat, s.86-89)

Sadî, *Bostan*'da bu hikâyenin hemen ardında Hâtem'e dair dört hikâye daha anlatmaktadır.

Wer blos aus Liebe zugrunde ging,
Wieget ein Tausend Hâtems auf.
(Hafis, *Diwan* II, s. 445)

"Aşk yolunda her şeyini vermiş bir müflis, binlerce Hâtem-i Taî'den yeğdir." (Gölpınarlı, s. 504)

Bir de Hâtem Zoğraî var; güya zengin bir şair olarak yaşamış. Ancak bunun kim olduğu tam olarak tespit edilememiştir. Aslında Arap edebiyatında Hâtem adında birçok şair vardır. Lâkin bunların arasında hiçbirisi Zograî nâmını taşımıyor. Muhtemelen burada sözkonusu edilen Zograî değil, Tograî adında İsfahanlı bir şairdir. Toğrâi (Tugrâî) felsefe, tıp, bilhassa kimya, retorik ve tarih ilimlerinde temâyüz etmiş bir şairdir. Togrâî isminden de anlaşılacağı üzere mâhir bir hattat olduğu için Gazneli Mahmud kendisini gizli sekreter olarak istihdam etmiştir. Zamanla en yüksek makamlara yükselen Togrâî, paraya tamah eden cimri birisi olduğu için saray erkânının en zengini oluvermiştir. Ne var ki bu servet onun mutluluğuna değil, felaketine sebep olmuştur. Sultan kellesini vurdurmuş ve malına el koymuştur.

s. 246 —— Hâtem • Hâtem

[197] Yahya Kemal, *Erenköyü'nde Bahar* başlıklı şiirinin son kıtasında "âşinâlık"ın "aşk"a dönüşmesini mevzubahis eder ve şöyle der:

İstanbul'un öyledir bahârı;
Bir aşk oluverdi âşinâlık...
Aylarca hayâl içinde kaldık;
Zannımca Erenköy'ünde artık
Görmez felek öyle bir bahârı.

s. 246 —— Suleika • Züleyha

[198] Goethe, bu mısralarını Hâfız'ın şu beytinden ilham alarak yazmıştır:

Förderst meinen geist, was hat es Erklärung vonnöthen,
Dir gehört mein Gesicht, hat es des Raubens wohl noth?
(Hafis, *Diwan* I, s. 111)

"Kanımızı dökmek istiyorsan uzun söze, manasız tevillere lüzum yok. Mal mülk zaten senin, yağmaya ihtiyacın mı var?" (Gölpınarlı, s.35)

Du stehlts mein Herz, von selbst gab ich die Seele dir,
Ich gebe gern, was thut es des Einsammlers noth?
(Hafis, *Diwan* II, s. 139)

"Gönlümü aldın, sana canımı vermekteyim, neye tekrar gam göndermedesin sen? Zaten gam içindeyiz, başka gama ne hacet?" (Gölpınarlı, s. 606)

Der Liebende wird nicht irre gehen • Âşık yolunu şaşırmayacak —— s. 246

[199] Hâfız da bir gazelinde şöyle seslenir:

Welch ein seltener Pfad!
Der Liebe Pfad,
Wo der Führende selbst
Verirret ist
(Hafis, *Diwan* I, s. 335.)

Şu aşk yolu
Ne ender bir yoldur,
Ki bizzat rehber de
Yolunu şaşırmıştır.

[200] Goethe'nin bu mısralarına ilham kaynağı Şeyh Sadî'dir:

"İşte gerçek dostlar böyle yaşadılar. Bunları, görmüş geçirmiş bir kimseden dinle ki anlayasın. Bağdat'ta Arapçayı nasıl bilirlerse, Sadî de sevmenin yolunu yordamını öylesine bilir. Bir gönül dinlendirenin varken gönlünü ona bağla ve bütün dünyaya gözünü kapa.
Leylâ ile Mecnun sağ olsalardı, aşk hikâyesini bu kitaptan, meşk ederlerdi."
(Sadi, *Rosentahl*, s. 216; Sadî, *Gülistan*, İstanbul 1974, Çev. Hikmet İlaydın, s. 169.)

Ists möglich • İmkân var mı? —— s. 247

[201] Goethe, Hammer'in *Die Die Geschichte der schönen Redekünste Persiens*, s. 186'da Celâleddin Rûmî'den aşağıdaki mısraları okumuştur:

Der Lilie Zunge sagt ins Ohr Zypressen
Geheimnisse der Nachtigall und Rose.-
Die Welt umfasset nicht das Bild der Rose,
Die Phantasie umfasset nicht die Rose.

Diliyle dedi zambak, kulağına selvinin,
Sırlarını bülbülün ve güzelliğini gülün.
Cihâna sığmaz sûreti gülün
Kavramaz hayâl kendini gülün.

Suleika • Züleyha —— s. 247

[202] Marianne, bizzat Goethe'den bir yüzük aldığını ve bu yüzüğün bir Main yolculuğu esnasında parmağında nehre düşerek kaybolduğunu hayal etmişti.

Öyle görünüyor ki şair, Marianne'nin şiirlerini bir şair hürriyetiyle hafifçe değiştirerek kendine mal etmiş ve *Divan*'ına almıştır.

s. 248 —— Hâtem • Hâtem

[203] Goethe'nin, Marianne'nin yukarıdaki şiirine bir cevap niteliğinde yazdığı bu şiirde de yine yüzük mevzubahis edilmektedir. Ancak bu sefer farklı bir olay hatırlatılmaktadır. Şöyle ki, Osmanlı İmparatorluğunun ezelî düşmanı Venedikliler, devlet kutlamaları yaparken, yani bu kutlamalar esnasında Bucentoro adlı devlet gemisi seyir halindeyken, Venedik Duka'sı parmağından yüzüğü suya düşürür ve böylece sembolik olarak Duka, daha doğrusu Venedik devleti denizle birleşmiş olur.

[204] Indostan ile kastedilen Büyük Mogul İmparatorluğu bölgesidir.

[205] Goethe, Dappers'in Seyahat yazılarından şu satırları okumuştur: "Her yıl çoluk çocuk, kadın ve erkeklerden oluşan iki-üç, hatta beş ile yirmi bin arasında bir kervan kafilesi Şam önlerinden geçerek beşyüz Yeniçeri refakatinde pek sevgili Peygamberleri Hz. Muhammed'in kabrini [Kâbe'yi demek istiyor yazar. S. Ö.] ziyaret etmek üzere Mekke'ye giderler. (*Dappers Beschreibung der Landschaft Syrien.* Amsterdam, 168, s. 29)

s. 249 —— Suleika • Züleyha

[206] Hâfız da bir gazelinde şöyle demektedir:

Kein Arzt hat mittel wider meinen Gram,
Ich bin nur durch den Freund gesund und krank.
(Hafis, *Diwan*, II, s. 170)

Hiçbir doktor çâre bulamaz derdime,
Yalnız dosttur beni hasta eden, bana derman olan.

Ayrıca Goethe, Hammer'in *Die Die Geschichte der schönen Redekünste Persiens*, s. 223'de Seyyid Nimetullah'ın iki mistik gazelini okumuştur. Bu gazellerden ikincisinin sonunda Nimetullah şöyle der:

Seid! mir ist die Geliebte
Krankheit und Heilungsmittel.

Ey Seyyid, benim için mâşuk,
Hem derttir hem derde dermân.

s. 249 —— Gingo biloba • Gingo biloba ağacı

[207] Ginkgo biloba ağacı esasen Çinde yetişir. Çok eski zamanlarda Japonya'ya geçmiş ve orada 18. yüzyılın ilk yarısında Avrupa'ya daha doğrusu 1780 yılında Almanya'ya getirilmiş. Goethe'ye hediye edilen bu ağacı şair kendi bahçesine ektirmiştir ki Frankfurt'taki ilk Ginkgo ağacı şaire hediye edilen bu ağaçtır. Bu ağacın yaprakları kalp formunda iki yapraktan müteşekkildir ve iki yapra-

ğın tek yaprak şeklinde oluşu âşıkla mâşukun vuslatını sembolize eder. Japonca *Gin –kyo* gümüş kayısı, *biloba* "iki dudaklı" demektir. Ayrıca bu polar görüntüsüyle kesret ve vahdet hallerini de temsil eder. Goethe, 1815 yılında Marianne von Willemer ile Heidelberg'te bir şatonun bahçesinde gezerken Ginkgo ağacı ve onun yapraklarının sembolik anlamı hakkında enteresan bir sohbet gerçekleştirmiş. Bayan Willemer *Ginkgo* ağacının yanında sessizce Goethe'nin bu yaprağın sembolik manası hakkındaki konuşmasını dinlerken, Goethe hiç beklenmedik bir şekilde bir yaprak koparır ve Willemer'e uzatır. Şair aralarındaki ilişkiyi imâ ederek, "İşte, der, neredeyse tam da böyle, tek ve çift!" Bu konuşmaya Goethe'nin dostu Creuzer de şahit olur. Bir gün sonra Goethe yukarıdaki şiirle bir Ginkgo biloba yaprağını folio bir paketle Creuzer'e gönderir; galip ihtimalle Willemer'e verilmek üzere.

[208] Bu mısrada dile getirilen vahdet ve kesret motifi *Divan*'ı oluşturan bir prensiptir ve yer yer farklı formlarda kullanılmaktadır. Goethe bu motifi bazen vuslat ve ayrılık, bazen birlik ve ikilik, bazen Doğu – Batı, bazen kadın ve erkek, bazen Tanrı ve insan, hayat ve şiir, yazı ve mânâ şeklinde kullanmaktadır. Her ne surette olursa olsun bu polar (kutuplu) yahut dual (ikili) prensip ebedî hayatın damarlarına kan pompalamaktadır.

Suleika • Züleyha —— s. 249

[209] O zamanlar Doğu'da ciltçilik ince bir sanattı. Kitabın dış görünüşü, içindeki şiirin, fikrin ve sanatın önemi hakkında bir fikir verebiliyordu. Sayfa kenarlarının kırmızı, mavi, yeşil, altın ve gümüş renkleriyle ve resimlerle süslenmesi ve aynı şekilde kapağın tezyini kitabın değeri hakkında bir ön kanaat oluşturmaya yardımcı olduğu gibi, kitabın müellifinin de şöhreti hakkında bilgi veriyordu. Bu konuda Goethe, Doğu'dan etkilenmiş olmalı ki birçok kitabının kapak tasarımına müdâhil olmuş, bazı kitaplarını bizzat kendisi tezyin etmiş ve bazı şiirlerini kendi el yazısıyla yazmış ve tıpkı Şark'ta olduğu üzre etraflarını resim ve motiflerle bizzat süslemiştir (Chardin, *Voyages* T. 5, s. 52, Pietro della Vallé, *Voyages*, T. 8, s. 125)

Hatta Goethe, bir yerde diyor ki; "Bir müddet (zihnen) Doğu'da yaşadığım için şiirlerimi altın renklerle tezyin etmeyi seviyordum."

Hâtem • Hâtem —— s. 250

[210] Bir gazelinde Hâfız, sevgiliye şöyle seslenir:

> *Verwunde nicht mein Herz mit Wimpernfeilen.*
> (Hafis, *Diwan* II, s. 250)
>
> Mezen ber dil zi nevk-i gamze tirem
>
> "Gönlümü kirpiklerinle oklama da hasta gözlerine feda olayım."
> (Gölpınarlı, s. 312)

Başka yerlerde de Hâfız, kirpikleri hançer olarak adlandırır. Diez, *Denkwürdigkeiten von Asien* adlı eserin 2.cildi, s. 240'da Kâtib-i Rûmî'den bir şiir tercüme eder. Bu şiirde mealen şöyle denmektedir: "Güzelliğinin hazinesinde zülüf olarak iki yılan bulursam, işte o zaman onları öldürmek üzere Dahhak'ın kılıcını isterim.

Auf's Herz Hafisens lege
Ein Pflaster deines Honigs,
Denn blutig ist's geworden,
Vom Doche deiner Wimpern.
(Hafis, *Diwan* II, s. 86)

"Tanrı hakkıyçin ne olur, bu âşık Hâfız'ın halini bir sor. Yoksul, hal hatır sorarsa şaşılmaz... fakat padişah sorarsa hiç şaşılmaz!" (Gölpınarlı, s. 292)

Goethe, v. Hammer'in *Die Die Geschichte der schönen Redekünste Persiens* s. 28'de zülüfler başlığı altında Hammer'in şu açıklamalarını okumuştur:

"Arapça: İp, sicim, zünnar, zincir, haç, bulut, düğüm, örtü, çadır ipi, dolandırıcı, kartal, karga, akrep, yılan, sümbül, zambak, kemer, yay, misk-ü amber, karanfil, rayiha, demonlar dünyası, Harut ve Marut, belâ, halı, Leylâ, kara leke, nal, bağ, bayrak, hayat, kıvrım, tasma, gerdanlık, doğan, tavus, dolunay, yuva, zülüflerin Süleyman'ı, İbrahim'i, İsmail'i; aynı şekilde Arap harfleri: zülüflerin çim, nun, kâf, dal, lâm, lâmelifi.

Farsça: Buket, misk, süpürge, amber, gece, yatak odası, başlık, tespih, kadir, akşam, siyah elbise, Hindistan, Çin, Tatar ülkesi, harem, puthâne, hırsız, eşkıya, kuyu, sümbül, zambak, çimen, ateşperest, kan içici tiran, kâfir, zorba, karga kanadı, olta, zırh, Cebrail'in kanadı, karga yuvası, cennet kuşu gölgesi, ejder, Ahriman, büyücü, uzun hayat, misk kervanı, gönül gıdası, karanlık nöbençi çadırı, kamçı, üzüm, okluk, kunduz, zülüflerin kolu."

Christian Wurm'un işaret ettiğine göre Goethe, zülüflerle ilgili daha başka mecaz kaynakları da bulmuştur. Türk şairi Fıtnat Hanım'ın (1780) (Divan şairi bir başka Fıtnat Hanım daha vardır ki bu 1842-1911 tarihleri arasında yaşamıştır) *Fundgrubendes Orients* I, s. 235'de Almanca tercümesi yayınlanan aşağıdaki gazeli *Doğu Batı Divanı*'nın şairini etkilemişe benziyor:

Es zeiget stolz der Freund die Wang' in Schönheitspracht
So bricht hervor die Sonn' aus dunkler Nacht

Es mehrt ein jeder Blick betrunkener Verliebten Zahl
Stellt er sich gleich als fühlt' er selber Gram und Qual.

Das schöne schwarze Haar, das seine Schläf' umthrohnt.
Ist mir die Schlange die beim Schönheitsschatze wohnt.

Hat er den Bart gescheert, der ihm die Wange deckt,
Zeigt sich die Rose mir von keinem Dorn umsteckt.

Fıtnat, o trau betrügerischem Wort nicht mehr
Denn wenn er halten sol das Wort, so läugner er

Almancası: Vincenz von Rosenzweig

Fıtnat Hanım'ın bu güzel gazelinin Türkçe orijinali ise şöyle:

Kalb-i cemal ile ruhunu yâr gösterir
Rûy-i felekde mihri şeb-i târ gösterir

Her bir nigehde gamzesi uşşâkı mest eder
Kendin yine şîkeste vü bîmâr gösterir

Ruhsârın üzre turre-i hamdır humun senin
Gencine-i cemâlini bir mâr gösterir

Hattın ruhunda taze tıraş eyleyüp yine
Gülzâr-ı hüsünde gül-i bî-hâr gösterir

Fıtnat kapılma vâde-i hatır-firîbine,
İkrârına zaman gelür inkâr gösterir.

Açıklaması şöyle:

(Sevgili, Cemal'ini yansıtmak üzere yanağını gösterecek olsa feleğin yüzünde gütneşi kara bir gece diye gösterir.
Gamzeli her bir bakışı âşıkları sarhoş ederken yine de kendini kırgın ve hasta gösterir
Sen kıvrım kıvrım zülüflerini yanağın üzerine dökünce âşıkların kendinden geçer. Çünkü güzelliğinin hazinesini onlara bir yılan gösterip sunar.
Yine yanağındaki tüyleri tıraş ederek güzelliğin gül bahçesinde dikensiz bir gül ortaya koyar.
Fıtnat, zihin çelen vaatlerine kapılma sakın, zaman gelir ikrar ettiğini inkâr eder.)

Şurası gözden uzak tutulmamalıdır ki Şark efsânelerinde her hazinenin üzerinde bir yılan kıvrılmış uyumakta yahut hazineyi bir ejder beklemektedir. Molla Câmî, Husrev-i Dihlevî'nin "Bahru'l-Ebrar" başlıklı kasidesine yazdığı nazîresinde şöyle der: "Nerede bir hazine ve kapısının üzerinde de bir halka görürsen bil ki o, çöreklenmiş bir yılandır; ejderhanın ağzına vurulmuş bir halkadır." (Devletşah, *Tezkire-i Devletşah*, II, Ankara 1963, Çev. Necati Lugal, s. 219)

s. 250 —— Suleika • Züleyha

[211] Frankfurt Fuarı'nın kurulduğu sonbahar günlerinden birinde Goethe, Frankfurt'taki evinin penceresine oturmuş,gençlik hatıralarıyla güneşin son şualarıyla gamlanmaktadır. Bu esnada Fransız asilzade Boisserée kendisini ziyarete gelir. Bir taraftan Main nehri üzerinden geçen gemileri seyrederken diğer traftan da bu gemilerle taşınan malları hakkında tabiat felsefesi çerçevesinde sohbet ederler. Goethe, Boisserée'ye dönerek "Her yerde Polarität (kutupluluk, birbirine taban tabana zıt iki ayrı eğilimin etkisiyle hareket etme hali), Expansion (açılıp yayılma, genişleme hali) ve tezatlar hâkimdir, her şey başkalaşımdan (Metamorphose) ibarettir." der. Boisserée, günlüğünde Goethe ile geçirdiği o günü anlatırken birlikte Frankfurt'ta gezdiklerinden, Frankfurt Fuarı'nı ziyaret ettiklerinden ve Goethe'nin burada yastıklar ve fıçıların fiyatlarını sorduğunu, çocukluğundaki oyuncakların aynısını görmekten şikâyet ettiğini söyler.

Aynı günlerde Marianne von Willemer de bu fuarı ziyaret eder ve fuardaki bir tezgâhtan Goethe'ye hediye edilmek üzere bir Türk tüccardan bir Türk madalyası satın alır. Marainne von Willemer'in maksadı bu madalya ile Goethe'yi Fars – Türk tarzı başarılı lirik şiirlerinden dolayı latife kabilinden takdir etmektir. Willemer, 1824 tarihli bir mektubunda bu olayı hatırlayarak şöyle yazar: "Römer semtinde kurulan fuarın o kalabalığında, insanların birbirini iteleyip sıkıştırdığı bir anda sesiniz kulağıma geldi zannettim, keşke o anı yaşayabilseydiniz, beyhude dönüp etrafıma baktım, arandım. O zamanlar bir Türk tüccarın büyük şaire takdim edilmek üzere verdiği hilal biçimindeki madalyayı eve getirdim. Sizin pek hoşunuza gitmiş gibi gelen bu isabetli latifeden dolayı ne kadar mutlu olmuştum. Pek güzel bir zamandı bu, şüphesiz benim en mutlu anımdı."

Goethe çok iyi hatırlar bu olayı ve şöyle der: "Bu güneş ve hilal madalyası bugün hâlâ çekmecemi süslemektedir." Hatta kendisi unutmuş olsa bile *Divan*'daki yerini alan mevzubahis şiir ona bu olayı hatırlatmağa yeter.

Şimdi Sultan II. Selim, kahramanları ödüllendirmek üzere üzerinde ayyıldız olan bir madalya veriyordu. Bu madalyadaki yıldız güneşi, hilal de ayı temsil ediyordu. Fuarda Avrupalılara verilen ayyıldız Fethi Ali Şah tarafından kurulan bir tarikatin sembolüdür. Daha sonraları bu, üzerinde güneş ve arslanla temsil edilen bir madalyaya dönüştürülmüştür. (Hammer, *Die Die Geschichte der schönen Redekünste Persiens,* s. Bd. 5 s. 97.) Goethe, Fethi Ali Şah hakkında *Fundgruben des Orients,* VI, s. 216'dan malumat edinmiştir. Ayrıca Goethe, Hz. Hatice'nin Peygamberimize "güneşim" diye hitap ettiğini biliyordu. (Maracci pror. 1. s. 14) Ay ve güneş ezelden beri Doğu'da sevgiliyi sembolize ederler.

Komm, Liebchen, komm • Gel, sevgilim, gel —— s. 250

[212] Osmanlı memleketlerinde çeşitli renklerde, yanından püskülü sarkan fes takılırdı başa. Ancak Osmanlının son dönemlerinde takılan bu fes bir makam ve mevkiye işaret etmiyordu.

Makam ve mevkileri işgal edenler ve asiller bir üniforma olarak turban takarlardı başlarına. Halk ise zevkine ve mizacına göre bir sarık bağlardı. Bunun yüzlerce çeşidi vardı. Avrupaî Müslümanlar, Asyalı ve Afrikalı Türkler genel olarak vişne rengi fes takıyorlardı.

(Diez, *Denkwürdigkeiten aus Asien*, I, s. 98.)

[213] Goethe burada tülbent ile neyi kasdediyor? Bu sorunun cevabını Diez'in kitabında (*Denkwürdigkeiten aus Asien* I, s. 98) bulmak mümkün. Şöyle bir açıklama yapıyor Diez, tülbentle ilgili: "Tülbentten kasıt takkenin etrafına sarılan ince bir kumaştır. Böylece bunların ikisi birleştiğinde turban teşekkül etmiş olur."

—— s. 251

[214] Sultanların ve güzîde insanların turbanları, tıpkı taçlar gibi, elmaslar ve kıymetli taşlarla süslenmiştir. (Sadî, *Baumgarten* s. 52.)

Nur wenig ists, was ich verlange • Pek az şey isterim —— s. 251

[215] Timur, sağ tarafına topalladığı için Timurlenk nâmını almıştır. 14. Yüzyılın sonlarına doğru başta İran olmak üzere Bağdat, Gürcistan, Suriye, Hindistan, Mısır'ı fethetmiş, İmparatorluğunun sınırlarını Avrupa'dan Moskova içlerine kadar genişletmiştir. Bedahşân, kadîm İran'ın bir eyâleti idi. Bu eyaletin başşehri, Mevlâna'nın doğduğu Belh şehriydi. En kıymetli yâkut Bedehşan dağlarından çıktığı için adına Bedehşân yâkutu denir. Sadî, *Gülistan*'da: "Her taş Bedahşan lâ'li olsaydı, lâ'lin de taşın da değeri bir olurdu." der.

Hätt ich irgend wohl Bedenken • Herhangi bir endişem —— s. 252

[216] Goethe, bu mısraların ilhamını Hâfız'ın *Divan*'ından almıştır. Devletşah tezkiresinde Hâfız'ın Timur'la görüştüğü kayıtlıdır. Timur, İran'ı feth edip, son hanedan Sultan Muzaffer'i astırdığında Hâfız hayatta idi. Güya Timur Hâfız'ı:

> Eger an Turk-i Şirâzî bedest âred dîl-i mârâ
> Be hal-i hinduyeş bahşem Semerkand-u Buhârârâ
>
> (O Şirazlı güzel bize iltifat eder de gönlümüzü alırsa onun siyah benine Semerkant ile Buhara'yı bağışlarım.)

beytinden dolayı huzuruna çağırtmış ve kendisine şöyle demiştir: "Ben Semerkant'le Buhara'yı ma'mur etmek için binlerce yerleri ve vilâyetleri viran ettim. Sen nasıl oluyor da onları bir güzelin beni için bağışlıyorsun?" Hâfız müs-

rifliğini kasdederek, "İşte bu türlü bağışlar yüzünden bu hâle düştük." cevabını vermiş. Şairin bu nüktesi Timur'un hoşuna gitmiş ve onu bağışlayarak, ihsanda bulunmuş.

Lâkin unutmayalım ki bu konuda Fuzûlî daha cömerttir:

Cânımun cevheri ol lâ'l-i şeker-bâra fedâ
Ömrümün hâsılı ol şîve-i reftâra fedâ.

Buhara ve Semerkand bir zamanlar ilim adamlarının toplandığı, kitaplarını yazdıkları ve medreselerinde (üniversitelerinde) ders verdikleri büyük kültür ve medeniyet şehirleriydiler. (v. Hammer, *Die Die Geschichte der schönen Redekünste Persiens*, s.137-139)

O Morgenwind gehst du vorbei
Beim Aufhentalt der Freundin.
Bringe einen Hauch vom Wohlgeruch
Des Ambrahaars der Freundin.

Bei ihrer Seel'! ich will aus Dank
Die meinige verstreuen,
Wenn d uzu mir die Kunde bringst,
Vom Busenschnee der Freundin.

Ich bin ein Betler! – Ihr Genuss!
O wehe der Verwirrung!
Vielleicht kann ich im Traume sehen
Das schöne Bild der Freundin.
(Hafis, *Diwan* I, s. 59)

Sabâ eğer guzeri uftedet bekişver-i dost
Biyâr nefhai ez giysuy-i mu 'anber-i dost

"Ey sabah yeli, sevgilinin ülkesine uğrarsan onun amberler kokan saçlarından bana bir koku getir.
Sevgilinin canına andolsun, bana ondan bir haber getirirsen şükrane olarak sana canımı saçarım.
Tapusunda, sana yük olmazsa eğer, lütfet, kapısından bu iki göze bir avuç toz getir!
Benim gibi yoksul birisi, onun vuslatını umsun, dilesin ha! Heyhat... ben, olsa olsa belki sevgilinin hayalini rüyamda görürüm." (Gölpınarlı, s. 78)

Du veracht' nicht Liebesbettler,
Diese Leute
Sind Monarchen ohne Kronen
Ohne Trronen.
(Hafis, *Diwan* I, s. 244)

"Aşk yoksullarını hor görme. Bu kavim, kemersiz padişah, taçsız husrevlerdir!" (Gölpınarlı, s. 128)

Fliehe den Bettelnden nicht,
Weil er Silber und Gold nicht besitzt;
Silber meinet sein Aug';
Seine Wangen sind gelb wie das Gold.
(Hafis, *Diwan II*, s. 17)
Yoksulu terketme.. gümüşü, altını yok ama derdinle ağlıyor ya, göz yaşlarını gümüş say, yüzünü altın farzet; (Gölpınarlı, s. 255)

O harte Sele! wenn du mir die Freiheit liessest,
Durch betteln würde ich zum Kaisersturm gelangen.
(Hafis, *Diwan II*, s. 423)
"Ey tamahkâr nefis, beni bırakırsan şu yoksulluğumda bile çok padişahlık ederim ben!" (Gölpınarlı, s. 438)

Lieber will ich sein dein Bettler als Fürst,
Dass du mich quälest ist mir Ruhm und Ehre.
(Hafis, *Diwan I*, s. 79)
"Tanrı'ya hamdolsun ki padişahtan da fariğim, yoksuldan da. Sevgilinin kapısındaki yoksul bile benim padişahım." (Gölpınarlı, s. 44)

Kennst du das Glück, des Freundes Angesicht zu sehn,
Bei ihm zu betteln lieber, als ein Fürst zu sein?
(Hafis, *Diwan II*, s. 291)

Dânî ki çîst dovlet dîdâr-ı yâr dîden
Derkûy-ı o gedâyi berhusrevi guziden

"Bilir misin devlet nedir? Sevgiliyi görmek, onun civarında yoksulluğu padişahlıktan üstün tutmak!" (Gölpınarlı, s. 399)

—— s. 253

[217] Nedim, bu konuda şöyle buyuruyor:

Güzel sevmekde müşkilin var ise benden sor
Bizim ol fende çok tahkîkimiz itkanımız vardır.

Die schön geschriebenen • Pek güzel yazdığım —— s. 253

[218] Burada bahsedilen, kâğıtların tezyinidir ki, bunlar gönderilecekleri şahsın özelliklerine göre çoğu zaman tamamen gümüş, kimi zaman da altın sarısı ile süslenirdi. Başka bir şiirinde Goethe:

Reiche Blumen goldene Ranken
Sind des Liedes würdige Schranken.

Zengin çiçekler altın süsler
Şiiri çevreyelen değerli setler.

Hatta Goethe, bir yerde diyor ki, "Bir müddet (zihnen) Doğu'da yaşadığım için şiirlerimi altın renklerle tezyin etmeyi seviyordum."

[219] Goethe, *Maximen und Reflexionen*'da benzer bir söz söyler: "Derler ki kendini övmek fenadır; mümkündür, fakat yersiz ve haksız azarlamanın nasıl bir koku saldığını halk algılamaz."

[220] Burada "Ball" kelimesiyle kasdedilen Doğu'da çocukların oynadıkları topaçtır. Şair bunu bir mecaz, bir allegori olarak kullanıyor ve burada aşk keyfiyetini îmâ ediyor. Bir topaçın kendini kamçıya teslim etmesi ve kamçılandıkça dönmesi ve yine kamçının veya kamçılayanın önüne gelmesi gibi âşık da kendini tüm cevr-ü cefâsına rağmen mâşuka teslim eder. Goethe bu mecazla ilgili yorumu Hammer'in *Die Die Geschichte der schönen Redekünste Persiens*,s. 26'da okumuştur. Ayrıca Diez, *Kabusnâme*'nin tercümesinin 501'inci sayfasında bu konuda izahat vermektedir.

[221] Tüm ihtimallere göre Freng yahut Frank adı ile Doğu'da genel olarak Avrupalılar kasdediliyordu. (Chardin, *Voyages*, T. 2, s.179)

s. 254 —— Lieb um Liebe, Stund um Stunde • Aşka aşk

[222] Eckermann'ın, *Goethe ile Konuşmalar* adlı kitabında bu mısralarla ilgili şu satırları okuyoruz: "Bu güzel musiki akşamını kapatmak için Frau Eberwein, Goethe'nin isteği üzerine, kocasının *Divan*'dan bestelediği o meşhur şarkılardan bir tanesini söyledi. Bilhassa, *Yusuf'un güzelliği bende olsaydı* parçası Goethe'nin de pek hoşuna gitti. "Eberwein bu parçada o kadar mükemmel ki kendini bile aşıyor." dedi. Sonradan *Yazık ıslak kanatlarına* şarkısını rica etti. Bu şarkı da derin bir heyacan uyandıracak kudretteydi.

Davetliler gittikten sonra Goethe ile biraz daha yalnız kaldım. "Bu gece, dedi, *Divan*'daki bu şarkıların artık benimle bir ilgisi kalmadığını gördüm. Çünkü onlardaki şarklı unsurlar, ihtiraslı olan her şey artık benim iç âlemimde yaşamıyor. Bütün bunlar, yılanın değiştirdiği deri gibi, yol kenarına atılıp kaldı." Bak.: J. S. Eckermann, *Goethe ile Konuşmalar* I, İstanbul 1947, (Çevirenler: Lûtfi Ay – Sadi Baytın), s. 218. Karşılaştırınız: Cevat Memduh, *Goethe, Musiki Hayatı*, İstanbul 1932, Kanaat Kütüphanesi, s.72. Ayrıca: Johann Peter Eckermann, *Gespräche mit Goethe*, Wiesbaden 1955, s. 178-179)

s. 255 —— Hâtem • Hâtem

[223] Hammer Purgstall, Arap edebiyatının zirvesi saydığı Mütenebbî'yi "*Motenebbi, der grösste arabische Dichter. Zum ersten Male ganz übersetzt.*" (Wien: Heubner, 1824) başlığı altında tam olarak Almancaya tercüme etmiş ve bu tercümenin büyük yankı yaratmasını beklemiştir. Ne var ki Hammer beklediği yankıyı bulamamış, bunun yerine Goethe'nin dostu Kosegarten ile tercüme konusunda

münakaşa etmek mecburiyetinde kalmıştır. Hammer, aynı yıllarda yayımladığı 4 ciltlik *Geschichte der Osmanischen Dichtkunst* (Osmanlı Edebiyatı Tarihi) ve *Baki's, des grössten türkischen Lyrikers Diwan*'ı (Bâkî Divânı) tercümesi ile alakalı olarak da böyle bir yankıyı beyhûde beklemiştir. Kosegarten, her ne kadar Hammer'in bu Mütenebbî tercümesi aleyhine yazı yazması için Goethe'yi yönlendirmek istediyse de bunda başarılı olamamıştır. Aksine Goethe hayatı boyunca bu tercümeyi okumamıştır. (bak. Ingeborg H. Solbrig, *Hammer – Purgstall und Goethe*, Bern und Frankfurt 1973, s. 70)

Şehnâme 120.000 mısradan yahut 60.000 beyitten meydana gelmiş bir efsânedir. Bununla ilgili bilgileri Goethe, Wahl'in kaleminden (*Fundgruben des Orients* Bd. 5. s. 109 ve devamından) okumuştur.

Hammer, Mütenebbî hakkında biraz abartarak şöyle der: "Peygamberlik iddiasından dolayı özellikle bu ismi almıştır. Kendisi bizzat şöyle der: 'Ben şiir sanatıyla Peygamberlik mertebesine yükselen ilk şairim.' Eserleriyle, sadece şair ve [Peygamber] olmak istemekle kalmadığını, bizzat bunu başardığını ortaya koymuştur." (*Fundgruben*, Bd. 5. s. 19.,*Vorrede zur Übersetzung Motenebbis*, s. 41, s. 17)

Mädchen • Kız —— s. 256

224 *Cemil ve Botayna* sadakat, sabır ve iffetin temsilcisi âşıklardır. İslâm dünyasında sadakat ve sabır sözkonusu oldukta sürekli bu iki âşık gündeme gelir. Emevî Halifesi Abdulmelik zamanında yaşamışlardır. İlk defa Arap edebiyatında yazılan bu aşk efsanesi daha sonra Fars edebiyatına geçmiştir. Farsça nazmen kaleme alınan *Cemil ve Botayna* efsânesi şöyle anlatılır: Bu âşıkların hikâyesini çok işiten Abdulmelik, Botayna'yı görmeyi çok arzu eder. Bunun üzerine kara kuru bir kadın Botayna olarak huzuruna çıkarılır. Kendisi de iyi bir şair olan Abdulmelik, Botayna'yı görünce hayretler içerisinde şiirle kendisine hitap eder ve Cemil'in bu kadar başka güzel kadının arasında kendisinin hangi güzelliğine vurulduğunu sorar. Ve ilâve eder Abdulmelik: 'Zira senin gibi zayıf ve çelimsiz kadınları biz çirkin diye adlandırıyoruz!' Bu sözlerden pek alınan zeki ve nüktedan Botayna, aynı anda nazmen cevap verir: 'Şu yeryüzündeki insanlar hangi liyakat ve yararını gördüler ki tüm diğerlerinin arasından seni seçtiler? İnsanlar arasında kıymet ve itibara layık olan birisinin, parlaklığını hiçbir lekenin gizleyemeyeceği elmas gibi bir kalbinin olması lazım gelir.' Halife, hiç beklemediği böylesine zeki ve açık yürekli bir cevapla karşılaşınca Botayna'yı pek takdir eder ve bolca hediyelendirerek sevgilisinin yanına gönderir. Goethe bu hikâyeyi D'Herbelot'dan Fransızca olarak okumuştur.

Hâtem • Hâtem —— s. 258

225 Bu şiiri Goethe'nin, sevgilisi Marianne von Willemer'e ithafen yazdığı sanılmışsa da Hans Wahl, 1936 yılında ispat etmiştir ki aslında şiir Hollandalı

15 yaşındaki Betty Strick van Lnschoten adındaki genç bir baron kızına yazılmıştır. Bu kızın babası dram şairi idi ve daha önceleri Goethe'yi ziyaret etmişti. Şimdi ise Goethe, Mannheim kentine uğrayınca kendisini ziyaret etmiş ve burada 15 yaşındaki kızından etkilenmiştir.

Bununla birlikte Goethe, bu mısraları yazmadan önce Hâfız'ın bir gazelinden şu beyti okumuştur:

Um sein Herz zu fangen hast du die Ketten der Locken
Wie ein Band des Herrn um deinen Sklawen geworfen.
(Hafis, *Diwan* II, s. 372)
"Gönlümü avlamak için tebaasının hâkimi olan padişahlar gibi saçlarının zincirini boynuma saldın!" (Gölpınarlı, s. 447)

Wie soll ich mich befrein dann
Von Herzensleid und Gram,
Wenn mich mit jedem Augenblick
Das Haar in Fesseln legt.
(Hafis, *Diwan*, II, s. 238.
"Gönül gamından nasıl azad olabilirim ki her an kulağımda bir sevgilinin siyah saçları halka, her an bir güzele kul oluyorum." (Gölpınarlı, s. 358)

[226] Goethe bu mısraları 30 Eylül sabahı Heidelberg'de yazmış. Marianne von Willemer ile geçirdiği en mutlu günün akabinde. O gün sabah dağları saran tan kızıllığını henüz patlayan bir yanardağa benzetmiş. Aslında bu yanardağın bizzat kendi kalbi olduğu düşünülecek olursa burada şairin nasıl bir metafor kullandığı anlaşılacaktır. Şu da var ki Goethe, *İtalya Seyahati*'ni gerçekleştirdiği tarihlerde, 4 Mayıs 1787 günü, ressam dostu Kniep ile birlikte bir yanardağ patlamasına bizzat şahit olmuş ve akabinde 2 Haziran 1787 tarihinde şu satırları kaleme almıştır:

"Yukarı katın pencerelerinden birinin önündeydik, güneş çoktan batmıştı, akan lavın alevleri iyice kızıllaşmaya ve bunu takibeden duman altın parıltılarıyla yanmaya başlamıştı. Dağ şiddetle isyan halindeydi, üzerini muazzam bir duman bulutu kaplıyordu. Her patlama anında bu bulut parçalanarak pırıldayan mücessem kitleler halini alıyordu. Yukardan başlayarak denize kadar uzanan ateş şeridi ve bunu takibeden kızgın duman, kara, deniz, kayalar ve nebatlar, alacakaranlıkta iyice farkediliyordu.
Ortalığı sihirli bir sükût kaplamıştı. Bütün bunları bir bakışta kavrayabilmek ve dağın arkasından yükselen dolgun ayla büsbütün bir harika şeklinde tamamlanan bu tabloyu seyretmek, insanı hakikaten hayretlere düşürüyor."

[227] Goethe, bu kıtada Hâtem ile kafiye kanunlarını ihlal etmektedir. Ancak şiirde öylesine yumuşak bir tonlama mevcuttur ki Hâtem kelimesine kafiye teşkil edecek sözcük olmamasına rağmen okuyucu bu durumu neredeyse hiç hissetmemektedir.

Goethe, bu mısralarının ateşini de Hâfız'dan almıştır.

Von meines Herzensgluthen steigt
Der Rauch mir in den Kopf,
Wie lang werd' ich wie Aloe
Noch schmelten in der Gluth.
(Hafis, *Diwan* I. s. 90)

"Göğsümün yanışından dumanım her an tepemden çıkıyor. Ödağacı gibi ne vakte kadar ateşte mekân tutacağım ki?" (Gölpınarlı, s. 613)

Mirza Kasım adında bir İranlı şair, (Hammer'in *Die Die Geschichte der schönen Redekünste Persiens*, s. 386'da) şöyle seslenmektedir:

Mit Maal und Wangenbrand der Schönen
Stecke meines Daseins an.
Die Hölle kann mir dann nicht schaden,
Zum zweitenmal brennt Asche nicht.

O güzelin yanağındaki ben ve alev
Varlığıma sirayet etti.
Cehennem bana tesir etmez gayri,
Küller alevlenip yanmaz ikinci kez.

[228] İkbal de buna benzer bir mısra söylemiştir: "Bülbül nedir? Bir avuç kül!"

Suleika • Züleyha —— s. 258

[229] Buradaki argüman, bir taraftan Züleyha Hâtem'i reddettiği takdirde Hâtem' in yanıp kül olacağına; diğer taraftan da ölümsüz ruhun temsilcisi olan Hâtem'in aşk anlayışına istinat etmektedir. Öte yandan Goethe, *Johanna İncil*'indeki "Ruh hayat verir" sözüne telmihte bulunmaktadır. Şunu da ilave edelim ki Goethe, "Müstakbel Divan" bölümünde Züleyha'yı bu anlamda şu cümle ile karakterize etmektedir: "O [Züleyha] ki pek zekîdir, zekânın/ruhun kıymetini bilir; genci olgunlaştırır, yaşlıyı gençleştirir."

Son iki mısra ile ilgili olarak bir hususu daha belirtmekte fayda var. Şöyle ki: Aşağı yukarı bu mısraların yazıldığı günlerde Fransız düşünürü ve filozofu Maine de Biran (ö: 1824), ruhun bir ilca, bir güdü; her şeyi sempatiyle hissederek kucaklamanın ise aşk olduğunu söyler. De Biran felsefesinde esprit-amour (ruh-aşk) anlayışına geniş yer vermiş ve böylece materyalizmden farklı bir düşünce güzergâhı takip etmiştir. Goethe, Maine de Biran'ın bu düşüncele-

rini takdir etmiş, özellikle onun materyalizmden kopmasını Fransız milletinin aslî tabiatına rücu etmesi olarak telakki etmiştir.

s. 259 —— Laß dein süßen Rubinenmund • O tatlı yâkut dudakların

[230] Aşağı yukarı bu mısraların yazıldığı yıllarda Fransız düşünürü Maine de Brian (1824), fevkâlade önemli bir felsefe temellendirdi. Bu felsefenin tezi şöyle: asıl sevk ve hareket veren güç ruhtur; ruh her şeyi hissederek ihata eder. Ruh aşktır, *esprit amour*. Goethe bu Fransız düşünürün materyalizmden çark etmesini memnûniyetle karşılamış, bununla Fransız milletinin gerçek özünü bulacağını söylemiştir.

Goethe'nin bu mısralarına ilham veren Diez'in *Denkw*. II., 236'ıncı sayfasında okuduğu bir gazeldir. Bu gazelin şairi Kanunî Sultan Süleyman zamanında yaşamış *Mir'atü'l-Memalik* (Memleketlerin Aynası) adlı kitabın müellifi Seydî Ali Reis, nâm-ı diğer Kâtibî Rumî'dir. Bir seyahatnâme üslûbunda kaleme alınan *Mir'atü'l-Memalik*, Seydi Ali Reis'in Hindistan'dan Bağdat'a dönüşü esnasında gördüğü yerleri, ziyaret ettiği türbeleri ve bu seyahatte yaşadığı macerâları anlatan hikmet dolu bir kitaptır. H. Friedrich Diez, bu eserin büyük bir kısmını tercüme ederek *Denkwürdigkeiten von Asien*(Asya'dan Kıssadan Hisseler) (Berlin 1815. II, s. 133-267)'da yayınlamıştır.

Goethe'nin sözkonusu mısraına ilham veren gazelin Almanca tercümesi, (*a.g.e.*, s. 236'da) aynen şöyledir:

Es ist Schande, o Mundschenk, den Wein mit den Rubinen des Geliebten streiten zu lassen.-
*Was hat Liebesschmerz anders für Grund als seine Heilung zu suchen.**
*Bedauerst du es nicht, wenn Sew mit dem Lebenswasser streiten soll?***
Was hat Liebesschmerz anders für Grund als seine Heilung zu suchen!
Mögen sie in der Philosophie mit Lokman streiten!
Wie könnten aber meine Sorgen und Nöthen an deiner Gunst und Zorn Wohlgefallen finden?
Meine Kräfte reichen nicht hin, mit Sultanen zu rechten.
Halte nicht Vorlesungen der Liebe, hadere nicht, o Herz mit Frommen!
Weise fallen in Unwissenheit, wenn sie mit Unweisen streiten
Wozu nützt es, mit Sele und Herzen um der Rubinen willen zu zanken?
Es ist aber keine Schande, wenn Mundschenken über den Wein mit Freunden streiten.
Kjatibi! Sollte Nizami den Gedicht lesen: so würde er es nur schicklich finden, dich mit Selman streiten zu sehen.

Birinci beyiti Diez şöyle tercüme etmiş: Ey Sâkî, sevgilinin dudağının lâl'iyle [lâl rengiyle] şarabın kırmızı rengini bahis mevzuu etmek, karşılaştırmak, kavga ettirmek yakışık almaz.
Bengisu ile kaynak suyunu kıyaslamak sana üzüntü vermiyor mu?

Gazelin aslı şöyledir:

Ayb ırur sakî mey itmek lâl-i canan bir lâ bahs
Hiç acı su eylegey mi âb-ı hayvan bir lâ bahs
Derd-û aşknıng buna hikmet düzdü isen tapmagey
Eyleganlar ilm-i hikmet içre lokman bir lâ bahs
Bil kaza birle kaderden akl ile kılsa cedel
Men sağinurmin kılur anka Süleyman bir lâ bahs
Lütf-u kahrıngdan ne bolsa razımın bâl u ve bal
Haddi ırmas bendening kim kıla sultan bir lâ bahs
Der-i aşkı itme zahid birle eydıl güft u gu
Cehl ırur dânâ olanlar kılsa nâdan bir lâ bahs
Can u dil birle n'ola lâling içün kılsam niza'
Ayb imas sâkî şarâ üstında yârân bir lâ bahs
(Kâtibî) görse nızamı intizamı nazmını
Derdi lâyıkdur kılursın sana Süleyman birle bahs

Açıklaması:

Ey saki; sevgilinin dudağıyla içki içmek ayıptır.
Hiç acı su âb-ı hayat ile mukayese edilebilir mi?
Aşkının derdi buna hikmet düzdü ise
İnsanlar mantıkî olarak hekimle bu hususu konuşmasınlar.
Çünkü çaresi yoktur.
Gönül yanlışlıkla alın yazısına karşı koymaya kalksa;
ben Anka kuşunun Hz. Süleyman'la konuşmasını hatırlarım.
Lütuf ve kahrından boyu-bosu ne olsa razıyım.
Benim ne haddime ki o sultan ile konuşayım.
Ey gönül; aşk derdini zahidle dedikodu etme
Bilenlerin haddini bilmezlerle konuşması cahilliktir.
İçten ve gönülden senin la'lin için gürültü yapsam ne olur.
Ey saki; şarab hususunda yâran ile konuşmak ayıp değildir.
Kâtibî nızamı; intizamı; nazmını görse derdi ki:
Hz. Süleyman'la konuşmak sana lâyıktır.

Şark şairleri yâkutu, kızıl dudakların sembolü olarak kullanagelmişlerdir.
(v Hammer, *Die Die Geschichte der schönen Redekünste Persiens*, s. 30.)

Bist du von deiner Geliebten getrennt • Doğu'nun Batı'dan ayrılması —— s. 259

[231] Hâtem ve Züleyha'nın altıncı karşılıklı konuşmalarının sonunda Goethe, çoğu dört mısralık beş küçük şiir daha yazmıştır. Bunlardan birisi Kâtibî Rumî'nin *Mir'âtü'l-Memâlik* adlı eserinden mülhemdir. Amiral Kâtibî Rumî, bu eserini

Hindistan'da Portekizlilere karşı açılan savaştan dönerken, 1553–1556 yılları arasında kaleme almıştır. (Diez, *Denkwürdigkeiten von Asien*, Bd. II, S. 231-232).

Wenn's von Dir bis zur Geliebten soweit sein sollte als vom Orient bis Okcident,
So lauf nur, o Herz! denn für Liebende ist Bagdat nicht weit.

Sevgilinle arandaki mesafe Orient ile Okcident kadar olsa dahi,
Koş, gönül! Âşıka Bağdat uzak değildir (*Aşıka Bağdat sorulmaz* atasözü de buradan mülhem olsa gerektir.).

Diez'in tercüme ettiği yukardaki Almanca beytin *Mir'âtü'l-Memâlik*'teki orijinali şöyledir:

Senden olursa yare eğer buğdu müşrikîn
Sa'yet gönül ki âşıka Bağdat ırak değil.
(*Mir'ât-ül Memâlik*, s. 99)

(Açıklaması: Doğuda bulunmak hasebiyle sevgilinin senden uzak olması düşünülürse de; sen çalış; çünkü aşk uzakları yakın eder; Bağdat yakına gelir.) (*Mir'âtü'l-Memâlik*, s.150.)

s. 259 —— Mag sie sich immer ergänzen • Varsın devamlı kendini tamamlasın

[232] Goethe, bu mısraları Hâfız'ın şu mısralarından ilham alarak yazmıştır:

Von jeher hatt' ich nichts zu thun,
Mit Weltgeschäften,
Dein Angesicht hat mir die Welt,
Geschmückt für meine Augen.
(Hâfız, *Diwan* I, s. 184.)

"Dünya işine hiç iltifatım yoktu. Fakat yüzün dünyayı da, dünya işlerini de bezedi, bana güzel göstermeye başladı.." (Gölpınarlı, s. 91)

s. 261 —— Buch Suleika • Züleyha kitabı

[233] Klasik Şark edebiyatında kıssa-i aşk sabahlara kadar anlatılırdı da bitirilemezdi. Aşk bahsi açıldı mı söz uzadıkça uzar; her hikâye başka bir hikâyeye bağlanırdı. O yüzden Yahya Kemal, *Eski Şiirin Rüzgârıyle* adlı şiir kitabında *Söyler* başlıklı gazelinde aşktan bahisle şöyle der:

Şeb-i yeldâda uzar fecre kadar kıssa-i aşk
Tâ ki Mecnun bitirir nutkunu, Leyla söyler.

Galip, *Hüsn-ü Aşk* adlı eserinde Goethe ile aynı lisanı tekellüm eder:

Mey ver ki bu derd çâresizdir
Deryâ-yı sühan kenâresizdir

An vollen Büschelzweigen • Dopdolu dallar —— s. 261

Bu şiir Heidelberg'te 18. Eylül 1815 yılında yazılmış. O günlerde şair not defterine şu kaydı düşmüş: "Şato. Divan. Öğle. Willemer ailesi geldi. Hanımefendiler geldiler. Evvela köprünün üzerine, sonra Carl kapısına doğru [yürüdük]. Neckar'a doğru yukarı." Bir gün sonra ise şu not düşülür: "Şato üzerinde. Sis." Ve kendi attığı tarihe göre, işte bu sabah şiir yazılmış. Burada Goethe, olgunlaşan kestanelerin şatonun etrafına düşüşünü Heidelberg'de geçirdiği sonbahar günlerinde yazdığı şiirlerle karşılaştırmaktadır. Tıpkı sonbaharda olgunlaşan kestanelerin etrafa düşmesi gibi o günlerde olgunlaştırdığı fikrinin ve hissinin meyveleri de mısra mısra şiire dökülmektedir. Dökülmekte ve sevgilinin kucağına yığılmaktadır.

Peki, burada orijinal olan nedir? Burada hayret edilecek olan, Goethe'nin muhteşem hâfızasıdır. Bir de şairin harikulâde bir zekâ kıvraklığıyla Kur'an'ı bu şiirin arka planına yerleştirmesidir. Şöyle ki, Goethe, Marianne von Willemer ile Heidelberg'teki o şatoda misafir olarak kaldığı günlerde hem aşkının sonbaharını ve hem de sonbaharın son günlerini yaşamaktadır. Zira Goethe'nin bu Marianne ile son buluşmasıdır. İşte bu hazan günlerinde kim bilir hangi duygularla şatonun büyük bahçesinde gezerken, olgunlaşan kestanelerin yere düşünce yeşil kabuklarının çatlayıp ayrıldığını ve içerisinden taze kahverengiyle harikulâde kestanelerin çıktığına şahit olur. Bu manzara onun yaratıcı zekâsı için güzel bir mecaz sunmaktadır. Bununla birlikte şair, Hammer'in *Die Geschichte der schönen Redekünste Persiens,* s. 319'da Molla Câmî'den okuduğu bir şiirin şu mısrasını hatırlar:

Marias Palme ist der Kiel
Dschamis, der, wenn er sich bewegt,
Die frischen Datteln von dem Zweige
In ihrer Freundin Schoss gegossen.

Câmî'nin yazdığı kalem Meryem'in yaslandığı
Hurma ağacı gibidir, onun kaleminin yazması,
Dallarından sevgilinin kucağına hurmalar döken
Hurma ağacının taze meyvelerini andırır.

Molla Câmi'nin bu mısralarında Kur'an'ın 19. Sûresine (Meryem Sûresi) telmih vardır. Hz. Meryem'in hamileliğinin ve Hz. İsa'yı dünyaya getirişinin anlatıldığı bu sûrede şöyle buyurulmaktadır:

"Meryem, ona (İsa'ya) gebe kaldı ve onunla birlikte uzakça tenha bir yere çekildi. (23) *Ve doğum sancısı onu bir hurma ağacının gövdesine dayanmağa sevketti. Meryem: Keşke daha evvel ölseydim de büsbütün unutulup gitseydim, diye yakındı.* (24) *Bunun üzerine hurma ağacının alt yanından bir ses, ona şöyle seslendi: Üzülme! Rabbin senin alt yanında ufak bir dere akıttı;* (25) *Şimdi hurmanın gövdesini kendine doğru silkele, taze hurma dökülsün.* (26) *Sonra da ye, iç: gözün aydın olsun!"*

Hammer, Câmî'nin yukardaki mısralarında Kur'an'ın mezkur Sûresine telmih olduğunu yazar. (Hammer, *Rosenöl*, I. s. 260)

s. 262 —— Suleika • Züleyha

[235] Bu şiirde Goethe, Doğunun bir kültür şehri olan İsfahan ile Heidelberg arasında salınmaktadır. İsfahan pınarları ve fıskiyeleri, uzun su kanalları ve hıyâbanları ile Heidelberg'i andırmaktadır. Heidelberg şehrinin ana giriş kapısının hemen solunda bulunan mermerden, basamaklı olarak inşa edilmiş bir fıskiye şaire, Marianne von Willemer'i hatırlatmaktadır. Çünkü Goethe, Willemer ile bu fıskiyenin bulunduğu bahçede gezmiş ve bir sabah erkenden orada bulunan meşhur bir şatoyu ziyaret etmiştir.

s. 262 —— Hâtem • Hâtem

[236] Şairin Heidelberg'teki son günüdür. 7 Ekim 1815.

s. 263 —— Suleika • Züleyha

[237] Bu şiirle *Divan*'ın şiirlerinin sadece Hâtem'e değil, aynı zamanda Züleyhâ'ya da ait olduğunu görüyoruz. Fakat bunu kimse anlamadı; hiç kimse anlayamadı. İçerisinde kaderin saklandığı ciddiyet ve hakikatin poetik bir oyunu görülebildi ancak.

s. 263 —— Behramgur, sagt man • Kafiyeyi Behramgur bulmuş

[238] İ. Yezdgirt'in oğlu olan Behram, Sasanîlerden bir hükümdar olup milâdın 420. senesinde tahta çıkmış, 20 yıl saltanat sürmüştür. Aşkları ve yaban eşeği avlarıyla ün kazanmış olup, yine bir av esnasında bir yaban eşeğini kovalarken bir çukura düşüp öldüğünden "Behrâm-Gûr" diye anılır. "Gûr" Farsça mezar ve aynı zamanda yaban eşeği demektir. O yüzden Fars edebiyatında gûr kelimesiyle yapılmış sayısız kelime oyunları vardır. Merih'e Behram derler. Merih, Harp Tanrısı olduğundan şairler, Behrâm'ı andılar mı bütün bu münasebetleri ifade eden kelimeler kullanarak "Cemiyet-i elfaz - Söz topluluğa"na riayet ederler.

Fars Edebiyatında Behramgûr'un müstesna bir yeri vardır, çünkü sadece Fars edebiyatının ilk şairi olmakla kalmamış, bilakis aynı zamanda ilk kafiyeli söz, şiir söyleyen olarak, kafiyenin mûcidi olarak tarihe geçmiştir. Anlatılanlara göre buna, esiri ve güzel sevgilisi Dilârâm sebep olmuş. Behramgûr uzaktan bir söz ile seslendiğinde, Dilârâm aynı ses tonu ve kafiye ile cevap verirmiş. Böylece Behramgûr şiirde kafiyeyi bulmuştur. *Behramgûr Menkıbeleri* nâm bir kitabın yanında bir de Behramgûr'un şiirlerinin toplandığı bir kitap mevcuttur. (Hammer, *Die Geschichte der schönen Redekünste Persiens* s. 35)

Goethe, Behramgûr hakkındaki bilgileri Diez'en tercüme ettiği *Buch Kabus*, s. 73; Hammer'in *Fundgruben des Orients*, Cilt 5, s. 86; Hammer, *Die Geschichte der schönen Redekünste Persiens* s. 35, 114; Olearius'un *Saadis Rosenthal* s. 103'ten elde etmiştir.

—— s. 264

[239] Goethe, bu şiirinde Behramgûr ve Dilârâm'ı bahane ederek sevgilisi Marianne von Willemer'e gönderme yapmaktadır. Nasıl ki Dilârâm sevgilisi hükümdar Behramgûr'un sözlerini pür dikkat dinleyerek onlara aynı ses ve kafiye ile cevap vermişse, aynı şekilde Marianne von Willemer de Goethe sayesinde şair olmuştur. Goethe'nin kendisine ithafen yazdığı aşk şiirleri, sadece onda yankısını bulmakla kalmamış, aynı zamanda ondaki şairlik potansiyelinin de açığa çıkmasına sebep olmuştur. Dahası tümden *Doğu Batı Divanı*'nın doğmasına sebep olmasa da *Divan*'ın "Züleyha Kitabı" bölümünün doğmasına ve lirizmine sebep olmuştur. Goethe de bunu itiraf etmektedir:

Und so, Geliebte, warst du mir beschieden,
Des Reims zu finden holden Lustgebrauch,
Daß auch Behramgur ich, den Sassaniden,
Nicht mehr beneiden darf: mir ward es auch.

Bana bu kitabı sen ilham ettin, sen verdin;
Zira tüm kalbimle terennüm ettiğim şey,
Senin lûtufkâr hayatından geri yankılanandır,
Tıpkı bakışa bakış, kafiyeye kafiye gibi.

Goethe, Behramgûr ile Dilârâm arasındaki ilişkinin ruhundan kafiyenin doğuşunu *Faust*'ta da mevzubahis etmektedir. Ruhun dili lisandır. Ruh kendi hallerini ancak lisan marifetiyle açar. Sözlerin birbiriyle irtibatı, insicamı ve müzikalitesi ruhun halleriyle yekâhenk olması durumunda ruhun görüntüsü oluşmuş olur. Behramgûr ile Dilârâm arasındaki âhenk, Goethe ile Marianne von Willemer arasında da teşekkül etmiştir. Aynı ilişkiyi Goethe, Faust ile Helena arasında da gerçekleştirmiştir ki mevzubahis konuşmada Behramgûr ile Dilâram'a gizli bir îmâ vardır. Ve işte Helena, Faust'tan söz ve kafiye öğrenmeğe çalışmaktadır:

Ben nasıl böyle güzel konuşabilirim?

Faust:
Pek kolay, yalnız sözler gönülden gelmeli.
Ve eğer insanın kalbi hasretle dolarsa
Etrafına bakar ve sorar:

Helena:
Kim benimle beraber hasretini teskin edecek?

Faust:
Aklımız ne maziye, ne istikbale bakıyor
Yalnız şimdiki hal —

Helena:
Bizim saadetimizdir.

Faust:
O bizim hazinemiz, enbüyük kazancımız.
O bize vedia.
Bunu kim temin edecek?

Helena:
Benim elim.

Son olarak Goethe'nin yukardaki şiirinin son kıtasına döndüğümüzde, *Doğu Batı Divanı*'nın dilinin ihtişamı, tarz ve âhengi hakkında şunu şöylemek lâzım gelir. Goethe burada sözü öylesine kıvamında söylemektedir ki şiire hâkim ses ve kafiye âdeta maddî bir ses gibi kopup ayrılmakta ve mânâ kubbeleşmektedir.

Nun tön es fort zu dir, auch aus der Ferne,
Das Wort erreicht, und schwände Ton und Schall:
Ist's nicht der Mantel noch gesäter Sterne?
Ist's nicht der Liebe hochverklärtes All?

Şimdi yankılansın sana doğru, tâ uzaklardan,
Söz erişir, ses ve yankı kaybolur gider:
Hâlâ gökyüzü yıldızlar serpilmiş bir manto değil midir?
Aşk büsbütün arınmış bir kâinat değil midir?

Evet, bu şekilde dünyaya erişen bu mısralar, sonsuz gökkubbenin derinliklerinden ışığını gönderen yıldızlar gibi mânâ âlemimizi aydınlatmaya devam edeceklerdir. Keza *Doğu Batı Divanı*'nda yıldızlara çok yüksek bir mânâ atfedilmektedir. Her zaman yıldızlar mistik bir dünyaya yükselişi mümkün kılarlar. Burada da yıldızlar küllî varlığın azametini, ihtişamını ve ilâhî irâdenin tecellisini yansıtmaktadırlar. Şair ne kadar haklı söylemiştir; Allah aşktır; aşk, gökyüzü mantosuna serpilmiş yıldızlar olarak âlemi ışıklandırmaktadır; zira "Aşk büsbütün arınmış bir kâinat değil midir?"

s. 264 —— Deinem Blick mich zu bequemen • Bakışının arzusunu yerine getirmek

[240] "Bakışının arzusunu yerine getirmek"ten murad edilen manayı anlamak için, 24 Eylül 1815 tarihli "Yeniden Buluşma" başlıklı şiiri okumak lâzım gelir. Orada –Marianne'nin Heidelberg'e geri dönmesinin etkisi altında tam bir zafer havasıyla şöyle denmektedir:

Bundan sonra Allah'ın yaratmaya ihtiyacı yoktur,
Bundan böyle O'nun dünyasını bizler yaratırız.

Şimdi seyahatin vuku bulduğu gün, yani sevgiliden ayrılığın nihâi olarak gerçekleştiği gün ise şikâyetlerle dolu yukarıdaki şiir yazılmıştır.

"Ağlamak", son kelimesidir onun. Marianne'nin eve dönerken Doğu rüzgârına ithafen aynı saatlerde yazdığı şiirde de şöyle deniyor:

Blumen, Augen, Wald und Hügel
Stehen bei deinem Hauch in Tränen.

Çiçekler, gözler, orman ve tepeler
Senin soluğunla gözyaşı içindeler.

Suleika • Züleyha —— s. 264

241 "Ostwind" ile Goethe'nin burada kasteddiği "seher yeli"dir. Doğu şiirinde seher yeli kadîm zamanlardan beri kullanılagelmiştir. Doğu şiirinde seher yelinin esmesi bir beklentinin karşılanması, bir hasretin son bulması ve sevgililerin muradına ermelerine işaret etmektedir. Bu şundan kaynaklanmaktadır, çünkü seher yelinin sevgilinin etrafında esmesi ondan bir kokunun havada bulunması, bir haberin etrafta olması şeklinde anlaşılmak lazım gelir. O yüzden şairler seher yeline sık sık sevgiliden bir haberin olup olmadığını sorarlar. Şeyh Sadî, sevgilinin eşiğindeki toz üzerinden esen seher yeli cennetten gelmiş gibidir der.

Hammer'in tercüme ettiği Mütenebbî (*Motanebbi*, s. 10) bir şiirinde der ki:

Und er würde beinahe verfallen in gänzlichen Wahnsinn,
Wenn ein Düftchen von Dir ihm nicht gewährte der Ost.

Neredeyse tümden çıldıracaktı,
Seher yeli senden bir koku getirmeseydi.

Hammer, (*Die Geschichte der schönen Redekünste Persiens*, s.368'de) Gazi Alay (ö. 1529) adında bir İran şairinden sadece iki beyit tercüme etmiştir. Bunlardan birisi şöyledir:

Mit dem Morgenlicht bringt fröhliche Kunde der Ostwind,
Dass der Trennung Nacht endlich vorüber nun sei.

Sabah ışıklarıyla seher yeli, o müjdeli haberi getirdi,
Ki nihayet son buldu ayrılık gecesi.

Hammer, *Die Geschichte der schönen Redekünste Persiens* adlı eserinin birçok yerinde (mesela: s. 132. s. 272. s. 291.) seher yelinden bahseder. Bu eserinde o, Mevlâna Celâleddin Rumî'den şu beyti almıştır (s. 186):

Bei Tebrisi ist mein Herz,
Ostwind! grüss ihn unverweilt.

Gönlüm Şems-i Tebrizî'nin yanındadır,
Ey seher yeli, selâm götür ona gecikmeden.

Hâfız da *Divan*'ında pek çok kez seher yelinden söz eder. Ondan bir örnek vermek gerekirse, şu beytini alabiliriz:

"Seher yeli, bahçede güle dadılık etmeye başlayınca gülü, gelin bezeyen kadın gibi bezedi. Elinde gölgeden güneşe gidecek kadar bir aman varsa durma, hemen bir güneş yüzlü dilberle bir gül gölgesi ara!" (Gölpınarlı, s. 548)

Freudige Kunde mein Herz, weil wieder der Ostwind zurückkömmt.
(Hafis, *Diwan*, I, s.267)

Müjdeler olsun, ey kalbim, seher yeli yine geri geliyor.
Der Ostwind hat gestern mir Kunde gebracht
(Hafis, *Diwan* I, s. 267)

Seher yeli dün o müjdeli haberi getirdi.

Bütün bu örneklerden sonra şu tespiti yapmamız gerekiyor: *Doğu Batı Divanı*'ndaki Ostwind (Doğu Rüzgârı, Seher Yeli) ve Westwind (Batı Rüzgârı)iki meşhur şiir de Marianne von Willemer'in kalemindendir.

Willemer bu şiirleri, 23 Eylül tarihinde Frankfurt'tan Heidelberg'e seyahati esnasında paytonda yazmıştır. O yüzden insan bu şiirleri okurken âdeta hareket halindeki bir paytondan güzel manzaraları seyreder gibi olur. Goethe'nin şiirleri daha çok tecrübeye, bilgiye, eğitime yöneliktir. Buna mukabil Willemer'in şiirleri, doğrudan doğruya hissin ve seven bir kalbin titrek itiraflarıdır.

s. 265 ——

[242] Bu şiir Marianne von Willemer'in yazdığı bir şiirdir. Goethe, bu şiirin beşinci kıtasında "Freunde und Betrübte" ifadesinin geçtiği mısrayı değiştirmiştir. Aslında Marianne'nin yazdığı şekliyle mısra daha güzeldir. Marianne bu mısrayı "Frohe und Betrübte" (Memnun ve üzgün, gayri memnun) olarak yazmıştı. Goethe'nin tercih ettiği "Freunde und Betrübte" (Dostlar ve Üzgünler) bir tezat teşkil etmezler. Buna karşılık Marianne'nin mısrası, "Frohe und Betrübte" (Memnun ve üzgün, gayri memnun) formuyla tezatlı bir ifâdedir. Daha sonraları Marianne bununla ilgili olarak, "Goethe'nin değiştirdiği nihayet bir tek kıtadır; ve gerçekten ben bunu neden değiştirdiğini de anlamış değilim. Benim yazdığım şekliyle mısra daha güzel." diye yazar.

s. 266 —— Hochbild • Yüce sembol

[243] "Güneş geliyor! Muhteşem bir görüntü" başlıklı şiirde sevgili ay idi. Şimdi ise sevgili bir tanrıçadır, gökkuşağıdır. Fezâyı zaferle dolanan tanrının gözü, bakışı sevgiye takılır. Böylece şiir üç boyut kazanmış olur. Ön planda mitolojik bir mana gizlenir: Güneş tanrısı beyhude tanrıçayı avlamağa çalışır, çünkü bu mütemadiyen ondan uzaklaşır. Bu mitolojik olayın ardında da şeffaf olarak tabiî bilim görüşü saklanır. Şöyle ki Güneş ışınları yağmur damlalarını delip geçer ve bu şekilde de gök kuşağı oluşur. Ve nihayet şairin sevgilisine, yani Marianne'ye telmih vardır. Tanrıçanın gözyaşları ıstırap doludur ve bu gözyaş-

ları sevgilinin sûretini yansıtan şarkılara dönüşmüştür; yağmur damlalarının incilere dönüşmesi gibi.

Nachklang • Yankı —— **s. 266**

[244] Burada tüm mitoloji ve şairâne gizlemeler bir kenara bırakılmıştır. İnsan gönül ihtiyaçları ve müşkülâtlarıyla tamamen baş başa bırakılmış durumdadır. Önceki şiirdeki masmavi güneşli gökyüzünün ve gök kuşağının yerini gri bir satıh alır. Gündüz, geceye dönüşür; hem de nasıl bir geceye! Biraz önce gökyüzünde seyreden Helios için güneş yegâne sevgilidir, bütün ışık ve sıcaklık ondan gelir.

Fosfor ışık saçar, ışık getirir; seher yıldızıdır. Mum, "Selige Sehnsucht" başlıklı şiiri hatırlatır. Ayyüzlü, Hâfız'ın şiirlerindeki sevgilidir yahut sâkidir. Marianne' nin batı rüzgârına yöneltilen vedâ mısraları, Goethe'ye göre aynı tarihte ve seyahat arabasında yazılmıştır: "Heidelberg'ten dönüş, Ekim 1815." Bu şiir Gothe ile sevgilisi Marianne'nin vedalaşıp ayrılmalarından sonra kaleme alınmıştır. Bu itibarla bu ayrılıştan dolayı yaşanan duygusal anları ve acıları konu edinir. Dökülen her gözyaşı damlası bir ayna gibi sevgilinin sûretini yansıtır.

Suleika • Züleyha —— **s. 266**

[245] Doğulu şairler ya haber sormak yahut da haber göndermek üzere sık sık ılık seher yelini çağırırlar. Ve zaman zaman seher yeli şöyle konuşarak gelir: Meyveler benimle olgunlaşır, çiçekler benim marifetimle açar, dereler benim esintimle çağlar, ağaçlar benim esintimle çiçeklenir ve sevgililerin sırlarını ben taşırırm, müjdeli haberleri ben getiririm.

—— **s. 267**

[246] Bu şiiri Goethe "Allah ve Dünya" başlığı altında toplu şiirleri arasına almıştır. Bu şiirde söz konusu edilen fikir, Doğu'da Müslüman şairler arasında çok eskiden beri kabul görmüş, işlenmiş ve pek düşünülmüş bir yaratıcı prensiptir. Diez'in *Denkwürdigkeiten von Asien* II, s. 83'de vurguladığı üzere Câmî, "Yusuf ve Züleyha" adlı eserinde dünyanın ve beşerî şeylerin yaratılmasında aşkı yaratıcı bir prensip olarak kullanmıştır. Ne var ki Câmî'den çok daha önceleri, onun ve tüm tasavvuf şairlerinin üstadı Mevlâna Celâleddin Rumî, aşkı evrensel bir yaratıcı prensip, dinamik bir düstûr olarak öğretmiş ve eserlerinde bıkmadan usanmadan hep bu konuyu işlemiştir. Kadîm Yunan filozofu ve şairi Empedokles de mevcûdatın sevgi ve düşmanlık çarkında dokunduğunu terennüm etmiştir. Ona göre cansız varlıklar da dâhil olmak üzere tüm varlıklarda faal bir ruh vardır; elementlerde bir dostluk (aşk) ve bir de düşmanlık (kavga) denebilecek iki prensip vardır ki bunlar birbiriyle devamlı kavga halindedir. Bunlardan birisi (aşk) yaratmaya, üretmeye yönelik çalışırken, diğeri (kavga) ebedî çözmeğe, yıkmağa ve yoketmeğe müteveccih hareket eder. Goethe de bu

fikri, başta *Faust* olmak üzere, tüm eserlerinde yaratıcı, inşa edici, dinamik bir prebsip olarak kullanmıştır.

Bu bağlamda Goethe, melodi ve karşı melodiyi konu olarak birbiri ardı sıra vermeyip, bilakis birbiri üzerine inşa etmek maharetini göstermiştir. Devamlı sevgililer birbirlerinden ayrılır ve hep yeni baştan bir daha buluşur ve birleşir. Sürekli yeniden buluşma kutlanır. Bu kutlamalar "Vuslat" şiirinde doruğa ulaşır; "Vuslat" şiiriyle bu birleşme metafizik bir hüviyet kazanır. *Faust* ile *Divan*'ın ortaya çıkış bakımından bazı ortak yönleri vardır. *Faust*'un başlangıcında insan soyunun başından beri merak ettiği kadim soruya cevap aranır. Bu kadim soru metafiziğe dairdir: Allah'ın mevcûdiyetinden bahsedilebilir mi, yaratılışın bir mânâsı var mıdır ve insanın bu âlemdeki yeri nedir? Ancak hiç hesapta olmayan aşk, zamanla şairin tüm hayatını doldurur, onu bir anafor gibi kendine çeker. Aşk, dünyaya dair bütün soruların anahtarı olur: "Ebedî kadınlıktır bizi göklere çeken"; evet, son söz budur, böyle bir "subsum corsa" (teşvik edici sesleniş) şairi yüceltir ve tüm varlık kaygılarının ötesine yükseltir.

Peki, *Divan* nasıl bir tecrübenin neticesinde doğmuştur? O sadece savaşın ve şiddetin sebep olduğu bir karmaşadan, bir ruh fakirleşmesinden kaçış mıdır? *Divan* bunalan, daralan bir ruhun doğuya, yeni bir dünyaya sığınmasından mı ibarettir? Hiç şüphesiz böyle düşünmek, şairin evrensel tefekkür mihrakından uzaklaşmak, onu anlamamak demektir. Ama şairi Doğu'da cezbeden nedir? Doğu şiirinin dinî muhtevası mı? Görünen o ki şair, Tanrı'nın varlığını felsefî delillerle ispat etmeyi bir maharet sayan çağının hâkim düşüncesinden burada ayrılmaktadır. Bilinemez mutlak bir varlık, metafizik ve Tanrı mevzubahis oldukta Goethe, tüm felsefî bilgi teorilerini ve soyut spekülasyonları bir kenara koyar.

All unser redlichtes Bemühen
Glückt nur im unbewussten Momente,
Wie möchte denn die Rose blühen,
Wenn sie der Sone Herrlichkeit erkennt!

Tüm samimî gayretlerimiz için
Başarı gayri şuurî bir anda gelir.
Gülün açması olur muydu mümkün
Güneşin ihtişamını bilseydi bir gün!

Şarkta içinden çıkılmayan meselelerle ilgili olarak sığınılan bir düstûr vardır: *bilâ keyf*, yani inan, iman et, sebebini sorma. Anlaşılan o ki Goethe de bu düstûru keşfetmiş ve varlık problemleriyle cebelleşmek, çetin metafizik spekülasyonlara itibar etmek yerine bu hayat düstûrunu dindarane bir üslupla varoluş neş'esi olarak kullanmayı yeğlemiştir.

Wiederfinden • Vuslat —— s. 267

[247] Hâfız da bir gazelinde şöyle demektedir:

Aus ist die Flucht, die Nacht der Trennung!
Ich los'te, und die Sterne sprachen: Nun ist's zu Ende.
(Hafis, *Diwan* I, s. 318)

"Hicran gündüzüyle sevgilinin ayrılık gecesi sona erdi. Fala baktım, yıldız muvafık düştü; iş sona vardı." (Gölpınarlı, s. 196)

—— s. 268

[248] Goethe'nin bu mısraları *Eski Ahit*'teki Yaratılış Kitabı bölümüne istinat etmektedir. Bu bölümde şöyle denmektedir: *"Tanrı, 'Işık olsun' diye buyurdu ve ışık oldu. Tanrı ışığın iyi olduğunu gördü ve onu karanlıktan ayırdı. Işığa 'Gündüz', karanlığa 'Gece' adını verdi. Akşam oldu, sabah oldu ve ilk gün oluştu."*

[249] Ovid, *Liebeskunst* (Aşk Sanatı) başlıklı kitabında (2, s. 470) der ki: "Und seine Teile schied in die Leere des Chaos" (Ve onun parçaları ayrılıp kaosun boşluğuna gittiler).

[250] Goethe'nin bu mısralarla verdiği yaratılıştan sonraki durum, aslında *Eski Ahit*'teki yaratılıştan önceki durumdur, zira orada şöyle denmektedir: *"Yer boştu, yeryüzü şekilleri yoktu; engin karanlıklarla kaplıydı. Tanrı'nın Ruhu suların üzerinde dalgalanıyordu."* (Yaratılış, 1, 2)

[251] Muhammed İkbal, *Bal-ı Cibril* adlı eserinde bu anlamda şöyle diyor:

Daha kâinat mükemmel değildir,
Zira devamlı "*kun feyekun*" sesi gelir.

[252] *Doğu Batı Divanı*'nın ana gövdesini renk ve motifleri dinden kaynaklanan, dinî muhtevalı şiirler oluşturur. Bu şiirlerden bazılarında şiirin temâyülü dünyevî olan lehine gelişmez, bilakis aşk, *Faust*'ta olduğu üzere, metafiziğe yükseltilir. "Vuslat" bu şiirlerden birisidir. Daha şiirin başında "yıldızların yıldızı" hitabıyla dünyevî alandan çoktan uzaklaşılmış ve gökyüzü şiirin temâşâ alanı haline gelmiştir. Bir metafor olarak gökyüzü özellikle teolojinin ilgi alanıdır ve burada Tanrı kendiyle baş başadır.

Dünya en ıssız ve en derin yerinde
Uyurken Tanrı'nın ebedî sînesinde
Emretti, hazırladı o ilk ânı
Yüce bir yaratma arzusu ile,
"Ol!" emrini verdi.
Acı bir ah yankılandı o anda!
Âlem kudret ve ihtişamla
Varoldu gerçekleşerek bir anda.

Burada anlatılan, âlemin yaratılış hikâyesidir. Şiirde ister Plotin'in, isterse Platon'un yaratılış hakkındaki görüşlerini andıran fikirler bulunsun, Goethe'nin şiirleştirdiği yaratılış mitolojisi, her şeyden önce Kur'an'da zikredilen ve "Ol!" emriyle yaratılan âlemdir. Yoktan var edilen bu âlem, şiirde de ifâde edildiği üzere, idee olarak Tanrı'nın sînesinde mevcuttu. Bu mânâda mutlak bir yokluk söz konusu değildir. Allah'da idee halinde mevcut olan bu âlem "ol!" emriyle sudûr ederek varlık sahnesine çıkar. Kendi güzelliğinin görülmesini isteyen Allah, "ol!" emriyle âleme vücût verir. Muhammed İkbal'in fevkalâde isabetli bir mecâzıyla söyleyecek olursak, "O, kendi nazının şehidi" olur. Böylece âlem yartılır, varolur, gerçek olur, tüm mevcûdat acı ve ayrılığı tadar.

Goethe gençlik yıllarında da âlemin oluşumunu benzeri bir şekilde tasavvur etmiştir. Şair, o zamanlar *Şiir ve Hakikat* adlı eserinin 8. bölümünün sonlarına doğru teslis inancına göre dünyanın yaratılışını anlatıyor ve şu görüşlere yer veriyor:

"Ben kendisini ezelden beri bizzat vücuda getiren, bir Tanrı tasavvur etmek istiyordum; fakat meydana getirme denilince insanın aklına hemen bir çoğalma geleceği için, bu Tanrı'dan ister istemez derhal ikinci bir varlık belirmişti ki, bunu da biz "Oğul" adıyla tanıyoruz. Ondan sonra bu iki varlık meydana getirme işine devam etmek zorunda bulunduklarından, bunlar da gene bizzat üçüncü bir varlık halinde belirmişlerdi ki, bu da aynı şekilde vücut bulduğu için, üçü birden aynı derecede canlı ve ebedî bir varlık teşkil ediyordu. Fakat bununla tanrılığın kadrosu tamamlanmıştı ve onlar artık kendilerine tamamı tamamına benzeyen başka bir varlık yaratamazlardı. Ancak, meydana getirme faaliyeti durmadan devam ettiği için, bunun üzerine bu sefer içinde bir karşı koyma duygusu besleyen ve gene tıpkı kendileri gibi hiçbir kayda tâbi olmamakla beraber, aynı zamanda da hem kendi birliklerine bağlı, hem de yetkileri kendileri tarafından sınırlandırılmış bulunacak olan, dördüncü bir varlık yaratmışlardı. İşte bu, artık bütün yaratma kudreti kendisine geçerek, bundan sonraki varlıkların hepsi kendisinden çıkacak olan, Lucifer'di. Bu da, hepsi tıpkı kendisine benziyen, hiçbir kayda tâbi olmayan, fakat kendi varlığına bağlı ve yetkileri kendisi tarafından sınırlandırılmış olan, bütün melekleri yaratmak suretiyle, sonsuz faaliyetini hemen ispat etmişti. Fakat etrafını saran bu ihtişamın içinde, o yüksek ana kaynağını unutarak, bunu bizzat kendisinde bulabileceğini sanmış, bunun üzerine de, bize tanrılığın fikir ve maksatlarına uymuyormuş gibi görünen ne varsa, hepsi bu ilk nankörlükten fışkırmıştı. Ondan sonra o ne kadar kendi benliği içinde toplandıysa, gerek kendisi gerekse ana kaynaklarına doğru yükselmenin tatlı duygusundan mahrum ettiği bütün o ruhlar için, bu o kadar fena olmuştu. İşte böylece, bize meleklerin ayrılması şeklinde gösterilen şey vukubulmuştu. Bunların bir kısmı Lucifer'le birlikte bir araya toplanmış, diğer bir kısmı da tekrar onun ana kaynağına doğru dönmüştü. Bütün yaratıkların böyle hep bir araya toplanmasından –zira bunların hepsi Lucifer'den çıkmıştı ve ona uymak zorundaydı- bizim madde şeklin-

de gördüğümüz, hep ağır, sert ve karanlık olarak tasavvur ettiğimiz, fakat doğrudan doğruya Tanrı'dan değilse bile gene onun zürriyetinden gelen ve bu bakımdan babaları ile ataları gibi her şeye kadir ve ebedî olan, bütün o varlıklar doğmuştu. Lâkin –eğer ona böyle dememiz caizse- bütün kötülük, sadece Lucifer'in o tek taraflı hareketinden doğduğu için, bu yaratıklar pek tabiî olarak en iyi bir şeyden mahrum bulunuyordu; çünkü bunlar, bir araya toplanma sayesinde kazanılan şeylerin hepsine malik oldukları halde, ancak yayılma sayesinde meydana getirilebilen şeylerin de hepsi onlarda eksikti; böylece bütün yaratıklar, bir araya toplanmalarının hep devam etmesi yüzünden, birbirlerini kemirip, babaları Lucifer'le birlikte kendilerini yok ederek, tanrılıkla aynı derecede ebedî olmak hususundaki bütün emellerini kaybedebilirlerdi. Bu hale Elohim'ler bir müddet seyirci kalmışlardı ve bu sırada, ya ortalığın temizleneceği ve kendilerine yeni bir yaratma için yer açılacağı o ebedî devirleri beklemek veyahut da hemen işe karışarak, o sonsuz kudretiyle mevcut yaratıkların yardımına koşmak hususlarından birini seçmek, onların elindeydi. Nihayet onlar ikinci şıkkı tercih ederek, Lucifer'in o hareketinin sonucu olan bütün eksiklikleri, sadece iradeleriyle, bir an içinde tamamlayıvermişlerdi. Sonsuz varlığa yayılma ve kendilerine karşı kımıldanma kabiliyetini bahşetmişlerdi; hayatın kan damarları yeniden tamir edilmişti ve bizzat Lucifer bu tesirden kurtulamamıştı. İşte bu, bizim ışık diye tanıdığımız şeyin belirdiği ve yaradılış adıyla anlatmaya çalıştığımız olayın başladığı devredir. Bu iş, Elohim'lerin hiç durmadan tesirini göstermekte devam eden yaşatıcı kudretleri sayesinde o kadar çok dal budak saldığı halde, gene tanrılıkla olan o eski bağı kurabilecek kadar becerikli bir varlığın eksikliği duyulduğundan, bunun üzerine, her bakımdan Tanrı'ya benziyen, hattâ onun bir eşi olan, fakat aynı zamanda hem hiçbir kayda tâbi bulunmaması, hem de yetkilerinin sınırlandırılmış olması bakımından Lucifer'in durumunda bulunan, insan meydana getirilmişti; bu tezat onun varlığının bütün safhalarında kendisini göstereceği gibi, mükemmel bir şuurla kesin bir irade de, karşılaşacağı bütün hallerde ona arkadaşlık edeceğinden, onun aynı zamanda hem en mükemmel hem de en kusurlu ve hem en bahtiyar, hem de en bedbaht yaratık olması gerektiği, önceden tasarlanmıştı. Çok geçmeden bu da tamamiyle Lucifer'in rolünü oynamıştı. İyilik yapandan yüz çevirme, nankörlüğün esasını teşkil ediyordu ve böylece, bütün yaratılış ana kaynaktan ayrılışla tekrar ona dönüşten başka bir şey olmadığı ve olamayacağı halde, o ayrılma ikinci defa olarak pek belirli bir şekilde vukubulmuştu.

Bu nazariyede, ayrılmanın yalnız ezelden beri gerçekleşmiş bulunduğu farz edilmekle kalmayarak, aynı zamanda da ebediyete kadar devamının zaruri ve hattâ, yaradılışın ve varlığın bütün devirlerinde hep yenilenmesinin gerekli sayıldığı, kolayca görülür. Bu düşünceye göre tanrılığın, daha önceden kendisi için bir kılıf olarak hazırlanmış bulunduğu insan şeklini kabul ederek, bu benzemeyle sevinçlerini artırmak ve acılarını hafifletmek üzere, kısa bir müd-

det onun alın yazılarını paylaşmasından daha tabiî bir şey olamaz. Bütün dinlerin ve felsefelerin tarihi bize, insanlar için elzem olan bu büyük gerçeğin, muhtelif uluslar tarafından değişik zamanlarda türlü türlü şekillerde, hattâ garip masallar ve resimlerle onların o dar kafalarının alabileceği bir tarzda öğretilmiş bulunduğunu gösteriyor; yeter ki bütün bunlardan hiç olmazsa, bizi alçaltıyor ve eziyormuş gibi görünen, böyle olmakla beraber gene bize yükselmek ve Tanrı'nın maksatlarını yerine getirmek fırsatını veren, hattâ bunu bize bir ödev yapan bir durumda bulunduğumuz ve bir yandan ister istemez benliğimizin içine çekilerek kendi yağımızla kavrulurken, öte yandan da benliğimizin dışına çıkarak, nabızlarımız muntazam attığı halde, kendimizi kaybetmekten geri kalmadığımız, anlaşılabilsin." (Goethe, *Şiir ve Hakikat*, III, s. 201-205)

Burada teolojik olarak ifâde edilen yaratılış, *Divan*'da tabiatın bir vak'ası olarak görülür. Meister Eckhart'ın Tanrı'yı "karanlık ışık" olarak anlamasının sebepleri burada saklıdır. Çünkü yaratılışın tezatları, Tanrı'nın kucağında kadim sırlarıyla sukûn halindeydi. Goethe'nin anlayışına göre kosmogonide dünyayı yeniden dengeye getiren güç, meleklerin, Elohim'lerin gücüdür: "Sonsuz varlığa yayılma ve kendilerine karşı kımıldanma kabiliyetini bahşetmişlerdi; hayatın kan damarları yeniden tamir edilmişti ve bizzat Lucifer bu tesirden kurtulamamıştı. İşte bu, bizim ışık diye tanıdığımız şeyin belirdiği ve yaradılış adıyla anlatmaya çalıştığımız olayın başladığı devredir." Işık geceyi aşan, yok eden güçtür. Goethe'ye göre renkler karanlığın arka planında oluşur; şimdiye kadar hiç kimse ışığı görmemiştir, görünen sadece renklerdir. Hattâ alevde bile görünen ışık değil, ışığın sarı, kırmızı veya mavi renkleridir. Dünyayı mükemmel bir gözle gören Goethe, gözün ışıktan olduğunu söyler:

> Olmasaydı gözlerimiz ışıktan
> Göremezdik hiçbir vakit güneşi,
> Bizi hayran bırakmazdı ilâhî olan her şey,
> Olmasaydı içimizde Rabb'in kendi kudreti.

"Ancak aynı olan tarafından aynısı tanınır; işte bu şekilde ışık gözde kendisinin aynısı olan bir organ vücuda getirdi." diye yazar "Renkler Teorisinin Taslağı"nın girişinde. Genç Schopenhauer da, dünya ve bununla birlikte ışık gerçek değildir, tam aksine onlar ancak ve yalnız hislerimizde mevcuttur, dünya tasavvur olarak vardır derken Goethe ile aynı yere gelir. Ne var ki Goethe, "Nasıl", diye itiraz eder, "siz ışığı gördüğünüz için mi ışık mevcut olmuş olacak? Hayır! Işık sizi görmeseydi, siz varolmayacaktınız." Yani ışık her şeyi var eden, yaratan güçtür. Yukardaki dötlükte ifâde edildiği üzere, gözü yaratan ışıktır; bundan sonra da göz, bakış; bakış ise his oluverir.

Yaratılış sürecinden bir renk cümbüşü doğar. Doğan günün şafağında "şafak al al kanatlarıyla", teşekkül eden güne ve oluşan hayata pırıl pırıl renkler taşır. Goethe'nin şiirindeki "şafak al al kanatlarıyla" ifadesi, Jakop Böhme'nin mistik bir vecd ve ilhamla 1612 yılında *Aurora oder die Morgenröte im Aufgang* i-

simli eserinin bir yankısıdır. Böhme'nin bu eseri sade Goethe'yi değil, aynı zaman Novalis'i ve ressam Philipp Otto Runge'yi de etkilemiştir. Runge, 1803 yılında günün dört rengi başlığı altında bir grup resim çizmiş; bunların arasındaki "Sabah tablosu" fevkalâde önemlidir. Runge bu başlık altında çizdiği resim taslaklarını Goethe'ye göndermiş ve bunun üzerine Goethe, Runge'yi davet ederek odalarından birine bu pek beğendiği tabloları yaptırmıştır.

Goethe'nin bu şiirindeki renkler, aynı anda seslere dönüşür; ışık "Yankılayan renk oyunları" oluverir:

> Her şey uzaklaştı gitti uzaklara
> Sessiz, uçsuz bucaksız mekânlara,
> Ne hasret, ne de bir ses sessizlikte.

Goethe gibi ressam Runge de renklerde dünyanın yaratılışını görmüştür. Bu yüzden Runge, günün dört zamanında yaratılışın bu renk cümbüşünü tuvale aktarmak istemiş, ancak buna ömrü vefâ etmemiştir. Yalnız "Sabah Tablosu"nu 1809 yılında Hamburg'ta tamamlayabilmiştir. Runge, Goethe'nin "Vuslat" başlıklı şiirinden ilham alarak yaptığı bu "Sabah Tablosu"nda dünyanın oluşumunu renklerde hissetmiş ve bir aşk metafiziği keşfetmiştir. Bu metafizikte renkler bir sembol olarak kullanılmıştır. Işık, beyaz renk veya karanlık birer renk değil birer sembol olarak algılanmıştır. Işık iyinin, iyiliğin; karanlık ise kötülüğün sembolü olarak tabloya yansımıştır. Sabah Tablosu aynı zamanda Allah'la insanlık arasındaki aşkın tablosudur.

Kozmik hareket Goethe'ye göre, ilâhî karakterlidir. İnsan da bu harekete şuurlu olarak bağlıdır. Binaenaleyh, gelişme ve oluşma, her sâhada, hudutlar ve ufuklar aşma süreci, insanın dünyasına ve hayatına dâhil esaslı bir karakteristiktir. Ve bu, ilâhidir. İnsan bu ilâhî kozmik hareketle birlikte ve iç içe hareket ve oluşum halindedir. İnsanın bu sitüasyonunu ve misyonunu Goethe, şu mısralarla terennüm etmiştir:

> *So schaffe ich am sausenden Webstuhl der Zeit*
> *Und wirke der Gottheit lebendiges Kleid.*
>
> İşte böylece zamanın gürültülü tezgâhında çalışır
> Ulûhiyete canlı libaslar dokurum.

Görülüyor ki Goethe zamanı, baş döndürücü bir hızla işleyen bir dokuma tezgâhına benzetiyor. Ve insan da, bütün hayatı boyunca, çalışarak bu tezgâhla ve bu tezgâhta eserlerini vücuda getiriyor. Fakat bu tezgâh, alelâde, maddî bir hareketi temsil eden bir şey değildir. Çünkü, şair ikinci mısrada, bunun, ilâhî bir şey olduğunu belirtiyor, "ve, böylece, dokurum ben, canlı libâsını Tanrının." diyor... Goethe, "kendini aşarak kendini yenileme kabiliyetine sahip olmadıkça", meselâ, gerek fert sosyal camia ya da millet olarak, insanın, köklerinden kopmuş bir ağaç gibi kurumağa mahkum olduğunu anlatmak istiyor.

Gerçekten, insan, varlıktan, fâsılasız gelen yeni idelere açık olmalı, bu yeni idelerin ihtiva ettiği değerleri, hayata katmalıdır. Goethe bu ciheti şu mısralarla ifâde eder ki, ihtiva ettiği düşünceler, "kendini aş, kendini yenile" parolasının manasını tamamlar:

"Willst Du Dich Deines Wertes freuen,
So sollst der Welt Du Werte verleihen"

"Ermek istersen kendi kıymetinin zevkine eğer,
O zaman Sen de katmalısın bu dünyaya değer."

s. 269 —— Vollmondnacht • Dolunay

[253] Goethe'nin bu şiirinde de Hâfız'ın etkisi görülür. Marianne von Willemer, 18 Ekim 1815 tarihinde, dolunayın göründüğü bir günde, Goethe'ye şifreli bir mektup gönderir. Bayan Willemer bu mektubunda Hâfız'ın şu beyitlerine telmihte bulunur:

Ich habe keine Kraft als die,
Im Stillen ihn zu lieben.
Wenn ich ihn nicht umarmen kann,
Was soll dann aus mir werden?

Sessizce sevmekten başka gücüm yoktur.
Eğer kucaklayamazsam onu, ne olacak halim?

Immer sehnt sich mein Herz nach deinen Lippen
Was gewinnt es von deinen Lippen?
(Hafız, *Diwan* I, s. 424)

"Gönül, daima dudağına iştiyak çekmekte. Yarabbi, dudağından ne istiyor ki?" (Gölpınarlı, s. 576)

Goethe, Hâfız'ın başka bir gazelinden daha etkilenmiştir.

Gestern sah ich in den Locken
Meines liebsten Bildes Wangen,
Sie umgaben's wie die Wolken,
Die den volen Mond umfangen,
Ich will küssen, küssen, sprach ich.
(Hafis, *Diwan* I. s. 433)

"Dün gece zülfünün arasında sevgilinin yüzünü gördüm. Sanki ayın çehresini bulut kaplamıştı! Dedim ki önce öpüşle işe girişeyim mi?" (Gölpınarlı, s.582)

Aynı konu Hâfız'ın başka bir gazelinde yine dile getirilir:

Küssen will ich, trinken will ich Wein auf Wein,
Beser ist's als ständ' ich an des Lebens Quell.
(Hafis, *Diwan* II. s. 454)

Lebeş mîbûsm-u dermikeşem mey
Be Abızindegâni burdeem pey

"Dudağını öpmekte ve şarap içmekteyim. Âdeta âb-ı hayata yol bulmuş, âb-ı hayatı elde etmişim!" (Gölpınarlı, s. 493)

254 "Ve, zümrüt yeşili çalılıklar arasında / Bin çeşit görünümde kor alevler" mısralarında kasdedilen şey "ateş böceği"dir. Çalılıklar arasındaki ateş böcekleri, zümrüt rengi yapraklara düşen ışık dolayısıyla yeşil bir renk alıyorlar.

Geheimschrift • Şifreli yazı —— s. 269

255 Annesinden dinlediği *Binbir Gece Masalları*'yla büyüyen Goethe, aslında bu masallarda geçen sembolik dile vakıftı. *Divan*'ı yazdığı günlerde Goethe, Hagen'ın tercüme ettiği *1001 Gece Masalları*'nı okurken sekizinci cildin 81'inci sayfasında çiçek sembollerinin anlamıyla ilgili olarak büyücünün bir açıklamasına rastlar. Burada büyücü Mısır Prensesine çiçeklerin sırlı dilini şöyle anlatır: "Size ciçekler marifetiyle bir düşüncenin, tıpkı yazıyla ifade edilmiş gibi, nasıl anlatıldığını öğretmek isterim. Bu harikulâde bir ifâde vasıtasıdır; bunları kullanarak sevgiliyle latif bir sohbet mümkündür. Biz kadınlar İran'da, pencerenin önünden sevgilimiz geçerken, pencereden bir demet çiçek aşağıya bırakarak sevgilimize ne demek istediğimizi gayet rahat anlatırız."

—— s. 270

256 Gizli şifre ile ilgili yorum: Hâfız'ın şiirlerinde Hâtem ve Züleyhâ böyle yazışarak birbirlerini yansıtıyorlar. İkinci olarak Goethe engel olunamayan aşkın bir şekilde sırları da ortaya döktüğüne işaret etmek istiyor.

Abglanz • Yansıma —— s. 270

257 Marianne von Willemer, Goethe'ye yazdığı (2. (3) 1824) bir mektupta diyor ki: "O zamanlar bir Türk tüccarın büyük şair için verdiği Ayyıldızlı madalyayı eve getirdim." Buna karşılık Goethe'nin Marianne'ye yazdığı bir mektupta da (9.5.1824) bununla ilgili şu satırlar yer alır: "Bugün hâlâ o Ayyıldız mücevher kutumu süslemektedir." Aslında burada sözkonusu edilen ayyıldız madalyası sekiz köşeli bir Osmanlı armasıdır. (Bak. Christa Dill, *Wörterbuch zu Goethes West-Östlichem Divan*, Tübingen 1987, s. 291) Bir önceki mısradaki "ayna"dan kasıt Züleyha Kitabı'dır ki bu kitap/ayna, Marianne ve Goethe'yi birleştirmektedir.

258 Burada şair Marianne von Willemer'in daha önce iki eşini kaybeden dul eşi Jakop von Willemer'e telmihte bulunuyor.

s. 271 —— Suleika • Züleyha

[259] Hâfız, mâşukuna şöyle seslenir: "Sana ayna olarak kalbimi yolluyorum ki baktığında kendini görebilesin içinde." (Hammer, *Anmerkung zu Hafis* , 1. s. 141.)

[260] Goethe, Marianne von Willemer'in kaleminden çıktıkları âşikâr olan bu mısraları *Divan*'ına aldığında üçüncü kıtadan sonra bir kıta daha eklemiştir. "Evet, benim kalbim aynan olmuş" mısraıyla başlayan bu kıta Goethe'ye aittir. Hâfız'ın bir beyti buna sebep olmuş olmalı, çünkü Goethe, Hâfız'ın *Divan*'ının ilk cildinde, 141'inci sayfadaki bir şiirden şu mısraa rastlar: "İçerisinde kendini görebileceğin bir ayna olarak sana kalbimi göndermek istiyorum."

s. 272 —— Laß den Weltenspiegel Alexandern • Dünya aynasını Büyük İskender'e bırak

[261] Doğu efsânelerinde İskender'in aynası meşhurdur. Güya İskender bu aynaya bakınca Dârâ'nın tüm planlarını ve düşmanlarının tüm sırlarını görürmüş. Hâfız, bir gazelinde: "İskender'in aynası şarap kadehidir. Bir bak da sana Dârâ saltanatının akıbetini göstersin." der.

İskender, Mısır'da Habeş ve Zenci askerlerini yendikten sonra deniz kıyısında İskenderiye şehrini yaptırmış ve oraya komutanlarından birisini bırakmıştı. Oradaki hâkimlerden Belinas, Hermis ve Valines, bir ayna yapmışlar, yüksek bir yere koydurmuşlardı. Güya bu aynada oraya gelmek üzere bulunanı gemiler, daha bir aylık yoldayken görünürmüş. Bir rivayete göre de bu aynayı Aristo yapmış. İskender aynasının, İskenderiye önündeki deniz feneri olması ihtimali vardır, belki, o zamanlar, düşmanları korkutmak için, - bu fenerin tılsımlı olduğu- söylenmiş ve bu söz, etrafa yayılmıştır. İskender aynası, tasavvufta, Tanrı'dan gayrı şeylerden arınmış kalptir ki bu kalbe hakikatler akseder.

Bring den Morgenwein, o ihr Betrunkenen her!
Schau in das Glas! es ist der Spiegel des gricheschen König,
Alle Plane Dara's wirst du erspähen könen
(Hafis, *Diwan* I, s. 9)

"Bülbül dün gece gül ve şarap meclisinde "Sarhoşlar, uyanın... sabah şarabını getirin" diye ne güzel de şakıdı...
İskender'in aynası şarap kadehidir. Bir bak da sana Dârâ saltanatının akıbetini göstersin." (Gölpınarlı, s. 5)

Ich will einst Alexandern gleich
Den Spiegel nehmen in die Hand,
Es sei nun, dass mich seine Gluth
Ergreifet oder nicht ergreift.
(Hafis, *Diwan* I, s. 9)

"Bir gün İskender gibi şarap kadehi aynasını elime alayım da isterse bu ateş bir zaman beni yaksın, sarhoş etsin, isterse yakmasın, ayık kalayım.. ne olursa olsun!" (Gölpınarlı, s. 209)

Meiner Freundin Gemüth ist der weltenzeigende Spiegel;
Auch sie hat des Gerichts, dass was dir noth ist, nicht noth.
(Hafis, *Diwan* I, s. 111)

Sevgilinin aydın gönlü Câm-ı cihannüma'dır.
İhtiyacını söylemenin lüzumu var mı?" (Gölpınarlı, s. 35)

[262] Bir de Hz. Süleyman'ın aynası vardır ki buna sihir ve büyü dilinde Câm-ı Cem denir. Bazılarına göre Cemşid Süleyman Peygamber'dir. Cemşid'in camı, yani kadehi de meşhurdur. Buna dünyayı gösteren kadeh manasına Câm-ı cihannüma, Cam-ı gîtînüma derler. Bu kadeh yedi kat göğe benzer bir tarzda yedi madenden yapılmış, üstünde de yedi yazı varmış, Cemşid'e "Cem" de denir ve yüzük, yahut rüzgârla anılırsa Süleyman Peygamber, câm, yani kadehle anılırsa Cemşid, aynayla anılırsa İskender kasdedilir. Şiirde şarap meclisi, hemen daima Cem meclisi, Cemşid meclisi diye geçer.

İskender, Doğu'da da Batı'da da çok iyi tanınan kahraman bir hükümdardır. Hindistan'ın içleri ve Çin sınırına kadar seferler düzenlemiştir. Onunla ilgili olarak bir sürü efsâneler uydurulmuştur. Onun cennetin kapılarına kadar dayandığı dahi anlatılmaktadır. Sahip olduğu sihirli aynayla on iki mil uzağı görebiliyormuş. Bazıları da dünyada olup bitenlerin yekûnunun onun aynasında göründüğünü iddia etmişlerdir.

Ancak Goethe'nin şiirinde Hâtem, İskender'in aynasını arzulamak yerine Züleyha'nın şarkılarının terennüm edilmesini istemektedir:

Singe mir, die du dir eigen sangst.

Kendine has şarkılarını bana terennüm et.

Kralların mazlum halklar üzerindeki muzafferiyeti yerine, sevgilinin gönlünü fethetmesini tercih eder.

Die Welt durchaus ist lieblich anzuschauen • Dünyayı Temâşa —— s. 272

[263] Burada da Goethe dünyayı temâşa etmektedir, ancak Aleksander'in mucizevî aynasıyla değil, bizzat aşkın gözüyle... Dünyaya aşkın zirvesinden bakan şair, bir sonraki gazel denemesinde âdeta tasavvuf edebiyatının ve tefekkürünün iki ana prensibini, kesret ve vahdet prensibini ilham kanatları olarak takınır ve bize âlemi, vecdin penceresinden seyrettirir.

—— s. 273

[264] Goethe'nin bu şiiri farklı tarzda bir gazel denemesidir. Burada şair, Allah'ın doksandokuz ism-i celâlinden bazılarını seçerek farklı bir ritimle mısralara yerleştirmiştir. Aslında bu farklı gazel tarzı, başarılı sayılabilecek bir tarzdır.

Bu gazelde Goethe, "erkenne ich dich" (tanırım seni), "da kenn ich dich" (bilirim seni), "begrüss ich dich" (selamlarım seni), "dann atm ich dich" (seni soluklanırım), "kenn ich durch dich" (senin sayende seni tanırım) gibi tamamen serbest rediflerle ve sürekli değişen ifâde biçimleriyle hem mânâyı güçlendirmiş, şahsîleştirmiş ve hem de duyuş ve hissedişi daha da derûnîleştirmiştir. Ancak, her nedense Goethe, yine de bu tarzı sevmemiş ve gazel formunu "soğuk ve tatsız bir tekrarlama" olarak algılayıp reddetmiştir.

Goethe, der Allmilde (El' Rahman), 2.) Allerbarmende (El Rahîm), 3.) der Allherscher (El Melik), 4.) der Allheilige (El Kuddus) gibi Allah'ın 99 ism-i celâlini Hammer'in *Fundgruben des Orients* 4. Bd. s. 162'de neşrettiği bir tercümeden elde etmiştir. Ancak kendisi bu isimleri şiirinde bazen daha farklı bir tercüme ve başarılı bir estetik ritimle kullanmıştır.

Allerliebste (El Vedûd), Allgegenwärtge (Eş Şehîd), Allschöngewachsen, Allbuntbesternte (Âlemi renkli yıldızlarla donatan), Allumklammernde (Her şeyi kucaklayan), Allherzerweiternde (gönülleri ferahlatan), Allbelehrende (Âlimlerin âlimi)... Bu isimlerin yüzüncüsü Allah'dır.

Varoluşun övüldüğü, yüceltildiği gazel formundaki bu şiir, *Züleyha Kitabı*'nın son şiiridir. Züleyha'ya (Willemer) yakarışı andıran bu gazelde Goethe, aşkın yaşandığı yerleri, mekânları ve bunlarla bağlantılı olan selvi, kanal, pınar, bulut, çimenler, bitkiler, güneş, ay ve gökyüzü bir bir hatırlanmaktadır. Aslında şair, tüm bunları birer mecaz kullanmak suretiyle tabiatta, suretlerde sevgilide idrak etmektedir. Ayrıca şair tabiatin dilini, şifrelerini kullanarak dünyevî sevgiliden ilâhî ve bâki sevgiliye yönelmektedir ki bu suretle şiirden çifte hasılat elde etmeyi başarmış oluyor.

Bu şiirle Marianne von Willemer, *Doğu Batı Divanı*'ndan tamamiyle ayrılmış oluyor. *Doğu Batı Divanı*'ndan kopuyor ama Goethe'nin hayatında yaşamaya devam ediyor. Marianne, *Doğu Batı Divanı*'nın başında yoktu, sonunda da olmamıştır. Ama buna rağmen onun aşkı yaşlı şairin hayatında küçümsenmeyecek bir yer kaplamış ve yaşlı şairi poetik bakımdan verimli kılmıştır. Hiç şüphesiz Goethe'nin şahsiyet fotoğrafında Marianne von Willemer'in ateşlediği aşkın renkleri vardır. Ve bu etki hiç de hafife alınacak bir etki değildir. Son olarak Willemer'in aşkı, etkisi "Buch des Paradieses"(Cennet Kitabı)de bir kez daha hissedilmektedir. Ne var ki burada mevzubahis olan gönüller arası bir sevgi değildir; Cennet Kitabı'ndaki *Anklang* başlıklı şiirde aşk sözden çok bir soluk halinde esrarını âşikâr etmekte ve daha çok kozmik bir aşk, feleklerde yankılanan bir aşk derûnîleştirilmektedir.

Bu şiir 25 Ağustos 1825 yılında yazılmıştır. Bir kaç yıl sonra da *Faust* ikmal edilmiş ve Goethe hayata veda etmiştir. O günlerde Marianne von Willemer, Weimar'dan bir paket alır. Paketi gönderen Goethe, paketin açılması ile ilgili şöyle bir not düşmüştür: "O belirsiz saatin dolmasına kadar açılmadan bekletilmesi kaydı ricasıyla." Bununla ne denmek istendiği pek tabii anlaşılıyordu. Bir kaç hafta sonra Goethe'nin ölüm haberi ulaştığında Willemer, mühürlü

paketi açar ve içerisinde kendisinin Goethe'ye gönderdiği mektupları aynen muhafaza edilmiş olarak bulur. Başka bir sayfada da Goethe, incelikle şu son mısraları kendisine takdim eder:

Vor die Augen meiner Lieben,
Zu den Fingern die's geschrieben-
Einst, mit heissestem Verlangen
So erwartet, wie empfangen-
Zu der Brust, der sie entquollen,
Diese Blätter wandern sollen;
Immer liebevoll bereit,
Zeugen allerschönster Zeit.

Sevgilimin gözleri önünde,
Eline takdim için yazılmış-
Vaktiyle ateşîn isteklerle
Beklediğim gibi karşılık da buldum-
O gönüle dönmeli bu mektuplar,
Ki o gönülden çağlayıp döküldüler;
Her zaman sevgi dolu amade,
Tanık olsunlar en güzel zamanlara.

Gazel formuyla ilgili olarak burada bir hususu daha dikkatli nazarlara sunmakta fayda var. O da şu: Goethe'nin "soğuk ve tatsız bir tekrarlama" olarak reddettiği gazel formunu Friedrich Rückert'in nasıl bir başarıyla kullandığını görmek için onun, Mevlâna Celâleddin Rûmî'nin gazellerinden serbest olarak nazmen tercüme ettiği bir gazeline göz atmak yeterlidir:

Ich sah empor, und sah in allen Räumen Eines;
Hinab ins Meer, und sah in allen Wellenschäumen Eines.
Ich sah ins Herz, es war ein Meer, ein Raum der Welten,
Voll tausend Träum'; ich sah in allen Träumen Eines
Du bist das Erste, Letzte, Aeussere, Innere, Ganze;
Es strahlt dein Licht in allen Farbensäumen Eines.
Du schaust von Ostens Grenze bis zur Grenz' im Westen,
Dir blüht das Laub an allen grünen Bäumen Eines.
Vier widerspenstge Tiere ziehen den Weltenwagen;
Du zügelst sie, sie sind an deinen Zäumen Eines.
Luft, Feuer, Erd und Wasser sind in Eins geschmolzen
In deiner Furcht, dass dir nicht wagt zu bäumen Eines.
Der Herzen alles Lebens zwischen Erd und Himmel
Anbetung dir zu schlagen soll nicht säumen Eines.

Bakışlarımı yukarılara çevirdim ve tüm mekânlarda Bir'i gördüm;
Aşağıya deryâya baktım ve tüm dalgaların köpüklerinde Bir'i gördüm.

Kalbe baktım, deryâ-denizdi, âlemlerin mekânını gördüm,
Binlerce rüyâlar gördüm dopdolu; tüm rüyâlarda Bir'i gördüm,
Sen evvel ve âhirsin, zâhir ve bâtınsın, bütünsün büsbütün;
Tüm renklerin eteklerinde parıldayan nurunu Bir gördüm.
Doğudan Batı'ya kadar tüm sınırları temâşa eden Sen'sin.
Senin için yeşillenen tüm ağaçların yapraklarında Bir'i gördüm.
Dört asî hayvan çeker, döndürür dünya arabasının tekerini;
Onları Sen zaptedersin, tüm dizginleri tutan o Bir'i gördüm
Hava, su, toprak ve ateş korku ve azametinde eriyip yekvücut olur
Ki senin korkundan başkaldırmaya cür'et edemez birisi
Yeryüzü ve gökyüzü arasında hiç durmaksızın niyaz ile
Vurmaktadır tüm hayatın nabzı vahdet üzre Bir gördüm.

Saki Nameh:
Das Schenkenbuch
SÂKİ KİTABI

s. 276 ——

[265] Goethe, Cotta'nın neşrettiği *Morgenblatt*(1816)'ta *Doğu Batı Divanı* için "Sâkiname" başlığı altında planladığı bölümünü kamuoyuna şu sözlerle tanıtır:

"Burada şair kaba garson ile kavga eder ve kendisine sevimli bir sâki seçer. Bu sâki ona hoş hizmetle iyi bir şarap sunar. Sonra bu genç sâki onun çırağı olur, güvendiği insan olur, yüksek görüşlerini anlattığı sırdaşı oluverir. Kitabın tümüne karşılıklı asîl temâyüller hayat verir."

s. 277 —— Sitz ich allein • Yalnız otururken

[266] Sâki Kitabı, şaraba ve aşka dairdir ve Hâfız'ın bu konudaki lirik şiirlerine bir nazire olarak yazılmıştır. "Gaybın dili" olarak bilinen Hâfız, garip, bâde nûş bir şairdir. Hemen bütün şiirleri tuhaf bir sarhoşluk neticesinde yazılmış intibaını verir. Ancak bu sarhoşluk mistik bir sarhoşluk mudur yoksa içilen gerçek şarabın verdiği sarhoşluk mudur, bu, asırlardan beri tartışılagelmiştir. Aslında Hâfız olan Muhammed Şemseddin Hâfız, *Divan*'ının daha ilk şiirinde "seccadeyi şarapla yıkama"ya çağırır. Şöyle başlıyor bu ilk gazeli:

"Elâ-yâ eyyühe sâki edir ke'sen ve nâvilhâ
Ki 'ışk âsan nemûd evvel veli uftâd müşkilhâ

Saki, döndür kadehi, herkese sun, bana da ver. Çünkü aşk, önce kolay göründü ama sonradan çok müşküller meydana geldi.

Sabah yeli, misk kokusu almak ümidiyle sevgilinin alnına dökülen saçları açınca o güzel kokulu saçların kıvrımlarından yürekler kanlara boyandı!

Pîr-i mugan, sana "Seccadeyi şaraba boya" derse çekinme, dediğini yap. Çünkü yol ehli, konakların yolundan, yordamından bihaber değildir.

Sevgiliye giden yolun konaklarında nasıl istirahat edebilir, nasıl zevk ve safaya dalabilirim? Çan, yükleri bağlayın diye feryad edip durmakta.

Kapkaranlık bir gece... dalga korkusu ve bu derece dehşetli bir girdap. Sahilde rahat rahat yolculuk edenler, halimizi nerden bilecekler?

Sevgilinin muradını gözetmeden kendi dileğime uyup yaptığım her iş, beni rüsvay edip gitti; nihayet adım kötüye çıktı. Zaten meclislerde söylenip duran sır, nasıl olur da gizli kalır ki?

Hâfız, daimî bir huzura ermek, sevgiliye vâsıl olmak istiyorsan ondan gafil olma. Sevdiğine ulaşınca da artık dünyayı bırak, âlemi terk et."

Başta da ifâde ettiğimiz üzere, Hâfız'ın şiirlerindeki yegâne tema şarap ve aşktır. Şarabı mevzu edinmeyen pek az şiiri vardır. Peki, nasıl oluyor da Müslüman ve hatta Hâfız olan bir şair, dinimizin haram kıldığı şarabı şiirlerinde alenen övebiliyor ve halkı şarap içmeye teşvik edebiliyor? Burada ister istemez insanın aklına Hâfız'ın şarap ile neyi kasdettiği sorusu gelmektedir. Hem şairin, o dönemin şartlarında bu derece rahat ve hür olarak şaraptan bahsetmesi, şarabı övmesi akıl alır gibi değildir. Her ne kadar Hâfız'ın bu şiirleri yazdığı zamanlarda, 1358 yılında, son derece hür ve toleranslı davranan Şah Şuca, hükümdâr olsa da, Kur'an'da sarhoşluk veren içkilerin yasaklanmasından dolayı Hâfız'ın bu neviden gazeller yazmasını Şah Şuca'nın tolaransıyla açıklamak mümkün değildir. Hatta Hâfız'ın bizzat Şah Şuca ve veziri ile birlikte oturup içmesi dahi onun şiirlerinde şarabı övmesinden doğabilecek bir riski ortadan kardırmaz. Öte yandan gerçekten kendisi şarap içse dahi bu, onun şiirlerinde kesin olarak hakiki şarabı kasdettiğini göstermez. Dolayısıyla bu konudaki tartışmalar asla nihayet bulmamıştır. Ebussud Efendi'nin verdiği malum fetva, tartışmaların çatışmaya dönüşmesini ve Hâfız'ın şiirlerinin yasaklanmasını önlemiştir, ancak yine de Hâfız'ın şiirlerinde hakiki şarabı mı yoksa mistik anlamda sembolik şarabı mı kasdettiği konusuna vuzuh getirmemiştir.

Hâfız, bir beytinde şarap ile neyi kasdettiğini şöyle açıklamaya çalışmıştır:

Was unterm Glase ich verstehe, ist ew'ger Liebe Wein
Und was mit diesem Wein ich meine, ist das Entselbstsein.

Kadehten anladığım, ebedî aşkın şarabıdır
Şarap ile kasdettiğim, kendinden geçmektir.

Şu var ki dünya edebiyatında "Sâkiname" (bu kitapta yalnız 31 şiir vardır) başlığıyla ilk ve en lirik şiirleri yazan şair, Muhammed Şemseddin Hâfız'dır. Sâki, ilâhî bilgiyi, yüksek irfanı sunan kişidir. Goethe, Sâkiname adını buradan almıştır. Hâfız'ın şiirlerindki derinlik, humor, elem, kahır, acı başka hiçbir şairde yoktur. Goethe bu durumun farkındadır ve onun dünyadan yıldızlara yükselen şair fantezisi karşısında zaman zaman endişeye kapılmış, kendi sadasının gökkubbede yer bulamayacağından endişelenmiştir.

s. 277 —— So weit bracht es Muley • O noktaya getirdi ki Molla

[267] Goethe'nin bu "Muley" kelimesini nereden aldığı bilinememektedir. Ancak bu kelimeyi yanlışlıkla isim olarak kullandığı muhakkaktır. Büyük ihtimalle Goethe, Muley ile Molla'yı kasdetmek istemiştir. Bu duruma işaret eden Heinrich Düntzer, neşrettiği *Westöstlicher Divan*'ın (Leipzig 1878) 365'inci sayfasında şöyle der: "Burada muhakkak hata/dikkatsizlik sözkonusudur, çünkü Muley isim değil, bir ünvandır. Bu ünvanı Ali ve Fatıma soyundan gelenler devam ettirirler."

s. 277 —— Ob der Koran von Ewigkeit sei • Kur'an ezelî mi

[268] Goethe, Kur'an'ın ezelî olup olmadığı yolundaki tartışmaları Ölsener'in *Mohamed* adlı kitabından okumuştur. Ölsener, bu konuda kitabında şöyle bir açıklama yapmaktadır: "Hicretin 218'inci yılında, Halife Memun'un emri üzerine Bağdat'ta büyük bir kargaşa meydana gelmiş ve bu panik halinde bir kaçışa sebep olmuştur. Memun, Kur'an'ın ezelî olmadığı, bilakis Allah'ın âlemi yaratırken onu da halk ettiği yolunda bir açıklama talep etmiştir. Asîler hakkında kendisinden bilgi talep edilen Bağdat valisi, âlimleri toplayarak her birinin şahsen Kur'an'ın ezelî olmadığı yolundaki açıklamayı imzalamalarını istemiştir. Bunun üzerine başkadı Beşir, Kur'an'ın Allah kelâmı olduğunu açıklamıştır. Vali, Kur'an'ın sonradan yaratılıp yaratılmadığını soruyorum demiştir. vs." (Ölsener, *Mohamed*, s. 180 -183)

Bunun dışında Goethe, Kur'an'ın mahlûk olup olmadığı konusunda Chardin' den şu satırları okumuştur: "Kur'an'ın mahlûk olup olmadığı konusunda Müslümanlar arasında büyük kavgalar ve savaşlar olmuştur. Kur'an'ın mahlûk olmadığını iddia eden Türkler, sebep olarak Kur'an'ın Allah kelâmı olduğunu ileri sürerler. Buna karşılık birinci görüşü kabul eden Farslar, Allah'ın eseri olarak Kur'an'ın yaratılmış (mahlûk) olduğunu savunurlar." (Chardin, *Voyages*, T. 10. s. 62.)

[269] Goethe bu şiirinde gazel formuna yaklaşmaya çalışmıştır.

s. 278 —— Trunken müssen wir alle sein • İçip sermest olmalıyız hepimiz

[270] Goethe, oryantalist H. Diez'in tercüme ettiği *Buch Kabus* (*Kabusnâme*) adlı kitabın 419'uncu sayfasında şu cümleyi okur: "Gençlikte insanlar hiç şarap içme

den sarhoşturlar." Buna benzer bir söz de Aristoteles'ten zikredilir: "Gençlik bir tür çılgınlıktır." Mütenebbî ise şöyle bir sentez yapar: "Gençlik, yalnız heyecan ve coşkunluğun verdiği bir güçtür."

271 Goethe, İslâm'da şarabın yasak edildiğini biliyordu. Ancak teoloji alanında pek liberal düşünen Goethe, bu konuda da tolerans çerçevesinde kendine has bir mantık geliştirmiştir. Şöyle ki: Mademki şarap yasaktır, haramdır, o halde içeceksen bari en kalitelisini iç. Eğer günah işleyeceksen, kötü bir şarap içerek meyus olma, kendini iki kez cezalandırma. Kalitesiz bir şeyden dolayı cezalandırılmak pek mantıklı olmasa gerek. Eğer hesap günü cezaya razı olmak istiyorsan, o zaman doğru dürüst bir suçtan dolayı cezalandırılmış ol. Şayet bu dünyada yaptığın bir işten dolayı pişmanlık duyup ağlayacaksan, bari ağladığın şey ağlamaya değsin.

Goethe meselenin teoloji kısmını böylece hallettikten sonra, şarapla aşk arasında bir ilişki kurar ve der ki:

Wenn man nicht lieben kann
Soll man nicht trinken.

Sevemiyorsa insan,
İçmemelidir o zaman.

Şarap da aşk da insana bir sarhoşluk verir; her ikisi de insanı kendinden uzaklaştırır, kendini unutturur. Lâkin ikisi bir arada olunca, yani aşk ve şarap insan varlığına girdiği vakit, bu varlık okyanusta parçalanan tekne gibi tümden yok olup gider. Ne var ki Ben'in parçalanmasıyla maksat hâsıl olur; tıpkı katrenin kendi varlığını teslim ederek radikal bir dönüşümle sedefin sinesinde inci haline gelmesi gibi.

Hal böyle olunca Hâfız, haklı olarak sevgilinin olmadığı yerde içmeyi yasaklar.

Vom Wirthe hab' ich ein Fetwa,
Ich traf die Übereinkunft,
Dass Trinken dort verboten sei,
Wo sich kein Liebling findet.
(Hafis, *Diwan* II, s. 233)

Fetvâ-i pîr-i mugan dârem u kavlist kadîm
Ki herâmest mey ancâ ki ne yârest nedim

"Elimde pîr-i mugandan fetva var, hem bu fetvanın mazmunu çok eski bir söz: Sevgilinin bulunmadığı yerde şarap haramdır." (Gölpınarlı, s373)

Solang man nüchtern ist • Ayık olduğu müddetçe —— s. 278

272 Bu söz aslında şu Latin atasözünün tercümesidir: "in vino veritas" yani "İçki insanın mihengidir; içki sırrı zır eyler; içenin dili doğruyu söyler; içen sır tutamaz, doğruyu söyler."

s. 279 —— Hâtem • Hâtem

[273] Bilindiği üzere hem Batı mistisizminde hem de İslâm tasavvufunda beden ruhun zindanı olarak görülür. Aslında bedenin ruhun zindanı olduğu düşüncesi Platon'a aittir. Platon, *Phaidon* adlı eserinde şöyle demektedir: "Biz insanların bir zindanda olduğu ve buradan kurtulup kaçmanın imkânsız olduğu yönündeki gizli öğreti bana çok güçlü gelmektedir." Aynı şekilde Platon, *Gorgias* adlı eserinde de, "Tıpkı bedenimiz bizim kabrimiz olduğu üzere" demekte ve şöyle devam etmektedir: "Tasavvur ediniz ki ölümsüz bir şey olan ruhumuz kafese kapatılmış bir kuşun mukadderatına sahiptir."

s. 279 —— Wenn der Körper ein Kerker ist • Beden bir zindan ise eğer

[274] Beden ruh münasebetinin mevzu edildiği bu şiirde ruh, sarhoş olmaktan korkarken beden ölçüsüz bir şekilde içmek ister. Orta Çağda yaşamış Steinmar adında bir şair, bir şiirinde içilen şaraptan dolayı sarhoş olan ruhun zıplayarak kaburgaları kırdığını söyler.

s. 279 —— Dem Kellner • Garsona

[275] Goethe, Hâfız'dan mey meclisinin adabını öğrenmiştir. Bu mecliste şarabın kalitesi ve asaleti kadar Sâki'nin davranışları önemlidir, zira mey meclisinde kabalığa, kırıcılığa, saygısızlığa yer yoktur. Bu itibarla Sâki, mey meclisinin adabını bilmeli ve tüm hareketlerinde ince ve zarif davranmalıdır. Hâfız, bunu bizzat talep eder Sâki'den ve der ki: "Bana şarap sunan yüzüme dostça bakmalıdır." Mey meclisi tüm yapısıyla estetik bir bütün olmak mecburiyetindedir. Bu meclisteki her kabalık tedip edilir. Goethe'nin yaptığı bundan başka bir şey değildir:

Oturma öyle yanıma, nâdan herif,
Dayama testiyi burnumun dibine saygısız...

s. 281 —— Du kleiner Schelm, du! • Seni küçük çapkın, seni!

[276] Goethe, burada Hâfız'ın şu mısralarından etkilenmiş:

Hell ist mein Kopf, und ich sage es laut,
dass ich in Gläsern die Lebensluft suche
(Hafıs, *Diwan* II, s. 223)

"Başım hoş ve yüksek sesle söylüyorum: Ben hayat nefhasını kadehten aramaktayım." (Gölpınarlı, s. 311)

Ve şu mısralar:

O dreimal selig ist der Betrunkene,
Der seiner nicht bewusst ist.
(Hafıs, *Diwan* II, s. 469)

"Ne mutlu o sarhoşa ki sevgilinin ayağına başını mı, sarığını mı atacağını bilmez!" (Gölpınarlı, s. 241)

Was in der Schenke waren heute • Bu sabah erkenden —— s. 281

[277] Goethe, o günlerde Hâfız'ın *Divan*'ından şu mısraları okumuştur:

Ey, ey! was in der Schenke heute,
Des Morgens für ein Lärmen war,
Wo Schenke, Liebchen, Fackel, Licht
Im heftigtigsten Tumulte war.
Und wo (wie wohl Erklärungen
Die Liebesgeschichte nicht bedarf)
Die Flöte und die Trommel hoch
Im lautesten Getöse war.
Wer blos aus Liebe zu Streit und Zank
In diesem Kraeis von Narren ging,
Wohl weit entfernet von dem Streit
Der Schulen und der Kanzeln war.
(Hafis, *Diwan* I, s. 392)

Be kûy-ı meykede yâ Rab seher çi meşgale bûd
Ki cûş-ı şâhed-u şâkiy-yu şem'-u meş 'ale bûd

"Yarabbi seher çağı meyhane mahallesinde ne kargaşalık vardı acaba? Dilber ve sâki gelmiş, mum meşale yanmış, hepsi birbirine girmişti! Harfe, sese sığmayan, sözle, sesle anlatılamayan aşk, def ve ney feryadiyle coşmuş, feryat ediyordu.
O divanelik meclisinde geçen bahisler medreseden de hariçti, medresedeki mesele ve kıyl-ukaalden de!" (Gölpınarlı, s. 59)

Schenke • Sâki —— s. 282

[278] Goethe, Sultan III. Selim hakkında Chardin'in *Reisebeschreibung*, Bd. 10 s. 120'de şu satırları okur: "Bu Sultan öylesine şaraba tutkundur ki, kâfi miktarda içmediği müddetçe bir zevk ve neş'e bulamaz: ancak, şarabın verdiği neş'e ve coşkunluk geçince de tıpkı bir ölü gibi yatar kalır; bu fena neş'e onu öylesine kendine hâkimiyetten uzaklaştırır ki, hiç kimse yanına sokulmağa cesaret edemez. Farslar bu duruma, beyinsizlik, aklı başında olmamak, tamamen sarhoş olup kendinden geçmek anlamına gelen *Bidamag buden* derlerdi."

Jene garstige Vettel • Şu çirkin cadı —— s. 282

[279] Doğulular dünyayı çirkin bir kocakarı olarak tasavvur ederler. Bu kocakarı, tüm damatları meş'um taleplerinden mahrum bırakarak öldürdüğü için devamlı en genç olarak kalır. Bununla söylenmek istenen şudur ki, insanların

çoğu, hatta hemen hepsi bu dünyada maksatlarına ulaşamadan ölürler. Bu tasavvurlar Hz. İsa'dan mülhemdir.

Bununla ilgili olarak Hammer, *Die Geschichte der schönen Redekünste Persiens*, s. 236'da İbn Yemin'den aşağıdaki şiiri tercüme etmiştir:

Ich hörte, dass einst der Herr Jesus
Mit Flehen so zum Schöpfer sprach:
Zeig mir, o Herr! zeig mir die Welt,
So wie du sie erschaffen hast.
Nach ein'gen Tagen die verflossen,
Führt durch die Wüste ihn sein Weg.
Von ferne sah er dort ein Weib,
Allein, und ohne Mann und Freund.
Wer bist du? sprach zu ihr der Jesus,
Von all den Deinigen getrennt!
Sie sprach zu ihm: Ich bin das Weib,
Die du seit langem schon erwartest.
Verwundert dies Herr Jesus hört',
Er sprach: Was soll mir Weiberwort!
Es sprach sogleich das Weib in Hast:
Berühmter Mann! ich bin die Welt.
Zeig mir dein Angesicht, sprach Jesus,
Mit welchem du die Herzens fangst.
Sie zog den Schleier von dem Mund',
Un das Verborgene wurde kund.
Ein Angesicht ganz übertüncht,
Bezeichnet mit des Lasters Spuren,
Die eine Hand in Blut getaucht,
Die andere in gekrümmter Stellung.
Was ist das? fragte der Messias,
Sag' mir's, unreine Buhlerin!
Sie sprach: Ich schlug mit dieser Hand
So eben meinen Buhler todt,
Die andere halte ich gekrümmt,
Um einem anderen zu winken.
Gewaltsam schafte ich einen fort,
Und schmeicheld locke ich den andern.
Ich wundre mich, dass so gestalt
Ich immer einen Buhlen finde.
Verwundet sprach nun der Messias:
O hässliche, unreine Hure!
Wie kann's dir an Befriedigung fehlen,

Da Hunderttausend deiner Haren.
Zur Antwort gab die Abgefeimte:
O höheres Musterbild der Zeiten!
Aus allen die nach mir verlangen,
Fand ich noch keinen einz'gen Mann;
Denn die mit Rechte Männer heissen,
Vermeiden meinen Kreis als Schimpf.
Wenn'e mit den Werbern so ergeht,
Kein Wunder, dass ich ledig bleibe.

Bir defasında Hz. İsa'nın yaratıcıya
Şöyle yalvardığını işittim:
Tanrım! Bana dünyayı,
Yarattığın gibi göster.
Aradan birkaç gün geçtikten sonra,
Yolu çöle düşer; burada uzaktan
Bir kadın görür, kocasız
Ve arkadaşsız yapayalnız.
Şöyle der ona Hz. İsa: Sen kimsin?
Tüm yakınlarından ayrı kalmışsın!
Senin uzun zamandan beri,
Aradığın kadınım ben, dedi.
Taaccüple duydu bunları Hz. İsa;
Buyurdu ki: Ne demek bu kadın sözü!
Aceleyle dedi ki kadın: Ey meşhur adam!
Gönülleri yağmaladığın dünyayım ben.
Böylece çekti peçesini yüzünden,
Gizli olan aşikâr oldu tümden
Yüzü sapsarı kesildi birden
İşlenen günahların izinden,
Böylece bir eli kanda,
Diğer eli eğik durur halde.
Bu ne demektir? dedi Mesih,
Söyle bana günahkâr kadın!
Dedi ki: Bu elimle vurdum,
Âşıkımı böyle öldürdüm,
Diğer elime gelince o halde,
Onunla işaret ettim diğerine.
Zorla uzaklaştırdım birini,
Okşayarak aldım diğerini.
Hayret ederim ki bu surette,
İşvebâz bulurum temelli.

Mesih buyurdu afallamış:
Ey çirkin kadın, ey fahişe!
Nasıl olur da doymazsın,
Saçların kadar boldur ganimetin.
Cevap verdi âlüfte kadın:
Ey örnek insanı zamanın!
Beni isteyenlerin hepsinden,
Bir tek er bulamadım iyisinden;
Zira doğru adam dediklerimiz,
Yanıma yaklaşmazlar küfür diye.
Taliplilerden her biri olunca böyle,
Evlenebilir miyim sen söyle!

Hoca Kermanî adında başka bir İran şairi de, Hammer'in *Die Geschichte der schönen Redekünste Persiens* s. 249'da aynı şeyi söyler:.

Gib nicht dein Herz dem alten Weib der Welt,
Denn diese Braut hat gar zu viele Freier

Gönlünü kaptırma dünya denen kocakarıya,
Taliplisi çoktur, bu gelin varamaz kocaya.

Such' nicht Glauben und Treu bei der Welt der leichtfertigen Dirne,
Tausend Werber ja hat verrufene Braut.
(Hafis, *Diwan*, I, s. 61)

"Dönek tabiatlı dünyadan ahde vefa umma. Çünkü bu kocakarı, binlerce damadın gelinidir."(Gölpınarlı, s. 23)

s. 283 —— Schenke • Sâki

[280] Goethe, kuğuyu zarif ve pek estetik bulduğu için eserlerinde severek kullanmıştır. Kendisine bir hediye geldiğinde birisinden, "bir kuğucuk geldi" diye latife yapardı. Kuğu etini de çok severdi; içerisi badem, üzüm ve çeşitli sebzelerle doldurularak pişirilen kuğu makbulü idi.

s. 284 —— Schenke • Sâki

[281] Goethe, burada Muhammed yasaklıyor onu derken Kur'an'ı kasdetmektedir. Bilindiği üzere Kur'an alkollü içkiyi kesinlikle yasaklamaktadır. Kur'an'da alkollü içkiyle ilgili âyetler şunlardır:

Sana içkileri ve kumarı sorarlar. De ki, ikisinde de hem büyük günah vardır, hem de insanlara fayda vardır. Günahları faydalarından daha büyüktür. (Bakara Sûresi 2/219) *Ey iman edenler! Sarhoş iken ne söylediğinizi (hakkiyle) bilmedikçe, namaza yaklaşmayın.* (Nisa Sûresi, 4/43) *Ey iman edenler! İçki de, kumar da, dikili taşlara (kurban kesmek) de, fal oklarını kullanmak da şeytana ait olan murdar işlerden başka bir şey değildir. Bunlardan kaçının ki felah bulasınız. Şeytan içki ve kumarla aranıza ancak düş-*

manlık salmak, sizi birbirinize düşürmek, sizi Allah'ı anmaktan, namazı kılmaktan alıkoymak ister. O halde artık vazgeçiyorsunuz değil mi? (Mâide Sûresi, 5/90-91)

O yüzden Goethe, "Muhammed Dramı" olarak kaleme aldığı ama bitiremediği minik eserinin bir yerinde alkollü içkiyi kasdederek şöyle der:

Verbannt ist der verräterische Trank,
Der Sterbliche zu heben scheint und schwächt.

Fânileri yükseltir gibi görünen ama zayıflatan
Güvenilmez korkunç içki kaldırılsın.

Dichter • Şair —— s. 284

[282] Bir kez daha iki şiirde Hz. Muhammed, şarap yasağı ve yasak şarabı içenleri gözetleyen münzevîden bahsedilmektedir. Öyle anlaşılıyor ki Goethe, ironik bir tarzda Hz. Muhammed'in şarabı kendisine sakladığını, yalnız kendisi içerek sarhoş olmak istediğini söyleyerek Ölsener'in *Mohammedbiographie'*(1810) sine gönderme yapmak istiyor. Ölsener, adı geçen eserinin eserinin 217'inci safasında aynen şöyle yazıyor: "Peygamber şarap içmeyi ve sarhoşluğu kendine ait bir imtiyaz saydığı için içkiyi/şarabı yasaklamıştır. Sık sık bu tarzda Kur'an'dan sapmalar olmaktadır."

Saki • Sâki —— s. 285

[283] Hâfız bir gazelinde şöyle seslenir:

Geh' zur Schenk' und röthe dein Angesicht dorthen,
Geh' nicht in die Zelle, dort wohnen die Gleisner
(Hafis, *Diwan* I, 240)

"Meyhaneye git de çehreni kızıl bir hale getir. Zahitlerin ibadet yerine gitme, oradakilerin hepsi mürai, hepsi suçlu, hepsi kara yüzlü!" (Gölpınarlı, s. 121)

[284] Bu retorik soru aslında şu tespitten neş'et eder: "Ben ki genç bir delikanlıyım, senin gibi yaşını başını almış bir adama akıl mı vereyim?"

Sommernacht • Yaz gecesi —— s. 286

[285] Goethe, muhtemelen Hâfız'ın sâki ile güneşin batışını seyrederek şarap içişini tahayyül etmiş olmalı. Belki de Goethe'nin bizzat kendisi bir dostuyla bir evin terasında oturup sohbet ederken güneşin gurûbundaki o muhteşem manzaradan bir kesit vermek istemiştir. Bilge şair, bulundukları mevkiden seyrettiklerinde ihtişamla batan güneşin, aslında kuzey ufkundan doğuya çekilmekte olduğunu ve oradan da aynı ihtişamla doğmakta olduğunu görmektedir.

s. 286 —— Schenke • Sâki

[286] Bu mısrada söz konusu edilen gece herhangi bir gece değildir, tam aksine ilkbaharın son bulduğu, yazın ilk gecesidir. Saçları kırlaşmış bilge şair bilmektedir ki, bu gece artık zifiri karanlık yerine batıdan doğuya doğru hafif bir ışık geceyi aydınlatmaya başlayacaktır. Başlayacaktır ancak mesele bu parıltının ne kadar devam edeceğidir. O yüzden şair, bir önceki kıtada bu soruyu sormaktadır:

Güneş batıp gitti ufukta,
Ama Batı'da hâlâ parlıyor;
Ne kadar sürer bu altın parıltı?
Bunu bilmek isterdim dorusu.

İşte böyle bir gece şair, sâki ile birlikte gökyüzünün muhteşem renklerini seyretmekte ve bade nûş etmektedir. Dikkat edilecek olursa şairin bu şiirlerinde kullandığı mecaz ve kavramlar tümden Hâfız'ın Sâkiname'sinden alınmış görünmektedir.

[287] Bir yaz gecesi sâki hayretler içerisinde kuzeyde hiç bitmeyen bir fecir yaşar. İslâm' da farz olan sabah namazını kaçırmamak için tıpkı bir baykuş gibi oturur ve gecenin bitmesini bekler. Fecri görünce koşar ve sevdiği arkadaşları "sonsuzluğu temâşâ etsinler" diye onlara haber verir.

s. 287 —— Dichter • Şair

[288] Flora: Çiçek ve bahar tanrıçasıdır. Çiçek açan her bitkinin yönetimi onun elindedir. (Teferruat için bkz: Azra Erhat, *Yunan Mitolojisi*)

[289] Burada şair Yunan mitolojisini kullanarak eğlendirici bir cevap hazırlar: Aurora, Şafak İlâhesi, çiçeklenme zamanı gelince yazın Hesperus'u (Akşam yıldızını) takip eder. Mitolojiye göre Şafak İlâhesi (Aurora), Zeus'tan eşi Tithonus için ebedî hayat temin etmiş, ancak ebedî gençlik istemeyi unutmuştur. Bu yüzden Tithonos, yıllar geçtikçe ihtiyarlamaya başlamış, yüzü kırışmış, buruşmuş ve küçüldükçe küçülmüş. Bunun üzerine Aurora onu saraya kapatmış ve kimseye göstermemiştir. Sonunda Tithonos bir çekirge haline gelmiştir. Tithonos sarayda mahkûm iken Aurora genç ve güzel Hesperus'un peşine düşecektir. Ne var ki Aurora, yanılmaktadır; Hesperus'u yakalaması artık imkânsız hâle gelmiştir, çünkü o güneşle beraber batıp gitmiştir. Akşam mânâsına gelen Hesperus'u Homeros şöyle anlatır:

Gecenin karanlığında başka yıldızlar arasında,
Akşam Yıldızı denen bir yıldız vardır hani,
yıldızların en parlağı, en güzeli.
(Bak. Azra Erhat, *Yunan Mitolojisi*)

Görüldüğü üzere şair burada Yunan mitolojisini bahane ederek kadınların kıskançlıklarını mevzu etmektedir. Daha önceleri Sâki'yi "çirkin yosmalar"dan korumak isteyen şair, şimdi de gençleri Aurora'dan yani kadınların inceliklerinden, hislerinden korumak istemektedir. Goethe delikanlıların korunmasıyla ilgili olarak *Fundgruben des Orients*'te Hz. Peygamberin iki hadîs-i şerifini Hammer Purgstall'ın tercümesinden okumuştur:

I - "Güneş doğduğunda tam yükselinceye kadar dua edin; güneş battığında da tamamen batıncaya kadar dua edin! Sabah ve akşam namazlarını ihmal etmeyiniz, zira şeytan ikisinin arasında boynuzlarını gösterir."

II - "Gece bastırdığında delikanlılarınızı evde tutun, zira bu saatlerde şeytan şaşırtır, kapıyı kapayın ve Allah'ı çağırın." (Hammer, *Fundgruben des Orients*, I, s.277)

Hâtem • Hâtem —— s. 288

290 Şair genç delikanlıya, daha doğrusu Sâki'ye Allah'ın bir aynası olduğunu, dolaysıyla insana bu gözle bakması lazım geldiğini öğretir. Ancak Sâki böyle bir şuur hâline uzun zaman dayanamaz ve sonunda uykuya teslim olur. Ne var ki uykuya dalan Sâki bu haliyle daha şair için parlak bir ayna vazifesi görür. Şair, şarabın verdiği hafif mestlikle bakışlarını tamamen uyumakta olan ve kendisine ayna olan Sâki'ye çevirir ve onun güzelliğini bir vecd psikolojisiyle temâşa eder. Böylece uyku halindeki Sâki, uyanık olan şaire kendi güzelliğini; şair ise ona bilgi ve hikmeti sunar.

Mathal Nameh:
Buch der Parabeln
MECAZLAR KİTABI

Vom Himmel sank • Bir damla düştü gökten —— s. 291

291 Goethe 1814/15 yıllarında A. Olearius'un (*Persianischem Baumgarten = Bostan*) tercümesinden tanıdığı Şeyh Sadî'nin *Bostan* adlı eserinden Yağmur tanesi başlığı altında bir hikâye okur. Goethe, bu parabole Chardin'de de rastlar ve "Perlendemut" diye not eder (*Voyages en Perse*, 2, 8). Başka bir tercümeyi de *Fundgruben des Orients*'te okur.

Sadî'nin *Bostan* adlı eserindeki *Yağmur damlası* hikâyesi şöyledir:

> Bir buluttan bir damla yağmur düştü. Bu damla denizin genişliğini görünce utandı:
>
> "Şu deniz denilen yerde ben kim oluyorum?
> Eğer deniz buysa gerçekten ben hiçim" dedi.

Damla kendisini hor görünce sedefin biri onu koynuna alıp seve seve besledi. Felek de onun işini öyle düzgün yürüttü ki nihayet padişahlara yakışan namlı bir inci oldu.
Hâsılı bu yüceliği kurumsuz olmakla buldu; yokluk kapısını çaldığı için var oldu."
(Sadî, *Bostan*, İstanbul 1950, Ter. Hikmet İlaydın, s.168)

Niğdeli Hakkı Eroğlu'nun kaleminden aynı hikâyenin nazmen tercümesi şöyledir:

Bakın, bir nümûne vereyim size:
Buluttan bir damla düştü denize

Deryânın vüs'atin gördü, utandı
Kendinin kıymeti hiç yoktur sandı

Bu nâçiz katreyi yuttu bir sadef
Sulara karışıp olmadı telef.

Bir hadde vardı ki o, encâm-ı kâr
Oldu çok kıymetli bir dürr-i şehvar.

Tevâzu yüzünden kıymettar oldu
Yokluk kapısını çaldı, var oldu.

(Şirazlı Şeyh Sa'dî, *Çiçek Bahçesi*, Çev. Niğdeli Hakkı Eroğlu, Niğde 1945, s. 193.)

Damla tasavvuf edebiyatında çok kullanılan mecazlardan biridir. Yunus Emre de bu mecazı severek kullanan şairlerdendir:

Bir dürr-i yetîmem ki görmedi beni umman
Bir katreyem illâ ki ummâna benem umman.

Goethe, *Fundgruben des Orients*, Bd. 6, s. 128'de Muhammed bin Mansur'un Mücevherler Kitabı'dan Hammer'in tercüme ettiği bir şiirden de ilham almış olabilir. Mansur bu şiirinde der ki:

Die Wassetropfen, die aus Wolkenlenden fallen,
Verkehret seine Hand in Perlen und Korallen;
Durch seine Strahlenwärme wird gestocktes Blut,
In Felsenadern flüssig als Rubinengluth.

Bulutlardan dökülen yağmur damlaları,
Senin avucunda inci ve mercana dönüşür,
Senin sıcaklığından dolayı sıkışmış kan oluverir
Kayaların damarlarında akan lâl oluverir.

Ömer Hayyam da bir rübaisinde şöyle der:

Katre begirîst ki ez bahr codâ'îm heme
Bahr ber katre behandîd ki mâîm heme.
Der hakîkat digerî nîst, hodâ'im heme.
Lîk ez gerdiş-i yek nokta codâ'im heme.

Katre, ummandan cüda olduğunu anladı. Umman yine "Hep biriz, hep beraberiz" diyerek katrenin iftirak za'mıyla ağlamasına güldü. Hakikatte başka hiçbir kimse yoktur. Cümlemiz hüdâiyiz. Ancak bir noktanın füsûnuyla birbirimizden ayrılmış görünüyoruz. (Ömer Hayyam, *Rubailer*, Ter. Abdullah Cevdet, Yay. Haz. Mehmet Kanar, İstanbul 2000, s. 156)

Muhammed İkbal, *Esrâr-ı Hudi*'de aynı fikri şöyle yorumlar: "Damla zayıftır – Benliğini kuvvetlendirmek suretiyle inci haline gelebilir." Başka bir mısraında İkbal, özellikle bir hususa dikkat çekiyor: "İnci, denizin kucağında kaybolmuştur ama, denizin suyu incinin suyu değildir." (İkbal, *Armagan*, s 174)

Goethe, şiirin sonuna Jones'te rastladığı bir cümle yerleştirmiştir: "Nunc in corona laeta Regis emicat." "Die Perle glänzt an unseres Kaisers Krone." (Krallarımızın taçlarını süslemektedir şimdi bu inci.)

Damlanın inciye dönüşmesi parabolunu Goethe, Şeyh Sadî'ye kıyasla biraz farklı yorumlamıştır. Şöyle ki, Goethe de deniz karşısında bir hiç olduğunun farkında olan katrenin alçakgönüllülüğünü takdir eder. Ancak Goethe, katrenin alçakgönüllülüğünü takdir etmekle birlikte daha çok onun deniz içerisindeki dehşetli varoluş mücadelesini yüceltir. Şeyh Sadî, tevazuundan dolayı katrenin denizde inci haline geldiğini ön plana çıkarırken Goethe, katrenin varoluş iradesini, inancını ve iddiasını över. Ona göre katre, faustian bir varoluş macerası sergilemiştir. Bu her şeyden öte takdire şayandır. Zira Goethe, annesinin şu sözünü kulağına küpe etmiştir: "Ein kleiner Mann ist auch ein Mann", yani "Küçük bir adam da, bir adamdır."

Şimdi şekrar şiire döndükte, şöyle diyordu Goethe:

Lâkin Tanrı ona sebat ve gayret bahşetti
Ve o damlaya güç ve dayanıklılık verdi,
Sessiz bir sedef onu koynuna alıverdi.

Esasen burada katre, elde ettiği güç ve dayanıklılığı bir olgunlaşma süreci olarak kullanır. Zira ancak bu olgunlaşmanın ardından değişim gelir. Katrede kendini feda etme iradesi olmamış olsaydı, yani daha üstün, küllî bir iradeye teslim olmamış olsaydı onu sedef koynuna almayacak ve bu değişim gerçekleşemeyecekti. Dolayısıyla katre inciye dönüşemeyecekti. Katre paraboluyla Goethe, gayet mahirâne bir biçimde "öl ve ol!" düşüncesini şiirine yerleştirmeyi başarmıştır. Katre tüm varlığını vermek suretiyle ebediyeti kazanmış oluyor. Kendini feda etme düşüncesi, *Selige Sehnsucht* (Mutlu Eden Hasret) başlıklı şiirin de ana temasıdır ve orada bu konu etraflıca tartışılmıştır. Aslında Goethe, önceleri *Selige Sehnsucht* (Mutlu eden hasret) şiirinin başlığını

Selbstopfer (Kendini Feda Etme) olarak koymuştu. Aynı şekilde bu şiirindeki damla da kendi el yazısıyla "Gläubige Perle" (İnançlı Damla)'dir.

Şimdi tekrar Şeyh Sadî'ye dönecek olursak, *Bostan*'da her iki parabol de, yani pervâne ve mum ve yukarıdaki katre hikâyesi mevcuttur. Orada Sadî, âşık pervâneye şunu söylettiriyordu:

"Ben de kendimi kendi isteğimle ateşe atmıyorum; ancak boynumda bir iştiyak zinciri var. Sonra, ateşin, benimle parıldayışı şu ana mahsus değil ki... o beni uzaktan da böyle yakardı." Kendini fedâ etmenin yücelmek olduğu inancı her iki parabolün (remizin) arkasındaki ana fikirdir. Mistik felsefenin belkemiği olan bu "öl ve ol!" fikri, ölmek suretiyle ölümün aşılması gibi bir paradoksa dayanır; ancak bu paradoks zahirî bir paradokstur ve aslında tüm çelişkileri bu paradoks bir anafor gibi yutar ve başka bir varoluş tarzının kapılarını açar. Goethe, mutlak yokoluşa inanmaz; buna karşılık "öl ve ol!" düstûruyla mutlak yokoluşa götüren tüm arızî düşünceleri ortadan kaldırır, varoluşun önünü açar. Bu suretle Goethe, varoluşun gerçek incisi insanın değersiz bir element gibi tabiatta yok olup gitmesini engellemiş olur. Hatırlanacak olursa şair, bu ölümsüzlük fikrini *Faust*'ta pek güzel işlemiştir. Orada diğer Troyalı kızlar kıymetsiz bir element gibi tabiatta yok olup giderken Helena'nın arkadaşı Panthalis, kraliçeyle ölüler diyârında varolmaya devam eder:

Wer keinen Namen sich erwarb noch edles will,
Gehört den Elementen an: sof ahret hin!
Mit meiner Königen zu sein, verlangt mich heiss;
Nicht nur Verdienst, auch Treue wahrt uns die Person. (V. 9981–84)

"Hiçbir nam kazanmamış olan ve asalet peşinde koşmayan bir kimse,
Tabiatin unsurlarına mensup demektir. Onun için siz de oraya koşunuz! Kraliçemle birlikte bulunmayı, ben hararetle arzu ediyorum.
Onun varlığı bize yalnız liyakat değil, aynı zamanda sadakat de aşılıyor."

Son olarak Segâh bir Mevlevî niyaz ilâhisinin ilk kıtasında da şöyle dendiğini hatırlatalım:

Şem'i ruhuna pervâne düşürdüm
Evrak-ı dili âteş-i sûzâne düşürdüm
Bir katre iken kendimi ummâna düşürdüm
Takrir edemem derd-i derûnum kederim var
Mevlâyı seversen beni söyletme gamım var.

s. 291 —— Bulbuls Nachtlied • Bülbülün gece şarkısı

[292] "Bulbuls Nachtlied, durch die Schauer..." Goethe'nin notlarından bu şiiri, Kemal Paşazade'nin *Nigaristan* adlı kitabındaki bir şiirinden etkilenerek kaleme

aldığı anlaşılmaktadır. Kemal Paşazade'nin bu şiiri, *Fundgruben des Orients* II, s. 108'de neşredilmiştir ve şöyledir:

Ân bülbül-i mahpus ki can şod nâmeş
Desteş nedehed der beden çün dâmeş
Adı can olan şu mahpus bülbül, beden kafesinde olduğu için elini vermez.

Kafesteki bülbül, ki bu aslında ruhtur, bedenin hizmetkârıdır ve beden burada bir kuş yuvası rolü üstlenmiştir. Öte yandan buradaki parabol unio mystica'yı yani Allah ile gerçekleştirilen vuslat halini sembolize etmektedir. Ruh kuşunun kanat çırpması, yuvayı terk edip gerçek yuvasına, Allah'a dönmek istemesine işaret etmektedir. Goethe, buradaki sembolleri kullanmakla birlikte, sözkonusu mistik anlayışa katılmamaktadır.

Fudgruben'un mezkûr sayfasında ilaveten şu güzel mısralara da yer verilmektedir:

Raks ân nebuved ki her zeman ber hîzî
Bî derd çu kerd ez meyân ber hîzî
Raks bâşed ger du cehan ber hîzî

"Raks o değildir ki her zaman ayağa kalkasın, dertsiz, gamsız birisi gibi ortada raksedesin/ayağa kalkasın.
Raks odur ki her iki cihanda raks edesin/ ayağa kalkasın."

[293] Bu şiirdeki semboller de İslâm Şark düşüncesinden alınmıştır. Goethe "*Fundgruben des Orients*" (Bd. 2, 1811, s. 108-109) dergisinde ruhun kafese hapsedilmiş bir bülbül, bedenin ise bir kafes veya yuva olduğunu okumuştur. O yüzden şair "Schenkenbuch"da bu konuda şöyle diyordu:

Bilirsin ki beden bir zindandır:
Ruhsa aldatılarak hapsedilmiştir içine;
Burada hareket hürriyeti yoktur onun.
Kurtulmak ister, hareketlenir oradan oraya

Bu şiirde de sözkonusu edilen ruhun ana vatanıdır. Burada Goethe için tabiata ters, düşmanca bir tasavvur reddedilmektedir. Aynı şekilde bir sonraki şiirde de öldükten sonra hayatın devam edeceği tasavvuru kabul görmemektedir. Şair "Buch des Paradieses"te de Cennet bahçeleri, huriler, şaraplar gibi tasavvurlara karşı ironik tavırlar takınmaktadır.

Hâfız da aynı şekilde beden kafesinden bahsetmektedir:

Der Phönix meines Herzens hat
Sein Nest im letzten Himmel,
Im Körperkäfigt eingesperrt
Ist er längst satt des Lebens.
(Hafis, *Diwan*, II, s. 308.)

Morg-i dilem târesîd kodsi arş-i âşiyan
Gönül kuşum yuvasını en son göğe kurdu,
Beden kafesine kapatıldı da uzun zamandan beri hayattan bıktı

Feridüddin Attar, kafeste bir kuş gibi çırpınan ruhunu ölüm saatinde tez hürriyete uçurması için katiline yalvarır. Hammer'in anlattığına göre olay şöyle gelişir. Moğol istilasında Cengiz Kağan'ın askerlerinden birisi Attar'ı yakalar. Tam kılıcı Attar'ın boynuna indirmek üzereyken birisi, "Dur, öldürme bu yaşlı adamı, sana bin adet gümüş veriyorum onun hayatı için." der. Attar, söze karışır ve der ki: "Sakın beni bu kadar gümüş karşılığında vermeyi düşünme! Ben daha pahalıyım." Asker, Attar'ı satmaktan ve öldürmekten vaz geçer. Bir müddet yürürdükten sonra tekrar kılıcını çeker ve Attar'ı öldürmek ister. Bunun üzerine bir alıcı talip olur ve Attar'ın hayatı karşılığında bir çuval saman vereceğini söyler. Attar, "Hiç tereddüt etmeden ver! Benim gerçek değerim budur, bundan daha değerli değilim." der. (Hammer, *Die Geschichte der schönen Redekünste Persiens*, s. 141)

s. 291 —— Wunderglaube • Mucize inancı

[294] Goethe'ye bu mısrayı ilham eden Chardin (*Voyages*, 3, s. 117)'den okuduğu şu sözdür: "Kırılan bir kâse tekrar bir araya getirilip tamir edilebilir; ancak, ölüm insanı parça parça ettikten sonra insan eski haline döndürülebilir mi?"

[295] Hayatın cama, kristale, aynaya ve testiye benzetilmesi Doğu'da da Batı'da da meşhurdur. Varoluş kırılganlık itibariyle gerçekten zarif bir testi gibidir. Latinler, "Aeterni montes, ego in tempore; vitrum sic vita" derler, yani "Dağlar ebedîdir, bense zamanla sınırlıyım. Hayat bir sırça kadeh gibidir." Ömer Hayyam (1123), daha bilgece söylemiş:

Gestern zerschlug ich meinen Krug mit Wein
In meiner Trunkenheit an einem Stein.
Da sprach des Kruges Scherbe: "Wie du bist,
War ich, und wie ich bin, wirst du einst sein."

Ber seng zedem dûş sebûy-i kâşî.
Sermest budem ki kerdem in ovbâşi.
Bâ men be zebân-i hâl mîgoft sebû:
Men çon to budem, to nîz çon men bâşî.

"Fağfurî bardağı dün akşam taşa çarptım. Bu yaramazlığı sarhoş olduğumdan yaptım. Bardak lisân-ı hâl ile bana dedi ki: Ben senin gibiydim; sen de benim gibi olacaksın."

Hayyam başka bir rübaisinde:

Âdem ço sorâhî buved u rûh ço mey,
Kâlib ço neyî, revân sedâyî der ney.
Dân îçi buved âdem-i hâkî, Hayâm?
Fânûs-i hiyâlî yo çerâğî der vey.

"Adamın bedeni sürahi ve ruh da sürahinin içindeki şarap gibidir. Kalıp, ney can ise, neydeki sada makamındadır. Ey Hayyam! Evvel ve âhiri toprak olan adamın mahiyeti nedir, bilir misin? Bir hayal fânûsu ve derûnundaki bir ışık." (s. 174)

Ömer Hayyam devam ediyor:

Dem Töpfer sah einst im Basar ich zu,
Wie er den Lehm zertrampfte ohne Ruh.
Da hört' ich, wie der Lehm ihn leise bat:
"Nur sachte, Bruder, eist war ich wie du."

Bir ara düştü yolum pazarda çömlekçiye
Bir çamur tepiyordu tamam özleşsin diye;
Vurdukça tekme tekme dile gelmişti çamur
Ben de senin gibiydim diyordu, ah yavaş vur!

Hayyam diyor ki, hayatımız paramparçadır, kırıntılardan ibarettir; bu kırıntılar, parçalar balçıktan yapılmıştır. Balçığa şekil verilmiş ve testi yapılmıştır. Testi insandır ve insan konuşma istidadına sahiptir. Ve bu macera devam ediyor:

Einst schwebte dieser Krug, wie ich, in Liebesbangen,
In dunkler Locken Netz war er, wie ich, gefangen;
Und was am Hals des Krugs als Henkel du erblickst,
War eine Hand einst, die der Liebsten Hals umfangen.

Şu sürahi ne garip ben gibi bir aşk delisi,
Bir ipek saçlı kızın zülfüne vurgun sanki
Gerdanında dolanan kulpuna baktıkça derim,
Dolamış boynuna güyâ kolunu sevgilisi...

Als Du das Leben schufst, schufst Du das Sterben:
Uns, Deine Werke, weiht'st Du dem Verderben;
Wenn schlecht Dein Werk war, sprich, wen trifft die Schuld?
Und war es gut, warum schlägst Du's in Scherben?

Özenip bezenerek hoş bir kadeh yarattın,
Ona nice canlardan, tenlerden maya kattın!
Sarhoş bile kıyamaz onu kırmaya Tanrım
Neden öğdün yarattın, neden kırdın da attın?

s. 292 —— Die Perle, die der Muschel entrann • Sedeften çıkan inci

[296] Şark şiirinde söz incisini delmek, mısra incilerini birbiri ardına sıralamak gibi mecazlar sık kullanılır. Goethe Hammer Purgstall'ın tercümelerinde bu mecazlara sık sık rastlamıştır. Hammer, tercüme ettiği *Hâfız Divanı*'nın giriş yazısında sözü buraya getirir ve der ki: "Onun mısraları usta bir el tarafından delinen harikulâde incilerdir." (*Hâfız*, Bd. I, XXXV). Goethe, Hammer'in *Hâfız Divanı*'nda ayrıca inciyle ilgili iki mısraa daha rastlar: "Hâfız'ın mısraları delinmemiş incilerdir." *Hafis*, I, 364; "Hiç kimse böyle şiirler söylemedi, böyle şarkılar terennüm etmedi, Hiç kimse de böyle inciler delmedi" *a.g.e.*, 2, 558; *a.g.e.*,1, 15.

s. 292 —— Pfauenfeder • Tavus kuşu tüyü

[297] Şair burada Allah'ın âlemleri temâşâ eden gözünü adeta tavus kuşunun renkli tüylerinde görmektedir ki, hakikaten tavus kuşu, kanatlarını açıp kabardığı zaman renkli tüylerinde bir göz resmi çizilmiş gibi görünür. Augustinus, *Trinität* hakkında kaleme aldığı yazısında "Gerçek insan Allah'ın sureti ve remzidir." der. Augustinus'u iyi tanıyan şair, bu mecazı yani Allah'ın âlemi temâşâ eden gözünü açıldığında resmedilmiş göz şeklini alan tavus kuşunun renklerinde görmüştür.

[298] Bu şiir Şeyh Sadî'nin *Gülistan*'ındaki bir hikâyeden ilham alınarak yazılmıştır. Goethe, bu hikâyeyi Adam Olearius'un *Gülistan* tercümesinden okumuştur. Sadî'nin hikâyesinde baba oğluna şöyle nasihat etmektedir:

> "Üçüncüsü güzel yüzlü insandır. Âriflerin gönlü onunla düşüp kalkma eğilimindedir. Sohbetini ganimet sayarlar, hizmetini minnet bilirler. 'Azıcık güzellik bir yığın paradan daha iyidir. Güzel yüz, hasta gönüllerin merhemi, kilitli kapıların anahtarıdır!' demişler."
>
> "Evinden kahırla kovulsa bile, her yerde güzeli sevip sayarlar. Tavus kalemini Kur'an yapraklarının arasında gördüm. (Eskiden tavus kalemlerinin Kur'an yaprakları arasında büyüyeceğine inanılırdı.)
>
> 'Bu şeref, değerinden çok üstün! dedim. 'Sus!' dedi. 'Nereye ayağını bassa, güzelliği olana kimse git demez.'
>
> "Bir güzel uygunsa, gönül çekiyorsa, babası reddetsin, kaygıya değmez. O, bir cevherdir; sedefi meydanda olmasın varsın; (eskilere göre inci sedefin içinde olurdu. Burada baba sedefe, çocuk da inciye benzetilmektedir.) herkes dürr-i yetim'in (sedefte tek olarak bulunan büyük inci. Sedefe benzetilmiş olan baba meydanda olmadığına göre, Sadî yetim kelimesini iki manada kullanmış oluyor.) müşterisidir." (Sadî, *Gülistan*, Hürriyet Yay., İstanbul, Çev. Hikmet İlaydın, s. 130–131)

Goethe bunu tam tersine çevirir. Ona göre dünyevî güzel sadece Allah'ın rahmetidir. Herkesten mütevâzı olmak daha çok vahiy alan kişiye yakışır.

Herder, Doğu şairlerinden seçmelerinde şu mısraa yer verir (*Blumenlese aus morgenländischen Dichtern* s. 102):

Eine Pfauenfeder lag zwischen Blättern des Korans,
Stolze, sprach ich, zu hoch ist diese Stelle für dich!
Nicht antwortete sie; wohin die schöne Gestalt kommt,
Ist sie an ihrem Platz; jeder vergönnet ihn ihr.

Kur'an sayfaları arasında bir tavus teleği vardı,
Ey mağrur, dedim, bu makam senin için yüksek!
Cevap vermedi; güzel suretin gittiği her yer,
Onun makamıdır; herkes ona layık görür bunu.

Ein Kaiser hatta zwei Kassiere • Bir kralın iki veznedârı varmış —— s. 292

[299] Goethe'nin bu şiiri yazmasına sebep, Diez'in Almanca'ya tercüme ettiği *Kabusnâme* (*Buch Kabus*, s. 772)'dir. Orada vezirin vazifeleri başlığı altında şöyle denilmektedir: "Vezir şartı budur kim gayet muhasip ol, yani padişahın mülkünü ve malını zaptetmekte katı hesap et, yanılma ve muamil-şinas ol. Yani kimden ne alırsın ve kime ne verirsin bilmek gereksin. Ve ol seni vezir edinen kişinin kapusunda doğruluktan artuk nesne gözleme. Ve anın eyiliğine insaf ver, yani her dem eyiliklerini, anadur ve ne buyruk gösterse munsif ol." (Keykâvus, *Kabusnâme*, Ter. Mercimek Ahmet, İstanbul 1966, s. 287)

Zum Kessel sprach der neue Topf • Tencere tencereye demiş ki —— s. 293

[300] Goethe, *Jenaer Literaturzeitung*'un 1813 Şubat sayısında Hammer'in Oğuz vecizeleri olarak derlenen atasözlerini okumuştur. Bunlar arasında "Et tenceresi et tenceresine dibin kara demiş" diye bir atasözü vardır. Goethe bu et tencerelerinden birini yeni tencere diğerini kazan olarak değiştirmek suretiyle aynı atasözünü biraz değişik bir formda ifade eder. Öte yandan Goethe, Heinrich Friedrich von Diez'in tercüme ettiği iki ciltlik *Denkwürdigkeiten von Asien* (Asya'dan Kıssadan Hisseler)'da da aynı atasözüne rastlamıştır. Burada Diez, bu atasözünü "Güç güce dibin kara demiş" diye tercüme etmiştir ki görüldüğü üzere Türkçe'de böyle bir atasözü yoktur. Diez, Osmanlıca yazılışları aynı olan "güveç" kelimesini "güç" olarak okumuştur. Dolayısıyla Osmanlıca yazılış biçimiyle atasözü: "Güveç güvece dibin kara demiş" biçimindedir. Chabert, Diez'i bu yanlışından dolayı ikaz etmiş, ancak Diez, (II, s. 593-598) mânasız yere tercümesinin doğru olduğu konusunda ısrar etmiştir. Haklılığını ispat etmek için Diez'in, yaptığı beş sayfalık savunma da doğrusu tutarsız ve beyhude bir inatlaşmadan ibarettir. Öyle ki bu savunmayı burada tercüme etmeğe bile değer bulmuyoruz.

En doğrusunu Goethe söylemiş:

Der Kessel schilt den Ofentopf,
Schwarz sind die alle beide.

Kazan fırın güvecini şaşılıkla suçlar.
Doğrusu her ikisi de karadırlar.

s. 293 —— Alle Menschen, groß und klein • Küçük ve büyük tüm insanlar

[301] Muhtemelen Goethe bu şiiri Oehlenschleger'in *Alladdin und die Wunderlampe* (Amsterdam 1808) adlı dramından etkilenerek yazmıştır. Oehlenschleger, bu dramı kendisine hediye etmişti. Bu dramda Alaaddin bir örümcekle karşılaşır. Burada yazar örümceğe şunu söyletir: "Şu ördüğüm incecik ağıma bak!" Olayın devamında örümcek kendini ve ördüğü ağı Allah ve dünya ile karşılaştırır. Katharina Mommsen bununla ilgili şöyle bir yorum yapar: "Allah ile bir örümceği ve dünya ile bir örümcek ağını karşılaştırma zevksizliği ve Allah'ın yaratıcı gücü ile ileri geri dokuma faaliyeninin karşılaştırılması Goethe'yi rahatsız etmiş ve buna karşı bir polemik planlamaya sevketmiştir." (K. Mommsen, *Goethe und 1001 Nacht*, s. 93)

[302] Bu şiirinde Goethe, yukarıdaki şiirlerinde mecazlarla işlemeye çalıştığı konunun bir hülâsasını yapmakta ve hepsini bir mecazda toplamaktadır. Yukarıdaki şiirinde inci "Mein schönes All, es ist zugleich zerrüttet" (Bir anda benim güzel dünyamı yıkıyorsun) diye şikâyet ediyor sarrafa; "Tencere tencereye dibin ne kara" diyor ve kendini hiç görmüyor; bu şiirde de bir süpürge ağı bozunca örümcek, "muhteşem evimi yıktın, harap ettin" diye kıyameti koparıyor. Bütün bunlarla Goethe, insanın kendini hemen her yerde ön plana çıkarma isteğinin yattığını, varolma iradesinin her şeye baskın geldiğini vurgulamak istiyor. Augustin'in tabiriyle bütün bu misaller, mecazlar "experimentum suae medietatis" yani herkesin kendi benliğini dünyanın merkezi yapmak istediğini gösterirler.

s. 294 —— Von Himmel steigend Jesus bracht • Gökten inerken indirdi İsa

[303] Goethe, Müslümanların kutsal kitaplarla ilgili olarak inançları hakkında Chardin' den özetle şu satırları okumuştur:

"Müslümanlar, Allah'ın dünya yaratılmadan yüzyıllarca önce kutsal kitapları yazdığına, tüm zamanlar için dinler ve örfler belirlediğine ve bunları kendi yanında muhafaza ettiğine inanırlar. Zira Müslümanlar, Peygamberlerin dünya yaratılmadan çok önce yaratıldığına kanidirler. Ancak bu kitapları Allah, her halk için o halkın konuştuğu dilde yazmıştır. Müslümanların inancına göre kutsal metinler tıpkı Allah gibi ezelî ve ebedîdirler.

İncil mevzubahis oldukta, Müslümanlar, Hz. İsa'nın onu Cebrail tarafından getirilmiş olarak aldığını, havârilerine ve öğrencilerine okuduğunu ve gökyüzüne çekildiğinde, insanların bu kutsal öğretiyi yanlış yorumlayacaklarını dü-

şündüğü için beraberinde götürdüğüne inanırlar. Bu arada bazı havariler neredeyse bu kutsal kitabı tümden ezberine aldılar ve kaydettiler; tabii bu öğretileri halklara sunmak ve onlara hizmet etmek gayesiyle." (Chardin, *Voyages*, T. 10, s. 42, 44, 48)

[304] Goethe, *Şiir ve Hakikat*'in 12. kitabında buyuruyor ki, "*İncil*'i yazan havariler birbirleriyle çelişkide olabilirler, yeter ki *İncil* çelişkili olmasın." Kendisine gelince, *Kitab-ı Mukaddes*'i pek iyi bilen şair bu konuda çok rahattır. *Kitab-ı Mukaddes* ve teoloji konusunda kilise ve papazlarla hem-fikir olmasa da, hayatının sonuna doğru şöyle der: "Benim yaşıma geldiğinizde siz de Tanrı ile aşk'ın sinonim (müterâdif, eşanlamlı) olduğunu anlayacaksınız."

Hiç şüphesiz Goethe bu şiiri durduk yere yazmamıştır. Onun bu şiirle neler kasdettiğini anlamak için aşağıdaki açıklamaları okumak lazım: "Müslümanlar Allah'ın dünyayı yaratmadan yüzyıllarca önce ebedî olarak dinin ve ahlâkın kanunlarını düzenleyen kutsal kitapları yazdığına inanırlar. Tıpkı peygamberleri olduğu gibi bu kitapları da O, gök katında kendi nezdinde muhafaza etmiştir. (Sûre, 3, 48) Zira Müslümanlar tüm peygamberlerin dünyadan önce yaratıldığına inanırlar. O kitapları Allah, peygamber göndereceği kavmin konuştuğu dilde yazmıştır. İlk Müslümanların kanaatine göre mukaddes kitaplar, tıpkı Allah gibi ebedî ve ezelîdir." (*Hirtii anthologia arabica*, s. 68)

"İncil sözkonusu oldukta onlar, İsa'nın bunu melek Cebrail'den aldığını ve okumaları için havarilerine ve öğrencilerine verdiğine inanırlar. Ancak o göklere yükseldiğinde onu tekrar yanına almıştır, çünkü insanların ilâhî mesajın içindekileri tahrif etmelerinden (yanlış yorumlamalarından) endişe etmiştir. O arada havarilerden bazıları *İncil*'i neredeyse tamamıyla ezberledikleri için, aynısını yazmaya koyuldular; ve halklara dersler vermek üzere, her biri hâfızasında muhafaza edebildiği kadarını kayıt altına aldılar. (Chardin, *Voyages*, T. 10, s. 42, 44, 48)

Es ist gut • İyi oldu —— s. 294

[305] Goethe bu şiiri 24 Mayıs 1915 yılında yazmıştır. Şiirin ilk başlığı "Gottesgedanken" (Allah'ın fikirleri)dir. Daha sonra şair bu başlığı Allah'ın yarattığı insanın yaratılış olarak mükemmelliğini anlatan "es ist gut" (İyi oldu) başlığıyla değiştirmiştir. İnsan yaratılış olarak Allah'ın bir fikridir; Allah ona şekil ve biçim vermiştir. Şiirdeki üç ünlem işareti Allah'ın yarattığı kulundan sûret olarak ne kadar memnun olduğunu göstermektedir. Yaratanın, Âdem'i yarattıktan sonra, istemeyerek de olsa, Cennet'ten ayrılmasıyla, şiirde dünyevî bir alana adım atılmış olur. Yaratılan her insan aşkla sevgilisinin gözüne baktığı zaman onda Allah'ın insana güzel bir sûret verme fikrini görür. Nasıl ki uyuyan bir insanın bakışları hoş ve meftun edici ise, aynı şekilde bakışlarını birbi-

rine çeviren iki sevgilinin canlı ve arzulu bakışları da büyüleyicidir. Bu bakışların temelinde yaratma fikrinin ilâhî yansıması vardır.

Parsi Nameh:
Buch des Parsen
PERSLER KİTABI

s. 297 —— Vermächtnis altpersischen glaubens kadim • Pers inancından kalan miras

[306] *Doğu Batı Divanı*'nın bu bölümünün, "Persler Kitabı"nın, daha iyi anlaşılması için başlangıçta Zerdüşt dini hakkında kısaca şu bilgileri vermeyi faydalı buluyorum. Zerdüşt, M.Ö. 6. yüzyılda İran'ın doğusunda yaşamış peygamberâne bir şahsiyettir. Zerdüşt'ün inandığı Tanrı, "faal, yaratan, emreden ve insanları muhakeme eden bir Tanrıdır. Zerdüşt düalistik bir din kurmuştur. Felsefe tarihinde iyilik-kötülük, aydınlık-karanlık düalizmini sistematik olarak ilk defa uygulayan Zerdüşt'tür. Bugün Zerdüşt'ün din ve felsefesini öğrenebileceğimiz yegâne kitap *Zend-Avesta*'dır. Avesta "açıklayıcı bilgi" demektir. *Zend-Avesta*'nın metinleri 12 bin öküz derisi üzerine yazılmıştı. Ancak Büyük İskender'in İran'ı ele geçirmek için başlattığı savaşta bu metinlerin 17 cilt tutacak kadarı her ne sebeptense yakılmış, yok edilmiştir.

Zerdüşt'ün temellendirdiği düalistik görüşe göre çatışma, İyilik Tanrısı Ahura Mazda (Hürmüz) ile kötülük prensibi Ahriman arasında geçmektedir. Ahura Mazda kadim ışıktır, tüm sâf güzellik ve iyiliklerin kaynağıdır. Ahriman ise gecenin Tanrısıdır; tüm kötülüklerin ve zararlı yaratıkların ilahı odur. Zerdüşt'ün meselesi "kötünün varlığını Allah'ın ezelî ve ebedî iyiliği ile barıştırmaktı." Bu ebedî kavgada insan taraf kalamazdı. Ahura Mazda'ya iyi amel, dua ve temizlikle yardım ettiği takdirde insan, ölümden sonra bu hizmetinin karşılığını görecektir. Ahrette insan kıldan ince bir köprüden geçecektir. İyiliklerinin karşılığı güzel bir kız, kötülüklerinin cezasını ise çirkin bir peri olarak karşısına çıkacaktır. Mahşerde insanlar erimiş demirle imtihan olacaklar; dünyada iken iyilik yapmış insanlara bu demir ırmak ılık bir süt şeklinde akarken görünecek, dünyada kötülük yapmış olanlar ise erimiş demir halinde akan bu ırmağa düşecekler. (Bak. Annemarie Schimmel, *Cavidnâme* şerhi, s. 90)

Goethe Zerdüşt hakkında ilk bilgilerini *Divan*'ını yazdığı dönemlerde elde etmiştir. Fransız misyoneri Pére Sanson, 1683 yılında İran'a yerleşmiştir. Adam Olearius, *Persianischen Reisebeschreibung* (Pers Seyahat Yazıları) adlı eserinin 1696 yılı baskısında Sanson'un ilk raporunu bir bölüm halinde neşretmiştir. Sanson'un bu yazısında Goethe, Pers kralları hakkında malumat edinmiştir. Sanson'un anlattığına göre ordunun en önünden nizamî atlılar, onların ardından kırmızı bayraklarla karabinalar, sonra savaşçı atlılar ve nihayet Kral görünürmüş. Kralın ardından ise saray erkânı bir debdebe ile geçiş yaparmış.

Bu resmigeçit renkli, savaşçı ve pek gösterişli olurmuş. Goethe, Kralın bu renkli tören alayından ilham alarak, güneşin ihtişamla doğuşunu Kralın bu resmigeçit alayına benzetir ve âdeta bir masal sahnesi getirir gözlerimizin önüne. Kadim Pers inancının özü ateşperestliktir. "Cyrus sarayından ayrılınca, hemen onun önünden güneşe kurban edilmek üzere bakımlı atlar dışarı çıkarılır. Bunları erguvan renklerle süslenmiş atların çektiği ikinci bir araba takip eder. Bunların ardında ise içinde ateş yanan büyük bir ocak taşıyan adamlar yürürler ağır adımlarla. Sonra da bu atlar güneşe kurban edilir."

Goethe'nin Zerdüşt dini ve ateşperest Persler hakkındaki bilgileri büyük ölçüde Sanson'un raporuna istinat etmektedir. O yüzden Goethe'nin bu şiirinin iyi anlaşılabilmesi için Sanson'un Persler hakkında yazdıkları okunmalıdır. Sanson, Perslerin tiksindikleri hayvanlarla onların cehennem tasavvurları arasında bir ilişki kurar: "Onlar yeraltında bir cehennemin olduğuna inanırlar; ıslak, pis kokan ve bilumum et yiyen hayvanların olduğu bir yerdir burası. Özellikle yılanlar ve kurtların mahpushanesidir. Persler bu son iki yaratıktan tiksinirler.

Din adamlarına ise hürmet ederler. Bu azizlerin itibarını kazanmak ve onların şerefine mazhar olmak içinse elementleri temizlemek, toprağı sürmek ve işlemek, bahçelerde çalışmak ve suları arındırmak, su kanallarındaki tüm hayvan ve haşaratı temizlemek ve nihayet devamlı olarak ateşin yanmasını temin etmek gerekir. Bütün bunlar onların dinlerinin bir parçasıdır. Ölüm döşeğine düştüklerinde ise vasiyetlerini hazırlayıp, derelerden belirli miktarda çekirge, yılan, kara kurbağası ve benzeri kurtların uzaklaştırılması için vasiyetleriyle birlikte bir miktar para arkalarında bırakırlar. Havanın temiz tutulması ve şehrin bilumum kötü kokulardan korunması ilâhî mutlulukları için şarttır." Görüldüğü üzere Goethe'nin şiirinin giriş bölümü tamamen bu bilgilere dayanmaktadır.

Bu arada Sanson, ateşperest Perslerin ölüm törenleri hakkında da bilgi vermektedir. Şöyle ki Zerdüşt dinine inanan Persler, ölen kimsenin cesedini çırılçıplak götürüp ölüler için yapılmış duvarlara bağlar, yahut Sessizlik Kulesi denen ekstra ölüler için inşa edilmiş kulelere bırakırlardı. Kargalara, akbabalara, yırtıcı hayvanlara ve kuşlara terk edilen cesetler, bu yırtıcı kuş ve hayvanlar tarafından parçalanarak yok edilir. Hatta akbabaların ölünün önce hangi gözünü oyacağı uzaktan gözlenir ve buna göre onun Cennet'e veya cehenneme gittiği hakkında iyi veya kötü yorumlar yapılır.

[307] Goethe bu kıtayı yazmadan önce Sanson'un seyahat notlarından şu satırları okur: "Pers Kralı, her defasında saraydan ayrılırken, mutat olduğu üzere sarayın birçok ileri gelenleri kendisine refakat ederler. Kralın ve sarayın ileri gelenlerinin nasıl bir mücevher serveti ve asil metalarla malik oldukları tasavvurlarımızın sınırlarını zorlar. Resmî törenlerde giydikleri elbiseler, eyer örtüleri,

eyerler ve dizginler inanılmaz zenginliklerle süslenmiştir." (Sansons Anhang zu Olearius, *persianischer Reisebeschreibung*, s. 17)

[308] Demavend dağı Hazar Denizi altlarındaki en yüksek dağdır; yüksekliği 5670 metredir. Ölenlerin ruhları, güneş doğmadan kutsal "ruhların dağı" olarak bilinen bu dağdan gökyüzüne yükselirmiş. Güneş Tanrısı Mitra'nın bu dağda yaşadığına inanılır.

[309] Goethe'nin bu mısraı Klopstock'un şu mısrasıyla neredeyse aynıdır:

Ich fühl', ich fühl' es,
Dass du auch hier, wo ich meine, Gott! bist.

Hissediyorum, hissediyorum ki,
Demek istediğim o ki, sen de buradasın, Tanrım!
(Klopstocks Oden, 1. Bd. s. 56)

[310] Persler Zerdüşt inancı gereği perestiş olarak güneş doğarken eğilir ve toprağa kapanırlar. Çünkü güneş onlar için insandan sonra en mükemmel yaratıktır. Onların inancına göre elementler arasında ateş en temiz olanıdır ve bu yüzden ona perestiş edilmesi lazım gelir. Goethe bununla ilgili olarak Sanson' dan şu satırları okumuştur: "Persler güneşe dönerler ve iddia ederler ki, güneşe dönmeden yapılan her ibadet putperestliktir. Güneş doğarken niçin toprağa secde ediyorsunuz diye kendilerine sorulduğunda, en mükemmel yaratığa duyulan hürmetten dolayı diye cevap veriyorlar. Onlar Tanrının tahtını güneşin içine kurduğuna da inanırlar." (Chardin, *Voyages*, T. 9, s. 143. Sanson, Anhang zu Olearius, *Reisebeschreibung*)

Goethe bu konuda şu satırları da Thomas Hyde'den okur:

> "Ayrıca Persler tanrısal bir özvarlık olarak güneşe tapınmazlar, onu Tanrı olarak da adlandırmazlar, bilakis ibadet ederken yüzlerini güneşe çevirirler, onu Tanrı'nın bir sembolü olarak tasavvur ederler. Güneşin tabiatı ışık ve pâklıktır. Aynı şekilde de ilâh anlayışıyla ateşe perestiş etmezler, bilakis ateşi Tanrı'nın bir yaratığı olarak görürler." (*Historia religionis vaterum Persarum, Autor est Thomas Hyde. Oxonii*, 1700. 4, s. 5.12.160. 14.13)

Faust da bir defasında doğan güneşi Yüce Mutlak'ın tecellisi olarak algılamış ve onun ihtişamı karşısında acz içerisinde kalmıştır. *Faust* II'nin başında, daha birinci perdede uçuşan ruhlar ve Ariel, Gretchen'in ölümünden sonra *Faust*'u yeni bir hayat için cesaretlendirmek isterler. Burada *Faust* duygularını şöyle ifâde eder:

Hinaufgeschaut! - Der Berge Gipfelriesen
Verkünden schon die feierlichste Stunde;
Sie dürfen früh des ewigen Lichts genießen,
Das später sich zu uns hernieder wendet.

Jezt zu der Alpe grüngesenkten Wiesen
Wird neuer Glanz und Deutlichkeit gespendet,
Und stufenweis herab ist es gelungen; -
Sie tritt hervor! - und, leider schon geblendet,
Kehr' ich mich weg, vom Augenschmerz durchdrungen.

Bir de yukarıya doğru bak!... Dağların muazzam tepeleri, şimdiden o en muhteşem anın yaklaştığını müjdeliyorlar. Sonra yüzünü bize doğru çevirecek olan o ebedî ışıktan, onlar bizden önce istifade etmek hakkına haiz bulunuyorlar. Şimdi Alp yaylasının yeşillikler içinde yüzen çayırları, yeni bir parlaklık ve vuzuh iktisap ediyor ve kademe kademe aşağılara doğru...

İşte meydana çıkıyor!... Ne yazık ki şimdiden gözlerim kamaştı, ve bu acıya dayanamıyarak, başımı çevirmeğe mecbur oluyorum.

So ist es also, wenn ein sehnend Hoffen
Dem höchsten Wunsch sich traulich zugerungen,
Erfüllungspforten findet flügeloffen;
Nun aber bricht aus jenen ewigen Gründen
Ein Flammenübermaß, wir stehn betroffen;
Des Lebens Fackel wollten wir entzünden,
Ein Feuermeer umschlingt uns, welch ein Feuer!
Ist's Lieb'? ist's Haß? die glühend uns umwinden,
Mit Schmerz und Freuden wechselnd ungeheuer,
So daß wir wieder nach der Erde blicken,
Zu bergen uns in jugendlichstem Schleier.

İnsan ümit tahassürleri içinde, bütün samimiyetiyle tahakkuk ettirmeğe çalıştığı en yüksek arzusunun is'af kapılarını, ardına kadar açık bulunca, böyle oluyor işte. O zaman o ebedî derinliklerden muazzam bir alev fışkırıyor ve şaşırıp kalıyoruz. Biz hayatın meşalesini yakmak isterken, etrafımızı bir ateş deryası sarıyor, hem de ne ateş! Bizi böyle kızgın aleviyle saran, ilk gençliğimizin nikabı altında gizlenmek üzere, bizi tekrar yere bakmağa mecbur edecek kadar müthiş acı ve sevinçleri, içimizden münavebeyle geçiren, acaba aşk mıdır? Yoksa kin mi?

[312] Goethe, hayatı boyunca faal olmayı, çalışmayı, bir eser ortaya koymayı her şeyin üstünde tutmuştur. O hayatının her döneminde fâsılasız olarak çalışmıştır. Sanatkâr olarak, şair olarak, dramaturg olarak, bakan olarak Weimar' da, Jena'da, Frankfurt'ta ve her yerde hep çalışmıştır, hayatının her anını faaliyetle geçirmeye gayret sarfetmiştir. Şair, faaliyeti varlığının gayesi haline getirmiş ve hayatı boyunca ibadet hazzıyla çalışmıştır. O yüzden yukarda,

Schwerer Dienste tägliche Bewahrung,
Sonst bedarf es keiner Offenbarung.

Ağır görevler ifa edilirse her gün, bu yeter,
Başka da vahiy gerekmez, bu kifâyet eder.

demektedir. Niçin burada şair "Sonst / Başka da" deme ihtiyacını duyuyor. Şu yüzden çünkü şair için "ağır vecibeleri yerine getirmek" bizzat vahiy mahiyetindedir, vahiy kadar önemlidir. O yüzden Goethe, *Divan*'ında yalnız bu mısrayı, "Schwerer Dienste tägliche Bewahrung / Ağır görevler yerine getirilirse her gün" vurgulu olarak (espaslayarak) yazmıştır. Goethe bu mısradaki dört kelimeyi sert ve asil bir mücevher gibi yontmuş ve şeffaflaştırmıştır.

Goethe, *Faust*'un daha başlangıcında faaliyete ne kadar önem verdiğini şu sözlerle ifade etmiştir:

Der Worte sind genug gewechselt,
Laßt mich auch endlich Taten sehn!
Indes ihr Komplimente drechselt,
Kann etwas Nützliches geschehn.
Was hilft es, viel von Stimmung reden?
Dem Zaudernden erscheint sie nie.
Gebt ihr euch einmal für Poeten,
So kommandiert die Poesie.

Kâfi derecede lâkırdı edildi. Nihayet bilfiil iş yapınız da göreyim! Siz birbirinize iltifatlar savuruncaya kadar, faydalı bir şey vücuda getirilebilirdi. Hep kabiliyetten bahsedip durmak neye yarar? Kararsızlık gösterene o hiçbir vakit görünmez. Mademki bir kere kendinizi şair olarak takdim ediyorsunuz, o halde şiire hâkim olunuz!

s. 298 ——

[313] Perslerin din adamları çocukları güneşe ve ateşe karşı kaldırır ve kutsarlar. Bunu yaptıklarında çocukların kutsallaştığına inanırlar. (*Sanson, Anhang zu Olearius persianischer Reisebeschreibung.*)

[314] Persler her şeyin tohumu ve aslı olan elementleri pâk ve kutsal telakki ederler ve onları asıl hallerindeki gibi muhafaza etmek isterler. O yüzden suyun ve havanın ve ateşin kirletilmesine kesinlikle müsaade etmezler. Ölülerini ateşte yakmamalarının ve gömmemelerinin yegâne sebebi budur. Onların inancına göre ateşe atılan ölü, ateşi olduğu gibi havayı ve hatta toprağı bile kirletir. Bu durum onlarda olağan üstü bir çevre bilincinin gelişmesine vesile olmuştur. Havayı ve şehirleri pis kokulardan korumak onlar için kutsal bir görevdir. Goethe bununla ilgili olarak Sanson'un seyahat yazılarında şu satırları okumuştur: "Bu yüzden onlar ölülerini gömmezler ve özellikle leş kokularıyla havanın kirlenmesine müsaade etmezler. Böylece ölüleri kargalara ve akbabalara atarlarmış ki bu şekilde ölüler o kuşların bağırsaklarında gömülmüş olsunlar."(*Hyde hist.*, s. 137-140) "Dahme denen mezarlıklarda cenazeler et yiyen yırtı-

cı kuşlara bırakılır; ölü için bu yırtıcı kuşlar tarafından parçalanıp yenilmek bir mutluluk olarak addedilir." (Kleuker, *Zend-Avesta*, 3. bölüm, s. 257) Şair buna benzer başka yazılara *Zend-Avesta*'da rastlamıştır. Chardin, İran'da havanın temizlik ve kuruluğunun bu duruma müsaade ettiğini ve bizzat kendisi dafalarca bu yerlerde bulunmasına rağmen pis bir kokuya rastlamadığını yazar. (Chardin, *Voyages*, T. s. 150)

315 Zerdüşt tarlaların, kanalların ve şehirlerin bakımına ve temiz tutulmasına çok önem verir. *Zend Avesta*'da bu konuda Zerdüşt'le Hürmüz arasında şöyle bir konuşma geçer:

"Zerdüşt sordu ki: İnsanı memnun edecek en güzel yeryüzü neresidir, ki insan orada yeteneklerinden dolayı sevinsin?

Hürmüz cevap verdi: Sürülen ve düzlenen topraklardır, tohumların tahıl oldukları, ot ve bitkiler ve ağaçların, özellikle meyveli ağaçların boy attığı araziler. Orada susuz kalanlara su vermek, fazla suyu olanların suyunu kurutmak iyidir. Bir araziyi verimli hale getirmek için uzun zaman beklememeli; arazi emek verilerek ve ihtimam gösterilerek işlenmeli ve temiz tohumlar ekilmelidir. Hepsi iyi bir şekilde serpilip yeşillenecektir." (*Zend-Avesta*, 3. Bl., s. 312)

Onlar için toprağı işlemek, ağaçlandırmak, sulamak dinî bir mükellefiyettir. O yüzden de su kanalı yapmak İran'da çok gelişmiştir. Buna paralel olarak da çiftçilik ve bahçecilik ülkenin gelir kaynakları arasında bugün bile önemli bir yer tutmaktadır. Chardin, dünyanın hiçbir ülkesi İran kadar güzel sulama kanalı yapamaz diyor.

316 Zinderûd , Ianabat dağlarından fışkıran bir nehirdir. İsfahan'a üç günlük bir mesafededir. İsfahan'ın güney tarafından akar. Üç dört mil uzunluğunda bir çok kanal açılarak bu nehir İsfahan'a getirilmiştir. Zinderûd'un suları sulama kanalları marifetiyle direkt tarlalardan, bostanlardan ve bahçelerden geçirilmiştir. Goethe bu nehir ve şehirle ilgili bilgileri Chardin'den almıştır. (bak: Chardin, *Voyages*, T. 8.)

Zinderûd adını Muhammed İkbal, *Cavidnâme* adlı eserinde mahlâs olarak kullanmıştır: "Varlığın geniş fezâlarında koşan-ben, ona şûhlukla Zinderûd (yaşıyan nehir) adını verdim." "Pervâsız bir adam, ismi Zinderûd'dur: onun sarhoşluğu, varlığı temâşâ etmesinden geliyor." Annemarie Schimmel, Türkçeye kazandırdığı *Cavidnâme*'de Zinderûd ile ilgili olarak şu şerhi düşüyor: "Bu isim, onun hususiyetini göstermek için son derece mühimdir: ırmak hiç dinmeden, daima coşmakta olan, yanında bulunan bütün küçük çayları toplıyan ve onları denize götüren, mukavemet eden kayaların temellerini kıran faaliyetin bir misalidir. Bu ırmak remzi, Mevlâna'da da muhtelif defalar göründüğü gibi burada bilhassa Goethe'nin meşhur "Mahomets Gesang" adlı şiirini hatırlatıyor ki, şair orada, Peygamberi muazzam bir ırmağa benzetmiştir. İkbal, bu şiiri *Peyam-ı Maşrık*'ta "Cûy-i âb" isminde serbest şekilde tercüme

etmiştir." (Muhammed İkbal, *Cavidnâme*, Ankara 1958, Ter. ve şerheden: Annemarie Schimmel, s. 113)

[317] Yukarıda da belirtildiği üzere Persler için sulama kanallarının temiz tutulması inançları gereğidir. Suyun düzgün ve temiz olarak kanallardan akması için kanallardaki suları bulandıran kurbağa, yılan, akrep, sinek, karınca, fare ve ölü ne varsa temizlenmelidir. Tabiata, çevreye, suların ve şehirlerin temizliğine titizlikle dikkat edilmesi, hiç şüphesiz yüksek bir kültürün doğuşuna sebep olmuştur.

[318] Ateşperestlerin inanışına göre, ateş yakan insan bir din adamı mertebesine yükselir, çünkü o bu şekilde Tanrı'nın sembolünün tecellisini gerçekleştirmiş oluyor.

s. 299 ——

[319] Bu mısrada Goethe, yüceliş ve yükseliş düşüncesini ifâde etmektedir. Buna göre yükseliş iç içe, basamak basamak ve helezonik bir tarzdadır. Bu nevi bir yükseliş, insanın kendi içinde arınmasının ve derinleşmesinin neticesinde gerçekleşir. Bilindiği üzere Faust'un ruhu da basamak basamak yükselir, evvela azizlerin ruhlarına yaklaşır, sonra meleklerin bulunduğu bir daireden geçerek Madonna'ya yani cennetin kraliçesine ulaşır. Ruhun bu seyr-i sülûkunu Goethe, "Cennet Kitabı" bahsindeki bir şiirinin son kıtasında şöyle dile getirmişti:

Dizginlenemez ateşli bir hasret
Bulamaz orada hiçbir nihayet,
Ebedî aşkı temâşâ edinceye dek
Boşlukta yüzer, yok oluruz elbet.

[320] Daha önce de ifâde edildiği üzere Zinderûd ırmağı, İsfahan'ın ortasından akan ve tertemiz kanallarla bahçeleri ve pamuk tarlalarını sulayan bir nehirdir. İsfahan'ın can damarıdır. Goethe, Zinderûd'u bir hayat kaynağı olarak yüceltmekte ve üstün bir faaliyet biçiminin sembolü olarak kullanmaktadır.

Bu meyanda şunu da ilave edelim ki gerek Mevlâna ve gerekse Muhammed İkbal eserlerinde ırmak sembolünü kullanmışlardır. Hatta Zinderûd mahlasını kullanan İkbal, *Cavidnâme* adlı eserinin bir yerinde şöyle seslenmektedir:

"Varlığın geniş fezalarında koşan - ben, ona şuhlukla Zinderûd , (yaşıyan ırmak), adını verdim!"

s. 299 —— Wenn der Mensch die Erde schätzet • Kadrini bilirse dünyanın insan

[321] Goethe, 24 Mayıs 1915 yılında, Eisenach'da yazdığı bu şiirin başlığını evvela "Rebe" (Asma) koymuş, ancak her nedense daha sonra değiştirmeyi tercih etmiştir. *Avesta* ve Heredot, kadim İranlıların (Müslüman olmadan önceki İranlıların) şarabı çok sevdiklerini söylerler. Şaraba pek ihtiram eyleyen Hâfız, belki bu yüzden kendisini ateşperest olarak adlandırır. Üzümün güneşi çok sevmiş olması, onun da ateşperest olmasını akla getirir. Pek tabii şair bu durumu da göz önünde bulundurmuş olmalıdır.

Chuld Nameh:
Buch des Paradieses
CENNET KİTABI

Vorschmack • İlk haz —— s. 303

322 Batılılar Hz. Muhammed'i Kur'an'ın müellifi olarak bilirler. Kur'an'ın Allah kelâmı olduğuna inanmakta müşkilleri vardır. Goethe de burada önemsizmişcesine bu görüşe katılmış durumda. Oysa başka bir şiirinde aynı konuya atıfla der ki:

Ob der Koran von Ewigkeit sei?
Darnach frag ich nicht!
Ob der Koran geschaffen sei?
Das weiß ich nicht!
Daß er das Buch der Bücher sei,
Glaub ich aus Mosleminen-Pflicht.

Kur'an ezelî mi değil mi?
Bunu sorup araştırmam!
Sonradan mı yaratılmıştır Kur'an?
Bunu da bilmem!
Onun kitapların kitabı olduğuna ise,
Müslümanlık icabı inanırım.

Ölsener, *Mohamed* adlı eserinde Peygamberin müşriklere karşı acımasız olduğunu söyler. Kur'an'da bu konuda katı ve acımasız emir ve tehditler olduğunu yazar. Hatta Kur'an'ın itaatsizliği şiddetle, dayakla cezalandırdığını iddia eder. (Ölsener, *Mohamed*, s. 19; s. 47–53) Oysa İslâm dinini ve Kur'an'ı biraz tanıyan akl-ı selîm sahibi herkes çok rahatlıkla bu tür iddiaların ön yargıdan öteye geçemeyeceğini kolaylıkla anlar. Kur'an'da savaş hâli için verilen emirleri normal durumlara teşmil etmek asıl insafsızlık olsa gerektir. Bu tür bağnaz yargıların ne insanlığa ne de hiçbir dine faydası vardır.

Mahomet spricht • Muhammed der ki —— s. 303

323 Goethe, Bedir savaşı ile ilgili olarak Wahl'in Kur'an tercümesinden bilgi edinir. Wahl, Kur'an tercümesinde Bedir savaşının hicretin 623. yılında Bedir mevkiinde Medineliler ile Mekkeliler arasında olduğunu, bu savaşta Peygamberin ordusunun 319 asker, karşı tarafın ordusunun ise binin üzerinde olduğunu ve Müslümanların sadece 14 kayıpla savaşı kazandıklarını yazar. (Wahl, *Bemerkung zum Koran*, s. 397) Kur'an-ı Kerim'de 2. Sûrenin 154'üncü âyetinde "Allah yolunda öldürülenlere "ölüler" demeyin. Hayır, onlar diridirler. Ancak siz bunu bilemezsiniz." Bundan başka Goethe, Ölsener'in *Mohammed* adlı

eserinde (s. 56), "Allah yolunda cihad ederek kazanan yahut ölen Müslümanlar için cennette sayısız güzellikler ve hazlar vardır."; "Cennetin anahtarı kılıçtır, Allah için dökülen bir damla kan, silah altında geçirilen bir gece iki ay oruçtan ve ibadetten daha kazançlıdır. – Hesap gününde o kimselerin kanları yakut gibi parıldayacaktır" mealinde satırlar okumuştur.

[324] Kur'an-ı Kerim'de Bakara Sûresinin 29'uncu âyetinde *"Gökyüzünde ne varsa hepsini sizin için yaratan, göklere doğrularak yedi kat göğü tastamam, vücuda getiren O'dur."* buyurur. Bununla ilgili olarak Goethe, Hammer'den şu satırları okumuştur: "Muhammed ve Müslümanlar yedi kat gök ve yedi kapı (yol) hesap ederler. Fakat Arap astronomları dokuz kat gökten bahsederler." (Hammer, *Rosenöl I*, s. 323.)

s. 304 ——

[325] Goethe, Sadî'nin *Bostan* adlı eserinden Peygamberin Mirac'a yükseliş hikâyesini okumuştur. Bu kitapta Sadî şöyle naklediyor hikâyeyi:

> "Bir geceydi. Ulu Peygamber, Burak'a binerek gökleri aşıyor, kudret ve itibarca melekleri geçiyordu; yakınlık çölünde öyle bir hararetle at sürüyordu ki, Sidre'ye geldiği vakit Cebrail geride kalmıştı. O zaman Mekke'nin büyüğü Ulu Peygamber sordu:
>
> - "Ey vahiy meleği, dedi, daha yukarı salın. Mademki beni samimî bir dost biliyordun, yoldaşım olmaktan neye vazgeçtin?"
>
> Cebrail cevap verdi; kanadımda mecal kalmadı, gayrı bundan fazla yükselmeye, kudretim yoktur. Eğer bir kıl kadar yukarı uçarsam tecelli'nin parıltısından kanadım yanar." (Şeyh Sadî, *Bostan*, İstanbul 1993, Çev. Hikmet İlaydın, s. 8–9)

Bilindiği üzere Mirac, Peygamberin semavâta yükselip Cennet ve Cehennemi ve kendinden önceki peygamberleri görmesini hikâye eder. Bazıları bu hikâyenin ayniyle vâki olduğuna inanırken, bazıları bu olayı mânevî bir hâdise olarak kabul edip, aslında burada sözkonusu olan Cebrail, Burak, refref gibi şeylerin bir sembol olduğunu savunurlar. Kur'an'da Necm Sûresinde Mirac' dan bahsedilir.

Hammer Purgstall, *Die Geschichte der schönen Redekünste Persiens* adlı eserinin 18'ci sayfasında Mirac mucizesi hakkında bilgi verir ve aynen şöyle der: "Peygamber Hz. Muhammed, insan yüzlü ve kuş kanatlı El-Burak nam bir at üstünde bir gece yolculuğunda tüm semâvâtı dolanır. O, Kudüs'teki Mescid-i Aksâ'ya seyahat eder. Yolculuk esnasında gökyüzünde kendinden önceki peygamberlerle hasbihâl eder (Peygamberler onun arkasında namaz kılarlar), sonra öylesine kısa bir zamanda yolculuğu sona erdirir ki, yatağına geri döndüğünde yatağını hâlâ sıcak bulur; Mirac'a yükselirken devrilen sürahinin suyu daha akıp bitmemiştir bile. Bu Mirac yolculuğu, ki bu, rüyâ halindeki bir görüntü olarak yorumlanmıştır, çoğu kimse tarafından, özellikle de şairler tara-

fından harfi harfine gerçek olarak kabul edilmiştir; şairler, Peygamberi tebcil için bu seyâhatin tasvirini yahut övgüsü anlatmak üzere mirâciye denilen uzun şiirler yazmışlardır.

Harfi harfine alındığında bu Mirac yolculuğu, Hz. Muhammed'in yegâne mûcizesidir..."

Tholuck da, *Mistik Şark Şiirinden Seçmeler* nâm eserinde Feridüddin Attar'ın Mirac hâdisesini mistik bir tekâmül yolculuğu olarak anlattığını söyler. Tabii Tholuck'un burada Feridüddin Attar'ın kasdettiği eseri meşhur *Mantıku't-Tayr* adlı eseridir. (*Blütensammlung aus der morgenländischen Mystik von Tholuck*, Berlin 1825. s. 164.)

Herder, Hz. Muhammed'in Mirac'ını zaman ve mekânın izâfîleştirildiği en güzel örnek olarak sunar ve *Von deutscher Art und Kunst* (1773) adlı eserinde şöyle der: "Sana böyle bir rüyayı yaşatmak her dâhinin, her şairin... ilk ve yegâne mükellefiyeti olmaz mıydı..." (Aktaran: Katharina Mommsen, *Goethe und die Arabische Welt*, Frankfurt am Main 1988, s. 34)

[326] Birçok farklı Kur'an tercümesinden cennet hakkında malumat edinen Goethe, Ölsener'in *Mohammed* adlı kitabından da bu bilgilerini pekiştirmiştir. Bu kitapta Goethe, "bahçelerini ve koruluklarını ebedî bir baharın canlandırdığı... Hoş kokulu çalılıkları... Allah'ın kullarının muhteşem halılar üzerinde oturduklarını... Yeşilliklerin ve meyvelerin gölgelediği altın örgülü yataklar olduğunu..." okumuştur. (Ölsener, Muhammed Tanrısının karşısında (suçlu) durmaktan korkanlar için iki Cennet vardır.... Bu iki Cennet de türlü türlü ağaçlarla doludur... Onların içinde akan iki pınar vardır... Onlarda her meyvadan iki çift vardır. Onlar orada, iç örtüleri dibâdan döşekler üzerine yaslanacaklar. İki Cennet'in devşirilecek meyveleri ellerinin yetişeceği yerde olacak!

Cennetteki ağaçlar hakkında da Goethe, Wahl'in kommentarlarından istifade etmiştir. Wahl, yedinci kat gökte bilgi ve bilgeliği sembolize eden mistik bir hayat ağacı olan Sidre ağacından (Tuba olarak da adlandırılır) bahseder. Sidre (Sidret-ül müntehâ) yedinci kat gökte, sınır olarak kabul edilmiş bir ağaçtır. Sidre harikulâde meyveler verir, lotus ağacı familyasındandır.

Bu ağaç dalları ve meyveleriyle cennetin duvarlarının üzerinde dışarıya sarkmış haldedir. Büyüklüğünü ancak Allah bilir. Dalları tüm cennetteki köşkleri ve mutluların çadırlarını kuşatır. Meyveleri nar, üzüm, hurma ve sayısız başka çeşit ve büyüklüktedir (Wahl, s. 555.)

[327] Cennetin köşkleri yakut, inci, zümrüt ve altından inşa edilmişlerdir. Bu köşkler pahalı kumaş ve yataklarla donatılmıştır. (Hammer, *Rosenöl* I, s. 326-327.)

Güzel kokulu yeşillikler Müslümanları güzel hayallere daldırır, kaynakların sesleri dinlendirir; yakut köşklerde sümbül kokuları yumuşak hazlar verirler. (Ölsener, *Mahomed*, s. 54)

Lady Montague bir mektubunda köşkü şöyle tasvir eder:

"Bahçenin ortasında bulunur köşk. Dokuz on basamak yüksekliğindedirler, yaldızlı parmaklıklarla çevrilmişlerdir. Bu parmaklıklar asma, yasemin ve sarmaşıklarla âdeta yeşil bir duvar haline getirilmişlerdir. Bu yerin etrafında yüksek ağaçlar dikilmiştir; kadınların vakitlerini müzik ve örgü işleriyle eğlenerek geçirdikleri sahneler mevcuttur. Bir de umumî bahçelerde umumî köşkler vardır ki buralara evlerinde pek rahat edemeyen, sıkılan halk gider ve buralarda kahve ve şerbet içerler." (von Eckert,1. Bd., s. 209)

s. 305 ——

[328] Hammer, *Die Geschichte der schönen Redekünste Persiens*, s. 17'de cennetteki hurileri şöyle tasvir eder: "Hiç tahrip edilemeyen bir bakirelik, parıldayan kapkara gözler ve göz kamaştırıcı beyaz tenleriyle huriler, ihtişamlı köşklerdeki altın işlemeli yataklarda yahut hurma ağaçlarının gölgelerindeki yeşil minderlerde, ebedî hazlar veren çağlayanların veya yer altı sularının şırıltılarında mutlu cennet ehline sunulmuştur. Bu huriler, Yunan mevsim tanrılarından doğmuşa benzerler."

Ölsener ise hurileri şöyle tasvir etmiştir: "Kar beyazı vücutları ve kapkara gözleriyle, sabah çiğleri kadar taze, öğle ışığı kadar saf ve parlak, büsbütün hicap ile yetmiş iki ölümsüz huri, bakışlarını o mutlu cennet ehli üzerine yöneltirler. Ne bir insan, ne bir melek onlara dokunmaya müsaadelidir. Zira onların eşleri kuvvetten düştükçe güçlenmektedir.

Üçyüz güzel oğlan kristal taslar ve kaplarla onlara cennette içki sunarlar; ruhu sarhoş etmeksizin neşelendiren enfes içkiler." (Ölsener, *Mahomed*, s. 54, 55.)

Bunlardan başka Goethe, Maracci'nin yaptığı Kur'an tercümesinde, "Şeriat Müslümanlara içkiyi yasaklamıştır, ancak onlara cennette aynı içkinin hazları vaat edilir." notunu okur. (Maracci, *Bemerkung zum Koran*, s. 658.)

Fundgruben des Orients'de Hammer Purgstall'ın tercümesinden de mealen şu âyetleri okur: "Asil kadehler döner. Bunlardan içmesi tatlı ve hoştur. Ne var ki baş dönmesi yapmaz bu içkiler ve hiç kimse sarhoş olmaz." (*Koran-Übers.*, 37, 46 ff, *Fundgruben des Orients*, Bd. 4, s. 68)

s. 305 —— Auserwählte Frauen • Seçilmiş hanımlar

[329] Goethe, Kur'an'da Cennet'e gidecek kadınlar ve Cennet'te kadınların yeri hakkında çeşitli kaynaklardan bilgi edinmiştir. Bu kaynakların bazıları kasıtlı olarak, bazıları bilgi eksikliğinden İslâm dininin Cennet'te kadınlara yer vermediğinden bahsederler. Cennet ve İslâm'da kadının yeri gibi pek hassas konularda maksatlı yahut maksatsız yanlış bilgiler, Goethe'yi güçlü sezgi kabiliyetinden dolayı yanlış bir telakkiye sürüklemeye yetmemiştir. Büyük şair sağduyusu sayesinde kadınların Cennet'e gidemeyecekleri yolundaki önyargıları aşmayı bilmiştir. Şimdi kasıtlı yahut kasıtsız bu konudaki menfi görüşlere kısaca bir göz atalım:

Murhand adında bir yazar iki ciltlik *İstanbul Tasvirleri* nâm kitabının ikinci cildinin 85'inci sayfasında İslâm inancının kadınlara Cennet'i yasakladığını, Cennet'in sadece dindar erkek Müslümanlara vaat edildiğini yazmaktadır. Oysa bu görüşün aksine Kur'an'da bir çok yerde kadınların Cennet'e gideceğine dair âyetler mevcuttur. Mesela Sûre 43/70: *"Cennete girin! Siz ve eşleriniz ikramlarla ağırlanacaksınız"*; Sûre 48/5: *"İnanmış erkekleri ve inanmış kadınları, altlarından ırmaklar akan Cennete sokması içindir bu."*

Ölsener, *Mohamed* başlıklı kitabının 55'inci sayfasında Kur'an'daki Cenet tasvirleriyle ilgili olarak şöyle der: "Bütün bu tabloda kadının mutluluğundan hiç bahsedilmez. Bu yüzden güzel kadınların cazibesi karşısında pek hassas olan Muhammed'e sitem edilir ki, erkeklerin iyilik bilmezliğine bizzat kendisi örnek olmuştur. Fakat bu suçlama yanlıştır. Kur'an'ın vaat ettiğine göre kadınlar oraya gençleşmiş ve güzelleşmiş olarak gideceklerdir."

Chardin ise şöyle buyuruyor: "Genel olarak deniyor ki, Müslümanlar kadınları Cennete dâhil etmezler. Bunun ancak şu kadarı doğrudur: Onların görüşüne göre kadınlar erkeklerle orada bir yerde bulunmayacaklardır. Çünkü orada Cennet ehli hanımlar vardır ki onlar, bu dünyada öldükten sonra orada dirilecek kadınlardan çok daha güzeldirler. Bu arada kadınlar orada kendileri için belirlenmiş bir yerde mutlu ve zek-ü safa içerisinde yaşayacaklardır." (Chardin, *Voyages*, T. 7, s. 59)

[330] Hatice, Peygamberimizin ilk eşidir. Zeki ve zengin bir kadın olan Hatice, aynı zamanda ilk Müslümanlar arasındadır. Hz. Hatice'nin Peygamberimizle izdivacı her iki taraf için de mutlu olmuştur. Arap kabilelerinde o zamanlar çok kadınla evlenmek âdet olmasına rağmen Peygamberimiz, Hz. Hatice ölünceye kadar ona bağlı kalmış ve başka bir evlilik düşünmemiştir. Hz. Hatice tam 24 yıl Peygamberimizle evli kalmış ve hicretten üç yıl önce 65 yaşında iken ölmüştür. Daha sonra Peygamberimiz Hz. Ayşe ile evlenmiştir. Peygamberimiz Hz. Hatice için cennette altın bir çardak vaat ettiği için Hz Ayşe'nin onu kıskandığı söylenir. Bu bilgilere Goethe, Wahl'in Kur'an tercümesine yazdığı giriş yazısında rastlamıştır. (Wahl, *Einleitung zum Koran*, s. 25. 30)

[331] Goethe, İslâm'da Cennete gidecek kadınlar hakkında çeşitli kaynaklardan bilgi edinmiştir. Evvela Hammer'in *Fundgruben des Orients*, Cilt III, s. 233 Kur'an'ın 13. Sûresinden yaptığı tercüme, ki bu âyette şöyle denmektedir: *"İşte, ahirette erişilecek nihaî huzur böylelerine özgüdür;* (23) *(orada) onların, atalarından, eşlerinden ve çocuklarından doğru yolu tutan kimselerle birlikte gireceği, huzurla dolup taşan ebedî bahçeler vardır ki, her kapısından melekler onların yanına varıp..."* Hammer, yine *Fundgruben des Orients*, Cilt I, s. 285- 298'de de Hz. Muhammed'den rivayet edilen bir dizi hadîs tercüme etmiştir. Bunlar arasında cennete gidecek kadınlar hakkında şu hadîsler vardır: "Fatıma benim bir parçamdır, onu üzen beni üzmüş olur." (Hadîs no: 433); "Fatma cennet sâkini kadınlar arasında seçkin

bir kadındır." (Hadîs no: 434); "Meryem ve Hatice en iyi kadınlardır." (Hadîs no:440)

Bunların haricinde Goethe, Johann v. Rehbinder'in *Mohammed-Biographie'* sini okuduktan sonra kadınlarla ilgili Mart 1815 tarihli şöyle bir not düşer:

Die vier schoensten Weib[er]
Ahia Königen v[on] Egypt[en]
Maria
Cadisga Gemahlin}Mahoms
Fatima Tochter

En güzel dört kadın
Mısır prensesi Asiye
Meryem
Peygamberin eşi Hatice
Kızı Fatıma.

Bu nottan sonra Goethe, "Auserwählte Frauen" (Seçkin Kadınlar) başıklı şiirini yazmıştır. Yani Goethe, Rehbinder sıralamasını esas almış, ancak şiirinde Peygamberin hanımlarından Hz. Hatice yerine Hz. Ayşe'yi tercih etmiştir. Goethe, Hz. Ayşe hakkında Hammer'in zikredilen tercümesinden şu hadîsi okumuştur:

Erkeklerden birçok erkek mükemmeldir. Ancak kadınlardan Firavun'un eşi Asiye, Umran'ın kızı Meryem'in dışında mükemmel yoktur. Ne var ki Ayşe'nin mükemmelliği yemekler arasında leziz tirid yemeği gibidir. (*Fundgruben des Orients*, Cilt I, s. 281)

Bugün hâlâ kadının "yarım akıllı" olduğuna inanan yarım akıllılara Goethe, itiraz ediyor ve zamanındaki pek kıt kaynaklara istinat ederek İslâm'da kadınlara da "mükemmellik" atfedildiğini söylüyor. Goethe konusunda uzman Prof. Dr. Katharina Mommsen, *Goethe und Islam* (Goethe ve İslâm) başlığıyla neşrettiği kitabında İslâm kültür coğrafyasında kadınlarla ilgili bu neviden önyargıların çoğunlukla Ebu Hureyre'den kaynaklandığını vurgulamaktadır. (Katharina Mommsen, *Goethe und Islam*, Frankfurt am Main 2001, s. 488)

s. 306 —— Einlaß • Cennet'e kabul

[332] Cenneteki her köşkün kapısında yetmiş melek nöbet tutar. (Hammer, *Rosenöl* I, s. 329.)

s. 308 —— Huri • Huri

[333] Cennetteki huriler nurdan ve parlak ateşten yaratılmışlardır, diye yazıyor Olearius seyahat yazılarında. Mevlâna Celâleddin Rumî de diyor ki:

Sana hurilerin neden balçıktan yaratıldığını söyleyeyim.
Çünkü balçık aşkın amber kokusuyla soluklandırılmıştı.
(Hammer, *Die Geschichte der schönen Redekünste Persiens*, s.185)

Begünstigte Tiere • Kısmetli hayvanlar —— s. 311

[334] Goethe'nin *Doğu Batı Divanı*'nda cennet hakkında serdettiği görüşleri gençlik yıllarına kadar uzanır. Daha pek gençken Goethe, Müslümanların inancına göre bir kısım hayvanların cennete gideceklerine inandıklarını okumuştu. *Doğu Batı Divanı*'nda mevzubahis ettiği bu "kısmetli hayvanlar" hakkında *Dichtung und Wahrheit* III, 12. babında bilgi vermektedir. Bu konuda Goethe'nin istifade ettiği en değerli kitap 1690 yılında ölen Hollandalı Olfert Dappers'in *Dappars'in Seyahat Yazıları* nâm kitabıdır. Bu bağlamda cennete gidecek hayvanlar arasında şunlar bulunmaktadır: Hz. İbrahim'in oğlu İshak'ın yerine kurban ettiği koç, Hz. Süleyman'ın kendisine bir lütuf ve bağlılık işareti olarak bir buğday sapı getiren karıncası, Sabâ melikesi Belkıs'a Hz. Süleyman'dan haber getiren Hüdhüd kuşu, Hz. İsa'nın eşeği, Yunus balığı ve Hz. Musa'nın öküzü. (Dapper, *Asia*, s. 452-3)

Kuran mütercimi Maracci'ye göre Hz. Nuh'un güvercini ve Hızır'ın atı da bu hayvanlara ilâve edilmelidir. (Maracci, *Bemerkung zum Koran* s. 426.)

[335] Şeyh Sadi, *Gülistan*'ında bir Cimri Zengin'in hikâyesini anlatırken Ebu Hureyre'den bahisle der ki:

> "Bir zenginin hikâyesini işittim: Hâtem-i Tâî cömertliğiyle nasıl ün almışsa o da cimrilikte öylesineydi. Görünüşü dünya nimetleriyle bezenmişti. Ama Yaratılışına cimrilik o kadar yerleşmişti ki, bir can kurtarma pahasına olsa da elinden bir tane ekmek çıkmazdı. Bir lokmacıkla Ebû Hureyre'nin kedisini sevindirmez, Ashâb-ı Kehf'in köpeğine bile bir kemik atmazdı. Velhasıl onu kapısı açık, sofrası serili gören olmazdı.
>
> Bir yoksul, yemeğinin kokusundan başka bir şey duyamaz; o, ekmeğini yedikten sonra bir kuş kırıntı toplayamazdı." (*Gülistan*, s. 126)

Olearius, tercümesinde Ebu Hureyre hakkında yazdığı notta neden ona Ebu Hureyre (Kedi Babası) dendiğini şöyle izah eder. Çünkü Ebu Hüreyre, çok sevdiği kedisini hemen her toplantıya beraberinde götürürdü. Ebu Hureyrea hem Hz. Muhammed zamanında hem de ondan sonra yaşamıştır. Kur'an-ı Kerim'in çoğaltılmasına yardımcı olmuş, gayret sarfetmiştir. Müslümanlar nezdinde kedi temiz, köpekse pis bir hayvandır. O yüzden Müslümanlar kedileri okşar, ama köpeklere el sürmezler. Kediler Peygamber tarafından sevilmiş ve gözetilmiştir; kedilerin de cennete gideceğine inanılır. (Olearius, *Baumgarten*, s. 55).

s. 312 —— Höheres und Höchtes • Daha yüce ve En yüce

[336] Afyon çiçeği ve gül unutmanın, uykunun, ölümün ve aşkın çiçekleridir. Cennet'te bu çiçeklerle ölüm ve aşk hali temsil edilir. Şair dünyevî olanlardan uzaklaşıp, bir Cennet dili ve sembolleri oluşturmak istemektedir ki bu maksadına pek uygundur.

Bibliyografya

ÖMER HAYYAM, *Rubailer*, Tercüme: Abdullah Cevdet, Yayına hazırlayan: Mehmet Kanar, İstanbul 2000

ABDEL-RAHİM, Said: *Die persischen Dichter der Mystik in Goethes "West östlichem Divan"*; in der Zeitschrift "Iranzamin", 1. Jahrgang/Ausgabe 5/6, 1981/82.

ATEŞ, Ahmet: *Mesnevînin Onsekiz Beytinin Mânası*, Fuat Köprülü Armağanı içinde, İstanbul 1953.

ATTAR, *Ferideddin-i: Mantık Al-Tayr I-II*, (Çeviren Abdulbaki Gölpınarlı) İstanbul 1990.

BATU, Selahattin: *Tercüme Dergisi* 1948, Cilt: 8, Sayı: 43-44

BEUTLER, Ernst: *Essays um Goethe*. Leipzig, Sammlung Dieterich Bd. 101.

BUCH DES KABUS *oder Lehren des persischen Königs Kjekjawus für seinen Sohn Ghilan Schach*. Ein Werk für alle Zeitalter aus dem Türkisch-Persisch-Arabischen übersetzt und durch Abhandlungen und Anmerkungen erläutert von Heinrich Friedrich von Diez, Berlin 1811.

ÇELEBİ, Asaf Hâlet, *Mevlâna ve Mevlevîlik*, İstanbul 1957

DER KORAN. Im Auszuge übersetzt von Friedrich Rückert. Hrsg. von August Müller, Hildesheim, 1980.

DER KORAN. Übertragen von Max Hennig. Einleitung und Anmerkungen von Annemarie Schimmel, Stuttgart, 1981.

DEVLETŞAH, *Tezkiretü'ş- Şuarâ I/II*, Ankara 1963.

DIE BIBEL: Einheitsübersetzung, Stuttgart, 1980.

DIEZ, Heinrich Friedrich von: *Denkwürdigkeiten von Asien: in Künsten und Wissenschaften, Sitten, Gebrauchen und Alterthümern, Religion und Regierungsverfassung aus Handschriften und eignen Erfahrungen*, Berlin 1811: In Commission der Nicolaischen Buchhandlung,

DILL, Christa: *Wörterbuch zu Goethes West-östlichem Divan*, Tübingen 1987.

Die tuerkische Bibel, oder des Korans allererste teutsche Uebersetzung aus der arabischen Urschrift selbst verfertiget: welcher Nothwendigkeit und Nutzbarkeit in einer besonderen Ankuendigung hier erwiesen von M. David Friederich Megerlin, Franckfurt am Mayn: Johann Gottlieb Garbe 1772.

ECKERMANN, Johann Peter: *Gespräche mit Goethe*, Wiesbaden 1955.

ERHAT, AZRA: *Yunan Mitolojisi*, İstanbul 1978.

FUNDGRUBEN DES ORIENTS, Bearbeitet durch eine Gesellschaft von Liebhabern auf Veranstaltung Herrn Grafen Wenceslaus. Bd. I-VI, Wien, 1811-1816.

FUZÛLÎ: *Türkçe Divan*, Haz. Kenan Akyüz, Dr. Sedit Yüksel, Süheyl Beken, Dr. Müjgan Cunbur, Ankara 1958, s. 397.

GOETHE, J. W.: *Genç Werther'in Acıları*, Çev. Mediha Sayar, İstanbul 1968.

GOETHE, J. W.: *Faust I/II*, Tercüme eden Recai Bilgin, Ankara 1941.

GOETHE, J. W.: *Faust I/II*, Urfaust, Berlin und Weimar 1980.

GOETHE, J. W.: *Gesamtwerke*, Bd. III, Akademie-Ausgabe, 1952.

GOETHE, J. W.: *Kendi Hayatımdan Şiir ve Hakikat III*, Çev. Recai Bilgin, İstanbul 1954, Maarif Basımevi,

GOETHE, J. W.: *Kendi Hayatımdan Şiir ve Hakikat I-III*, çev. Recai Bilgin. Ankara 1946, 1948, 1954: Milli Eğitim Bakanlığı.

GOETHE, J. W.: *Poetische Werke*, Vollständige Ausgabe, 6. Band, J.G. Cotta'sche Buchandlung Nachfolger Stuttgart gegründet 1659.

GOETHE, J. W.: *West Östlicher Divan*, hrg. von Michael Knaupp, Reclam Verlag, Stuttgart 2005.

GOETHE, J. W.: *West-östlicher Divan*, Vorw. und Erl. von Max Rychner. Zürich: Manesse Verlag, 1952

GOETHE, J. W.: *West-östlicher Divan.* Eigenhändige Niederschriftten. Hrsg. und erl. von Katharina Mommsen. 2. Bde. Bd. 1: Handschriften. Bd. 2: Einführung, Tanskription und Kommentar. Frankfurt a.M.: Insel Verlag, 1996.

GOETHE, J. W.: *West-östlicher Divan.* Unter Mitw. von Hans Heinrich Schaeder hg. u. erl. von Ernst Beutler. Leipzig 1943, Wiesbaden 1948. Sammlung Dieterich Bd. 125

GOETHE, J. W.: *Wilhelm Meister'in Seyahat Yılları II*, Çev. Cemal Köprülü ve Dr. Şükrü Atala, İstanul 1946.

HAFIS, Mohammed Schemsed-din: *Der Diwan I-II*, Aus dem Persischen zum erstenmal ganz übersetzt von Joseph von Hammer-Purgstall, Stuttgart und Tübingen 1812, in der J. B. Cotta'schen Buchhandlung.

HÂFIZ, Muhammed Şemseddin: *Hâfız Divanı*, Tercüme eden: Abdulbaki Gölpınarlı, İstanbul 1968.

HAMMER-PURGSTALL, Josef von: *Geschichte der schönen Redekünste Persiens, mit einer Blütenlese aus zweihundert persischen Dichtern.* Wien, 1818.

HAMMER-PURGSTALL, Josef von: *Rosenöl... oder Sagen und Kunden des Morgenlandes aus arabischen, persischen und türkischen Quellen gesammelt.* Bd. I. Stuttgart 1813

HAMMER-PURGSTALL, Josef von: *Geschichte der Osmanischen Dichtkunst bis auf unsere Zeit. Mit einer Blüthenlese aus zweitausend zweihundert Dichtern.* 4 Bde. Pesth: Hartleben, 1836—1838.

HAMMER-PURGSTALL, Josef von: *Zwei Abhandlungen zur Mystik und Magie des Islams.* Hrsg. von Annemarie Schimmel.

HAYYAM, Ömer: *Rubailer*, Tercüme: Abdullah Cevdet, Yayına hazırlayan: Mehmet Kanar, İstanbul 2000

HEGEL, G.W.F.: *Enzyklopädie der philosophischen Wissenschaften*, III. Werke in 20 Bd. Frankfurt am Main, 1976.

HEGEL, G.W.F: Ästhetik I-II, Berlin und Weimar 1976.

IQBAL, Muhammed: *Botschaft des Ostens.* Hrsg. von Annernarie Schimmel, Tübingen und Basel, 1977.

IQBAL, Muhammed: *Die Entwicklung der Metaphysik in Persien*, übersetzt von Ali-Reza Rahbar und Annernarie Schimmel. Bonn 1982.

İKBAL, Muhammed: *İslâm'da Dinî Tefekkürün Yeniden Teşekkülü*, İstanbul 1964, Türkçesi: Sofi Huri.

İKBAL, Muhammed: *Şarktan Haber*, Ankara 1956, (Çev: Prof. Dr. Ali Nihat Tarlan)

İKBAL, Muhammed: *Esrar-ı Hodî*, İstanbul 1964 (Çev: Prof. Dr. Ali Nihat Tarlan)

KATİBİ Seydi Ali Reis: *Mir'atü'l-Memalik: Ülkelerin Aynası 970/1562*; haz. Necdet Akyıldız. İstanbul: Tercüman Gazetesi, [t.y.]

KLAUS, Peter: "*Romantik*". In: Bahr, Ehrhard (Hg.): Geschichte der deutschen Literatur. Bd. 2: Von der Aufklärung bis zum Vormärz. 2. überarbeitete Aufl. Tübingen 1988: Francke

KORFF, Hermann August: *Die Liebesgedichte des West-östlichen Divans.* Stuttgart 1949. (In zeitlicher Folge mit Einf. Und etstehungsgeschichtlichem Kommentar von H. A. KORFF)

KRISTINUS, Heinz: "*Das Buch des Sängers*" *als Zyklus*. Eine Studie zum Nachweis der Einheit des "West-östlichen Divans". Ankara, 1966.

LEDER Stefan: Die Botschaft Mahomets und Sein Wirken in der Vorstellung Goethes: "Oriens, 2001, Sayı 36" içinde

LENZ, Wolfgang: *Goethes Noten und Abhandlungen zum West-östlichen Divan.* Hamburg, 1958.

Lexikon der Goethe-Zitate, Hrsg. von Richard Dobel, München 1995.

LUTHER, Gisela, *Goethes "Wiederfinden"*. In: Interpretation zum West östlichen Divan Goethes. Hrsg. von Edgar Lohner, Darmstadt, 1973.

MAKOWSKI, Stefan, *Allahs trunkene Poeten, Islamische Liebesmystiker*, Düsseldorf 1997.

MEIER, Fritz, *Sufik und Kulturzerfall: "Klassizismus und Kulturverfall"* içinde. Hrsg. von G. E. von Grunebaum und W. Hartner. Frankfurt a.M., 1960.

MEVLÂNA Celâleddin Rûmî: *Dîvân-ı Kebir I-VII*, (Hazırlayan: Abdulbâki Gölpınarlı) İstanbul 1992.

MEVLÂNA Celâleddin Rûmî: *Fîhi mâ-Fîh*, Çev. Abdulbaki Gölpınarlı, İstanbul 1959, Remzi Kitabevi.

MEVLÂNA Celâleddin Rumî: *Mesnevî I-VI*, Terc. Veled İzbudak, Ankara 1960.

MEVLÂNA Celâleddin Rumî: *Mesnevî, Terceme ve şerheden Tahir-ul Mevlevî*, İstanbul 1963.

MEVLÂNA, Celâleddin Rumî: *Fîhi mâfih*, Meliha Ülker Anbarcıoğlu, İstanbul 1990.

MOMMSEN, Katharina: *Ein Gedichtfragment und Goethes orientalische Quelle.* In: Forschung und Fortschritte 34 (1960)

MOMMSEN, Katharina: *Goethe und der Islam*, Stuttgart 1964. 2 Aufl. (2. Aufl. hat Zusatz S. 29.) Beide nur als Privatdruck erschienen.

MOMMSEN, Katharina*: Goethe und Diez*. Quellenuntersuchungen zu Gedichten der Divan-Epoche. Berlin 1961 [Sitzungsber. d. dt. Akad. d. Wiss. zu Berlin. Kl. f. Sprachen, Lit. u. Kunst 1961, 4.]

MOMMSEN, Katharina: *Indisches im West-östlichen Divan.* In: Goethe 22 (I960), S. 294-297. Mommsen, Momme: Studien zum West-östlichen Divan. Berlin 1962

MOMMSEN, Katharina: *Die Barmekiden im West-östlichen Divan.* In: Goethe. Neue Folge des Jahrbuchs XIV/XV (1952/53), S. 279-301. [Ausführlicher in Goethe u. d. 1001 Nacht, S. 109-118.]

MOMMSEN, Katharina: *Goethe und der Islam*, Frankfurt am Main und Leipzig, 2001.

MOMMSEN, Katharina: *Goethe und die 1001 Nacht*, Berlin 1960. [s. auch die unter Abschnitt II gemachten bibliographischen Angaben der Verf.]

MOMMSEN, Katharina: *Goethe und die Arabische Welt*, Frankfurt am Main 1988.

MOMMSEN, Katharina: *Goethe und die Moallakat*. Berlin 1961 [Sitzgsber. d. dt. Akad. d. Wiss. zu Berlin. Kl. f. Sprachen, Lit. u.Kunst, 2.]

MOMMSEN, Katharina: *Goethe und Diez.* Quellenuntersuchungen zu Gedichten der Divan-Epoche. - Berlin 1961.

MOMMSEN, Katharina: *Goethes Bild vom Orient.* In: Der Orient in der Forschung; Festschrift für Otto Spiess zum 5. April 1966, hg. v. Wilhelm Hoernerbach (Wiesbaden 1967), S. 453-470.

MOMMSEN, Momme: *Studien zum West-Östlichen Divan,* Berlin 1962.

MOTENEBBI, *der grosste arabische Dichter,* Zum ersten Mahle ganz übersetzt von Joseph von Hammer, Wien 1824.

OELSNER, K. E.: Mahomed. *Darstellung des Einflusses seiner Glaubenslehre auf die Völker des Mittelalters...* Aus dem Französischen übersetzt E. D. Mieg, Frankfurt 1810.

OLEARİUS, Adam: *Reise-Beschreibungen,* Hamburg 1696.

PALA İskender: *Ansiklopedik Divan Sözlüğü,* İstanbul 1999, Ötüken Neşriyat

RICHTER, Gustav: *Persiens Mystiker Dschelal-eddin Rumi.* Eine Stieldeutung in drei Vorträgen. Breslau, 1933.

RILKE, Rainer Maria: *Werke in sechs Bänden,* Bd. II. Frankfurt a.M., 1980.

RITTER, Helmut: *Das Proömium des Matnawi-i Maulawi.* ZDMG Band 93, 1939.

RUMI, Dschelaleddin: *Aus dem Divan.* Übersetzt und eingeleitet von Annemarie Schimmel, Stuttgart, 1981.

RUMI, Dschelaleddin: *Licht und Reigen.* Ausgewählt, übertragen und erläutert von Johann Christoph Bürgel, Frankfurt a.M., 1974.

RUMI, Dschelaleddin: *Vierzeiler.* Ausgewählt, übertragen und erläutert von Gisela Wend. Amsterdam, 1981.

RÜCKERT, Friedrich: *Orientalische Dichtung.* Hrsg. und eingeleitet von Annemarie Schimmel, Bremen, 1963.

ŞEYH SA'DI: *Çiçek Bahçesi,* Niğde 1945, Çeviren: Niğdeli Hakkı Eroğlu.

SCHAEDER, Grete: *Gott und die Welt,* Drei Kapitel Goethischer Weltanschauung, Hameln 1947.

SCHAEDER, Hans Heinrich: *Die persische Vorlage von Goethes "Seliger Sehnsucht",* Festschrift für Eduard Spranger içinde, Leipzig, 1942.

SCHAEDER, Hans Heinrich: *Die İslâmische Lehre vom vollkommenen Menschen,* ZDMG. Bd. 79 (1925) içinde

SCHAEDER, Hans Heinrich: *Goethes Erlebnis des Ostens.* Leipzig, 1938.

SCHIMMEL, Annemarie: *Die Bildersprache Dschelaleddin Rumis.* Walldorf, 1949.

SCHIMMEL, Annemarie: *Gärten der Erkenntnis.* Köln, 1982.

SCHIMMEL, Annemarie: *Mystische Dimension des Islams.* Aalen, 1979.

SCHIMMEL, Annemarie: *Orientalische Dichtung in der Übersetzung Friedrich Rückerts,* Bremen 1963.

SCHIMMEL, Annemarie: *Rumi, Ich bin Wind und du bist Feuer, Leben und Werk des großen Mystikers.* Köln, 1980; Türkçesi: Annemarie Schimmel: *Ben Rüzgârım Sen Ateş, Mevlâna Celâleddin Rûmî, Büyük Mutasavvıfın Hayatı ve Eseri,* (Tercüme eden: Senail Özkan), İstanbul 1999, Ötüken Neşriyat.

SCHIMMEL, Annemarie: *Stern und Blume,* Wiesbaden 1984.

SCHIMMEL, Annemarie: *Texte zum Nachdenken Al-Halladsch "O Leute, rettet mich vor Gott",* Ausgewählt, übersetzt und eingeleitet von Annemarie Schimmel, Freiburg in Breisgau 1985.

SCHNEIDER, Wilhelm: *"Selige Sehnsucht":* "Interpretation zum West östlichen Divan Goethes" içinde, Hrsg von Edgar Lohner, Darmstadt1973.

SOLBRIG, H. Ingeborg: *Hammer-Purgstall und Goethe,* Bern und Frankfurt 1973.

SOLMS Wilhelm: *Goethes Vorarbeiten zum Divan,* München 1977.

STADEN von, Hermann (Hg.): *Meisterwerke orientalischer Literatur.* Bd. 1. Mesnewi oder Doppelverse des Scheich Mewlana Dschelal ed din Rumi. Übs. Georg Rosen, mit einer Einleitung von Friedrich Rosen. München 1913; Georg Müller Verlag

STRICH, Fritz: *Goethe und der Osten.* In: Die Dioskuren. Jahrbuch für Geisteswissenschaften II München 1923.

STRICH, Fritz: *Goethes West-östlicher Divan,* Privatdruck für die Vereinigung Oltner Bücherfreunde zum 28. August 1954. (Özel basım)

ŞEYH SADİ: *Gülistan,* Çev. Hikmet İlaydın, İstanbul, Hürriyet Yayınları.

ŞEYH SADİİ ŞIRAZÎ: *Bostan,* Tercüme eden: Kilisli Rıfat, İstanbul 1942, Ahmet Halit Kitabevi.

TARLAN, Ali Nihat: *C.H.P Konferanslar,* Kitap: 3, Ankara 1939.

THOLUCK, F. A. B.: *Blüthensammlung aus der morgenländischen Mystik nebst einer Einleitung über Mstik überhaupt und Morgenländische insbesondere,* Berlin 1825.

WEIZSÄCKER, Carl Friedrich von: *Der Garten des Menschlichen.* Frankfurt a.M., 1980.

WERTHEIM, Ursula: *Von Tasso zu Hafis,* Probleme von Lyrik und Prosa des "West-östlichen Divans", Berlin und Weimar, (Aufbau Verlag) 1983.

WURM, Christian: *Commentar zu Göthes West-östlichem Divan bestehend in Materialien und Originalien zu den Verständnissen desselben.* Nürnberg 1834.

KELİME İNDEKSİ

A. Nihat Tarlan (1898-1978) 119, 123, 355, 376
Abdulbâki Gölpınarlı 320, 335, 336, 337, 338, 339, 340, 344, 347, 349, 352, 354, 356, 357, 361, 362, 368, 369, 370, 371, 376, 385, 386, 387, 388, 391, 392, 395, 399, 401, 406, 407, 408, 409, 413, 416, 424, 429, 431, 437, 438, 439, 440, 441, 446, 447, 449, 450, 454, 455, 458, 459, 462, 468, 471, 476, 477, 478, 479, 485, 486, 487, 490, 491
Abdullah Cevdet 495
Achim von Arnim (1781-1831) 25
Adam Olearius (1603–1671) 30, 151, 330, 348, 394, 500, 504
Âdem (Hz.), 129, 336, 337, 411
Ali (Hz.), 110, 113, 116, 127, 424
Ahriman 450, 504
Ahura Mazda 504
Ali Şîr Nevaî (1441-1501) 376
Anaximenes 129
André Campra 35
Anna Katharina Theresia 24
Anne Elisabeth 24
Annemarie Schimmel (1922- 2003) 137, 371, 504, 509
Anton Rubenstein 35
Aristoteles 485
Arthur Schopenhauer (1788-1860) 396, 474
August Müller (1864– 1949) 93
August Wilhelm Schlegel (1767-1845) 33
Aurora 286, 474, 492, 493
Ayyıldız 477
Azra Erhat 87, 492
Bağdat 259, 413, 420, 447, 453, 460, 462, 484
Bâki 149, 369
Bâl-ı Cibril 471
Baron Holbach (1723- 1789) 81
Baruch Spinoza (1632-1677) 53, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 67, 68, 69, 74, 75, 76, 78, 79, 81
Basedow 104
Başkurt 87
Behramgur 263, 465
Belch 388
Belkıs 378, 387, 517
Bermekîler 172, 317
Binbir Gece Masalları 36, 37, 74, 144, 146, 477
Boisserée, Sulpiz 358, 420, 433, 452
Böhme, Jakob (1525 – 1624) 474
Buhara 251, 252, 401, 453, 454
Burak 303, 307, 308, 435, 512
Buzur-i Cumhur 410

Cafer 418
Câm-ı Cem 479
Carl August (Dük) 82, 101, 102
Carl Friedrich Zelter (1758-1832) 83, 85, 402, 426
Carl Maria von Weber (1786-1826) 35
Caroline Herder 103, 104
Carsten Niebuhr 38
Celaleddin Ezine 405
Cemşid 428, 479
Cengiz Han 404

Chardin, Jean Chevalier de (1643-1713) 38, 41, 333, 336, 338, 406, 407, 413, 417, 449, 456, 484, 487, 493, 498, 502, 503, 506, 509, 515
Charlotte von Stein (1741-1827) 77, 99, 340, 343
Christian Wurm 450
Christoph Martin Wieland (1733-1813) 33, 116, 117
Christoph Willibald Gluck (1714-1787) 35, 397
Christopher Marlowe (1564-93) 34
Cicero 407
Clemens Brentano (1778-1842) 25, 365, 440

Daniel Caspar von Lohenstein 34
Dârâ 478
David Friedrich Megerlin (1699–1778) 92, 93, 94
Davud (Hz.), 79
Dede Korkud 163, 164
Deus sive natura 59, 61, 76
Devletşah 369, 379, 390, 431, 432, 451, 453
Die türkische Bibel 92, 93, 94
Duka 448
Düşes Luise 101

Ebubekir (Hz.), 127
Ebu Cafer 137, 138
Ebu Hureyre 311, 516, 517
Ebu İshak 370
Ebu Talip 127
Ebûssuûd, Muhammed ibn Muhammed el-İskilîbî 360, 361, 362, 363
Eismond 330
El Kindî, Yakub ibn İshak (800-873) 129
Emireddin 385
Empedokles 129, 469
Enverî 232, 415, 435
Ernst Beutler (1885-1960) 396
Esîrü'd-din Ahsîketi 431

Farabî, Ebu Nasır Muhammed el (870-950) 129
Farid, Şeyh Şerefeddin Ömer bin 392, 393
Faruk Sümer 163, 164
Fatıma (Hz.,) 112, 484, 515, 516
Fatih Sultan Mehmet 34
Fazlî (Kara Fazlî) 149
Ferdinand Hand 153, 154, 168
Ferhad ile Şirin 373
Feridüddin Attar (1120-1194) 353, 354, 396, 431, 432, 436, 437, 498, 513
Fethi Ali Şah 452
Fıtnat Hanım (ö. 1780) 153, 450, 451
Firavun 516
Firdevsi (*Ebülkasım Mansur Bin Hasan Firdevsi*) (934-1020) 47, 215, 254, 371, 402, 414, 417, 435, 439
François Henri Turpin (1709-1799) 126
Frankfort Henry 131
Franz Babinger (1891-1967) 151, 425
Franz List (1811-1886) 35
Franz Schubert (1797-1828) 35, 324
Fravun 441
Friedrich Gottlieb Klopstock (1724-1803) 506
Friedrich Nietzsche (1844-1900) 52
Friedrich Rückert (1788–1866) 92, 326, 365, 481
Friedrich Schlegel (1772-1829) 33, 117, 365
Friedrich Schleiermacher (1768-1834) 60
Friedrich Siegmund Voigt (1835-1850) 155
Friedrich Wilhelm von Trebra 87
Friedrich Heinrich Jacobi (1743-1819) 60
Fundgruben des Orients 44, 50, 76, 95, 326, 327, 328, 360, 392, 396, 399, 402, 423, 429, 431, 452, 457, 464, 480, 493, 494, 497, 514, 515, 516
Fuzûlî 21, 130, 137, 138, 149, 352, 376, 385, 454

Gaybın dili 191, 482
Gazneli Sultan Mahmud 49
Georg Wilhelm Friedrich Hegel (1770-1831) 118
Georg Wilhelm Lorsbach (1752-1816) 43, 44, 154
George Sale 95
Georges Bizet (1838-1875) 35
Giambattista Toderini (1728–1799) 149, 360, 363, 365
Gioachino Antonio Rossini (1792-1868) 34
Giovanni Boccaccio (1313-1375) 31
Giylan Şah 48, 49
Gölpınarlı, Abdulbaki: bk. Abdülbaki Gölpınarlı
Grumach 159
Gustav Richter 189

Haçlı Seferleri 29, 89, 333
Hafız, Muhammed Şemseddin 22, 147, 187, 318, 357, 386, 482, 484

Hagen 477
Hakanî 415
Halife Memun 484
Hallâc-ı Mansûr (858 - 922) 347, 354
Hammer- Purgstall, Joseph von (1774–1856) 22, 28, 44, 49, 76, 148, 149, 150, 151, 152, 328, 403, 432, 456, 493, 500, 512, 514
Hans Heinrich Schaeder (1896-1957) 151, 354
Hans Wahl (1885-1949) 246, 412, 425, 457, 511, 513, 515
Hartmann, August Vullers (1803-1880) 318, 320, 369, 374
Hatem Zoğraî 446
Hatem-i Tay (Taî) 442, 443, 444, 446
Hatice (Hz.) 127, 452, 515, 516
Hector Berlioz (1829-1843) 35
Heinrich Düntzer (1813-1901) 484
Heinrich Friedrich von Diez 45, 148, 150, 151, 163, 440, 501
Heraklitos (M.Ö.535? - 475) 129
Hoca Kermani 490
Homeros 91, 131, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 492
Horaz (M.Ö. 65) 138, 139
Huri 306, 307, 308, 310, 407
Husrev-i Dihlevî 451
Hüdhüd 201, 378, 387, 388, 517
Hüseyin Baykara (1430 - 1505) 360
Hüseyin Mirza 360
Hüsrev ve Şirin 373

Ingeborg H. Solbrig 457
İbn Arabşah 433, 434
İbn Sînâ 129
İbn Tufeyl 129
İbn Yemin 488
İbrahim (Hz.,) 78, 108, 109, 517
İsa (Hz.) 31, 70, 71, 72, 74, 75, 77, 78, 93, 131, 358, 359, 429, 463, 488, 489, 502, 503, 517
İmam Muhammed Bakır 137
İmam Muhammed Eftah 418
İncil 38, 85, 86, 93, 94, 293, 358, 397, 426, 429, 459, 502, 503

Jacob von Willemer 22, 27, 477
Jean Baptiste Racine (1639-99) 34
Jean Baptiste Tavernier (1605-1689) 38
Jean Batist Moliére (1622-1673) 34
Jean Gagnier (1670-1740) 126
Johan David Michaelis (1717-1791) 38
Johann Caspar Lavater (1741-1801) 69
Johann Georg Christian Kestner (1783-1785) 70
Johann Georg Hamann (1730-1788) 116
Johann Gottfried Eichhorn (1752-1827) 43, 433
Johann Gottfried Herder (1744-1803) 29, 31, 32, 38, 52, 53, 57, 58, 59, 69, 85, 88, 89, 90, 102, 103, 106, 115, 138, 139, 141, 148, 151, 330, 331, 333, 343, 397, 427, 428, 501, 513
Johann Gottfried Ludwig Kosegarten (1792-1860) 44
Johann Michael Pirngruber 24
Johann Peter Eckermann (1792-1854) 53, 70, 71, 80, 81, 86, 405, 411, 420, 456
Johann Strauss (1804-1849) 110
Johann v. Rehbinder 516
Johann Wolfgang Frank 35
Johannes von Montevilla 39
John Maso 34
Jones, Sir William (1747-1794) 335, 360
Joseph Haydn (1732-1809) 35
Joseph M. Georg Jung 24

Kâbusnâme 45, 47, 48, 49, 151, 152, 154, 156, 157, 320, 343, 396, 398, 401, 402, 407, 409, 410, 415, 420, 422, 424, 425, 430, 456, 484, 501
Kadı Beşir 484
Kadınlar 442, 516
Kamîl Burhaneddin 34
Kant, Immanuel (1724–1804) 53, 63, 74, 75, 89, 325, 432
Kanunî Sultan Süleyman (1494-1566) 379, 460
Kara Mustafa Paşa 34
Katharina Mommsen 37, 81, 83, 87, 151, 327, 502, 513, 516
Kâtibi Rûmi (bak: Seydi Ali)
Kemal Paşazade 496
Keykâvus 47, 48, 49, 422, 425, 501
Kitab-ı Mukaddes 29, 37, 38, 86, 89, 91, 131, 321, 337, 358, 413, 426, 503
Kont Rewiczky (1737-1793) 335
Kuleynî 137, 138
Kur'an 28, 32, 38, 44, 75, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 108, 109, 120, 126, 130, 133, 141, 144, 227, 277, 292, 303, 319, 326, 327, 328, 329, 330, 337, 345, 357, 358, 360, 362, 363,

364, 367, 372, 378, 403, 405, **412**, **423**, 425, 427, 441, 442, 463, 464, **472**, **483**, 484, 490, 491, 500, 501, 511, **512**, **513**, 514, 515, 517
Küntü kenzen mahfiyyen 364

Lady Montague 513
Laotse 132
Latifî 379
Leibniz, Gottfried Wilhelm (1646–1716) 29, 30, 38, 53, 56, 57, 60, 478
Leopold von Ranke (1795-1886) 75
Leyla ve Mecnun 374
Lokman Hekim 426
Lord George Gordon Byron (1788-1824) 21
Louise Adele Schopenhauer (1797-1849) 80, 396, 474
Lucifer 472, 473, 474
Ludovico Maraccius (1612-1700) 94
Ludwig von Beethoven (1770-1827) 34, 35, 140
Lukas von Bostel 34

Mahmut Gaznevî 148
Maine de Biran (1766-1824) 459
Mantık Al-Tayr 353, 354, 387, 388, 432, 436, 437, 513
Maracci (bak: Ludovico Maraccius)
Marco Polo (1254-1324) 38, 39
Maria Theresia Jungwirt 24
Marianne von Willemer (1784-1860) 22, 23, 24, 25, 28, 80, 337, 365, 387, 441, 449, 452, 457, 458, 463, 464, 465, 468, 476, 477, 478, 480
Matthias Jung 24
Meister Eckhart (1260 - 1328) 132, 331, 474
Meryem 463, 516
Mesnevî 327, 403
Metamorphosen 341
Mevlânâ Celâleddin Rûmi 15, 21, 85, 100, 135, 136, 326, 332, 337, 352, 353, 382, 393, 396, 398, 403, 435, 453, 467, 469, 481, 509, 510, 516
Mevlevî Dergâhı 403
Mi'zân'ül Ezhar 45, 153, 154, 155
Minûçehrî-i Şast-Gele 388
Mir'at-ül Memalik 462
Mirac 435, 512, 513
Mirza Kasım 360, 459
Molla Câmî (Nureddin Abdurrahman b. Ahmed) (1414-1492) 369, 374, 451, 463
Monizm 58
Monoteist 73, 74, 88
Morgenblatt 48, 482
Muallakat 318
Muhammed (Hz.), 29, 30, 32, 75, 78, 79, 100, 101, 102, 103, 108, 109, 110, 111, 113, 115, 117, 118, 125, 126, 127, 128, 129, 137, 138, 141, 146, 147, 321, 412, 435, 442, 448, 491, 511, 512, 513, 515, 517
Muhammed bin Mansur 494
Muhammed Dramı 102, 107, 110, 113, 116, 117, 125, 491
Muhammed İkbal 471, 472, 495, 509, 510
Muhammed Muhyiddin 361
Muhyiuddin Muhammad Ibn Arabi (1165-1240) 134
Musa (Hz.), 78, 93, 318, 319, 517
Müller, F. V. 71, 73, 79, 168, 346
Müstakbel Divan 84, 85, 157, 434, 459
Mütenebbi 38, 254

Nadir Şah 359, 413
Nakşi 393
Nasreddin Hoca 46, 148, 150, 152, 153, 156, 157, 158, 159, 161, 162, 163, 420, 434
Nedim 22, 455
Nesefî 135
Nigaristan 496
Niğdeli Hakkı Eroğlu 377, 494
Nişancı Mustafa Çelebi 148, 150, 153, 379, 380
Niyazi Mısri (1618- 1693) 363
Nizamî (1141-1209) 129, 130, 262, 375, 376
Novalis (1772–1801) 33, 322, 475

Oehlenschleger 502
Oğuznâme 164, 169, 413
Oldenburg 369
Olfert Dapper 38
Orhan Şaik Gökyay 134, 165, 166, 167
Osman (Hz.), 127
Osmanlı 33, 36, 40, 49, 134, 149, 360, 361, 435, 448, 453, 457, 477
Ottilie von Pogwisch 83
Ovid 341, 471
Örfî-i Şirâzî 406

Panteizm 52, 74
Papa XI. Innozenz 94
Paracelsus 132
Paulus, H. E. G. 38
Pére Sanson 504

Peyam-ı Maşrık 123, 509
Peygamber (Hz.) 29, 30, 36, 86, 89, 90, 94, 99, 101, 102, 104, 107, 109, 110, 113, 115, 125, 127, 128, 129, 130, 137, 141, 142, 145, 146
Pfeifer 132
Philipp Otto Runge (1777–1810) 475
Pietizm 52
Pietro della Valle (1586-1651) 38, 40, 357
Pindar 91, 138, 139, 329
Pisagor 425
Platon 91, 129, 168, 360, 472, 486
Plüralizm (Pluralizm) 58
Pygmalion 341

Rainer Maria Rilke (1875-1926) 14, 15
Recai Bilgin 56, 106
Reiske, Johann Jacob (1716 – 1774) 38
Renkler Teorisi (Farbenlehre) 337
Richard Wagner (1813-1883) 35
Riemer 168, 432
Rimsky-Korsakov 34
Robert Schuman (1886-1963) 35
Rosenzweig von Schwannau, Vinzenz. (1791 - 1865) 349, 435, 441, 442, 451
Rosette Staedel 23
Rubenstein, Anton (1829-1894) 34
Rüstem ve Tehmina 371

Saint-Saens 34
Sam Mirza 360
Schaeder, Greta 342
Schaeder, Hans Heinrich (1896–1957) 151, 354
Schlosser, C. H. 327, 434
Seebach 157
Selim (II.) 361, 452
Selim (III.) 487
Semerkand 433, 453, 454
Seydi Ali (Kâtibi Rumî) 148, 151, 152, 153, 418, 460
Seyyid Nimetullah 448
Silvestre de Sacy (1758–1838) 431
Socrates (470?-399) 91, 360, 424
Sultan Mahmud 149, 388
Sultan Muzaffer 453
Sultan Selim 148, 151, 152
Sultan Veled (1226 - 1312) 403
Süleyman (Hz.) 387, 461, 479, 517
Süleyman ve Saba Melîkesi Belkîs 377

Şafak İlâhesi 492
Şah Abbas 40, 41, 250
Şah Şuca 400, 483
Şansölye von Müller 346
Şehabettin Sühreverdi 135, 393
Şehnâme 47, 371, 402, 414, 439, 457
Şems-i Tebrizî (1185 -1247) 467
Şeyh Abu'l Hasan el-Hırkanî 418
Şeyh Alaud'devle-i Summani 418
Şeyh Bayezid-i Bistami (ö. 875) 418
Şeyh Galip (1757 - 1799) 21, 355
Şeyh Hasan 408
Şeyh Mecdeddin 371
Şeyh Muhammed Lâlezârî 148, 152, 153, 155
Şeyh Sadi (1191-1291) 30, 89, 329, 330, 332, 348, 369, 377, 394, 396, 398, 414, 423, 426, 427, 435, 436, 443, 445, 447, 467, 493, 495, 496, 500, 512
Şeyhülislâm Ebûssuûd (bak: Ebûssuûd, Muhammed ibn Muhammed el-İskilîbî)

Talmud 320
Tasso 325, 342, 407
Tatar 40, 413, 429, 450
Tepegöz 164, 165, 166, 167, 168, 169
Tezkiret-üş Şuarâ 149
Thales (M.Ö. 624-546) 129, 130, 131
Tholuck, Friedrich August Gotttreu (1799-1877) 348, 352, 403, 513
Thomas Hyde 506
Thomas Mann (1875-1955) 22
Timur (1336-1405) 46, 148, 150, 156, 157, 158, 159, 160, 162, 228, 241, 242, 251, 317, 360, 433, 434, 435, 453, 454
Tithonos 492
Tommaso Chabert 152, 154, 409, 501
Tristan ve İsolde 374
Türk 14, 34, 35, 40, 70, 93, 94, 100, 101, 123, 129, 130, 134, 147, 148, 149, 150, 151, 153, 154, 155, 156, 162, 163, 168, 169, 317, 374, 376, 413, 429, 435, 450, 452, 477

Unsurî 154, 379, 388, 390

Vâiz Hüseyin 403
Valle, Pietro della (1586-1652) 38, 40, 358
Vergil (M.Ö. 70-19) 138
Voltaire (1694-1778, born Francois Marie Arouet) 29, 75, 100, 101, 102, 103, 104, 107, 323

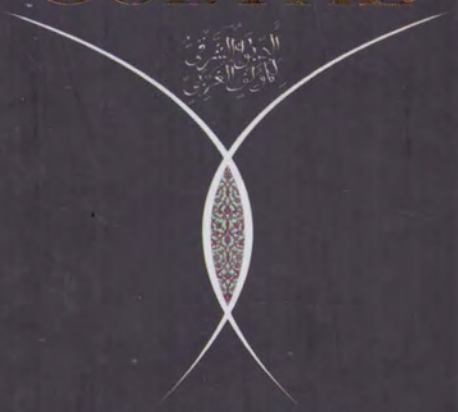
Wamik ve Azra 154, 197, 378, 379
Wenceslaus Rzewuski 44
Wilhelm von Humbolt (1769-1859) 33, 101
William Shakespeare (1564-1616) 32, 102
Wolfgang Amadeus Mozart (1756-1791) 34, 35

Xenophon 91

Yahya (Hz.), 110
Yahya Kemal (1884-1958) 14, 143, 446, 462
Yavuz Sultan Selim 153
Yeniçeri 402, 448
Yunus Emre (ö. 1320) 135, 345, 381, 494
Yusuf ve Züleyha 435, 442

Zal ve Rudabe 371
Zend-Aveste 319, 504, 509
Zerdüşt 319, 504, 505, 506, 509
Ziya Paşa (1825-1880) 429
Züleyha 24, 28, 215, 242, 245, 246, 247, 248, 249, 250, 253, 254, 256, 261, 262, 264, 266, 271, 279, 282, 305, 308, 310, 349, 377, 405, 432, 435, 441, 442, 448, 459, 461, 465, 467, 469, 477, 479, 480

GOETHE

DOĞU-BATI DİVANI